

The Intricacy of Languages

EDITED BY
Francesc Feliu and Olga Fullana

IVITRA Research in Linguistics and Literature

20

John Benjamins Publishing Company

Copyright 2019, John Benjamins Publishing Company. All rights reserved. May not be reproduced in any form without permission from the publisher, except fair uses permitted under U.S. or applicable copyright law.

The Intricacy of Languages

IVITRA Research in Linguistics and Literature

Studies, Editions and Translations

ISSN 2211-5412

This series aims to publish materials from the IVITRA Research Project. IVITRA carries out research on literary, linguistic and historical-cultural studies, and on history of literature and translation, specially those related to the Crown of Aragon in the Middle Ages and the Renaissance. The materials in the series will consist of research monographs and collections, text editions and translations, within these thematic frames: Romance Philology; Catalan Philology; Translation and Translatology; Crown of Aragon Classics Translated; Diachronic Linguistics; Corpus Linguistics; Pragmatics & Sociolinguistics; Literary and historical-cultural studies; and E-Learning and IST applications.

A complete list of titles in this series can be found on

<http://benjamins.com/catalog/ivitra>

Editor

Vicent Martines Peres

Universitat d'Alacant / EIC / RABLB

International Scientific Committee

Ignacio Aguaded

Carlos Alvar

Robert Archer

Concepción Company Company

Adelaida Cortijo

Antonio Cortijo

Ricardo Silveira Da Costa

Ramon Ruiz Guardiola

Antoni Ferrando

Sara Poot Herrera

Dominic Keown

Coman Lupu

Enric Mallorquí-Ruscalleda

Isidor Marí

Giuseppe Mazzocchi†

Juan Francisco Mesa

Joan Miralles

Josep Maria Nadal

Veronica Orazi

Maria Àngels Fuster Ortuño

Akio Ozaki

José Antonio Pascual,

Hans-Ingo Radatz

Rosabel Roig-Vila

Vicent Salvador

Francisco Franco Sánchez

Ko Tazawa

Joan Veny

Curt Wittlin†

Volume 20

The Intricacy of Languages

Edited by Francesc Feliu and Olga Fullana

The Intricacy of Languages

Edited by

Francesc Feliu

Olga Fullana

Universitat de Girona

John Benjamins Publishing Company

Amsterdam / Philadelphia

The paper used in this publication meets the minimum requirements of the American National Standard for Information Sciences – Permanence of Paper for Printed Library Materials, ANSI Z39.48-1984.

www.ivitra.ua.es

ISIC/2012/022

DOI 10.1075/ivitra.20

Cataloging-in-Publication Data available from Library of Congress:

LCCN 2019029461 (PRINT) / 2019029462 (E-BOOK)

ISBN 978 90 272 0442 4 (HB)

ISBN 978 90 272 6194 6 (E-BOOK)

© 2019 – John Benjamins B.V.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm, or any other means, without written permission from the publisher.

John Benjamins Publishing Company · <https://benjamins.com>

Table of contents

Editorial note <i>Francesc Feliu and Olga Fullana</i>	IX
Language intricacy: An issue of multi scalarity and feedback loop <i>Josep Maria Nadal</i>	1
Part 1. Theoretical aspects of the intricacy of languages	
Language globalization <i>versus</i> inner language diversity? An outline of one scalable terminological algorithm <i>Maja Kalezić</i>	11
La complexité dans les relations de langues collatérales: Un locus intégratif pour une (socio)linguistique des langues <i>Jean-Michel Eloy</i>	23
The persistence of ‘old language’ and the structuring of language communities <i>Francesc Feliu</i>	47
The lowest common denominator as a factor in the formation of Modern Hebrew phonology <i>Ora (Rodrigue) Schwarzwald</i>	53
Contribuciones de Joan Coromines y Jakob Jud a la dialectología de las lenguas románicas <i>Johan Araya Méndez</i>	69
Lingue e culture locali nei processi contemporanei di patrimonializzazione e di costruzione identitaria <i>Ferdinando Mirizzi</i>	81
La linguistica dello sviluppo sociale: Motivazioni, strumenti, terminologia <i>Giovanni Agresti</i>	99

Part 2. The languages of Europe, among standard and variation

- Complexité du continuum dialectal carélo-vepse 137
Ksenija Djordjević Léonard and Jean Léo Léonard
- The lexicon of the Lithuanian language in the 17–19th centuries 153
Gintarė Judžentytė and Vilma Zubaitienė
- L'estandardització del gaèlic escocès: L'aplicació del model de Haugen 175
Jordi Ortiz de Antonio
- La construcción del estándar vasco vizcaíno del s. XIX: Los comienzos 189
Koldo Ulibarri Orueta
- The standardization of Chinese: A process run alongside Catalan for a century? 205
Joan Julià-Muné
- Strategies for conservation of a minority language: Between convergence and hybridization 227
Vito Matranga and Emma Milano
- Per a un tractament integrat de llengües en el context escolar de les parles valencianes de base castellano-aragonesa i murciana 243
Alexandre Bataller Català

Part 3. Tensions and internal diversity in the Catalan language

- La variació lectal del català en l'era de la societat xarxa: Notes per a un debat 263
Miquel Nicolás
- La perspectiva diastràtica en la *Gramàtica de la llengua catalana. descriptiva, normativa, diatòpica, diastràtica* (1994), d'Antoni M. Badia i Margarit 281
Joan Costa Carreras
- La distribució funcional de variants en la *Gramàtica de la llengua catalana. descriptiva, normativa, diatòpica, diastràtica* (1994), d'Antoni M. Badia i Margarit 297
Joan Costa Carreras and David Paloma Sanllehi

Fabra i la segona flexió verbal en català <i>Abelard Saragossà</i>	311
Processos de canvi en les combinacions de clítics pronominals a la Franja <i>Esteve Valls</i>	327
Renunciar als trets lingüístics propis: “Per a Lleida ja ‘no’ està bé” <i>Annabel Gràcia i Damas</i>	347
La presència del tortosí al <i>Telenotícies comarques Tarragona</i> de TV3 <i>Amanda Ulldemolins Subirats</i>	359
“La nostra llengua” i altres circumloquis com a recurs per a evitar el nom de la llengua catalana al País Valencià (1858–1906) <i>Adrià Martí-Badia</i>	379
Geosinonímia o preferència lèxica: Entre la història i la consolidació d’un estàndard <i>Joan-Rafael Ramos</i>	393
El <i>Diccionari normatiu valencià</i> (DNV) de l’Acadèmia Valenciana de la Llengua: Una contribució al benestar lingüístic dels valencians <i>Jordi Colomina</i>	409
Subject index	433

Editorial note

Francesc Feliu and Olga Fullana

We have argued many times that the history of a language is simply the history of the construction of an ideal artefact that permits a specific interpretation of linguistic reality and helps to approve and assimilate a certain range of diversity. Understood thus, a language enables the accumulation of collective historical knowledge and leads us to identify it with a social community and a territory. If we accept this definition of a language, then it must be agreed that languages are extremely complex entities.

Attempts have already been made to observe languages through the prism of systems theory, which, without a doubt, allows languages to be understood as complex, adaptive systems that take a decisive turn point when they start to appear in written form. Nonetheless, in this volume we would like to examine in particular the complex internal distribution of living languages which, despite often being seen as an obstacle to the establishment and expansion of the correct language, is a cultural heritage of the highest order that is often invisible and almost always mistreated.

We believe that the new linguistic diversity that cultural globalisation and recent population movements have ensconced in most traditional linguistic territories has led the traditional ideology of the national language to a state of crisis. As a consequence, the ancient, intrinsic diversity of all languages becomes visible, at least to the extent that this is still possible. Nowadays, then, the old linguistic diversity of dialects, of parlances, of local lexicons (and the cultural forms that are reflected in them), of impure varieties, and of previously unsuccessful linguistic forms has been given a new opportunity in a world where the cohesion of societies and the welfare of citizens must be guaranteed using all available means. This need, without a doubt, contributes to the defence of linguistic specificities.

Seen from this angle, the intricacy of languages may even open up an opportunity for the economic and social development of some countries, which could take advantage of their linguistic singularity – which is almost always closely tied to other cultural peculiarities – to revitalise their productive fabric and strengthen local identity.

This volume contains most of the contributions to the International Colloquium on Problems and Methods of the History of Language held in 2016 at the University of Girona and dedicated to ‘The intricacy of languages.’ In this colloquium we wanted to reflect upon these questions and analyse the experiences of countries in which the utilisation of linguistic peculiarity has become a mechanism for local economic development. The colloquium’s topics included languages and their internal variation, the construction of the standard and the representativeness quotas that correspond to these variations, ‘linguistic rights’ applicable to variations and dialects, uses and benefits of intralinguistic diversity, and linguistic sentiments in relation to the standard and dialects.

The volume begins with a reflection by colloquium chair Josep Maria Nadal. In this text, which served as a theoretical starting point for the proposals presented, Nadal advocates a vision of a language as a multiscale system that must preserve the appropriate balance so that speakers of different categories, types and territories can feel properly represented and recognised. Nadal poses a series of questions that opens up discussion and suggests various approaches to the issue.

The first group of articles addresses theoretical aspects of the intricacy of languages. The issues tackled include the role that linguistic globalisation may have on the diversity of languages, the relationship established between languages that are very close to each other or collateral, the need for a certain persistence of the old language for the structuring of linguistic communities, the challenges of modern phonology, the theoretical precedents of modern dialectology, the role of languages in contemporary processes of identity construction, and the foundations of ‘social development linguistics’.

The second group of articles examines various specific European linguistic realities to analyse the tensions and vicissitudes of their standardisation processes. They address the classification of the Karelian-Veps dialect continuum; the standardisation of Lithuanian, Scottish Gaelic and Basque; some similarities of the standardisation processes of Catalan and Chinese; conservation strategies for the Arbëresh varieties in Italy; and the incorporation of the co-official languages Catalan and Spanish in schools in the Spanish-speaking areas of Valencia.

The third group of articles focuses exclusively on the tensions that the standardisation of Catalan has provoked in relation to its internal diversity and the weight it carries for speakers’ identity and emotions. The volume gives particular attention to the Catalan case because Catalan’s process of standardisation has been among the most complex in Europe, due in part to the particular territorial, social and political circumstances of this language. The role of lectal diversity in the age of network society is discussed, as well as the contributions of modern grammarians such as Fabra and Badia i Margarit. The section also describes some processes of linguistic change in the most peripheral areas related to the effects

of an unequal standardisation in different territories, and the level of public presence of certain dialectal varieties is questioned. Finally this section addresses the special standardisation process carried out in one of the major varieties of the language: Valencian.

While all the articles appear in their original language, an English version of the title and abstracts of all texts are provided to facilitate scholarly discussion. The volume collects 25 articles, of which seven are in English, two in Italian, two in French, two in Spanish and twelve in Catalan (ten of them forming the third part of the volume). These were also the languages used by the researchers who participated in the colloquium.

Language intricacy

An issue of multi scalarity and feedback loop

Josep Maria Nadal

Universitat de Girona

This text established the theoretical framework for the 10th International Colloquium ‘Problems and Methods of Language History’, which discusses about the intricacy of languages and gives rise to the present book. In this brief reflection, the main subjects of interest in our volume are mentioned, and it constitutes for this reason an useful introductory work.

For integrationists, linguistic diversity is absolute, both synchronically and diachronically. Any attempt to make generalisations about language that don't take time and space as basic variables – that is, any attempt to postulate ‘a’ dialect or ‘a’ language that is shared and therefore prior to the act of speaking – fails to explain how communication works. The integrationist point of view is completely different from the view that has dominated linguistics since the posthumous publication of Ferdinand de Saussure's *Cours de Linguistique générale* (1916). As we all know, Saussure distinguished between *langue* and *parole*. While *langue* represented a stable, synchronic linguistic system shared by the entire language community, *parole* represented the concrete, momentary and always-changing realisation of *langue*. Roy Harris has explained it like this:

Language myths, East and West, are, in their most sophisticated versions, philosophical attempts to deal with language sub specie aeternitatis, to ignore the fact that in all linguistic communities all speakers inevitably live, die and change; in short, to exclude time from the structure of a linguistic system in order to make it possible for an eternal truth to be expressed in the transitory vehicle of words. That exclusion is the theoretical basis of the Saussurean concept of a synchronic linguistic system, which Chomsky took over as the basis for his generative grammar. (Harris 2010: 8)

These two ways of understanding language bring us to two opposed models: *parole* is centred on individual language, a prisoner of context, which is only usable in face-to-face communication; *langue*, centred in public language, is much more de-contextualised. The former is natural and ever-changing and “we learn [it] without

any formal instruction, by imitating our nurses” (Dante, *De vulgari eloquentia*, Chapter 1, 2); the latter is, in contrast, artificial, constructed and stable, and it is learned through a conscious process often at school, “through dedication to a lengthy course of study” (*ibid.*, Chapter 1, 3).

But in reality, a language is neither *langue* nor *parole*. On one hand, a language without idiolects, which is the space of change and variation, is a dead language, like today’s Latin (a completely stable language). On the other hand, for a set of idiolects to be considered a language, there needs to be a mechanism that integrates them on a higher scale in which stability increases and variation decreases. In this sense, the creation of a language is a scalar process; as we go up in scale, there are fewer varieties of greater magnitude, which become more artificial, more persistent, and further removed from the individual. This same process occurs in the evolution from cells to civilisations (Coen 2013: 21–44). Individual languages – or following integrationist terminology, each use of individual language – are integrated into the sets that we call group languages (lects, subdialects or registers). They emerge from different, overlapping spaces of interaction: the family, the village, the market, the bishopric, the region, the nation, etc. In addition, these group languages, depending on the space of interaction, can be integrated into varieties of a higher scale (dialects), until they sometimes become a language in the most classic sense of the word, the most common sense. At the level of *the language*, the process of integration ceases. Interaction produces a process of convergence, which brings about sets of dialects with a ‘family resemblance’.

As individuals and sets of individuals become integrated at higher scales, a language emerges as a set of varieties (idiolects or dialects), which become increasingly more ordered, artificial, and stable, and which are organised in a multi-scalar way. This multi-scalarity materialises in a trajectory from idiolects to subdialects to dialects – with a high degree of internal scalarity – and finally, to a dialect that we call *the language*. When this integration occurs spontaneously and without planning, it never results in a fully usable variety: no speaker can fully free him or herself of idiolect and use a level of the collective language. We can see that the magnitude of each scalar level is conditioned by the space that makes interaction possible and can be part of a unit of higher magnitude. A medieval market, for example, is a space of interaction that gives rise to a language – a set of idiolects with a family resemblance at a small scale, but larger than the scale of the family language, which is already larger than the scale of each individual language. A bishopric, according to this logic, would be a space of interaction that could include several ‘market languages’ at a smaller scale, and thus create a variety of a higher magnitude. And so on.

In this context, ‘languages’, at whatever level, can only be abstractions. For this reason, languages are never identical to any of the varieties that compose them.

But in the history of languages, writing introduced a completely new set of conditions, marking a *before* and an *after*. Before writing, as we have seen, a language could only be an abstraction, even though interaction was possible because in relational spaces the individuals of the group shared a large inventory of communicative conventions (gestures, linguistic forms, a shared logic) that permitted them to communicate with each other successfully using different varieties that shared a ‘family resemblance’ (Tomasello 2014: 98), as mentioned above. But with writing, linguists were able to construct a linguistic artefact that all speakers could use, initially in the written register and, later, in some formal oral registers. Because everyone can use this artefact, it comes to be seen as *the language*, shared by all speakers. This sharedness is a consequence of the homogenisation of the group that a culture brings about, and this homogenisation implies a collective mind (Lotman 2014). Note that this constructed variety *can* be used in communication. In short, now the language is also an idiolect; it has become a whole (*the language*) that maintains an isomorphic relationship with a part (an idiolect). But it’s such a particular idiolect that all members of the community share it.

I don’t need to insist that multi-scalarity makes different linguistic trajectories possible, and therefore, gives rise to varieties that, depending on the end point, are of very different types as well. In this sense, a society tends to be plurilingual by definition, even though this plurality might sometimes be dialectal.

The trajectory from the primary, natural and individual varieties (the lects) to the secondary, constructed and collective variety (*the language*), is a path of increasing abstraction. To hide this fact, it has been necessary to turn history on its head and present *the language* as if it were the starting point. But the facts are the facts. And they all lead us to the conclusion that the acquisition of lects (that’s to say, the learning of the language through interaction with one’s parents) tends to introduce gradual changes and therefore variation. In contrast, the written language, which is a construction, tends not to change unless someone makes the decision to change it, generally with the aim of avoiding too great a distance between the lects and *the language*. This distinction, which is based on the opposition between evolution and revolution, enables us to explain linguistic history as an alternation between moments of gradual change and moments of sudden change. The moments of gradual change do not introduce ruptures in linguistic history, and the moments of sudden change do. Not keeping this in mind has made it very difficult, for example, to explain the trajectory from Latin to the Romance languages.

I would like to point out finally that, as I believe Bakhtin noted it, all the dialectal levels that have interacted and all relationships, whatever they are, that have occurred over time and spaces are present in the final language. We have the tendency to see language from the perspective of a two-dimensional plane. This fact is a consequence of the Saussurean idea that language is a system that

exists inside a synchronic reality that cancels out previous systems. In this sense, each synchronic stage would be self-sufficient. In fact, in canonical Saussurean thought, which many times is nothing more than the product of the interpretation proposed by its editors, historical events do not form part of the system. But we cannot lose sight of two facts. First, speakers of *the language*, have at their disposal some of the dialects which through interaction have become integrated into the multi-scalar system that is hidden within the language. In fact, these dialects are what they usually use, depending on the context. Second, all of these dialects, or even *the language*, contain elements of previous stages, especially in features such as toponymy, anthroponymy, set phrases, proverbs, and folk songs. In this sense, both synchronic and diachronic variation form part of the language.

We can therefore consider *the language* to be a system of dialects organised in a multi-scalar way. Each of these scales is the repository of the history of the group that constructed it – their life ways and interactions. Sometimes, these scales converge in a stable dialect that is only subject to artificial evolution – change by revolution. We grant this dialect the privilege of being a countable, nameable object, and we begin to consider it, therefore, a *real* language. Under these circumstances, a feedback loop emerges, ensuring isomorphism between the variety operating at the highest scale (the standard language) and the dialect in which it is materialised.

This way of understanding language makes it possible to establish a correspondence between the set of interactional spaces – the niches where interactions occur – and the set of varieties that make up *the language*. Robin Dunbar, referring to the way that human groups are organised, has written that “our social networks consist of a series of hierarchically inclusive layers” (Dunbar 2014: 80). A key fact is that people’s ability to position themselves in different interactional spaces means that they move in groups of different sizes. These dynamics reflect the flexibility of the models of human social organisation, characterised by a high degree of fusion-fission dynamics (Aureli *et al.* 2008; Marlow 2005).

The possibility of maintaining this multi-scalar social system depends on humans’ sociocognitive ability to manage several group levels simultaneously. Current theory links this ability with a mental structure that is much more complex in humans than non-human primates. While humans can manage five or even six social group levels, chimpanzees and orangutans can manage two or three, and monkeys can manage only one (Dunbar 2014: 80). That is, the ability to maintain these social systems of multiple levels depends on the sociocognitive development of each species, which determines how many levels can be managed simultaneously. It depends, ultimately, on whether the animal has a brain big enough to support the mental capacity for managing multiple levels (Dunbar 2014: 49). Humans generally manage various group spaces of different sizes. This

fact explains that a language is also organised in a set of linguistic varieties of different magnitudes: larger or smaller depending on the spaces of interaction – that is, the various groups – in which they are used.

These theoretical reflections lead us to propose the topic of ‘The Complexity of Languages’ for the 10th colloquium on ‘Problems and Methods of Language History’. We invite discussion of the following questions (among others):

1. A language that has been “manufactured” culturally has at its disposal a linguistic artefact that represents it and the institutional means for imposing it. The historical dynamics of such languages lead, invariably, to the progressive loss of the language’s original internal diversity (which is mostly dialectal), while it can also favour a certain degree of diversity due to social difference, insufficient knowledge of the normative convention, and/or interference from other languages/artefacts. Must we act to preserve the language’s original diversity, as if a language were an ecosystem? Must we make an effort to fight the second kind of diversity – continuing the naturalist simile – eradicating weeds and invasive species?
2. In the linguistic legacy specific to communities or spaces of interaction of a lower rung than the established languages, we find (sometimes archaic) knowledge linked to life ways and cultural contexts that can’t be recognised as the general cultural heritage of all speakers. Would it be possible to apply this knowledge in the economic realm (in tourism, for example), such that it would become useful for social and regional development? If so, how? And would this affect *the language*?
3. When we speak of linguistic rights, we are generally referring exclusively to *interlinguistic* rights (those of the different languages present in a geographical area, for example). Should there also be *intralinguistic* rights? That is, do the dialects or varieties that form *the language* have rights? Should they be given a certain share in the formal or normative representation of languages? Should they be present in education? If so, only in their own geographic area or also in the area of other varieties?
4. We have defined languages as a set of varieties organised in a multi-scalar way. This scalarity, however, seems to have an upper limit: *the language*. Outside of a scientific or specialised context, it doesn’t make sense to refer to varieties at a scale higher than the level of *the language*. For example, one can say that Professor Nadal speaks *Gironan*, or *Oriental Catalan*, or *Catalan*, but one can’t say, that he speaks *Romance* or *European*. Why is it that languages cannot be grouped into named varieties of a greater scale, when the lects that compose them can? What properties set named languages apart from their internal linguistic sub-sets and their possible groupings?

5. Individuals have emotional connections to the languages that they speak, and especially with the one that constitutes their “first language” or vernacular. Linguistic sentiments explain, among other things, the maintenance of linguistic diversity in a cultural world that is increasingly uniform. Linguistic sentiments are nearly always related to the construction of individual and collective identities. But, if the language is a set of linguistic levels that are included inside each other, at which of these levels do speakers deposit their sentiments, and why? Should we distinguish between different types of linguistic sentiments, linking each to a different stage of the complex reality of the language? Or perhaps, these are the same sentiments, but they vary in intensity according to the linguistic level? (For example, Professor Nadal can't regret that he started using *ningú* [standard Catalan for ‘nobody’], in place of *dingú* [‘nobody’ in Catalan baby talk], which had been part of his personal idiolect. However, he does feel sorry when Catalan speakers of Girona stop using the form *tomata* [Gironan for ‘tomato’; *tomàquet* in standard Catalan], which was the traditional form in this area. His dismay, nonetheless, pales in comparison to the pain he would feel upon discovering that they had begun using *tomate* [Spanish for ‘tomato’] because they had abandoned the Catalan language and begun speaking Spanish, for example.)
6. The distinction between languages is always clear at the highest or representative level – the processes of linguistic codification and standardisation make sure of that. But these distinctions aren't necessarily so clear for all of the stages or varieties that are grouped within the highest level. Frequently, border varieties (and also some social varieties in plurilingual areas, especially urban varieties) are hybrids that are not easily ascribed to one language or another by strictly linguistic criteria. The same thing occurs with some documented historical varieties. Does this mean that these hybrid varieties are not suitable – or are less suitable – to play a central role in the individual or group identity of the individuals who use them? If not, what kind of social identity do they foster?
7. In Europe today, a relatively frequent phenomenon is revernacularisation. In revernacularisation, cultural concerns lead some people to want to recover, to some extent, the language that had belonged, for example, to their geographic area or to their ancestors. In such cases, what language should be taught? Should we perform ‘linguistic archaeology’ and recover the linguistic variety that had been autochthonous, even if no one still speaks it? What scalar level of the language should serve as the reference point? Or should we only teach the top level of the language (the correct language) and hope that, if the language again takes root in the area, it will eventually establish its own lectal traits?

References

- Aureli, Filippo, Coleen M. Schaffner, Christophe Boesch, Simon K. Bearder, Josep Call, Colin A. Chapman, Richard Connor, Anthony di Fiore, Robin I. M. Dunbar, S. Peter Henzi, Kay Holekamp, Amanda H. Kortjens, Robert Layton, Phyllis Lee, Julia Lehmann, Joseph H. Manson, Gabriel Ramos-Fernández, Karen B. Strier, and Carel P. van Schnaik. 2008. "Fission-Fusion Dynamics", *Current Anthropology* 49 (4): 627–654.
- Coen, Enrico. 2013. *De las células a las civilizaciones*. Barcelona: Crítica.
- Dunbar, Robin. 2014. *Human evolution*. London: Penguin.
- Harris, Roy. 2010. "Language Myths, East and West". *Integrationist Notes and Papers* 26.
- Lotman, Iurij M. 2014. *La mente come mente collettiva e i problemi della intelligenza artificiale*. Rimini: Guaraldi.
- Marlowe, F. W. 2005. "Hunter-Gatherers and Human Evolution". *Evolutionary anthropology* 14: 54–67. <https://doi.org/10.1002/evan.20046>
- Saussure, Ferdinand de. 1916. *Cours de linguistique générale*, ed. by Charles Bally et Albert Sechehaye. Paris: Payot.
- Tomasello, Michael. 2014. *A natural history of human thinking*. Cambridge/Massachusetts/London: Harvard University. <https://doi.org/10.4159/9780674726369>

PART 1

Theoretical aspects of the intricacy of languages

Language globalization *versus* inner language diversity?

An outline of one scalable terminological algorithm

Maja Kalezić

The Institute for Serbian Language – The Serbian Academy of Sciences and Arts

By this study we have tried not to reject but to use IT tools of so-called augmented reality in the digital era in order to show new possibilities for comprehensive way to preserve itemized vocabulary of a language both in its historical and its contemporary corpus by using the especially modified relational terminology database. Offering draft for the structurally new-designed terminological algorithm for expanding the referred database, we wanted to establish, among other things, some of databases new goals, e.g. continuously preservation of one linguistic corpus created and fixed in *one moment* of time, regardless of the intensive changes taking place in the permanent exchangeable reality of life that *imports* the continuing changes into the linguistic one.

In 2008 it has been published the first collection of articles devoted to the theme of language complexity, which was indeed the thematic selection of papers from the conference *Approaches to Complexity in Language*, held in Helsinki, in 2005 (Miestamo, Sinnemäki & Karlsson 2008). Publishing this book actually presents the proof of increased interest in the question of complexity in language of one part of the linguistic community research oriented within typological-functional framework, trying to revive a much older language concept, once but still considered to be a controversial linguistic topic. The collected papers are divided into three thematic sections that reflect the central themes of the book: (a) Typology and theory, (b) Contact and change, (c) Creoles and pidgins. Meanwhile, several workshops for researchers mainly regarding the discussion on how the notion of complexity can be defined and operationalized to serve as a concept in linguistic research domains like typology, historical linguistics, language contacts and acquisition studies, have been organized by various universities and scientific centers, e.g. the Workshop on *Complexity in Language: Developmental and Evolutionary Perspectives*, held in Lyon, in 2011. As it was underlined in the Program of the

workshop, the seminar shifted a dialog between scholars of diverse linguistic backgrounds towards continuing further discussion on explicit articulation what complexity means and which yardstick can be used to measure it, especially in studies comparing different language varieties; the focus of participant discussions was also on alternative ways of conceiving of complexity and on what the different conceptions entail for accounts of the architectures and functions of languages. In 2014, it has been published another book, *Measuring Grammatical Complexity* (Newmeyer & Preston 2014a), which collects works presented at a workshop entitled *Formal Linguistics and the Measurement of Grammatical Complexity*, held in Seattle (USA) in 2012. This book differs from others devoted to the question of complexity in language in that the authors approach the problem from points of view of the formal language theory, psycholinguistics and neurolinguistics. The individual chapters either take a *grammar-based* approach to complexity or a *user-based* one, or contrast those two. In other words *some* look at the issue from more autonomous theoretical point of view, while *others* see complexity as difficulty of processing, language learning, and language acquisition – cf. e.g. the works of Newmeyer & Preston (2014b), Hawkins (2014), Gil (2014), Biberauer, Roberts, Sheehan & Holmberg (2014), Trotzke & Zwart (2014), Ross (2014), etc. Finally, let me be allowed to use the words of Stolz (2009) “[...] No matter how unclear the notion of complexity is...”, in order to try to find a solid argument for rejecting it or supporting it, many started to be engaged in detailed research working on this topic, so now we have more knowledge about it than ever before, and even more up-to-date information are waiting to be processed. The great experts comment and *illuminate* them within leading edge of linguistic frameworks accessible to anyone who constantly monitors appearing of different *theories* of linguistics, all of which substantially increase the utility value of the collected data. It also seems that followers of these notions gave impulse to a sudden and overwhelming appearance of scientific research projects involving professionals of various profiles, e.g. psychologists, neurologists, therapists, etc., that unite their efforts in pursuit of the same goal: to prove or disprove the correctness of such reference. So far nothing yet has been definite refuted nor proven, so as initiate research ventures are still in progress; but, *in ultima analysis* they have anticipated a plenty of new information about the cognitive processes, about the structure of human brain and its functions, such as ability to learn and to memorize, about the constitution of human mind, etc. Anyway, as we have already previously mentioned, the idea of language complexity is not a new one. It seems that certain elements of this idea, brought almost to the edges of extremism, could be found, at least when we talk about the Slavic linguistics, in the years when one particularly ideological and methodological approach to linguistic themes had been preferred in the Soviet linguistics; it is so-called *marrism*, whose creator was Georgia-born historian and

linguist N. Y. Marr. Marr has started his work following traditions of the Young Grammarians linguistic school. He was a very good connoisseur of Caucasian languages. Direct contacts with language structures of the non-Indo-European type certainly encouraged Marr's reflection on the relations between languages, primarily between those that are genetically related. His ideas about the origin of language correspond to the so-called *monogenesis theory*; subsequently, he also promoted his well-known idea about language stageability. His ideas were finally configured with a new theoretical concept of the natural language as an entity of the socio-economic upgrading, which clearly manifests its class character. His thoughts about language mixing *themata* resulted into his belief that the proto-language is just a pure fiction so that it should be rejected as well as everything else that it implies. The universal principle of language development is expressed in permanent different languages crossing (more details in Ivić 1996). Looking even deeper into the past, e.g. into the era of non-structural or pre-structural linguistics, we are of the opinion that it is absolutely necessary to mention that traces of the idea of language mixing could be also found in the work of one extraordinary scientist whose independent scientific spirits simply depart himself from the linguistic community of his time. His name is Hugo Schuchardt. This worldwide known scientist paid special attention to so-called *Creole languages*. He was also the first one who has noted the importance of geographical items regarding languages development, and the role of individuals in respect to the creation of language changes (Fought 1982). Even today, when science went into the knowledge of these problems far beyond the pioneering work of Schuchardt, many of his observations remain classic in this branch of scientific inquiry; e.g. today it is well-known that theoretical opposition between the concept of pure languages and mixed ones has no basis for the reason that all languages are more or less mixed. But let us go back to the years after World War II when the new method reaches into every scientific field, so *he* entered into linguistics too. This is, of course, the well-known statistical method. But it is not only statistics that is responsible for the mathematical character of modern linguistics. Grafting methodological experiences from mathematical scientific areas to linguistics reached world-scale proportions during the period when much of the scientific attention had been paid to the so-called *information theory*. Introducing his *complex chains* in 1907, Andrey Andreevich Markov initiated the modern study of structured, interdependent, and correlated processes. Indeed, in the first and now-famous application of complex chains, he analyzed the pair distribution (2-grams) in the 20.000 vowels and consonants in Pushkin's poem *Eugeny Onegin* and the 100.000 letters in Aksakov's novel *The Childhood of Bagrov, the Grandson*. Since Markov's time the study of complex chains has developed into one of the most powerful and widely applied mathematical theory, far beyond quantitative linguistics to physics, biology, and

finance (more details on Markov's work see in Ara, James & Crutchfield 2016). So, starting from Markov's model, via so-called Sgall's *functional generative description* and or Shaumyan's *applicational generative model* for languages descriptions till Lamb's and Hockett's *stratificational grammar* – sometimes called *cognitive* by its followers to be in the opposition to the *descriptive* and *generative* linguistics on account of their assertion that it allows full consideration of those relationships on the basis of which *information* has been constituted in speakers mind expressed by words afterword –, the statistical method and the information theory as well as everything those two had implied later – e.g. regarding cybernetic studies, works on machine translation, psychological research of cognitive processes, metalinguistics, the quest for the ultimate invariants in a language, etc. – appear to be today a real linguistic revolution, not only in respect to their own merits but rather in respect to the fact that they provoked effective *impulsi*, scattered in various directions.

However, before we enter our research setting *in medias res*, we cannot help ourselves but to run through our mind the epilogue of the study of Ara, James & Criutchifield (2016) in order to quote the final words of the article, because it seems to us that they encourage scientific communities all over the world on unpretentious but a quiet convincing way to continue with their research even in the present time in which some of prominent contemporary philosophers explicitly speak of the transparent absurdity of successoral projects, for seeing in them just an attempt to get into any process *en tois physesi* from the perspective of the future that will never be *modern* (cf. also Kostić 2011: 329):

We showed how present observables typically do not contain all of the information that correlates the past and the future. One consequence is that instantaneous measurements are not enough. This means, exactly, that Markov's chain models of complex physical systems are fundamentally inadequate, though eminently helpful and simplifying when they are appropriate representations. The larger consequence is that we must build state-based models and not use mere look-up tables or sequence histograms. And this means, in turn, that monitoring only prediction performance is inadequate. We must also monitor model complexity, not as an antidote to over-fitting, but as a fundamental goal for both prediction and understanding hidden mechanisms. (Ara, James & Criutchifield 2016: 10)

We are actually of the opinion that one cannot ignore at least the impression that the study of language in the 21st century is moving so fast into direction of the postmodernism without any compass. Namely, while the transition from pre-modernism to modernism was based on the practical implementation of new ideas regarding phonology and morphology and on scientifically well-founded language studies, the transition from modernism to postmodernism made a difference between theory and practice to be of a measure zero. In other words, the

former had the aim to develop new methods and data collection in order to break up with the prescriptive framework, while the latter still has no precisely defined target. It also seems to us important to underline here that the terms of *postmodernity* and *postmodernism* comprise a heterogeneous group of ideas and movements so it is difficult to reduce them to a common denominator. So, while the term *postmodern* implies social formations with the postmodernism as a cultural movement, the term *postmodernity* in turn is mainly the result of technological and social transformations of the late 20th century (Gross 2009).

So, since the theme of our research focuses on the impact of globalization on a natural language system and of inter- and multidisciplinary non-linguistic scientific activities that address complex linguistic issues, we tried to answer on this multiple question ultimately associative indirectly shedding light on a *path* of the postmodernistic thought that leads between the question about the possibility of deconstruction, volatility, unconditioned, irrationality and anarchy model of consciousness, language, knowledge and opinions, and questions about the impossibility of overcoming the logic of power and the historical baggage that is reflected in the very same processes (*cf.* Sekulić 2002). As a matter of fact, in the focus of our research is one specific subsystem within a language system in whole; that is terminology. The aim of the study is to present an outline of one up-to-date terminological algorithm in respect to principles existing in one branch of the theory of complexity – scalability, in order to solve specific terminology problems that occur as a result of the postmodernity and the postmodernism of the third millennium, which from its very beginning made to us very much clear that it has come time of almost elusively rapid IT development as well as of rapid dissemination of information that necessarily cause a variety of contemporary forms of literacy and communication that are almost *on IT-way stored* in our brain.

Contemporary historians and economists repeatedly confirm that the so-called global reality is the only physical reality in which we exist. Since *this* reality is bounded by the so-called cargo culture with its intra- and internets, *they* constantly drew attention to terminology standardization as to necessary precondition for the act of transferring understandable information. Namely, as one of the consequences of globalization appears the fact that the native languages of the majority of Europeans are increasingly flooded with words of foreign languages. According to surveys conducted in 2005 by European Union in *Eurobarometer*, English appears as the most widely spoken foreign language in Europe. Meanwhile, it happened that space and time in which we had been living have been transformed from global and digital actuality into the so-called *global and expanded reality* on the background of the transition from the IT era into the era of robotics. So, it becomes quite clear that the question of terminology operationalization deserve to be in the very focus of the entire scientific community. Therefore, today the most

of linguists are witnesses of the fact that the national language policy in the most European countries, when establishing regularly recurring national language program, is forced to take daily *grapple* with these changes, along with the imperative to be ready for lightning-fast responses. As for the Serbian language, it seems to us necessary to underline here that apart from scientific fields in modern science, which, as we have already mentioned, are developing such rapidly so as the need for creating referred adequate terminology and for their introducing in science and in practical use becomes the high-priority task, there are standing on the other side those *old* scientific disciplines such as botany, medicine and pharmacognosy, zoology, astronomy, etc., together with traditional material and spiritual culture for whose *realia* and *themata* during the past centuries our natural language has been creating expressions subsequently terminologized/onymized that are still waiting to be sequentially considered. So, while the former group of terms are going to be conventionally created and afterward legally verified, a part of the latter group of terms are still on its way to be completely inventoried, identified, described, institutionally agreed and adopted. It is also needed to say that this group of terms presents a distinctive part of a natural language lexicon, in which coexist different lexical layers: *doctus* and *semi-doctus* – scientific terms, adapted scientific terms, customized classics textbook terms, terms created by the so-called vulgar etymology – and the extremely common layer of terminological lexemes. Because of the last-mentioned feature, a terminological lexicon raises its marginality in relation to the whole lexicon that caused its fragile integration into linguistic system which resulted in consistency lacking and heterogeneity of this lexical segment, in which, therefore, coexist parallel and intertwine different lexemes structures and types (Vajs 2003: 29). Even the linguists who are primarily concerned with diachronic perspective of words, such as etymologists, dialectologists, etc., are not willing to engage in studying this lexical segment explaining that its place is primarily in specialized studies and/or vocabularies for the reason that proportionately large phonetic variance of these lexemes often *build* unsafe *bridge* toward *realia* to which they refer (thus in OS 1998: xvi). On the other hand, standard vocabularies author(s), usually consciously ignored this part of the lexicon, not willing to engage, e.g. with biotaxonomy and/or ethnotaxonomy issues as well as with different nomenclatures for naming *taxon* units, etc. Finally, regardless the above mention reasons, as a reflection of such language policies there appear terminological dictionaries which stand, regarding their conception, not far from professional encyclopedias, since under referred lemma it is usually only a definition that could be found and nothing more than that. On the other side, as a reflection of linguistic reality – it is just a reader or a speaker of the language that could be found, often deprived of information about denomination motif conceptualized through different images reflexed in different lexical realizations *known* for the referred *realia*.

From the synchronic point of view, there are a number of terms, regardless the layer to which they belong within a terminological lexicon scope of the refereed language – with transparent morphonological and semasio-onomasiological structure, while the rest of the terms remain unmotivated in the conscience of native speakers. If we are going to study for example only iconymically clear structured terms belonging to the traditional/folk layer of such a lexicon, one of the linguist's task is to examine eventual existence of the *binding phaenomenon* that occurs between *signifier* – e.g. between phytonym/zoonym, etc. – and *signified*. But if we start from the generally accepted linguonomastical assumption that *once* every word was motivated, there are some questions to be asked: (a) is it possible to identify and make inventory of *diagnostic* features that referred to the identified features of denoted *realia*, which could have served as a motivational base in the process of denomination?; if so, (b) what were ways of their conceptualization and what were the paths that led from conceptualization to the creation of naming units?; and, finally if so, (c) is it possible to reconstruct any particular system or systems that predetermine(s) process of denomination? These questions cannot be answered by denomination process decoding just in respect to individual case, but only if each layer of terminological lexicon are going to be analyzed as a unique (sub)system in whole (more details in: Kalezić 2016). So, if we would have the ideal vocabulary in which the definition would not only be intuitively established meaning *equation*, but would include unique semic analysis of each determinant, it would be easy to determine in which lexemes are implemented particular sems. Than if we would separate from such a *body* all those units determined by lexicographers as terms, we would also be able to determine sems diapason in the referred terminological lexicon as well as to establish through which images of *content* and lexicogenic matrix defined sems repertoire were conceptualized. Since such vocabulary does not exist, there is nothing we can do but to collect all those units defined by lexicographers as terms and then to start to seek for sems references by applying both of the relevant linguistic methods – *semasiological* and onomasiological one.

As for foreign terms that bear minimum of semantic features, they are usually etymologically opaque and therefore are suitable for enrichment of terminology, because they could have prescribed meanings.

However, in the process of new terms introducing, the intention to give preference to native expression is founded on the fact that native words carries greater motivational potential and thus can easily be included in branched terminology system(s). On the other side, as it is in the case of uncontrolled import of foreign terms, those local terms that are forcibly generated, also could introduce confusion into the entire terminology system(s).

Finally, the recommendations of the International Center for Terminology (Infoterm) seem to be quiet reasonable in respect to *taking care* of terminological/technical or specialize naming units as the integral part of one standard language which should become one of the main task of national scientific institutes/centers/associations and other institutions of the highest level of studying, who are involved with linguistic studies, particularly with maternal language studies – are quiet reasonable (<http://www.infoterm.info/>).

As for our terminological algorithm it is paradigmatically designed to present the algorithmic processing of one precisely pre-defined *inventarium thesaurarium* of terminological units in their diachronic perspective, by which it would be possible to transform an input variable into the one required for more complex further work in the referred linguistic fields, *e.g.*, for designing relational terminology database. It has been created by using the latest results that we have found in the referred scientific study. However, we are of the opinion that here is necessary to emphasize that the majority of the modern referred studies of terminology, at least those that have been available to us until the end of this research, are mainly applied-oriented. Since they concern creating relational terminology database in general, there is an evident lack of clear theoretical framework, *e.g.*, descriptive one, in which would be considered at least the structure of terms as lexical items, even though terminological units, according to Sager (1990: 13), present not only linguistic but also conceptual elements of logic, ontology as well as of cognitivism and communication. As for terms standardization, for the reason of its prescriptive nature, it cannot be a part of what is meant by the science, so it is quite understandable that this process can be analyzed only as an external phenomenon, *e.g.*, as a socio-political phenomenon.

Anyway, we must not forget the key point related to this specific lexical segment: terminological data cannot be studied only from the synchronous point of view since the only way to get complete picture of their structure and the ways and principles of their creation, is monitoring these items in the referred historical corpus.

Our scalable terminological algorithm actually rose from our examining of possibilities to make a digital historical dictionary of the European political *thought* presented throughout its term tools/*apparatus* that are extremely hard to identify and to define in its historical context. Drawing from the knowledge and the experiences acquired from the work on the etymological lexicography, we were perfectly aware of the fact that the entries of such dictionary could only be structuralized like small biographies/portraits of referred words arranged by the principle of *conceptual binding* of lexemes within atypical structuralized terminological derivative nests.

As for determining the concepts themselves,¹ we have found that it would have to be naturally to *bind* them into the group of seven zero phisico-linguistical concepts together with subconcepts subordinated to each of them, designed and scientifically justified in historical and philosophical framework of the study of the relations between *naturae* and *societatis*, starting from Bacon to Rifkin's *biotech century*. Here they are: (a) the concept of time and (b) space, (c) the concept of object, (d) the concept of physical status of objects, (e) the concept of interaction and communication, (f) the concept of number, and (g) the concept of color. Each of the cited concepts that actually present seven SI units basically used to describe all *bodies* and all *phaenomena en physeis* could be easily transposed into *language code*.

Results of some previous linguistic research have suggested that the highest ability for being semantically varied and for being good base for numerous derivative formations, have simple, basic lexemes in their realizations of denominative functions, especially those ones that belong to very much restrictive part of the general lexicon fund; at the same time, all the basic lexemes develop the range of secondary meaning by various metaphorical sems transformations. Therefore, we have decided firstly to *input* in our test algorithm a lexeme which nominates the part of the human body: *joint*, since it belongs to above-mentioned part of the general lexicon fund. Finally, as a result we got the following algorithm *steps*:

Subconcept: JOINT

Basic meaning:

Etymology:

Terminological derivative nest:

- [CONCEPT: HUMAN BODY]
- 1.
  - 2.
  - 3.
  4. ...

Linguistic comment:^a

Extra-linguistic references:^b

Literature:

---

1. Using specific corpus of Japanese terminology to make detailed examination of the relationships between terms and their constituent elements, Kaguera (2002) has convincingly shown that the relationships among the constituent elements and the type of conceptual combinations used in the construction of the terminology permits deep insights into the systematic thought processes underlying term creation.

- a. First of all, it should contain data about the first mention of the word in its terminological usage – here, of course, in the law and administrative terminology, and then the information on terminological equivalents in other referred languages.
- b. E.g., references about all term derivatives from the subconcept relating other contemplative (mind) conceptions that explore the *phaenomenon of reality as substance* and *spirituality as a state of mind* and *their mutual relations*, e.g., mythology, religion, philosophy, art, etc.

We are of the opinion that we have shown that without such designed terminological algorithm that would make relational terminology database be extended by referred historical framework, all attempts to satisfy the professional requirements related to digital terminological lexicography that are based on the global standards – would fail. In other words, such devised database would be able to give answers to key questions related to terminology standardization: (a) to the question on norm choosing for standardize the existing terms and in the same time for introducing new ones, which is according to Radovanović (1979: 86) “the most responsible, the most delicate and the most difficult part of the job”; (b) to the question whether to insist on terminology internationalization or on creating the native language term equivalents; (c) to the question how to present the principles of terms formation at all language levels and how to describe standardized term form in order to be eliminated all redundant synonyms in terminology or to remove the term that appeared as a result of bad translation of the foreign one, which would provide at the same time the right interpretation of the original expression (Kalezić 2016: 244).

Finally, it is needed to say that such devised database would have a positive, and – what seems to us to be of great significance – a scalable impact on different linguistic research projects, especially of those considering complexity in language in terms of the degree of difficulty for language acquirers. By this assumption we actually returned to the beginning of this study, but in order not to fall into *dead-lock* we will rather put an *end note to beta testers* of our terminological algorithm searching for an exit: concerning the practical benefits of the user of such devised database, would it be adventurously to think of it as of virtual storage boxes for referred language data having been collected over the centuries, which would make those national cultural heritage entities that are presented through specific linguistic cods noticeable in an IT-mode to everyone engaged with unique civilization values weather on professional or simple proamateur level of researching.

Acknowledgements

The study was conducted within the research project: Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика (178007) [Etymological studies on Serbian language and making New Etymological Dictionari of Serbian] financed by Serbian Ministry of Education, Science and Technological Development.

References

- Ara, Pooneh M., Ryan G. James, and James P. Crutchfield. 2016. "Elusive Present: Hidden Past and Future Dependency and Why We Build Models". *Physical Review E* 93: 022143 (11 p). <https://doi.org/10.1103/PhysRevE.93.022143>
- Biberauer, Theresa, Ian Roberts, Michelle Sheehan, and Anders Holmberg. 2014. "Complexity in Comparative Syntax: The View from Modern Parametric Theory". In *Measuring Grammatical Complexity*, ed. by Frederick J. Newmeyer and Laurel B. Preston, 103–127. Oxford: Oxford University Press.
- European Union. 2005. "European and Languages". *Special Eurobarometer 237, Wave 63.4, TNS Opinion & Social*. Brussels: European Commission [http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_237.en.pdf; consulted in december 2016]
- Fought, John. 1982. "The Reinvention of Hugo Schuchardt (Review article)". *Language in Society* 11 (3): 419–436. <https://doi.org/10.1017/S004740450009398>
- Gil, David. 2014. "Sign Languages, Creoles, and the Development of Predication". In *Measuring Grammatical Complexity*, ed. by Frederick J. Newmeyer and Laurel B. Preston, 37–65. Oxford: Oxford University Press.
- Gross, Mirjana. 2009. "Dekonstrukcija historije ili svijet bez prošlosti" [The Deconstruction of History or the World without a Past]. *Historijski zbornik* 62 (1): 165–195.
- Hawkins, John A. 2014. "Major Contributions from Formal Linguistics to the Complexity Debate". In *Measuring Grammatical Complexity*, ed. by Frederick J. Newmeyer and Laurel B. Preston, 14–36. Oxford: Oxford University Press.
- Infoterm. 2005. *Guidelines for Terminology Policies. Formulating and implementing terminology policy in language communities*. Paris: UNESCO.
- Ivić, Milka. 1996. *Tendencies in Linguistics*. Belgrade: Čigoja Press.
- Kageura, Kyo. 2002. *The Dynamics of Terminology: A Descriptive Theory of Term Formation and Terminological Growth*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/tlrp.5>
- Kalezić, Maja. 2016. "The Status of the Serbian Terminology Defined by the Serbian Language Policy throughout its Contemporary and Future Plans". In *Lexicology and lexicography in the light of contemporary approaches*, ed. by Stana Ristić, Ivana Lazić Konjik, and Nenad Ivanović, 237–248. Belgrade: The Institute for Serbian Language of SASA.
- Kostić, Milena. 2011. "Bograndovo vidjenje diskurzivnog i dekonstrukcijskog proučavanja jezika" [Beaugrande's view of discursive and deconstructive study of language]. *Philologia Mediana* 3: 319–334.
- Markov, Andrei Andreyevich. 1907. *Issledovanie zamechatel'nogo sluchaya zavisimyh ispytaniy* [Research on a remarkable case of independent tests], *Izvestiya Akademii Nauk*, Saint Petersburg, VI seriya 1 (93), 61–80.
- Miestamo, Matti, Kaius Sinnemäki and Fred Karlsson (eds.). 2008. *Language Complexity. Typology, contact, change*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/slcs.94>
- Newmeyer, Frederick J. and Laurel B. Preston (eds.). 2014a. *Measuring Grammatical Complexity*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199685301.001.0001>
- Newmeyer, Frederick J. and Laurel B. Preston. 2014b. "Introduction". In *Measuring Grammatical Complexity*, 1–13 Oxford: Oxford University Press.

- OS. 1998. *New Etymological Dictionary of Serbian language*. Belgrade: The Institute for Serbian language of SAsA (Sample volume).
- Radovanović, Milorad. 1979. *Sociolingvistika [Sociolinguistics]*. Belgrade: BIGZ.
- Ross, Daniel. 2014. "The Importance of Exhaustive Description in Measuring Linguistic Complexity: The Case of English Try and Pseudocoordination". In *Measuring Grammatical Complexity*, ed. by Frederick J. Newmeyer and Laurel B. Preston, 202–217. Oxford: Oxford University Press.
- Sager, Juan C. 1990. *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/z.44>
- Sekulić, Nada. 2002. "Postmodernizam i kraj antropologije" [Postmodernism and the end of anthropology]. *Sociologija [Sociology]* 44 (4): 343–366.
- Stolz, Thomas. 2009. "Matti Miestamo, Kaius Sinnemäki and Fred Karlsson (eds.), *Language complexity. Typology, contact, change*" STUF – Language Typology and Universals Sprachtypologie und Universalienforschung 62 (3): 241–242.
- Trotzke, Andreas and Jan-Wouter Zwart. 2014. "The Complexity of Narrow Syntax: Minimalism, Representational Economy, and Simplest Merge". In *Measuring Grammatical Complexity*, ed. by Frederick J. Newmeyer and Laurel B. Preston, 128–148. Oxford: Oxford University Press.
- Vajs, Nada. 2003. *Hrvatska povijesna fitonimija [Croatian historical Phytonymy]*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

La complexité dans les relations de langues collatérales

Un locus intégratif pour une (socio)linguistique des langues

Jean-Michel Eloy

Université de Picardie Jules Verne (Amiens)

In the matter of language, without talking about multiplicity of languages – let’s leave it for a moment –, there is a tension between unity and multiplicity which still deserves to be analysed.

The multiple approaches or facets of *that we talk* have given rise to the multiple fields of linguistics, the multiple ‘sciences of language’. This term, in plural, has been adopted in France by scientific policies, by a kind of renunciation of the singular language. Of course, the necessary specializations determine institutional territories that are keen to distinguish themselves, but does it imply the impossibility of a one science of language?

These multiple approaches are opposed to the intuition we have of the unity of the phenomenon: what we singularly call the language, both in the academic world and in the profane. Considering all these facets as legitimate, embracing this multiplicity is a permanent challenge for those who try to com-prehend, in the meaning of ‘grasping together’

Ce que je veux exposer aujourd’hui, je le présenterai résolument comme une sorte de carrefour. Ce qui est intéressant dans un carrefour, c’est d’être à la fois un et multiple: on le considère comme une unité et on le définit par la pluralité de ses accès.

En matière de langage aussi, sans même parler de la multiplicité des langues – laissons-la de côté un instant – il existe une tension entre unité et multiplicité, qui mérite toujours d’être interrogée.

Les multiples approches ou facettes de *ce que nous parlons*, nous en avons fait, comme une reconnaissance, les multiples champs de la linguistique, et les multiples *sciences du langage*. Le terme au pluriel a été adopté en France par les politiques scientifiques, par une sorte de renoncement au singulier *la linguistique* – à méditer... Certes les spécialisations nécessaires déterminent des territoires

institutionnels qui tiennent à se distinguer, mais cela implique-t-il pour autant l'impossibilité d'UNE science du langage?

Ces multiples approches s'opposent à l'intuition que nous avons de l'unité du phénomène: ce que nous nommons au singulier *la langue*, aussi bien dans le monde académique que chez le profane. Considérer toutes ces facettes comme légitimes, embrasser cette multiplicité est un défi permanent pour qui essaie de com – prendre au sens de “saisir ensemble”

D'où cette pratique théorique (éternellement recommencée) d'articuler des concepts ensemble: est-ce que la notion de langue peut devenir ou redevenir à cette fin un concept pivot, central, fédérateur, constructeur, bref, fondamental?

Parmi les linguistes, certains répondront “évidemment oui”, mais en développant une conception de la langue qui exclut tel ou tel aspect ; d'autres disent au contraire que “les langues, ça n'existe pas”, ou du moins que les sciences du langage dépassent le champ des langues...

Il ne me paraît pas trivial de chercher à refonder ou à reformuler une conception de la langue qui soit à la fois centrale et fédératrice – même si mon bref exposé d'aujourd'hui ne peut, évidemment, qu'esquisser un tel programme. L'ensemble des démarches qu'on trouve aujourd'hui sous le nom de *pensée complexe* me semble propre à ouvrir cette perspective. Nous préciserons ci-dessous le sens que nous donnons à cette *complexité*.

Nous évoquerons d'abord une série de sujets où la multiplicité, voire le désordre, fait problème: nous en faisons état dans l'optique que les difficultés nous amènent à de nouvelles voies scientifiques.

1. Quelle science du langage inclusive pour embrasser la complexité?

La science du langage semble soumise à une alternance de phases tantôt d'élargissement de son objet, tantôt de resserrement.

Le carrefour, que nous prenions comme image de pluralité, peut être vu en termes de disciplines scientifiques. Notre discipline a été diversement dénommée – grammaire, philologie, science(s) du langage, linguistique... Or à chaque fois ce sont pas seulement des changements de noms mais d'importants changements de perspective, bien sûr. Pour ne prendre que le passé récent, S. Reinach (1880) définit ainsi sa science : “La philologie embrasse l'étude de toutes les manifestations de l'esprit humain dans l'espace et dans le temps”, et précisait un peu plus loin : “La philologie classique est la science de la vie intellectuelle des Anciens, particulièrement des Romains et des Grecs.” Le même auteur donne au contraire une définition étroite de la linguistique : “La science du langage ou linguistique, qui comprend la grammaire comparée, a pour objet l'étude des lois d'après lesquelles

se développe le langage humain, et la connaissance des langues particulières n'est qu'un moyen pour elle, non un but."

La philologie n'est pas pour autant reléguée dans le passé, car dans divers pays, par exemple en Belgique, on continue aujourd'hui de trouver cette conception souple et ouverte: "Bref, chez nous, le titre de philologue est extrêmement accueillant, et je crois que ceux qui le portent n'en rougissent pas. Ceux qui trouveraient que je les annexe indûment s'apaiseront-ils si je leur cite la définition de Pierre Ruelle: "Le philologue est simplement un serviteur éclairé, vigilant, intègre et modeste de la Pensée?" (André Goosse 2007)

On a beaucoup commenté comment le sens de *langue* a été restreint par les théories post-saussuriennes (structuralisme et générativisme) aux *systèmes*, que les formalismes ont souvent tendu à réifier. A cette "fermeture saussurienne" se sont ajoutés des faits de sociologie de la science: cette linguistique-là a pris et exercé le pouvoir dans une assez grande mesure au sein des milieux scientifiques travaillant sur les langues. On peut ainsi parler d'une *linguistique des systèmes*, auxquels sont ramenées les langues. Relever cette restriction ne signifie pas invalider l'étude des systèmes: il y a eu décision, pour pouvoir progresser, de restreindre la complexité des phénomènes – par exemple d'exclure la "parole" et toute la "linguistique externe." Il reste évidemment, même abordée ainsi, une grande complexité, à l'intérieur de chaque niveau d'analyse, et entre eux. Les progrès de cette linguistique sont des acquis considérables, qu'il ne saurait être question d'ignorer dans une science du langage, même reconfigurée. Mais la linguistique des systèmes, on doit le constater, ne répond pas à beaucoup des questions que se posent nos contemporains sur le langage, questions sociales, politiques, culturelles: ces besoins sont mieux envisagés par le champ mouvementé de la sociolinguistique.

Il serait dommage pourtant de mettre celle-ci à part: nous avons besoin d'une science du langage incluant les deux tendances – et bien d'autres.

2. Le rôle de la sociolinguistique

Dans les élargissements successifs de la linguistique vers la fin du 20e siècle, la sociolinguistique a joué un rôle important, en accueillant, en prenant en charge, des domaines d'études émergents, jusqu'au moment où ils s'institutionnalisent en tant que disciplines ou sous-disciplines distinctes

Nous avons un témoin précieux avec Georges Mounin, qui, dans l'*Encyclopedia universalis*, produit en 1984 un article sur la sociolinguistique. Mounin ne considérait pas la sociolinguistique comme une discipline scientifique, mais comme "un ensemble assez imprécis, très hétéroclite et sans cesse *proliférant* de travaux où se *recourent*, *pêle-mêle*, des directions appelées ailleurs sociologie du langage,

ethnolinguistique, anthropolinguistique, linguistique sociale, linguistique géographique, dialectologie, ou encore politique linguistique, psychologie sociale, etc. Cet ensemble forme un tout non cohérent : il n'est pas unifié, il n'est pas unifiable.”

J'ai souligné ces termes *proliférant*, *se recoupent* et *pêle-mêle* : la sociolinguistique serait non seulement un carrefour, mais un carrefour qui se complique à vue d'œil!

La sociolinguistique, que Mounin refuse, est le domaine où apparaît le plus l'enrichissement de la notion de langue! Sur chacun des champs de recherche, considérés comme propres à la sociolinguistique, ou nouveau – car des champs nouveaux apparaissent souvent –, on peut poser la question: que change-t-il par rapport à la compréhension de ce qu'est une langue? Car, c'est ce que suggèrent ces évolutions, nous n'avons pas fini de définir ce que sont les langues, et donc nous n'avons pas fini de définir ce qu'exige le travail de connaissance des langues.

3. Nommer les langues, créer les langues

La pluralité, c'est d'abord celle des pratiques langagières, à l'infini, y compris dans une seule langue, ce que l'on désigne souvent par le terme général de *variation*. C'est le singulier “la langue”, dès lors, qui doit nous interroger: qu'est-ce qui nous permet de nommer un ensemble de pratiques d'un nom unique?

Dans cette question de dénomination et de catégorisation, intervient bien sûr une composante logique ou cognitive. Mais il importe de préciser que ce n'est pas une réalité individuelle, et que c'est à l'échelle du groupe humain que s'ancrent ces opérations: elles sont d'ailleurs tout aussi traditionnelles et enracinées à propos des groupes humains qu'à propos des langues!

Nommer la langue (ou le groupe), c'est réduire ou suspendre, voire nier la diversité, la variation. Attribuer un nom, c'est créer une réalité, conceptualisée comme une, ce n'est pas seulement habiller de conscience une réalité préexistante.

Mais pourquoi attribuer un nom au groupe, à la langue? On peut se représenter l'auto-assignation comme l'hétéro-assignation comme un procédé énonciatif, voire comme un geste énonciatif, à la fois rassembleur et scissionniste, qui pose-eux” et “nous”:

“ces gens-là sont X”, “eux, ils parlent X” tandis que “nous sommes Y”, “nous parlons Y.”

Ce geste bénéficie d'une motivation, d'une force, apparemment universelle dans l'espèce humaine, que j'appellerai la *moteur anthropologique*! Ce moteur ne suffit pas à expliquer tous les aspects de la nomination des pratiques linguistiques mais il est certain que la démarche opposant “eux” et “nous” s'appuie très souvent sur

des pratiques linguistiques. D'où la grande généralité de la formule d'implication réciproque "un groupe humain ↔ une langue" dans les représentations et dans les actes, c'est-à-dire en dynamique. La collection lancée par Andrée Tabouret-Keller (1995) "Le nom des langues" chez l'éditeur Peeters apporte à ce sujet une abondance d'illustrations.

Les travaux qui se veulent scientifiques, eux-mêmes, ne sont pas dégagés de cette dynamique: avec l'expérience de la linguistique du 19e siècle, mais aussi de celle du 20e, nous savons qu'il existe une linguistique intégrée à la démarche nationaliste, une "linguistique des langues nationales." Nommer les langues nationales, presque autant que nommer les nations, c'était et c'est encore aujourd'hui contribuer à construire les nations.¹

Mais le processus ne concerne pas seulement des langues nationales ou sub-nationales (régionales), comme le montrent des cas qui restent dans l'inachevé: les langues de classes (anciennement ouvriers, aujourd'hui commerciaux, managers, geeks?) ou les "langues des jeunes", qui plaisent tant aux journalistes, sont du même ordre. En résumé le procédé est celui-ci: des faits linguistiques regroupés dans une soi-disant variété sont assignés (et/ou autoassignés) à une population regroupée elle aussi sous un nom et un ou deux critères, sans trop se préoccuper de l'hétérogénéité et de la variation... Et dès lors que les locuteurs croient à son existence et l'assument pour "faire groupe", ils se donnent une discipline, une obligation de parler comme le groupe et conformément à cette "variété" (telle que décrite): une norme.

4. Normes et idéologies

Dans le cadre français (au moins), c'est autour de Daniel Baggioni que la problématique de la norme a été affirmée dans les années 70. Le fonctionnalisme de Martinet, bien que plutôt moderne à bien des égards, excluait certains aspects de la normativité hors de la linguistique: voir par exemple ses articles "contre les puristes." Ou, chez certains de ses continuateurs, la notion de *surnorme* (vs *norme*), reléguée au plan extra-linguistique.

Pourtant, pour certaines traditions et écoles, la standardisation est définitoire de la langue: même Saussure, pourtant pétri de dialectologie, travaille surtout sur de la langue littéraire. Et pour l'école de Prague, pour beaucoup de sociolinguistes américains, pour les linguistes russes dans l'ensemble, "la langue" est bien

---

1. On peut d'ailleurs se demander quelle linguistique nous faisons aujourd'hui, en travaillant tant sur les contacts de langues et les universaux: celle de la mondialisation, de la dérégulation, du libéralisme supranational?

représentée par “la langue littéraire ou standardisée.” Il s’agit là d’un autre aspect important: l’imaginaire ou l’idéologie linguistique qui règle ces représentations. Senti longtemps comme radicalement étranger à la description scientifique du système linguistique, ce domaine de l’imaginaire, ou des représentations, ou de l’idéologie, est dit aujourd’hui jouer un rôle essentiel, central. Qu’on pense à Labov, déjà, avec les jugements de grammaticalité, l’hypercorrection...

On a donc pris conscience qu’il n’existe pas de langue sans *normativité*: celle-ci prend la forme de *pratiques normatives* très concrètes, et se pense sous le concept général de *norme*.

Il est aisé de percevoir comment cet encadrement normatif fait appel à des notions imaginaires ou idéologiques: le “bien parler” que je remarque ou que j’essaie de pratiquer, a contrario le “mal parler”, ou “le parler de mon groupe”, etc. Tout cela dépend de comment je me représente les variétés (système, lexicale, discours), et influence dans de vastes proportions les pratiques. De ce fait, il est impossible de décrire la langue sans en tenir compte: une norme, même fantasmée, appartient ainsi au phénomène “langue”, si elle est pertinente dans la description.

L’ensemble de ce niveau – représentations, idéologies, imaginaire, épilinguistique – illustre la réflexivité, aspect essentiel de la complexité (voir infra).

5. Contacts et mélanges

Le sujet est immense, bien que curieusement on ait pris conscience très tard, il n’y a guère plus d’un demi-siècle, de l’importance de ces contacts, dans la réalité, et pour la théorie de la langue.

Au plan des systèmes, on a d’abord espéré décrire la grammaire des contacts comme celle d’un système, fait de règles et structures. Mais ce programme ne semble plus aujourd’hui en mesure d’aller à son terme: le “mélange des langues” s’est révélé souvent dépasser cette grammaire des contacts. Il fallait plus, une sorte d’épistémologie différente, mieux capable d’aborder le “désordre” de ces mélanges.

Or ce désordre a changé de statut, il n’est plus seulement une scorie de la description. Diverses disciplines de l’époque actuelle acceptent une sorte de chaos. L’évolution en sciences humaines pourrait se mesurer, en quelque sorte, à la fréquence d’utilisation du terme de “mélange”, d’abord proscrit, et aujourd’hui utilisé (par ex. Canut et Caubet 2001). Ce qui a été longtemps refusé dans le mot “mélange”, c’était la connotation de désordre. Mais d’autres sciences ont vécu cela comme une conquête: au XIXe siècle on découvrait la notion d’entropie (en thermodynamique), sorte de tendance fondamentale au désordre, et au XXe siècle on a découvert l’indétermination quantique, les mathématiques floues, les organisations chaotiques, la relativité... Bref, on peut imaginer qu’il y ait là un progrès

scientifique à faire en sciences humaines, en tâchant de préciser et d'encadrer cette notion de désordre, ce qui suppose de l'accepter (Blanchet *et al.* 2007).

Ce n'est pas complètement nouveau. Les linguistes sont familiers des frontières floues, par exemple en dialectologie. Ils ont critiqué "le système où tout se tient": l'"organisation chaotique" est une métaphore bien aussi engageante...

6. Pratiques langagières et langues: Une tension constitutive

En tout cas, la définition des langues dans la perspective des contacts de langues a été sérieusement déstabilisée et déconnectée de la considération des contraintes linguistiques dans un seul système. Autrement dit, on a commencé à prendre conscience que la langue système, la langue saussurienne, et souvent aussi la langue standard, ne correspond qu'à une partie des pratiques langagières, et que le rapport de celles-ci avec les contraintes des systèmes linguistiques est partiel ou indirect. En même temps, on prenait conscience que ces cas d'hétérogénéité ne sont pas marginaux, mais omniprésents.

Dans la perspective d'une linguistique anthropologique, Le Page & Tabouret-Keller (1985: 202) donnent une place de choix à un certain désordre, qu'ils nomment *dispersion* (angl. *diffuse*), par opposition à ce qu'ils décrivent comme *focalisé* (angl. *focussed*). Tant les pratiques que les descriptions sont soumises à cette tension. Côté focalisé, une langue stable, éternelle, sentie comme pouvant exprimer la vérité, et décrite dans une "grammaire" complètement abstraite. Côté dispersé, un "pidgin momentané" (*instant pidgin*), lié au contexte, qui en quelque sorte "fait feu de tout bois" pour exprimer; les descriptions de cette conduite sont très empiriques, et liées au contexte. Les langues naturelles sont dans cet entre-deux sous tension.

Il est à remarquer qu'appliqué à des "voisinages" de langues, ce schéma fonctionne bien.

Langue A		Langue B	
<i>Comportement linguistique</i>		<i>Comportement linguistique</i>	
noyau "stable"	←→	"instant pidgin"	
focalisation	←→	dispersion	
<i>Description linguistique</i>		<i>Description linguistique</i>	
Langue "stable", "pure"	←→	variations, emprunts, créativité	
		variations, emprunts, créativité	←→
			Langue "stable", "pure"

Schéma 1. "Focalisation vs dispersion" (Le Page & Tabouret-Keller (1985: 202) appliqué à une situation à 2 langues

Les zones de dispersion de chaque langue, si on les juxtapose, dessinent une zone d'entre-deux (marquée ci-dessus par une verticale épaisse), du type "instant pidgin" mal défini, qui correspond bien au problème descriptif de certains contacts. Cette zone est bien embarrassante pour les linguistes, les faits sont parfois fort dispersés entre les deux variétés (au moins), et on se demande parfois dans quelle variété il faut les classer pour les décrire de façon systématique. Le schéma représente bien comment les frontières sont floues, en particulier dans les cas de variétés proches et de situations dites dialectales. Ce qui se passe dans cette zone d'entre-deux, est-ce encore une langue? Une "langue floue"? Une pratique incohérente? A quelle langue le rattacher?

7. La variété basse de diglossie

Dans des situations dialectales, on a depuis un demi-siècle reconnu des rapports diglossiques. Il n'est pas hors de propos de rappeler comment le fameux article fondateur de Ferguson traitait les réalités que nous venons d'évoquer. Alors qu'il avançait des traits caractéristiques de la "variété basse", comme l'absence de norme prescriptive, il faisait l'impasse complète sur la nature de la variété "basse":

The terms 'language', 'dialect', and 'variety' are used here without precise definition. It is hoped that they occur sufficiently in accordance with established usage to be unambiguous for the present purpose. (Ferguson 1959)

Or souvent c'est du côté de cette variété "basse" que fait défaut l'évidence, le consensus, institutionnalisé ou non.

Revenant longtemps après sur cet article, Ferguson souligne plusieurs points parfois négligés – par exemple son intérêt pour la variation de registres, non dialectale, etc. Il insiste à plusieurs reprises sur le fait que les variétés H et B appartiennent à "la même langue" – par exemple l'allemand standard et l'allemand dialectal, ou les "franco-provençal dialects" et "other kinds of French", ou encore, à côté du Ticinese, le Frioulan, "a variety of North Italian", et le "school Italian" éduqué. Les précisions qu'il donne ainsi manifestent les inventaires de langues qu'il a présupposés, et qui seraient criticables. Ferguson avoue à nouveau que les termes centraux de son analyse linguistique sont non-définis:

What constitutes a language is not answered easily: there is no clear-cut way of giving an answer that will please the majority of linguists. The question is: What do two language varieties or linguistic systems have to have in common in order to have them count as a single language? And linguists have no principled way to answer that question. (Ferguson 1991)

Or ces situations de flou linguistique peuvent exister aussi sans situation inégalitaire: cette caractéristique, le flou, l'indécision,² dépasse la diglossie. L'espace de réalisations entre langues en contact, cet espace de frottement, de friction, de percolations réciproques – et combien d'autres métaphores...! –, cet espace intermédiaire indécis, si réduit qu'il soit, mériterait d'être mieux thématiqué par les descripteurs.

8. Zones floues, domaines d'indistinction

L'intérêt de ces champs est que, comme ils mettent en difficulté l'attribution d'un nom de langue, voire de la qualité de langue, dès lors, ils permettent d'observer comment cette attribution, souvent nommée *reconnaissance*, est discutée, et se fait plus ou moins consensuellement. Autrement dit, on y saisit un moment de la construction des langues.

Les divergences et l'émergence de langues, problématique ancienne explorée par la philologie et la dialectologie, produisent et continuent de produire dans les sociétés et parmi les linguistes d'innombrables situations d'incertitude, de distinctions en débat et de disputes à propos de langues.

Qu'il s'agisse de l'inventaire des langues du monde, de situations de continuum, en particulier créoles, de réseaux dialectaux de toutes sortes, ou, en diachronie, de transitions comme celle "du latin au français", les débats ne manquent pas. Nos savants prédécesseurs qui ont travaillé sur les 8e, 9e et 10e siècles, se sont arraché les cheveux – parfois mutuellement, si j'ose ainsi désigner leurs disputes – pour déterminer à quel moment on a changé de langue de A à B, en l'occurrence du latin au français. Il est clair que fixer une "date de naissance" à une langue est un artifice de présentation. Mais pourquoi les chercheurs ont-ils tant de mal à en décider? C'est que la période est indécise, les faits eux-mêmes sont flous! Trancher n'est pas seulement difficile, c'est infidèle à la réalité. M. Banniard (2008), qui a fortement renouvelé la question, a été amené à assimiler le processus diachronique à une transition dialectale, les deux étant à ses yeux de type chaotique. Finalement, au flou des faits doit correspondre une description adéquate, floue elle-même, ou plutôt laissant place à un *flou métalinguistique, au moins dans la désignation des variétés*.

En synchronie, par rapport à ces disputes sur les variétés, leurs noms et catégories, les attitudes des linguistes sont diverses: certains tranchent au nom de la science, ou du haut de leur autorité taxinomique et classificatoire (entre langues/

2. Indécision des faits eux-mêmes, qui entraîne celle des chercheurs-descripteurs. On pourrait aussi adopter le terme "indécidabilité."

patois/dialectes) qu'ils jugent incontestable. D'autres contournent ces débats et mènent leurs pratiques de descriptions en s'appuyant sur les "systèmes"; mais ils ne peuvent pas éviter complètement les métatermes en conflit. D'autres enfin acceptent les catégories du terrain ou des institutions, voire – c'est notre position – théorisent cette position en disant qu'elle est effectivement décisive dans la configuration des réalités. Mais ils n'échappent pas aux débats et conflits, dans lesquels ils sont donc impliqués.

9. Les langues collatérales

Nous nous sommes attaché depuis plusieurs années à une situation particulièrement riche à l'égard des questions que nous venons de soulever, celle des langues "proches" ou collatérales.

Sans reprendre toute la question de la distance interlangues (déjà évoquée au colloque de Girona il y a 4 ans), rappelons seulement que la mesure de la distance interlinguistique, sans être une fausse question, ne peut pas donner lieu à une mesure simple, mais seulement à un éventail d'évaluations, au niveau du système linguistique et à d'autres niveaux, selon différentes visées – l'ensemble étant complexe dans ce sens que chaque estimation particulière joue sur d'autres, qui la déterminent à leur tour (Eloy & Ó Hifearnain 2007: 23).

Nous avons caractérisé comme génétiquement proches et historiquement associées, dans une vue sociolinguistique et dynamique, une catégorie de langues que nous désignons comme *langues collatérales*. Ce que signifie ici *génétiquement proches*, c'est que la phase où ces langues étaient indistinctes, ou seulement repérées en tant que variantes, se situe dans un passé assez proche. Aujourd'hui encore, le continuum (dans un sens large) est omniprésent dans ces pratiques langagières.

A titre d'exemples, on citera les arabes dialectaux, les différents "gaéliques", les *dialetti* italiens, ou les langues d'oïl en France (y compris le français standard), les langues maya, les langues bantoues... Mais chacune de ces situations a son propre historique, sa propre configuration politique, ses propres données diasystémiques, ses propres références normatives...

Elles constituent, elles aussi, un carrefour, un point nodal, un *locus*, où se cristallise toute la problématique des langues. Beaucoup de ces variétés ou idiomes, sur tous les continents, ont été longtemps décrites (anciennement de façon consensuelle) comme "dialectes", "parlers", mais non "langues." Aujourd'hui, suite à la montée de revendications linguistiques, culturelles et démocratiques qui portent sur leur statut glottopolitique, beaucoup sont appréhendées comme "dialectes" ou "langues", contradictions qui constituent un débat de société traversé d'investissements identitaires – d'intensité plus ou moins haute selon les sociétés.

Alors que dans beaucoup de langues, le consensus social, politique, institutionnel, interdit qu'on mette en question le statut de langue – par exemple, l'italien est-il une langue? –, le premier avantage que présentent les langues collatérales pour la recherche, est l'absence de tels consensus. Cependant les questions qu'elles soulèvent ne sont pas des questions byzantines: qui dit question doit évoquer les personnes qui se posent des questions, et dans de nombreux cas ce sont de graves questions pour les acteurs.

C'est pourquoi il faut distinguer, parmi ces questions de la proximité linguistique, des questions linguistiques (de systèmes linguistiques), que se posent les linguistes, des questions sociolinguistiques, que se posent toutes sortes d'observateurs, et des questions glottopolitiques, que se posent non seulement les personnels et acteurs politiques ou politiciens mais aussi (potentiellement) tous les citoyens, membres ou non des groupes linguistiques concernés.

Ces idiomes ou “modalités linguistiques”, se trouvent dans de très nombreux pays et groupes linguistiques, sous des catégories variées: en français, ces noms de catégories comprennent principalement “parlers, dialectes, patois, langues”, mais chaque langue va disposer de sa terminologie, qui traduit généralement une gamme de statuts sociopolitiques. Et l'inventaire est généralement non-consensuel, sans oublier que les individus eux-mêmes sont souvent porteurs de représentations contradictoires.

10. Un espace difficile à saisir

Alors que dans le cadre de la “linguistique de contact”, le nom même de contact suppose deux termes, il y a lieu ici, pour nous, d'en thématiser un troisième, à savoir l'entre-deux (*cf.* en domaine créole la notion de “mésolècte”). C'est un ensemble de réalisations que les linguistes peinent à décrire ou plutôt à catégoriser, un espace où l'on constate donc beaucoup d'*insécurité épilinguistique* – au sens où, en bref, on ne sait pas comment en parler.

Comme nous l'avons vu, dans le cadre des langues proches, les locuteurs décrivent souvent les pratiques sous le terme de “mélange.” Cette notion est volontiers qualifiée de non-scientifique par les linguistes, qui préfèrent les termes plus précis d'*interférences*, *alternances* ou de *mixage*. Les linguistes doivent admettre souvent, cependant, leurs difficultés: “il est difficile d'identifier si certains passages relèvent de l'emprunt ou de l'alternance codique”, disent par exemple Jean Bernabé et Stéphane Grivelet (2004), qui font de cette difficulté “une des caractéristiques du continuum créole-français.” Mais le nombre des formes intermédiaires est le symptôme majeur de la difficulté:

La plupart des Allemands aiment jouer sur la gamme, à un nombre infini de niveaux, entre l'allemand standard et le dialecte autochtone, suivant la situation et suivant l'interlocuteur. (Ternes 2004)

Les chercheurs observent, chez les mêmes individus, toute la gamme des variantes possibles entre le grec standard, le chypriote standard et le chypriote aux intonations de leur village lointain d'origine. (Kamaroudis 2004)

Un continuum qui va d'un anglais simplement influencé par le scots au niveau de l'accent et du vocabulaire à une langue quelquefois inintelligible pour les Anglais. (Judge 2004)

Ces questions, ces doutes, ces difficultés peuvent être étendus à d'autres champs d'expérience linguistique, par exemple au concept de "semi-linguisme" (avancé dès 1962 par un linguiste suédois, N. E. Hanségård), concept qui a connu un grand succès et fait couler beaucoup d'encre polémique, et au concept de "semi-speaker" (Nancy Dorian 1973, 1977): des locuteurs qui ont une maîtrise insuffisante de deux langues en présence, et qui de ce fait les "mélangent" sans cesse, ou autrement dit les utilisent de façon nécessairement complémentaire. Rappelons qu'on parle là de formes stabilisées, et non provisoires, contrairement aux interlangues d'apprentissage et de désapprentissage ou attrition, également "intermédiaires."

Le caractère sans doute le plus important de cet espace intermédiaire est la souplesse des pratiques qui s'y inscrivent, souplesse peut-être due au fait que ce ne sont pas des langues que l'on y trouve, mais précisément des productions échappant aux modèles de langues.

Enfin, un autre champ important est suggéré par ce rappel déjà ancien, par Encrevé, que "la langue d'un sujet, contrairement au jugement commun, ce n'est pas la langue qu'il parle, c'est la langue qu'il entend" (1977: 14). Malgré cette assertion, déjà présente chez Saussure, l'essentiel des travaux de linguistique continuent de concerner surtout la production – peut-être pour des raisons pratiques plus que théoriques. Cette idée dépasse notre "espace intermédiaire", mais elle le croise quand la compétence acquise dans une variété permet de comprendre l'autre, idée évoquée souvent sous le terme d'intercompréhension. Mais l'intercompréhension – un des critères pourtant les plus usités de proximité linguistique – est d'un usage particulièrement inconsistant ou instable.

A quel titre tous ces cas, où les "langues" sont indémêlables, insaisissables, déstabilisées, sont-ils intéressants? C'est qu'ils permettent de voir comment se construisent les langues.

11. Comment on construit des langues séparées

En effet la norme qui domine, presque universellement, est celle d’“un monde de langues séparées”, selon la belle expression de Le Page & Tabouret-Keller (1985), qui ont travaillé sur un espace créolophone et multilingue, à savoir Belize.

Travaillant sur des pratiques de langues proches (picardophones), nous rencontrons une *norme idiomatique*, que nous avons définie “l’effet normatif, sur le discours, des représentations de limites d’idiomes.” C’est une norme linguistique fondamentale, qui exige le respect des frontières entre langues, et interdit le “mélange des langues.” Ce trait d’idéologie linguistique est très largement partagé, peut-être universel.

Concrètement, cette *norme idiomatique* exige des pratiques d’opposition, de scission résolue entre les langues, permettant des usages contrastifs, éventuellement alternants, en bref ce que nous appellerons des *pratiques oppositives*, mais surtout pas mixtes. Bien sûr, cette exigence, quasi constante dans les discours métalinguistiques, ne s’applique pas intégralement dans les pratiques.

On trouvera donc à ce chapitre tous les cas classiques de pratiques linguistiques “identitaires”, que ce soit dans le cadre des langues standardisées et jalouses de leur “pureté” (*i. e.* sujettes à la pression puriste) contre les “dialectalismes” et autres menaces intérieures ou extérieures, ou dans le cadre de variétés émergentes, en cours d’affirmation et de conquête statutaire, où l’on fait la chasse à toute ressemblance ou influence de la langue dominante – on parle alors de nationalisme ou nationisme linguistique.

Le traitement de ces pratiques oppositives va peu différer, selon la proximité linguistique des langues en présence. Mais les conséquences sont différentes: dans les contacts de langues éloignées, l’influence de la langue dominante, même flagrante, ne vient pas mettre en péril l’identité même de la langue minorisée. Dans les contacts de langues proches (au sens de “appartenant à un même sous-domaine dialectal”), il y a débat dans la société concernée, sur la reconnaissance de l’existence même d’une langue séparée. La proximité linguistique intervient ici paradoxalement: elle gêne objectivement les pratiques oppositives, mais de ce fait suscite un volontarisme perceptible au niveau même des formes linguistiques sous forme de réfections et d’hyperdialectalismes.

De l’existence fréquente de ces normes idiomatiques découle l’hégémonie des descriptions en termes de “langues séparées.” Qu’il s’agisse des locuteurs ou des linguistes – et même des sociolinguistes –, la tendance est extrêmement forte à ne pas savoir décrire notre espace intermédiaire autrement qu’en termes bi-polaires – notre terme provisoire, à savoir “intermédiaire”, d’ailleurs, n’y échappe pas!

Chez des locuteurs en position d’affirmation identitaire, même dans le cas de langues distantes, les pratiques oppositives peuvent intervenir à propos de tout

élément suspecté d'être une interférence. Ainsi chez certains néo-bretonnants, l'une des structures verbales du breton, la structure verbale impersonnelle, étant "identique" à celle du français, ils la considèrent comme inacceptable (Avezard-Roger 2004).

A fortiori dans des cas de variétés proches ou en relation dialectale. Chez les descripteurs spécialisés que sont les linguistes, la même attitude est, soit assumée ouvertement, soit, parfois, exprimée indirectement, au corps défendant des auteurs. Quand, par exemple, les lexicographes catalans évoqués par Ph. Reynès (2004) excluent de leurs dictionnaires les castillanismes, les gallicismes rencontrés dans les pratiques ou les italianismes rencontrés dans les pratiques dans l'Alguer, ils assument évidemment le programme de "purification", c'est-à-dire d'opposition radicale, que formulait Pompeu Fabra (1924).

Dans d'autres cas, l'existence de dénominations distinctes accentue la tendance descriptive au schisme.

12. Les jugements de valeur et leurs enjeux

Dans le même sens, nous trouvons – même chez les linguistes, mais toujours à leur corps défendant – de véritables jugements de valeur défavorables aux formes intermédiaires. Celles-ci constituent un signe en elles-mêmes, qui est souvent affecté d'une valuation négative.

Quel est l'enjeu pour les linguistes? Dans le rapprochement des langues – asymétrique, ne l'oublions pas, c'est-à-dire aussi polarisé par des relations de pouvoir –, le linguiste craint la disparition de son objet! ou bien plus généralement la disparition d'une langue, aussi précieuse à ses yeux que toute langue. Allons plus loin. S'il n'y avait que cela, il pourrait aussi, pourtant, se réjouir de l'apparition d'une autre langue, d'une nouvelle variété, mais il ne le fait pas. Qu'y a-t-il donc d'autre? C'est que la variété déjà réputée existante est investie d'identité, elle est la langue – ne serait-ce que symboliquement – d'un groupe humain, ce que n'est pas la nouvelle variété à venir : il faut donc convenir que le linguiste est sensible, par "sympathie" consciente ou non, au discours "identitaire", il est pris dans un fonctionnement anthropologique qui l'associe à la communauté des locuteurs qui se reconnaissent dans le créole basilectal (et pas encore, explicitement du moins, dans une nouvelle variété "mésoléctale").

Dans un autre débat, celui du "français québécois" par opposition au "français standard", Annette Paquot attribue l'option "oppositive" à des motivations directement politiques (niant donc qu'il y ait réalité linguistique suffisante):

Cette proposition de “nationalisation de la grammaire” d’une langue que l’on pourrait qualifier de collatérale si elle voyait le jour témoigne de l’inconfort d’une proximité linguistique jugée aliénante et oppressive et, en réaction, de la volonté de différenciation identitaire à laquelle elle peut mener. (Paquot 2004)

La proximité linguistique joue ici un rôle quasi-oppressif – plus exactement, elle semble aider à une oppression ressentie. Mais de ce fait, elle devient un “problème à régler”, et détermine des actions politico-linguistiques oppositives sur les langues et leurs locuteurs.

Ce sur quoi il y a débat, en fait, à travers l’analyse du fait linguistique, c’est la reconnaissance, la déclaration, “l’institution”, l’objet idéologique – aussi – qu’est une langue: on se bat précisément sur le terrain de la langue.

13. La distance représentée, le rôle de la “conscience” ou idéologie

Ainsi, à côté de la question de la distance linguistique objective entre des variétés – question qui à notre connaissance, comme nous l’avons dit, n’est pas réglée en linguistique –, les groupes humains construisent *des dispositifs de proximités et d’éloignements* (expression de Paul Laurendeau 2004). Il faut entendre par là, en premier lieu, des dispositifs discursifs, c’est-à-dire des discours stabilisés, établis, acquis. Ces dispositifs sont des éléments centraux, sont la réalité essentielle de ce qu’on appelle les “représentations épilinguistiques” ou “sociolinguistiques”, ou l’idéologie linguistique.

Les éléments de l’approche complexe de la langue se mettent en place. Elle peut s’articuler à la problématique de la distance linguistique, dont elle constitue le troisième niveau. A la proximité linguistique systémique (“objective, structurale”), et à la proximité “de représentation” ou “représentée”, vient en effet s’ajouter une proximité résultante, sociolinguistique, où les pratiques (par exemple, oppositives) intègrent les représentations, sont nourries par elles et les justifient à leur tour dans d’infinies boucles de rétroaction.

L’hypercorrection illustre bien cela: les hypercorrectismes (et également les hyperdialectalismes) se fondent sur une analyse, non de la langue elle-même, mais de ce qu’elle est censée être. Les réalisations produites vont dépendre à la fois du degré de connaissance du système de la langue et de l’analyse que fait le locuteur de la situation sociolinguistique, y compris sa connaissance fantasmée et affectée d’un jugement de valeur.

14. Un espace de synergie

Nous venons de voir que cet espace intermédiaire, on peut donc le scinder de façon constructive, construire des barrières. Pourtant, preuve *a contrario* qu'il n'y a là rien de mécanique, de façon très minoritaire, on trouve de rares traces d'un traitement de cet espace comme un espace de *synergie linguistique*.

Si presque tous les témoins évoquent des "mélanges" de langues, et généralement s'en amusent beaucoup – confirmant l'interdit qui le frappe –, une infime frange de témoins cependant semblent remettre en cause le concept même de langue en "dérivant" vers la communication.

L'impossibilité de nommer est en quelque sorte la première étape : des témoins disent par exemple du parler des immigrants polonais (de première génération) que "*c'est un mélange français polonais, c'est un cocktail de français de polonais de picard et e bon y a des mots d'ailleurs / qui sont pas des deux*",³ ou, par la négative, "*c'est même pas polonais c'est pas du français c'est pas du picard c'est pas de l'espéranto non plus*." (Eloy et al. 2003)

Mais dans certains rares cas, la notion de langue semble explicitement écartée comme non pertinente. Un témoin (qui parle un portugais natif, un français natif, et un picard natif) nous disait :

<JOACHIM> e _ on sait même pas ce qui sort <rires> / si le gars en face i comprend il a compris si i comprend pas i demande qu'est-ce que t'as dit / voilà c'est tout (...) donc ça veut dire on revient en arrière on se dit tiens j'ai dû parler _ / hop j'ai dû parler en anglais e _ picard hop et on le réexplique en français. (ibid.)

La notion de "langue" est conçue (par certaines personnes ou beaucoup?) comme éloignée des pratiques réelles, dans une sorte d'éther inaccessible. Et de ce fait, ce qu'on parle, on hésite parfois à le reconnaître comme langue : ce qui s'exprime par "ça sort" : "*je ne sais même pas si e si ils s'en rendent compte e de façon consciente je pense qu'ils parlent comme ça ils utilisent un terme en français un terme en polonais ils mélangent le tout et ça sort e ça fait une phrase*" (ibid.).

Qu'est-ce que ce "ça" : le mélange? Est-ce seulement la parole? Ou bien "ça" est une indéfinissable non-langue ?

Enfin une de nos informatrices remet en cause notre démarche de linguistes en expliquant que ce n'est pas une affaire de langues mais de cultures... et "c'est un tout" :

---

3. Conventions de transcription : / pause ; _ prolongation de la voyelle précédente ; e = "euh"

moi je pense que c'est un mélange de la langue _ de la culture _ qu'on nous apporte enfin / c. // la langue c'est pas que le parler _hein _ / c'est _ e _ c. // j'sais pas comment vraiment l'expliquer // c'est un mélange de coutume _ c'est un mélange _ / e _ / du parler de toute façon ça c'est sûr _ / e _ / de rites enfin _ c'est un tout quoi (ibid.)

La difficulté de ce témoin à exprimer son idée est bien compréhensible: la culture, le vécu, l'histoire de l'immigration... dépassent de trop loin un "simple" mélange de langues.

Il est pourtant rare que l'on donne à ces pratiques le statut d'une langue. En fait, ce qui s'oppose dans les représentations, ce sont les opérations de schisme et celles de synergie. Mais les langues peuvent-elles entrer en synergie? Et quelle est donc la place de la "synergie des langues" (hybridation, synthèse, syncrétisme, etc.) dans nos idéologies ?

15. Schisme et synergie

Les linguistes ont étudié de nombreux cas de pratiques linguistiques "hybrides", telles que les pidgins et "lingua franca" diverses. Dans une certaine mesure, on peut même admettre que l'hybridation est le cas général,⁴ avant qu'un groupe social ne développe des pratiques oppositives à des fins d'identification. Mais si l'on cherche des pratiques hybrides conscientes érigées en "variétés", la littérature est beaucoup moins abondante. Il est frappant que nous n'avons que peu de cas semblables en synchronie – le chiac du Nouveau-Brunswick, le sourjik d'Ukraine, le nou –, alors que l'histoire des langues regorge d'hybridations objectives.

Par exemple, Claude Hagège cite quelques cas de langues mixtes ou "hybrides linguistiques, qui résultent du contact entre deux langues, dont les systèmes se mêlent totalement" (2000: 242). Mais il note: "Bien entendu l'hybridité dérange. [...] Mais c'est la myopie du contemporain qui fausse le jugement" (2000: 243).

Mais, outre que ce sont souvent des cas de très petites langues par le nombre de locuteurs, il faudrait approfondir l'enquête pour savoir dans quelle mesure il s'agit de variétés conscientes et assumées par leurs locuteurs. L'auteur note ainsi sur l'île du Cuivre que "Selon les enquêteurs, [...] les habitants sont persuadés qu'ils parlent russe." En l'occurrence, l'hybride n'aurait donc aucune place dans les représentations. De plus, ces hybridations ne concernent que des langues "distantes" (vs "proches").

Le schéma 2 tente une sorte de reformulation du couple schisme-synergie. Il distingue les pratiques linguistiques et les représentations ou idéologies, et à chacun

4. Après tout, même la philologie la plus parfaitement "généalogiste" lui a donné une place non négligeable sous les concepts de substrat et d'adstrat.

de ces niveaux les options ou tendances oppositives (tendances au “schisme”) et les tendances à la “synergie.” Enfin, le schéma nous permet de faire intervenir le degré d’investissement politique de ces questions, qui revient aux enjeux de pouvoir.

	sinergie	versus	schisme	Lien avec le pouvoir politique
	A		B	
Pratiques	interférences, emprunts, mixage, décréolisation, “désagrègement”, continuum		alternance, répartition fonctionnelle (diglossie)	–
			grammaire scolaire, purisme usages légaux, statut légal des langues	+
	C		D	
Idéologie	acceptation tacite ou indifférence, dévalorisation, “mélange” moqué (sauf exceptions ?)		individuation “conscience linguistique”, noms des langues, glorification	–
			négation vigoureuse, dévalorisation OU (retour- nement) adoption comme variété identitaire	revendications “reconnaissance” linguification néoglossie

Ce que nous avons vu jusqu’à présent, c’est que les pratiques existent dans les deux directions tendanciennes – synergie et schisme (cases **A** et **B** du schéma). La tendance au schisme est liée au politique – c’est, typiquement, l’influence normative du nationalisme. Et inversement, les pratiques synergiques touchent, comme par définition, les locuteurs les plus éloignés du pouvoir.

Quelle est la traduction idéologique de ces phénomènes? La case **D** du schéma rappelle la force des idéologies “du schisme”, et l’importance de la composante politique (nationaliste ou nationniste); tous les termes font l’objet d’une forte valorisation positive. Mais dans la case **C** du schéma, on ne peut faire état que de termes négatifs, et au mieux d’un silence pudique des locuteurs; la dominante s’exprime en *dévalorisation*, *dérision*, *négation*, voire *répression*. Cela fait ressortir l’exception remarquable que constituent un tout petit nombre de formes hybrides, comme le sourgyk d’Ukraine ou le chiac du Nouveau-Brunswick, quand elles sont assumées comme marqueurs identitaires, et valorisées par les locuteurs, ce qui en général se fait à la faveur d’un nom propre à cette forme linguistique. Ces formes hybrides sont susceptibles à leur tour d’entrer dans des pratiques oppositives.

Que les pratiques linguistiques soient abondantes dans cet espace, ce n’est pas une révélation pour des sociolinguistes. Mais nous avons voulu signaler toute une

classe de situations, perçues et décrites comme des pratiques continuistes entre variétés proches. L'intérêt de ce phénomène est de premier plan là où il y a émergence ou "néoglossie", y compris dans la rétrospective historique, car c'est là que se joue la constitution des langues. En termes klossiens, ce sont des cas d'Abstand minimal suscitant en positif des pratiques d'Ausbau. Nous avons signalé à ce propos deux difficultés particulières – sauf erreur – des travaux linguistiques, à savoir d'une part l'appréhension rigoureuse de la "distance linguistique", d'autre part la question de l'intercompréhension, c'est-à-dire d'une compétence passive qui en quelque sorte se joue des frontières de langues.

Il nous a semblé utile de montrer que la norme de "séparation des langues" est aussi un fait construit – visible surtout dans les cas de langues proches. En effet, en tant que membres de leurs sociétés, et du fait que les théories qui les forment (saussurianisme, chomskysme) sont elles-mêmes partie intégrante des fonctionnements sociaux, les linguistes semblent souvent participer aux préjugés "scissionnistes" en vigueur – même devant des corpus manifestement continuistes. Et à défaut de prendre du recul à ce propos, les linguistes risquent de manquer d'observer ce fait anthropologique fondamental, que sont les "dispositifs de proximités et d'éloignements."

L'existence de cloisonnements, de pratiques oppositives, ou, au contraire, de pratiques d'hybridation ou de fusion, pourrait être décrite dans le cadre de stratégies de communication. Or c'est, nous semble-t-il, un niveau que les linguistes qui travaillent sur les contacts traitent souvent sommairement, par une sorte d'auto-limitation de leur recherche: il y a là un paradoxe regrettable, si ce niveau est bien le cadre où se règlent les constructions de langues.

Au rebours de l'hégémonie des idéologies de "séparation" des langues, nous avons proposé de nommer positivement "espace de synergie" les faits linguistiques mettant en œuvre des traits appartenant à deux langues reconnues, saisis plus banalement comme "espace intermédiaire", "espace de contact", "espace de transition", ou "continuum."

Enfin, nous avons signalé la rareté des cas où les représentations des hybrides (en général, et en particulier d'hybrides entre langues proches) étaient positives, investies d'actes d'identité par les locuteurs, et considérées comme "de vraies langues" par les linguistes. Sans doute notre enquête est-elle très lacunaire sur ce point, mais sans doute aussi faut-il d'abord concevoir une classe de phénomènes pour pouvoir en faire l'inventaire plus complètement.

16. Pour la langue complexe

Ces situations exigent des méthodes dépassant les taxinomies et les typologies: les concepts de la *pensée complexe* (Morin 1990) proposent sans aucun doute une orientation féconde, dont il reste à notre domaine d'étude à s'emparer complètement.

Nous avons d'ores et déjà une expérience de certains concepts centraux de la pensée complexe, par exemple à chaque fois que l'analyse isole un terme, un élément, un facteur, et que l'on juge indispensable d'introduire des boucles de rétroaction. Il est vrai que les représentations schématisques en deviennent plus difficiles.

Si par exemple on prétend dresser une liste de facteurs susceptibles d'intervenir dans l'intercompréhension (Eloy & Ó Hifearnain 2007: 23), la simple liste se complexifie du fait que chaque terme entre en jeu dans l'appréhension d'un autre facteur ou ensemble de facteurs. Si l'on envisageait une quantification ou pondération de ces facteurs causaux, elle ne saurait être que provisoire, car aucune séquence calculable ne permet de fixer le rôle de chaque élément dans le "résultat final" de la compréhension.

La dimension réflexive, même si elle n'est pas représentée, apparaît dans le thème: car c'est en fonction du but, du questionnement du chercheur, que la liste prend sens. Il serait aisé de montrer que si, par exemple, l'objectif du chercheur était de s'intéresser aux facteurs d'individuation des variétés dans une optique constructive, les facteurs pertinents seraient en partie différents.

Dans les pratiques langagières aussi intervient fortement la réflexivité: tout locuteur étant aussi un descripteur – c'est le niveau épilinguistique –, on constate que ce locuteur-descripteur intervient sur la réalité qu'il décrit, car les représentations jouent sur les pratiques. On sait bien depuis la popularisation du "paradoxe de l'observateur" de W. Labov que les chercheurs ont le plus grand profit à tirer d'une position réflexive, et beaucoup d'entre eux intègrent en effet cette dimension à leurs travaux. La publication en 2002 des écrits de Saussure, comportant une théorie du "point de vue", a confirmé s'il en était besoin le caractère fondamental de ce point de théorie.

Il est intéressant de redéfinir la langue, en tant que terme résultant, synthétique, de tous les processus complexes, qu'ils touchent aux régularités systémiques, ou aux autres niveaux d'analyse. Le programme de la linguistique peut donc considérer les *langues* – mais entendues en intégrant les dimensions qu'on qualifiait de "linguistique externe", et problématisées, au lieu d'être admises comme faits de nature. Bien entendu, l'optique est constructiviste, et illustre le "principe dialogique" d'E. Morin: on peut à la fois affirmer que "les langues, ça n'existe pas", et que "les langues sont une notion centrale de l'étude du langage."

Un autre concept central de la complexité est illustré par les langues, celui de l'autopoièse. Il apparaît dans l'émergence, et la divergence, et dans lequel toutes les questions que posent les langues collatérales. Autrement dit, ce qu'apportent les situations de langues proches, si peu consensuelles, et les situations de contact et d'entre-deux, si déroutantes pour les linguistes descripteurs, c'est d'être des lieux d'émergence de formes d'organisation. Car on peut redéfinir ainsi les langues: ce sont typiquement des *modalités d'organisation*, à la fois de signes au sens systématique, et de pratiques sociales et anthropologiques. C'est pourquoi la *linguistique des langues* se trouve au centre d'une approche complexe.

Je conclurai avec Robert Nicolai (2007: 14). Nicolai s'intéresse à une situation linguistique comparable à nos "langues collatérales" en ce qu'elle est aussi d'une distinction problématique, à savoir la "forme typologique réputée soit berbère, soit songhay du système vocalique de la tadaksakak, une langue mixte du groupe songhay septentrional." En introduction, il donne un dialogue entre l'auteur et son double:

Son double: Donc si je comprends bien, les langues, ça n'existe pas en soi, ça n'existe que parce qu'on les invente, parce qu'on les fabrique! C'est concret, mais dans la mesure exacte où, par ailleurs, c'est abstrait. Ça n'existe que parce qu'on les transforme. On ne sait pas faire autre chose que les transformer.

Lorsqu'on parle, on fait la langue tout autant qu'on l'utilise. Elles sont stables et variables à la fois et, par nécessité, elles possèdent non contradictoirement ces deux qualités dans le même temps. Par-dessus le marché, ce qui importe le plus, c'est le (double)-jeu des interprétations et des interprétants, si l'on peut dire!

L'auteur: Ce n'est sans doute pas si simple mais il y a quand même un peu de ça. Disons que ça dépend aussi de ce qu'on entend par 'exister'. Mais attention. L'interprétation, c'est toujours un accord intersubjectif. [...]

Références bibliographiques

- Avezard-Roger, Cécile. 2004. "Proximité linguistique entre breton standard et breton dialectal et entre breton et français: le cas des structures verbales." In *Des langues collatérales. Problèmes linguistiques, sociolinguistiques et glottopolitiques de la proximité linguistique I*, éd. par Jean Michel Eloy, 485–494. Paris: L'Harmattan.
- Banniard, Michel. 2008. "Délimitation temporelle entre le latin et les langues romanes." In *Romanische Sprachgeschichte* vol. 1, éd. par Gerhard Ernst, Martin Dietrich Glessgen, Christian Schmitt et Wolfgang Schweickard, 544–555. Berlin-New-York: De Gruyter.
- Bernabe, Jean et Stéphane Grivelet. 2004. "Le créole en Martinique entre décréolisation et reconnaissance institutionnelle." In *Des langues collatérales. Problèmes linguistiques, sociolinguistiques et glottopolitiques de la proximité linguistique I*, éd. par Jean Michel Eloy, 391–404. Paris: L'Harmattan.

- Blanchet, Philippe, Louis-Jean Calvet et Didier de Robillard. 2007. *Un siècle après le Cours de Saussure: la Linguistique en question*. Paris: L'Harmattan.
- Canut, Cécile, et Dominique Caubet (éds.). 2001. *Comment les langues se mélangent. Codeswitching en Francophonie*. Paris: L'Harmattan.
- Dorian, Nancy C. 1973. "Grammatical change in a dying dialect." *Language* 49: 413–438.
- Dorian, Nancy C. 1977. "The problems of the semi-speaker in language death." *Linguistics* 191: 23–32.
- Eloy, Jean Michel, Denis Blot, Marie Carcassonne et Jacques Landrecies. 2003. *Français, picard, immigrations. Une enquête épilinguistique*, Paris, L'Harmattan.
- Eloy, Jean-Michel et Tadhg Ó Hifearnain (éd.). 2007. *Langues proches, langues collatérales. Actes du Colloque international réuni à Limerick du 16 au 18 juin 2005*. Paris, L'Harmattan.
- Encrevé, Pierre. 1977. "Linguistique et sociolinguistique." *Langue française* 34, 3–16.
<https://doi.org/10.3406/lfr.1977.4814>
- Fabra, Pompeu. 1924. *L'obra de depuració del català*. Barcelona: Ateneu Barcelonès.
- Ferguson, Charles A. 1959. "Diglossia." *Word* 15 (2): 325–340.
<https://doi.org/10.1080/00437956.1959.11659702>
- Ferguson, Charles A. 1991. "Diglossia Revisited." *Southwest Journal of Linguistics* 10 (1): 214–234.
- Goosse, André. 2007. "Une histoire cavalière de la philologie en Belgique." In *1920–1995: Un espace-temps littéraire. 75 ans de littérature française en Belgique*, Jacques Cels, Jacques De Decker, Paul Delsemme, Vincent Engel, André Goosse et Raymond Trousson. Bruxelles: Académie Royale de Langue et de Littérature Françaises de Belgique.
- Hagège, Claude. 2000. *Halte à la mort des langues*. Paris: Odile Jacob.
- Judge, Ann. 2004. "Linguistiques politiques, langues collatérales et langues différenciées dans le cadre du Royaume-Uni." In *Des langues collatérales. Problèmes linguistiques, sociolinguistiques et glottopolitiques de la proximité linguistique I*, éd. par Jean Michel Eloy, 145–160. Paris: L'Harmattan.
- Kamaroudis, Stavros. 2004. "L'utilisation des langues collatérales par des étudiants grecs, futurs enseignants." In *Des langues collatérales. Problèmes linguistiques, sociolinguistiques et glottopolitiques de la proximité linguistique I*, éd. par Jean Michel Eloy, 605–624. Paris: L'Harmattan.
- Le Page, Robert B. et Andrée Tabouret-Keller. 1985. *Acts of identity. Creole-based approaches to language and ethnicity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Morin, Edgar. 1990. *Introduction à la pensée complexe*. Paris: ESF Editeur.
- Mounin, Georges. 1984. "Sociolinguistique." In *Encyclopaedia universalis*. Paris: Encyclopaedia universalis.
- Nicolai, Robert. 2007. *La vision des faits. De l'a posteriori à l'a priori dans la saisie des langues*. Paris: L'Harmattan.
- Paquot, Annette. 2004. "Pluralité linguistique: coexistence, conflit et concurrence." In *Des langues collatérales. Problèmes linguistiques, sociolinguistiques et glottopolitiques de la proximité linguistique I*, éd. par Jean Michel Eloy, 425–430. Paris: L'Harmattan.
- Reinach, Salomon. 1880. *Manuel de philologie classique*. Paris: Hachette.
- Reynès, Philippe. 2004. "Collatéralité et lexicographie: quelques exemples récents en catalan." In *Des langues collatérales. Problèmes linguistiques, sociolinguistiques et glottopolitiques de la proximité linguistique I*, éd. par Jean Michel Eloy, 341–352. Paris: L'Harmattan.
- Saussure, Ferdinand de. 2002. *Écrits de linguistique générale*, éd. par Simon Bouquet et Rudolf Engler. Paris: Gallimard.

- Tabouret-Keller, Andrée (éd.). 1995. *Le nom des langues, I: Les enjeux de la nomination des langues*. Louvain: Peeters.
- Ternes, Elmar. 2004. "La dynamique des langues germaniques." In *Des langues collatérales. Problèmes linguistiques, sociolinguistiques et glottopolitiques de la proximité linguistique I*, éd. par Jean Michel Eloy, 121–144. Paris: L'Harmattan.

The persistence of ‘old language’ and the structuring of language communities

Francesc Feliu

University of Girona

Beyond the foreseen norms of each language, in the legitimization of the facts of language, we intuit that the historical factor is fundamental, not necessarily ratified by the academy or by the culture elites. The perception that an “incorrect” or “not much correct” thing can be said (with the necessary nuances of place and opportunity) because it has an historical base that legitimates it is very widespread among the speakers. In fact, of a certain persistence of the ancient language largely depends the idea of language as a timeless fact, the awareness of the linguistic territory extension and, in short, the cohesion of linguistic communities – especially those who do not have other political or administrative mechanisms to “remember” the common dimension.

I must admit from the outset that the ideas that I will try to develop in this brief text are derived from a shared view of the facts of language, springing from the inexhaustible font of thought of our mentor, Josep Maria Nadal. I would like to push these ideas further, making more explicit some of the implications that are implicit in Nadal’s writings, especially the most recent ones – Nadal 2016; Nadal *et al.* 2019. The issues that I will address interest me precisely because they highlight the history of language (at least a certain kind of history of language), revealing how crucial it is to the study of language today.

I think we can agree that languages are more than strict normative conventions that have been established in each linguistic area, through the mechanisms of authority, prestige, etc. In this regard, we can start from the premise that languages are complex systems that continuously change and are redefined and that include multiple elements, generally below the ‘formal’ levels, that give rise to all kinds of individual, local and group particularities. If we start with this basic premise, we will have to agree that there are mechanisms of legitimation according to which linguistic forms that don’t belong to an established language become ‘acceptable’. This is clear because in all living languages, which by definition are infinite, we find that in addition to ‘correct language’, many other forms are tolerable or appropriate

for certain uses. That is, there are always incorrect uses that become advisable in certain contexts.

The normative convention is necessary, because it allows for the shared representation of the language and enables the *collective language* to exist, beyond particular similarities and differences. We've talked about this many times, and now is not the time to dwell on it. But a language that only existed in the plane of correction would be a language that was lacking, limited, unproductive, nearly dead. Note that this is the case of English for many people in the world who speak it very well; it is also the case of most of the so-called 'second languages'. Later, I'll return to this issue.

We sense that history – time, if you will – is crucial in the legitimation of the extra-normative elements that also form part of the language. I'm referring to an implicit, *de facto* legitimation and not necessarily academic or formal sanction (although it's obvious that 'history' is also key to normative decisions). Speakers commonly share the perception that something can be said – with the nuances required by the situation – because it has a trajectory of use over time that legitimates it. We could also argue that space is a factor: something that is said in the geographic area of the language belongs to the language. However, space is always second to time in such considerations: we only conclude that something 'is said' in a given geographic area when it has been said there during a period of time, usually longer than a generation. So, in this sense we can say that even though not everything that can be said counts as *the language*, everything that has been said before becomes authorized and therefore does count as *the language*.

I must mention here, at least in passing, that the myth of the ancient language and other related myths (the myth of the birth of the language, of the first text, of continuity, as in the Golden Age, etc.) are the true foundation on which the idea of *the language* is based, at least in societies ascribable to so-called Western culture. I must also warn, relatedly, that writing and consequently the literary testimonies of all ages have been crucial elements for delimiting languages, even for linguists less inclined toward 'literary' culture. The admired Francesco Bruni, in his contribution to the last colloquium on the history of language in Girona, warned sharply that “la stessa analizzabilità di un idioma orale – operazione costitutivamente metalinguística – presuppone un osservatore alfabetizzato” (Bruni 2016: 32). It is true that in the traditional paradigm of philology, written testimonies give witness (both by antonomasia and objectively) to the language of the past, protected from the caprices and mystifications inherent to human memory. However, we must examine the role of human memory as well, given that memory allows what is individual to become collective and provides the historic legitimation of so many linguistic forms that are extra-normative and extra-literary. Perhaps it's true that the limitations of human memory only make it possible to go back a few

generations in the memory of linguistic uses, but it's also true that the generational chain of 'linguistic memory' has been able to ensure that speakers persist in using very old linguistic forms that may never have been written.

I return to my hypothesis that linguistic forms that aren't strictly correct can become tolerable or acceptable because they are known (or supposed) to have been used at an earlier time. I will offer some examples from the realm of lexicon, which is the easiest. It is not acceptable that I, speaking in Catalan, decide to use the word *galau* for 'chair' (*cadira*), because no one has ever done so. However, it is acceptable for me to use the word *llòfia*, which appears in no dictionary, as my friend Joan Ferrer well knows. Both words would be perfectly possible words in Catalan in terms of phonology and morphology, but I will only dare to use the second word, because I know that 'at my house – and at Dr Ferrer's – we used to say that'. If we apply this principle to the area of loan words, to give another example, we can explain why speakers find some Castilianisms to be more acceptable in Catalan than others, even though they are equally incorrect. And, to give a final example, we can see how new concepts can be created from the invention of words that, after a certain time, undergo generalization: for example, the Catalan word *titiu* is a unit of measurement for the time it takes to drink liquid dripping from a container through a small hole. The examples I've given are Catalan, but we could find examples from any language and from other aspects of grammar, beyond lexicon.

In order to activate the mechanism of memory, there must be a certain presence of 'old' elements mixed in with the more commonly used forms of a language's corpus. Nadal has explained the process of the historical construction of languages as a process of progressive convergence that begins with more individual lectal units and arrives at much broader lectal sets, which coincide generally with the boundaries of a political, geographic or social community. This scalar construction is composed of an accumulation of various temporal and territorial strata, encompassing all of the language's linguistic forms. Because of this inclusivity, the language can accommodate (inside the appropriate scale) linguistic forms that are not generalized, not considered *correct*. In doing so, this linguistic model of reference ensures that the whole language community will feel identified with *the language*, even if they speak quite different varieties. When envisioned in this way, languages can function as a force of social cohesion, collective representation and identity. But the balance is delicate. It is important to keep alive 'old' forms that are excluded from formal use, because these forms also carry speakers' identity and linguistic sentiments.

When I refer to historic forms, I do so in the broad sense. Historic forms include both social variation (which emerges from linguistic habits that become fixed over time) and diatopic variation. Diatopic variation tends to reflect prior

stages of the language that have been maintained only in certain geographic areas. But even when geographic variation is due to linguistic forms that originated in the area but didn't spread beyond it, we can see that these forms become accepted due to their perdurance in time. As mentioned above, all linguistic variation is historic, to the extent that we can only categorize it based on continuity in time. For this reason, historians of language should study the internal diversity of languages, even if we can only study it synchronically.

I have been arguing that variation (which may or may not be recognized, but which always carries the weight of history) is necessary because it allows individuals to identify with the group and encourages all kinds of speakers to feel attached to the language. If we accept this claim, we must admit that the health and cohesion of language communities depends on the persistence of old linguistic forms. In effect, since the Renaissance, the modern – or national – paradigm of the history of Western languages has relied on numerous elements such as set phrases, popular sayings, songs and stories, shared literary references and dialectal particularisms to *remind us* that the language goes beyond daily use and beyond ourselves, in both time and space. To the extent that only a minority of speakers possessed writing and correct language, oral language remained very flexible for incorporating forms that were a bit more varied. These forms were a repository for speakers' feelings of linguistic belonging, giving them the sense that the language was a shared creation to which all of their ancestors had contributed.

But today things have changed considerably. A few generations ago, generalized literacy made correct language a goal that was reachable and expectable for everyone in a language community; the correct language became an idiolect that competed with other lects in the oral realm. In our postmodern world, ways of life have changed radically, and all that is old has become discredited. At the same time, new linguistic needs make it necessary for speakers to command, or at least use, various languages. As a result, traces of old language are disappearing from use. Yet, these processes appear not to trouble those with political or educational responsibilities. And I repeat, in this category we must include dialectal forms; more and more of today's speakers are unaware of both exogenous dialectal forms and supposedly endogenous dialectal forms. The absence of the touches of colour that 'old language' traditionally gave languages of daily use upsets the balance constructed over time during the cultural development of languages. The loss of old language also weakens the structure of language communities because it reduces speakers' consciousness of the complexity of language.

Analysing these processes inevitably leads us to conclude that the **transmission** of the language is at the heart of the matter. In effect, most speakers traditionally acquired extra-normative linguistic resources through family transmission of the language. Sayings, idioms and local colour were learned at home and belonged

only, in principle, to the vernacular language or first language. However, as more first-language speakers studied Catalan in school and learned the normative convention, they developed a linguistic guilt conscience and therefore avoided transmitting incorrect language to their children, even in informal contexts. As a result, many of Catalan's extra-normative resources have disappeared. Today it's clear that we can't trust transmission of the language to families alone. The heterogeneous nature of most Western societies, the multiple linguistic origins of citizens, the close coexistence of people who are different from each other, and a culturally globalized world lead local or historic languages to share use with other languages, to be the second language of many speakers, and to make do without traditional monolingual speakers. The great strength of the contemporary mass media also contributes notably to the eradication of traditional or genuine linguistic colour in favour of a language that reproduces and spreads the established linguistic standards.

This state of affairs inspires a series of reflections from the perspective of the history of language, which I will merely try to sketch here:

1. Such a potent diffusion of correct language through the mass media is unprecedented in Western cultural history; does this diffusion weaken language communities, to the extent that it simplifies the internal fabric of languages? Linguistic formalization can include certain geographically-based particularities that are considered legitimate, but perhaps many speakers can no longer locate them in a set of traits that are familiar or that seem possible, because they only know the formalized language.
2. Can second languages ever be completely acquired, in the traditional sense that I explained above? That is, in addition to knowing the language that is considered correct, can a second-language speaker possess or at least sense the language's variation? In what circumstances can this happen? How high a percentage of speakers as a second-language can a language community have, before first-language speakers begin to lose their 'old language', that is, the mentioned "natural" variation?
3. If we speak of revernacularisation or the recovery of languages that have undergone substitution, can we ensure, before several generations pass, that speakers will have at their command a language with all of its inherent complexity? And if so, will it be the same language that was the object of recovery efforts?
4. It seems clear that from now on, in many language communities, the transmission of the language will fall in large part to educational systems and to the linguistic uses of the mass media, but these infrastructures don't currently seem very conscious of this responsibility. In the area of schooling, for example, the role of literature could be key for enabling students to absorb the

‘historic’ richness of languages, but literature is increasingly marginalized, as curricula stress contemporary writings and works older than two generations old are often read in ‘adapted’ form. And dialectology, historical grammar and the history of language have practically disappeared from curricula. In terms of the media, we only need recall that when televised fictions depict dialectal forms or old-fashioned speech, it is generally for comedic effect.

To venture a conclusion, we need to design and put into practice new language policies that aim to preserve the traces of old language and of the ‘linguistic rejection’ generated by the construction of *the language* – the single representation of the language. Our language policies need to spread and extend the normative conventions, without which languages wouldn’t exist, but they should be sensitive to the inherent variation and the traditional complexity of linguistic uses. For this reason, professionals, especially those in education and communication, should receive much more intense and extensive training. This training should transmit sensitivity toward – I would go so far as to say emotion for – a linguistic heritage that is not called to substitute *the language* but rather to embellish it and at the same time to be the mortar that holds the community together. Because this is not only a question of the quality of the language. Rather, it is also a question of maintaining the balance on which language communities depend, especially communities that lack other protective mechanisms, such as a state. In all of this, we historians of language have a crucial role to play.

References

- Bruni, Francesco. 2016. “Tra imperi e leggerezza: l’italiano lingua illustre?” In *Constructing languages, Norms, myths and emotions*, ed. by Francesc Feliu and Josep M. Nadal, 23–38. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/ivitra.13.03brun>
- Nadal, Josep M. 2016. “Multilingüisme i multiescalaritat de les llengües. Un peix que es mossega la cua.” In *Sapientiae Liberi, Libertate Sapientes. Miscel·lània d’homenatge a Joan Martí Castell II*, ed. by Miquel A. Pradilla, 43–52. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili.
- Nadal, Josep Maria, Santiago Perera and Pilar Monreal. 2019. “Meeting Spaces, Identities and Linguistic Diversity.” In *Linguistic Change, Standardization and Identity in Catalan*, ed. by Hans-Ingo Radatz. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, in press.

The lowest common denominator as a factor in the formation of Modern Hebrew phonology

Ora (Rodrigue) Schwarzwald
Bar-Ilan University

Spoken Hebrew was revived in speech some 140 years ago. Basic classical Hebrew vocabulary and grammatical structures were retained in their language because Jews had always used Hebrew for liturgical purposes and as a means of communicating between disparate communities. However, the mother tongues used by Jews from different communities and their societal status affected their pronunciation. The phonological structure of Modern Hebrew reflects the lowest common denominator of the language traditions of these early speakers. Some biblical phonemes disappeared from use, allophones turned into phonemes, consonant clusters deviated from the classical language, and loan consonants and unexpected stress patterns entered the phonological system.

1. Introduction

The term *common denominator* is used in mathematics to indicate the least common multiple of the denominators of a set of fractions. In this paper, I am using the term to refer to the least common or simplest constituent parts chosen from the set of possible linguistic components that were available to early Modern Hebrew language speakers. When given a selection of linguistic components, speakers will naturally utilize the least complicated and most commonly used of these while disregarding all others.

Three important factors played a role in the revival of spoken Modern Hebrew, approximately 140 years ago. The first of these was a shared common knowledge of Classical Hebrew. Children in Jewish communities all over the world were traditionally taught to read and write in Hebrew – the language of prayer, religious rituals and major lifecycle event ceremonies. Hebrew was also the language used to communicate between different Jewish communities throughout the Diaspora.

The second factor was the linguistic load that early Modern Hebrew speakers carried with them as their mother tongues, namely Jewish languages such as Yiddish, Judeo-Spanish, Judeo-Persian, Judeo-Arabic, and other languages including French, Russian, and Arabic. Modern Hebrew speakers in Palestine were forced to find an intermediary way in which to use the language efficiently, and this was determined by the lowest common denominator. The final factor which affected the development of Modern Hebrew was the relative sizes and societal influence of various Jewish communities in Palestine at the turn of the 20th century.

Throughout millennia in the Diaspora, individuals in every Jewish community retained knowledge of Hebrew as a result of religious practices: a portion of the Hebrew Pentateuch with additional chapters from the Prophets was recited in synagogue each week, and each of five biblical scrolls was read on specific holidays throughout the year.¹ Jews prayed daily in Hebrew, conducted ritual ceremonies in this holy language – e.g., weddings, burials, Bar Mitzvahs and the annual ceremonial Passover Seder –, and would systematically study rabbinic literature. Although the same Hebrew texts were commonly recited and studied throughout the Jewish Diaspora, each community developed its own phonological tradition of reading the same content. Because different communities spoke various colloquial languages as their mother tongues, the phonological inventory of these languages greatly influenced the way in which Jews from different backgrounds read the same traditional Hebrew texts.

It is customary to classify Jewish Diaspora communities into the following major groups: Ashkenaz, from central and eastern Europe – speakers of Yiddish –; Sepharad, from the formerly Ottoman Empire, the descendants of the expelled Jews from Spain and Portugal – Judeo-Spanish speakers –; Mizrah, from Arab countries – speakers of Judeo-Arabic –, and Teman, from Yemen – in Saudi-Arabia, speakers of a special variety of Judeo-Arabic.

When the Jews began to resettle in Palestine, various language traditions came into contact with each other. Hebrew was the natural common language of the early settlers, and the Zionist movements endorsed its use (Fellman 1973; Spolsky 2014). Initial experiments to try and solidify Hebrew as the new national language were first made at the end of the 19th century and into the beginning of the 20th century. By the time the State of Israel was established in 1948, generations of native Hebrew speakers were already living in the country.

The Jewish population of Palestine in the second half of the 19th century included inhabitants from various Diaspora communities. At the end of the 19th century and into the first decade of the 20th century, the Sephardic population was

---

1. Ecclesiastes on the Feast of Tabernacles, Esther on Purim, the Song of Songs on Passover, Ruth on Pentecost, and Lamentations on the 9th of Av.

relatively numerous, prestigious, strong and influential. Ashkenaz communities, especially Hassidic ones, lived adjacent to their Sephardic neighbors, but had little or no political power at this time. Many Ashkenazi Jews used Judeo-Spanish and Arabic to communicate with Sephardic Jews and local Arabs. The massive waves of immigration from Eastern Europe which began in the second decade of the 20th century changed the balance of power between different Jewish communities, and it is at around this time that the pronunciation of Modern Hebrew was established. Although the huge migration of Jews from Arab countries to Israel after 1948 once again greatly altered the ethnic demographic balance in the country, the accepted pronunciation of Modern Hebrew had already been determined by this time. The Yemenite community in Israel was relatively small and its existence had little or no effect on the development of the language (Bartal 1994: 49–64; Bezalel 2007; Halper 1991).

In the following sections I will describe the ways in which Classical Hebrew was traditionally spoken by various different Jewish communities and show how consequent lowest common denominator pronunciations became the basis for the development of Modern Hebrew phonology. The first verse of the Bible is used here to demonstrate some of the phonetic variations used in different Jewish communities; it is given along with the Modern Hebrew pronunciation of today (the slash indicates variation in sounds; letters in parentheses are often omitted):

Hebrew:	בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ 'In the beginning God created the heavens and the earth' (Genesis 1:1)
Transliteration:	<b'reʔsiyt b'arâʔ ʔəlohiym ʔet hafʔamayim wəʔet hæʔares>
Transcription:	bəreʃiθ bārâʔ ʔəlohím ʔeθ haʃʃámáyim wəʔéθ hæʔáreʃ
Ashkenaz:	bereʃis boró ʔelohím ʔeys haʃomáyim veʔéys hoʔórets
Sepharad:	bereʃít/ð bará elo(h)ím (ʔ)et/ð (h)aʃamáyim ve(ʔ)ét/ð (h)aʔares/ts
Mizrah:	bereʃít bará ʔelohím ʔet hafamáyim weʔét haʔáreʃ
Yemen:	bäreʃiθ bārâʔ ʔəlohím ʔeθ haʃʃámá/áyim wəʔéθ hæʔára/æʃ
Modern Hebrew:	bereʃít bará (ʔ)elo(h)ím (ʔ)et (h)aʃamáyim ve(ʔ)ét (h)a(ʔ)árets

2. Vowels

Table 1 represents the pronunciation of Hebrew vowels according to their signs as traditionally spoken by Jews in various communities. As demonstrated above, Hebrew vowel signs are marked underneath letters (except for the Shuruk and

Ḥolam). I did not include different varieties of Schwa here² because they are pronounced in the same way as their full vowel equivalents. The phonemes given in parentheses in Tables 1 and 2 indicate variations within certain communities. The Table gives an oversimplified representation of actual pronunciations because there were more Ashkenzi and Yemenite variations than are presented here (Morag 1971).

Table 1.1 The traditional pronunciations of biblical vowels *kamats*, *patah*, *tsere* and *segol*

Vowels	Kamats	Patah	Tsere	Segol
Tradition	ֿ, ֿ	ֿa	ֿe	ֿε
Ashkenaz	<i>o</i>	a	<i>ey</i>	e
Sepharad	a	a	e	e
Mizraḥ	a	e	e	e
Yemen	ǎ	a æ	e	a æ
MH	a	a	e	e

Table 1.2 The traditional pronunciations of biblical vowels *schwa*, *hirik*, *kubutz/shuruk* and *holam*

Vowels	Schwa	Ḥirik	Kubuts/Shuruk	Ḥolam
Tradition	ֿ, ֿ	ֿi	ֿu ֿ	ֿo ֿ
Ashkenaz	<i>e/o</i>	i	u (<i>i</i>)	<i>o e oy</i>
Sepharad	e	i	u	o
Mizraḥ	e	i	u	o
Yemen	ǎ	i	u (<i>i</i>)	o (<i>e</i>)
MH	e	i	u	o

As had been standard in Sepharad-Mizraḥ communities, Modern Hebrew utilizes the five phonemic vowels: *i*, *e*, *a*, *o*, *u*. The pronunciation of these vowels existed as a common denominator in all Hebrew language traditions and was accepted by all communities – although the vowels do not necessarily correspond to those traditionally given to biblical vowel signs. The esoteric vowels used in some communities, marked above in italicized bold face letters, were rejected by speakers of the modern language. The Yemenite vowels æ, ǎ, and ǎ were not recognized by other speakers at the time and thus disappeared from everyday speech, as was also the case for *ey* and *oy* in the Ashkenazi tradition. Vowels that clashed with

2. Three different types of Schwa can appear under guttural letters. These are Ḥataf Kamats (ֿ), Ḥataf Patah (ֿ), and Ḥataf Segol (ֿ).

the pronunciation of other traditional vowels were also discarded, such as the Ashkenazi *o* used to pronounce the Kamatz (*cf.* *Ḥolam*), and the Ashkenazi and Yemenite *i* and *e* Kubuts/Shuruk and the *Ḥolam* (*cf.* *Ḥirik* and *Tsere*). The customary pronunciations of Pataḥ and Segol in the Yemenite tradition were abandoned, and a clear distinction was made between *śémeś* ‘sun’ and *śá‘ár* (~*śá‘ar*) ‘gate’, which were both pronounced *famaʃ~fæmæʃ* and *ʃa‘ar~ʃæ‘ær* in Yemen. It should be mentioned that the Ashkenazi diphthong *ey* prevailed in some words for purposes of lexical distinction, *e.g.* *pe* ‘mouth’, *pey* ‘the letter Pe’; *ben* ‘son’, *beyn* ‘between’, *more hakita* ‘the teacher of the class’, *morey hakita* ‘the teachers of the class’. Similarly, a number of Hebrew words are still pronounced according to the Yiddish (Ashkenaz) tradition, *e.g.*, *séder* ‘order’, *beséyder* ‘all right’.

The pronunciation of the Schwa deserves special consideration. The schwa sign – two vertical dots underneath a letter – in Biblical Hebrew fulfilled two functions. It indicated the closure of a syllable in which case it was not pronounced – schwa quiescent –, and it also denoted a reduced vowel under certain conditions – schwa mobile (Gesenius 1910: 51–54). In most Hebrew language traditions, the schwa mobile was pronounced as the vowel *e*, and this practice prevailed into Modern Hebrew as a common denominator. However, Ashkenaz communities often treated this vowel like a schwa quiescent and did not pronounce it. If one compares the biblical schwa mobile to its application in Modern Hebrew, it becomes clear that in many cases it is no longer utilized, as was traditional in Ashkenaz communities – *cf.* *davárim* ‘things, words’ and *nəḥáśim* ‘snakes’ in Biblical Hebrew, *dvarim* and *nexaśim* in Modern Hebrew. Instead of vowel reduction, we should speak today about cluster breaks in Modern Hebrew (Rosén 1977: 69–70; Schwarzwald 2004).

3. Consonants

Table 2 represents the Hebrew Alphabet with its traditional pronunciations. There are twenty-two letters in the Hebrew alphabet; a diacritic dot inside six of the letters distinguishes between their stop and fricative allophonic status: *b-v*, *g-γ*, *d-δ*, *k-x*, *p-f*, and *t-θ*. A right dotted Shin is pronounced *ʃ*, while a left dotted Shin is pronounced *s* – marked *ś* in transliteration. The description below is very general because it does not include language varieties which existed within each community.

Of the twenty-two biblical phonemes, twelve were commonly used throughout all Jewish Diaspora communities, and these have come to represent Modern Hebrew consonants. As for the other ten letters – marked in italicized bold letters –, most of the consonants that came into everyday

Table 2. The traditional pronunciations of biblical consonants*

Letter	א ʔ	ב-ב /b/ [b-v]	ג-ג /g/ [g-ɣ]	ד-ד /d/ [d-ð]	ה h	ו w	ז z	ח ħ	ט t	י y	כ-כ /k/ [k-x]	ל l
Ashkenaz	ʔ~ø	v-b	g	d	h	v	z	x	t	y	x-k	l
Sepharad	ø~ʔ	v-b	g (ɣ)	ð-d	ø (h)	v	z	x	t	y	x-k	l
Mizraħ	ʔ	v-b	g	d	h	w	z	ħ	t	y	x-k	l
Yemen	ʔ	v-b	ɣ-dʒ	ð-d	h	w	z	ħ	t	y	x-k	l
MH	ʔ~ø	v-b	g	d	ø~h	v	z	x (ħ)	t	y	x-k	l

Letter	מ m	נ n	ס s	ע ʕ	פ-פ /p/ [p-f]	צ ʒ	ק q	ר r (?R)	ש ʃ	ש s	ת-ת /t/ [t-θ]
Ashkenaz	m	n	s	ʔ~ø	f-p	ts	k	R	ʃ	s	s-t
Sepharad	m	n	s	ʔ~ø	f-p	s (ts)	k	r	ʃ	s	(ð)-t
Mizraħ	m	n	s	ʕ	f-p	ʒ	q	r	ʃ	s	t
Yemen	m	n	s	ʕ	f-p	ʒ	q	r	ʃ	s	θ-t
MH	m	n	s	ʔ~ø (ʕ)	f-p	ʒ	k	R (r)	ʃ	s	t

*The letter names are: Álef, Bet, Gimel, Dálet, He, Vav, Záyin, Ĥet, Tet, Yod, Kaf, Lámed, Mem, Nun, Sámex, Áyin, Pe, Tsádi, Kof, Resh, Shin, Tav.

3.1 Pharyngeal consonants

The pharyngeal consonants in Biblical Hebrew are ĥ and ʕ (Ĥet and Áyin). These were retained in Yemenite and Mizraħi communities – both of which were minority groups at the time of Hebrew revival. Ashkenaz and Sepharad traditions replaced these consonants with the velar fricative *x*, and the glottal stop ʔ – which was frequently omitted –, respectively. As Ashkenaz and Sepharad speakers comprised the majority of the Jewish population at the time of language revival, the dominance of these population groups determined Modern Hebrew pronunciation. Early discussions regarding normative Hebrew articulation advocated the use of pharyngeal consonants;³ however, most of the local Jewish population was unable to embrace this pronunciation. Nevertheless, some descendants of immigrants from Arab counties, especially those from Yemen, still use pharyngeal consonants today. As articulation of the pharyngeal consonants was associated

3. See the discussion in the memories of the Hebrew Language Committee from 2003: <http://mevakrim.hebrew-academy.org.il/wp-content/uploads/sites/2/2014/08/BookletCPart3.pdf> [accessed on May 2nd 2016].

with low socio-economic status, most Modern Hebrew speakers adopted standard Israeli pronunciations (Blanc 1964; Chayen 1973).

3.2 Glottal consonants

The glottal consonants are ʔ and *h* (Álef and He). Sephardic speakers did not utilize the fricative *h* because this sound does not exist in Spanish or Judeo-Spanish. The glottal stop ʔ was occasionally pronounced. While both consonants were retained in Ashkenazi communities, the glottal consonants are frequently omitted in everyday speech today.⁴ Moreover, since the pharyngeal ʕ (Áyin) has also been replaced by the glottal stop or is more usually completely omitted, all three consonants have essentially undergone the same weakening process.⁵ As a result of these changes in pronunciation, old phonemic distinctions have been lost and numerous homonyms formed: *ṭāʕāh* 'he lost his way', *tāhāh* 'he wondered' are generally pronounced [taá~taʔá], as opposed to the Mizraḥi and Yemenite pronunciation [taʕá~tahá].

3.3 Emphatic Consonants

The emphatic consonants *t* (Tet), *s* (Tsadi) and *q* (Kof) were only ever pronounced in Yemenite and Mizraḥi communities, both of which were minorities at the time of language revival. These consonants were pronounced as [t], [ts] and [k] in Ashkenazi communities, and Sephardi communities pronounced them as [t], [s] and occasionally [ts], and [k]. Because [s] overlapped with the pronunciation of Samex and Sin (right dotted Shin), and the distinction between Tsadi and Samex-Sin was imperative, the Ashkenazi pronunciation of Tsadi became the one used today – cf. the minimal pairs: *tséla* 'rib', *séla* 'rock'; *nitséax* 'he won', *niséax* 'he expressed in words'.

3.4 The glide *w*

The letter Vav (historical Waw) is pronounced *v* in Modern Hebrew, as was the tradition in Ashkenaz and Sepharad communities. The pronunciation of Vav as *w* was rejected by early speakers of the revived language, and this practice was only retained by Yemenite and Mizraḥi communities which did not have much

4. Strong evidence exists to the fact that the glottal consonants were already weak in Classical Hebrew (Gesenius 1910: 79–82; Kutscher 1982: 120–121).

5. In formal speech on the radio and television, *h* is still pronounced distinctively.

influence at the time. The standardization of this pronunciation had a domino effect on the Modern Hebrew consonantal system, as we shall see below.

3.5 The Spirantization Rule (BeGeD KeFeT)

As mentioned earlier, six Hebrew letters had stop and fricative allophonic status: *b-v*, *g-ɣ*, *d-ð*, *k-x*, *p-f*, and *t-θ* as determined by the Spirantization Rule. The rule states that the stop consonants *p*, *b*, *t*, *d*, *k*, and *g* change into fricatives *f*, *v*, *θ*, *ð*, *x* and *ɣ* after a vowel if not geminated (Gesenius 1910: 56; Schwarzwald 1976). The fricative allophones of /d g t/ – *ɣ*, *ð* and *θ* – are no longer used because only the Yemenites pronounced all three of these. Some communities enunciated other allophonic sounds – for example *d-ð*, *t-ð*, *t-s* in Sepharad and Ashkenaz communities –, but did not pronounce others, such as *g-ɣ* in the Ashkenaz, Sepharad and Mizraḥ traditions. Since *ð*, *ɣ* and *θ* were not in the phonemic inventory of many early Modern Hebrew speakers, and the allophonic *s* of the letter Tav (*t*) in the Ashkenaz tradition overlapped with the sound of the phoneme *s*, this pronunciation became redundant and only the stop consonants /d g t/ were retained.

The apparent allophonic status of /b k p/ namely *b-v*, *k-x*, and *p-f*, still exists in Modern Hebrew and shows alternations in the verbal system and also in some nouns, e.g., *baxa* ‘he cried’, *yivke* ‘he will cry’; *tof* ‘drum’, *tupim* ‘drums’. However, *b*, *v*, *k*, *x*, *p* and *f* are independent phonemes in Modern Hebrew as can be seen in the following minimal pairs: *sapá* ‘sofa’, *safá* ‘language’; *siká* ‘pin’, *sixá* ‘anointing’; *bitér* ‘he chopped up’, *vitér* ‘he gave up’. Allophones became phonemes due to the following factors: 1. The consonants *b* and *v*, *p* and *f*, *k* and *x* had independent phonemic value in the mother tongues of early Modern Hebrew speakers, e.g., *pakt* ‘pact’, *fakt* ‘fact’ in Yiddish; *xabér* ‘news’, *xavér* ‘friend’ in Judeo-Spanish. 2. The historic Vav, Het and Kof changed from *w* to *v*, from *h* to *x*, and from *q* to *k* in both Ashkenaz and Sepharad communities. 3. Changes in the environment in which the historical Spirantization Rule applied: because gemination was cancelled and the schwa mobile does not occur with the same circumstances as in Classical Hebrew, stop consonants now appear after vowels and fricatives can occur after a consonant. 4. Loan words contravene biblical condition, e.g., *flirt* ‘flirt’, *vífer* ‘windscreen wiper’ – *magév* in normative Hebrew –, *xímya* ‘chemistry’, *spirt* ‘ethyl alcohol’, *szizofréni~skizofréni* ‘schizophrenic’.

3.6 Rhoric

Regarding /r/, some scholars maintain that the biblical Resh might also have been pronounced as a back – velar or uvular, rather than an apical consonant. Their arguments are based on the fact that in several phonological aspects, Resh behaves

like the low-back consonants, the glottal and pharyngeal ʕ , ʔ , h , ħ . (Gumperz 1953: 111–125; Goshen 1948–1949; Morag 1960). However, most researchers consider Resh to be an apical consonant (Gesenius 1910). Except for the Ashkenazi tradition in which the majority of speakers pronounce Resh as uvular [ʀ], mostly fricative [ʁ], all other communities pronounced it as an apical consonant, mostly a trilled [r], as in their native languages. It seems that from the second decade of the 20th century, as soon as Ashkenazi communities gained demographic and social dominance in Palestine, their pronunciation of Resh overcame all the other varieties (Cohen 2013). However, the apical [r] is still the preferred pronunciation on radio and television, and some singers retain this pronunciation in their performances because it sounds better acoustically.⁶

3.7 New consonants

Descriptions given until now explain how consonants reflect traditional Hebrew. Modern Hebrew acquired four more consonants due to massive borrowing. The following three consonants existed in various mother tongues spoken by Jewish communities, and were easily integrated into the consonantal system: ʒ , as in *ʒakét* ‘jacket’, *ʒurnál* ‘journal’; dʒ , as in *dʒuk* ‘cockroach’, *dʒéli* ‘jelly’; ʃ , as in *riʃtraʃ* ‘zipper’, *ʃizbát* ‘tall tale’. With massive immigration from Arab countries after 1948 and the influence of American English and local Arabic, the consonant w worked its way back into the language, as in *wála* ‘discourse marker of surprise at the beginning of an unexpected utterance’, *wiski* ‘whiskey’. Although all four of these consonants became integrated into Modern Hebrew, they are used marginally and in most cases are still considered to be loans.

3.8 Conclusion

To sum up, Biblical Hebrew is comprised of twenty-two consonants, six of which have two allophones in complementary distribution. Modern Hebrew contains twenty Hebrew consonants plus four loan consonants. Three of the historical fricative allophones have become phonemes – f , v , x , while the other three fricative allophones, θ , ð , γ , are no longer used. Several historical sounds unified with one another: t and $\text{t} > [t]$, q and $k > [k]$, v and $w > [v]$, ʕ and ʔ (and h) $> [ʔ\sim\emptyset]$, ħ and $x > [x]$. Four new consonants were introduced into the language through borrowings: ʒ , dʒ , ʃ , and w . Although the Modern Hebrew consonant system is in general simpler than its biblical equivalent, orthography has not changed, which makes it difficult for Hebrew learners.

6. The uvular fricative ʀ is often not pronounced at the end of closed syllables (Bolzky 2009).

4. Stress

Biblical Hebrew stress was either ultimate or penultimate, e.g., *rāṣu* ‘they ran’, *rāṣú* ‘they wanted’. All biblical words are written with stress marks on or under the stressed syllable. Most Hebrew words that were integrated into Judeo-Spanish or Judeo-Arabic kept the biblical stress. Fused Hebrew words in Yiddish did not maintain this traditional pronunciation, and in the Yemenite tradition the stress became flexible (Morag 1963). For example, the biblical word *šabbāṯ* ‘Sabbath’ was pronounced *šabát~šabáð* in Judeo-Spanish, *šabbát* in Judeo-Arabic, *šábes* in Yiddish, and *šábbâθ~šabbáθ~šæbbáθ~šæbbâθ* in Yemen; *šâlóm* ‘peace; greeting’ was pronounced *šalóm* in Judeo-Spanish and Judeo-Arabic, *šólem* in Yiddish, and *šáalom~šálem~šâlóm~šalém* in Yemen. The Sephardic traditional stress was retained for pronunciation of the modern language, and this applies to all words which are originally Hebrew.

Contrasts can be found between the pronunciation of proper names and regular Hebrew words, e.g., *yáfa* ‘Yafa’, *yafá* ‘beautiful(F)’, *rexóvot* ‘Rehovot, a name of a city’, *rexovót* ‘streets’, *xáya* ‘Chaya’, *xayá* ‘animal’, *yá’ir* ‘Yair’, *ya’ír* ‘he will lighten’. This contrast follows the tradition of many communities, especially those from Eastern Europe, where proper names were stressed penultimately.

Some Yiddish words of Hebrew origin which came back into the modern language carry a different meaning when pronounced with the Yiddish stress, for example *xévre* ‘(slang) group of friends’ contrasts with *xevrá* ‘society’, *ḥbrh*, *ḥevrá* in Classical Hebrew; *májke* ‘alcoholic beverage’ contrasts with *majké* ‘beverage’.

Many loan words, children’s game words, slang words, and acronyms, in addition to proper names as mentioned earlier, are stressed differently from words which are originally Hebrew. These are identified as being non-integrated words. This deviation is not unique to Hebrew and occurs in many languages around the world. Speakers mark some words as being special by using different stress assignments (Schwarzwald 2013).

5. Consonant clusters

Two consonant clusters in word medial position are common in Biblical Hebrew, e.g., *šimlâ* ‘garment, dress’. Consonant clusters could not exist in initial position in the classical language, e.g., *šamor* ‘guard!’ – cf. *tifmor* ‘you will guard’ –, and final consonant clusters were extremely rare, always ending with a stop, e.g., *háláxt* ‘you(F.SG) went’, *wayyévok* ‘and he cried’. A schwa was inserted between identical consonants, e.g., *hināni* ‘here I am’ – cf. *hinne* ‘here, behold’ + *-ni* ‘1SG’. Whenever a three consonant cluster might have occurred as a result of a deletion

rule, a schwa was inserted after the second consonant to avoid this, e.g., *nixnás* ‘he entered’+*-ú* ‘PL’ > *nixnású* ‘they entered’, *diglî* ‘my flag’ – *digl* ‘flag’ +*-î* ‘my’ – > *digláká* ‘your flag’ – < *digl*+*-xá* ‘your(M.SG)’. There are no three consonant clusters in Biblical Hebrew.

Cluster acceptance in Modern Hebrew is determined by three factors: 1. consonant clusters that are permissible in other Jewish languages; 2. consonant sonority; 3. traditional reading of inflected biblical forms. Consonant clusters that are possible in Spanish and Judeo-Spanish, Yiddish and Judeo-Arabic, especially in Morocco, are acceptable in Modern Hebrew, and this means that clusters can appear anywhere in a word. The consonants *l, m, n, r, y* which are high in sonority cannot occur in initial and final consonant clusters in Modern Hebrew. Medial two or potentially three consonant clusters in word medial position are determined by the way in which Hebrew texts were traditionally read (Schwarzwald 2004).

Modern Hebrew maintains the constraints of the biblical language with some variations. Two consonant clusters exist in word initial position when the first consonant is an obstruent – not a sonorant, a glide or a nasal – and the second consonant is not glottal. Compare *flatím* ‘placards’, *bgadím* ‘clothes’ to *yeladím* ‘children’, *lexamím* ‘breads’, *nexadím* ‘grandchildren’, *melaxím* ‘kings’, *rexasím* ‘ridges’, *se’arím* ‘gates’, *zehuvím* ‘golden coins’ – plural forms of *félet*, *béged*, *yéled*, *léxem*, *néxed*, *mélex*, *réxes*, *fé’ar*, *zahuv*). Potential three consonant clusters in medial position are separated by *e* after the second consonant – rather than *a* –, as in *nixnesú*, *diglexá*, as in the Bible – cf. the examples above. Identical or homorganic consonants are separated by *e*, e.g., *tedirút* ‘frequency’, *salelú* ‘they negated’, *lamádeti* ‘I learned’ – cf. *fxixút* ‘frequency’, *falxú* ‘they sent’, *lakáxti* ‘I took’. The separation of identical or homorganic consonants follows the universal Obligatory Contour Principle (OCP) constraint as discussed by McCarthy (1986).

Three consonant clusters in initial or medial position only occur in loan words, e.g., *sprey* ‘spray’, *?istrubál* ‘pine cone’. Final clusters in Hebrew words only occur in the past tense form of the second person feminine, e.g., *haláxt* ‘you(F.SG) went’, *filámt* ‘you(F.SG) paid’, as in Biblical Hebrew. Other consonant clusters in word final position only occur in loan words that end with an obstruent, e.g. *tektst* ‘text’, *ping-pong* ‘table tennis’, *bank* ‘bank’ – but the name *Herzl* is pronounced [hertsel], *film* is pronounced [filim~filem] and *Stern*, [fteren].

6. Gemination

Biblical Hebrew had gemination. A dot inside a letter after a vowel marked a double consonant, e.g., *gan’áb/gannáv* ‘thief’, *sip’er/sippér* ‘he told’. Although Yemenite and Mizrahi communities retained gemination for Hebrew pronunciation, this

was not the case for the more influential Ashkenazi or Sephardic communities, and thus gemination does not exist in Modern Hebrew, e.g., *ganav*, *siper*. Traces of historical gemination can only be identified in the stop pronunciation of *p*, *b*, and *k* after *a* vowel, e.g., *sipér* ‘he told’, *kibá* ‘he turned off’, *maká* ‘blow(N)’. This is one of the reasons for the weakening of the historical Spirantization Rule and one explanation of why allophones became phonemes.

7. Discussion

Early speakers of Modern Hebrew wanted to transform an ancient language used for liturgy, learning and written communication between different communities into a living, thriving language that could encompass all aspects of modern life. Although they wanted to revive the classical language with all its traditional phonological distinctions, they were ultimately unable to do so because the linguistic backgrounds of disparate Jewish communities were so diverse. The three factors mentioned in the introduction were all integral to the formation of the Modern Hebrew phonological system: the traditional practice of reading Holy Scriptures as was standard in every Jewish community, the mother tongues of early Modern Hebrew speakers, and the social structure of Jewish communities in Palestine at the time of the language’s revival.

When different language traditions meet, speakers are forced to make compromises. The compromises reached to produce Modern Hebrew attest to the fact that simplification determined by the lowest common denominator was a basic principle which outlined the nature of the revived language: phonological elements that were common to most speakers from different communities – in particular the more numerous and socially dominant communities – were incorporated into the language.

The Sephardic vowel system was favored because it utilized only a few vowels, all of which were used by other communities anyway; language specific vowel pronunciations were not incorporated into the language. Since the two dominant communities in Palestine at the time of language revival, Sepharad and Ashkenaz, lacked traditional gemination, this did not become a feature of Modern Hebrew.

The consonantal system was also adopted as a result of the lowest common denominator: phonemes that were common in all Jewish traditions were retained in Modern Hebrew. Sounds specific to certain language traditions did not enter the language and most speakers adopted what had become established pronunciations; thus, emphatic consonants do not exist in Modern Hebrew, and only a few descendants of immigrants from Yemen and other Arab countries use pharyngeal consonants. Two consonantal features of Ashkenazi Hebrew pronunciation

prevailed: the pronunciation of Tsadi as an affricate *ts* and the pronunciation of a uvular *R* (Resh). The uvular pronunciation became widespread after the massive immigration of Yiddish speakers to Palestine at the beginning of the 20th century. The affricate *ts* was accepted much earlier as a distinctive feature in Hebrew.

The gradual loss of the Spirantization Rule was a consequence of a number of factors. Three allophones are missing from spoken Modern Hebrew, *ð*, *ɣ* and *θ*, because they were rarely found in the language traditions of the most dominant Jewish communities. The other apparent allophones turned into phonemes. The sounds *v*, *x* and *k* are new realizations of *w*, *h* and *q* in addition to their presumed allophonic status as realizations of /*b*/ and /*k*/. These clashes prevented the Spirantization Rule from applying naturally. The loss of gemination and changes in distribution of consonant clusters also contravenes the original conditions.

The mother tongues of the first Modern Hebrew speakers also had an impact on the phonemic inventory of the language, as described above. New consonants were introduced into the language due to borrowing which in turn facilitated consonant clusters and stress patterns which could not have existed in Classical Hebrew.

Affricate consonants did not exist in Classical Hebrew. The addition of the affricate *ts* in Modern Hebrew paved the way for the introduction of the other affricates *tʃ* and *dʒ* thus causing the breach of an historical constraint which did not permit apical stops to occur before fricatives. The historical constraint allowed clusters such as *st*, *zd*, *ʃt*, but not **ts*, **dz*, or **tʃ*. The so-called *forbidden* combinations are commonly used today, and there is no distinction between *ts* and *ts*, or *tʃ* and *tʃ*, e.g., *tsúmet lev* ‘putting attention’ – literally: ‘putting heart’; root *s-m* and the pattern tCVCT; historical *tasúmeθ* – and *tsómet* ‘intersection’. Children often write *betséfer/btsfr* ‘school’ for *bet séfer / byt sfr* – literally: ‘house of book’.

There are a number of Classical Hebrew consonants that do not exist in the Modern language, some of which had distinctive value. Why do the distinctions between ²*h-ʕ*, *q-k*, *w-v*, *t-t*, and *h-x* no longer exist while there is a clear distinction between *s* and *ts* in Modern Hebrew? In this case, it was the relative size and social importance of different communities that determined the change: the sounds ²*ʕ*, *q*, *w*, *t*, and *h* did not exist in Ashkenazi or Sephardi traditions and would therefore have been unpronounceable in these communities. The glottal consonants ² and *h* are weak and were traditionally often ignored. By the time most immigrants from Arab countries arrived in Israel, patterns of speech which did not use these consonants had become fully established and were accepted by the newcomers.

Saussure (1966: 22–23, 88, 110) compares the language system to a chess board where the number of pieces and their movement on the board can change the entire structure of the game. This simile can apply to the creation and continual development of Modern Hebrew. Revivers of the language were unable to strictly reintroduce its classical phonological system because of the variety of

ways in which different Jewish communities traditionally pronounced Hebrew and the diversity of mother tongues spoken by early Modern Hebrew speakers. Several compromises were made in which the lowest common denominators were adopted. Social interaction was necessary, and the phonological system which developed was convenient, simple and acceptable to the revivers of the ancient language. Contact with other languages and massive borrowings also added to the complexity of the Modern Hebrew phonological system.

References

- Bartal, Israel. 1994. *Exile in the Homeland* [in Hebrew]. Jerusalem: Bialik Institute.
- Bezalel, Itzhak. 2007. *You Were Born Zionists* [in Hebrew]. Jerusalem: Ben-Zvi Institute.
- Blanc, Haim. 1964. "Israeli Hebrew texts". In *Studies in Egyptology and Linguistics in Honour of H. J. Polotsky*, ed. by Haiim B. Rosén, 132–152. Jerusalem: Israel Exploration Society.
- Bolozky, Shmuel. 2009. "The weakening of /r/ in Colloquial Hebrew" [in Hebrew]. *Hebrew Linguistics* 62–63: 49–55.
- Chayen, Moses Jeremiah. 1973. *The Phonetics of Modern Hebrew*. The Hague: Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783111356044>
- Cohen, Evan-Gary. 2013. "Crazy little thing called /r/: Unlocking the mysteries of the Hebrew rhotic." Paper presented at the Fourth International Symposium on Rhotics (Autrans, France, October 29th–31st)
- Fellman, Jack. 1973. *The Revival of a Classical Tongue: Eliezer Ben Yehuda and the Modern Hebrew Language*. The Hague: Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110879100>
- Gesenius, Wilhelm F. H. 1910. *Hebrew Grammar*. [Edited by Emil Kautzsch and translated by Arthur Ernst Cowley]. Oxford: Clarendon Press.
- Goshen, Moshe. 1948–9. "On the pronunciation of the Hebrew resh [in Hebrew]." *Leshonenu* 16: 209–211.
- Gumperz, Yehiel. 1953. *The Pronunciations of Our Language* [in Hebrew]. Jerusalem: Mosad Harav Kook.
- Halper, Jeff. 1991. *Between Redemption and Revival: The Jewish Yishuv of Jerusalem in the Nineteenth Century*. Boulder / San Francisco / Oxford: Westview Press.
- Kutscher, Eduard Y. 1982. *A History of the Hebrew Language*. Jerusalem / Leiden: Magnes / Brill.
- McCarthy, John J. 1986. "OCP effects: Gemination and antigemination." *Linguistic Inquiry* 17: 207–263.
- Morag, Shelomo. 1971. "Pronunciations of Hebrew." *Encyclopaedia Judaica* 13: 1120–1145.
- Morag, Shelomo. 1960. "Seven doubles of BGD KPRT [in Hebrew]." In *Tur-Sinay's Book*, ed. by Menachem Haran and Ben-Zion Luria, 207–242. Jerusalem: Kiryat Sepher.
- Morag, Shelomo. 1963. *The Hebrew Language Tradition of the Yemenite Jews* [in Hebrew]. Jerusalem: The Academy of the Hebrew Language.
- Rosén, Haiim B. 1977. *Contemporary Hebrew*. The Hague: Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110804836>
- Saussure, Ferdinand de. 1966. *Course in General Linguistics*. Ed. by Charles Bally and Albert Sechehaye. New York: McGraw Hill.

- Schwarzwald (Rodrigue), Ora. 1976. "Concrete and abstract theoretical methods and the analysis of bgdkpt – bkp in Hebrew" [in Hebrew]. *Leshonenu* 40: 211–232.
- Schwarzwald (Rodrigue), Ora. 2004. "Modern Hebrew Consonant Clusters." In *Perspectives on Language and Language Development*, ed. by Dorit Ravid and Hava Bat-Zeev Shyldkrot, 45–60. Dordrecht: Kluwer.
- Schwarzwald (Rodrigue), Ora. 2013. "The Typology of Nonintegrated Words in Hebrew." *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* 10 (1): 41–53. [<http://www.skase.sk/Volumes/JTL22/index.html>].
- Spolsky, Bernard. 2014. *The Languages of the Jews: A Sociolinguistic History* Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107295292>

Contribuciones de Joan Coromines y Jakob Jud a la dialectología de las lenguas románicas

Johan Araya Méndez

Université de Lorraine- Universitat de Girona

At the start of the 20th century, the theoretical and methodological approaches to the study of dialectology were innovated, among other things, by the principles of linguistic geography whose founder is Jules Gilliéron. This article will discuss some aspects which demonstrate how Jakob Jud assimilated and improved the principles of this new way of studying the linguistic diversity of a determined territory. At the same time, this work intends to analyse some items of importance about the epistolary correspondence between Jud and Joan Coromines, who was his student and one of the most well-known linguists of that century. The study approaches used by the two linguists for questioning the dialect speakers will also be analysed in this article along with the works of Jud and Coromines as an example model. That will allow us a better comprehension of the diversity of the linguistic of roman languages.

1. Introducción

El presente estudio tiene dos propósitos esenciales. El primero es analizar un aspecto que me parece relevante la metodología de Joan Coromines y su maestro, Jakob Jud, quienes se interesaron por el modo de estudiar la diversidad lingüística, así como por los diferentes enfoques en los que se puede estudiar la complejidad de las lenguas. La producción científica de ambos lingüistas constituye también un terreno fértil para la historia de las ideas lingüísticas ya que sus trabajos abarcan los dominios de la etimología, la lexicografía, la filología, la toponimia, la historia de la lengua y la dialectología. El segundo objetivo de este estudio es revelar algunos aspectos interesantes acerca de la relación mantenida entre los dos lingüistas durante la primera mitad del siglo xx, período de apogeo de la geografía lingüística que se anunciaba como la nueva tendencia de la dialectología de la época. Los métodos y principios aplicados por Jud y Coromines no respondían siempre a los mismos objetivos, pero es indiscutible que las ideas de Jud tuvieron gran

influencia en los trabajos de Coromines quien describió a su maestro afirmando que éste “no fou home d’escola tancat, o millor dit ell fundà una nova escola, de principis basats en la combinació eclèctica i en el domini magistral de tots els mètodes posats a prova per la lingüística” (Coromines 1971: 385).

El presente trabajo se dividirá en dos partes. La primera se interesará en el aporte de Jud al ámbito de la geografía lingüística para lo cual se estudiarán algunas particularidades de los trabajos realizados en este campo tales como el *Atlas linguistique de la France* (ALF) del suizo Jules Gilliéron y el *Atlante linguistico ed etnografico d’Italia e della Svizzera meridionale* (AIS), elaborado por los suizos Jakob Jud y su colaborador Karl Jaberg. La segunda parte se focalizará en el estudio del método de la encuesta utilizado por Jud y Coromines en los trabajos que conciernen el estudio de los dialectos. También se citarán extractos de la correspondencia intercambiada entre Jud y Coromines entre los años 1928 y 1950. El análisis de estas cartas es actualmente el objetivo de un trabajo de doctorado que intenta poner de relieve el aporte de ambos lingüistas a la lingüística de lenguas romances.

2. Jud en el contexto de la geografía lingüística

Al inicio del siglo XIX como bien se sabe estaban en boga en el ámbito de la dialectología los postulados de la geografía lingüística cuyo principal fundador fue Jules Gilliéron. Algunos de los aspectos más relevantes de su pensamiento se encuentran en su obra mayor el *Atlas linguistique de la France* (ALF), publicado entre 1902 y 1910. Este trabajo propuso un nuevo enfoque para el análisis de la realidad lingüística del territorio francés, y su éxito fue tal que la idea de cartografiar las hablas se propagó en toda Europa desencadenando así la era de los atlas. En aquella época, dichas obras cartográficas se convirtieron en un complemento de las famosas monografías dialectales que se concentraban generalmente en la recolección de datos referentes al léxico de la vida rural de un territorio determinado (Gimeno Menendez 1990). Las conclusiones obtenidas gracias a la interpretación de los datos ilustrados en los mapas de los atlas permitieron a los lingüistas alimentar el debate sobre el estudio de la variedad lingüística. Fue así como Gilliéron continuó la discusión sobre las leyes fonéticas a las que tanto se habían aferrado los neogramáticos para explicar la evolución universal y regular del cambio lingüístico. El lingüista suizo intentó responder con su trabajo a la urgente necesidad que tenía la dialectología de establecer un método de estudio homogéneo y sincrónico para un conjunto de idiomas específico. La particularidad de aquellas obras de cartografía fue también que la estructura de éstas podía ofrecer un panorama visual y al mismo tiempo general de las diferentes formas de una lengua que convivían en un lugar preciso. Aquella visión de conjunto permitiría

también comprender la complejidad de las lenguas desde una nueva perspectiva, ya que con la observación de las áreas de transición lingüística se pudo comprobar y comparar las diferencias y convergencias lexicales y fonéticas existentes entre las diferentes hablas de una zona determinada. En suma, los atlas clarificaron algunos de los procesos de evolución lingüística considerados abstractos en aquella época y que explicarían más adelante la variedad lingüística tal como la conocemos ahora.

Jud y Jaberg señalaron en el prefacio del AIS que “la idea de añadir al *Atlas lingüístico francés* una continuación italiana y retorrománica había sido espontánea” (1928–1960: 11–12; la traducción és mía) y que la misma idea había nacido de la inspiración que encontraron en Jules Gilliéron a quien consideraban como el “maestro de la investigación científica” y como su “padre espiritual.” Sin embargo, las diferencias entre el atlas de Gilliéron y de Jud fueron múltiples, dado que el AIS, por ejemplo, asoció por primera vez al concepto de dialecto una dimensión etnográfica que tomaba en cuenta las costumbres y las tradiciones propias de las poblaciones cuyas hablas se estaban estudiando. Para esto Jud realizó un cuestionario con preguntas que intentaban describir los pueblos de un dominio lingüístico específico y que respondían a las exigencias de los principios de investigación de la historia lingüística y etnográfica de aquella época. Esta es una de las razones que utilizan los lingüistas para afirmar que el AIS de Jud sobrepasó los objetivos del atlas de Gilliéron, quien se limitó más que todo al estudio descriptivo y superficial de las palabras. Coromines comparó el trabajo de su maestro con el de Gilliéron, y señaló lo siguiente:

Segurament la idea general de més originalitat entre les introduïdes per Jud, pertany al grup de conceptes en què treballà Gilliéron; i en germen es troba ja en els treballs d'aquest, però no solament Jud l'estengué fins a donar-li una vigència general en el temps i en l'espai, mostrant que no és res particular dels parlars gal·loromànics moderns, en els quals treballa exclusivament el seu mestre, sinó que Jud fou realment el primer que la formula i la despullà de la vaguetat i nebulositat que l'emboïllaven en els treballs de Gilliéron. (Coromines 1971: 387)

Otra innovación del atlas de Jud la encontramos en el nombre que lleva su obra principal. Como lo señala Coseriu (1977), el AIS “es un atlas no sólo lingüístico sino también etnográfico”, es “un atlas de palabras y cosas.” Jud y Jaberg utilizaron varias analogías para describir el funcionamiento de las palabras y la importancia que tenían las palabras para la mayor comprensión de los dialectos. “Una palabra privada de su significado” de acuerdo a ellos, era un “cuerpo sin alma”, y “un rostro sin color vagamente apercebido en el crepúsculo.” También, según ellos, el patrimonio lingüístico de un pueblo “non vale solamente per quello che suona, ma anche per quello che esprime”, lo cual tomaba en cuenta el papel preponderante que jugaba el significado de las palabras pertenecientes a una lengua específica

para los locutores de la misma lengua. En el AIS, encontramos entonces aquella relación que establecían los dialectófonos entre el significado y el significante de las palabras que se analizarían para la elaboración de los mapas. Los suizos encontraron necesario ilustrar aquellos conceptos en sus mapas de una manera nunca antes realizada por otros lingüistas interesados en el estudio de los dialectos. La inclusión de aquel volumen etnográfico fue anunciada por Jud a Coromines en una las cartas que intercambiaron.

Je vous avais fait part, dans ma dernière lettre, que le tome complémentaire de l'Atlas linguistique, l'illustrationsband, était prêt. En effet son impression est achevée, c'est un gros volume orné de beaux dessins et de photographies (ca 3000); exposé sur les travaux agricoles par M P. Scheuermeier¹ tels qu'il les a observés dans son domaine qu'il a enquêté.

(Carta de Jud a Coromines LIX:19 de agosto de 1943)²

Los dibujos y las fotografías presentados en el tomo complementario al AIS pretendían plasmar la imagen de lo que era según Jud (1928), la “forma de la cultura material” en los estados más diversos que se podían encontrar en toda Italia y el sur de Suiza. Algunos de los sectores etnográficos en los que se organizaba este volumen eran por ejemplo el de la apicultura, el de la elaboración de la leche, el de la cocina, el de artesanía e incluso el de la vida doméstica. El objetivo era ofrecer al lingüista interesado en la interpretación de los mapas un concepto visual de lo que cada palabra significaba para sus locutores, así como la manera en que cada una de ellas variaba fonéticamente de una región geográfica a otra. Los suizos añadieron entonces a cada fotografía una descripción del objeto o de la actividad que éstos designaban, así como la terminología dialectal de cada palabra. Sin embargo, no fue aquella manera de estudiar los dialectos la que según Várvaro (1999) le interesaba al lingüista catalán. Las diferencias entre el discípulo y su maestro eran las siguientes:

Por un lado, las primeras publicaciones de Coromines revelaban ya intereses etimológicos que creo que van más allá de aquel porcentaje de etimología que se consideraba necesario en la dialectología para comprobar las reglas locales de la evolución fonética; y por el otro, que no aparece nunca en relieve el planteamiento

1. Paul Scheuermeier fue alumno de Jud. Realizó 311 censos en las regiones romances de Suiza, en Italia del norte y en el Italia central. Durante sus censos se ocupó de la transcripción fonética de las formas lingüísticas previstas por Jud y Jaberg, así como de la descripción y de la reproducción fotográfica de los objetos relacionados con el trabajo en el campo y con la vida doméstica. También estuvo a cargo de la documentación referente al área de los ciclos de producción.

2. Las cartas de Jud a Coromines se encuentran en el archivo de la Fundación Pere Coromines. La numeración de las cartas corresponde a la numeración de la edición para mi tesis doctoral.

Wörter und Sachen, que en el decenio de 1930 tenía en el ámbito pirenaico uno de sus terrenos preferidos. Coromines no se ocupa de técnicas de ganadería, no describe los modos de producción de los quesos, etc. (Várvaro 1999: 20)

3. La encuesta lingüística como método de investigación

A inicios del siglo xx la manera más apropiada de ilustrar la identidad de los dialectos en un mapa era posible gracias a un cuestionario dirigido a los individuos de una región previamente establecida.³ El espacio geográfico de las hablas que se quería estudiar era seleccionado según los criterios que los autores del atlas juzgaban más apropiados y para la elaboración de los mapas la misma encuesta se repetía en todos los lugares seleccionados. Se puede afirmar entonces que la representatividad de un atlas dependía de tres elementos: un buen encuestador, un informador que conociera los dialectos que se estudiarían en el atlas y una encuesta representativa de los diferentes aspectos de la vida cotidiana de la región. De hecho, Pop (1950) cita a Paul Scheuermeier quien había ya observado la importancia de la elaboración de un buen cuestionario para el estudio de los dialectos.

Car de tout ce que l'enquêteur sur le terrain emporte avec lui, il y a rien qui soit d'une importance aussi capitale que le questionnaire. Il faut de vastes et de profondes connaissances, de longues expériences pour le préparer; il doit être rédigé avec un grand sens pratique et la connaissance de la pensée et de l'âme du peuple. Grace à un questionnaire bien fait, les difficultés de l'enquête se réduisent et le succès est plus assuré. (Scheuermeier 1931: 99; ap. Pop:564-565)

Jud nos recuerda en el prefacio del AIS su primer encuentro con las lenguas retorrománicas del cantón de Grisones en Suiza. Junto a Jaberg, Jud realizó numerosas expediciones dialectológicas en la región de Saboya que se multiplicaron a partir de 1908 y que se extendieron hacia otros cantones. En cuanto a su colaborador, éste se había interesado desde joven por los dialectos de la región francoprovenzal o arpitana. Dichas experiencias les permitieron elaborar las encuestas que servirían más tarde para la recolección de datos necesaria para el proyecto del atlas. Según los suizos, el cuestionario estuvo justificado no solo por el excursionismo lingüístico sino también por la voluntad de ambos de explorar aquel inmenso, variado y diversificado territorio lingüístico que comprendía Italia. Jud y Jaberg señalaron que los cuestionarios utilizados “sono nati dalle esperienze linguistiche ed etnografiche che abbiamo fatto durante le nostre spedizioni dialettologiche,

3. En el contexto actual resultaría complicado aplicar esta metodología para el estudio del espacio de las variedades lingüísticas puesto que éste se ha desdibujado con los flujos migratorios y, especialmente, con el acceso a la alfabetización universal y a los medios de comunicación globales.

dalla nostra amorevole immersione nella cultura e nella lingua retoromanza e italiana” (Jud & Jaberg 1928–1960 [1987: 12]).

El cuestionario de los dos lingüistas tomaba en cuenta igualmente los sentimientos y las emociones que expresaban los sujetos entrevistados con respecto a la imagen que tenían de su propia lengua. Desde este punto de vista los suizos consideraron lo siguiente:

I nostri più validi collaboratori sono stati gli informatori stessi. Le loro esitazioni, le loro insicurezze, le loro osservazioni critiche ci hanno fatto notare gli errori in cui avevamo incorsi nella compilazione del questionario; le loro osservazioni linguistiche ed etnografiche ci hanno suggerito integrazioni; alcune loro risposte spontanee – non sempre impeccabili dal punto di vista dell’italiano scritto – sono state inserite nel questionario e sono diventate le nostre migliore domande.

(Jud & Jaberg 1928–1960 [1987: 12])

Jaberg defendió aquel método de recopilación exhaustiva de información apuntando hacia la necesidad de considerar aquel proceso de confrontación entre el entrevistado y las preguntas a las que éste debía responder. En cuanto a las observaciones de los dialectófonos referentes a la percepción que tenían de su lengua y la de los demás, el dialectólogo nos precisó lo siguiente:

Nous avons multiplié les indications sur les réactions des sujets vis-à-vis de l’interrogatoire, sur les touches successives de leurs réponses, leurs hésitations, leurs embarras, leurs pudeurs, leurs mouvements de gaité, sur ce qu’ils considèrent comme grossier ou comme distingué, sur ce qu’ils pensent de leur patois et de ceux de leur voisins, bref, sur toutes les observations, naïves, sottes ou intelligentes, dont ils accompagnent leurs réponses. Et si certaines critiques de l’AIS ont souri de la pédanterie avec laquelle nous avons reproduit toutes les inepties de nos informateurs, ils ne se sont pas rendu compte de l’avantage qu’il y a pour la lecture à pouvoir suivre les vicissitudes d’un interrogatoire, à revivre les expériences de l’enquêteur, à connaître l’atmosphère particulière qui caractérise chaque relevé.

(Jaberg 1936: 19)

Cabe señalar que Coromines también consideraba necesario el análisis cuidadoso de toda aquella información proveniente de los sujetos informadores. En el prefacio del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, el lingüista nos describe la manera en la que interpretaba las propiedades esenciales de la lengua en su forma oral.

Recollia els noms de lloc en forma exhaustiva, i els de persona detalladament, de la tradició oral, però això em donava la gran avinentesa de fer brotar el mot, la forma, el matis, del vocabulari viu a les comarques, en moments en que l’atenció de l’informador, distreta cap a un objectiu local concret, deixava escapar, amb les més grans garanties d’espontaneïtat, les expressions deslliurades de tot prejudici

de finor o forasteria. D'aquesta mena de dades, ben localitzades i calibrables exactament, en disposem en tan gran quantitat que hauria estat enutjós d'especificar cada cop la procedència directa. (Coromines 1980–1991: 9)

En otras palabras, la perspectiva que adoptaba Coromines en cuanto a la colecta de la información sugería que los sujetos dialectófonos encuestados eran un elemento muy importante para la construcción del conocimiento que se tenía de una lengua particular. Dichos locutores aseguraban la transmisión de los principios que informaban acerca del origen, las propiedades y la evolución de las palabras que constituían la identidad de una lengua. De la misma manera, los mapas del AIS podían reflejar algunos elementos constituyentes del funcionamiento del lenguaje tales como conflictos entre las palabras antiguas y las nuevas que estaban ya desapareciendo, así como las causas de aquellas desapariciones y las reacciones producidas entre el encuentro de una palabra autóctona y una palabra invasora.

El tipo de persona apta para ser entrevistada fue también un tema de interés al que se refirió Coromines en una de las cartas transmitidas a su maestro. La escogencia del *sujeto ideal* era según el lingüista catalán uno de los factores que aseguraba el éxito de su encuesta.

Quand je trouve un bon sujet, je rassemble à peu près tout le matériel toponymique existant, il ne reste que quelques rares oublis atteignant jamais sans doute les 10%, lorsque la rapidité de l'enquête ne me permet pas de trouver un bon sujet, alors il reste davantage, mais je suis sûr que dans les cas les plus malheureux, cela n'arrive pas à la moitié. Pour gagner du temps, je vais aux mairies de toutes les communes avec quelques jours d'avance pour leur demander un sujet.

(Carta de Coromines a Jud XXI: 30 de agosto de 1935)

Coromines señaló también en su artículo *A propos du Rätisches Namenbuch* – obra toponomástica de Andrea Schorta, uno de los alumnos de Jakob Jud – que los campesinos eran los sujetos más apropiados para las encuestas. Según él, eran ellos los que proporcionaban la información más acertada sobre el verdadero significado de las palabras, estableciendo así una clara diferencia entre las observaciones de un labriego y las declaraciones provenientes de una persona instruida conocedora de la “norma de la lengua.”

Puedo confirmar en efecto que estos últimos [los campesinos] son generalmente los más adecuados; aquéllos tienen muchas veces un conocimiento más parcial del término; los intelectuales y empleados (maestros, secretarios, alguaciles, “sabios” locales) decepcionan a menudo por la cantidad escasa de nombres que recuerdan, aunque suelen estar convencidos de lo contrario, y son peligrosos por la preocupación de reducir a la lengua literaria la forma del nombre, o de acercarla a una etimología, muchas veces falsa. (Coromines 1943 [1972]:167)

Jud y Jaberg también habían señalado en el prefacio del AIS la ventaja que poseían los sujetos cuya lengua fuese un dialecto con relación a los locutores de lenguas estandarizadas. Para los suizos, los dialectófonos obtenían gracias a su lengua la virtud de apropiarse y comprender de mejor manera el folclor popular de la comunidad a la que pertenecían.

Possiamo premettere che entrambi dall'infanzia parliamo dialetto e che ancor oggi solo di esso ci serviamo nella conversazione quotidiana? Non è un fatto irrilevante. Crescere dialettofoni garantisce non solo l'attaccamento al dialetto, ma anche quella particolare sensibilità al carattere popolare e alle sue espressioni linguistiche che acquista solo con difficoltà chi invece e cresciuto nell'atmosfera raffinata della cultura scritta. (Jud & Jaberg 1928–1960 [1987: 11])

Otro elemento imprescindible ligado a la encuesta como método de investigación era, según Coromines, la selección del lugar en donde se realizaba ésta. Es importante señalar que el lingüista catalán presentó su tesis doctoral en 1931, titulada *Vocabulario aranés*, en la que se había propuesto describir aquel dialecto del gascón influenciado por el catalán. Sus expediciones dialectológicas le valieron la publicación de su libro *Parlar de la Vall d'Aran: Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascò* (1990). Fue precisamente aquel excursionismo dialectológico en el que Coromines realizó sus primeras encuestas el que le permitió consolidar un amplio dominio del área lingüística catalana. Una de las expediciones que nos relata el catalán es la siguiente:

Il y avait longtemps que je faisais des enquêtes locales, le Val d'Aran, la côte à l'est de Barcelone, quelques points du Pallars, au cours desquelles et grâce à mes longues années de courses en montagne, j'ai acquis une dextérité toujours plus grande qui m'a permis d'arriver dernièrement à une moyenne de près de deux communes par jour. (Carta de Coromines a Jud XXI: 30 de agosto de 1935)

El estudio y la observación cuidadosa del espacio geográfico donde convivían varias lenguas era un elemento esencial para comprender la herencia lingüística de una comunidad lingüística. Uno de los ejemplos más destacados que nos da Coromines es el siguiente:

La vue de l'endroit vous donne souvent la clef de l'étymologie du nom. Ainsi j'avais bien des fois entendu parler du lieu-dit l'Arp, dans la Serra del Port del Comte, près la Seu d'Urgell, et quant à l'étymologie que j'avais toujours vaguement pensé "pré-romain", mais en voyant cette étendue de pâturages j'ai compris tout de suite que c'était le latin *arvum* (cf. *covurum* > *covb*, prononcé *Kòvɔp*), qui d'ailleurs n'a pas laissé d'autres traces en catalan.

(Carta de Coromines a Jud XXI: 30 de agosto de 1935)

Los trabajos sobre el aranés de Coromines fueron elogiados por Jud, para quien era de suma importancia, dentro de la esfera de las lenguas románicas, el examen de los dialectos que guardaban lazos con un dominio románico en particular.

Heureusement que vous n'oubliez pas votre glossaire du Val d'Aran : c'est la thèse qui vous doit faire connaître dans le monde des romanistes ! La carte de visite qui annonce l'arrivée d'un excellent ouvrier prêt à entrer dans les rangs !

(Carta de Jud a Coromines VIII: 5 de noviembre de 1935)

Señalando la importancia que cobraba el amplio conocimiento del paisaje geográfico de un territorio lingüístico para el mejor entendimiento del funcionamiento de las lenguas románicas, Coromines había también manifestado a su maestro suizo las tres condiciones que hacían de él la persona ideal para estudiar el dominio catalán:

Non seulement je suis un bon connaisseur de la linguistique catalane et j'ai même toujours consacré une attention spéciale à la toponymie, mais je réunis encore deux conditions qui me semblent indispensables (a) je suis catalan (b) j'ai toujours aimé faire des courses dans le pays et je passe pour être l'un des meilleurs connaisseurs des montagnes catalanes, ce qui revient à dire: de la Catalogne.

(Carta de Coromines a Jud XXI: 30 de agosto de 1935)

Coromines le hizo notar a su maestro el compromiso que debía existir entre la geografía y la lingüística para que el método de la encuesta sistemática resultara exitoso. Según él, la función del geógrafo y la del lingüista deberían complementarse e incluso señaló algunos errores que cometían los lingüistas que se interesaban en el análisis de los dialectos.

Les linguistes étant d'ordinaire des gens de cabinets, les excursionnistes et les géographes n'ayant pas de connaissances linguistiques. Ceux-ci sont enclins à mépriser les noms géographiquement insignifiants qui peuvent avoir une haute valeur pour les linguistes, et à passer sur les nuances phonétiques. Mais le linguiste qui doit faire son enquête toponymique dans une chambre fermée a des défauts encore plus grands. D'abord le sujet dans cette situation oubliera la moitié des noms qu'il vous aurait fournis à la vue de terrain; après il n'est pas possible de bien situer les noms sur la carte, ce qui amoindrirait l'intérêt géographique de l'enquête.

(Carta de Coromines a Jud XXI: 30 de agosto de 1935)

El compromiso entre el lingüista y el geógrafo debía también tomar en cuenta igualmente la función del etnógrafo. Jud insistió en este último aspecto al señalar que el estudio de las lenguas debía forjarse también a través del estudio de la forma material de la lengua, es decir, el aspecto primario o elemental de ella. Era entonces, según el suizo, en la vida cotidiana de del campesino que se podía analizar el componente más primitivo de una lengua.

Noi abbiamo raccolto materiale in un'epoca in cui si è stanchi di materiale. La nostra opera non porterà allora il segno di un'epoca passata? L'aratro esce già forse arrugginito dalle mani del fabbro? Noi non lo crediamo, dovremmo non essere svizzeri per rinnegare l'odore della terra da cui proveniamo. La lingua ci solleva ad altezze spirituali; ma essa è nata dal bisogno quotidiano. È cresciuta sul saldo terreno della realtà concreta; e alla realtà concreta dovrà sempre ritornare chi voglia rinnovare il suo atteggiamento conoscitivo [...] Noi ci dichiarammo a favore del materiale, come il contadino si dichiara a favore della terra, non solo per esservi cresciuto e per amarne l'aspra durezza, ma anche perché da essa spuntano i frutti, che gli rivelano i segreti del divenire e gli istillano il timore reverenziale per il risultato di quel divenire. (Jud & Jaberg 1928–1960 [1987: 20])

4. Conclusiones

El aporte de Jud y Coromines al estudio de la diversidad lingüística consiste en ofrecer una nueva perspectiva de análisis de los dialectos. De un lado Jud señala la necesidad de tomar en cuenta el aspecto etnográfico de una comunidad lingüística determinada para así comprender mejor el funcionamiento de su lengua. De otro lado, Coromines insiste en la importancia de considerar la información proporcionada por los dialectófonos para capturar la esencia de la lengua. Para Jud también es imprescindible considerar la dimensión afectiva – sentimientos y emociones – de la lengua reflejada en la visión que cada dialectófono tiene de su propia habla. Ambos lingüistas coinciden en que son los campesinos, los agricultores, o las personas menos instruidas, las que pueden revelar aspectos relevantes de ciertas lenguas. En este sentido, la contribución de Coromines y Jud a la disciplina de la dialectología consiste en analizar el entorno geográfico, social y lingüístico de los dialectófonos para así poder interpretar de la diversidad lingüística.

Referencias bibliográficas

- Coromines, Joan. 1931. *Vocabulario del aranés. Tesis doctoral*. Barcelona: Imprenta de la Casa de la Caridad.
- Coromines, Joan. 1943. “Dis Aup i Pirineu.’ À propos du ‘Ratisches Namenbuch.’” En *Sache, ort und wort. Festschrift Jakob Jud*. Ginebra: Librairie E. Droz, 563–587. [Reproducido en español con el título de: “‘Dis Aup i Pirenèu.’ A propósito del ‘Rätisches Namenbuch.’” en *Tópica Hespérica*, 157–194.]
- Coromines, Joan. 1971. *Lleures i converses d’un filolèg*. Barcelona: Club Editor.
- Coromines, Joan. 1972. *Tópica Hespérica. Estudios sobre los antiguos dialectos, el sustrato y la toponimia romances*. Madrid: Gredos.

- Coromines, Joan. 1980–1991. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial / Fundació “la Caixa”.
- Coromines, Joan. 1990. *Parlar de la Vall d’Aran: Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*. Barcelona: Curial.
- Coseriu, Eugenio. 1977. “La geografía lingüística.” En *El hombre y su language. Estudios de teoría y metodología lingüística*. Madrid: Gredos.
- Gimeno Menéndez, Francesc. 1990. *Dialectología y sociolingüística españolas*. Alicante: Universidad de Alicante.
- Jaberg, Karl. 1936. *Aspects géographiques du langage. Avec 19 cartes. Conférences faites au Collège de France (décembre 1933)*. París: Droz.
- Jud, Jakob. 1928. *Der Sprachatlas als Forschungsinstrument* [ed. por Karl Jaberg]. *Halle an der Saale*.
- Jud, Jakob y Karl Jaberg. 1928–1960. *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*. Berna: Stämpfli. [Se cita por la edición italiana de 1987: *Atlante linguistico ed etnografico dell’Italia e della Svizzera meridionale*, ed. por Glauco Sanga. Milán: Unicopli.]
- Pop, Sever. 1950. *La dialectologie: aperçu historique et méthodologie d’enquête linguistique*. Lovaina: Chez l’Auteur.
- Scheurmeier, Paul. 1931. “Observations et expériences personnelles faites au cours de mon enquête pour l’Atlas linguistique et ethnographique de l’Italie et de la Suisse Méridionale.” *Bulletin de la Société de Linguistes de Paris* 33: 93–110.
- Várvaro, Alberto. 1999. “Joan Coromines y la lingüística románica.” En *L’obra de Joan Coromines: Cicle d’estudi i homenatge*, ed. por Joan Solà, 17–28. Sabadell: Fundació Caixa de Sabadell.

Lingue e culture locali nei processi contemporanei di patrimonializzazione e di costruzione identitaria

Ferdinando Mirizzi
Università della Basilicata

In a solid tradition of studies, linguistics joins forces with the anthropological study of local cultures so as to identify and reflect on the cultural contexts that lead to the conservation or to the transformation of both linguistic and cultural facts. Such reflections especially focus on the way that local languages and cultures are turned into cultural heritage that support identity.

In this light, and that of a specific case study, this essay analyses how local communities recall dialects and traditions as a way to create cultural heritage and maintain a relationship that is coherent, not corresponding with the past while attempting to construct a specific identity that can give them psychological stability and security within the global arena in which they also act.

1. Vorrei chiarire preliminarmente che non intendo collocare qui le mie riflessioni sul piano teorico e concettuale definito dalla cosiddetta antropologia del linguaggio, una denominazione disciplinare che, secondo Alessandro Duranti, è preferibile rispetto a quelle di linguistica antropologica o anche di etnolinguistica, denominazione quest'ultima che ha avuto rilevante diffusione, sino a diventare di uso comune, soprattutto tra gli studiosi europei, "forse in seguito alla diffusa preferenza per il termine 'etnologia' e i suoi derivati rispetto ad 'antropologia' caratteristica sino a tempi recenti dell'Europa continentale". La scelta per la dizione "antropologia del linguaggio" si spiega alla luce di un preciso orientamento che tende a concepire lo studio combinato del linguaggio e della cultura come uno dei sottosectori in cui si articola l'antropologia culturale, con l'obiettivo di intendere "lo studio del linguaggio come risorsa culturale e del parlare come pratica culturale" (Duranti 2005: 14). Con riferimento alle riflessioni di quegli studiosi che nella prima metà del XX secolo avevano considerato la lingua come centrale rispetto alle proprie traiettorie di ricerca, considerandola un essenziale strumento euristico a disposizione dell'antropologia culturale, oggi gli antropologi del linguaggio "cercano di realizzare descrizioni, basate su dati etnografici, di strutture linguistiche

usate da gente reale, in un tempo e in uno spazio reali” (*ibid.*). Insomma, sto parlando di un campo di studio che ha finito con il costituire una specifica e autonoma disciplina, la quale prende in considerazione la lingua con il ricorso a categorie concettuali e strumenti metodologici propri dell’antropologia, con un suo specifico statuto che fa della lingua un “insieme di risorse simboliche che sono parte integrante del costituirsi del tessuto sociale e della rappresentazione individuale di mondi reali o possibili” (*ibid.*:14–15).

2. Come dicevo, non è di ciò che intendo occuparmi in questa sede, per cui non mi riferirò a un settore unitario di studi, derivato dalla intersezione fra antropologia e linguistica, ma piuttosto, mettendo in evidenza la correlazione che si è verificata in Italia, e si è articolata nel tempo sulla base di differenti paradigmi teorici, tra gli interessi euristici riguardanti i fenomeni linguistici e quelli sulle forme culturali oggetto dell’antropologia nelle sue varie declinazioni, mi muoverò entro il quadro teorico e metodologico definito dall’esistenza di una tradizione consolidata di studi in cui la linguistica s’incontra inevitabilmente e direttamente con lo studio antropologico delle culture locali, in Italia definitosi storicamente sul terreno della demologia, in ragione del comune impegno dei due ambiti disciplinari nel campo dell’individuazione e dell’analisi di un contesto culturale che, con le sue di-namiche, determina la conservazione o la trasformazione del dato linguistico come di quello culturale e in cui spesso demologia e linguistica finiscono col corrispondere. E ciò non in base a una generica affinità fenomenica e metodologica tra le due discipline, un tempo ritenute “sorelle”, bensì in virtù del fatto che esse agiscono sul comune terreno della cultura tradizionale, avendo come obiettivo quello di ricostruirne la storia agendo su due differenti versanti e in maniera sostanzialmente complementare.

3. Tale riflessione si pone sul piano della considerazione delle lingue e delle culture locali come patrimoni culturali, secondo l’accezione che già nel 1794 era stata segnalata in Francia da Vicq d’Azyr e don Germain Poirier in un testo, molto noto, dal titolo esplicitamente chiaro di *Istruzioni sulla maniera di inventariare e di conservare, in tutto il territorio della Repubblica, tutti gli oggetti che possono servire alle arti, alle scienze e all’insegnamento*. I due studiosi intendevano riferirsi, oltre che a oggetti di consistenza materiale, anche ai dialetti, alle consuetudini e agli abiti tradizionali, la cui conservazione sembrava in quel momento, nel contesto politico-culturale francese postrivoluzionario, importante di fronte ai processi in atto di standardizzazione della lingua e di normalizzazione dei codici (Cuisenier 1999: 29).

Con riferimento alla situazione italiana, le parlate e le tradizioni locali avevano fino a qualche decennio fa il loro orizzonte di senso nella esistenza delle persone dentro le comunità di appartenenza, si trovavano all’interno della loro vita vissuta,

non erano sottoposte a procedure di conservazione, recupero, salvaguardia, valorizzazione: esistevano se erano funzionali all'organizzazione della società e alle relazioni tra gli individui e il loro contesto culturale. Esse rappresentavano uno stile di vita ed erano risorse disponibili per vivere nel presente rivendicando la loro provenienza dal passato, rendendo salde le radici, favorendo processi di autoriconoscimento e di appartenenza, dando sicurezza psicologica e culturale a individui e collettività locali. Erano, in sostanza, delle pratiche sociali, che hanno convissuto all'inizio senza traumi con il processo progressivo segnato dai mutamenti verificatisi all'interno di una società in trasformazione e dalla diffusione dell'italiano come lingua nazionale e strumento di comunicazione nei contesti pubblici e istituzionali, un processo avvenuto essenzialmente attraverso l'istruzione scolastica e l'uso dei media, specie la televisione.

Poi sono venuti gli anni Ottanta e Novanta del '900, gli anni della diffusione della cultura di massa e di modelli culturali e comportamentali di tipo transnazionale, ispirati alla modernità e allo sviluppo. I dialetti e le tradizioni sono stati generalmente considerati sinonimo di arretratezza e conservazione, un impedimento per lo sviluppo e l'inserimento in contesti culturali più ampi. Se negli anni Settanta essi erano stati simbolo di contestazione e su di essi si costruivano modelli alternativi, negli anni Ottanta e Novanta erano diventati espressione di un mondo passato e ispiravano nostalgia negli anziani procurando fastidio nei più giovani, che in essi vedevano regole e valori ormai del tutto superati.

E oggi? Cosa è successo nell'ultimo quindicennio? È accaduto che si sono verificati processi i quali hanno fatto riemergere una esigenza di ricerca e riaffermazione delle identità locali, in connessione con un sempre maggiore bisogno di ritrovare segni di autenticità in grado di produrre forme di esperienza connesse a contesti socio-culturali di segno arcaico o, più semplicemente, di tipo tradizionale e, quindi, variamente orientate verso la nostalgia e il primitivo, la dimensione del rito e della festa, la scoperta di attività produttive e artigianali praticate sulla base di una essenziale continuità con il passato.

4. Tutto ciò ha anche trovato spesso riscontro nella messa a punto di strategie politiche finalizzate localmente alla ricerca, al recupero e al ricompattamento dei patrimoni culturali tradizionali, con la loro conseguente utilizzazione come risorse spendibili in funzione di processi di appaesamento e di autorappresentazione, da una parte, e di progetti di sviluppo fondati sul senso di appartenenza e sulla valorizzazione di tutto ciò che appare specifico ed esclusivo del proprio contesto di vita.

Su un piano istituzionale e nel dibattito internazionale, invece, l'attenzione alle lingue e alle tradizioni locali ha trovato un riferimento importante nelle politiche dell'Unesco (Bortolotto 2008) e negli indirizzi del Consiglio d'Europa,

con riferimento, per quest'ultimo, soprattutto alla Convenzione Quadro sul valore del patrimonio culturale per la società approvata a Faro nel 2005 (Ferracuti 2009; Zagato & Vecco 2015).

È qui, in questi processi, che i dialetti e le tradizioni riemergono come patrimoni e che le relative politiche e pratiche risultano collegate a strategie di autorappresentazione connesse alla valorizzazione di specifiche eredità culturali, a loro volta assunte come strumento per la rivendicazione di diritti e di appartenenze sociali.

In tale contesto le lingue locali sono portatrici di saperi e rivelatrici di tradizioni culturali, trasmettono le concezioni del mondo e della vita delle comunità umane e la loro continua ricerca di dare un senso alle cose. E, per questo, l'antropologia contemporanea non può non guardare con estremo interesse nei loro confronti, per ciò che sono in grado di trasmettere sull'ambiente in cui le società vivono, riplasmandolo continuamente in un continuo rapporto dialettico con le generazioni precedenti, e sui saperi che anche attraverso di esse trovano il loro disvelamento e la loro rappresentazione.

Oggi i saperi tradizionali vivono in condizioni di precarietà, sono minacciati di definitiva scomparsa, quasi dappertutto impoveriti dei luoghi e degli spazi nei quali per decenni, in molti casi per secoli, erano stati esercitati. E, per questo, occorre raccogliere tutte le informazioni possibili sui saperi locali e affidarle a depositi di conservazione, come sono i libri, le riviste, le banche dati, gli archivi elettronici, per poi provare a diffonderne la conoscenza attraverso le forme contemporanee della comunicazione, coinvolgendo le comunità locali nella partecipazione a tali processi.

I saperi, infatti, sono importanti non ai fini della conoscenza del passato, di un mondo perduto che si vorrebbe recuperare, ma come espressione di creatività nel mondo contemporaneo, come risorse per il futuro a disposizione delle comunità locali per essere costantemente nella storia, per collocarsi con saldi e consapevoli vincoli di appartenenza nel mondo deterritorializzato e mediatizzato che caratterizza la contemporaneità. La loro patrimonializzazione consente di attivare pratiche culturali che sono strettamente, a volte intimamente, connesse agli individui come parti di una comunità, alla loro storia personale e familiare. E siccome i saperi sono denominati, è un dato evidente e indiscutibile il legame tra i dati linguistici e i significati culturali.

Del resto i lavori di etnolinguistica condotti negli ultimi decenni dimostrano come i saperi si basino sul linguaggio e gli studi di etnoscienza hanno ampiamente documentato la ricchezza delle categorizzazioni e delle denominazioni, anche se, ovviamente, i saperi non sono unicamente affidati alle parole, in quanto si esprimono attraverso pratiche discorsive più ampie fondate su dati e conoscenze di natura esperienziale. Ciò non toglie che le parole siano importanti per l'apprendimento e la trasmissione dei saperi. Di qui deriva l'utilità e l'importanza degli studi sulle

lingue e i dialetti in una prospettiva antropologico-culturale. Utilità e importanza non solo per gli studiosi, ma anche per le comunità locali che quel sapere hanno prodotto e continuano a produrre, facendolo diventare tradizione. Una tradizione che si costruisce nel presente in un rapporto di coerenza con il passato; che fonda l'identità; che determina l'appaesamento, quello che Ernesto de Martino (1964) definiva come lo sfondo non problematico dell'ovvio, quella domesticità di atti e di oggetti che fonda il nostro mondo, la nostra "patria culturale dell'agire"; che, di conseguenza, fornisce la sicurezza e la stabilità psicologica legata a una salda appartenenza culturale e a un orizzonte appaesato.

5. In questa prospettiva, evidentemente, oltre che essere portatrici di saperi e tradizioni, le lingue locali sono patrimonio in sé e, in quanto tali, costituiscono delle risorse ereditate dalle generazioni precedenti, sono oggetto di apprendimento sul piano, innanzitutto, di processi inculturativi, contengono e trasmettono conoscenze, valori e visioni del mondo. Sono espressioni di alterità, in grado di produrre sentimenti di appartenenza, pratiche di distinzione, forme di percezione estetica.

Le lingue, come le tradizioni locali, sono il risultato dell'interazione degli individui con il proprio ambiente di vita, una interazione che non è mai statica e che produce continui cambiamenti, per cui le lingue e le tradizioni insieme si alimentano di mutamenti e innovazioni, in relazione alle trasformazioni dei contesti sociali, alle esigenze imposte dalle dinamiche della contemporaneità, ai contatti e agli scambi con altre culture. Il che significa assegnare alle tradizioni e alle lingue nel loro farsi patrimonio un posto nella cultura viva delle comunità locali, una funzione nel presente e un rapporto di forte continuità con il passato come forma di dialogo tra le generazioni.

Di qui l'esigenza di focalizzare l'attenzione su coloro che si fanno promotori e protagonisti dei processi di patrimonializzazione, attraverso i quali si restituisce alle lingue e alle tradizioni una specifica funzione sul piano delle pratiche e delle politiche identitarie. E, per questo, occorre riflettere sul senso dell'appartenenza a una comunità, e a quale, nel momento in cui le eredità linguistiche e culturali di tipo tradizionale – un tempo si sarebbe detto folkloriche –, divengono patrimoni.

6. Senza entrare nel merito del lungo e articolato dibattito che nelle scienze sociali ha prodotto la nozione di comunità in tutta la sua problematicità e limitandomi a segnalare su un piano generale che, secondo la classica definizione di Talcott Parsons, il termine serve a designare una collettività "i cui membri condividono un'area territoriale come base di operazioni per le attività giornaliere" (Parsons 1965: 97), intendo qui porre essenzialmente l'accento sulla appartenenza comunitaria come condivisione di uno stesso ambiente di vita e di relazione quale elemento generativo di un sentimento comune di vicinanza e solidarietà. Si tratta di una definizione, in verità, piuttosto minimale e utilizzabile al più per

comunità locali di piccole dimensioni tenute insieme da uno stile di vita in parte ancora improntato a modelli di tipo tradizionale, che corrisponde in fondo a quella più recentemente formulata da Hugues de Varine (2005: 282, nota 15), in contrapposizione alla nozione di collettività (*collectivité*) riferibile alla “pubblica amministrazione”, per cui il termine comunità individuerebbe “una popolazione che abita un territorio e condivide un contesto culturale, sociale ed economico, proprio della popolazione stessa e del suo territorio”. Tale nozione corrisponde più o meno a quella che definisce una comunità linguistica, il cui comune denominatore è rappresentato dall’impiego di una stessa lingua, che consente dunque ai parlanti di una stessa area di comunicare tra loro sulla base di un codice condiviso (Cardona 1985: 75). Questo concetto però rimanda alla possibilità concreta che il sentimento di appartenenza a una comunità comprenda anche chi, originario del contesto in cui ha avuto origine l’idioma linguistico di riferimento, ha dovuto migrare per ragioni varie di carattere esistenziale. La comunità così si estende al di là di un luogo, pur essendo il luogo stesso a produrre il senso di appartenenza, che in chi vi si è allontanato diventa motivo di nostalgia e di evocazione di memorie. Ed è proprio in questi individui che la conservazione e l’uso della lingua, all’interno di una serie più complessa di reti comunicative, diventano rito della memoria e strumento di autoriconoscimento, di riconnessione affettiva, di pratiche in vario modo distintive nel luogo in cui si svolge la propria vita sociale, lavorativa, relazionale.

7. La lingua e le tradizioni diventano così fattore di produzione di uno spazio insieme mitico e reale: quello della città, del paese, del territorio in cui si collocano le radici personali e/o familiari. È il luogo degli affetti e dei ricordi, delle gioie provate e di una vitalità perduta e vagheggiata, dei ritorni possibili e di quelli, spesso, solo immaginati (Clemente 1997; Mirizzi 2009). Ed è proprio in chi è lontano che si produce una percezione simbolica del luogo d’origine come oggetto del desiderio e come dimensione dell’autentico, una percezione che proprio l’uso della lingua madre tende ad alimentare.

Le pratiche e le politiche sul patrimonio tendono oggi ad accentuare il senso di appartenenza comunitaria di cui ho detto, fornendo strumenti per rafforzare ancor di più l’idea di comunità tra coloro i quali sentono di farvi parte e per elaborare progetti educativi che servano a costruire il futuro. È all’interno di una nozione di patrimonio “come simbolo e strumento per una cittadinanza attiva” (Bellato 2015: 215) che si afferma una nuova concezione di comunità, quella che, secondo la definizione contenuta della Convenzione di Faro si può chiamare una “comunità patrimoniale”, la quale consiste in un insieme di “persone che valorizzano specifici aspetti del patrimonio culturale che intendono, nel contesto dell’azione pubblica, sostenere e trasmettere alle generazioni future”.

L'appartenenza a tale comunità è possibile anche per chi non ha legami di natura genetica con il territorio di riferimento del patrimonio, ma che si riconosce in esso come in un complesso di risorse ereditate dal passato in cui, sentimentalmente e culturalmente, si riflettono le proprie convinzioni e i propri valori.

Perché si realizzino le condizioni per la definizione di una comunità di eredità, sono necessari processi di apprendimento, o di riapprendimento, della lingua e delle tradizioni, tenendo conto che tali processi configurano una lingua e delle tradizioni diverse da quelle vissute e praticate nei contesti passati, che si presentano in una fase evolutiva e di cambiamento, dovendo adeguarsi negli usi, nelle pratiche e nella comunicazione con l'esterno a nuovi stili di vita e a inediti, per i contesti tradizionali, modelli culturali.

Qui si afferma un ulteriore tipo di comunità, che, a partire dalla definizione datane da *Jean Lave e Etienne Wenger* (2006), si può chiamare comunità di pratica. Essa, riconnettendosi al quadro definito dalla Convenzione di Faro, è costituita da un gruppo di individui che, attraverso modalità condivise di apprendimento e una costante interazione, tende a favorire forme innovative di partecipazione sociale e culturale alle pratiche sul patrimonio locale all'interno delle comunità genericamente definite da sensi di comune appartenenza a un luogo, come si è detto in precedenza. Il risultato è, o dovrebbe essere, l'inserimento di ciascun membro della comunità in un sistema di reti che favorisca il dialogo a partire dall'assunzione di un consapevole punto di vista, dalla certezza di una identità non esclusiva e dalla piena comprensione delle differenze su un piano definito dal possesso di una forma linguistica che è lo strumento più immediato perché un individuo possa collocare sé stesso e gli altri in una società globale fatta di inevitabili e continue interazioni e di necessari scambi culturali. Ed è per questo, ad esempio, che il Consiglio d'Europa non abbia mancato di sottolineare come la straordinaria diversità linguistica attestata nel vecchio continente sia una ricchezza da tutelare e valorizzare. Come? Attraverso l'apprendimento, o il riapprendimento, in ambiente scolastico, ma soprattutto favorendone l'uso nei contesti informali e, laddove possibile, anche in quelli formali e istituzionali.

E quanto le lingue e le tradizioni rivestano una importanza primaria nel mondo contemporaneo, e per il soddisfacimento di bisogni contemporanei, lo dimostra l'osservazione e l'analisi delle politiche patrimoniali all'interno di qualsiasi realtà locale.

8. Cercherò di rendere manifesto quanto fin qui detto su un piano generale facendo riferimento a un caso di studio su cui sono da anni impegnato e che costituisce, a mio avviso, un esempio paradigmatico di quanto sin qui sostenuto: quello relativo alle due piccole comunità arbëreshe di San Paolo e di San Costantino Albanese, presenti dal XVI secolo nella Val Sarmento, in Basilicata,

e la cui origine è storicamente riportabile alla migrazione, verificatasi tra il 1532 e il 1534, verso le coste italiane, e in particolare meridionali, di profughi albanesi provenienti dalla Morea dopo la caduta della città di Corone sotto i colpi dell'Impero Ottomano.

Tralascio qui il problema storiografico della fondazione dei due paesi, limitandomi a considerare che, a fronte di una pubblicistica arbëreshe tutta orgogliosamente interessata a evidenziare la fierezza, il valore militare e l'ostinazione nella difesa della cristianità contro l'avanzata dei Turchi infedeli dimostrati dai gruppi di profughi che via via giunsero sulle coste italiane, accolti fraternamente dal Papa e dall'imperatore Carlo V, in realtà quella dei profughi coronei dovette essere una migrazione "povera" e connessa al più generale processo di circolazione della manodopera che si verificò in Europa alle soglie dell'età moderna e che portò sulle coste italiane ingenti masse di popolazione provenienti dall'area balcanica. Non solo dall'Albania, quindi, ma anche dalla Serbia, dalla Bosnia, dall'Erzegovina, dalla Croazia e dal Montenegro, spinte dalla scarsità di risorse che caratterizzava quelle terre aride e impervie, a fronte di un incremento demografico che finiva col rendere decisamente insufficienti le scorte alimentari e i prodotti di prima necessità. Dovette insomma trattarsi, come efficacemente argomentato da Sergio Anselmi (1988), di un movimento migratorio che coinvolse interi gruppi di contadini e pastori, a cui si accompagnavano mercenari, domatori di cavalli, donne destinate alla servitù, uomini disposti a qualunque occupazione precaria e alla ricerca di mezzi che potessero garantire loro le soglie minime di sussistenza. Probabilmente, anche lo stanziamento dei coronei nella Val Sarmento deve essere considerata alla luce di quei movimenti che vedono uomini d'ogni età, donne e bambini che abbandonano le proprie terre alla ricerca di condizioni di vita più accettabili e umane, quindi non, o non solo, per ragioni politiche o religiose, ma per via di insostenibili situazioni di fame e miseria.

Si trattò di una migrazione che avveniva peraltro in un momento difficile, definito da un mercato del lavoro che ormai andava saturandosi e lasciava spazi esigui di disponibilità di occupazione ai nuovi immigrati, con conseguenti scarse possibilità di integrazione con le popolazioni locali e l'instaurarsi di rapporti difficili, caratterizzati da diffidenza, sospetto e conflittualità latenti e attribuiti un po' orgogliosamente dalla pubblicistica arbëreshe al carattere fiero, allo spirito guerresco e al senso etnico e comunitario propri dei gruppi immigrati.

9. Sul piano culturale, la questione investe il tema dell'identità storica e culturale delle due comunità. Infatti, se è vero che, come ha sostenuto Michel Izard (1980: 286), "ciascun gruppo umano ha come dimensioni della sua storia una spazialità e una temporalità ovvero, in altre parole, una territorialità e una segmentarietà", occorre tener ben presente che lo spazio e il tempo di riferimento

reali per stabilire le coordinate dell'identità arbëreshe non sono l'originaria e mitica Morea, nostalgicamente rievocata nel canto *Oj e bukura More*, e il periodo delle grandi migrazioni, caratterizzato dalle gesta di Scanderbeg e degli altri eroici condottieri albanesi, bensì proprio la Val Sarmiento e l'arco temporale che va dal momento dello stanziamento ai giorni nostri.

Al di là delle suggestioni e del mito, è in questo spazio del lavoro e della quotidianità e in questo tempo di vita oscura, difficile, di isolamento ma anche di rapporti di scambio e integrazione continua con le limitrofe comunità "italiane" di Noepoli, S. Giorgio, Cersosimo e Terranova, che si è costruita e consolidata una identità culturale caratterizzata sì da alcuni tratti – certo i più appariscenti – storicamente rivenienti dall'originaria etnia albanese, ma definita in gran parte da elementi, concezioni, modi di vita e problemi esistenziali più specificamente e complessivamente riportabili alle dinamiche storiche e sociali che hanno complessivamente segnato la vita delle popolazioni stanziate nelle aree interne del Mezzogiorno d'Italia (Mirizzi & Scaldaferrì 1998).

10. Tra gli elementi che hanno caratterizzato il processo di costruzione dell'identità delle due piccole comunità arbëreshe di San Paolo e San Costantino Albanese, la lingua, orgogliosamente conservata ed esibita come fattore di distinzione, ha indubbiamente un posto rilevante, direi centrale, nelle locali pratiche patrimoniali e di affermazione identitaria.

Ma di quale lingua si tratta? Di un dialetto che non trova alcun riscontro in nessuno degli idiomi dialettali parlati nella terra di provenienza dei profughi. Infatti, "se da un lato, nei suoi elementi strutturali l'albanese d'Italia, così come l'albanese di Grecia, appartiene al tosco meridionale", manifestando "caratteristiche comuni con i dialetti albanesi del sud (Labëria e Ciamuria), dall'altro, per alcuni tratti conservativi", presenta elementi simili, sul piano fonetico, morfologico, sintattico e lessicale, "con la lingua degli antichi scrittori dell'Albania del nord, del XV e XVII secolo, specie con la lingua del *Messale* di Gjon Buzuku, pubblicato nel 1555". Ma, "oltre a questi tratti conservativi, portati con sé dalla madrepatria, l'albanese d'Italia contiene dei tratti innovativi, specie in campo lessicale, determinati dal contatto linguistico con l'ambiente romano, iniziato già all'epoca dello stabilimento in Italia, nei secoli XV–XVI" (Altimari 1984: 21). Quella delle comunità arbëreshe del Mezzogiorno è cioè una lingua variamente formatasi nel corso del tempo attraverso l'adattamento dell'italiano e dei dialetti locali, lucani, calabresi, siciliani, alle strutture fonetiche, morfologiche e sintattiche di un albanese regionale del XV–XVI secolo, una lingua che, se è diversa dall'italiano, è però anche profondamente diversa da quella oggi parlata nelle zone di antica provenienza dei profughi. Insomma, anche la lingua è il risultato del rapporto costante delle comunità arbëreshe con i territori romanzi circostanti e non può emblematicamente e

in senso assoluto essere assunta come bandiera di una diversità etnica rispetto alle contigue comunità di origine italiana (Mirizzi 1993a).

11. La lingua costituisce un indubbio fattore di coesione tra le comunità dell'Arberia: se si vuole infatti trovare un elemento fortemente avvertito di unione e solidarietà tra gli italiani di origine albanese si deve cercarlo proprio nella *gluha jon* (la lingua nostra) e non nel tanto decantato dagli intellettuali *gjaku ynë i shprishur* (il nostro sangue disperso). Essa è tra i principali – se non proprio il principale – elementi definitivi e caratterizzanti del patrimonio culturale arbëresh insieme agli aspetti cerimoniali legati al rito greco-ortodosso, al costume tradizionale ancora oggi orgogliosamente indossato nella vita ordinaria da alcune anziane donne di San Paolo Albanese e a talune espressioni della tradizione orale ed etnomusicale, come ad esempio i canti polivocali o la *vallja*, forma coreutico-musicale derivata forse dalla danza pirrica diffusa in area balcanica. Elementi tutti che sembrerebbero richiamare forme ed espressioni culturali originarie dell'area di provenienza delle due comunità, le quali però non esauriscono il complesso patrimoniale che genera motivi di autoriconoscimento delle popolazioni italo-albanesi stanziate nella Val Sarmento e che presenta anche molteplici aspetti rivelantisi esiti dei frequenti contatti con le popolazioni di origine italiana della zona, verificatisi nelle situazioni di vita quotidiana e lavorativa, ma anche in occasioni festive e in periodici momenti di aggregazione, come fiere, feste patronali, pellegrinaggi, tra cui particolare rilievo hanno storicamente assunto quelli ai santuari della Madonna di Viggiano e della Madonna del Pollino, entrambi in provincia di Potenza. Così come è facile rilevare l'esistenza di tradizioni assimilate dall'esterno che hanno finito col diventare patrimonio specifico delle comunità di San Costantino e San Paolo, al punto da essere a volte considerate tradizioni di origine albanese e, in quanto tali, meritevoli di conservazione. È il caso, per esempio, della *himunea*, trofeo di grano trasportato processionalmente a San Paolo in occasione della festa di S. Rocco, il 16 agosto di ogni anno, e della danza del falchetto eseguita contestualmente durante la medesima processione.

Il patrimonio culturale arbëresh riflette dunque una identità locale che è il risultato di una dinamica di rapporti tra le comunità arbëreshe e quelle italiane stanziate in Val Sarmento, una dinamica che ha conosciuto anche fasi e momenti di conflittualità, le quali però nel tempo sono andate progressivamente diminuendo, fino a stemperare le tensioni nelle normali rivalità campanilistiche tra paesi vicini. Ciò è stato determinato, oltre che da una consuetudine di rapporti e scambi tra le popolazioni della valle, intensificatesi nel corso del XIX secolo, da una progressiva partecipazione degli arbëreshë agli eventi connessi alla nascita e alla fine della Repubblica Partenopea, alle successive politiche di repressione del brigantaggio, e poi, in età risorgimentale, ai moti insurrezionali del 1848–1860.

12. Mi sembra, peraltro, che tale concezione del patrimonio sia consapevolmente condivisa dalle più giovani generazioni di intellettuali arbëreshë: ad esempio Costantino Marco, in un libro su Lungro pubblicato venti anni fa, scriveva che “non esistono gli Arbreshë fuori del loro contesto di riferimento locale, che nel nostro caso è quello della realtà socio-culturale del loro insediamento meridionale” e, quindi, che il modo “meno mitico e più attuale per essere Arbreshë al plurale” è quello “di conservare l’identità senza però ignorare la storia comune, che è arbresh in quanto meridionale, italiana ed europea” (Marco 1996: xx). Una posizione, come si può notare, che guarda con sostanziale disincanto, quasi con disinteresse, al mito cultural-nazionale delle origini e alla ricerca di una *koiné* retrospettiva, tanto cari alla tradizione e storica e letteraria arbëreshe, e mostra una rilevante attenzione verso un effettivo miglioramento delle condizioni di vita delle comunità albanofone, collegando la salvaguardia dei loro tratti distintivi sul piano culturale a un comune progetto di sviluppo della realtà meridionale nella sua interezza.

Insomma, mi sembra di poter dire che il patrimonio culturale arbëresh costituisca un modello circa la capacità di una cultura di adattarsi, modificarsi, intrecciarsi con altre culture a seguito di processi definiti da viaggi, spostamenti, esperienze conoscitive e di contatto. È per questo, oltre che per la ricchezza e la varietà di elementi ed espressioni materiali e immateriali di cui è costituito, che il patrimonio culturale arbëresh merita di essere considerato con grande attenzione e salvaguardato attraverso quanto previsto dall’Unesco nell’art. 1 della Convenzione per la salvaguardia del patrimonio culturale immateriale del 2003, che invita a “*promuovere* (a livello, nazionale, internazionale) la consapevolezza del loro valore [dei patrimoni] in quanto componenti vitali delle culture tradizionali, *assicurare* che tale valore sia reciprocamente apprezzato dalle diverse comunità, gruppi e individui interessati e *incoraggiare* le relative attività di cooperazione e sostegno su scala internazionale”.

13. Ma quel che più mi interessa qui focalizzare è la questione del rapporto tra la comunità, il patrimonio locale e il processo di patrimonializzazione. Se alle popolazioni di San Paolo e San Costantino Albanese, proprio in ragione della funzione marcatamente identitaria rivestita dalla lingua arbëreshe, è applicabile la nozione di comunità etnico-linguistica, basata sulla possibilità e capacità di comunicazione e interazione tra i parlanti all’interno di una stessa area territoriale, a cui corrisponde un atteggiamento di esibizione della propria diversità rispetto a chi della comunità così intesa non fa parte, non si può certo dire che essa coincida con una possibile comunità patrimoniale, o di eredità che dir si voglia, secondo la ricordata definizione contenuta nel testo della convenzione di Faro.

Per verificarne l’esistenza, occorre ad esempio ripercorrere, sia pure rapidamente, le vicende culturali e le forme di patrimonializzazione avviate a San Paolo

Albanese sin dalla fine degli anni Settanta del xx secolo, quando un gruppo di giovani, coagulatosi intorno all'allora sindaco del piccolo paese, il giovane ingegnere Annibale Formica, che da quel momento sarebbe stato il principale protagonista delle politiche culturali, identitarie e di sviluppo nell'area della Val Sarmento, avviò un processo di coinvolgimento della popolazione intorno all'idea della realizzazione di un museo, attraverso dibattiti, inchieste e interviste, alla ricerca di prodotti e valori culturali che divenissero oggetto di riproposta per la riaffermazione di un senso di appartenenza che potesse investire l'intera comunità, i molti vecchi e i pochi bambini e giovani rimasti, oltre che i numerosi emigranti, quelli partiti per l'estero o per le città del Nord e quelli viventi nei due capoluoghi lucani, nelle città pugliesi e campane o nei vicini centri del Metapontino. Così, come scriveva Annibale Formica (1984: 35), attraverso il Museo si intendeva "rianimare oggetti, edifici, ambienti, l'intero contesto urbano e territoriale, proponendo indagini documentarie e rappresentazioni sugli usi, i costumi, le tradizioni, i canti e i balli popolari, il folklore, le forme di vita, di lavoro e di produzione economica, per poi legare l'identità arbëreshe e il ricco patrimonio folklorico al mondo esterno e a quello futuro, prima che la cultura dominante completi i processi di spoliazione e di subordinazione".

Il Museo diventava allora oggetto di una vera e propria scommessa giocata dall'Amministrazione Comunale di San Paolo Albanese al fine di disporre di uno strumento per la sopravvivenza di un paese destinato a una progressiva e inesorabile dissoluzione, abitato ormai per lo più da anziani e abbandonato dai giovani, un paese che aveva bisogno di ritrovarsi e riconoscersi in un progetto che potesse sfruttare le residue risorse culturali e naturali presenti nel territorio e fosse in grado di favorire investimenti su un futuro che appariva pericolosamente precario a causa della contrazione demografica e della disgregazione sociale in atto.

Quel gruppo di giovani, studenti, professionisti, operai, disoccupati, cominciò a raccogliere e classificare strumenti di lavoro e oggetti d'uso, prestando sempre molta attenzione alle forme di denominazione, le quali spesso consistevano in prestiti linguistici dall'italiano o dai dialetti lucani parlati nei centri limitrofi, come, per fare due soli esempi, nel primo caso i termini *faucuni* per falcone o *rronga* per ronca, nel secondo *furrçilia* per la forca bidente o *skallandruni* per indicare il fusto ad uncino o con rami laterali tagliati corti, usato dai pastori per appendere strumenti, secchi, campanacci, ecc.

I manufatti raccolti erano esposti in mostre estive temporanee, con la rappresentazione di cicli lavorativi e la ricostruzione di ambienti domestici tradizionali; contestualmente si diede avvio a una raccolta di materiali di tradizione orale, formalizzati e non, e a campagne fotografiche su diversi aspetti della vita quotidiana e cerimoniale della comunità, oltre che su elementi statici del centro urbano e del territorio: edifici, decorazioni, aspetti del paesaggio agrario e impianti produttivi

di tipo protoindustriale. E, accanto a questa attività di ricerca, fu istituita una biblioteca specializzata in studi albanofoni, in cui si è tentato, e si tenta tuttora, di raccogliere quanto sia stato e sia pubblicato sulle comunità di immigrazione albanese sparse nelle regioni meridionali. Insomma, anche integrando la raccolta dei manufatti con interventi di animazione culturale (manifestazioni folcloristiche, ripresa e riattualizzazione di riti civili e religiosi, situazioni di aggregazione sociale), si cercava “di creare un contesto globale di ricerca, di osservazione, di documentazione di offerta culturale, capace di spiegare la storia, la lingua parlata, il costume, le tradizioni, l’etnia, la società; i ritmi e le modalità, insomma, secondo cui si rinnova quotidianamente la cultura della piccola comunità arbëreshe” (Formica 1984: 37).

A questa prima fase di attivismo subentrò un periodo di crisi e di ripensamento, in quanto “l’esperienza condotta non pareva qualificata, né solida, perché non riusciva a mostrare concretamente la capacità di aprire spazi ed occasioni fruibili per le nuove generazioni, specie nelle componenti disoccupate o emigrate”. Nacque così “il bisogno di una ulteriore e approfondita elaborazione del patrimonio documentario raccolto e prodotto, per aprire varchi ad una nuova fase della ricerca, partecipata quanto la precedente, ma più fruibile economicamente, socialmente e culturalmente” (*ibid.*).

Si rendeva dunque necessario un salto di qualità attraverso il passaggio dalle mostre temporanee alla realizzazione di una struttura museale stabile e scientificamente organizzata, in cui trovassero una razionale e coerente sistemazione gli oggetti raccolti e la documentazione audio-video-fotografica prodotta, costituendo inoltre un sicuro punto di riferimento, insieme con la biblioteca specializzata di studi albanofoni, anche per le attività di promozione e di animazione culturale e per la realizzazione di laboratori artigianali in cui potessero riattualizzarsi processi produttivi di tipo tradizionale, come quelli della lavorazione della pietra di fiume o della trasformazione della ginestra e della confezione dei costumi arbëreshë.

14. Si aprì così una nuova fase di lavoro, che si concretizzò agli inizi degli anni Ottanta nell’acquisto da parte dell’Amministrazione Comunale di alcuni edifici privati del centro storico da tempo disabitati, perché fossero recuperati come sede espositiva, provvedendo quindi al loro restauro e ripristino funzionale, e nell’attribuzione dell’incarico di consulenza scientifica per l’allestimento e l’organizzazione del museo a Giovanni Battista Bronzini, allora professore di Storia di tradizioni popolari dell’Università di Bari.

Se i soggetti fino a quel momento attivi nel processo di patrimonializzazione di cui si è detto erano tutti interni alla comunità di San Paolo e si può dire che costituissero una comunità di eredità in quanto, a partire dalla lingua, essi si riconoscevano in forme e modalità culturali ereditate dalle generazioni precedenti,

di cui in quel momento si appropriavano come risorse da lasciare, a loro volta, in eredità alle generazioni successive, nella prospettiva della progettazione e della realizzazione del museo, oltre che delle ricerche che ne sarebbero state alla base, si poneva ora la necessità di costituire un gruppo solidale, che oggi definiremmo una comunità di pratica. Di essa avrebbero progressivamente fatto parte non solo membri della locale comunità etnico-linguistica e insieme patrimoniale, ma anche ricercatori ed esperti esterni, con competenze disciplinari diverse che, all'interno di un disegno e di una intenzionalità condivisi, potessero contribuire a processi di conoscenza e di partecipazione alla realizzazione del museo (Mirizzi 1993b).

Tale processo è stato lungo e articolato, ha conosciuto momenti di slancio e altri di stasi, con Bronzini che non è riuscito a vedere realizzato il progetto a cui aveva lavorato (Bronzini 1993). Il museo è stato completato solo nel 2011 e la comunità di pratica, di cui peraltro ritengo di avere personalmente e consapevolmente fatto parte per aver partecipato a tutte le fasi di ricerca, progettazione e allestimento del museo, prima come collaboratore di Bronzini e poi come redattore della relazione scientifica alla base del definitivo progetto espositivo, si è continuamente rinnovata nel tempo operando però sempre in funzione della costruzione di reti e di sistemi di relazione che coinvolgessero l'intera popolazione di San Paolo Albanese in un dialogo con realtà culturali esterne con le quali potere continuamente confrontarsi.

E oggi il museo, per il quale si veda Mirizzi (2011), costituisce un esempio di quello che Hugues de Varine ha chiamato "museo comunitario", cioè una struttura che si presenta come "espressione di una comunità che si caratterizza per la condivisione di un territorio, di una cultura viva, di modi di vita e di attività comuni", ma anche come "strumento dinamico dello sviluppo della comunità che dispone come materia prima del patrimonio culturale nel senso più ampio" (de Varine 2005: 162).

15. Vorrei sottolineare come il Museo della Cultura Arbëreshe di San Paolo Albanese rappresenti oggi lo specchio di una specificità culturale che si afferma e consolida nel nome di una memoria collettiva e autobiografica insieme che, nella costruzione dei suoi processi rievocativi, dà complessivamente conto dei livelli e dei contesti attraversati dalle testimonianze personali e dagli oggetti raccolti nei suoi spazi espositivi. Uno dei suoi obiettivi è proprio il suo concreto radicamento nella memoria della comunità, perché è solo nella memoria e nella vita delle singole persone che esso trova il suo specifico orizzonte di senso.

In questa prospettiva il Museo non si riduce a essere esposizione di cose, ma si presenta come un ambito di sintesi e raccordo di ricordi ed esperienze individuali, della storia della comunità, di saperi e tecniche, di suoni e voci. E proprio quello dell'autoriconoscimento e dell'autorappresentazione costituisce il primo

livello su cui si è esplicitata l'idea progettuale legata al riallestimento del museo, in cui hanno trovato espressione i significati condivisi all'interno della comunità di San Paolo, vale a dire quegli aspetti, quelle forme, quelle interpretazioni della storia, della vita e della cultura che tutti insieme definiscono il patrimonio locale, elaborato, sedimentato, variamente trasmesso col passare delle generazioni e non sempre esplicitabile con oggetti e documenti autoevidenti. Si tratta, in sostanza, di tutto ciò che Vincenzo Padiglione identifica "nell'habitus, ovvero in una lista che prevede i saperi, il gusto, le mentalità, i sentimenti, le narrazioni, il paesaggio sonoro, le tecniche del corpo ..." (Padiglione 2001: 11).

Il patrimonio culturale arbëresh è rappresentato attraverso una grande attenzione alla dimensione espressiva, alla modalità della narrazione, al piano della riflessività, riservando alla collettività locale la possibilità di rendere espliciti sul piano visivo e della comunicazione i caratteri della propria originalità, di definire il proprio rapporto con il territorio, di raccontare sé stessa nelle relazioni tra passato e presente, tradizione e cambiamento, identità e alterità. Si è così privilegiata la narrazione di ciò che nella comunità è considerato come segno di identità locale e che comunichi la storia come esperienza vissuta individualmente e collettivamente. Il tutto alla luce di una opzione estetica in cui le voci e i suoni si integrano con sollecitazioni visive di differente natura, e sempre però segnate da richiami evocativi alla memoria e da rinvii a situazioni, vicine e lontane nel tempo e nello spazio, che sono concettualmente riplasmate e riorganizzate nella prospettiva dell'esperienza museografica. Un'esperienza, dunque, che opera un rimodellamento del patrimonio locale sulla base di soggettive rappresentazioni della realtà, le quali hanno la funzione di suggerire e stimolare la produzione e il confronto di innumerevoli storie personali e di quei valori e significati condivisi che insieme definiscono la tradizione e forniscono coesione e continuità alla comunità.

A parte lo spazio introduttivo, dedicato al rapporto tra il "mito delle origini" e le "verità della storia", con riferimento soprattutto all'arrivo dei profughi albanesi in Val Sarmiento, il filo conduttore dell'intera operazione espositiva è rappresentato dalle voci delle donne di San Paolo, che descrivono e narrano in lingua arbëreshe la propria storia, quella dei loro genitori e loro mariti, dei loro figli e dei loro nipoti in spazi di ascolto e di visione dove si alternano voci e suoni, fotografie e immagini in movimento. Lungo questa linea la rappresentazione tende a una definizione dell'identità comunitaria intesa non staticamente, ma come processo, e il racconto delle donne ha lo scopo di fornire elementi e motivi per riflettere sui cambiamenti verificatisi nella cultura locale e che, sia pure in un rapporto di continuità con il passato, hanno investito le abilità e i sentimenti, l'organizzazione familiare e gli stili di vita.

Ed è sempre il racconto delle donne a guidare e orientare la rappresentazione dell'organizzazione familiare, delle genealogie e delle pratiche matrimoniali, del

comparatico e della *gjitonia* – cioè l'istituto del vicinato, di cui si conserva ormai più la memoria dei suoi significati culturali e simbolici che non la sua funzione sociale –, così come delle pratiche rituali connesse con le varie fasi del ciclo della vita, dei costumi tradizionali nella loro valenza di elementi di distinzione etnica e sociale, di segni di riconoscimento e identificazione per gli individui in relazione al rango, all'età, alla condizione personale. E poi anche del mondo del lavoro, di quello agricolo e pastorale, delle produzioni artigianali e delle attività del bosco, del rito, della festa e della socialità: anche qui sono soprattutto le donne a descrivere modalità organizzative, tecniche, saperi, pratiche, miti e simboli.

Senza andare oltre, il Museo tende a configurarsi come uno spazio “domestico”, uno spazio cioè che la comunità locale possa interpretare come la propria casa e in cui essa possa riconoscersi come in uno specchio e reinterpretare il proprio patrimonio culturale, rendendolo così comunicabile all'esterno e confrontabile con altri nell'universo plurale in cui anch'essa vive, opera e variamente interagisce con altre realtà e altre culture. Ed è auspicabile che l'istituto museale sia uno strumento che riveli una precipua utilità sociale perché la locale comunità arbëreshe non sia oggetto di curiosità esotica del nuovo turismo folklorico e possa sfuggire consapevolmente ai pericoli di una rinnovata subalternità, come ad esempio quelli provenienti proprio da forme di arcaizzazione ed esotizzazione del proprio patrimonio culturale.

Riferimenti bibliografici

- Altimari, Francesco. 1984. “Profili storico-letterari”. In *L'esilio della parola. La minoranza linguistica albanese in Italia*, Francesco Altimari, Mario Bolognari e Paolo Carrozza, 1–31. Pisa: ETS Editrice.
- Anselmi, Sergio. 1988. “Prefazione: slavi e albanesi nell'Italia centro-orientale”. *Quaderni di “Proposte e ricerche” 3: Italia felix. Migrazioni slave e albanesi in Occidente. Romagna, Marche, Abruzzi secoli XIV–XVI*, ed. da Sergio Anselmi, 11–32. Ancona: Proposte e ricerche.
- Bellato, Elisa. 2015. “Evoluzioni patrimoniali. Nuovi usi e significati di un concetto ormai storico”. In *Citizens of Europe, Culture e diritti*, ed. da Lauso Zagato e Marilena Vecco, 217–239. Venezia: Edizioni Ca' Foscari – Digital Publishing.
- Bortolotto, Chiara. 2008. *Il patrimonio immateriale secondo l'UNESCO*. Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato.
- Bronzini, Giovanni Battista. 1993. “Il Museo della cultura arbëreshe di San Paolo Albanese. Progetto e prospettive”. *Lares* LIX: 179–202.
- Cardona, Giorgio Raimondo. 1985. *Introduzione all'etnolinguistica*. Bologna: il Mulino (1a ed. 1976).
- Clemente, Pietro. 1997. “Paese/paesi”. In *I luoghi della memoria. Strutture ed eventi dell'Italia unita*, ed. da Mario Isnenghi, 3–39. Roma-Bari: Laterza.
- Cuisenier, Jean. 1999. *Manuale di tradizioni popolari*. Roma: Meltemi (1a ed. 1995).

- De Martino, Ernesto. 1964. "Apocalissi culturali e apocalissi psicopatologiche". *Nuovi Argomenti* 69-71: 105-141.
- De Varine, Hugues. 2005. *Le radici del futuro. Il patrimonio culturale al centro dello sviluppo locale*. Bologna: CLUEB (1a ed. 2002).
- Duranti, Alessandro. 2005. *Antropologia del linguaggio*. Roma: Meltemi.
- Ferracuti, Sandra. 2009. "L'Europa e 'gli altri'. Cittadinanza e diversità culturale a partire dalle Convenzioni del Consiglio d'Europa". *Lares*, LXXV: 655-670.
- Formica, Annibale. 1984. "Il Museo della Civiltà Arbëreshe di S. Paolo Albanese". *Rassegna dell'Economia Lucana* XXII (6): 35-39.
- Izard, Michel. 1980. "A proposito dell'identità etnica". In *L'identità*, ed. da Claude Lévi-Strauss, 286-291. Palermo: Sellerio.
- Lave, Jean e Etienne Wenger. 2006. *L'apprendimento situato. Dall'osservazione alla partecipazione attiva nei contesti sociali*. Milano: Erickson (1a ed. 1991).
- Marco, Costantino. 1996. *Gli Arbëreshë e la storia. Civiltà, lingua, costumi*. Lungro: Costantino Marco Editore.
- Mirizzi, Ferdinando. 1993a. "Problèmes de définition d'une identité culturelle entre tradition littéraire et réalité historique. Les cas de San Costantino et de San Paolo Albanese en Basilicate". In *Memory and multiculturalism. VIII International Oral History Conference (Siena Lucca, 25-28 February 1993)*, 503-512. Siena: Comitato Internazionale di Storia Orale - Università degli Studi di Siena.
- Mirizzi, Ferdinando. 1993b. "Indagini preliminari al progetto per un museo della cultura arbëreshe a San Paolo Albanese". *Lares* LIX: 211-260.
- Mirizzi, Ferdinando. 2009. "Un paese, una comunità, tante vite, tante storie". *Quaderni Santermani. Bollettino di storia, cultura e società del territorio murgiano* I (1): 16-24.
- Mirizzi, Ferdinando. 2011. "Scrivere di musei: su alcune recenti esperienze museografiche in Puglia e Basilicata". In *"Books seem to me to be pestilent things". Studi in onore di Piero Innocenti per i suoi 65 anni*, ed. da Varo A. Vecchiarelli e Cristina Cavallaro, Vol. III, 1159-1168. Manziana: Vecchiarelli Editore.
- Mirizzi, Ferdinando e Nicola Scaldaferrì. 1998. "Identità culturale e processi di trasformazione: una ricerca etnomusicologica fra le comunità arbëreshe della Val Sarmento". *Bollettino Storico della Basilicata* XIV: 115-137.
- Padiglione, Vincenzo. 2001. *Ma chi mai aveva visto niente. Il Novecento, una comunità, molti racconti*. Roma: Edizioni Kappa.
- Parsons, Talcott. 1965. *Il sistema sociale*. Milano: Edizioni di Comunità (1a ed. 1951).
- Zagato, Lauro e Marilena Vecco (eds.). 2015. *Citizens of Europe, Culture e diritti*. Venezia: Edizioni Ca' Foscari - Digital Publishing.

La linguistica dello sviluppo sociale

Motivazioni, strumenti, terminologia

Giovanni Agresti

Université Bordeaux Montaigne

The present paper aims at setting up the features that are necessary to reach a social development based on linguistics or how to turn language into an instrument for social development. There are studies in this regard; however a coherent transdisciplinary overview supported by a proper discourse is missing, as is a proper terminology. This paper envisages to fill this gap. The stakes are high, as is the potential development of many European areas characterized by multilingualism. Social Development Linguistics (SDL) is a transdisciplinary approach to social sciences: from linguistics (sociolinguistics) to anthropology (linguistic anthropology), law (language rights), economy (economics of languages) and history.

Introduzione

La linguistica dello sviluppo sociale (d'ora in poi LDS), pur basandosi su diagnosi e rilevazioni, vuole andare oltre la "linguistica della constatazione" e collocarsi a pieno titolo nell'ambito della "linguistica d'intervento" (SHESL 2014). Il suo obiettivo non si limita però all'intervento *sulle* lingue, in particolare quelle in pericolo (le *endangered languages*), poiché si estende virtualmente a ogni campo e momento di vita del soggetto immerso nella maglia sociale. La LDS intende infatti favorire il miglioramento delle condizioni di esistenza tanto del soggetto quanto della sua comunità linguistica di appartenenza *attraverso* un opportuno utilizzo e trattamento del patrimonio linguistico-memoriale di cui essi sono i depositari.

Vaste programme

Nel senso comune alle parole si è soliti opporre i fatti, come se le prime fossero deboli e volatili, astratte, intangibili. Di conseguenza, fare della lingua e del discorso una leva di sviluppo sociale ed economico, in particolare (ma non esclusivamente)

nell'ambito delle comunità linguistiche di minoranza, sembra un orizzonte utopistico. Eppure la lingua è nell'essenza dell'uomo, è in lui, fuori di lui e tra lui e l'altro. La lingua organizza il sapere, diffonde l'informazione, fa identità, dà nome allo *spazio* e contribuisce a trasformarlo in *territorio*. La lingua, o meglio il discorso che l'attualizza, è al tempo stesso immateriale e materiale: sa ferire, colpire, commuovere, spaventare, dare voce. La lingua e il lavoro trasformano il mondo, secondo la linguistica materialista, e se il soggetto è un "être de langage" (Lafont 2004), allora attraverso il linguaggio (inteso come iperonimo di "lingua") possiamo cercare di comprendere meglio l'essere – i suoi bisogni, necessità, desideri.

Un cantiere così complesso, ambizioso, ha bisogno di una squadra forte e motivata: solo nel confronto e nella condivisione dell'idea generale e del lavoro di campo è possibile realizzarlo e verificarne la solidità. Ringrazio quindi gli organizzatori di questo convegno per avermi invitato a parlare di quanto più mi sta a cuore, di quanto ha caratterizzato il mio lavoro di ricerca in seno alle comunità linguistiche di minoranza soprattutto negli ultimi dieci anni, e vi ringrazio per due motivi: perché mi obbligate a fare un bilancio rigoroso di questi densi lustri di lavoro; perché rendete possibile una forte condivisione di idee – e, chissà, feconde collaborazioni.

Cercherò di essere all'altezza dell'onore che mi è fatto perseguendo la massima chiarezza nella complessità e articolando il mio discorso in due parti ben distinte anche se logicamente concatenate e interdipendenti. Nella prima mi soffermerò sulle principali motivazioni all'origine della LDS e quindi, *de fil en aiguille*, sui suoi principali obiettivi e terreni d'azione. Nella seconda, mi concentrerò sulla terminologia di base e sugli strumenti per la sua edificazione. Nelle Conclusioni proporrò alcune aperture di prospettiva.

1. Perché la linguistica dello sviluppo sociale?

La LDS è una costruzione teorica *in fieri* che nasce per rispondere ad alcune profonde perplessità e insoddisfazioni, non solo dello studioso ma anche, e più generalmente e urgentemente, del cittadino. Queste insoddisfazioni sono interdipendenti e interconnesse, e possono essere probabilmente riferite a una più ampia crisi delle scienze umane, che sembrano essere sempre più delegittimate – esplicitamente o in modo latente, strisciante – nelle nostre università e, diffusamente, nelle nostre società.

1.1 Prima insoddisfazione: La separazione tra linguistica e sociolinguistica e la migrazione dalle scienze sociali alle scienze naturali

Una prima insoddisfazione riguarda *la separazione sostanziale tra linguistica e sociolinguistica*, difesa anche con forza da una schiera consistente di linguisti.

L'insoddisfazione nasce non tanto dal ritenere tale separazione infondata (da un punto di vista meramente operativo, finalizzato cioè all'isolamento di particolari fenomeni per poterli studiare meglio, essa è del tutto giustificata), quanto dal fatto che essa finisce per depotenziare e l'una e l'altra articolazione delle scienze del linguaggio, atomizzando la comunità scientifica dei linguisti in gruppi di ricercatori che troppo spesso e troppo estesamente s'ignorano. Benché non manchino gli argomenti per sostenere questa separazione – argomenti riferibili direttamente o indirettamente all'autorevole eredità dello strutturalismo europeo (Troubetzkoy, Jakobson, Hjelmslev, Martinet, Benveniste) e alla sua legittima ma talvolta eccessiva ricerca di formalismo e di "scientificità" (Toutain 2015: 291–295) –, pensare di poter studiare le lingue naturali in modo *tendenzialmente* avulso rispetto al dato storico, sociale, antropologico, fisio-psicologico, emozionale (Nadal *et al.* 2013) significa separare il soggetto pulsionale, sociale e razionale dal linguaggio o comunque metterlo tra parentesi. Questa dicotomia fondamentale, che è solo in parte superata in età contemporanea, è al tempo stesso causa e conseguenza di alcune derive critiche. Cercherò d'illustrarne due a mio parere particolarmente significative.

1.1.1 Una proiezione: Idea di lingua, idea di società

Considerare le lingue naturali come oggetti analizzabili indipendentemente dalla dimensione soggettiva e "frattale" propria dell'umano presuppone o implica una particolare idea di società. Pur conscio di operare una semplificazione (come del resto ogni volta che ci si riferisce all'opera altrui), voglio ricordare come secondo il pensiero che ancora oggi è da molti considerato (a torto o a ragione)¹ all'origine dello strutturalismo europeo, ossia l'opera di Ferdinand de Saussure, si affermi sì che la lingua è un "fait social", ma anche che la società è una "masse inerte" (Saussure 1916): da qui a concludere che la lingua sia il "fait" di una "masse inerte" il passo è pericolosamente breve... e proietta la ricerca linguistica in una dimensione ideologica di notevole portata a livello politico e sociale. Poco prima di Saussure, l'applicazione delle teorie evoluzioniste darwiniane alla nascente scienza

---

1. Siamo naturalmente consapevoli di come occorra distinguere tra il pensiero autentico del linguista ginevrino e la sua volgarizzazione attraverso il celebre *Cours de Linguistique Générale*, considerato da Calvet (1975) come un vero e proprio tradimento del primo da parte dei due allievi Séchehaye e Bally. La questione, sappiamo, è molto complessa e non può essere affrontata in questa sede.

linguistica aveva condotto per vie diverse a conclusioni analoghe: la neutralizzazione della conflittualità e del dinamismo sociali nella determinazione degli sviluppi (e dei destini) delle lingue e delle culture. Almeno da Schleicher in poi, in effetti, riscuote un certo successo in Occidente l'idea che le lingue siano comparabili a esseri viventi e che quindi nascano, crescano, invecchino e muoiano (Schleicher 1873) secondo disegni e determinismi che, appunto, si realizzano su un piano extrasociale.² Ma a forza d'isolare il fenomeno (la lingua e il discorso) dall'agente (il soggetto e la maglia sociale) per scrupolo o ansia di scientificità, il rischio è di ostacolare il raggiungimento dell'essere nella sua globalità a partire dal linguaggio, contribuendo contestualmente a ratificare un'idea passiva (quindi anti o a-democratica) di società. Da qui un primo, ampio terreno d'azione e obiettivo della LDS:

I. Costruire un discorso di linguistica unitario che armonizzi ricerca formale, astratta e dimensione socio-storica, tanto del soggetto quanto della comunità.

1.1.2 *Una mistificazione: La migrazione dalle scienze sociali alle scienze naturali*

La separazione epistemologica tra linguistica e sociolinguistica non è quindi una questione puramente accademica, di poco conto o circoscritta all'ambito della speculazione intellettuale. Essa partecipa della costruzione di un'idea di società, di relazioni umane, che trascende il soggetto e la sua pulsionalità, il suo corpo, le sue emozioni, la sua dimensione psicologica. A ben vedere, tale separazione rimanda alla più ampia problematica del rapporto tra scienze sociali e scienze naturali, rapporto che, per essere delicato e denso d'implicazioni anche gravi, va indagato con estrema attenzione soprattutto quando si registra una migrazione, ideologicamente marcata, dalle prime verso le seconde.

Per capire cosa accade quando una scienza sociale viene interpretata, considerata come una scienza naturale possiamo prendere in esame il caso, quanto mai attuale, della concezione dominante dell'economia, con tutte le derive deterministiche che ne conseguono: il mito della crescita lineare e infinita, così come quelli del debito pubblico e della crisi economica permanente sono fantasmi che continueranno a popolare l'immaginario delle maggioranze – con tutti i danni ambientali, sociali e culturali che ne possono derivare – fino a quando non si riporteranno con decisione le questioni economiche nell'alveo della dialettica sociale,

---

2. Idea affascinante, romantica e positivista che seduce ancor oggi diversi linguisti un po' necrofilo, ma che non regge alla prova della storia. In effetti, da un canto se la politica vuole e ha gli strumenti adeguati, può persino "riportare in vita" lingue scomparse (il caso dell'ebraico è certamente il più famoso e citato, ma non è l'unico); d'altro canto, difficilmente una lingua muore del tutto, si pensi al latino che è più vivo che mai nell'inglese contemporaneo (lessico scientifico e tecnologico) o al romanés che, programmaticamente eradicato in Spagna, sopravvive nel lessico di diverse varietà iberiche.

storica e politica. E fino a quando non si smantellerà la concezione di un Mercato prima ipostatizzato e poi idolatrato, tanto più presente e incidente nelle nostre vite quanto più distante, trascendente e indipendente dal lavoro inteso come prassi manipolativo-trasformatrice della realtà (Lafont 1976; Rossi-Landi 1968), in cui il protagonista assoluto è il soggetto che interagisce con l'ambiente sociale e naturale e non con un *environnement* virtuale.

Ora, grandi protagonisti di questa migrazione dalle scienze sociali alle scienze naturali sono il linguaggio e il discorso, convocati ora per mistificare, ora per demistificare la realtà: la LDS deve occuparsi anche di questi fenomeni. Con i mezzi di comunicazione di massa sono state costruite vere e proprie stringhe discorsive che vengono a strutturare e colonizzare il pensiero: si parla costantemente e in tutti i modi della necessità di “liberare il mercato” (anche attraverso l’abbattimento delle “barriere linguistiche” – diversità linguistica – e discorsive – i “lacci e lacciuoli” di norme e regolamenti); molto meno si parla di liberare il soggetto, disumanizzato in *homo oeconomicus* (ora “contribuente” ora “consumatore”), come se il primo fosse più importante del secondo. Non è allora un caso che, in tale contesto, “decolonizzare l’immaginario”, e quindi il pensiero (l’“endotema” secondo Lafont 2007) e il discorso (il “tema”, *ibid.*) del soggetto sia un imperativo tanto di Serge Latouche quando parla di “decrecita” (Latouche 2003, 2006, 2007) quanto di Marco Bersani quando parla della necessità di una “radicale definanziarizzazione della società” (Bersani 2015: 34). Ecco in sintesi un secondo e un terzo importante terreno d’azione e obiettivo della LDS:

- II. Forgiare parole e concetti nuovi, strumenti lessicali per accompagnare processi di cambiamento e miglioramento della società.
- III. Osservare il rapporto che intercorre tra il linguaggio, la società, l’economia e l’ambiente, denunciando sistematicamente le distorsioni e manipolazioni concettuali alle quali il primo viene asservito.

Nel caso specifico, il prefisso di origine latina *de-* (“decrecita”, “decolonizzazione”, “definanziarizzazione”) sta proprio a sottolineare l’allontanamento da e il rovesciamento di una determinata condizione – e, cosa essenziale (come meglio vedremo nel paragrafo seguente), lo fa in modo trasparente, quasi iconico.

1.2 Seconda insoddisfazione: Il ruolo sempre più ancillare delle scienze del linguaggio

Una seconda insoddisfazione, figlia della prima e delle scelte culturali che questa implica, riguarda *gli orientamenti generali della ricerca e della formazione*, in ragione dei quali, non solo in Italia e in Francia, il ruolo delle scienze del linguaggio nel panorama tanto della ricerca scientifica quanto della formazione scolastica e universitaria sembra essere sempre più ancillare. Quel depotenziamento

cui sopra accennavo ha fatto sì che benché s'insegnino le lingue straniere – a dire il vero sempre meno, o comunque in numero sempre più ridotto –, salvo casi e contesti privilegiati non s'insegna cos'è una lingua e ancor meno in che modo e in che misura l'analisi linguistica possa consentirci di penetrare, vivere e plasmare il mondo secondo le nostre intelligenza e capacità di comprensione/interpretazione. La dimensione antropologica del linguaggio è scarsamente esplorata e le discipline demotnoantropologiche e linguistiche sembrano essere sempre più delegittimate, insieme con altre scienze legate all'interpretazione dell'ambiente e della collocazione in esso del soggetto (pensiamo in particolare alla geografia). L'assenza o scarsa presenza di queste discipline nei piani di studio delle nuove generazioni di studenti, di contro a una crescente presenza di materie direttamente o indirettamente imposte dalle forze economiche e produttive ormai pienamente legittimate a dire la loro anche in sede di determinazione dei curricula scolastici e universitari, è a nostro parere un fatto di eccezionale gravità.

La cosa più grave è che non si tratta solo di contenuti presenti o assenti dai manuali e dai programmi, ma di un degrado quotidiano della comunicazione: come ha opportunamente rilevato Recalcati (2014: 28–29) occorre far coincidere “la crisi della Scuola [...] con una crisi più profonda della parola.”³ Programmare la regressione delle discipline che affrontano gli edifici del sapere dalle loro fondamenta significa privarsi di un pensiero critico diffuso nella società in grado di fecondare con costanza la riflessività, la capacità di rimettere in questione e quindi far evolvere l'epistemologia, esercizio intellettuale che nobilita e irrobustisce la volontà e sovranità individuale e popolare, le quali costituiscono a loro volta la pietra angolare della cittadinanza e della democrazia.⁴

Da queste osservazioni si delinea un altro importante obiettivo e terreno d'azione della LDS:

IV. Supportare la nascita di un'antropologia linguistica europea che sia in grado di dare risposte in particolare ai rilevanti conflitti sociali del nostro tempo e sviluppare una teoria linguistica che, fondandosi sul dato antropologico, unifichi le scienze del linguaggio.

---

3. “un altro tratto paradossale del nostro tempo: la parola circola ovunque rivelando il suo carattere inflazionato [...] si può dire e parlare di tutto senza alcun limite. Ma in questo carrozzone impazzito di una parola che circola tanto più velocemente quanto più appare svuotata di senso, viene meno una delle condizioni decisive nella formazione dell'individuo. Viene meno la parola. Quale? Quella che stabilisce una relazione stretta tra il dire e le sue conseguenze.” (Recalcati 2014: 28).

4. Come in una “microfisica del potere”, questa presenza crescente dei mercati economico-finanziari nel mondo della formazione finisce per condizionare il linguaggio stesso con il quale tale istituzione scolastica / universitaria si “vende” all'esterno, alla ricerca di veri e propri “clienti”.

Nascita che è stata opportunamente annunciata in chiusura del convegno internazionale RIAL 2016 (Rencontres Internationales d'Anthropologie Linguistique) svoltosi a Montpellier dal 23 al 25 marzo sotto la direzione di Laurent Fauré.⁵

1.3 Terza insoddisfazione: La scarsa considerazione della lingua come fattore di benessere o disagio, tanto individuale quanto collettivo

La tendenziale e diffusa separazione tra la dimensione linguistica e la dimensione sociale (nei termini tecnici appena visti) e la mancata o incompleta unificazione teorica di natura del soggetto, natura della maglia sociale e natura della lingua, solo in parte compensata dagli approfondimenti di sociolinguistica (che rimangono generalmente sul versante della constatazione e sono comunque appannaggio perlopiù del mondo accademico, spesso in ambito minoritario),⁶ contribuiscono a produrre un'altra deriva negativa: la scarsa considerazione della lingua come fattore di benessere o disagio. Questi ultimi sono spesso collegati al grado di opacità o trasparenza del linguaggio attualizzato nell'interazione discorsiva.

Per ragioni di spazio non posso soffermarmi più di tanto sul concetto di "trasparenza" in linguistica, concetto complesso in quanto legato a numerose variabili, testuali (iconicità e definizione del suono, leggibilità e regolarità della grafia, coerenza e coesione testuale, concisione ecc.), individuali (capacità uditive/visive, competenze linguistiche, conoscenze settoriali ecc.) e circostanziali (regime d'interazione, sonorità/luminosità ambientale, luogo e durata dell'interazione ecc.). Tuttavia, questo concetto diventa più comprensibile e de-finibile se lo si confronta con quello, simmetricamente opposto, di "opacità", a sua volta collegato a quello di "ambiguità".

È facile intuire come anche la dialettica tra trasparenza e opacità/ambiguità linguistiche sia un importante terreno d'azione della LDS. Idealmente, se i messaggi che le persone si scambiano fossero pienamente comprensibili, sarebbe ragionevole aspettarsi più dialogo e una migliore qualità delle relazioni umane in seno a una determinata comunità, che a loro volta provocherebbero con ogni probabilità il miglioramento delle condizioni d'esistenza tanto del singolo quanto del gruppo, obiettivo di ogni azione di LDS. Questo ampio terreno va però opportunamente circoscritto e precisato, per evitare che la teoria perda identità ed efficacia ed evapori in una nuvola di genericità.

La LDS entra decisamente in scena quando la dialettica di trasparenza e opacità linguistiche è legata a una dialettica *politica*, e più precisamente a una gestione

5. <http://itic.univ-montp3.fr/RIAL2016/>

6. Faccio riferimento a quella che Robert Lafont (1997) ha chiamato la "Sociolinguistique de la périphérie".

ora democratica ora autoritaria del potere. Quest'ultimo, opacificando il proprio linguaggio, si rende esoterico e quindi intoccabile e inaccessibile, letteralmente in-discutibile. Questa distanza linguistica tra classe dirigente e cittadino⁷ (di cui possiamo menzionare svariati esempi, almeno dall'uso della scrittura geroglifica dell'Antico Egitto in poi) ricade negativamente su quest'ultimo che si trova privato talvolta di diritti fondamentali (quanto è compromesso, *de facto*, il diritto di voto dalla cattiva o parziale informazione dell'elettore?), più spesso di canali espressivi, potenzialità argomentative, informazioni chiare e accessibili. Ecco allora un quinto obiettivo e terreno d'azione della LDS:

V. Favorire, attraverso la promozione di un linguaggio opportunamente trasparente, la partecipazione democratica dei cittadini.

Diversamente, quando il lemma, il sintagma o la formula che vorrebbero designare un cambiamento sociale sono opachi, come troppo spesso accade con prestiti poco giustificati da una lingua straniera, è la comunità investita da tale cambiamento che è diminuita nel suo diritto-dovere a partecipare consapevolmente del processo (reale, ipotetico o presunto: il caso di *jobs act* in Italia mi sembra particolarmente significativo) subendo quindi, *ipso facto*, una manipolazione. Al contrario, in certi casi la visione altermondialista nasce nell'ambito delle lingue e culture tradizionali, territoriali, trattandosi queste ultime molto spesso di lingue identitarie e di prossimità: è il caso della celebre lotta del Larzac (1973–1981 nella sua fase principale), veicolata in buona misura da slogan in lingua occitana e paradigma delle contestazioni non violente del centro da parte della periferia.⁸

Per poter approfondire la natura della ricaduta negativa sul cittadino della distanza linguistica che lo separa dalla sua classe dirigente ho in altra sede definito la nozione di *disagio linguistico (d'ora in poi DL), cercando di sistematizzarla attraverso una scala cromatica di misurazione articolata in 32 livelli (Agresti 2015a: 169–176) secondo la combinatoria di tre variabili (X, Y, Z). Riprendo oggi senza modifiche sostanziali le considerazioni di allora, rimandando all'articolo citato la consultazione dettagliata di questa scala.

La nozione di disagio linguistico può essere accostata a quella di “*insécurité linguistique*” (Danielle Lévy) e di “*bienestar lingüístico*” (Josep Maria Nadal i Farreras). Pur con sfumature diverse, con ogni evidenza queste nozioni riguardano tutte la sfera psicologica, individuale e collettiva e, per questa ragione, risultano difficilmente misurabili. Due soggetti appartenenti a una medesima comunità linguistica

7. Per non parlare del clandestino, del rifugiato, del migrante ecc.

8. Si veda il bel film documentario *Tous au Larzac* (2011): www.youtube.com/watch?v=zurx-TVEiYBg

e con repertori linguistici comparabili possono reagire molto diversamente nel sistema di rete sociale in cui sono immersi: il legame con la nostra lingua materna e del resto con tutte le lingue del nostro repertorio e oltre può essere anche molto variabile da soggetto a soggetto e da comunità a comunità. Basti ad esempio pensare alla diversità di rappresentazioni sociali che può scatenare il termine *patois*, marcato negativamente in Francia ma tutto sommato abbastanza neutro nelle aree francoprovenzali d'Italia. Insomma, del soggetto pulsionale non possiamo sapere nulla, e non possiamo quindi sapere nulla dell'eventuale disagio linguistico da lui provato in un determinato contesto storico. Tuttavia, se per misurazione del disagio linguistico intendiamo non già l'irriducibile testimonianza autobiografica [...] ma la possibilità d'*inferire una risposta di un attore sociale X* all'interazione dello stesso con la variabile Y (lingua materna)⁹ e con la variabile Z (contesto socio-territoriale), ecco che questa nozione risulta segmentabile e collocabile su una scala gerarchica. Quest'ultima va da una condizione ideale di piena sovranità linguistica del soggetto, o assenza di disagio (DL 0.0), a una condizione altrettanto estrema di eliminazione fisica del soggetto eteroglotto (DL 7.0).

(Agresti 2015a: 168–169)

Avendo precisato il quadro di riferimento del DL, certamente aggiornabile e migliorabile,¹⁰ un sesto obiettivo e terreno d'azione della LDS è:

VI. Ideare strategie per risalire la scala del disagio linguistico, tanto per il singolo quanto per la comunità.

1.4 Quarta insoddisfazione: La disarmonia di leggi e politiche linguistiche e la confusione terminologica

Le strategie per “risalire la scala del DL” sono essenzialmente organizzate secondo due tipologie: azioni dall'alto e azioni dal basso. Le prime si identificano sostanzialmente con le politiche linguistiche a loro volta guidate da modelli (regionali, nazionali, internazionali) di diritti linguistici: è noto come in Italia uno dei principi fondamentali della nostra Carta costituzionale del 1948 sia l'art. 6 (“La Repubblica tutela con apposite norme le minoranze linguistiche”), che è all'origine della legge nazionale 482 del 1999 e delle varie leggi regionali in vigore (Agresti e Pallini 2013). Meno noto è il fatto che gli estensori di quell'articolo 6 si ispirarono in larga misura a un documento tanto importante quanto misconosciuto, la *Carta*

9. Nell'economia di questa nostra schematizzazione, non affrontiamo in questa sede la complessità della nozione di “lingua materna” e non consideriamo nei descrittori la possibilità del soggetto pienamente bilingue o pienamente plurilingue.

10. Segnaliamo in particolare i contributi, ancora inediti, di Iannàcaro & Dell'Aquila (2019) e di Alcalde & Gobbo (2019).

o *Dichiarazione di Chivasso*, frutto di una riunione clandestina organizzata in una delle fasi più delicate della seconda guerra mondiale (19 dicembre 1943) da un piccolo gruppo di rappresentanti delle valli alpine.¹¹ Questo esempio mi pare emblematico di come azioni dal basso e azioni dall'alto debbano essere pensate come complementari e poste in rapporto dialettico, quasi circolare tra loro, le une motivando o indirizzando, correggendo le altre – cosa che purtroppo non sempre avviene. In una tale ottica ho voluto impostare, nel biennio 2014–2015, il Primo Congresso mondiale dei diritti linguistici, dedicato a esplorare *I diritti linguistici tra rappresentazioni, ideologie e politiche linguistiche. Quali rapporti, quale intervento?*,¹² anche per cercare di raggiungere un ulteriore obiettivo e terreno d'azione della LDS:

VII. Praticare e incoraggiare l'interdisciplinarietà nell'ambito dell'elaborazione, applicazione e valutazione delle politiche linguistiche al fine di perseguire azioni equilibrate ed efficaci.

Non mi dilungo oltre sui diritti linguistici, essendo oggetto di una riflessione sistematica e approfondita dal 2007 nell'ambito dell'Università di Teramo, dove ogni anno si svolge un convegno internazionale a forte vocazione interdisciplinare denominato Giornate dei Diritti Linguistici.¹³ In questo contesto nessuna disciplina in particolare ha il primato: il diritto, la linguistica, la geografia, la sociologia e l'economia, per limitarmi a quelle più frequentemente presenti nel dibattito, si confrontano e si bilanciano.

La disarmonia di leggi e politiche linguistiche nasce anche dalla mancanza o deficit di confronto e dialogo, non solo tra discipline, ma anche tra sfere diverse. Questo fatto mi pare particolarmente evidente nei due ambiti per eccellenza in cui ci ricordiamo in che senso e in che misura i diritti linguistici sono diritti umani: la giustizia e la salute. Nei tribunali e negli ospedali è in gioco la vita delle persone, la loro salute, il loro corpo – da salvare, curare, imprigionare, sorvegliare o liberare. Malato e imputato devono poter comprendere quel che si dice di loro ed esprimere il loro punto di vista nelle condizioni migliori. Ma, soprattutto in Italia, gli interpreti non sono selezionati, sono sottopagati e pochi giudici comprendono la natura stessa del lavoro degli interpreti, le difficoltà e i rischi di un cattivo lavoro

11. A questa riunione intervennero dalla Valle d'Aosta il notaio Émile Chanoux e l'avvocato Ernesto Page, mentre il professor Federico Chabod inviò un contributo scritto. Dalle Valli valdesi intervennero Osvaldo Coisson e Gustavo Malan di Torre Pellice e i professori Giorgio Peyronel (Università di Milano) e Mario Alberto Rollier (Politecnico di Milano).

12. Dal 19 al 23 maggio 2015. Atti in preparazione. www.associazionelemitalia.org

13. *Ibid.*

d'interpretazione. Il DL diventa in questi contesti disagio e malessere *tout court* e negazione parziale o totale del diritto alla salute e al giusto processo. L'articolazione della linguistica che dovrebbe garantire più di ogni altra il rispetto reale e non solo sulla carta di questi diritti fondamentali è la mediazione linguistica. Purtroppo, in questo ambito, constatiamo con Michèle Guillaume-Hofnung (2014) come a una grande diffusione del termine *médiation* / mediazione, decisamente alla moda oggi più che mai, corrisponda un'altrettanto grande e grave confusione terminologica, caratterizzata in particolare dall'assimilazione della *mediazione* alla *conciliazione*, al *negoziato* o all'*arbitrato*, spesso usati come sinonimi anche in sede istituzionale. "Bien définir pour bien agir" è una delle parole d'ordine della specialista francese, che rimangono però troppo spesso inascoltate. Da qui un ottavo obiettivo e terreno d'azione della LDS, che ricomprende e precisa al tempo stesso gli obiettivi II e III:

VIII. Vigilare sulla precisione terminologica nell'ambito delle scienze sociali e sull'adeguamento a quest'ultima delle pratiche di campo, segnatamente nell'ambito della mediazione linguistica.

1.5 Quinta insoddisfazione: La regressione della diversità linguistica nelle istituzioni

Da quanto precede emerge una visione complessiva della lingua e della linguistica che asseconda un'ideologia di tipo (neo)liberista: contrariamente alla sua natura eminentemente antropologica e sociale, secondo quest'ottica il linguaggio è visto come qualcosa di relativamente semplice, discreto e digitale, strumento poco legato al benessere o malessere individuale o collettivo se non quando, a causa della diversità delle lingue, si configura come ostacolo alla comunicazione e allo scambio; a eccezione di alcune applicazioni, le scienze che lo studiano sono generalmente poco finanziate, tendono storicamente ad appiattirsi sul paradigma della scienza economica (al punto che è documentata l'influenza, almeno a livello terminologico e concettuale, di quest'ultima sulla linguistica, raramente il contrario);¹⁴ le leggi linguistiche sono troppo spesso scritte da non linguisti, il che le rende disarmoniche e contribuisce a svalutarle nella pratica e, a termine, nei principi.

Conseguenza di questa visione d'insieme, una quinta insoddisfazione riguarda *la scarsa considerazione della diversità linguistica in sede istituzionale, politica*. Non bisogna infatti illudersi: di là da dichiarazioni di principio fin troppo generose che talvolta insospettiscono ("le lingue sono molto importanti"; "la diversità linguistica è una ricchezza"; "le lingue minoritarie sono minoritarie solo per il numero

14. Cf. Agresti 2015b e Toutain 2015 in cui l'autrice propone il concetto di "scientificité importée" in riferimento alla linguistica strutturale europea.

di persone che le parlano” e così via) nella realtà la diversità è sentita anzitutto come una barriera e un problema sociale, e la sua protezione è diffusamente percepita come un costo per la collettività, tanto più insopportabile in tempi di crisi economica.¹⁵ Questa incapacità delle istituzioni di gestire al meglio la diversità linguistica produce a cascata numerose conseguenze:

1. Le lingue minoritarie sono ancora troppo poco riconosciute, non solo *de jure*, ma anche *de facto*. Nel caso dell’Italia, se come detto (§ 1.4) esiste una importante legge nazionale di tutela delle “minoranze linguistiche” e diverse leggi regionali, osserviamo che:
  - a. Queste leggi non riconoscono tutte le minoranze “di antico insediamento” sul territorio italiano (per non parlare delle cosiddette “nuove minoranze” legate a più recenti e contemporanei flussi migratori). L’esempio più clamoroso e grave riguarda i rom e i sinti, minoranza di antichissimo insediamento (è registrata la loro presenza sul nostro territorio sin dal XIV secolo) tuttora non riconosciuta in Italia in sfregio a uno dei principi fondamentali della Costituzione (art. 6). Osserviamo inoltre come, tanto paradossalmente quanto emblematicamente, nelle leggi regionali italiane che vorrebbero tutelare la cultura dei rom non si parli mai di lingua a proposito della cultura romanì (Agresti 2015c);
  - b. anche nel caso in cui una determinata minoranza linguistica è giuridicamente riconosciuta, la legge corrispondente è sempre meno finanziata e, mancando una seria e sistematica valutazione dei progetti e delle politiche che ha reso/rende possibili, essa si svuota progressivamente di senso e legittimità.¹⁶ In particolare, gli sportelli linguistici, nati da quello che si potrebbe definire un malinteso culturale,¹⁷ sono oggi gravemente minacciati di chiusura.

---

15. Nel XXI secolo il mito di Babele è diffusamente percepito in termini negativi (la diversità linguistica come effetto di una punizione divina), malgrado in passato (sin dal XIII secolo) se ne fosse progressivamente rovesciato il significato (Giordan 2010: 20–21). Sul tema del discorso doppio (elogio della diversità linguistica a livello di principio ma non nella pratica) si sono di recente espressi numerosi studiosi nel corso delle 4èmes Assises européennes du plurilinguisme (Bruxelles, 18–19 maggio 2016), e segnatamente Jean-Marie Klinkenberg nella sua conferenza di chiusura. Atti in preparazione.

16. Su questo punto specifico ho voluto aprire una riflessione articolata organizzando tra Teramo e Giulianova il convegno internazionale “Valutare le politiche linguistiche: quali obiettivi, criteri, indicatori?”, dal 14 al 16 dicembre 2016. www.associazionelemitalia.org. Atti in preparazione.

17. Gli sportelli linguistici (in particolare comunali) sono stati introdotti dalla legge statale 482 del 1999 (v. *supra*) in riferimento all’insieme del territorio nazionale. Tuttavia, nella grande maggioranza dei territori riconosciuti di minoranza linguistica in Italia, la totalità della popolazione

2. Nonostante la straordinaria ricchezza in termini di diversità linguistica, culturale e genetica dell'Italia (Capocasa *et al.* 2014), registriamo a livello di classe dirigente il preoccupante perseguimento di una politica di appiattimento verso quella che viene in modo assai equivoco chiamata “lingua franca internazionale” (o ELF),¹⁸ appiattimento troppo spesso mascherato da termini e concetti apparentemente portatori di sviluppo quali “internazionalizzazione” e “competizione globale” e giustificato da argomentazioni direttamente o indirettamente economiche. Tale appiattimento non riguarda solo i percorsi di studio e di ricerca (una stessa ricerca, se pubblicata in lingua inglese, ha più valore in termini accademici) ma anche, in un Piano Marshall che non finisce più, l’omologazione della comunicazione, dell’estetica e del gusto di una società civile considerata sempre più come un pubblico di clienti o di spettatori passivi.

Altre questioni riguardano la diffusione a volte irragionevole dei percorsi di CLIL nelle scuole e università, la scarsa presa in considerazione delle lingue immigrate, sia a scuola sia in sede di prima accoglienza dei rifugiati, la diffusa carenza di metodologie e strumenti d’insegnamento delle lingue nazionali come L2 che possano favorire una buona integrazione delle nuove minoranze, senza considerare l’assenza di queste ultime nei modelli nazionali ed europeo dei diritti linguistici. Di questi temi non diamo conto in questa sede, sia per mancanza di spazio, sia perché, almeno nell’Europa contemporanea, essi vengono affrontati in modi anche molto diversi da paese a paese.

1.6 Sintesi: Dalle criticità agli obiettivi della LDS

Il percorso sin qui seguito esige una prima sintesi, la costruzione di un *discorso* che, per volersi unitario ed efficace deve valorizzare la forte continuità, al tempo stesso orizzontale (la consequenzialità tra criticità e obiettivi) e verticale (la coerenza e la coesione tra loro dei vari obiettivi individuati). Propongo quindi la tabella seguente, da intendersi naturalmente come un riferimento perfezionabile per una prima sistematizzazione teorico-pratica della LDS.

è italoфона e quindi lo sportello linguistico inteso come servizio al pubblico erogato in lingua locale appare una distorsione rispetto al reale paesaggio sociolinguistico.

18. Riteniamo del tutto improprio l’uso dell’aggettivo “franca” in quanto lascia immaginare un carattere neutro che non può in alcun modo essere attribuito alla lingua inglese, la cui egemonia produce gravi disegualianze di tipo economico.

Criticità	Obiettivi a breve, medio e lungo termine della LDS
La separazione tra linguistica e sociolinguistica e la migrazione dalle scienze sociali alle scienze naturali	I. Costruire un discorso di linguistica unitario che armonizzi ricerca formale, astratta e dimensione socio-storica, tanto del soggetto quanto della comunità
	II. Forgiare parole e concetti nuovi, strumenti lessicali per accompagnare processi di cambiamento e miglioramento della società
	III. Osservare il rapporto che intercorre tra il linguaggio, la società, l'economia e l'ambiente, denunciando sistematicamente le distorsioni e manipolazioni concettuali alle quali il primo viene asservito
Il ruolo sempre più ancillare delle scienze del linguaggio	IV. Supportare la nascita di un'antropologia linguistica europea che sia in grado di dare risposte in particolare ai rilevanti conflitti sociali del nostro tempo e sviluppare una teoria linguistica che, fondandosi sul dato antropologico, unifichi le scienze del linguaggio
La scarsa considerazione della lingua come fattore di benessere o disagio, tanto individuale quanto collettivo	V. Favorire, attraverso la promozione di un linguaggio opportunamente trasparente, la partecipazione democratica dei cittadini
	VI. Ideare strategie per risalire la scala del disagio linguistico, tanto per il singolo quanto per la comunità
La disarmonia di leggi e politiche linguistiche	VII. Praticare e incoraggiare l'interdisciplinarietà nell'ambito dell'elaborazione, applicazione e valutazione delle politiche linguistiche al fine di perseguire azioni equilibrate ed efficaci
	VIII. Vigilare sulla precisione terminologica nell'ambito delle scienze sociali e sull'adeguamento a quest'ultima delle pratiche di campo, segnatamente nell'ambito della mediazione linguistica
La regressione della diversità linguistica nelle istituzioni	IX. Approfondire il riconoscimento delle minoranze linguistiche, storiche e di recente insediamento
	X. Promuovere, fuor di retorica, la diversità linguistica come valore per la cittadinanza universale
	XI. Individuare le strategie di valorizzazione dei patrimoni linguistici in funzione dello sviluppo personale e collettivo, anche economico

In sintesi: il programma globale della LDS

Occorre costruire una terminologia di linguistica che sia rigorosa ma ad alto rendimento, che consenta in particolare di prendere in considerazione elementi fondamentali della dimensione individuale e collettiva che tradizionalmente sono esclusi da un approccio formale. Una terminologia che utilizzi termini già esistenti ma che, quando necessario, ne forgi di nuovi per accompagnare cambiamenti di paradigma, riguardanti in particolare il rapporto tra lingua, società, economia e ambiente.

La linguistica deve riconquistare centralità nell'ambito delle scienze umane, basandosi sul dato antropologico e cercando di conseguenza di riunificare le scienze del linguaggio partendo dalla natura dell'«essere di linguaggio». Per conquistare questa centralità, il linguista deve da un canto instaurare una dialettica feconda tra linguistica teorica e linguistica applicata, verificando sistematicamente sul campo la fondatezza della teoria e, d'altro canto, deve proporsi come attore non secondario del miglioramento delle condizioni di esistenza del soggetto e della comunità, prendendosi responsabilità sociali forti e almeno in parte nuove. Tra queste è chiamato a promuovere *pubblicamente* un linguaggio che favorisca la partecipazione democratica dei cittadini e a definire e contrastare il disagio linguistico, arginandone o prevenendone le peggiori conseguenze. Si potrebbe parlare anche di «linguistica politica».

Inoltre, nella prospettiva della LDS il linguista non è più solo un consulente eventuale del legislatore, ma è spinto a dire la sua e a orchestrare squadre di lavoro interdisciplinari per pervenire a leggi e politiche linguistiche credibili, sostenibili ed efficaci, non in contrasto cioè con la storia e le aspirazioni delle comunità cui tali leggi e politiche sono indirizzate. Il linguista deve inoltre battersi per il riconoscimento di minoranze ingiustamente escluse dai diritti linguistici di un dato paese e rilegittimare le leggi e le politiche linguistiche in vigore, da una parte incoraggiando e perseguendo una cultura della valutazione e, dall'altra, individuando e sperimentando i collegamenti tra promozione dei patrimoni linguistico-culturali, difesa dei beni comuni e sviluppo locale.

2. Costruire la linguistica dello sviluppo sociale

Definito il programma della LDS, sia come articolazione di obiettivi discreti, sia come discorso omogeneo, organico, restano ora da definire e costruire gli strumenti necessari alla sua realizzazione. Tali strumenti sono essenzialmente di due tipi: (a) *strumenti teorici*: una terminologia ad alto rendimento che garantisca la coerenza e la solidarietà tra le azioni da mettere in opera;¹⁹ (b) *strumenti empirici*, essenzialmente legati al lavoro di campo, necessari alla costante verifica e al sistematico miglioramento dei primi.

Entrambi questi tipi di strumenti sono legati al concetto di *spazializzazione antropolinguistica, e cioè al fondamentale rapporto tra soggetto, lingua, spazio, che a sua volta presuppone la memoria, il discorso e la comunità: elementi tutti fondamentali, interconnessi e interdipendenti in una prospettiva di LDS, in particolare per quanto riguarda il perseguimento degli Obiettivi I, III e IV. Per cercare di governare questa notevole complessità, nei prossimi paragrafi illustrerò sette tipi di spazializzazione antropolinguistica, ciascuno dei quali può essere considerato a tutti gli effetti un argomento cardine per la costruzione della LDS.

Unitamente a questo concetto propongo di tornare sulla nozione di disagio linguistico, secondo i termini precedentemente enunciati. Tale nozione s'impone in quanto contiene i due elementi più contrastanti con un'analisi unicamente formale del linguaggio: la *soggettività* di chi prova il DL e il carattere *circostanziale* di quest'ultimo. Di conseguenza, se si vuole raggiungere l'Obiettivo I ("costruire un discorso di linguistica unitario che armonizzi ricerca formale, astratta, e dimensione socio-storica, tanto del soggetto quanto della comunità"), mi pare si possa opportunamente partire da qui: dal soggetto condizionato da un dato antropologico universale, l'architettura (fisico-simbolica) del corpo umano, e da variabili quali spazio (interiore, esteriore, sociale), lingua e tempo, i quali consentono la sedimentazione della memoria. In questo modo si può utilmente perseguire almeno in parte anche l'Obiettivo IV ("supportare la nascita di un'antropologia linguistica europea [...] e sviluppare una teoria linguistica che, fondandosi sul dato antropologico, unifichi le scienze del linguaggio").

Pensare la linguistica come scienza a cavallo tra le scienze naturali e le scienze sociali (pur essendo, nella prospettiva della LDS, sbilanciata verso le seconde) significa collocare al cuore e al principio della teoria il soggetto inteso come unione di elementi invariati/universali, propri cioè della specie (studiati dalle scienze naturali) e di elementi variabili/circostanziali, propri cioè del dinamismo e della complessità del vivere collettivo (presi in considerazione dalle scienze sociali). Già in diverse sedi abbiamo organizzato questo soggetto secondo tre criteri, unificati

19. Da questo momento in poi farò precedere da un * ogni concetto o nozione di LDS.

dal concetto, eminentemente antropolinguistico, di “essere di linguaggio”, coniato da Lafont (2004) e già richiamato nell’Introduzione. Così come le lingue naturali hanno una dimensione intrasoggettiva (o “endotema”), intersoggettiva (o “tema”), extrasoggettiva (l’enunciazione che non tocca direttamente interlocutori, ma lo fa in assenza, a distanza), allo stesso modo il soggetto è per sua natura proiettato nello spazio ambientale e sociale.

2.1 Prima spazializzazione antropolinguistica: Il corpo umano come architettura fisico-simbolica primaria

Ogni spazializzazione antropolinguistica esprime una potenzialità di comprensione e organizzazione dello spazio, e quindi del mondo, da parte del soggetto. “Stare bene nella propria pelle” e “stare bene al mondo” sono formulazioni che esprimono in modo molto chiaro quanto il benessere linguistico (e quindi, simmetricamente, il DL) dipenda dal rapporto tra lingua, spazio e soggetto. Da un punto di vista antropologico è il corpo umano a organizzare linguisticamente e ideologicamente lo spazio interiore ed esteriore, generalmente secondo coppie dicotomiche: alto *vs* basso, chiaro *vs* scuro, destro *vs* sinistro ecc. (Lafont 2007: 45). Questa organizzazione ideologica dello spazio ha storicamente dato luogo, in numerose lingue naturali, a un elevato numero di espressioni (Agresti 2014: 23).²⁰ Alcuni esempi tratti dalla lingua italiana sono particolarmente significativi: “essere/stare con le spalle al muro”; “avere la testa sulle spalle”; “essere alla testa di un gruppo”; “agire alle spalle di qualcuno”; “attraversare un braccio di mare”; “cadere in piedi” ecc. L’organizzazione linguistica dello spazio va quindi ricondotta, almeno in una certa misura (metonimicamente e metaforicamente) all’architettura corporea e alla distribuzione di coppie di valori positivi/negativi riferiti sempre alla corporeità. Ma lo spazio, dal momento in cui è socializzato, diventa *territorio* e questo territorio, le sue caratteristiche, in modo netto o sfumato riflettono quelle del corpo del soggetto. Lafont (1997) ha parlato di “corps du Prince”, riferendosi alla Francia della monarchia assoluta, ma potrei più laicamente e semplicemente sollecitare la nozione di “corpo sociale”. Alcune metafore rivelano serie di corrispondenze: il cuore, ad esempio, è sia la parte più intima e interna del soggetto, sia la parte più intima e autentica di una comunità o territorio, sia il dominio d’uso della “lingua del cuore”, intesa come lingua di elezione e nicchia, riserva, sorgente emotiva. In sintesi, si può forse dire che, in modo più o meno forte e definito, il linguaggio è

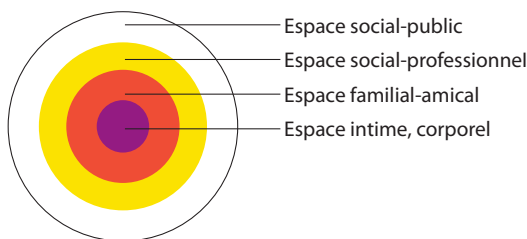
20. Relativamente variabili di cultura in cultura: notevole è la differenza tra la rappresentazione del tempo in rapporto al corpo. Nella cultura contemporanea occidentale, ad esempio, il futuro è davanti a noi, mentre in alcune culture africane è il passato a trovarsi davanti a noi e il futuro alle spalle: il primo è infatti leggibile, il secondo è ignoto.

impregnato della natura del corpo del soggetto e quindi, nella comunicazione, è il nostro corpo che, anche se in modo immateriale e pur se in modo minimale, occupa e riconfigura lo spazio. Come vedremo più avanti, questo è vero anche per altri livelli di discorso e non solo per la fraseologia.

2.2 Seconda spazializzazione antropologica: Il soggetto come campo e territorio di relazioni

Nella prima spazializzazione il corpo è un'architettura fisico-simbolica la cui natura si riflette e proietta nella lingua e nello spazio attraverso metafore, metonimie e repertori fraseologici. Ma il soggetto è un "animale" sociale, naturalmente portato cioè a stabilire interazioni linguistiche (in senso ampio) con il circostante (umano e non umano). La seconda spazializzazione antropologica riguarda il corpo del soggetto inscritto in uno spazio d'interazione, a un tempo fisico e sociale. Tale spazio è complesso e impone una capacità di adattamento costante alle situazioni e condizioni ambientali: nell'interazione *in presenza*, senza voler eccessivamente generalizzare o schematizzare, più una relazione è stretta, più il linguaggio in atto sarà intimo e singolare (nel caso della lingua orale si suppone anche più silenzioso); più una relazione è ad ampio raggio, più il linguaggio in atto sarà neutro e standardizzato, recepibile cioè da un ampio numero di destinatari (oralmente, occorrerà alzare il volume della voce). Per definire questa variazione ho individuato 4 *livelli del circostante, ossia 4 fasce concentriche corrispondenti ad altrettanti ambiti d'interazione: (a) interazione intima; (b) interazione amicale/familiare; (c) interazione in ambito "professionale"; (d) interazione nello spazio pubblico.

Figura 1. Lo schema del soggetto relazionale-spaziale.

Fonte: Agresti 2014: 25

Così come il soggetto si muove nelle varie fasce dello spazio fisico e sociale, allo stesso modo il suo discorso si adatta ai vari ambiti d'interazione, arrivando perfino a determinare tale spazio. Le acquisizioni della prossemica (Hall 1966) ci consentono di rapportare distanza fisica a registro linguistico / spazio d'interazione usato e occupato dagli interlocutori. Nello schema seguente riassumiamo

questo rapporto indicando anche le distanze tra interattanti che, nei paesi latini, corrispondono a differenti *topologie relazionali:

topologies relationnelles	proximité / distance relationnelle
#1) espace intime: le corps et le cœur du sujet	de 0 à 45 cm.
#2) espace de connivence familiale / amicale	de 45 à 120 cm.
#3) espace de relation professionnelle	de 120 à 360 cm.
#4) espace public	> 360 cm

Figura 2. Le topologie relazionali, o il rapporto tra distanza e qualità delle relazioni.

Fonte: Agresti 2016: 103

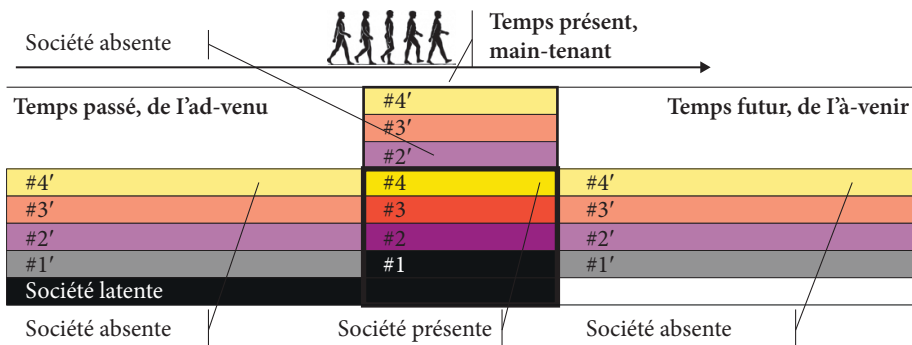
2.3 Terza spazializzazione antropolinguistica: Il soggetto relazionale nello sviluppo temporale

Ma il rapporto tra lingua, spazio e interazione non si risolve nella distanza fisica che è funzione del registro o del volume della voce degli interattanti. Il caso appena visto riguarda l'interazione in presenza, che altrove ho chiamato *società presente (Agresti 2005: 51–57), ma è evidente come l'interazione linguistica sia pluridimensionale. Lo spazio nel quale il soggetto è immerso e nel quale questi attua il linguaggio può dispiegarsi su almeno altre due dimensioni: la *società assente (*ibid.*), quando il destinatario di un messaggio non è presente nello stesso spazio di chi lo produce (è il caso di quasi tutti i messaggi scritti e di quasi tutte le altre forme mediate di comunicazione); e la *società latente (*ibid.*), che è in sostanza il patrimonio linguistico-culturale e simbolico che abita il soggetto. Questo patrimonio curva il suo immaginario, popola il suo subconscio, si impone spesso in età avanzata.

Queste tre dimensioni della relazione corrispondono ad altrettante dimensioni dello spazio: la società presente si colloca in uno spazio fisico definito essenzialmente dalla possibilità di percepire la voce e la gestualità dell'interattante; la società assente si dispiega perlopiù in uno spazio virtuale o comunque complementare al primo, generalmente attraverso la scrittura o altra forma mediata di linguaggio; la società latente è una sedimentazione del linguaggio nell'interiorità del soggetto. In sintesi, possiamo dire che *il soggetto è sempre in relazione, anche nella solitudine fisica, poiché tale relazione può realizzarsi in presenza, in assenza e in latenza.*

Ora, questa articolazione pluridimensionale dell'interazione linguistica presuppone la variabile temporale. Se la società presente si realizza in sincronia, la società assente è possibile solo in asincronia mentre il soggetto è in relazione

con la società latente in pancronia.²¹ Nello schema seguente inscrivo le topologie relazionali nella struttura temporale dominante oggi in Occidente (caratterizzata da una concezione lineare del tempo che va da sinistra a destra),²² distinguendo i tre tipi di società.

Figura 3. Il soggetto relazionale-spaziale nello schema temporale dominante.

Fonte: Agresti 2016: 104

Questo schema mi pare utile soprattutto a evidenziare due cose:

Da un canto, esso situa la parola del soggetto, sia nello spazio, sia nel tempo, sia nei contesti d'interazione, rappresentando in tal modo il concetto di *sovranità linguistica. Un soggetto padrone della sua parola riesce a interagire nei vari ambiti, regolando i differenti registri; interagisce attraverso supporti scritti, orali e misti, valutando quelli di volta in volta più idonei; possiede un retaggio linguistico-culturale che costruisce la sua identità e al quale può in qualsiasi momento attingere; sa proiettare la sua parola sia nel passato, sia nel presente, sia nel futuro.

D'altro canto, questo schema evidenzia meglio la natura del DL, quando la piena sovranità linguistica del soggetto non è realizzata. Ad esempio, il membro di una comunità linguistica minoritaria in molti casi non ha accesso alla lingua scritta, o non è in grado di utilizzarla con piena sicurezza: questo significa che le interazioni in quella lingua saranno quasi esclusivamente a livello di società presente. Se tale comunità è poi una "minoranza invisibile" (Djordjević

21. Non considero in questo discorso le forme intermedie tra oralità e scrittura, quali ad esempio le chat o i forum in linea, ma anche in una certa misura le comunicazioni telefoniche, le quali verosimilmente complessificano ulteriormente questo schema fondamentale dell'interazione. In questa sede m'interessa enunciare alcuni principi di fondo utilizzabili, con le dovute variazioni, anche in contesti misti o sfumati.

22. Diversa è la concezione del tempo nelle culture tradizionali le quali, maggiormente legate al ciclo delle stagioni e delle ritualità, conservano una concezione tendenzialmente circolare.

2014), l'interazione in presenza si limiterà alle topologie relazionali #1 e #2. Se poi questa comunità, come nel caso dei rom e sinti di Spagna, ha conosciuto l'eradicazione della lingua e della memoria storica, la società latente è in essa alquanto debole. Se poi quel poco di lingua e memoria che sopravvivono hanno ricevuto o ricevono lo stigma del codice inferiore, l'unica possibilità per il soggetto per sfuggire a una dimensione di disagio è abbandonare, rigettare la propria identità ereditata per aderire al modello dominante.

2.4 Quarta spazializzazione antropolinguistica: Le configurazioni relazionali

Sin qui abbiamo visto come il soggetto sia collegato al linguaggio sulla base di invarianti (l'architettura fisico-simbolica del suo corpo) e di elementi circostanziali, quali la distanza degli interattanti, il tipo di società che attraverso il discorso si realizza e la variabile temporale. Ma oltre a queste spazializzazioni ve n'è una altrettanto interessante: è quella che si realizza nel discorso determinando vere e proprie *configurazioni relazionali.

Di che si tratta? Ogni lingua possiede dei dispositivi di adattamento alla *variazione topologico-relazionale, matrici o *patterns* configurazionali che sono sia dentro sia al di sotto del discorso e che consentono di organizzare tali tipologie d'interazione: è il sistema dei pronomi personali, di non-persona, indefinito e impersonale.²³ Tale sistema, pur variabile a seconda della comunità linguistica di riferimento, appartiene alla *langue*, alla struttura condivisa dalla massa critica dei parlanti, e consente di proiettare il dire soggettivo, la *parole*, attraverso processi linguistico-prosemici ora di avvicinamento, ora di distanziamento, ora d'identificazione, ora di assimilazione o separazione ecc. In effetti, *il sistema pronominale è, di fatto, un sistema di (ri)configurazione socio-relazionale*. In questo senso, potremmo dire che qualsiasi atto di linguaggio è un atto illocutorio, ma di un particolare tipo di illocuzione: è la (ri)configurazione di una relazione. Per questo sin dal 2005 ho parlato di "configurazione relazionale" (Agresti 2005). Nel noto esempio proposto da Austin (1962), quando il sacerdote o il pubblico ufficiale pronuncia ai due sposi la formula solenne "vi dichiaro marito e moglie", questi non sta solo formulando una frase di rito con determinati contenuti o realizzando effettivamente quello che dice (producendo evidentemente un impatto sui destinatari del messaggio); sta anche confermando e/o sancendo una configurazione #voi:

23. Prendo qui a modello la lingua francese, a me più familiare e già studiata approfonditamente in questa prospettiva (Agresti 2005 e 2008).

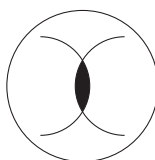

Il grafo rappresenta un'asimmetria discorsiva caratterizzata dall'interazione tra un locutore centrale, in questo caso dominante perché investito di un potere decisivo, e una pluralità di #tu, nello specifico i due sposi: questi ultimi a loro volta diventeranno (almeno amministrativamente) un #noi solo in virtù dell'esercizio del potere della prima persona. Nell'esempio classico citato, questa configurazione relazionale si realizza nello spazio sociale-pubblico. Ma, quali che siano gli elementi circostanziali, variabili, la configurazione relazionale radicata nella matrice del pronome #voi è invariabile, ed è per così dire *intrinsecamente aggressiva* se non altro perché schiaccia le identità plurali uniformandole e producendo generalizzazioni. Basta un "voi giovani..." per mettere a rischio la possibilità di creare empatia o simpatia con i nostri destinatari, dai quali già ci separa l'età... salvo eventualmente (ri)conquistarla attraverso i contenuti e la costruzione del discorso.

Le configurazioni relazionali sono quindi intimamente legate allo spazio. Per contenere la distanza implicita nell'*ethos* del docente può essere utile disporre le sedie dei discenti a semicerchio attorno a lui; la minaccia può esplicarsi attraverso il gesto dell'indice puntato che collega i due interattanti con un tratto breve e retto, una sorta di fioretto verbale. Più in generale, questo tipo di spazializzazione linguistica entra in dialettica con le topologie relazionali viste in § 2.2. La configurazione relazionale caratterizzante lo spazio intimo e amicale è quella evidentemente radicata nella matrice del pronome #tu:

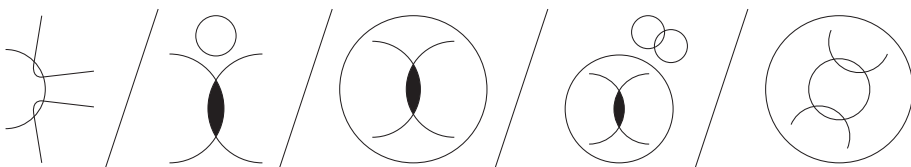
la quale evolve facilmente in #noi nel momento in cui questa interazione è riconosciuta, da una o da entrambe le parti, come costitutiva di una comunità, anche in via temporanea:

Questa configurazione, che può includere un numero indefinito di soggetti e quindi investire anche lo spazio professionale e pubblico, è molto importante in quanto rappresenta la comunità come inter-riconoscimento e condivisione quindi di spazio relazionale e identitario. Si tratta, in altre parole e su una scala macro, della coesione sociale, che a livello politico diventa, ad esempio, coesione nazionale, la quale può essere promossa con strumenti diversi, come riferimenti comuni a tutti i cittadini (bandiera e inno nazionale). Notevoli sono i testi de La Marsigliese e dell’Inno di Mameli, costruiti sulla configurazione #noi rappresentata dall’immagine dei “figli della Patria” (“Allons enfants de la Patrie”; “Fratelli d’Italia”), uniti da un ideale legame di sangue e quindi pronti al sacrificio per combattere il nemico (“contre nous de la tyrannie, l’étendard sanglant est levé”; “stringiamci a coorte, siam pronti alla morte, l’Italia chiamò”) e difendere la terra dei padri. Una delle strategie più note di costruzione dell’unità nazionale è infatti la costruzione del nemico: propedeutica alla configurazione #noi è la configurazione di “non-persona” (Benveniste 1966):

portata dalla matrice #lui/lei/egli. Una debole coesione sociale tra #io e #tu può essere rinsaldata dall’individuazione di un’alterità, esterna al binomio, nei cui confronti i membri di quest’ultimo adotterebbero comportamenti simili. Nell’ottica configurazionale, si comprende facilmente come questa configurazione rovesci quella già vista (#voi) che esprime almeno potenzialmente il potere di un’autorità centrale rispetto a una base popolare poco coesa. Ma per realizzare il passaggio da #voi a #lui a #noi a #loro a #noi^f, interpretabile socio-politicamente come il passaggio da un regime monarchico a uno pienamente democratico (che presuppone l’uguaglianza nei diritti e nei doveri dei membri della comunità) seguito dall’affermazione di un nuovo leader

è necessaria la realizzazione di alcune fasi: (a) indebolimento del legame di subordinazione della collettività nei confronti del centro di potere; (b) aumento dell’interazione/coesione a livello periferico anche attraverso l’individuazione di

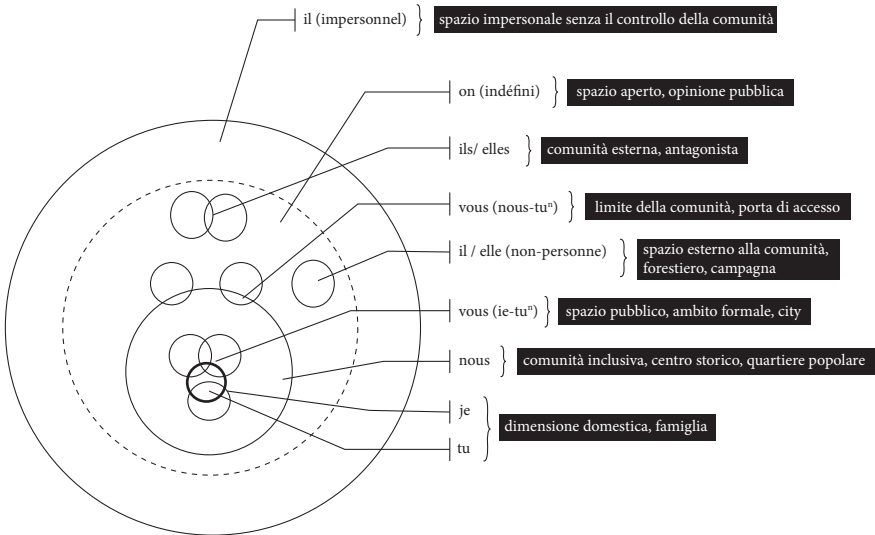
un'alterità ostile; (c) *empowerment* della base e costruzione di confini a supporto dell'identità del gruppo; (d) consolidamento di tali confini e identità attraverso l'individuazione di un gruppo esterno minaccioso; (e) emersione/affermazione di un'individualità carismatica detentrica del potere in grado di governare la comunità in tempo di conflitto. A ben vedere, questa stringa di configurazioni relazionali (che chiamerò *stringa configurazionale) sintetizza le vicende della Rivoluzione francese dalla crisi dell'*Ancien régime* all'affermazione di Napoleone. Non posso dilungarmi oltre: altri esempi, riguardanti altre configurazioni relazionali radicate in altre matrici pronominali potrebbero essere fatti per dimostrare la corrispondenza tra architettura discorsiva e assetto socio-politico. Voglio però sottolineare come, all'origine della mia riflessione sulla LDS, più di dieci anni fa, stia proprio un lavoro approfondito sulla corrispondenza tra configurazioni linguistiche e configurazioni sociali nel francese contemporaneo (Agresti 2005 e 2008). Con alcuni necessari aggiornamenti, tale lavoro mi pare ancora fecondo, e ad esso rimando per ogni approfondimento.

2.5 Quinta spazializzazione antropolinguitica: Dalle configurazioni relazionali alle configurazioni socio-territoriali

Quello su cui voglio soffermarmi ora è la possibilità di utilizzare le configurazioni relazionali per raggiungere alcuni degli obiettivi della LDS. Evidenzio due elementi particolarmente importanti.

1. Anzitutto, le stringhe configurazionali mostrano una corrispondenza tra lingua (intesa come sintesi di *lingua* come sistema e *discorso* come sua attualizzazione), configurazione sociale e dinamica storica, il che consente di leggere fenomeni sociali e storici secondo un metalinguaggio originale e di praticare attraverso quest'ultimo analisi del discorso in grado di evidenziare, ad esempio, enunciazioni di odio e intolleranza sotto la superficie di un testo apparentemente neutro o conciliatorio. Questo sistema di analisi configurazionale del testo potrebbe fondare una sorta di "école des démineurs" (Lafont 2005), portando alla luce messaggi nascosti. La pratica sistematica di questo tipo di analisi contribuirebbe a perseguire gli obiettivi I, III, IV, VI e soprattutto v.
2. In secondo luogo, queste matrici sono importanti perché consentono al soggetto di *territorializzare* il proprio linguaggio e iscriversi, attraverso di esso, nello spazio fisico e sociale. Nella LDS, il rapporto tra sistema linguistico, attualizzazione discorsiva, regime d'interazione e territorializzazione della parola è fondamentale, perché stabilisce un'importante connessione tra linguaggio e spazio, non già dal punto di vista tradizionale e descrittivo della geolinguistica o della sociolinguistica delle "lingue in contatto", ma dal punto

di vista della corrispondenza tra relazioni umane e relazioni con l'ambiente e della potenzialità di modificare le une attraverso le altre. Ogni relazione si realizza in un contesto territoriale particolare, e l'insieme delle configurazioni relazionali definisce uno spazio che è a ben vedere quello della *cit *:

Figura 4. L'insediamento urbano come architettura di configurazioni relazionali

La dimensione urbanistica e, a monte, l'architettura degli edifici,   specchio dell'organizzazione sociale di un territorio, dal micro al macro, e quindi di regimi discorsivi marcati da questa o quella configurazione relazionale. L'immagine della City di Londra   particolarmente eloquente: essa rimanda infatti tanto a una comunit  dominante separata dalla comunit  popolare (dominata) quanto a un linguaggio esoterico e iperstandardizzato, quello della Borsa, proiettato verso lo spazio impersonale in quanto non-discutibile. Anche il colore degli edifici rimanda a questa severa impersonalit  e al carattere "digitale" dell'insediamento.

Palmanova e Cittadella sono insediamenti pianificati da un potere centrale che definisce con precisione simmetrie e confini della comunit . Si evince come tale potere sia orizzontalmente diffuso e costitutivo della comunit , non verticalmente separato. Al momento della loro fondazione, potere politico, potere economico e governo del territorio dovevano corrispondersi.

Figura 5. Immagine aerea della City di Londra

Figura 6 e 7. Immagini aeree di Palmanova (a sinistra) e Cittadella (a destra)

Nelle immagini seguenti, che riproducono scene da vicoli napoletani del centro storico, osserviamo come il protagonista sia il soggetto e la dimensione relazionale, tracciata nell'aria dai panni stesi che attraversano le vie strette e, ad altezza strada, da alcune sedie che ci aspetteremmo di trovare all'interno di un'abitazione: spazio intimo-familiare e spazio pubblico si sovrappongono e confondono, nel bene e nel male. A Napoli le fasce popolari abitano ancora oggi il centro storico, conservano la lingua locale che è altamente produttiva ed è sicuramente un fattore forte sia di coesione sociale sia d'identificazione etnotipica.

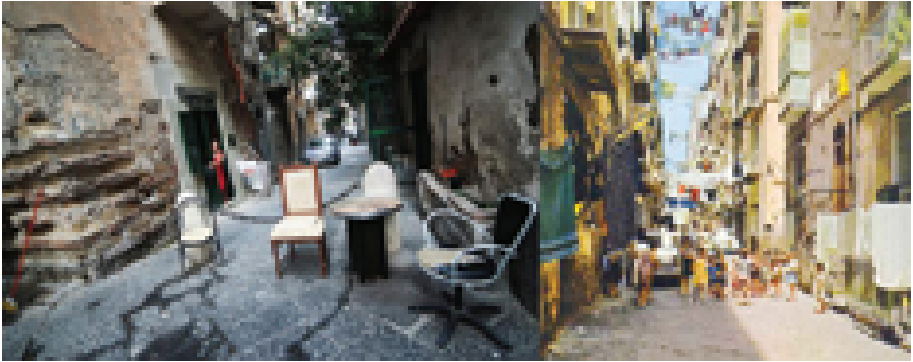

Figura 8. Vicoli napoletani e confusione di spazio pubblico e privato

Una lettura che tenga insieme soggetto, comunità, lingua e modalità insediativa smentisce l'idea della lingua come sistema astratto e autonomo rispetto al territorio. Tale lettura è importante nella LDS perché consente a questi elementi fondamentali della convivenza civile di essere armonizzati o per lo meno meglio compresi. Inoltre, alcuni prassemi contengono aspetti sia socio-culturali, sia urbanistici, costituendo così veri e propri modelli complessi cui fare eventualmente riferimento in sede di elaborazione e attuazione delle politiche culturali in senso ampio (obiettivi VII e IX): è ad esempio il caso del concetto, tratto dalla lingua arbëreshe, di *gjitonia*, che solo molto parzialmente può essere tradotto in italiano con “vicinato” e che tiene insieme tratti architettonici, urbanistici, linguistici, sociali e perfino il paesaggio sonoro e multisensoriale.²⁴

2.6 Sesta spazializzazione antropolinguistica: La parola odologica

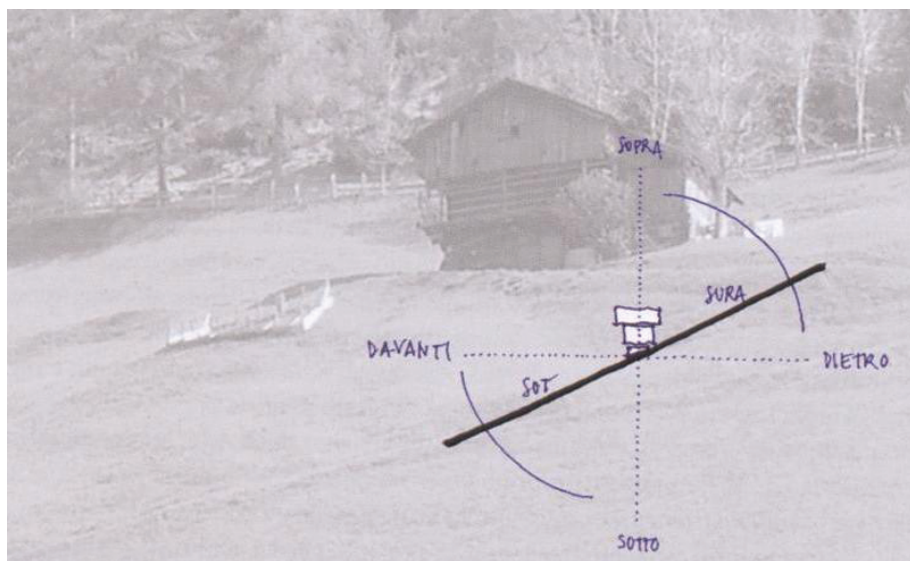
Un altro caso notevole di rapporto tra soggetto, comunità, lingua e modalità insediativa è illustrato da Ponticelli in una tesi di dottorato in urbanistica (2005), dove la studiosa ha esaminato il rapporto tra strutture linguistiche e strutture insediative:

Parlare la lingua del luogo è porre in essere un processo di rappresentazione dello spazio, che si alimenta con la proiezione di sé sul territorio. Questo circolo virtuoso fra rappresentazione dello spazio e rappresentazione di sé è un vero e proprio processo di produzione del territorio. (Ponticelli 2005: 74)

La lingua ladina rifletterebbe le necessità espressive di chi quelle valli vive e conosce, il suo punto di vista dal di dentro, come dimostra l'analisi dei locativi – “chi parla ladino sceglie attentamente gli avverbi di luogo e di direzione in base alla

24. Per una piacevole e dettagliata descrizione della *gjitonia*, una testimonianza di una giovane studentessa di San Basile mi pare particolarmente significativa: <http://albanesiditalia.altervista.org/gjitonia-quel-cerchio-magico/?doing_wp_cron=1482342622.4790840148925781250000>

struttura morfologica della sua valle” (Ponticelli 2005: 79). Ora, la dominante geografica delle valli è il piano inclinato, e il punto di vista dominante è quello di chi risale la valle: queste due dominanti sono inscritte nella lingua.

Figura 9. Gli avverbi di luogo *sura / sot* (sopra-dietro / sotto-davanti) riproducono la condizione del piano inclinato tramite la composizione dei riferimenti verticale (sopra/sotto) e orizzontale (dietro/davanti). Fonte: Ponticelli 2005: 80

A partire da queste dominanti linguistico-territoriali, è tutta la rappresentazione dello spazio che viene organizzata dal punto di vista del soggetto. Questa può essere estremamente raffinata: la combinatoria dei morfemi preposizionali consente un repertorio di circa duecento possibilità di indicazione, “con le quali si precisa ulteriormente la posizione rispetto al pendio, la posizione rispetto alla direzione della valle (del fiume) e il superamento o meno del limite dell’intorno” (Ponticelli 2005: 87).

Insomma, benché solo accennato, il caso della lingua ladina esemplifica con straordinaria chiarezza quanto possa essere stretto e circostanziato il rapporto tra soggetto, territorio e lingua. Anche quest’esempio ci spinge a porre una radicale differenza tra lingue di grande diffusione e lingue locali, paragonabili alla rappresentazione rispettivamente cartografica (cioè dall’esterno e dall’alto, dallo zenith) e odologica (cioè dall’interno) dello spazio. In altri termini, il ruolo e l’importanza delle lingue locali e identitarie (noto *en passant* come in diverse comunità linguistiche minoritarie il nome della lingua locale significhi “la nostra lingua”: *na-našu, nosta moda* ecc.), e quindi del loro insegnamento, si manifesta su un piano profondamente diverso rispetto a quello delle lingue di grande comunicazione.

Queste ultime, iperstandardizzate e ipersemplicate, consentono di scambiare una maggiore *quantità* d'informazioni con maggiore rapidità e attraverso una rete più estesa d'interattanti non ancorandosi alla configurazione di uno specifico territoriale, mentre le prime, ipostandardizzate, possono veicolare una maggiore *qualità* dell'informazione in quanto espressione di uno specifico *hic et nunc*. Inoltre, le lingue veicolari sono scarsamente marcate dalla personalità del soggetto, le lingue locali e identitarie tendono al contrario ad accoglierne e a proiettarne la soggettività e pulsionalità.²⁵

Riassumendo, le lingue veicolari si fondano su una topologia universale (ecco allora che l'"orizzonte" può essere sia metaforico sia fisico), le lingue territoriali su una odologia giocoforza particolare (l'"orizzonte" delle valli ladine è probabilmente il *piz*, cioè l'alta cima di una montagna, intesa come limite dello sguardo (Ponticelli 2005: 96)). Questo porta da una parte a una talvolta difficoltosa o dubbia funzionalità delle lingue locali in contesti esterni all'insediamento storico, specie se geograficamente marcato, fatta salva l'opzione neologica, ma dall'altra sottolinea quanto una corretta, consapevole pedagogia della lingua locale possa schiudere un completo e quindi promettente rapporto tra il soggetto e il territorio in cui questi vive. Da qui, eventualmente, un ponte tra pedagogia della lingua e pedagogia del territorio. E da qui, evidentemente, un argomento forte a favore della diversità linguistica da intendersi non tanto come diversità delle visioni del mondo (argomento a mio parere retorico perché troppo generico), quanto piuttosto come diversità delle rappresentazioni e delle interazioni del soggetto con il territorio. Siamo in linea con gli obiettivi IX, X e XI della LDS.

La dialettica tra soggetto, comunità, lingua e territorio è estremamente feconda e non si esaurisce in questi esempi. Per economia di spazio, aggiungerò solo un cenno a quella che negli anni ho proposto di chiamare la "toponomastica narrativa" (Agresti 2012; Agresti e Pallini 2015), una declinazione particolare della toponomastica che va alla ricerca non tanto e non solo del significato dei nomi di luogo (popolari, ufficiali, orali, scritti), ora trasparenti, ora opachi e per questo suscettibili di nuove interpretazioni, quanto delle narrazioni generate o suscitate da tali nomi. In effetti, nell'ottica della LDS, l'interesse di conoscere la memoria legata ai luoghi attraverso i toponimi è almeno duplice:

- a. Dal punto di vista della referenzialità, il toponimo (popolare) dà informazioni a volte preziose sulla natura e conformazione del luogo, il che può essere di grande aiuto per lo sviluppo economico e sociale di un territorio, se non altro evitando a questo sciagure legate alla cesura del rapporto tra lingua,

25. D'altra parte alcune ricerche suggeriscono come le LRM abbiano una maggiore motivazione, ossia una maggiore iconicità, rispetto alle relative lingue nazionali, ma anche qui occorrerebbe approfondire ed estendere l'analisi, eccezionalmente complessa. Cf. Agresti 2006.

comunità e ambiente. Tristemente noto è il disastro del Vajont, in Friuli: il 9 ottobre 1963 un'enorme frana si staccò dai fianchi dirupati del Monte Toc (1921 m.) finendo nell'invaso artificiale sottostante, sollevando un'ondata che straripò oltre la diga distruggendo alcune frazioni dei comuni di Erto, Casso e Longarone e provocando quasi 2000 morti. Ora, la radice *toc* in larga parte del triveneto significa "pezzo", ma in friulano (e in altre lingue regionali e locali) a questo significato si aggiunge l'aggettivo "guasto", "avariato", "sfatto" e persino "zuppo" o anche "bacato". In friulano, l'espressione "al è colât un tocut di mûr" significa proprio "è caduto un frammento di muro".²⁶ Con ogni evidenza, gli ingegneri della diga del Vajont non conoscevano il friulano e/o la toponomastica locale.

- b. Dal punto di vista delle storie, più o meno fantasiose, che si collegano all'interpretazione di un toponimo divenuto opaco – e quindi non più referenziale –, queste non sono meno interessanti delle etimologie "validate" dagli studiosi. Nel "rimotivare" (Kristol 2002) tali toponimi è possibile leggere "la greffe de l'humain sur le territoire" (Agresti e Pallini 2015: 21) e le esigenze che hanno in diacronia caratterizzato il lavoro del soggetto membro di una comunità locale la cui economia è / è stata visceralmente collegata al territorio. Da un pastore transumante abbiamo ricavato un'etimologia fantasiosa del toponimo *Nerito*, nell'Abruzzo appenninico, di probabile origine idronimica, interpretato dal pastore Riccioni come il risultato di un divieto di oltrepassare le reti (*Neg.* + *RETI*) che separavano un pascolo dall'altro. In questo caso l'utilità dell'analisi toponomastica si colloca più sul piano della pedagogia e promozione del territorio e della storia della cultura locale che su quello della raccolta d'informazioni referenziali circa le caratteristiche dell'ambiente preso in analisi. In entrambi i casi, l'Obiettivo XI è perseguito e, in seconda battuta, anche il III.

2.7 Settima spazializzazione antropolinguistica: La parola resiliente

Come settima e ultima spazializzazione antropolinguistica nella cornice della LDS menzionerò la *parola resiliente, la parola cioè che consente a una comunità di reagire alle avversità, in particolare le calamità naturali, ricomponendo il tessuto sociale e, più ampiamente, territoriale, in linea in particolare con gli obiettivi III, V, VI e XI. Pensando a una calamità come il terremoto, dolorosamente attuale nell'Italia centrale, tre esempi mi sembrano eloquenti di tre diverse declinazioni di questo fenomeno:

26. GDBTF, *ad vocem*.

Il primo esempio è legato alla vicenda di Salle, piccolo comune abruzzese del comprensorio montano Maiella-Morrone,²⁷ di cui si pianificò il progressivo trasferimento insediativo in un luogo situato più a valle dell'antico borgo tra la fine degli anni Venti e il 1958 a seguito di eventi prima franosi poi sismici. Come abbiamo potuto evidenziare in un recente studio (Agresti & Di Bartolomeo 2019), la comunità così divisa ha in parte riprodotto nel nuovo insediamento la toponomastica popolare di Salle vecchia, ri-significando le nuove strade, piazze e quartieri sulla base di alcuni criteri spontanei e affiancando così la toponomastica di decisione di matrice fascista. Tali criteri sono essenzialmente legati al binomio lingua-lavoro: (a) la “piazza della bugia” ([βvU-ia]), luogo dove gli uomini si radunavano per chiacchierare, è stata così ricreata a Salle nuova in corrispondenza di un luogo di ritrovo creatosi spontaneamente; (b) i toponimi sopravvissuti nel trasferimento dal borgo vecchio al nuovo riguardano i mestieri della tradizione, in primo luogo quella dei cordari,²⁸ (c) i quartieri del nuovo insediamento hanno preso il nome delle ditte appaltatrici dei lavori di edificazione delle nuove case. In sintesi, la proiezione linguistica del soggetto e l'interazione tra questi e il territorio passano per la lingua e per il lavoro, strumenti manipolativo trasformativi della realtà nella teoria di antropologia linguistica di Lafont (1978).

Il secondo e il terzo esempio sono legati a due terremoti distanti poco più di trent'anni: l'evento sismico del 1976 in Friuli e quello dell'Aquila nel 2009. In entrambi i casi conta sottolineare come l'elemento linguistico-identitario abbia svolto una funzione importante in termini di benessere collettivo e di “tenuta” territoriale. Come emerso in una recente inchiesta sulle rappresentazioni sociali della lingua e dell'identità friulane (Agresti e Pallini 2016), queste ultime ebbero un peso notevole nella ricostruzione post terremoto: il senso di appartenenza e la fierezza di dirsi friulani in friulano consentirono o comunque facilitarono una risposta forte alla calamità naturale e costituirono il punto di partenza per costruire un nuovo territorio, con la nuova Università (a Udine), una nuova generazione d'intellettuali friulanofoni, e centri storici restaurati in tempi contenuti la cui bellezza e sorprendente integrità possiamo ammirare ancora oggi. Di contro a questa ricostruzione esemplare, lo scandalo del terremoto dell'Aquila e dell'area circostante rispetto al capoluogo regionale, denominata “cratere”, mostra tutte le conseguenze negative in termini

27. Nella provincia di Pescara e nel Parco Nazionale della Maiella.

28. Fabbricanti di corde armoniche a partire dalle budella di ovini e bovini e, successivamente, anche di fili per la sutura chirurgica e per l'insacco. Su questo mestiere e più in generale sulla memoria orale di Salle abbiamo realizzato una ricerca e un documentario video. <<https://www.youtube.com/watch?v=OX0Vdfmt9-g&t=16s>>

sociali ed economici di una società poco coesa, culturalmente disomogenea, fragilizzata da interessi particolari e fraudolenti, smembrata dalla politica attraverso una protezione civile in grado di militarizzare l'area, impedendo l'ingresso alle tendopoli, e una propaganda che invitava paternalisticamente ad abbandonare il territorio per "andare in vacanza" negli alberghi della costa abruzzese. Quanto alla ricostruzione, siamo ben lontani dall'esito dei centri storici friulani, che a quarant'anni di distanza sembrano appena riconsegnati alla cittadinanza: solo da pochi mesi si è cominciato a mettere mano seriamente ai centri storici, nelle periferie sono sorte anonime *new towns*,²⁹ quartieri dormitorio che iniziano fisicamente a sgretolarsi a pochi anni dalla loro costruzione perché realizzati con materiali di scarsa qualità, mettendo peraltro a rischio l'incolumità dei loro abitanti... E tuttavia, anche nel caso aquilano, pur così diverso da quello friulano, registriamo un interessante collegamento con la lingua locale: dopo il terremoto è stato infatti osservato un significativo e per certi versi sorprendente recupero del dialetto che ha conquistato non solo le nuove generazioni, ma anche domini di prestigio tradizionalmente refrattari, come il "cinema e ambiti letterari 'impegnati'" (Giammaria 2013: 153), oltre che la pubblicità di automobili e di sportelli bancari (*ibid.* 153–154). Potremmo inferirne che la lingua, in particolare la lingua identitaria, patrimonio cosiddetto "immateriale" e strumento di comunicazione e di coesione sociale, sostiene la ricostruzione "materiale" e la ricomposizione sociale post-trauma attraverso forme, registri, repertori di maggiore prossimità, autenticità e pulsionalità/volontarismo. Nel confronto tra uno dei più noti slogan aquilani, "Jemo 'nnanzi" ("andiamo avanti"), e uno dei più frequentati slogan friulani, "Fasin di bessôl" ("facciamo da soli"), divenuto negli anni un vero e proprio mito, è la dimensione del "noi" comunitaria che si afferma o cerca di affermarsi contro le calamità e le incapacità, o comunque la distanza, dei governi (locale e nazionale) nei confronti del territorio.

Conclusioni

Come conclusione voglio semplicemente menzionare un ultimo esempio che trovo particolarmente stimolante e che completa i precedenti. Anch'esso è relativo al grande potenziale racchiuso nel legame tra lingua, identità, economia e benessere individuale e collettivo in termini di educazione e trasmissione di saperi e conoscenza. Questo esempio ci viene dagli ateliers ideati, condotti e documentati da

29. L'uso della lingua inglese non è innocente: sotto la patina dell'innovazione esso è sintomatico della perdita d'identità del territorio e dell'azione di una politica esogena ed estranea.

Jean Léo Léonard in particolare (ma non solo) in Messico presso le comunità di lingua minoritaria (mazatec), dove la riappropriazione di quest'ultima va di pari passo con la riappropriazione della cultura ancestrale, del territorio e delle pratiche tradizionali che l'hanno nei secoli modellato. Ai fini di questa particolare didattica, Léonard sottolinea la necessità di perseguire una “praxis réflexive de l'imaginaire” andando “bien au-delà de la seule alphabétisation” e di “construire des formes et des contenus didactiques susceptibles de fonctionner comme supports d'éducation intégrale, et de s'adapter à des matières aussi complexes et “élevées” que l'histoire, la géographie, les sciences sociales, depuis les premiers niveaux de scolarité, école maternelle et école primaire, jusqu'aux niveaux les plus avancés” (Léonard 2014: 71).

La LDS ha in ultima istanza una forte vocazione pedagogica. Non poteva certo essere altrimenti: l'educazione è la migliore garanzia e il più sicuro vettore dello sviluppo individuale e sociale, soprattutto se le parole e la lingua necessarie per il suo dispiegarsi sono per prime oggetto di riflessione, di analisi, di (ri)messa in discussione.

Riferimenti bibliografici

- Agresti, Giovanni. 2005. *Lingua e Polis. Configurazioni linguistiche e configurazioni sociali nel francese contemporaneo*. Roma: Aracne.
- Agresti, Giovanni. 2008. “Analyser le discours écrit: les configurations relationnelles en français contemporain”. In *Actes du Premier Congrès Mondial de Linguistique Française CMLF-08. (La Cité Internationale Universitaire de Paris, 9–12 juillet 2008)*, ed. da Jacques Durand, Benoit Habert e Bernard Laks, 1287–1300. Paris: CNRS / ILF. [Edizione su CD-ROM e sul sito <www.linguistiquefrancaise.org>]
- Agresti, Giovanni. 2012. *Toponymes en discours. Trois recherches en Méditerranée*. Roma, Aracne.
- Agresti, Giovanni. 2014. “Actualité des racines. Pour une linguistique du développement social”. In *Cahiers de Recherche de l'École Doctorale en Linguistique Française n. 8/2014. Docteurs et Recherche... une aventure qui continue*, ed. da Ruggero Druetta e Caterina Falbo, 13–39. Trieste: Edizioni Università di Trieste.
- Agresti, Giovanni. 2015a. “Misurare il disagio linguistico e la territorialità dei repertori. La comunità senegalese in provincia di Teramo”. In *Migrazioni. Tra disagio linguistico e patrimoni culturali / Les migrations. Entre malaise linguistique et patrimoines culturels. Actes des Sixièmes Journées des Droits Linguistiques (Teramo-Giulianova-Fano Adriano-Pescara, 6–8 novembre 2012)*, ed. da Giovanni Agresti e Silvia Pallini, 165–190. Roma: Aracne.
- Agresti, Giovanni (dir.). 2015b. “Le commerce de la parole entre linguistique et économie.” *Synergies Italie* 11 (Numero monografico). [<http://gerflint.fr/Base/Italie11/italie11.html>]
- Agresti, Giovanni. 2015c. *Le rappresentazioni sociali del romanés. Un'inchiesta sulla lingua dei rom e dei sinti in Italia*. Roma: Aracne.
- Agresti, Giovanni. 2016. “Nous sommes tous minoritaires! Besoins de médiation et malaise linguistique”. *ELA. Etudes de Linguistique Appliquée (Médiation et droits linguistiques)* 181: 79–92. Paris: Didier Érudition / Klincksieck.

- Agresti, Giovanni e Daniele Di Bartolomeo. 2019. "Toponomastica della crisi. Da Salle vecchia a Salle nuova tra sismi e Fascismo". *Atti del Convegno Gli antichi catasti abruzzesi per la storia del territorio (Università degli Studi di Teramo, 21 aprile 2016)*.
- Agresti, Giovanni e Silvia Pallini. 2013. "L'Italie, pays multilingue: de la protection des minorités linguistiques historiques aux enjeux des nouvelles minorités". In *Law, Language and Multilingual State. Proceedings of the 12th International Conference of the International Academy of Linguistic Law (Bloemfontein, Afrique du Sud, 31 octobre-4 novembre 2010)*, ed. da Claudine Brohy, Theodorus du Plessis, Joseph-G. Turi e, José Woehrling, 85–102. Bloemfontein: Sun Media.
- Agresti, Giovanni e Pallini, Silvia. 2015. "Vers une toponymie narrative: récits autobiographiques et ancrages géographiques dans deux villages de la Haute Vallée du Vomano (Italie)". In *Challenges in synchronic toponymy / Défis de la toponymie synchronique. Structure, Context and Use / Structures, contextes et usages. Atti del convegno internazionale di Rennes (22–23 marzo 2012)*, ed. da Bethina Schnabel-Le Corre et Jonas Löfström, 21–32. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.
- Agresti, Giovanni e Silvia Pallini. 2016. "Les représentations sociales de la langue et de l'identité frioulane: enquête dans le secondaire". *Circula. Revue d'idéologies linguistiques 3* ("Images de langues minoritaires en Méditerranée: dynamiques sociolinguistiques et productions idéologiques"): 86–113.
- Alcalde, Javier e Federico Gobbo. 2019. "Verso uno strumento di analisi della giustizia linguistica: parametri interdisciplinari essenziali". *Atti del convegno internazionale X Giornate dei Diritti Linguistici. La valutazione delle politiche linguistiche: quali obiettivi, criteri, indicatori? (Teramo-Gulianova, 14–16 dicembre 2016)*.
- Austin, John L. 1962. *How to do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press.
- Benveniste, Émile. 1966. *Problèmes de linguistique générale* [Cito la traduzione italiana: *Problemi di linguistica generale*. Milano: Il Saggiatore 1971]
- Bersani, Marco. 2015. "O la borsa o la vita". In *Il giubileo del debito. Perché mai l'Europa tace?*, ed. da Antonio De Lellis, 25–35. Roma: Bordeaux.
- Calvet, Louis-Jean. 1975. *Pour et contre Saussure. Vers une linguistique sociale*. Paris: Payot.
- Capocasa et al. 2014. "Linguistica, geographic and genetic isolation: a collaborative study of Italian populations". *Journal of Anthropological Sciences* 92: 1–32.
- Djordjević, Ksenija (dir.). 2014. *Les minorités invisibles: diversité et complexité (ethno)sociolinguistiques*. Paris: Michel Houdiard.
- Giammaria, Teresa. 2013. "La 'ripresa' del dialetto a L'Aquila e dintorni dopo il 6 aprile 2009". In *Lingua e dialetto tra l'Italia centrale e l'Italia meridionale*, ed. da Francesco Avolio, 151–162. Roccasecca: Arte Stampa Editore.
- Giordan, Henri. 2010. "Créer le désir de langue". In *Renverser Babel. Economie et écologie des langues régionales et minoritaires. Actes des Troisièmes Journées des Droits Linguistiques (Teramo-Faeto, 20–23 maggio 2009)*, ed. da Giovanni Agresti e Mariapia D'Angelo, 19–32. Roma: Aracne.
- Guillaume-Hofnung, Michèle. 2014. "La survie de la médiation et ses impératifs théoriques". In *Actes du Colloque International Pratiques communicatives de la médiation (Padoue, 6–7 décembre 2012)*, ed. da Michele di Gioia, 13–38. Berna: Peter Lang.
- Hall, Edward T. 1966. *The Hidden Dimension*. New York: Doubleday & Co.

- Iannàccaro, Gabriele e Vittorio Dell'Aquila. 2019. "Per una valutazione sociale ed economica del disagio linguistico come sintomo di malessere comunitario". *Atti del convegno internazionale X Giornate dei Diritti Linguistici. La valutazione delle politiche linguistiche: quali obiettivi, criteri, indicatori?* (Teramo-Gulianova, 14–16 dicembre 2016).
- Kristol, Andres Max. 2002. "Motivation et remotivation des noms de lieux: réflexions sur la nature linguistique du nom propre". In *Rives nord-méditerranéennes* 11: 105–120. [<http://rives.revues.org/121>; consultato l'8 gennaio 2013.]
- Lafont, Robert. 1976. *Introduction à l'analyse textuelle*. Paris: Larousse.
- Lafont, Robert. 1978. *Le travail et la langue*. Paris: Flammarion.
- Lafont, Robert. 1997. *Quarante ans de sociolinguistique à la périphérie*. Paris: L'Harmattan.
- Lafont, Robert. 2004. *L'être de langage. Pour une anthropologie linguistique*. Limoges: Lambert-Lucas.
- Lafont, Robert. 2005. "L'école des démineurs". In *Lingua e Polis. Configurazioni linguistiche e configurazioni sociali nel francese contemporaneo*, Agresti, Giovanni, 11–15. Roma: Aracne.
- Lafont, Robert. 2007. *Il y a quelqu'un. La parole et le corps*. Limoges: Lambert-Lucas.
- Latouche, Serge. 2003. *Décoloniser l'imaginaire. La Pensée créative contre l'économie de l'absurde*. Paris: Parangon.
- Latouche, Serge. 2006. *Le pari de la décroissance*. Paris: Fayard.
- Latouche, Serge. 2007. *Petit traité de la décroissance sereine*. Paris: Mille et une nuits.
- Léonard, Jean Léo. 2014. "Les 'communautés invisibles': praxis réflexive de l'imaginaire pour la construction de contenus didactiques endogènes au Mexique". *Dialogues et cultures* 60 ("La scolarisation dans des langues sans tradition scolaire: conditions d'une réussite"): 71–85.
- Nadal, Josep Maria, Pilar Monreal e Santiago Perera. 2013. "Emotion and Linguistic Diversity". *Procedia. Social and Behavioral Sciences* 82: 614–620. Elsevier.
- Ponticelli, Loredana. 2005. "Paesaggio e linguaggio: pratiche di relazione". *Ladinia* XXIX: 73–105.
- Recalcati, Massimo. 2014. *L'ora di lezione. Per un'eroticità dell'insegnamento*. Torino: Einaudi.
- Rossi-Landi, Ferruccio. 1968. *Il linguaggio come lavoro e come mercato*. Milano: Bompiani.
- Saussure, Ferdinand de. 1916. *Cours de linguistique générale*, ed. by Charles Bally et Albert Sechehaye. Paris: Payot. [Cito per l'edizione stabilita da Tullio de Mauro, 1967, Roma-Bari: Laterza.]
- Schleicher, August. 1873. *Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft*. Weimar: Böhlau.
- SHESL. 2014. *Linguistique d'intervention. Des usages socio-politiques des savoirs sur le langage et les langues. Dossiers d'HEL* 6.
- Toutain, Anne-Gaëlle. 2015. *La Problématique phonologique. Du structuralisme linguistique comme idéologie scientifique*. Paris: Classiques Garnier.

PART 2

The languages of Europe, among standard and variation

Complexité du continuum dialectal carélo-vepse

Ksenija Djordjević Léonard and Jean Léo Léonard

Université Paul-Valéry Montpellier, EA-739 Dipralang /

Université Paris-Sorbonne, EA-4509 Stih & LabEx EFL, PPC11

The Russian Republic of Karelia, located on the borders of Finland, is the territory of a complex dialectal continuum which goes from Finnish (Eastern) to Vepse, passing by Karelian, Livvi and Lude. These are languages or varieties that could be called collateral (Eloy 2004). These various fennic languages of the Russian territory arrived at the end of the twentieth century very fragile, condemned a priori to disappear more or less at short term. However, they have benefited from a renewed interest in society since the 1990s, which has manifested itself in initiatives of development and functionalization as well as modernization of their corpus, of great importance for the Fennic and Uralian (socio)linguistics as a whole, in terms of models for action research.

In this contribution, we will address the extreme interweaving of this continuum, both sociolinguistic and structural convergence of these languages.

La République russe de Carélie, située aux confins de la Finlande, est le territoire d'un continuum dialectal complexe qui va du finnois (oriental) au vepse, en passant par le carélien, le livvi et le lude. Il s'agit de langues ou variétés que l'on pourrait appelées collatérales (Eloy 2004). Ces différentes langues fenniques du territoire russe sont arrivées à la fin du xxème siècle très fragilisés, condamnées a priori à disparaître à plus ou moins court terme. Cependant, elles ont bénéficié d'un regain d'intérêt au sein de la société depuis les années 1990, qui s'est manifesté par des initiatives d'élaboration et de fonctionnalisation ainsi que de modernisation de leur corpus, d'une grande importance pour la (socio)linguistique fennique et ouralienne dans son ensemble, en termes de modèles pour la recherche-action.

Dans cette contribution, nous aborderons l'imbrication extrême de ce continuum, aussi bien sur le plan sociolinguistique que sur celui de la convergence structurale de ces langues. D'une part, nous proposerons une modélisation des initiatives et des techniques de revitalisation de ces langues, en centrant notre regard sur le livvi et le lude, parents pauvres de cette résurgence socioculturelle

en situation d'attrition sociolinguistique avancée. Il s'agira de ce point de vue, de la complexité sociolinguistique, axée sur la complexité des praxis et des dilemmes techniques et sociaux. D'autre part, nous aborderons la représentation de la complexité structurale de ces langues et de leur continuum dialectal, à l'aide des outils de la typologie linguistique.¹

1. Complexité sociolinguistique

1.1 Le continuum dialectal carélo-vepse

Les langues fenniques représentent une sous-famille des langues finno-ougriennes. Sept langues font partie de ce groupe linguistique: finnois, carélien, vepse, vote, ingrien, estonien et live. Chacune de ces langues se subdivise à son tour en sous-variétés ou dialectes qui brouillent les frontières internes de cette vaste aire linguistique, qui va de la Finlande à la Lettonie, en passant par l'Estonie et l'ouest de la Fédération de Russie. Si certains contestent aujourd'hui l'autonomie linguistique de l'ingrien, le considérant comme un dialecte du finnois, l'imbrication forte des variétés dialectales de chacune des sept langues de ce vaste continuum est davantage encore sujette à polémique. Ainsi, dans l'ensemble carélo-vepse, on trouve plusieurs variétés clairement individuées en tant que glottonymes, parmi lesquelles: le carélien proprement dit, le carélien de Tver, le carélien olonetsien ou le livvi,² le vepse³ et le lude.⁴ Les décisions d'utiliser le terme de langue ou le terme

---

1. Cette recherche a bénéficié d'une aide de l'Etat gérée par l'Agence Nationale de la Recherche au titre du programme "Investissements d'Avenir" portant la référence ANR-10-LABX-0083, dans le cadre de deux opérations de l'axe 1 du Labex EFL (PPC 11: Complexité et diffusion des systèmes phonologiques).

2. Cf. Zaïkov pour la classification complète des variétés diatopiques de cette langue. Il distingue notamment entre le carélien proprement dit, le carélien de Tver, le carélien de Tikhvine, le carélien de Valday, ainsi que le livvi, qui n'est autre que le carélien olonetsien (Zaïkov 1999: 7) – à ne pas confondre avec le *liivi* ou live de Courlande, en Lettonie. Si le carélien de Valday, proche du carélien proprement dit, peut être considéré comme éteint, chacune des autres variétés se subdivise en plusieurs dialectes. Le livvi, dont au moins quatre variétés diatopiques sont en usage à l'oral, est à son tour partagé entre le carélien, dont il est très proche, et le vepse, dont il a subi une forte influence.

3. Le vepse se divise en trois dialectes: le dialecte du nord qui correspond à la région de Petrozavodsk, le dialecte central qui correspond au nord et au centre de l'oblast de Leningrad et à l'oblast de Vologda, et le dialecte méridional qui couvre la partie sud de l'oblast de Leningrad.

4. La confusion règne également quand il s'agit de classer le lude: davantage encore que le livvi, le lude oscille entre le carélien et le vepse. Si les chercheurs russes ont tendance à le considérer

de dialecte pour ces variétés parlées en Russie, et surtout en Carélie, dans une zone frontalière sensible (Marin 2005) – celle séparant la Russie de la Finlande – n’avaient rien d’anodin: “La définition du carélien en tant que langue à part entière était alors plus qu’une dispute de linguistes : la dénomination cachait des enjeux ontologiques et politiques” (Simonato 2013: 123).

Si le carélien a eu du mal à s’imposer en tant que langue, c’est qu’en URSS, malgré les relations complexes avec les Finlandais, c’est surtout le finnois qui a occupé la fonction de langue officielle, ou plutôt co-officielle avec le russe, dans l’entité administrative allouée aux Caréliens:⁵ “Les dialectes caréliens n’allaient pas se voir dotés de la même importance que le finnois en Carélie soviétique, remettant en question la vision de Lénine aux termes de laquelle les peuples minoritaires pourraient s’épanouir culturellement en URSS” (Marx 2011). En effet, cette situation est plutôt originale dans l’ensemble soviétique où de nombreuses langues autochtones ont été standardisées et codifiées dans la période postrévolutionnaire, et se sont épanouies aux côtés du russe, en produisant une littérature riche et variée, en élaborant des produits médiatiques, et du matériel didactique. En Carélie, le développement des langues autochtones est resté très marginal, et – paradoxalement – même lorsque les relations entre l’URSS et la Finlande se sont dégradées, le finnois n’a pas été remplacé par la langue titulaire en Carélie. Le russe est resté la seule langue officielle jusqu’à aujourd’hui. Etant donné que toutes les tentatives d’unification ou de création d’une langue littéraire au-dessus des dialectes ont échoué⁶ (Simonato 2013), le carélien est resté dans l’ombre du finnois, cantonné essentiellement à l’usage oral et vernaculaire.

En ce qui concerne le vepse, plus éloigné structurellement et géographiquement du finnois (sa zone de peuplement dépasse le territoire de la Carélie), une langue littéraire a pu être élaborée dans la région du vepse central, dans les années

---

comme étant une variété du carélien, pour les chercheurs finlandais, il s’agirait d’une langue individualisée (Родионова & Ковалева 2014).

5. Nous épargnons au lecteur, faute de place, la description de l’organisation administrative soviétique, puis russe – bien trop intriquée. Nous utilisons le terme de *Carélie* pour toutes les entités administratives qui se sont développées sur ce territoire depuis le début du XXème siècle (ex. République socialiste soviétique carélo-finnoise, République socialiste soviétique autonome de Carélie...).

6. Cependant, depuis 2007, il existe officiellement un alphabet unique pour le carélien. Il a été officialisé par le gouvernement local, dans l’espoir d’aboutir à une langue littéraire unique (http://gov.karelia.ru/gov/News/2007/04/0417_06.html). Il est intéressant de remarquer que celui-ci a déjà subi des modifications, comme en 2014 lorsque, à l’initiative des Ludes, la lettre C/c a été ajoutée à l’alphabet unifié (jusqu’alors, on utilisait le digramme Ts/ts) (http://karelinform.ru/news/society/49965/v_edinyiy_alfavit_karelskogo_yazyika_vnesli_izmeneniya).

1930. Cependant, cette langue a subi le même sort que le carélien (interdiction de son usage, cyrillisation et russification), et les aménageurs de la langue ont été victimes de la même répression. Tout comme le carélien, le vepse a bénéficié des mouvements culturels et de la mobilisation ethnique qui se sont développés en Russie dans les années 1990, à l'époque de la perestroïka. En Carélie, dans le cadre de cette mobilisation ethnique, la langue est devenue l'élément central, à travers l'élaboration de solutions pour sa préservation, sa renaissance ou son développement (Nestorova 2013), comme nous le verrons dans la section suivante.

1.2 Le renouveau sociolinguistique ou la revitalisation des langues fenniques de Russie

Après avoir suivi le même chemin que les autres langues minoritaires de l'URSS – élaboration, avec codification et standardisation, puis russification et assimilation progressive –, les langues fenniques ont bénéficié du réveil de la conscience nationale des peuples finno-ougriens de Russie, dans les années 1990. Ce mouvement a débouché sur un certain nombre d'initiatives de normalisation ou de normativisation. Le statut de certaines langues a été amélioré, d'autres langues se sont dotées de systèmes d'écriture, ou encore, ont gagné une vitalité que l'on ne croyait plus possible. Le vepse et le carélien n'ont pas pour autant accédé au statut de langues officielles en Carélie, celui-ci étant alloué uniquement au russe.

Cependant, de nombreuses avancées peuvent être signalées: créations de chaires de langues et littératures à l'Université, de nids de langues pour les enfants, de médias locaux, d'associations culturelles, un essor éditorial, création de clubs de discussion... qui ont conféré à ces langues une certaine visibilité et une plus grande présence dans la vie publique.⁷ Pour les deux langues – le carélien et le vepse –, les aménageurs et les activistes locaux se sont efforcés de couvrir divers domaines d'usage: enseignement, administration, médias, recherche. Les mesures de normativisation ont permis de créer un corpus important (littéraire, médiatique, électronique), ce qui est en soi un acquis important pour les variétés dont on prédisait la disparition. A partir des années 1990, les travailleurs culturels, les enseignants et les chercheurs ont entrepris également de revitaliser ces différentes variétés à la ville et à la campagne, et ont engagé un véritable combat contre l'assimilation. Cependant, si l'on a assisté à une résurgence du vepse et du carélien, la refunctionalisation de ces variétés n'a pas pour autant abouti: si l'attrition a

7. Nous avons consacré un certain nombre d'articles à ces questions, la plupart orientés vers la situation sociolinguistique de la langue vepse: Léonard & Djordjević Léonard 2014; Djordjević Léonard 2013; Djordjević Léonard 2014; Djordjević Léonard 2018.

pu être ralentie, elle se poursuit inexorablement, chaque nouveau recensement indiquant une baisse du nombre de locuteurs natifs déclarés.

1.3 Livvi et lude

Si l'autonomie linguistique du vepse n'est jamais contestée, l'inscription du livvi et du lude dans le vaste ensemble composé par les variétés du carélien, les rend plus vulnérables dans la configuration sociolinguistique actuelle. Cependant, leur originalité et leur plus grand éloignement du finnois, par rapport au carélien proprement dit, leur confèrent en même temps une force de résistance. Certes, la République de Carélie reconnaît une importance patrimoniale au finnois, carélien et vepse.⁸ Si l'on fait remarquer que le lude et le livvi ne sont pas mentionnés explicitement dans les textes officiels, on peut nous rétorquer qu'ils y sont présents implicitement à travers la dénomination de carélien. Cependant, il suffit de lire certains travaux et résultats des enquêtes menées au sein de ces populations pour se rendre compte à quel point les choses sont complexes. Les deux populations sont caractérisées par des flottements dans l'auto- et l'hétéro-identification ethnique: les Ludes se disent Caréliens quand ils parlent avec les Russes, mais Ludes quand ils parlent avec les autres Caréliens; les Caréliens considèrent les Ludes comme des... Vepses; pour les Caréliens proprement dits, les Livvis sont les "autres Caréliens" (Pahomov, cité par Родионова & Ковалева 2014; Kovaleva & Rodionova 2014).

Le livvi semble en meilleure position que le lude. Le journal *Oma Mua*, publié à Petrozavodsk, offre une place à la variété livvi. Il a été créé dans les années 1990, puis a subi quelques restructurations (notamment la séparation en deux versions: en carélien proprement dit et en livvi) avant de prendre sa forme actuelle, davantage mixte.⁹ Le livvi est présent également dans le mensuel pour enfants *Kipinä*,¹⁰ publié en quatre langues – en finnois, carélien, livvi et vepse. De nombreuses publications en livvi ont vu le jour au sein de la maison d'édition "Periodika." Elles couvrent des domaines variés: littérature (ex. *Pajun kukkazet – keviän viestit*, livre de contes pour enfants de Tamara Ščerbakova, 1999; *Vellen süväin*, anthologie de la poésie russe traduite en livvi par Aleksandr Volkov 2001), linguistique (ex. *Karjalan kielioppi*, grammaire du livvi de L'udmila Markianova, 2002; *Большой русско-карельский словарь*, le grand dictionnaire russe-carélien (livvi) de T. P.

8. Cf. par exemple, la Loi de 2004 de soutien aux langues autochtones ("Закон Республики Карелия о государственной поддержке карельского, вепсского и финского языков в Республике Карелия"). <http://www.gov.karelia.ru/Karelia/1162/15.html>.

9. Cf. <http://rkperiodika.ru/ob-izdatelstve/struktura>.

10. Cf. <http://kipina.rkperiodika.ru/>.

Boiko et L. F. Markianova, 2016), manuels scolaires (ex. *Karjalan kieli*).¹¹ Les publications en livvi sont riches et variées, et dépassent même de nos jours les publications en carélien proprement dit (Родионова & Ковалева 2014).

Il arrive que les trois variétés soient présentes dans la même publication: ainsi, par exemple, en 2000, a été publié un livre de récits et de poésie en carélien proprement dit, mais aussi en livvi et en lude (*Omil pordahil*). Les publications en lude sont plus rares. On peut mentionner, parmi les publications récentes, *Priäžän Lyydilaižed sananpolved* – un livre de proverbes ludes, sorti en 2012 – ou encore l’abécédaire, publié à Helsinki en 2003. A. Rodionova et S. Kovaleva font état d’une trentaine de livres qui auraient vu le jour durant les deux dernières décennies (Родионова & Ковалева 2014).

Le livvi est également présent à la radio-télévision locale, qui a son siège à Petrozavodsk,¹² et sa visibilité croît dans le domaine public. Il est également enseigné dans les écoles caréliennes, dans les régions peuplées par les Livvis. On peut dire que, grâce au pouvoir attractif de la ville de Petrozavodsk, le livvi est aujourd’hui davantage visible que le carélien proprement dit, dont le territoire de référence se situe plutôt au nord de la Carélie, et en dehors des frontières de la république (ex. Tver). En revanche, le lude est davantage marginalisé. Selon les données officielles, il ne resterait plus que quelques centaines de locuteurs de cette variété. Son enseignement est sporadique et facultatif, et de ce fait, cette variété est aujourd’hui celle qui est le plus en danger.

1.4 Modélisation de la complexité sociolinguistique

Le continuum dialectal carélo-vepse est un continuum complexe sur le plan sociolinguistique, en raison de l’imbrication forte des variétés qui le composent. La langue la plus occidentale de ce continuum – le finnois – est aujourd’hui une langue au pouvoir attractif en Carélie: lors de notre séjour de terrain en 2013, nous avons observé que l’un des facteurs de motivation des jeunes et de leur intérêt pour les langues locales tient dans la grande proximité de celles-ci avec la langue officielle du pays voisin, dans lequel certains d’entre eux souhaitent continuer

11. Le lecteur trouvera les références complètes des ouvrages mentionnés sur le site de “Periodika”: <http://www.rkperiodika.ru/> ou celui de l’Institut de langue, littérature et histoire de Carélie: <http://illhportal.krc.karelia.ru>.

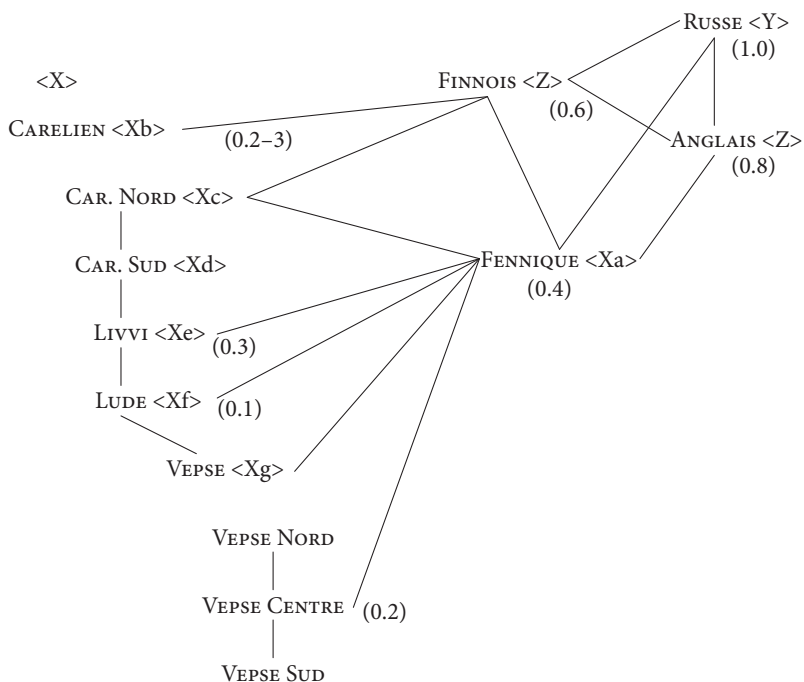
12. Nous avons eu l’occasion d’interviewer le responsable du programme en langues nationales de la RTV de Petrozavodsk, A. Eremeev, lors de notre séjour de terrain en Carélie, le 24 avril 2013. Il nous a confirmé que divers programmes étaient créés et proposés aux spectateurs et aux auditeurs par les vingt journalistes et réalisateurs qui y travaillent, en finnois, en carélien proprement dit, en vepse et en livvi.

leurs études ou faire leurs premiers pas dans la vie professionnelle. Le finnois, mais aussi les langues fenniques de Russie dans la mesure où elles sont proches (ou collatérales) du finnois, constituent une “fenêtre sur l’Europe.” Le finnois fait partie de l’offre de formation, précisément pour augmenter l’attractivité des chaires de langues minoritaires qui, seules, peinaient à attirer les bacheliers. La langue la plus orientale du continuum – le vepse – est aujourd’hui plutôt en sursis, car malgré le faible nombre de locuteurs, elle survit encore grâce à la mobilisation louable des aménageurs locaux, qui ont obtenu des résultats intéressants sur le plan de la revitalisation, et par la valorisation médiatique et académique de la langue. Au milieu du continuum se trouvent le carélien, le livvi et le lude. On assiste de nos jours à la volonté de créer une langue littéraire unique, accélérée depuis la création de l’alphabet unique, en 2007. Mais cela s’avère une entreprise complexe, car le standard unique ne serait pas au goût de tous les locuteurs,¹³ soucieux de perdre leur identité ou l’identification avec une variété qui, sans être fonctionnelle, exerce encore du moins un pouvoir symbolique. En outre, comme nous allons le voir au sujet de la complexité structurale du continuum dialectal, une telle unification serait par trop artificielle, dans la mesure où on a plutôt à faire à deux langues ou deux continuums: le carélo-livvi d’une part, contre un ensemble vepso-lude de l’autre.

Nous résumerons la complexité des options du répertoire des locuteurs dans l’aire carélo-vepse – à un niveau d’analyse supérieur, qui est celui de l’éventail des répertoires potentiels –, ainsi que la praxis de l’aménagement linguistique et les dilemmes techniques et sociaux liés à revitalisation de ces langues dans les deux figures ci-dessous (Figures 1 et 2).

La Figure 1 associe dans un réseau interactif les langues et variétés en position diglossique “basse” (X), et les langues en position “haute” ou de prestige et fonctionnalité élevés (Y pour le russe, la langue officielle nationale et Z pour une langue de communication internationale, comme l’anglais). Le paradigme de X se subdivise tout le long du continuum structural fennique: Xa vaut pour le fennique, de manière générique, Xb pour le carélien, Xc pour le carélien septentrional (ou carélien de la Mer blanche, ou mer de Viena), Xd pour le carélien méridional, etc.

13. Suite à l’interview donnée par E. Bogdanova, suppléante du Ministre pour les questions nationales, à propos de la nécessité d’élaborer un standard unique, un internaute écrit “Si pour la langue littéraire on choisit le livvi, alors, excusez-moi, beaucoup de Caréliens proprement dits vont cesser d’être Caréliens. A mon nom et celui des membres de l’association linguistique à SPb, je peux attester qu’après ça, nous allons passer seulement au finnois”: [“Если в качестве литературного будет выбран ливвиковский, то, извините, масса собственно карел просто перестанут быть карелами. Касательно себя и участников языкового клуба в СПб могу уверенно сказать, что после это мы переходим только на финский язык.”]. Cf. <http://knk.karelia.ru/2009/12/e-bogdanova-karel-skomu-literaturnomu-jaziku-bit.html>.

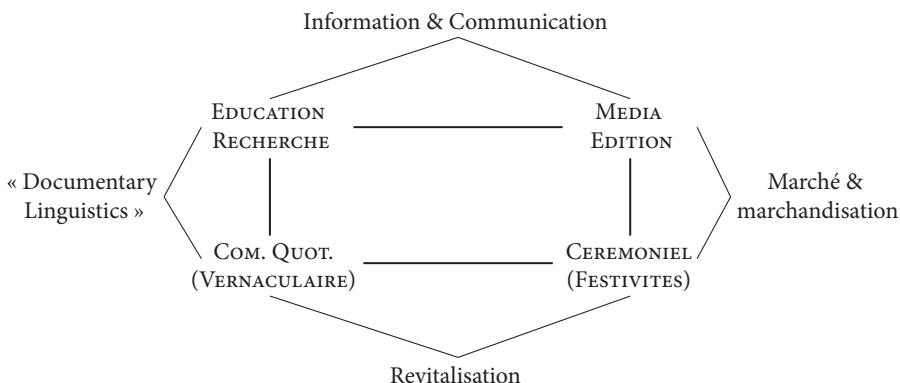

Figure 1. Complexité des options du répertoire des locuteurs de fennique oriental, aire carélo-vepse

A ces unités du répertoire sont associées des coefficients de valence sociolinguistique (de 0.1 à 1.0), en fonction de plusieurs paramètres psychosociaux et fonctionnels. Nous n'insisterons jamais assez sur la remarque liminaire suivante: les valeurs que nous allons attribuer à ces unités de répertoire ne sont en aucun cas définitives: elles sont proposées ici à titre "probatoire" et expérimental, bien qu'elles s'étagent sur une polarité diglossique, qui divise le champ de pouvoir et d'attractivité des langues et variétés en-dessous et au-dessus de la médiane (0.5). Le russe est doté d'une valence maximale (1.0), en tant que langue officielle, sans laquelle aucune intégration dans la société nationale et sur le marché du travail national n'est possible; l'anglais est associé à une valence forte également, mais légèrement inférieure (0.8). Son attractivité est forte, en tant que langue de la globalisation et de l'interaction avec le monde extérieur, ainsi qu'en termes de mobilité sociale. Le finnois peut s'indexer avec une densité légèrement supérieure à la moyenne (0.6), en tant que langue rendue particulièrement attractive par les perspectives d'intégration et de mobilité géographique et sociale à échelle eurorégionale (Finlande et Europe du nord, en relais avec l'anglais, ce qui explique l'arête qui relie l'anglais et le finnois dans le schéma). Toute langue fennique locale peut se qualifier à partir d'un seuil légèrement inférieur à la moyenne (0.4), qui marque le

“seuil diglossique” pour l’ensemble de ce groupe de langues proches. Le fennique, en termes génériques d’ensemble collatéral, fonctionne ici comme macrocatégorie, puisque l’aménagement linguistique des langues fenniques de Carélie orientale fonctionne en relais, de manière coopérative ou complémentaire, et que nombre d’apprenants L2 ou de locuteurs voulant parfaire leurs compétences passent de l’apprentissage de l’une à l’autre, ou s’intéressent à plusieurs d’entre elles. D’où le rayonnement des arêtes, dans le schéma, convergeant vers le nœud “fennique.” L’entité Xb (carélien) vaut également comme catégorie portemanteau d’ensemble de langues ou variétés collatérales ; l’arête avec le finnois est justifiée par l’intensité du continuum dialectal avec ce dernier. Bien entendu, les variétés vernaculaires et/ou standard de carélien et de langues du continuum carélo-vepse (Xc, d, e, f) sont liées entre elles selon la même logique de continuum structural (liens verticaux, cette fois). L’arête entre le vepse central et le sommet “fennique” spécifie le lien générique entre Xg (vepse) et Xa (fennique) sur le plan de l’élaboration du corpus, puisque c’est cette variété centrale qui sert de langue standard, y compris dans la zone septentrionale, où le vepse nord reste confiné au statut de variété vernaculaire. La valence du carélien oscille entre 0.2 et 0.3, et celle du vepse serait plutôt de (0.2) – nous aurions pu indexer ce coefficient abstrait sur Xg, mais nous avons préféré l’ancrer sur la variété de vepse central, afin de signaler l’incidence de l’élaboration du corpus. Une langue très périphérique et marginalisée sur tous les plans (territorial, démographique, élaboration du corpus et valorisation du statut) comme le lude aurait une valence faible (0.1). En revanche, le livvi (Xe) aurait une valence relativement forte (0.3) au sein de l’ensemble collatéral carélien (Xb), en vertu des facteurs qui l’avantagent de facto: le dynamisme de ses communautés de pratique œuvrant à son élaboration et à sa revitalisation, sa centralité territoriale, sa relative densité urbaine et démographique, sa proximité avec un grand centre urbain où se concentrent les institutions d’aménagement des langues fenniques, la longue durée de ses liens transfrontaliers avec la Finlande. Une fois de plus, ces coefficients sont relativement arbitraires, et ils ne sont donnés ici qu’à des fins de problématisation en termes de théorie de la complexité – pourvu que l’on entende ce terme de manière non métaphorique, en se donnant les moyens de modéliser et de simuler les scénarios de contact et relations de pouvoir entre les langues dans un espace social.¹⁴

14. Plus précisément, cf. Heinsalu, Patriarca & Léonard (2013), pour une ample gamme de simulations de situations de bilinguisme *avec vs. sans* aménagement linguistique, conformément aux méthodes en théorie des systèmes complexes. Dans la modélisation développée dans l’article en question, cependant, Z ne vaut pas pour une langue véhiculaire externe au champ diglossique strict, mais pour le *bilinguisme*. Une langue comme l’anglais serait donc représentée par un autre symbole, comme W.

Figure 2. Réseau de communautés de pratique et de champs d'action pour l'aménagement linguistique dans l'aire carélo-vepse

La Figure 2 est plus aisément lisible et plus consensuelle ou factuelle: elle rend compte dans un carré sémiotique de quatre domaines de praxis de la langue ou de son élaboration ou valorisation: éducation & recherche, médias & édition (journaux, livres, revues, bulletins, etc.), rites endogènes & activités festives liées à des cérémonies cycliques plus ou moins mercantiles, communication ordinaire (vernacularité). Sur ces sommets de la figure centrale viennent se projeter les activités productives ou d'implémentation des réalisations issues de ces quatre domaines, en les reliant par couples ou par paires: information et communication, marché et marchandisation, revitalisation, et activités de documentation des "langues en danger."¹⁵ Si l'on utilisait un cercle au centre au lieu d'un carré, et des demi-cercles au lieu des liens dans les marges supérieures, latérales et inférieures, on aurait une marguerite. On peut aisément imaginer les conséquences de restrictions sur ce type de structure: si l'on désassocie le lien entre médiation (média & édition) et domaine festif, on cantonne les activités cérémonielles à des

15. Nous utilisons le terme anglais de *Documentary Linguistics* ou *Language Documentation* (Gippert, Himmelmann & Mosel 2006) afin de nous référer à ce paradigme de la linguistique descriptive et appliquée travaillant à la collecte et à la revitalisation des "langues en danger." Afin de neutraliser la polémique, à notre avis, oiseuse, au sujet du syntagme "langues en danger", cf. Léonard & Avilés Gonzalez (2015), qui rappelle qu'il s'agit d'un simple euphémisme qu'il ne faut pas prendre au pied de la lettre, si on compte s'impliquer auprès des locuteurs et des communautés de pratique. Ce sont les conditions de survie d'équilibres sociaux méritant souvent d'être protégés et préservés, voire développés, qui sont en danger, plus que les langues: l'atomisation des solidarités locales et régionales, les dégâts ou les risques environnementaux sont le principal problème en toile de fond de la situation de "language endangerment." Que l'on continue d'ergoter et de jouer sur les mots face à de telles évidences en dit long sur le désarroi actuel des sciences humaines face aux conséquences dévastatrices de la globalisation sur les équilibres sociaux, politiques et écologiques auxquels font face l'humanité et l'ensemble du vivant.

pratiques domestiques, certes sans plus de marchandisation, mais aussi en s’interdisant tout rayonnement de la langue et de la culture locale. Si l’on coupe le lien entre éducation & recherche et usage vernaculaire de la langue, en effeuillant la marguerite, alors la documentation du corpus cesse, mais aussi son élaboration, ou alors, on condamne toute initiative d’élaboration du corpus à être accessible, voire crédible auprès de la population – qui ne pourra que rejeter les propositions des universitaires, comme on peut le voir en Bretagne aussi bien pour le breton que pour des graphies “érudites” ou “scientifiques” du gallo. Si on sape le lien entre communautés de pratiques cérémonielles ou festives et l’usage vernaculaire de la langue, on voit se confirmer l’étiolement de la base sociale de la langue, et son confinement à la sphère domestique et de voisinage. La faiblesse du lien entre éducation & recherche d’une part, et médiation d’autre part, est un phénomène très répandu en Europe, avec les conséquences que l’on sait: les préjugés ont la vie dure, et la condition diglossique ne fait que se renforcer, le cas échéant, rendant la langue de plus en plus vulnérable et la conduisant peu à peu vers la disparition pure et simple.

Le système (car c’en est un) de la Figure 2 est optimalement représenté de facto par le vepse, d’après nos observations de terrain (Djordjević Léonard 2013, 2014, 2018; Léonard & Djordjević Léonard 2014) et celle de Laura Siragusa (2012), mais ce n’est pas le cas pour des langues comme le carélien septentrional (Xc) ou méridional (Xd). Le livvi (Xe) est un peu en meilleure position que ces deux variétés de carélien. Une variété comme le vepse méridional bénéficie certes de la bonne situation du vepse central, tout proche, mais n’intègre que faiblement et occasionnellement ce cadre. Comme le suggère le rappel des étiquettes Xn, le système de la Figure 2 est conçu pour entrer en synergie avec le système de la Figure 1. Conformément à l’esprit de la méthode en traitement des systèmes complexes, selon laquelle les unités fonctionnelles ne sont pas (seulement) des unités minimales ou des pièces d’un puzzle, mais des systèmes entiers, ou des structures holographiques constituées de systèmes en interaction plus ou moins organique, on pourra aussi projeter les conditions systémiques structurales à proprement parler, de ces langues, que nous allons maintenant évoquer dans les grandes lignes.

2. Complexité structurale

On se doute qu’il est impossible de développer la question des critères définissant le continuum structural carélo-vepse dans le présent contexte. La Figure 3 permet de résumer les principaux paramètres typologiques des langues de ce macrodi-système, en les articulant sur trois dimensions: en haut du schéma, la dimension phonotactique (composante phonologique), au centre du graphe, l’expansion de

catégories morphologiques (flexion verbale et nominale), et dans la partie inférieure du schéma, les traces ou résultats de fusions morphologiques dans les exposants ou dans les thèmes flexionnels. Le schéma rend compte des interactions systémiques entre une vingtaine de paramètres spécifiques aux langues et variétés fenniques orientales. En phonologie, le voisement des obstruantes [CVois], l'émergence de sibilantes alvéopalatales (en plus des palato-alvéolaires) [Sib. AlveoPal], les quanta de fricatives laryngales dans presque toutes, voire toutes les positions [H% Ubiq], selon le dialecte (*cf.* Léonard 2013), les quanta d'harmonie vocalique [%Harm Voc] et d'harmonie syllabique palato-vélaires [%Harm Syll], la palatalisation des sifflantes avant voyelle haute ou par coalescence avec voyelle haute palatale [Palat], la monophthongaison de diphtongues avec coalescence et allongement consécutif [Quant V: Monophth], l'effacement de noyaux syllabiques [Effac V], la vocalisation de latérales en coda externe [Vocal L], la vocalisation d'approximantes labiales également dans cette position [Vocal B], la diphtongaison croissante des voyelles basses longues [Dipht A]. En morphologie flexionnelle, l'expansion à 18 cas, ou ptosigénèse par triplement des dimensions morphosémantiques [Cas: 18 [Cas PostPos: Surf/Cont *3]] (*cf.* Léonard 1999 et Tikka 1992), la nature de la taxinomie tripartite des classes flexionnelles verbales [VERB: 3 CLas.Flex] – bien plus complexe dans le détail, *cf.* Léonard 2015, 2016 –, l'émergence d'une conjugaison réflexive en vepse, remarquablement diversifiée sur le plan dialectal [Conj Refl], les quatre modes assertifs [TAMV 4], les cinq accords de personne impératif-jussif de la négation [TAMV Neg 5 ACC.S].¹⁶ Le tableau 1 illustre quelques-uns de ces paramètres, en ce qui concerne la phonologie.¹⁷ Le schéma de la Figure 3 met en relation ces phénomènes avec la morphologie (modules de morphologie flexionnelle au centre du schéma, sur lesquels l'incidence morphologique des processus phonologiques vient se projeter depuis les deux plans, supérieurs et inférieurs, du graphe). Bien que la plupart de ces traits structuraux soient vepses, ils sont en partie partagés par le lude et le livvi notamment, comme l'expansion des cas sémantiques.

Les liens dans la Figure 3 correspondent à des effets d'un paramètre sur l'autre: par exemple, le voisement des obstruantes, corrélé à l'absence de gradation consonantique en vepse, revêt une incidence forte sur la construction des thèmes verbaux, moins alternants dans le diasystème vepse qu'ailleurs en fennique. Le caractère alvéopalatal des sibilantes en contexte prévoicalique palatal en vepse, avec coalescence de -i, a un effet fort sur les exposants de passé, qui forment un paradigme optionnel et défectif par exemple en vepse méridional (*cf.* Léonard 2015). Les paramètres d'intensité variable de l'harmonie vocalique et d'ubiquité

16. La plupart de ces paramètres sont repris (et augmentés) de Siragusa (2012: 228–248). Voir aussi Léonard 2014.

17. Pour la morphologie, on se référera aux articles mentionnés ci-dessus.

relative de la fricative laryngale transparaissent dans nombre de paradigmes aussi bien de la flexion verbale que de la flexion nominale: le supin illatif, par exemple, en vepse méridional, se réalise avec syncope (-mA-hA > mhA), augmentant la distribution de la fricative – nous notons la voyelle basse ici en majuscule, comme archiphonémique, dans la mesure où le dialecte en question est celui dans lequel l’harmonie vocalique est le plus résiliente. Ces deux paramètres interviennent également dans la formation des radicaux et dans l’exponence de la flexion nominale. Les liens dans la partie basse du schéma, à gauche, entre les processus de vocalisation de la latérale et de l’occlusive labiale voisée, sont ancrés également dans les paramètres du centre du schéma, et pour cause: en vepse méridional, la vocalisation de la latérale entre dans la formation de certaines sous-classes de radicaux dérivés avec augment semelfactif -ele-, et c’est également ce qu’il reste après apocope de la latérale servant d’attaque pour le cas adessif (-lla en finnois, mais il n’y a pas de géminée en vepse central et méridional). L’attaque vocalisée en position de coda interne ou externe (l > w) sert même pour la formation des thèmes des cas postpositionnels efférents et adhérents sur le plan de la surface:

Tableau 1. Données d’après Tikka 1992: 47, tableau 13 remanié

	Direction		Position	Valeur phonol
	Afférent	Efférent	Adhérent	
Via	-hV	-s-pä	-s	Fricative
Surface	-lë	-l-pä	-l	Latérale
Jalon	=lost	=lon-päi	=lon	=X

En revanche, la vocalisation de -b en coda est propre au carélien, notamment au livvi, et a des conséquences massives sur la morphologie, puisque la désinence verbale de 3ème personne est issue de *-b(i) en fennique méridional et oriental (aboutissant à -b en estonien et en vepse, -vi dans la langue du Kalevala, etc.). L’incidence de ce processus sur la flexion verbale livvi par exemple est en partie analogue à celle de la vocalisation de la latérale en vepse.

Table 2. Indexation de quelques paramètres carélo-vepses. Source: Häkkinen 1985, remanié

	Finnois	Carelien	Vepse	Parametre
*pesä	pesä	pesä	pezä	C _{Vois}
*šepä	sepä	sepä	šebä	Sib. AlveoPal
*talve	talvi	talvi	tal’v	Palat.
*kota	kota	koda	koda	C _{Vois}

(continué)

Table 2. (continué)

	Finois	Carelien	Vepse	Parametre
* <i>tinä</i>	<i>sinä</i>	<i>sie</i>	<i>sina</i>	% Harm Voc
* <i>tilta < blt.</i>	<i>silta</i>	<i>šilta</i>	<i>sild</i>	Palat & C _{Vois}
* <i>kakta, käkätä</i>	<i>kaksi</i>	<i>kakši</i>	<i>kakś</i>	Sib. AlveoPal Palat.
* <i>čolme</i>	<i>solmu</i>	<i>šolmu</i>	<i>sol'm</i>	Palat
* <i>ičä</i>	<i>isä</i>	<i>izä</i>	<i>lžä</i>	Palat & C _{Vois}
* <i>veneš</i>	<i>venex</i>	<i>veneh</i>	<i>v'eneh</i>	H% Ubiq & %Palat

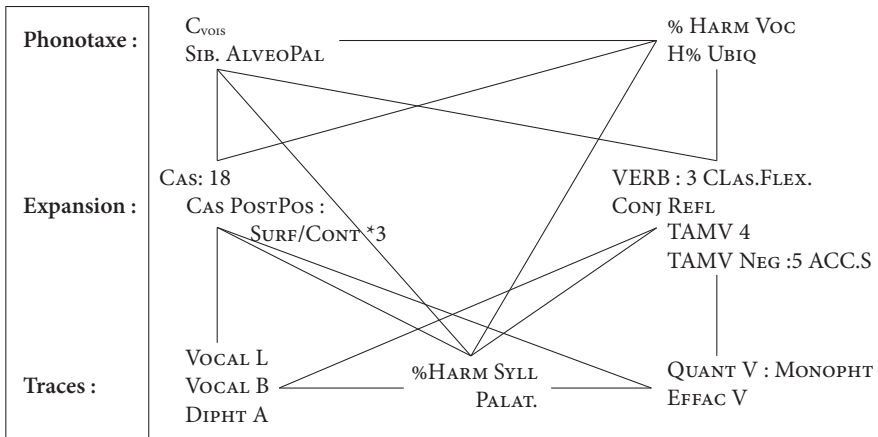

Figure 3. Paramètres structuraux du continuum structural carélo-vepse

Dans une telle optique, un lien comme celui qui associe le fennique oriental (Xa) et le russe (Y) implique, sur le plan structural, une dynamique complexe de contact de langues (interférence, au sens d'Uriel Weinreich), dont nous avons rendu compte par ailleurs, pour une variable aussi sensible que [H% Ubiq] (Léonard 2013), en confrontant les réalisations des locuteurs à L1 russe et L2 vepse (qui polarisent vers une articulation vélaire de la fricative) versus ceux à L1 vepse et L2 russe (dont la fricative glottale est proche de la breathiness, ou réalisation soufflée). Là encore, la complexité n'est en rien ésotérique, ni chaotique, ni incommensurable. Bien au contraire: ici comme ailleurs, la bonne vieille méthode des quanta laboviens permet d'y voir clair, avec de multiples perspectives pour une sociolinguistique interprétative, en aval.

3. Conclusion

Nous avons tenté de montrer comment décrire la complexité de la situation des langues collatérales fenniques, à l'aide des outils de la théorie de la complexité, ou

des systèmes complexes. Certes, nous n'avons fait qu'esquisser des points méthodologiques, en ancrant nos remarques aussi bien sur des observations de terrain dans la région de Petrozavodsk que sur notre connaissance des méthodes qui se pratiquent en théorie de la complexité (observation, modélisation, simulation), afin de donner du grain à moudre à l'étape suivante, qui serait d'implémenter des calculs sur les situations sociolinguistiques, et même, sociophonétiques, observables. C'est là une démarche indispensable en amont. Mais nous sommes bien conscients que le plus gros du travail reste à faire, qui consiste à s'aventurer sur le versant non analogique et métaphorique de la complexité, pour aborder le versant digital et computationnel, comme nous avons récemment tenté de le faire pour le basque (Léonard, Heinsalu, Patriarca & Darlu 2015), dans une perspective d'écologie linguistique. Allier la perspective interprétative, ou herméneutique, sans renoncer aux vertus de l'empirisme et d'un certain positivisme, nous semble une démarche salutaire, en ces temps de sociolinguistique dérivant vers le postmodernisme.

Références bibliographiques

- Djordjević Léonard, Ksenija. 2013. "Dynamique sociolinguistique de la langue vepse." *Cahiers d'Etudes Hongroises et Finlandaises* 19 ("Marges, interstices, contacts", ed. par Harri Veivo et Julia Nyikos): 87–99. Paris: L'Harmattan.
- Djordjević Léonard, Ksenija. 2014. "La mise en visibilité de la langue vepse." In *Les minorités invisibles: diversité et complexité (ethno)sociolinguistiques*, ed. par Ksenija Djordjević Léonard, 221–232. Paris: Michel Houdiard éditeur.
- Djordjević Léonard, Ksenija. 2018. "Emergence du vepse standard: l'élaboration linguistique comme processus dynamique." In *Actes du colloque À l'épreuve de l'Europe. Regards croisés sur les réflexions normatives entre l'Europe et la Russie dans le domaine des sciences humaines. Université de Bordeaux 3, 2–5 décembre 2015* (à paraître).
- Eloy, Jean-Michel (dir.). 2004. *Des langues collatérales. Problèmes linguistiques, sociolinguistiques et glottopolitiques de la proximité linguistique*. Paris: L'Harmattan-CEP (2 vol.).
- Gippert, Jost, Nikolaus Himmelmann & Ulrike Mosel. 2006. *Essentials of Language Documentation*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110197730>
- Häkkinen, Kaisa. 1985. "Suomen kielen äänne- ja muotorakenteen historiallista taustaa." *Fennistica* 6. Turku: Åbo Akademi.
- Heinsalu, Els, Marco Patriarca et Jean Léo Léonard. 2013. "The role of bilinguals in language competition." *Advances in Complex Systems*, 1450003-1-16. Singapour: World Scientific Publishing Company.
- Kovaleva, Svetlana et Aleksandra Rodionova. 2014. "Langue carélienne: modifications terminologiques. Langue ou dialecte." In *La catégorisation des langues minoritaires en Russie et dans l'espace post-soviétique*, ed. par Alain Viaut et Svetlana Moskvicheva, 281–290. Pessac: Maison des Sciences de l'Homme d'Aquitaine.
- Léonard, Jean Léo. 1999. "Aspects de la ptosigenèse dans les langues finno-ougriennes." *Histoire, Epistémologie, Langage* XXI (2): 79–99. <https://doi.org/10.3406/hel.1999.2747>

- Léonard, Jean Léo. 2013. "Approche socio-phonétique de la fricative laryngale en vepse." *Cahiers d'Etudes Hongroises et Finlandaises* 19 ("Marges, interstices, contacts", ed. par Harri Veivo et Julia Nyikos), 101–123. Paris: L'Harmattan.
- Léonard, Jean Léo. 2014. "Les (post)neogrammairiens face au vepse (fennique oriental, ouralien)." In *Mémoires de la Société de Linguistique de Paris XXIII. Actualité des néogrammairiens*, ed. par Jean Léo Léonard, 213–241.
- Léonard, Jean Léo. 2015. "Le vepse en tant que prisme typologique: universalité, fennicité et spécificité. Ou de la beauté discrète des jardins japonais en morphologie flexionnelle." In *Les peuples fenniques minoritaires. Questions d'histoire et de culture*, ed. par Eva Toulouze. Paris: ADEFO & L'Harmattan.
- Léonard, Jean Léo. 2016. "L'agglutinance dans les langues finno-ougriennes: déconstruction par modélisation PFM (langues fenniques et mordve)." In *Actes de la journée d'études internationale "Les langues agglutinantes: linguistique, idéologie, mythe"*, ed. par Sébastien Moret et Patrick Seriot. Lausanne: Université de Lausanne (à paraître).
- Léonard, Jean Léo et Karla Janiré Aviles Gonzalez (eds.). 2015. *Documentation des langues en danger: épistémologie et praxis*. Paris: Michel Houdiard éditeur.
- Léonard, Jean Léo et Ksenija Djordjević Léonard. 2014. "Un terrain vepse." *Etudes finno-ougriennes* 46: 303–325.
- Léonard, Jean Léo, Els Heinsalu, Marco Patriarca et Pierre Darlu. 2015. "Modeling Regional Variation from EAS: complexity and social aggregates." In *Workshop Linguistic variation in the Basque Language & Education (EUDIA-4)*, ed. par Gotzon Aurrekoetxea et al., vol. I, 145–172. Bilbao: Universidad del Pais Vasco.
- Marin, Anaïs. 2005. "Du bon voisinage en relations internationales. La frontière finno-russe, laboratoire et modèle de coopération en Europe." *Revue d'études comparatives Est-Ouest* 36 (3) ("Les nouvelles frontières européennes à l'Est"): 109–136.
<https://doi.org/10.3406/receo.2005.1724>
- Marx, Alejandro. 2011. "Finnois ingriens et Caréliens: passé et avenir." *Regard sur l'Est* (revue en ligne).
- Nesterova, Natalya A. 2013. "Le facteur ethnolinguistique dans la mobilisation ethnique des peuples finno-ougriens du nord-est de la Russie (sur la base du carélien et du komi)." *Études finno-ougriennes* 45 [en ligne: <http://efo.revues.org/2717>; consulté le 13 mai 2016].
<https://doi.org/10.4000/efo.2717>
- Родионова, А.П. et С.В. Ковалева. 2014. "Людики: проблемы сохранения языка и культуры" [http://knk.karelia.ru/site/lud/rod_kov.pdf]
- Simonato, Elena. 2013. "Le carélien: une langue à cinq visages." *Cahiers de l'Institut de Linguistique et des Sciences du Langage* 35: 123–138.
- Siragusa, Laura. 2012. *Vepsian Language: Speaking and Writing Heritage Language in Villages and Cities* (Thèse de doctorat, Université d'Aberdeen, Ecosse).
- Tikka, Toivo. 1992. *Vepsän suffiksoituneet postpositiot: kieliopillisiin sijoihin liittyvä suffiksoituminen*. Uppsala: Uppsala Universitet / Finsk-ugriska institutionen.
- Зайков, П.М. 1999. *Грамматика карельского языка (фонетика и морфология)*. Петрозаводск: Министерство образования и по делам молодежи Республики Карелия.

The lexicon of the Lithuanian language in the 17–19th centuries

Gintarė Judžentytė and Vilma Zubaitienė
Vilnius University

This article deals with lexical systemic relationships between Eastern and Western regions of Lithuania. The analysis is based on the lexicon of the most important bilingual and multilingual dictionaries and religious scripts of 17–19th century. The research examines the impact of Lithuanian dialects and other languages (Latin, Polish, German) on development of lexicon. Attention is paid on neologisms (derivation models), loanwords (lexical and semantic) and dialecticisms usage and distribution of that time. Furthermore, problems of adaptation of loanwords and their integration, synonymy of lexemes and equivalence are revealed by giving certain examples of thematic lexical groups development and the formation of terminology. This paper also deals with question why some of specific words became commonly used in the standard Lithuanian but others have disappeared or remained only in Lithuanian dialects.

1. Introduction

This article discusses the systematic lexical relationships in two Lithuanian areas – Eastern and Western regions. The analysis referred to the lexicon of the most significant bilingual and multilingual dictionaries and religious texts of the 17–19th centuries. The following dictionaries compiled by Konstantinas Sirvydas (1620, 1642) and dictionaries of Lithuania Minor (Eastern Prussia) (hereinafter to be referred to as LM) of the 18th century stood as the grounds during the research: Friedrich Wilhelm Haack (1730), Philipp Ruhig (1747), Christian Gottlieb Mielcke (1800), as well as scientific Lithuanian-German dictionaries compiled by Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann (1851) and Friedrich Kurschat (1883), including the most significant publications of the Holy Scripture. The article examines the impact of dialects and other languages – Latin, Polish or German – on the lexical vocabulary. The focus is placed on the use and spread of the then-neologisms, formation principles, borrowings (lexical and semantic) and dialectisms. It deals

with the challenges in terms of adaptation of borrowings – integration – as well as with the synonymy and equivalence of lexemes. The article presents the examples of the development of the lexicon of certain thematic groups and formation of terminology. It examines why some of the words were entrenched in the standard language and became commonly used, and others went extinct or could be found only in dialects.

2. Variations of the Lithuanian script

Prior to the appearance of the first Lithuanian scripts, 13–16th centuries, as many as four languages were used in the Grand Duchy of Lithuania (hereinafter to be referred to as LDG) for writing matters: Latin, German, Old Belarusian and Polish. The German language had an especially large influence in the Duchy of Prussia, which at the time covered part of the lands of LM. Thus, the Lithuanian language had been used in two states upon the introduction of the first written monuments.

In the 16–17th centuries three variations of the written language were used for writing in the lands populated by the Lithuanian. They differed not only in their phonetics, but also in the certain features of the language – morphology, syntax and lexis (Dini 2014). However, these differences were not as significant when compared with the phonetic ones.

The western variation is subject to the texts written in LM – a part of the Duchy of Prussia, and later on a part of the Kingdom of Prussia –, the remaining two variations pertained to the texts written in Lithuania Proper – in the LDG, later on, *i.e.* in the Republic of Both Nations. The middle variation of the text language was used in the Samogitian Diocese, while the eastern one was common in Diocese of Vilnius. The dialectal basis of the western and middle variations of the written language is the sub-dialect of Western Highlanders, and the eastern variation is based on that of Eastern Highlanders. The eastern variation derived from the then-colloquial language of the city of Vilnius – Koine. The western variation was created by Evangelists Lutherans, the middle one – mostly by Catholics and Evangelists Reformats, whereas the eastern variation was developed by Catholics (Zinkevičius 1977; Zinkevičius 1988).

The eastern and middle variations had interesting forms of the simple present verb tense: *rodžia/rodo* ‘shows’, *mokia/moko* ‘teaches’. The eastern variation had a specific conjunction *adunt*, *i.e.*, *idant* ‘so that’. The western variation texts used to have a plethora of archaic forms: forms of simple past verb tense *pasveikinojo/pasveikino* ‘welcomed’, *artinojosi/artinosi* ‘approached’, *varginojol/vargino* ‘troubled’, forms of the past frequentative tense *būlavau/būdavau* ‘used to be’, *ateilavo/ateidavo* ‘used to come’, *atsakydlavo/atsakydavo* ‘used to answer’, rare

conjunctions *angul arba* ‘or’, *jeng/jeigu, jei* ‘if’, *neng/negu* ‘than’, adverbs *dienuntal kurią nors dieną* ‘some day’, etc. The western variation used to differ from the other two variations in its lexicon and vocabulary. For instance, the lowest-value coins were called *juodikiai* in LM, while in the middle variation there were referred to as *pinigėliai*; a building to store cereals was called *skūnia* or *skūnė* in the western variation, and in the middle and eastern variations it was referred to as *kluonas, klojimas*. Each variation had specific lexical features, for instance, in the eastern variation a purgatory was often called *paskunda, i.e., paskanda* ‘flood’, and the middle variation used the the Slavism *čysčius* (Palionis 1995).

The development of a common language and uniformity of the lexicon of the Lithuanian language became of an especially high importance when it came to drafting – translating and editing – religious texts, especially the Bible. To publish and edit Lithuanian texts in LM, commissions were composed and priests representing different dialects were invited. The first printed Bible was published as late as in 1735. Until then only separate parts were published: the Psalm Book (1625, 1728), the New Testament (1727).

2.1 Western variation

The western variation of the written language was based on the language spoken in Lithuanian lands of Eastern Prussia (Lithuania Minor), it was highly oriented to the southern sub-dialect, which was then considered prestigious – near Gumbinė, Stalupėnai, Tolminkiemis, Darkiemis – and had retained long inflections of the words both in stressed and unstressed positions. The language of the western variation is in its features closest to our contemporary language; in terms of phonetics it differs only in actual nasal vowels which used to be marked by dashes instead of currently used arcs. Thus, the western variation of the written language was characteristic of the following (Zinkevičius 1977):

1. Full nasal vowels *a, e* and tautosyllabic clusters *an, am, en, em, e.g.: mąsto* ‘thinks’, *kęsti* ‘suffers’, *dangus* ‘sky’, *penki* ‘five’, etc.;
2. *l* preceding *e* type vocalism was not hardened, e.g.: *ledas* ‘ice’.

The main representatives of the western variation in the 16–17th centuries were: Martynas Mažvydas – creator of Lithuanian writing, author of the first printed book in the Lithuanian language, the *Katekizmas* (1547) –, Baltramiejus Vilentas, Jonas Bretkūnas – translator of the first manuscript of the Bible –, Jonas Rėza and Daniel Klein – author of the first grammar of 1653 in the Latin language. The standards of the western variation were entrenched by linguistic works in the 18th century: grammars and dictionaries (Palionis 1967; Palionis 1995).

2.2 Eastern variation

Were it not for the historical twists and turns, the language of the eastern variation could, in the long run, become the basis of our standard language – after all it was the language of the capital city. It was mainly based on the colloquial language of the city of Vilnius and dialects of Vilnius suburbs. It may seem that the first attempted Lithuanian texts in manuscripts were written in this particular language; however, the first printed texts of this variation – all of them were related to the activity of Jesuits in Vilnius – appeared later than those of other variations and they were primarily associated with the works of Konstantinas Sirvydas and Jonas Jaknavičius. In addition, the anonymous catechism of Ledesma published in 1605 and that one of Bellarmine that appeared in 1677.

The sound *l* preceding the indicated vowels in the eastern variation was also hard and it was marked by the same letter with stroke *l̄*. Palatalization of the consonants was more intense by frequently inserting an additional palatalization mark. The eastern variation was distinct from the middle one in the fact that the syllabic clusters *an*, *am*, *en*, *em* were actually not inherent in the language (some of them were only present in certain inflections): *an*, *am* were responded by *un*, *um*, and *en*, *em* – by *in*, *im*, for example, *dungus* instead *dangus* ‘sky’, *pink**i* instead *penk**i* ‘five’ (Zinkevičius 1977). Long vowels were used instead of nasal ones and they, however, only partially coincided with the vowels of the contemporary standard language – *a*, *u* became *ū*, *o*, *e*, *i* – the long vowel *y* (*ī*). In the texts they were typically denoted as *i* and *u*, for instance, *musto*, *i.e.*, *mąsto* ‘thinks’, *kisti*, *i.e.*, *kęsti* ‘suffer’. The long vowel *o* was not as narrow as in the middle variation; very often *a*, instead of *o*, was written in the texts. Moreover, some of the texts contained the cases of Sudovian dialect, *č*, sometimes *t*, and *dž* were interchangeable with *c* and *dz*: *trecias* was responded by *trečias* ‘third’ or *priciks* – *pritik*s ‘will fit’, *medžiai* – *medziai* ‘trees’ (Zinkevičius 1977).

The most notable and influential representative of the eastern variation was Konstantinas Sirvydas, a Jesuit, who devoted most of his life to Vilnius University and preached memorable sermons in the Church of St. Johns. He was the author of the first original collection of Lithuanian Catholic sermons entitled *Punktai Sakymų* (Points of Gospel). Through the help of Sirvydas, Jesuits realised the significance of the Lithuanian language in the 17th century. Vilnius University had a very favourable environment formed in terms of our language. Sirvydas was a prominent erudite. Besides the native language – he is predicted to have been born to the west from Anykščiai –, he was fluent in Polish, Latin, Greek, maybe even in the clerical Slavic and Hebrew languages. Two dictionaries compiled by Sirvydas entrenched the standards of the eastern variation and subsequently became a guide for many Lithuanian men of education who wanted to write in

Lithuanian; the second dictionary was referred to by Latvian lexicographer Georg Elger when compiling the Polish-Latin-Latvian dictionary in 1683 (Judžentytė & Zubaitienė 2015).

Till the very 19th century GDL did not have other dictionaries of the Lithuanian language.

3. Lexicographic works

The precise date of publication of the first dictionary of Konstatinas Sirvydas, which is currently stored in the State Archive of Ancient Acts in Moscow, is unknown as the only remaining copy lacks the title page and the ending. Based on the paper watermarks it has been determined that the dictionary could have been published around 1620 in Vilnius. According to the record found in the list of the library books of Saliamonas Risinskis, the archiver of Calvinist Kristupas Radvila, the dictionary is now called *Promptuarium dictionum Polonicarum Latinarum et Lituanicarum* (hereinafter to be referred to as SP_r). This is a trilingual Polish-Latin-Lithuanian dictionary whose Polish and Latin parts were based on *Polonicolatina* part of Nicolaus Volckmarus' dictionary *Dictionarium quator linguarom* of 1613. The Lithuanian part contains approximately 6.000 Lithuanian words, and around 600 Polish words are left without the Lithuanian equivalents.

The second trilingual dictionary of Sirvydas *Dictionarium trium linguarum* was published in 1631, unfortunately, not a single copy has survived. This dictionary was re-published in 1642, 1677 and 1713 in Vilnius and till the end of the 19th century it was the only printed lexicographic work in Lithuania Proper. *Dictionarium trium linguarum* (hereinafter to be referred to as SD) contains around 10.000 Lithuanian words. The Polish-Latin part of the dictionary that was compiled by Sirvydas on the basis of the dictionary compiled by Gregorij Cnapij *Thesaurus polono-latino-graecus* published in Krakow 1621 for educational purposes.

Sirvydas' dictionaries were designed for the students of Vilnius Jesuit Academy whose mother tongue was Polish, and the teaching language – language of instruction – at the university was Latin. The alumni were taught to explain the principles of the faith to Lithuanian people, therefore they had to at least acquire the basic knowledge of the Lithuanian language. Thus, the dictionaries required the Lithuanian equivalents to be placed next to the Latin and Polish words.

The first LGD dictionaries had a major impact on the development of the Lithuanian written language, especially its lexicon. They recorded the Lithuanian dialect of Vilnius City and its suburbs or the variation of Eastern Highlanders' inter-dialect. Sirvydas' dictionaries may be considered a reflection of the written language of Vilnius.

Sirvydas produced many synonyms and entrenched the words that are used nowadays: *našlaitis* ‘orphan’, *penas* ‘food’, *prigimtis* ‘nature’, *varguolis* ‘pauper’, etc. He was the most prominent creator of neologisms in the 17th century – the native language did not always have appropriate words to express complex concepts. The scientists consider the words: *apkasas* ‘entrenchment’, *išpažintis* ‘confession’, *kiekybė* ‘quantity’, *kokybė* ‘quality’, *pratarmė* ‘foreword’, *taisyklė* ‘rule’, *turgavietė* ‘marketplace’ to have been neologisms created by Sirvydas (Pakalka 1961, 1979; Jakaitienė, 2006).

The dialectal differentiation in the western variation was relatively low, therefore the development of the written language was simple and sufficiently clear. Here, the standard written language was formed on the basis of the dialect of Western Highlanders.

Between the end of the 17th century and the beginning of the 18th century several bilingual German-Lithuanian dictionary manuscripts were compiled in LM. Two anonymous manuscripts have survived: *Lexicon Lithuanicum* and the subsequent and larger-scale dictionary *Clavis Germanico-Lithvana*. Their influence was much lower than that of printed dictionaries due to their scarce availability. The Lithuanian-German and German-Lithuanian dictionaries compiled and printed in LM or Eastern Prussia also belong to this period. The first dictionary published in Halle was compiled by Friedrich Wilhelm Haack with the title *Vocabularium Litthuanico-Germanicum et Germanico-Lithuanicum* in 1730 (hereinafter to be referred to as H). This is a small dictionary whose Lithuanian part contains almost 5,000 words used in the Lithuanian translation of the New Testament in 1727 and Psalm Book in 1728, whereas the second German-Lithuanian part is almost twice as smaller. The aim of the dictionary is to provide people who wish to learn Lithuanian and successfully translate religious texts into Lithuanian with the basic knowledge of the language (Zubaitienė 2012). In 1747, the two-part dictionary *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon* compiled by Philipp Ruhig (hereinafter to be referred to as R) was published in Kaliningrad (formerly known as Karaliaučius, germ. Königsberg). Christian Gottlieb Mielcke supplemented Ruhig’s dictionary and published it on his behalf in 1800 *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Wörter-buch* (hereinafter to be referred to as M). Both dictionaries provided material not only from religious texts, but also from the living language; the authors, when compiling the dictionaries, used not only the till then printed Haack’s and Sirvydas’ dictionaries, but also the Lithuanian dictionary manuscripts. Ruhig’s dictionary introduced the folklore material for the first time – around 40 proverbs and sayings –, which was later greatly expanded in the dictionary published by Mielcke – it already contained around 300 units of minor genres of folklore. Part of phraseologisms were included by Mielcke from the dictionary manuscript compiled by Jokūbas Brodovskis in the 18th century but only

the German-Lithuanian part has survived. The abundance of examples reflects the authors' efforts to illustrate the richness of the Lithuanian language in words and its imagery. These dictionaries differed from Haack's dictionary in the order the words were presented as well: Haack strictly followed the alphabetical order in terms of words and illustrative examples, while Ruhig and Mielcke used to group the words in clusters (Zubaitienė 2010). The dictionaries gained popularity not only in LM, but also in Lithuania Proper; they were also used by subsequent LGD and LM lexicographers: Dionizas Poška, Simonas Daukantas, Friedrich Kurschat and Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann.

In the 19th century, the first dictionary in LM was compiled by German philologist Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann for scientific purposes. Referring to the printed dictionaries of Sirvydas, Haack, Ruhig, Mielcke and available manuscripts and grammars compiled by Gottfried Ostermeyer and other authors, he compiled *Wörterbuch der Littauifchen Sprache* which was published in Kaliningrad in 1851 (hereinafter to be referred to as N). This is an explanatory dictionary containing around 33,500 Lithuanian words. The dictionary aimed at explaining the meaning of certain words in general, the difference between the meaning, the synonymy of Lithuanian words used in one sense or another, rather than only giving the German equivalents of the Lithuanian words. The words here are listed in a semi-alphabetical – copied from Sanskrit (*E, I, O, U* follows *A*, afterwards the words starting with *J, W, T, D...* are listed) – and semi-clustered order.

Although the dictionary was very inconvenient to use for practical reasons due to the way the material was presented, it had served as the main source of the Lithuanian lexicon for the European linguists for several decades. For over 30 years Nesselmann continued to collect supplements to the dictionary and was compiling a new dictionary – this time he was arranging the words in an order of the Latin alphabet –, but he failed to complete it. A part of the new dictionary was published by Maximilian Voelkel after Nesselmann's death.

The largest and most significant Lithuanian lexicographic work in the second half of the 19th century was the two-part dictionary *Wörterbuch der Littauischen Sprache* compiled by Friedrich Kurschat. The first volume of the German-Lithuanian part was published in 1870, and the second was published in 1874, the Lithuanian-German part was published in 1883. Kurschat's dictionary is in several aspects considered to be superior to the dictionary of Nesselmann: (a) it contained much more Lithuanian folklore lexicon and phraseology, the authenticity of the words were graphically marked – a lexicon researcher could immediately see which words were folk, which of them were artificial or created by other authors, or had been mangled –; (b) all Lithuanian words were accented and their accents were marked fairly precisely; (c) it adhered to the standard order of the work arrangement – the same cluster contained only some headword derivatives which

were the most regular ones –, therefore the dictionary was much more convenient to use (Jakaitienė 2006).

4. Standardisation of the lexicon

The borrowings and own words were competing in the Lithuanian texts of the 17–18th centuries. The following words were used in parallel: *žaižda* and *rona* ‘wound’, *tikėjimas* and *viera* ‘faith’, *gyvenimas* and *žyvatas* ‘life’, *stebuklas* and *čiūdas* ‘miracle’. The abundance of Polonisms – and other Slavisms –, was caused by two main reasons: (a) continuously increasing influence of the Polish language in public life – especially in the territory of the GDL –, and (b) the use of Polish originals by many Lithuanian authors. The German language was prevalent in LM, besides, a lot of texts – both decrees and religious works – were translated from German, which led to the use of many Germanisms, e.g., *kurbas* from German *Korb*, *mistras* from *Meister*, *ricerius* from *Ritter*, *šelmis* from *Schelm*, *šiporius* from *Schiffer*, *špūlė* from *Spuhl*, *šturmas* from *Sturm*, *tancius* from *Tanz*. Many words were not assimilated into the language, for instance, instead of *kurbas krepšys* or *pintinė* ‘bag’ are used; instead of *tancius* – *šokis* ‘dance’; instead of *šiporius* – *jūrininkas* ‘sailor’; instead of *špūlė* – *siūlė* ‘seam’. Other words are used nowadays as well but their phonetic variations differ: *meistras* ‘foreman/master’, *riteris* ‘knight’, *štormas* ‘storm’. Whereas a light-headed, mischievous person is still called *šelmis* ‘rascal’.

The texts were also full of loan-translations from the German language, cf. *bangos žuvis* from German *Wallfisch*, *draugkariaująs* from *Mitstreiter*, *pirmtakūnas* from *Vorläufer*, *prieškristis* from *Antichrist*, *sandarbininkas* from *Mitarbeiter*, *žmogvagis* from *Menschenlieb*. They did not fall into the standard Lithuanian language, e.g.; we have *banginis* ‘whale’; instead of *pirmtakūnas*, we use *pirmtakas* ‘forerunner’; Christ’s enemy is called *antikristas* ‘antichrist’; instead of *sandarbininkas*, we now use the compound *bendradarbis* ‘co-worker’; in some cases, the collocation is used, e.g., *drauge kariaujantys žmonės* ‘people fighting together’ or *tie, kurie grobia žmones* ‘those who kidnap’.

Lexicographers were trying to include various words representing the dialects of the region, therefore the dictionaries, especially those of LM, contained many phonetic and morphological dialectisms. Not all of the forms assimilated into the standard language. For example, the dictionaries recorded both *gomuras* and *gomurys*, but only *gomurys* ‘palate’ has been assimilated; *šona* and *šonas*, but *šonas* ‘side’ is used; *vabalas* and *vabalis*, but only *vabalas* ‘bug’ assimilated; *žaltis* and *žaltys*, now *žaltys* ‘grass-snake’ is used; *žemuoga* and *žemuogė*, only *žemuogė* ‘wild strawberry’ assimilated, etc. Also, instead of phonetic dialectisms recorded in the western variation *aužuolas*, *daglas*, *rupuižė*, *saikėti*, *skreistė*, the words *qžuolas*

‘oak’, *deglas* ‘flare’, *rupūžė* ‘toad’, *seikėti* ‘measure’, *skraistė* ‘mantle’ assimilated into the standard language.

Every author created neologisms to denote new realia – especially the ones related to Christian truths. Neologisms were typically created based on the structure of the word formation in other languages – usually, Polish, less frequently the German or Latin languages –, therefore they may be considered the translated neologisms, for instance, Sirvydas’ dictionary provides *vaikavedys* ‘child leader’ instead of *pedagogas* ‘educator’. Other neologisms did not assimilate as well: *dirvinystė* instead of *žemdirbystė* ‘agriculture’, *miestavaldis* instead of *burmistras* ‘burgomaster’, *protomeilė* instead of *filosofija* ‘philosophy’, *pulkavedis* instead of *rotmistras* ‘cavalry captain’. It was not always easy to determine whether or not a newly formed word found in the texts was used in dialects at the time and who was the first to create such a word.

Some of the realia in the dictionaries were explained by several definitions, e.g., Sirvydas used to refer to anatomy as *žinia paraikymo sąnarių* ‘knowledge of joint slicing’, whereas Ruhig called it *supjaustymas ir peržiūrėjimas viso kūno* ‘cutting and review of a whole body’; spices in Haack and Ruhig’s dictionary were defined as *žolės gerai* (or *gardžiai*) *kvepiančios* ‘herbs with a good (or delicious) smell’, *komedija* ‘comedy’ was referred to as *žaislai tamsieji* ‘dark toys’ in Ruhig and Mielcke’s dictionaries, *melionas* ‘melon’ – *saldusis agurkas* ‘sweet cucumber’, *nata* ‘note’ – *žymelė giedama* ‘mark sung’, *žaidžiama* ‘mark played’ or *skaitytinė giedamoji* ‘the note to sing’.

When analysing the spread and standardization of the lexicon, this article discusses the several thematic groups. It exemplifies how the name of persons – and occupations – were changing, and indicates other thematic groups related to the environment – nature, daily activities – or people’s activities. It further analyses the terminology of certain fields – biological and legal terms. Finally, it presents the words which are not currently used in all meanings or are used in altered meanings.

4.1 Names of persons

In the first LGD dictionaries a person who sells goods and is engaged in trading was called *prekijas* ‘merchant’ (SPr 68, SD 142), while in LM the borrowing *kupčius* and the hybrid word *kupčelnikas* from German *Kaufmann* (R II 220) were used. The noun *prekijas* ‘merchant’ is associated with the noun *prekė* ‘goods’, the second word is a borrowing from Slavic languages – cf. Belarusian *кынеу*. Currently, the well-established lexemes are *prekiautojas* ‘trader’ from *prekiauti* ‘trade’ or *pirklys* ‘buyer, merchant’ from *pirkti* ‘buy, purchase’. Another neologism considered to have been created by Sirvydas was *pirkėjas* ‘buyer’ (SD 21), which now is used

in the standard language. This word for the first was witnessed only in Ruhig's dictionary (R II 388) in LM. The word *pirkikas* was additionally presented (R I 105). Haack's dictionary still contained a form of participle *perkqs* (H 95).

A fishing man used to be defined as *žūklijas* (SPr 160, SD 382); *žūklys* or *žūklė* (R II 141, M II 185). Another thematic form *žvejas* was also used (H 175, R II 141). Nesselmann, who was collecting the material from various dialects and texts, had also recorded the forms *žvejus* and *žuklijas* (N 552). The form that is established nowadays is *žvejys* 'fisherman'.

A person riding a horse is referred to as *raitininkas* in Sirvydas' dictionaries (SPr 47, SD 88), while LM dictionaries of the 18th century already witness the noun *raitelis* 'rider', which is well-established in the standard language (H 109, R II 117).

The old dictionaries did not contain the word of the standard Lithuanian language *eigulys* 'forest ranger'. In Sirvydas' dictionary a forest guard was referred to as the collocation *miškų priveizdėtojas* (SPr 70). Ruhig's dictionary recorded the borrowing *liesininkas* (R II 146), Mielcke's dictionary defined it as *liesinčius* (M II 192). In the standard Lithuanian language, the word *girininkas* 'forester' is often used as a synonym which in Sirvydas' dictionary only meant a 'hermit', and in Kurschat's dictionary it carried the meanings of 'forest inhabitant' or 'forest worker' (K 124).

The noun *gydytojas* 'doctor', which is well-established in the standard language was included in both dictionaries of Sirvydas, the second dictionary contained the obsolete synonym *vaistytojas* (SPr 71, SD 151). It is considered to be Sirvydas' neologism. In the dialects of LM the German loanword *liekorius* was more common, although since the middle of the 18th century the word *gydėtojis* had also been recorded, *liekorus* (H 156); *lėkorus*, *gydėtojis* (R II 32). The dialectal form *gydytojis* was also included in the scientific dictionary of Kurschat of the 19th century (K 121).

A person carrying letters was previously referred to as *lakštanešis* (sheet carrier) (*lakštas* + *nešti*) (sheet + carry) or *gromatanešis* or *gromatnešis* (note carrier) (*gromata* + *nešti*) (note + carry): *lakštanešis pėščias*, *gromatanešis* (SD 143); *gromatnešys* (R II 84). Subsequently, the word *laiškas* (letter) took the place of the nouns *lakštas* (sheet) and *gromata* (note). Thus the word *laiškanešys* (letter carrier) (*laiškas* + *nešti*) (letter + carry) was entrenched in the standard language.

A person who is famous by his deeds and courage was also variously defined in the first dictionaries. One of such names is the compound *didžiavyris*, i.e., *didis* + *vyras* 'great' + 'man' (SD 20). Nowadays the form without a combining vowel is entrenched in the Lithuanian language, i.e., *didvyris*. The international work *herojus* 'hero' is also common. In the dictionaries of LM the compound *karžygys* 'warrior' was similarly used, *karžygis*, i.e., *karas* + *žygis* 'war' + 'march' and the borrowing *ricėrius* (R II 197, M II 262). Only the first word from the latter

assimilated into the language. The Germanism *riteris* ‘knight’ had only remained as a historicism.

Sirvydas referred to a person who wins a battle, contest as a *pergalėtojas* (SD 558), and currently the derivative from the word *nugalėti* ‘to win’ prevails, i.e., *nugalėtojas* ‘winner’.

Those who tell lies or indulge others were referred to as *veidamainiai* or *viltaviliai* in the first LGD dictionaries: *veidamainys* (SPr 72); or *viltavilyis* (SPr 101, SD 304). The dictionaries of LM had already entrenched the form *veidmainys* ‘two-faced’ (H 185, R II 203) in the 18th century. This compound from *veidas* + *mainyti* ‘face’ + ‘change’ was used in the standard language as well.

A person who boasts too much was called *girūnas* in the 17th century (SPr 11, SD 29). The dictionaries of LM also contained the collocation *šuns uodega* ‘dog’s tail’ and the compound *šunuodegis* ‘dog-tailer’ (R II 150). The current well-established form with a prefix is *pagyrūnas* ‘boaster’.

Sirvydas’ dictionaries referred to a playing person as the noun *žaislininkas* (SPr 38), and the noun *žaidėjas* ‘player’ (SD 74). In Ruhig and Mielcke’s dictionary the noun *žaidėjas* also carried the meanings of a ‘musician’ (R II 333, M II 445) and a ‘comedy artist’ (R II 93, M II 121). In the contemporary Lithuanian language those who play and/or take part in a game are called *žaidėjai* ‘players’, those who play musical instruments are referred to as *muzikantai* ‘musicians’ and *artistai* ‘artists’ are performers of art works.

Both the derivative *burtininkas* ‘sorcerer’ with the suffix *-ininkas* that is well-established in the standard language and the translated neologism *juodaknygininkas* ‘black-booker’ – from *juodas* ‘black’ and *knyga* ‘book’ –, were used to refer to a sorcerer, magician (SD 16, SD 486). Also, the word *burtininkas* ‘sorcerer’ (R I 19, M II 551) was used in LM. The compound *juodaknygininkas* as well as *juodaknygės* ‘black books’, ‘charm books’ did not assimilate into the language.

A man of a foreign country in the first LGD dictionary was referred to as *svetimažemis* ‘foreign-lander’ – from *svetimas* ‘foreign’ and *žemė* ‘land’ (SPr 16). In LM the dictionaries of the 18–19th centuries contained the collocations *svetimas žmogus* ‘strange man’, *žmogus iš svetimos šalies* (*žemės*) ‘man from a foreign country (land)’, *ateivis* or *ateivys* ‘newcomer’ (R II 147), *prašalaitis* ‘stranger’ (M II 194), *svetimašalis* ‘foreigner’ (K 417). The word *svetimšalis* ‘foreigner’ assimilated into the standard language. The derivative *ateivis* ‘newcomer’ is now more common in a narrower meaning ‘alien’.

To indicate a monarch, the derivatives were preferred as well: *vienavaldis* or *vienvaldis*, *vienvaldys*, from *vienas* ‘sole’ and *valdyti* ‘rule’ (SPr 46, SD 87, R II 259, K 502). The international word *monarchas* ‘monarch’ was entrenched as a term in the standard language, although the noun *vienvaldys* ‘sole ruler’ is also used.

To name a philosopher, Sirvydas elected the descriptive collocation *išminties, nuomonios mylėtojas* ‘lover of wisdom, opinion’ and the neologism *protomeilis* ‘mind-lover’ (SD 61). Whereas, Ruhig’s dictionary shows the form *pilozopas* from the Bible of 1735 (R II 279). The form *pilosopas* is also present in Kurschat’s dictionary of the 19th century (K 312). The noun *filosofas* ‘philosopher’ is used in the standard Lithuanian language.

The noun *smarkininkas*, which was common both in the GDL and LM under the meaning of ‘tyrant’ (SD 451, R II 358, also K 390) failed to assimilate into the language. The word *tironas* ‘tyrant’ which derived from the Polish or Belarusian languages was borrowed into the standard Lithuanian language.

The word *etmonas* ‘hetman’, which was used earlier as well, is currently common as a historicism. In the old dictionaries the words slightly differed in their phonetic forms, e.g., *hetmanas, kariavedis* ‘hetman’, ‘war-leader’ (SPr 42, SD 82); *hetmonas* (R II 137). Sirvydas’ neologism *kariavedys* did not assimilate into the standard language, but the compound *karvedys* ‘war-leader’, from *karas* ‘war’ and *vesti* ‘lead’ is used, i.e., a person leading to a war.

The word *flegmatikas* ‘phlegmatic’ entrenched in the standard language was witnessed in the first dictionary of Sirvydas (SPr 31).

4.2 Names of plants and animals

When it comes to the words indicating the environmental realia, the names of animals and plants may be primarily mentioned. The comparison of the texts of the eastern and western variations illustrates the variation between the word forms as well. They may be considered dialectal phonetic or morphological variations. For example, Sirvydas’ dictionaries present the form *gulbis* (SPr 69, SD 146), whereas the word *gulbė* ‘swan’ may be found in the dictionaries of LM (R I 320, M II 428, K 140). A forest bird *putpelė* ‘quail’ in Sirvydas’ dictionaries is recorded in a dialectal form *piepala* (SPr 144), and the dictionaries of LM of the 18–19th centuries present *putpela* (H 223, R II 390, M II 525, K 340). A grassland bird *griežlė* ‘corncrake’ in Sirvydas and Mielcke’s dictionaries is recorded in a form *griežė* (SD 31, M I 86), whereas in LM it is referred to as *driežlė* (R I 27). The forms *gulbė* ‘swan’, *putpelė* ‘quail’ and *griežlė* ‘corncrake’ assimilated into the standard language.

The word form *elnias* ‘deer’ meaning a forest animal was first witnessed in Haack’s dictionary (H 186). All dictionaries compiled by Sirvydas, Ruhig or Mielcke and Kurschat contained the word *elnis* (SD 88, R II 206, M II 274, K 107).

Sirvydas’ dictionaries recorded the additional *u* thematic form *šeškus* (SPr 180, SD 442). However, the productive *o* thematic form *šeškas* ‘ferret’ (M II 286) entrenched in the standard language. Yet another forest animal with luxurious fur, a stoat, was called differently in the dialects of LM. Nesselmann provides the

following synonyms: *šarmuonys*, *šarmuonėlis*, *šermuonys*, *šarmuo*, *šermuo* (N 513). The word *šermuonėlis* assimilated into the standard language.

To name the animals from foreign countries the own words denoting another animal were chosen or a descriptive method was employed, or a borrowing was adapted to the language.

The word *dramblys* – currently ‘elephant’ – in the texts of LM of the 18th century, did not mean an animal from warm lands at all but it referred to a stout, sluggish person (R I 27, M I 131). The borrowing *elefantas* (SD 409), *elepantas* (R II 117, M II 153), *ėlepantas* (K 106) was used to name the animal. The noun *dramblys* ‘elephant’ under the meaning of an animal was first used only in non-religious texts at the end of the 19th century.

The word *skorpionas* ‘scorpion’ – word nowadays has assimilated into the standard language – was named as *kurklys* ‘mole cricket’ in Sirvydas’ dictionaries (SPr 93, SD 204), whereas the dictionaries of LM contained the word *angis* ‘viper’ (H 3, R II 323) together with the adapted dialectal form *skorpions*.

A panther in Sirvydas’ dictionary is denoted by the word *lūšis* ‘lynx’ (SD 393), while Ruhig’s dictionary contains the form *panterė* as well as the collocation *didysis lūšis svetimos žemės* ‘great lynx of a foreign land’ (R II 274). The form *pantera* ‘panther’ was established.

Ruhig and Mielcke’s dictionaries record three forms from the Bible, which mean a ‘leopard’, *i.e.*, *pardas*, *pardelas* and *pardelis* (R II 274, M II 367). The word *leopardas* assimilated into the standard language.

Ruhig’s dictionary suggests the form *tygeris* alongside with the collocation *didysis karštų žemių lūšis* ‘great lynx of hot lands’ (R II 351). The noun *tigras* ‘tiger’ was established to name a predator in the standard language.

In the dictionaries a parrot is referred to as *paukštis Indijos* ‘bird of India’ (SD 284) or *šnekąsis vanagėlis* ‘talking eagle’ (R II 284). The borrowing *papūga* ‘parrot’ is currently used in the standard language. This form was apparently recorded only in the texts of the end of the 19th century.

To name a winged dragon, a wyvern, Sirvydas suggested the collocation *didysis driežas* ‘great lizard’ (SD 413). In LM the word from the Slavic languages *smakas* was borrowed into the language, *cf.* Polish *smok*, Belarusian *смoк* (H II 167, R I 103). The noun *slibinas* ‘dragon’ is of a common use nowadays.

Yet, Sirvydas’ neologism *kupranugaris* ‘camel’, from *kupra* + *nugara* ‘hump’ + ‘back’ (SD 477) outrivalled the borrowing *verbliūdas* (R II 90), which was recorded in the dictionaries of LM and was used in religious texts, and entrenched in the standard Lithuanian language.

The dictionaries of both LGD and LM contained the established name of a climbing plant added to beer *apvynys* (SD 30, R II 210). The form established in the standard language lacks *v*, *i.e.*, *apynys* ‘hop’. This form together with a plural

form was already included in Kurschat's dictionary published in the 19th century – *apynys* 'hop, hops' (K 14).

Sirvydas' dictionary recorded the form *dilgynė* (SD 319), Nesselmann's dictionary contained the additional form *dilgė* (N 142); however, the word *dilgėlė* 'nettle', which was first witnessed in Ruhig's dictionary (R II 266), was entrenched in the standard language.

Instead of the tree name *aliksišnis* common in the dialects of Eastern Highlanders, which was recorded in Sirvydas' dictionary (SPr 113), the word *alkšnis* 'alder' was established in the standard language.

Yet, to name a certain sour berry – gooseberry – Sirvydas' dictionary provided only the collocations *uoga karti* 'berry bitter', *uoga nesirpus* 'berry unripe', *uoga žalia* 'berry raw' (SD 1). Nowadays the borrowing *agrastas* 'gooseberry' is in use.

To name a lemon Ruhig and Mielcke's dictionary recorded the adapted form *citronė* and the descriptive collocation *geltonas obuolys svetimos žemės* 'yellow apple of a foreign land' (R II 92, M II 121). Kurschat's dictionary also included the form *cytryna* (K 68). The international word *citrina* 'lemon' is of a common use in the standard Lithuanian language.

4.3 Natural phenomena and objects

To name warm weather two words *šilima* and *šiltis* (SPr 14, SD 34) were used in the GDL in the 17th century. The form *šiluma* 'warmth' (R II 393) of the western variation – characteristic to the dialects of LM – was established. Yet, the form *lytus* (H 58, R I 81) which was typically used in the dialects of LM was superseded by the eastern variation form *lietus* 'rain' (SPr 20, SD 46).

In the 17th century, in the eastern variation thawing was referred to as the noun *atadrėgis* or *atdrėgimas* (SPr 194), whereas in LM the word *atrėkis* was used (R I 8, R II 245). The words *atodrėkis* or *atlydys* 'thaw' were established in the standard language.

A month when leaves are falling was referred to as either *lapakritis* (SD 154) or *lapakristis* (R I 74) in the old dictionaries. Today the leaf-fall month is called *lapkritis* 'November' in the Lithuanian language.

Instead of the currently well-established noun *vaivorykštė* 'rainbow' the collocations *dangaus juosta* 'sky band', *laumės juosta* 'witch's band', *dangaus kilpinis* 'sky loop', *oro rykštė* 'air twig' were previously used, cf.: *dangaus juosta* (SPr 180); *juosta dangaus*, *kilpinis dangaus* (SD 442); *oro rykštė*, *dangaus juosta*, *laumės juosta*, *kilpinis dangaus* (R II 289).

To indicate a place where rivers join, the word *sutekmė* was initially used, (SD 422). The word *santaka* 'confluence' assimilated into the standard language.

The form *nuodeglis* ‘firebrand’ (SPr 35, SD 69) recorded in Sirvydas’ dictionaries failed to assimilate into the language as well. The derivative *nuodėgulys* (R I 23, R II 82, M II 107), which was commonly used in the western variation, was assimilated into the language.

The old dictionaries referred to a spider web as the compound *vorotinklas* or the plural form *vorotinkliai* – with a combining vowel *o* – or without a combining vowel *vortinklis* (SPr 120, SD 281, R I 161, R II 333, M II 446). The derivative with a combining vowel *a*, *i.e.* *voratinklis* ‘spider-web’ was established in the standard language.

4.4 Domestic realia, items, environment

This section provides several names of the items – tools, clothes, jewellery, etc. – as well as the nouns denoting a certain location, etc. In Sirvydas’ dictionary the derivative of the suffix *-ykl-* is used to name the glasses – *veizdyklės*, from the verb *veizdėti* (SD 263). As many as several synonyms are already included in Ruhig and Mielcke’s dictionaries: the borrowing from the German language *brilės*, also *veizdyklė*, *žiūryklė*, *žiūronai* ‘binoculars’ (R II 84, M II 111). Neither the borrowing nor Lithuanian derivatives *veizdyklė*, *žiūryklė* assimilated into the standard language. Only the neologism *akiniai* ‘glasses’ created at the end of the 19th century became of a common use. Whereas *žiūronai* ‘binoculars’ today carry the meaning of an ‘optical device to look at things that are far away’.

To name an apron, the word *prijuostuvė*, included in Sirvydas’ dictionaries, was used at the end of the 17th century (SPr 31, SD 60). In the dictionaries of LM the word *prijuostis* (R I 49, M II 392) or the borrowings *žiurastas*, *šiuřtas* (M II 423) are provided. The word *prijuostė*, from *prie* + *juosta* ‘at’ + ‘waist’, was established in the standard language. The borrowing *žiurastas* is still commonly used in the dialects.

A Lithuanian word *Skara* ‘shawl’ meant a tied up head covering used by women (SD 32). LM dictionaries showed the different meaning ‘rag’ (R I 131, M I 241, K 377). Currently the main meaning of the word *skara* in the standard language is ‘a shawl used by women as a covering for the head or shoulders’.

Yet, a tiara – a hat in a foreign country – was named by Sirvydas using the collocation *suvyniotinė kepurė* ‘wrapped hat’ (SD 534). The borrowing *tiara* assimilated into the language.

A pillow was also called *priegalvis*, from *prie* + *galva* ‘near’ + ‘head’, in the 17–18th century (SPr 191, SD 313, R II 193). The word *pagalvė* ‘pillow’ assimilated into the standard language. With respect to all printed dictionaries of LM, this word was recorded in Friedrich Kurschat’s dictionary in the 19th century, but it carried another meaning ‘a place under the head’ (K 285).

As for jewellery, the names of *auskaras* ‘earring’ may be mentioned. The first dictionary of Sirvydas suggested the collocation *ausinė grandelė* ‘ear link’ (SPr 90), while the second already contained the compound *ausikaras* (SD 198). Ruhig’s dictionary recorded the compounds found in the Lithuanian Bible of 1735 *auskara* and *auskabė* as well as the collocation *ausų žiedas* ‘ear ring’ (R II 272). The *o* thematic compound *auskaras* ‘earring, from *ausis* ‘ear’ and *karoti* ‘to hang’ entrenched in the standard language.

As for field tools, *dalgis* ‘scythe’ is worth mentioning. For example, the first dictionaries compiled by Sirvydas recorded the form *dalgė* (SPr 61, SD 122). The noun *dalgis* ‘scythe’ was established in the standard language. The noun of this thematic was consistently witnessed in the dictionaries of LM (R II 192, M II 255, 437).

The borrowing *krištolas* ‘crystal’ has been used from long ago. It is present in the old dictionaries as well, only in slightly different forms *kryštalas*, *kryštolas*, *kristolas* (SPr 65, SD 134, R II 93, M II 122).

The first LGD dictionaries used the dialectal word *karklės* to refer to a ladder (SPr 25, SD 52); in the 18th century, in LM, however, the form *kopėčios* ‘ladder’ (R II 243, M II 324) had already been recorded. Namely, this word is of a common use today.

The word *nuodai* ‘poison’ – to be linked to *nuodyti* ‘to poison’ –, which has been used from long ago, used to compete with the feminine form *nuodos* as well as with the singular form *nuoda* (R II 71, R II 178, R II 273). Today, the plural masculine noun is used.

The loan words *kronika* ‘chronicle’ and *biblioteka* ‘library’ that assimilated into the standard language did not have their own names as well. For example, the first dictionary of Sirvydas translated the word *kronika* by a sentence *knygos, kuriose kiekvienais metais kas dėjosi yra parašyta* ‘books where events of every year are written down’ (SPr 65), whereas the second dictionary referred to the chronicle as *metinės knygos* ‘annual books’, *surašas metinių veikalų, tapusių metuose* ‘list of annual deeds that happened in a year’ (SD 131). Ruhig’s dictionary recorded the collocation from the Bible of 1735 *knygos nusidavimų* and suggested the own name *surašymas česų* (R II 92). Today the international word *kronika* ‘chronicle’ is well-established.

The first dictionary of Sirvydas explained a library as *vieta, knygų laikoma* ‘a place held by books’ (SPr 67), whereas the second dictionary presented the hybrid word *kniginėčia* and the collocation *kniginė kamara* ‘book room’ (SD 137). Ruhig’s dictionary, together with the periphrasis *knygų stuba* ‘book room’ and Slavism *pastotkas*, presented the compound *knygavietė* ‘book-place’, from the nouns *knyga* ‘book’ and *vieta* ‘place’ (R II 73). Nevertheless, neither of the suggested names assimilated into the language. The loan noun *biblioteka* ‘library’ is in use today.

The words to denote the residential buildings of the monks had been absent for a long time as well: the adapted borrowings were used instead: *klėštorius*, in the eastern variation (SPr 55, SD 105), and *kloštorius*, in the dialects of Western Highlanders (R II 226). The neologism *vienavietė* ‘sole-place’ from *vienas* ‘sole’ and *vieta* ‘place’ suggested by Sirvydas failed to assimilate into the language too. The standard Lithuanian word *vienuolynas* ‘monastery’ is the derivative of the suffix *-ynas* – *vienuolis* + *-ynas* ‘monk’ + ‘-ery’.

The lexicographers were searching for the equivalents to denote a court. Sirvydas suggested the neologism *bylavietė* ‘case-place’ comprised of two words *byla* + *vieta* ‘case’ + ‘place’. In LM a court was referred to as the borrowed Slavism *sūdas*, and its location was called *sūdo vieta* (H 121, R I 144). Today a place where cases are judged is called *teismas* ‘court’, from the verb *teisti* ‘to judge’.

To name *gatvė* ‘street’ Sirvydas suggested the neologism *miestakelė* ‘town-road’ from *miestas* ‘town’ and *kelias* ‘road’ (SD 456). In the dialects of LM a village or town road was referred to as the Slavism *ūlyčia* (H 136) and sometimes by the Germanism *gasas* (R II 158, M II 209). Another word of the German origin *gatvė* ‘street’ entrenched in the language.

The Slavism *dvaras* ‘manor’ had been used both in the eastern and western variations to identify the landowners’ estate and buildings from long ago (SPr 28, R II 207). It is used in the contemporary standard language as well. There were attempts to use the compound *didžianamė* ‘large-house’ to denote the buildings existing in the estate (SD 56). However, this neologism was not entrenched and the word from the German language was borrowed, *i.e.*, *rūmai* ‘palace’.

The borrowing *herbas* ‘coat of arms’ contained in the first dictionary (SPr 42) of Sirvydas was no longer included in the second dictionary of the same author. It presented only *ženklas* ‘sign’, a mark of the *karalystės* ‘kingdom’, *bajorystės* ‘noble estate’ (SD 82). The form *erbas* (R II 392) recorded in Ruhig’s dictionary was unheard of by Kurschat in the dialects (K 107). Hence, the word *ženklas* ‘sign’ had been used earlier meaning ‘coat of arms’ as well (SD 29).

The nouns *pavardė* ‘surname’ (SD 359), *prievardis* and *piktvardis* (R II 417) were used in the old dictionaries carrying the meaning of a ‘nickname’. Today the Lithuanian noun *pavardė* ‘surname’ typically indicates the name of a person inherited from the father. The word *pavardė* ‘surname’ carried this meaning in Kurschat’s dictionary only (K 300).

The ranges of synonyms were used in the old dictionaries to denote certain things. The assimilation of synonyms underwent the changes as well. Here, several ranges of synonyms may be compared, *e.g.*, *turtas*, *turtė*, *pasiturėjimas*, *lobis* ‘treasure, fortune’ in Sirvydas’ dictionaries (SPr 21, SD 47) and *turtas*, *gėrybė*, *lobis* in the dictionaries of LM (R II 186). In the standard Lithuanian language the word *turtas* ‘fortune’ was entrenched under the meanings ‘values’, ‘property’ and *lobis*

‘treasure’ and in more cases it meant hidden money or values. Other synonyms were either abandoned, e.g., *turtė* or *pasiturėjimas*, or they were used in a more abstract sense, e.g., *gėrybė* ‘good’.

Here is another range of synonyms: *daiktai*, *darbai*, *veikalai* ‘things, acts, works’ (SPr 29). To indicate a certain piece of work the words *darbas* ‘act’ or *veiklas* ‘work’ are currently used but definitely not a thing. Its meaning has narrowed. Usually, a material and tangible item is referred to as a thing.

4.5 Abstractions

Abstract names *ilgybė* ‘longiness’ (SPr 21, SD 46), *žalybė* ‘greenness’ (SD 545), etc. have been now replaced by the suffix *-umas* derivatives *ilgumas*, *žalumas*, etc.

The words *vienatis*, *vienystė*, *vienatystė* or *vieniškė* referring to solitude contained in the old dictionaries (SPr 46, SD 87, R II 115) did not assimilate into the language as well. The derivatives *vienatvė* ‘loneliness’ and *vienuoma* ‘solitude’ are used in the standard language.

Yet, melancholy in the old dictionaries was referred to as *paniūrustė* (SD 167) or *didis nuliūdimas* ‘great sadness’, *sunkios mislys* ‘heavy thoughts’ (R II 254). Today the international word *melancholija* ‘melancholy’ is used.

To indicate thanksgiving, several synonyms were also used, e.g., *dėka*, *dėkavojimas* were recorded in Sirvydas’ dictionaries (SPr 29, SD 58), and *dėka*, *dėkavonė*, *dėkavojimas* were included in Ruhig’s dictionary (R II 95). Neither of them were established in the standard language. The ending derivative *padėka*, from the word ‘to thank’ or the suffix *-imas* derivative *dėkojimas* are commonly used.

Moreover, the words *mielaširdystė* (SD 154, H 159) and *mielaširdingystė* (H 159) as well as *susimilimas* ‘mercy’ (R II 52) did not assimilate into the language as religious terms. The first two words are the direct loan-translations from the Polish word *miłosierdzie*. The derivative *gailėstingumas* ‘mercy’ is used in the standard language.

From the synonyms *nuodėmė*, *nusidėjimas*, *pražengimas*, *prastojimas* and *kaltybė* ‘sin’ (SPr 40, SD 78) contained in Sirvydas’ dictionaries the word that entrenched in the standard language the most was *nuodėmė*. It outrivalled the Slavism *griekas* (R II 347, M II 464) that was commonly used in the dialects of LM.

The noun *netiesa* ‘lie’ was first witnessed in the second dictionary compiled by Sirvydas (SD 60) – the first presented two equivalents *neteisė* and adapted Germanism *falšius* (SPr 30). In the western variation the borrowed root words *neviernumas*, *falšivystė*, including the noun *klasta* ‘guile’ (R II 133, M II 175) were commonly used.

In the dictionaries of the 17–18th centuries the derivatives *sankalbis*, *sankalba*, *surašas* (SD 119), *surašas susigadijimo* (R II 93) were used to refer to an agreement

or a contract. However, in the standard Lithuanian language the Lithuanian word *sutartis* ‘agreement’, from the verb *sutarti* ‘to agree’ and the international word *kontraktas* ‘contract’ were entrenched. In the old dictionaries the word *sutartis* ‘agreement’ was used in a more abstract sense (N 90).

The nouns *parodymas*, *priesekis*, *pryseka* (SPr 25, SD 52) included in the dictionary by Sirvydas carried the meaning of ‘evidence, argument’. Ruhig included the words *išvedimas*, *išliudijimas*, *paroda* (R II 71) in his dictionary. Kurschat’s dictionary contained the masculine noun *parodas* (K 295). Today the own word *įrodymas* ‘proof, evidence’ and the international noun *argumentas* ‘argument’ are used.

The foreign words *disputas* ‘dispute’ and *disputuoti* ‘to dispute’ were borrowed into the Lithuanian language much later. Likewise, in Haack’s dictionary the German word *disputiren* was translated by the collocation *žodžius keisti* ‘change the words’ (H 167), whereas Ruhig and Mielcke’s dictionaries contained the adapted borrowing *disputeri(u)oti* and collocations *abejodami susišneka* ‘agree while doubting’, *į abi šalis ginčiju* ‘I argue to both sides’ (R II 101, M II 132). The German word *Disputation* in Haack’s dictionary (H 167) is translated by the collocation *žodžių keitimas* ‘word changing’, while in Ruhig and Mielcke’s dictionaries the German compound *Disputirkunst* is translated by the collocations *diputeravimo (išmanymo) žinė* ‘knowledge of arguing’ (R II 101), *išmanymas žodžiuose gintis* ‘understanding in words to defend oneself’ (M II 132).

4.6 Changed meanings

Some of the previously used Lithuanian words are in use nowadays as well. It is only their meanings that have changed. The noun *dangtis* carried the meaning of a ‘roof’ in the very first dictionary (SPr 19, SD 44). It means ‘pot lid’ in the standard Lithuanian.

The noun *ratai* ‘wheels’ does rarely refer to a ‘carriage’ in the contemporary language. This meaning was recorded in Sirvydas’ dictionary (SPr 5, SD 1119). In some cases, a car or another means of transport may be indicated by this word.

The word *rykai* ‘dish’, ‘tool’ very rarely means a ‘tool’ or a ‘dish’ in the contemporary standard language. In the current standard Lithuanian words *indas* ‘dish’ and *daiktas* ‘tool’ are used instead. The current nouns (*ap*)*dangalas*, *apdengimas*, *apvalkalas* ‘covering’ no longer carry the meaning of ‘clothing’ (SPr 110, SD 256, H 4, R I 6, M I 7). Currently we use the own word *drabužiai*.

Nowadays, *pirkia* does not mean a ‘bakery’ (SD 291), it refers to a residential house of Highlanders and Sudovians. *Butas* ‘flat’ in the standard Lithuanian language does not denote a ‘house’ anymore (R I 19, R II 193), it rather refers to a part of a house consisting of one or several rooms and a kitchen.

Šaudyklė ‘shuttle’ in the standard language indicates only a weaving device but not an arrow (SD 426, R II 80).

The neologisms suggested by some lexicographers assimilated into the standard language in different meanings, *e.g.*, the noun *valgykla* ‘refectory’ is now used to refer to a place where people eat. In the first dictionaries of Sirvydas, *valgykla* meant a ‘meal’ (SPr 47, SD 336).

5. Conclusions

A brief comparison of the data of some thematic groups leads to several conclusions. Part of the words used in the dialects of Lithuanian Highlanders in the 17–18th centuries were entrenched in the standard language. Generally, their meanings coincide as well. Some of the words are nowadays used in different meanings, as for other words – their formation or thematic forms differ. Eastern variation gave to standard Lithuanian language lots of polonisms; western variation gave many germanisms. The selection of the borrowings took place gradually: some borrowings – sometimes in a slightly changed phonetic or morphological form – were assimilated, others were replaced by the own words – typically, derivatives – or other loan-words. Moreover, the standard language included the neologisms created by lexicographers to denote new realia. Sirvydas (representer of eastern variation) was one of the most productive lexicographers in this field. At last, it is very difficult to evaluate the spread of dialectisms, as lexis of Western and Eastern Highlanders is very similar.

Sources

- Haack, Friedrich Wilhelm. 1730. *Vocabularivm Litthuanico-Germanicum, et Germanico-Litthuanicum*. Halle: Druckts Stephanus Orban, Univer. Buchdr. [Cited in the text as H].
- Kurschat, Friedrich. 1883. *Wörterbuch der Littauischen Sprache*. Zweiter Theil: Littauisch – deutsches Wörterbuch. Halle: Verlag der Buchhandlung des Weisenhauses [Cited in the text as K].
- Mielcke, Christian Gottlieb. 1800. *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Wörter-Buch*. Königsberg: Im Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuch druckerey [In the text M I refers to the Lithuanian-German part, M II refers to the German-Lithuanian part]
- Nesselmann, Georg Heinrich Ferdinand. 1851. *Wörterbuch der Littauischen Sprache*. Königsberg: Verlag der Gebrüder Bornträger [Cited in the text as N].
- Ruhig, Philipp. 1747. *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon*. Königsberg: Fructks und Verlegts I. H. Hartung [In the text R I refers to the Lithuanian-German part, R II refers to the German-Lithuanian part].

- [Sirvydas, Konstantinas] [1620] *Prompt[uarium] dictionum Polonicarum Latinarum et Lituanicarum*. Facsimil edition in Kazys Pakalka. 1997. *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas [The Old Konstantinas Sirvydas' Dictionary]*. Vilnius: Science and Encyclopaedia Publishing Institute. [Cited in the text as SPr].
- [Sirvydas, Konstantinas]. 1642. *Dictionarium Trium Linguarum In usum Studiosae Iuventutis*. [3rd edition]. Vilnius: Typis Academicis Societatis Jesu [Cited in the text as SD].

References

- Dini, Pietro Umberto. 2014. *Foundations of Baltic Languages*. Vilnius: Eugrimas.
- Jakaitienė, Evalda. 2006. *Žodynų istorijos apybraiža [The Outline of Dictionaries' History]*. Vilnius: Vilnius University Publishing House.
- Judžentytė, Gintarė, and Vilma Zubaitienė. 2015. “Konstantino Sirvydo *Dictionarium trium linguarum* (1642) ir Georgo Elgerio *Dictionarium Polono-Latino-Lottaicum* (1683): jų santykis ir leksikografinių metodų skirtybės” [Konstantinas Sirvydas' *Dictionarium trium linguarum* (1642) and Georg Elger's *Dictionarium Polono-Latino-Lottaicum* (1683): Connections and Differences between Lexicographical Methods]. *Baltu filologija [Baltic Philology]* 24 (1): 89–141.
- Pakalka, Kazys. 1961. “K. Širvydo *Dictionarium trium linguarum* naujadarai” [Neologisms in K. Sirvydas' *Dictionarium trium linguarum*]. *Lietuvių kalbotyros klausimai [Problems of Lithuanian Linguistics]* 4: 281–299.
- Pakalka, Kazys. 1979. “K. Širvydo žodyno istorijos metmenys” [The Outline of the History of K. Sirvydas' Dictionary]. In *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. Konstantinas Širvydas: Dictionarium trium linguarum (fotografuotinis leidimas) [The first Lithuanian Dictionary. Konstantine Sirvydas Dictionarium trium linguarum (Photo Edition)]*, ed. by Kazys Pakalka, 15–42. Vilnius: Mokslas.
- Palionis, Jonas. 1967. *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a [Lithuanian Literary Language of the 16–17th Centuries]*. Vilnius: Mintis.
- Palionis, Jonas. 1995. *Lietuvių rašomosios kalbos istorija [The History of Written Lithuanian Language]*. Vilnius: Science and Encyclopaedia Publishing Centre.
- Zinkevičius, Zigmantas. 1977. “Dėl lietuvių raštų kalbos kilmės” [On the Origin of Lithuanian Written Language]. *Baltistica* 13 (1): 237–244.
- Zinkevičius, Zigmantas. 1988. “Dar kartą dėl lietuvių XVI–XVIII a. raštų kalbos kilmės” [Once again on the Origin of Lithuanian Written Language in 16–18th Centuries]. *Baltistica* 24 (2): 198–203.
- Zubaitienė, Vilma. 2010. *Pilypo Ruigio Littauisch-deutsches und deutsch-littauisches Lexicon (1747): šaltiniai ir leksikografinis metodas [Philipp Ruhig Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon (1747): sources and lexicographical method]*. Vilnius: Vilnius University Publishing House.
- Zubaitienė, Vilma. 2012. “Frydricho Vilhelmo Hako žodynas ir gramatika: pasirodymo aplinkybės, struktūra ir santykis su šaltiniais” [Friedrich Wilhelm Haack's Vocabulary and Grammar: background of appearance, structure and connections with sources]. In *Hakas, Frydrichas Vilhelmas, Vocabularivm lithvanico-germanicvm, et germanico-lithvanicvm... Nebst einem Anhang einer kurtzgefaßten Litthauischen Grammatic (1730) [Haack, Friedrich*

Wilhelm Vocabularivm litthvanico-germanicvm, et germanico-litthvanicvm... Nebst einem Anhang einer kurzgefaßten Litthauischen Grammatic (1730)], ed. by Vilma Zubaitienė, 7–137. Vilnius: Vilnius University Publishing House.

L'estandardització del gaèlic escocès

L'aplicació del model de Haugen

Jordi Ortiz de Antonio

Universitat Pompeu Fabra

Since the Gaelic Language (Scotland) Act was passed in 2005, the Gaelic revitalisation process has been undertaken with regards to the status of the language, but corpus planning remains scarce. This paper consists of a review about standard language and the process of standardisation of Scottish Gaelic and it is aimed to examine and to reflect to what extent Haugen's model (1983) is followed in the standardisation process affecting Gaelic in Scotland. After the discussion, it is noticeable that there has been an evident but implicit standardisation process: a *Mid-Minch Gaelic* variety of the language is implemented and somehow elaborated. However, there are some key priorities for the standard that have not been completed yet in terms of codification, especially grammatication. Therefore, Scottish Gaelic is not a completely standard language because although it still lacks an explicit codification process, Gaelic is implemented and elaborated.

1. Introducció

El gaèlic escocès és una llengua goidèlica de la família cèltica, parlada per unes 57.375 persones a Escòcia – l'1,1% de la població segons National Records of Scotland de 2011 –, especialment, a les Terres Altes i les Illes Hèbrides, i, de forma residual, a l'illa del Cap Bretó (província de Nova Escòcia, Canadà). Malgrat el procés de substitució lingüística que pateix per la pèrdua de parlants i àmbits d'ús des del segle XVIII i la seva classificació per la UNESCO com una llengua “definitivament amenaçada”, la seva situació sociolingüística està canviant gràcies als processos de revitalització, endegats des de la dècada de 1980 pel govern escocès i les institucions del país (McLeod 2006), tant des del punt de vista de l'estatus com del corpus. Malgrat això, l'estandardització de la llengua s'ha produït de forma implícita, amb una gran manca de teorització sobre aquest aspecte.

En aquest article ens centrarem en l'àmbit de la planificació del corpus de la llengua cèltica d'Escòcia per observar fins a quin grau s'ha seguit o se segueix el model d'Einar Haugen d'estandardització (1983) i reflexionar, per tant, sobre l'estat d'aquest procés *implícit* que ha viscut a Escòcia. Per acomplir aquests objectius farem una anàlisi panoràmica de cadascuna de les quatre etapes del procés, mitjançant també la comparació dels èxits i defectes de la planificació de corpus que n'han fet McLeod (2004) i Ó Maolalaigh et al. (2014), per detectar els canvis o les teoritzacions que s'hagin dut a terme en el camp de l'estandardització de la llengua en aquest lapse de temps de deu anys.

2. L'estandardització del gaèlic escocès: Un procés implícit

2.1 El procés d'estandardització lingüística: El model d'Einar Haugen (1983)

En el marc de la planificació del corpus, l'estandardització lingüística és el procés sociolingüístic pel qual es dota d'un caràcter funcional a una varietat lingüística seleccionada, codificada i estabilitzada per a aquest efecte (Trudgill 2003). El reconeixement social, el prestigi, l'autoritat i la legitimitat que se li atorga a la varietat estàndard prové de l'ús i la valoració que en fan les institucions del territori, cosa que li proporciona una hegemonia sobre la resta de varietats (Silverstein 1996). En el cas de les realitats lingüístiques en context de minorització, segons Urla (1988), el procés d'estandardització és un acte de resistència cultural i de sobirania política de la minoria lingüística envers l'estat-nació, que es manifesta en la revitalització de la llengua pròpia, una estratègia que serveix per dotar-la de *modernitat*, *lògica* i *racionalitat*, i per marcar una distància clara i evident, fronterera, envers la llengua dominant.

Així, com esmenta Inoue (2006: 124), “minority language revitalization movements often subscribe to a monoglot ideology, the same language ideology that the dominant language groups deploy to marginalize variation.” Es tracta, doncs, d'un procés sociolingüístic que assimila els procediments homogeneïtzadors de l'estat-nació i que es proposa fer d'una varietat lingüística determinada o d'un contínuum dialectal i/o plurilingüe una llengua “apta per a una societat moderna”, una eina que sigui “útil i accessible” per a la comunicació efectiva i la integració en la comunitat lingüística, i que en “faciliti la cohesió interna – nacional – [...] i la diferenciació respecte de les altres comunitats lingüístiques” (Boix & Vila 1998: 296). Ens trobem, per tant, davant d'una varietat lingüística definida, segons Garvin (1992: 41), “as a codified variety of a language that serves the multiple and complex communicative needs of a speech community that has either achieved modernization or has the desire of achieving it”.

L'estàndard, doncs, és una varietat lingüística supradialectal, altament codificada i utilitzada amb una intenció funcional molt clara, constituïda a través d'un procés d'estandardització que, segons el model proposat per Einar Haugen (1983), parteix d'un esquema en què es creuen, per un costat, la planificació de l'estatus i del corpus, i, per un altre costat, les actuacions sobre la forma i la funció de la llengua – les actuacions en el *cultiu* lingüístic, la *preservació* a nivell d'estatus i el *refinament* en termes de corpus (Nekvapil 2008). En aquest context, Haugen desglossa quatre etapes clarament definides: la selecció, la codificació, la implementació – o *vehiculació* (Lamuela 1994: 122–123; Boix & Vila 1998: 297) – i l'elaboració. Vegem, ara, quin és el grau de consecució de cadascuna d'aquestes etapes en el context del gaèlic a Escòcia.

Quadre 1. Fases del procés d'estandardització segons el model de Haugen (1983: 275, adaptat a partir de la traducció de Lamuela (1994: 122–123) i citat a Boix & Vila (1998: 297)

	Forma (política lingüística)	Funció (cultiu de la llengua)
Societat (planificació d'estatus)	1. Selecció (procediments de decisió) a. identificació del problema b. localització de la norma	3. Implementació (expansió educativa) a. procediments de correcció b. avaluació
Llengua (planificació de corpus)	2. Codificació (procés d'homogeneïtzació) a. grafització b. gramatització c. lexicalització	4. Elaboració (desenvolupament funcional) a. modernització terminològica b. desenvolupament estilístic

2.2 El procés de selecció

El procés de selecció consta de dos subprocessos: la identificació de problemes i l'atribució de normes, és a dir, l'atribució d'estatus a un element lingüístic concret o a tota una llengua.

La *identificació del problema* de la llengua, en el cas del gaèlic escocès, es basa en la seva situació sociolingüística actual. Escòcia és un territori tradicionalment trilingüe, amb un contacte permanent entre el gaèlic escocès i l'*scots* amb l'anglès. Si ens atenim al fet que “the most common result of [...] language contact has been language conflict, producing pressure from one language on speakers of other languages to adopt it” (Spolsky 2010: 55), actualment, els usuaris del gaèlic escocès vetllen perquè la seva llengua pugui ocupar nous àmbits d'ús social, ara atribuïts a l'anglès.

El gaèlic escocès, doncs, es troba en una situació de bilingüisme diglòssic profund, amb la interposició lingüística de l'anglès – llengua dominant – i el retrocés i

la substitució progressiva del gaèlic – llengua dominada –, que veu l’observació de la realitat del món i les innovacions lingüístiques a través de la llengua dominant. El procés de substitució del gaèlic també ha provocat el seu desprestigi i el sorgiment de la deslleialtat lingüística per part dels seus usuaris nadius.

Davant d’aquesta situació, ja des de finals dels anys 1950, el gaèlic s’ha introduït progressivament a l’escola i se n’ha reivindicat una política lingüística favorable i un marc legal per assegurar-ne l’estatus. Als anys 1980, el gaèlic es constitueix com a *afer nacional* i entra a l’agenda política del Parlament escocès amb la intenció de *regular* la seva situació des del punt de vista legal i *assegurar* els drets lingüístics dels seus usuaris. La dispersió geogràfica dels usuaris de gaèlic per tot el territori escocès emfasitza, segons MacKinnon (2007: 205), “the need to provide educational and cultural infrastructure for Gaelic nationwide”.

L’*atribució de normes* és la resposta, per tant, a aquesta “infraestructura”, entesa com la creació de solucions a necessitats lingüístiques, tant des del punt de vista de l’estatus com del corpus.

Pel que fa a la infraestructura d’estatus, l’atribució de normes es troba en la dotació d’un marc legal escocès per a la llengua – malgrat l’escepticisme que provoca l’ambigüitat de la redacció d’aquest text legal i la noció de *l’estatus oficial*, entre d’altres, que plasma Dunbar (2005). El reconeixement legal de la llengua gaèlica a Escòcia es va produir l’any 2005 quan el Parlament escocès va aprovar la *Gaelic Language (Scotland) Act*, per la qual es pretén “to securing the status of the Gaelic language as an official language of Scotland commanding equal respect to the English Language”. Amb aquesta llei es creava *Bòrd na Gàidhlig* ‘Junta del gaèlic escocès’, un organisme del govern escocès que vetlla per la promoció de la llengua, la cultura i l’ensenyament del gaèlic, aconsella les institucions públiques dels afers sobre la llengua, i és l’agent principal en la proposició de polítiques lingüístiques de planificació de l’estatus, el corpus i l’ensenyament. A més, és l’organisme oficial responsable de la redacció de plans quinquennals, anomenats *National Gaelic Language Plans*, que busquen la coordinació d’esforços, recursos i accions en matèria de política lingüística. El primer pla (2007–2012) pretenia revertir el declivi progressiu de parlants de la llengua; el segon (2012–2017), en canvi, pretén el creixement i l’enfortiment de la comunitat lingüística gaèlica. Malgrat això, aquests plans nacionals en cap cas són legisladors o reguladors; pretenen la promoció i difusió de la llengua, sense cap recurs legal per fer-los aplicar. D’aquesta manera, l’èxit o el fracàs de la llei del gaèlic del 2005 dependrà de fins a quin punt s’apliquen aquests plans de desenvolupament.

Pel que fa a la infraestructura de corpus, calia bastir un model (estàndard) de llengua que permetés el manteniment i la promoció de la llengua; en definitiva, la seva (re)construcció com a llengua nacional, apta per a la comunicació i diferenciadora com a comunitat lingüística, dotada d’una major lleialtat lingüística. I és

que el grau de lleialtat d'una determinada comunitat lingüística dependrà de com és de conscient de la seva pròpia llengua i identitat (Fishman 1997) i, alhora, de les diferències entre la seva identitat i la de la resta (Bowerman 2006).

Per respondre a aquesta infraestructura de corpus, el procés de selecció comporta l'elecció d'una varietat lingüística per constituir-se en la base de l'estandardització. En el cas del gaèlic escocès – a diferència, per exemple, del *Caighdeán Oifigiúil* 'Estàndard Oficial' del gaèlic irlandès, establert pel govern d'Irlanda a partir d'un model composicional basat en la varietat dialectal irlandesa del comtat de Connacht – no es pot pensar en la selecció d'una varietat estàndard oficial, sinó d'un estàndard implícit sorgit davant de les necessitats del sistema educatiu en immersió en gaèlic i dels mitjans de comunicació (Ó Maolalaigh *et al.* 2014). Un estàndard que rep el nom de *Gàidhlig Meadhann na Mara* 'gaèlic del mig del mar' o, en anglès, *Mid-Minch Gaelic* 'gaèlic del Minch' – el Minch és el mar que separa les illes de Skye i Lewis. Aquesta varietat de la llengua concentra les característiques principals dels dialectes amb una major vitalitat lingüística, especialment, de les illes de Skye, Lewis, Uist i Barra. Davant d'això, el procés d'estandardització del gaèlic escocès, malgrat ser implícit, parteix d'un model composicional i supradialectal que té els seus orígens normatius en la *koiné* gaèlica escocesa resultant de la traducció de la Bíblia a la segona meitat del segle XVIII.

2.3 El procés de codificació

El gaèlic escocès és una llengua que no té acadèmia amb responsabilitats sobre la seva codificació i les iniciatives que s'han dut a terme en qüestions de grafia, gramàtica (de referència) i lèxic han estat molt limitades. De fet, ja des de la *Renaixença* gaèlica dels anys vuitanta, s'han anat aplicant mesures envers la seva estandardització, però totes elles inacabades o incompletes (McLeod 2004). Així doncs, s'ha produït un desequilibri evident entre la planificació de l'estatus – polítiques enfocades a l'ensenyament immersiu i superior i als afers públics i oficials – i la planificació del corpus, de manera que la llengua és, actualment, a cops poc funcional en determinades situacions, especialment, en qüestions d'estabilitat gramatical i l'ús especialitzat. Tot i així, el *National Gaelic Language Plan* de 2012–2017, de *Bòrd na Gàidhlig*, estableix el desenvolupament del corpus com un dels vuit punts clau en matèria de política lingüística.

La introducció del gaèlic en nous àmbits d'ús i, per tant, la millora de l'estatus de la llengua, també ha generat una discussió força recent sobre l'estat del seu corpus, amb una necessitat feaent d'actualització de la gramàtica, l'ortografia – revisada l'any 2005 i 2009 – i els diccionaris. McLeod, l'any 2004, ja parla d'un desfasament en els avenços entre l'estatus i el corpus, i els usuaris entrevistats per Ó Maolalaigh *et al.* demanen, al 2014, progressos en la *normalització* del corpus de

la llengua, especialment, en la resolució d'ambigüitats en la gramàtica, l'estabilitat terminològica i la necessitat d'un diccionari històric de la llengua.

L'informe *Dlùth is Inneach – Final Project Report. Linguistic and Institutional Foundations for Gaelic Corpus Planning* (Ó Maolalaigh *et al.* 2014) estableix actualment les línies de treball i d'orientació metodològica sobre la planificació del corpus del gaèlic escocès. En aquest estudi es van analitzar les ideologies d'una mostra d'usuaris de diverses edats, nivell de competència lingüística, i professions, per tal de cercar-ne els denominadors comuns.

Per una banda, es va descobrir una ideologia *retrovernacular* (Ó Maolalaigh *et al.* 2014: 24), és a dir, basada en “an attachment to the traditional form of the language still in use by fluent traditional speakers, in contrast to the evolving, English-influenced usages of the younger generation”. Per “fluent traditional speakers” s'entén els que s'han anomenat *parlants model de gaèlic*, aquells usuaris nadius de gaèlic escocès nascuts entre els anys quaranta i cinquanta i que representen el model acceptat socialment d'ús *correcte* del gaèlic. Considerats com l'*autoritat lingüística*, per a aquests usuaris la llengua no tenia cap pes polític, sinó que formava part del que Macdonald anomena “‘banal’ identity”, és a dir, una identitat en la qual el gaèlic era “bound up with other day-to-day social relations and evaluations” (Macdonald 1997: 241).

El gaèlic, doncs, es considerava com a part indissoluble de la identitat local dels usuaris en el sentit que era l'eina de comunicació que definia la socialització dels parlants en les comunitats locals, “in everyday practice and everyday contrasts – between home and away, locals and incomers, older and younger people” (Macdonald 1997: 239); una identitat local en què el gaèlic no era el centre, sinó que el centre eren les pràctiques lingüístiques i la intensitat d'interaccions en aquesta llengua. És una etapa de la història social del gaèlic escocès és recordada com a *purista* i sense la *contaminació* de l'anglès. Davant d'això, els usuaris entrevistats mostren una necessitat de descriure i mantenir la llengua vernacle d'aquests darrers usuaris nadius per al desenvolupament del corpus, amb la intenció de poder dotar-la d'una estandardització que permeti fer del gaèlic una eina funcional de comunicació:

People want to suport for informal, vernacular, traditional language use, as well as for more formal, standard usage, so that younger speakers can familiarise themselves with the many appropriate modes of speaking (including dialects), and do not end up using formal Gaelic in informal contexts.

(Ó Maolalaigh *et al.* 2014: § Executive summary)

Per una altra banda, la segona qüestió a tenir en compte té a veure amb el model d'estandardització de la llengua, que s'ha de bastir a partir de models *polítics* i *participatius* (Boix & Vila 1998: 274), és a dir, basats en l'adhesió i la participació

de tots els grups implicats en la política lingüística de la llengua: agents – institucions públiques o empreses privades, sistema educatiu i mitjans de comunicació –, teòrics – professors i investigadors de la llengua – i usuaris – nadius, escriptors, aprenents o nous parlants –, tot descartant, per tant, un treball tecnocràtic i l'existència d'una acadèmia de la llengua, vista com a *teòrica, burocràtica i pretensiosa* (Ó Maolalaih et al. 2014).

Definida com “to give explicit, usually written, form to the norm chosen” (Haugen 1983: 271), la *codificació* se subdivideix en tres processos: la grafització, la gramatització i la lexicalització. Per fer una observació de l'estat actual de l'etapa de la codificació en el gaèlic escocès es durà a terme una comparació entre l'anàlisi dels reptes en la planificació de corpus que proposava McLeod (2004) i les conclusions de l'informe d'Ó Maolalaih et al. (2014) per descobrir-ne els canvis.

2.3.1 Grafització

Entesa la grafització com l'establiment de les normes ortogràfiques, la grafia actual del gaèlic escocès és el fruit de l'adaptació al segle XIX de la grafia irlandesa a la fonologia del gaèlic d'Escòcia. Essent una grafia que prima l'origen etimològic dels mots – a diferència, per exemple, de la grafia altament anglicitzant del gaèlic manx, proposada per John Kelly l'any 1870 –, McLeod (2004) assegura que no hi ha hagut gaire desacord pel que fa a la representació de les varietats dialectals de la llengua i que, per tant, és útil per representar totes les varietats fonètiques de la llengua.

L'ortografia gaèlica escocesa es plasma, l'any 1981, en les *Gaelic Orthographic Conventions* (GOC), publicades per la Scottish Examinations Board 'Junta d'examinacions escocesa' – actualment anomenada Scottish Qualifications Authority 'Autoritat qualificadora escocesa'. Des de l'any 1981, les GOC han esdevingut la norma ortogràfica emprada a l'aula, en la publicació editorial i l'Administració. Les GOC (1981) van néixer amb la finalitat de limitar les inconsistències ortogràfiques que presentava el gaèlic escrit i, consegüentment, dotar de major confiança a professors, usuaris nadius, aprenents i escriptors de i en la llengua. Tanmateix, el fracàs principal de les GOC segons McLeod, l'any 2004, requeria en la manca d'esperit de referència definitiva, atès que asseguraven una gran flexibilitat ortogràfica. Cox (2010: 162) encara és més crític quan assegura que es van convertir en “a recipe for confusion”.

L'any 2005, la Scottish Qualifications Authority (SQA) va publicar una segona versió de les convencions ortogràfiques (GOC2) amb l'objectiu de ser una eina amb una major accessibilitat i facilitat d'ús, i amb la proposta d'una sola forma ortogràfica recomanada, malgrat reconèixer que en alguns casos se'n podien fer servir més d'una, sense recollir aquests casos concrets (Cox 2010). Finalment, partint d'aquesta versió, i davant de l'increment de l'alumnat inscrit en el sistema d'immersió lingüística, i de l'ús als mitjans de comunicació i a l'Administració

pública, l'any 2009 se'n va publicar una revisió, en edició bilingüe i amb un seguit d'argumentacions sobre la casuística de les recomanacions i força exemples il·lustratius. Malgrat l'esperit renovador i argumentatiu, la crítica de McLeod (2004) encara és vigent, ja que aquesta revisió de les GOC2 manté la *recomanabilitat* en convivència amb altres formes d'ús.

2.3.2 Gramatització

En el procés de gramatització, McLeod (2004) esmenta la manca de prescriptivisme en un panorama gramatical caracteritzat per la coexistència de diverses gramàtiques de la llengua produïdes per acadèmics a títol personal, tant del segle XIX com del XX. Essent així les coses, i considerant-se només la de Byrne (2002) com una gramàtica més o menys de referència, no hi ha encara manuals gramaticals comprensibles i d'autoritat que estableixin l'ús correcte o incorrecte, formal o informal, arcaic o contemporani, acceptable o no acceptable de la llengua. De fet, les normes gramaticals del gaèlic escocès provenen, com l'ortografia, del gaèlic bíblic, que exerceix de pedra angular actual del corpus lingüístic. Això provoca una manca de seguretat entre els usuaris de la llengua i, a més, “an oscillation between the arguable hypercorrect and the radically innovative” (McLeod 2004: 74–75). Davant d'aquesta situació, l'autor proposava l'establiment de la gramàtica com un procés prioritari en la codificació de la llengua, amb una necessitat imperativa d'una gramàtica d'autoritat i prescriptiva, sense inestabilitats.

En canvi, a Ó Maolalaigh *et al.* (2014) s'observa que, passats deu anys, aquest procés no és només una prioritat, sinó que es considera una prioritat d'extrema urgència, amb la necessitat d'especificar els usos gramaticals juntament amb explicacions sense ambigüitats i de caràcter prescriptiu. De fet, el model de gramàtica desitjada pels usuaris que sorgeix de l'informe d'Ó Maolalaigh *et al.* (2014) es caracteritza per ser comprensiu, actualitzat, de referència, basat en l'ús d'autoritat que en fan els parlants model de gaèlic i, a més, en línia. Amb aquestes premisses, la Universitat de Glasgow va rebre al juny de 2016 el finançament per tirar endavant el projecte LEACAG – *Leasachadh Corpais na Gàidhlig* ‘Desevolupament del corpus gaèlic’ –, dirigit pel mateix Ó Maolalaigh, d'abril de 2016 a gener de 2018, amb dos objectius principals: la posada en marxa d'un sistema en línia de coordinació, avaluació i vehiculació terminològica, amb vistes al sistema educatiu en immersió lingüística en gaèlic escocès, i l'esborrany d'una gramàtica de referència per a la llengua.

2.3.3 Lexicalització

Pel que fa a la lexicalització, definida com la confecció de l'inventari del lèxic, el gaèlic escocès manca d'eines que permetin als usuaris de la llengua fer-la servir amb confiança.

Tots els diccionaris que s'han fet els han produït editors particulars, lexicògrafs autodidactes, sense suport institucional, en comptes d'institucions professionals. La culminació de la tasca lexicogràfica (bilingüe) del gaèlic es va produir amb la publicació, l'any 1902, de *The Illustrated Gaelic-English Dictionary*, d'Edward Dwelly, reconegut encara avui com el diccionari (bilingüe) autoritari, més complet i de referència de la llengua (McLeod 2013: 163). Tanmateix, és un diccionari que, segons el que exposen Watson (1999) i McLeod (2013), ja no serveix com a guia funcional per al gaèlic del segle XXI, perquè no s'hi poden trobar moltes paraules d'ús comú actual i no segueix les GOC, aprovades l'any 1981. La importància actual d'aquest diccionari és contraproduent i és una mostra de la feblesa codificadora del gaèlic escocès, per no haver-se'n reconegut la importància d'una actualització.

Els diccionaris actuals de la llengua són tots bilingües, amb una preeminència evident de la direccionalitat gaèlic escocès > anglès, i en paper – *Am Faclair Beag* i *Dwelly-d* són la versió en línia del diccionari d'E. Dwelly. Destaca l'excepció de *Brigh nam Facal* (2008), de R. Cox, el primer diccionari monolingüe de la llengua, que, malgrat alguns conflictes metodològics (Watson 1999), està enfocat per a l'escola primària. McLeod (2004) es feia ressò del caràcter inadequat i sense coordinació dels diccionaris de la llengua i els manuals d'aprenentatge, la manca de tesaurus – el *Gaelic thesaurus/Co-fhaclair Gàidhlig* és un tesaurus en línia enfocat al sistema educatiu – i de manuals d'estil – actualment, l'única guia d'estil és la proporcionada per a la localització del paquet d'ofimàtica de Microsoft – apropiats per al gaèlic escrit, cosa que feia molt difícil l'ús de la llengua en registres més formals o d'especialitat. Aquesta situació es manté encara actualment, malgrat la necessitat expressada a Ó Maolalaigh *et al.* (2014) de diccionaris més informatius i amb explicacions molt més sistemàtiques en qüestió de significat, context d'ús, variació dialectal i registre.

A partir de la dècada del 1980, els canvis en les actituds envers la llengua i els contextos educatius favorables van fer que es veiés la necessitat de la creació d'un nou diccionari, en aquest cas, monolingüe, amb definicions en gaèlic, i creat a instàncies del govern escocès. Tot i un primer fracàs l'any 1960, l'any 2003 es va signar un acord entre les universitats de Glasgow, Edimburg, Strathclyde, Aberdeen i el Sabhal Mòr Ostaig – l'institut de la llengua i la cultura gaèliques, a l'illa de Skye – per un costat, i el govern d'Escòcia i Bòrd na Gàidhlig, per un altre costat, per crear un diccionari històric, monolingüe, autoritari i definitiu, un diccionari que pretén completar la tradició lexicogràfica gaèlica, i que s'anomena *Faclair na Gàidhlig / Dictionary of the Scottish Gaelic Language*.

Aquest projecte de diccionari s'emmarca en el projecte DASG (*Digital Archive of Scottish Gaelic*), iniciat l'any 2006 sota la direcció d'Ó Maolalaigh, que ha posat a l'abast dels usuaris de la llengua el *Corpas na Gàidhlig* (2008) 'Corpus del gaèlic', el primer corpus escrit digital de la llengua gaèlica a Escòcia – que ha de servir de

base per al *Faclair na Gàidhlig* –, constituït per 327 textos i més de dinou milions de paraules. D'altra banda, a nivell de corpus orals, podem destacar *Tobar an Dualchais / Kist o Riches* 'Font de patrimoni', amb milers d'hores d'enregistraments en gaèlic escocès i *scots* sobre folklore, cançons, música, història, poesia i contes, recollits des de la dècada de 1930, i *An drochaid eadarainn* 'El pont entre nosaltres', un projecte que prové de la comunitat gaelòfona de Nova Escòcia (Canadà), amb un ampli recull de mostres audiovisuals d'usuaris nadius.

2.4 Els processos d'implementació i elaboració

Malgrat el fet que l'estàndard del gaèlic escocès no hagi seguit un procés de codificació complert, com s'ha vist, de seguida s'observa que la llengua gaudeix d'uns usos formals tradicionalment atorgats a l'estàndard. En aquest context, no es pot pensar en una *implementació* o *elaboració de l'estàndard gaèlic* seguint el model de Haugen, sinó d'una implementació i elaboració de la llengua gaèlica a Escòcia, tot i endevinar-se una codificació implícita, inferida, sorgida d'una presa de decisions per consens per a l'ocupació d'aquests espais formals de comunicació.

2.4.1 La implementació del gaèlic escocès

La implementació o vehiculació, definida com "adopting and attempting to spread the language form that has been selected and codified" (Haugen 1983: 272), es basa en els processos d'introducció de l'estàndard lingüístic en la societat, per mitjà de l'ús en l'Administració pública, l'educació i els mitjans de comunicació, i de la posterior modificació de les propostes inicials de la codificació. Arran de l'oficialització de l'estatus de la llengua l'any 2005, s'han creat nous àmbits d'ús que defugen la informalitat i que es caracteritzen pel seu grau d'especialització i el registre formal.

L'Administració nacional escocesa, segons el que disposen la Gaelic Language (Scotland) Act 2005 i el *National Gaelic Language Plan* (2012–2017), té el deure de proveir serveis i documentació en gaèlic als usuaris que així ho demanin. En l'Administració local, catorze dels trenta-dos *councils* en què es divideix Escòcia han aprovat un pla de la llengua gaèlica amb la col·laboració del Bòrd na Gàidhlig. Es pot concloure, per tant, que el contrast entre la política lingüística nacional i la local comporta el tractament del gaèlic sota el principi de territorialitat en els 14 *councils* amb un pla aprovat i sota el principi de personalitat¹ en els altres 18 que

1. Entenem els principis de personalitat i territorialitat a la manera de Ninyoles (1989). D'una banda, el *principi de personalitat* és aquell que assegura que l'usuari pot rebre serveis en la seva llengua, independentment del territori on es trobi. D'una altra banda, el *principi de territorialitat* és aquell en què els serveis en la llengua de l'usuari s'asseguren en un territori determinat.

no en tenen cap d'aprovat, però que han de preveure un servei d'atenció mínima en gaèlic per acció de l'oficialitat del seu estatus a nivell nacional.

En l'àmbit educatiu, l'any 2015 només l'1,57% de l'alumnat escocès rebia algun tipus d'ensenyament del o en gaèlic escocès, cosa que representa una disminució del 0,1% respecte del cens del 2014. La presència del gaèlic escocès a l'aula es classifica en tres tipus: d'una banda, l'ensenyament del gaèlic com a assignatura impartida en aquesta mateixa llengua (0,04% de l'alumnat escocès); d'una altra banda, el sistema *Gaelic Learner Education* (0,99%), és a dir, l'ensenyament del gaèlic escocès com a llengua estrangera a l'aula; finalment, el model *Gaelic Medium Education* (0,54%) és un sistema d'immersió lingüística en què tot l'ensenyament es realitza a través del gaèlic com a llengua vehicular, des de l'escola bressol fins a l'educació secundària. També cal destacar que alguns estudis superiors també es realitzen íntegrament en gaèlic, a la Universitat de les Terres Altes i les Illes.

Pel que fa als mitjans de comunicació el gaèlic escocès té una presència que, tot i petita, gaudeix de força suport des de les instàncies de govern. Així, gràcies a la col·laboració entre MG Alba – organisme públic escocès de creació audiovisual – i la BBC va arrencar l'emissió l'any 2008 del canal de televisió pública BBC Alba i el servei de ràdio pública BBC Ràdio nan Gàidheal. En el camp de la premsa escrita, *Dàna* és un diari digital que publica en aquesta llengua i *The Scotsman* i *The National* – ambdós amb versió impresa i en línia –, entre d'altres diaris locals, en publiquen algun article de forma esporàdica.

2.4.2 L'elaboració del gaèlic escocès

L'elaboració és el procés pel qual es produeix “the continued implementation of a norm to meet the functions of a modern world” (Haugen 1983: 273) i on es duen a terme dos subprocessos: la *modernització terminològica* i el *desenvolupament estilístic*.

En el cas de la terminologia en gaèlic escocès, “proceeds on a largely *ad hoc* basis, with no institutional structure having been established to produce new terms on an ongoing, regular basis” (McLeod 2004: 80). Tot i l'absència d'una estructura coordinada i institucionalitzada, hi ha dues grans bases de dades terminològiques: per un costat, *An Stòr-dàta Briathrachais na Gàidhlig* ‘La Base de Dades Terminològica del Gaèlic’, creada l'any 1986 sota els auspicis de Sabhal Mòr Ostaig, dirigida al públic general i a la comunitat especialista; per un altre costat, *An Seotal-The Gaelic Terminology Database*, creada l'any 2007 per Stòrlann Nàiseanta na Gàidhlig – organisme públic de creació i publicació de materials didàctics per a l'ensenyament de o en gaèlic –, dirigida a l'alumnat i el professorat dels ensenyaments primari i secundari.

Ó Maolalaigh *et al.* (2014) observen que la neologia terminològica no és una prioritat immediata i que es troba sotmesa a una ideologia neofòbica – hostil

envers els neologismes – i *anglofílica* – propensa a utilitzar préstecs de l'anglès –, malgrat poder ser acceptada si hi ha demanda per part d'algun perfil lingüístic. En aquests casos calen diccionaris més sistemàtics i descriptius, més consistència en el treball terminològic i la preferència d'un sol terme davant de la variació sorgida pel treball no ben coordinat. D'alguna manera, doncs, es pretén una normalització terminològica que no sigui prescriptiva sinó d'elecció de preferències terminològiques escollides per consens.

Davant d'aquesta ideologia crítica envers la terminologia, el desenvolupament estilístic de la llengua gaèlica a Escòcia veu restringits els àmbits especialitzats, on l'anglès exerceix de llengua sostre. És per això que els registres formals i l'ús acadèmic de la llengua són encara ara en vies de desenvolupament (McLeod 2004).

3. Conclusions

La política lingüística a favor del gaèlic escocès arrenca l'any 2005 amb l'oficialització del seu estatus a Escòcia. En deu anys ha crescut el nombre d'alumnes inscrits en el sistema d'immersió lingüística, els materials didàctics i les publicacions editorials, s'ha incrementat la seva presència gràcies als mitjans de comunicació de masses i s'han endegat grans projectes públics per a la planificació del corpus.

El gaèlic és, per tant, una llengua que ha endegat un procés d'estandardització lingüística en la línia del model de Haugen, però un procés que ha estat implícit i incomplet. S'ha comprovat que hi ha consens sobre la varietat lingüística escollida – el *gaèlic del Minch* – i les finalitats amb què s'utilitza – fer del gaèlic una llengua apta i funcional per a la comunicació –, però la codificació no és complerta: hi ha una mancança d'una obra lexicogràfica monolingüe d'autoritat i d'una gramàtica i d'una ortografia prescriptives.

Malgrat això, la llengua s'ha vist implementada en la societat i elaborada terminològicament, ja que gaudeix actualment d'uns usos formals que tradicionalment han estat terreny de la varietat estàndard. Davant d'això, s'intueix una codificació implícita, inferida, sorgida d'una presa de decisions per consens per a l'ocupació d'aquests espais formals de comunicació.

La mancança d'una varietat estàndard plenament codificada ha generat una teorització sobre l'estat actual del corpus, amb una necessitat feient d'actualització de l'ortografia i la creació d'una gramàtica i un diccionari d'autoritat. En definitiva, passats deu anys, el gaèlic escocès requereix de progressos en la *normalització* del corpus de la llengua per esdevenir un codi apte per a la comunicació i la seva plena funcionalitat.

Referències bibliogràfiques

- Boix, Emili i Francesc Xavier Vila. 1998. *Sociolingüística de la llengua catalana*. Barcelona: Ariel.
- Bowerman, Sean. 2006. "Language Loyalty." Dins *Encyclopedia of Language and Linguistics. Second Edition. Volume 7*, ed. per Keith Brown, 539–541. Amsterdam: Elsevier.
<https://doi.org/10.1016/Bo-08-044854-2/01288-8>
- Byrne, Michel. 2002. *Gràmar na Gàidhlig*. Stornoway: Acair.
- Cox, Richard A. V. 2010. "Review Article: Gaelic Orthographic Conventions 2009." *Scottish Gaelic Studies* 26: 162–73.
- Dunbar, Rob. 2005. "The Gaelic Language (Scotland) Act 2005. An Analysis." *The Edinburgh Law Review* 9: 466–479. <https://doi.org/10.3366/elr.2005.9.3.466>
- Fishman, Joshua A. 1997. "Maintaining languages. What works and what doesn't." Dins *Stabilizing Indigenous Languages*. ed. per Gina Cantoni, 165–175. Flagstaff: Northern Arizona University.
- Garvin, Paul L. 1992. "La langue Standard: Concepts et processus." Dins *II Congrès Internacional de la Llengua Catalana. Àrea 3: Lingüística social*, 503–514. Palma: Universitat de les Illes Balears.
- Haugen, Einar. 1983. "The implementation of corpus planning: theory and practice." Dins *Progress in Language Planning. International Perspectives*, ed. per Juan Cobarrubias i Joshua A. Fishman, 269–289. Amsterdam: De Gruyter Mouton.
- Inoue, M. 2006. "Standardization." Dins *Encyclopedia of Language and Linguistics. Second Edition. Volume 12*, ed. per Keith Brown, 121–127. Amsterdam: Elsevier.
<https://doi.org/10.1016/Bo-08-044854-2/03048-0>
- Lamuela, Xavier. 1994. *Estandardització i establiment de les llengües*. Barcelona: Edicions 62.
- Macdonald, Sharon. 1997. *Reimagining Culture. Histories, Identities and Gaelic Renaissance*. Oxford / Nova York: Berg.
- MacKinnon, Ken. 2007. "Gaelic." Dins *Language in the British Isles*, ed. per David Britain, 200–217. Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511620782.014>
- McLeod, Wilson. 2004. "The Challenge of Corpus Planning in Gaelic Development." *Scottish Language* 23: 68–92.
- McLeod, Wilson. 2006. "Leasachadh solarachadh sheirbhisean poblach tro mheadhan na Gàidhlig: duilgheadasan idè-eòlach agus pragtaigeach." Dins *Revitalising Gaelic in Scotland: Policy, Planning and Public Discourse*, ed. per Wilson McLeod, 24–48. Edimburg: Dunedin Academic Press.
- McLeod, Wilson. 2013. "'Chan eil e even ann an Dwelly's!': The Continuing Legacy of Edward Dwelly's Gaelic Dictionary." Dins *'A Guid Hairst': Collecting and Archiving Scottish Tradition: Essays in Honour of Dr Margaret A. Mackay*, ed. per Katherine Campbell, William Lamb, Neill Martin i Gary West, 163–170. Aquisgrà: Shaker Verlag.
- National Records of Scotland. 2011. *Scotland's Census 2011. Shaping our future*. Edimburg: National Records of Scotland.
- Nekvapil, Jiří. 2008. "Language Cultivation in Developed Contexts". Dins *The Handbook of Educational Linguistics*, ed. per Bernard Spolsky i Francis M. Hult, 251–565. Malden / Oxford / Carlton: Blackwell Publishing. <https://doi.org/10.1002/9780470694138.ch18>
- Ninyoles, Rafel. 1989. *Estructura social i política lingüística*. Alzira: Bromera.

- Ó Maolalaigh, Roibeard, Susan Bell, Mark McConville, i Wilson McLeod. 2014. *Dlùth is Inneach – Final Project Report. Linguistic and Institutional Foundations for Gaelic Corpus Planning*. Inverness: Bòrd na Gàidhlig.
- Silverstein, Michael. 1996. “Monoglot ‘Standard’ in America: standardization and metaphors of linguistic hegemony.” Dins *Matrix of language: contemporary linguistic anthropology*, ed. per Donald Brenneis i Ronald K. S. Macaulay, 284–306. Boulder: Westview Press.
- Spolsky, Bernard. 2010. *Sociolinguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- The Scottish Government. 2015. *Pupil census 2015 supplementary data*. Edimburg: The Scottish Government.
- Trudgill, Peter. 2003. *A glossary of sociolinguistics*. Edimburg: Edinburgh University Press.
- Urla, Jacqueline. 1988. “Ethnic protest and social planning: a look at Basque language revival.” *Cultural Anthropology* 1: 379–394. <https://doi.org/10.1525/can.1988.3.4.02a00030>
- Watson, Moray. 1999. “Assessing the Suitability of Scottish Gaelic Dictionaries for the Classroom.” *Journal of Celtic Language Learning* 4: 42–55.

La construcción del estándar vasco vizcaíno del s. XIX

Los comienzos

Koldo Ulibarri Orueta

Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibersitatea

In this work, we aim to understand the construction of the standard variety of the Biscayan dialect developed in the 19th century. After a sort overview of Basque literature and of the peninsular Holy Oratory, we will defend the hypothesis that in this literary variety the aptitude of the 17th century preachers was one of the main conditions that yielded the *grammatization* of the language. In order to prove this hypothesis, we provide historical data as well as the linguistic features of the sermon collection known as *Dotrinazko Sermoitegia*, the work of a modest preacher immerse in a period that was crucial in the *grammatization* of the Biscayan dialect.

1. Introducción

En este trabajo queremos dar unas pequeñas pinceladas sobre cómo se estandarizó un dialecto vasco. Oficialmente, la historia de la literatura nos dice que el despertar del vizcaíno como dialecto literario ocurrió en el s. XIX, al publicarse los libros *Eskuliburua* el 1802 en Tolosa y *Confesño ona*, el 1803 en Vitoria, libros de Pedro Antonio Añibarro y Juan Antonio Moguel, respectivamente (Ulibarri 2013). No obstante, las últimas investigaciones con textos preliterarios y sermonarios del XVIII revelan que ya los autores de estos muestran interés en cultivar su habla vizcaína, tomando decisiones lingüísticas que luego se reflejarán en ese estándar literario (Salaberri 2004; Ulibarri 2015).

Una de las razones del interés por estos sermones es que estamos empezando a conocerlos: disponemos del catálogo de los conservados en los archivos franciscanos (Etxebarria 2005) y la edición y estudio de algunos (Etxebarria & Apraiz 2007, 2009; Zuloaga 2010, 2011); así como de monografías aisladas sobre sermones jesuíticos (Seguro 2004, 2011). Sin embargo, aún queda mucho por hacer

recopilando testimonios, ya que, a causa de la historia convulsa de los últimos siglos, muchos sermonarios están diseminados en diversos archivos y bibliotecas. Ejemplo de esto último es el *Dotrinazko sermoitegia* ‘Sermonario doctrinal’, texto de la segunda mitad del s. XVIII que se encuentra repartido en 3 ubicaciones y que fue el núcleo de nuestra tesis doctoral (Ulibarri 2015).

Los límites de este trabajo no permiten conclusiones irrefutables, ya que la *gramatización* de una lengua es un hecho complejo (Auroux 1994), además de que aún quedan por editar y analizar muchos testimonios. En las siguientes líneas queremos contextualizar los sermonarios del s. XVIII; sobre todo buscaremos el contexto cultural en que los predicadores toman la conciencia de cultivar el dialecto; de cómo, aun siendo los sermones, principalmente, representantes de un ámbito oral (García 2006; Durán 2014), ese contexto llevó a frailes y sacerdotes a trabajar su lengua vernácula desde el punto de vista literario. Así, estos textos pueden explicar las decisiones lingüísticas de los albores del estándar, y de cómo se hacen patentes a lo largo del proceso de difusión.

Lo primero que haremos será esbozar la historia de la literatura en vasco, centrándonos en los textos en vizcaíno (§ 2), seguido de una pequeña exposición de las distintas épocas que la oratoria tuvo en la Península Ibérica (§ 3). Tras ello, propondremos que ambas historias están relacionadas, pues defendemos que con la historia general de la cultura se puede entender la estandarización de una lengua particular (§ 4). En el último apartado (§ 5), mediante el *Dotrinazko sermoitegia* defenderemos nuestra hipótesis con hechos lingüísticos.

2. Breve historia de la literatura vasca peninsular

La secuenciación de historia de la lengua y la literatura vascas la tomaremos de la clasificación de Gorrochategui y Lakarra (2001): (1) *Vasco Arcaico*, que comenzaría con los primeros testimonios literarios y que acaba en torno a 1600. (2) *Vasco Antiguo y Clásico*, que abarcaría el siglo XVII y finalizaría en 1745, con la publicación del *Diccionario trilingüe* de Manuel de Larramendi. (3) *Primer Vasco Moderno*, que se iniciaría con el diccionario de Larramendi y llegaría hasta finales del siglo XIX, la época clave de nuestra exposición al ser cuando se dio forma al vizcaíno literario.¹

Oficialmente, la literatura vasca comienza en el *Vasco arcaico*, con textos publicados al norte de los Pirineos: el *Linguae vasconum primitiae*, impreso en

1. El que quiera profundizar en la historia del euskera y sus testimonios, en las obras Mitxelena (1960), Villasante (1979), Urkizu (2000) y Olaziregi (2011) encontrará información más detallada de todo. Para un resumen en inglés desde el punto de vista lingüístico, cf. Ulibarri (2013).

Burdeos en 1545, del sacerdote bajo-navarro Bernard Etxepare, y las traducciones del Nuevo Testamento y de otros textos religiosos del calvinista Leizarraga, que vieron la luz en La Rochelle en 1571. Al sur, el navarro Sancho de Elso llevó a la imprenta en Estella en 1561 una doctrina bilingüe, esta vez católica, de la cual no se conocen ejemplares, siendo los primeros libros conocidos el catecismo bilingüe del alavés Betolaza publicado en Bilbao en 1596 y una colección de refranes en dialecto vizcaíno titulada *Refranes y sentencias*, impreso en Pamplona en 1596.

Esta separación entre norte y sur de los Pirineos se debe a que mientras que la mayoría de textos editados durante el s. XVII en el sur fueron doctrinas bilingües carentes de valor literario (Mitzelena 1960), al norte hubo un florecimiento de la literatura en dialecto labortano – generalmente libros religiosos de devoción –, con un proceso de *gramatización* bastante acusado, que dio las obras clásicas del euskera (Oyharçabal 2001); la obra cumbre de este periodo es el *Gero* editado en Burdeos en 1643 (Urgell 2015), libro ascético escrito por el sacerdote Pedro Agerre *Axular*.

Sin embargo, junto a la historia *oficial* de la literatura, tenemos en la región peninsular de Vasconia una tradición literaria que parece fue bastante abundante, pero de la que solo nos ha llegado una pequeña parte: ejemplo paradigmático de la situación es el manuscrito de Lazarraga, con una prototípica novela pastoril y una colección de poesías en dialecto alavés del s. XVI (Ulibarri 2013), cosa impensable en euskera hasta su descubrimiento en 2004. Estos testimonios del Vasco antiguo, por lo demás, se conocen bien porque se editaron en otro tipo de trabajo, bien porque el manuscrito se conservó entre otros papeles (Mitzelena 1964; Sarasola 1983; Ulibarri 2013). En vizcaíno, junto a las mentadas traducciones catequéticas,² hubo una tradición poética culta – conocida como *Poesía galante vizcaína*; (Sarasola 1983: § 5.1.4; Bijuesca 2006) – que aflora en testimonios dispersos, aunque el más curioso – por la lejanía respecto al País Vasco – es la copla recogida en Lope de Vega (Mitzelena 1964: § 3.1.23). Algún testimonio impreso de literatura de cordel y algún poema *de ocasión* completan este corpus que, desafortunadamente, es muy exiguo como para concluir si esta tradición supuso algún conato de *gramatización* del vizcaíno.

En el siglo XVIII hubo una *revolución* en las letras vascas, debido a las publicaciones del jesuita Manuel de Larramendi. En 1729 publicó una gramática

2. De la época *Euskera Antiguo y Clásico* nos han llegado ejemplares de la doctrina anónima conocida como *Viva Jesús*, publicada sin fechar ni datos del impresor (Ulibarri 2010); el libro *Exposición breve de la doctrina christiana* traducción del Ripalda llevada a cabo por M. Ochoa de Capanaga y publicada en Bilbao en 1656 y restos de la doctrina de N. Zubia, impresa en San Sebastian en 1691, que conocemos por tradición indirecta (Mitzelena 1964). Ya del s. XVIII apareció la doctrina de M. Arzadun impresa por primera vez en Durango en 1731.

del euskera, *El imposible vencido*, impresa en Salamanca, y pocos años después, en 1745, su *Diccionario trilingüe*, en San Sebastián, el primero que quiso abarcar *todo* el léxico vasco, tanto lo anteriormente escrito – al estilo del *Diccionario de autoridades* de la Real Academia Española – como la creación del léxico necesario para cualquier lengua moderna (Lakarra 1985; Urgell 2001b). De esta forma, Larramendi no solo dignificó la lengua vasca, sino que por primera vez hay en el País Vasco un planteamiento sobre la lengua literaria que abarca toda Vasconia, con escritores compartiendo, a grandes rasgos, un mismo proyecto, unos mismos recursos lingüísticos y una tradición literaria común; esto supuso un cambio en las ideas lingüísticas sobre el euskera y su literatura (Urgell 2018).

A raíz de Larramendi el dialecto guipuzcoano recibió mayor impulso: los predicadores jesuitas reunidos en torno a Larramendi, principalmente Mendiburu y Cardaberaz, trabajaron en ese dialecto, siendo esta variante la que mayor producción literaria tuvo en el s. XVIII. Con todo, Cardaberaz también trabajó el vizcaíno; adaptó y publicó dos de sus obras: *Doctrina cristiana edo Cristiñau doctrinea* publicada cerca del 1762 y *Jesus, Maria ta Joseren devociñoico libruchoric atatarico devociño batzuc*, impresa en Pamplona en 1763, aprovechando para ello las obras anteriores editadas en este dialecto (Salaberri 2004). A la par, el sacerdote bilbaíno Olaetxea imprime en Vitoria una *Doctrina cristianea* con fecha de 1763 (con varias ediciones posteriores, la segunda de 1775), según parece motivado por los trabajos de Cardaberaz (Salaberri 2004) y ya con alguna innovación formal propuesta por Larramendi. Estos trabajos supusieron un cambio de registro al escribir en vizcaíno, si comparamos, *v. g.*, los ruegos del *Salve regina* que encontramos en una doctrina pre- y post- Larramendi:

Ò Clemenciasco ama, ò piadossea, ò dulce veti Virgina Maria! (Capanaga 1656)

O guztiz berea! O erruquiz betea! O Virgíña Maria gozoa! (Cardaveraz ca.1762)

Esta renovación promovida por Larramendi y el cambio de registro que vemos en los trabajos de Cardaberaz, y en menor medida en Olaetxea, no prosperó, entre otras razones, debido a que en 1766 el Conde de Aranda prohíbe publicar libros en vasco, y a la expulsión de los jesuitas en 1767 (Urgell 2018), al ser estos los principales escritores. También influyó el hecho de ser un final de siglo convulso por las distintas guerras que hubo en la Península. Quitando alguna pequeña obra (*ibid.*), hemos de esperar hasta el s. XIX para que vuelvan a publicarse textos en vasco. Sin embargo, parece que los rasgos de la renovación de Larramendi se mantuvieron en una literatura oculta – los sermones, según nuestra hipótesis –, en vista de que el vizcaíno literario estándar del XIX mantuvo esas características lingüísticas larramendianas.

3. Historia de los sermones

Así pues, pensamos que en la literatura vasca del s. XVIII el trabajo de los predicadores fue un factor determinante, y que no es casualidad que las obras de Larramendi calaran tanto entre los escritores en vasco: este siglo es un momento en el que la oratoria sagrada vivió un cambio de paradigma, y Larramendi lo que hizo fue trasladar el pensamiento y las innovaciones lingüísticas del neoclásico al vasco (Lázaro Carreter 1949), asimilándose primeramente a través de los predicadores.

La oratoria *moderna* comenzó con el Renacimiento, que influyó en todos los estamentos sociales. Uno de los principales hitos de esa nueva oratoria fue un *retorno a las fuentes* que, en el caso de España, formó parte de un despertar más amplio a nivel intelectual o literario (Villegas Paredes 2008). Este retorno a las fuentes³ supuso la necesidad de mostrar *la Verdad* con argumentos y pruebas y no con autoridades, agitando los cimientos que tenían el pensamiento católico tradicional y la retórica medieval, anticuada y con claros síntomas de agotamiento (Herrero Salgado 1996). En el mundo católico, la nueva predicación se manifiesta en el Concilio de Trento que impone a los sacerdotes predicar en domingos y días de fiesta, como modo de educar al pueblo (Fernández Rodríguez *et al.* 1983). En la Península, junto a la defensa de la ortodoxia católica ante el protestantismo,⁴ la predicación tuvo como segundo objetivo expandir la fe por el Nuevo Mundo, y fue en este contexto cuando se hacen notorios predicadores como Tomás de Villanueva, Juan de Ávila o fray Luis de Granada. Estos nuevos sermones se caracterizan por usar textos de autores paganos, el realismo, una riqueza lingüística y la preocupación por la salvación de las almas (*ibid.*).

A finales del s. XVI y comienzos del XVII aparece el Barroco, lo que supuso un cambio en la concepción de los sermones. El interés del discurso barroco deja de ser la razón, para buscar impresionar los sentidos del auditorio, asombrando y deslumbrando. Para ello, el lenguaje se convierte en un poderoso instrumento, con metáforas atrevidas y distantes del oyente: las descripciones, comparaciones, alegorías y cualquier figura retórica se ponen al servicio de impresionar a los oyentes, y no a la estética y el sentido literario del texto. Desde ese punto de vista,

---

3. Sin embargo, no todos los intelectuales y órdenes religiosas interpretaron del mismo modo el espíritu de volver a las fuentes: “*Volver a las fuentes* representa para los humanistas retornar a los clásicos latinos y griegos; para los filósofos a Aristóteles y Platón; para Erasmo, al Evangelio y a san Pablo; para los franciscanos, al espíritu de Poverello, a san Buenaventura y al agustinismo medieval; para los dominicos, a santo Tomás” (Villegas Paredes 2008: 8).

4. Defensa que en el País Vasco del s. XVI tuvo un papel destacado, ya que la reina de Navarra Juana de Albret, monarca de las tierras vascohablantes transpirenaicas, se puso del lado de reformador Calvino.

la calidad del sermón baja (Herrero Salgado 1968): los temas pierden profundidad y los oradores solo buscan el aplauso del público (Villegas Paredes 2008). A raíz de esto, se abandonan las fuentes y el estilo clásico y aumentan las extravagancias, convirtiendo el pulpito en un *escenario de cómicos* y el sermón – de boca de Fray Gerundio – en “un cúmulo de necedades sin cuento que harían reír al hombre más grave y perder la compostura al más serio” (Fray Gerundio *ap.* Fernández Rodríguez *et al.* 1983: 36).

Esta “degeneración barroca” en palabras de Lázaro Carreter (1949: 211), dio paso a una retórica crítica a través de la razón, que en el caso del castellano se materializó, por ejemplo, en la creación de la Real Academia de la Lengua. Estamos en el Neoclasicismo, con unos principios de sobriedad y claridad en “la convicción de que para llegar a discurrir y escribir bien es necesario y suficiente practicar la frecuentación de buenos modelos” (Cerdán 1985: 58). Estos *buenos modelos*, además de los escritores clásicos – Cicerón, Quintiliano –, también son los escritores del Siglo de Oro – Santo Tomás de Villanueva, fray Luis de Granada, etc. – (Herrero Salgado 1996). Por otro lado, otra fuente de donde se surtieron de *buenos modelos* fue los escritores franceses (Fernández Rodríguez *et al.* 1983; Cerdán 1985), no debemos olvidar que Francia fue el punto de referencia de Europa en materia artística durante el s. XVIII (Viñas Piquer 2002), y debemos considerar que también la predicación, como parte del ámbito literario, tuvo la misma influencia que el resto de las artes.

Esta nueva tendencia, además de fomentar la escritura de sermones, hizo que en toda la Península y en tierras de ultramar aparecieran grandes predicadores, sobre todo entre las órdenes religiosas, y que sus escritos en castellano se reunieran en sermonarios, para que fueran de ayuda a otros religiosos. La imprenta encontró un gran mercado en este tipo de productos, señal que los párrocos y predicadores sin costumbre de – o capacidad para – escribir lo necesitaban.⁵

---

5. No hemos encontrado ningún trabajo sobre la difusión o el mercado de los sermonarios durante el s. XVIII, pero un chequeo en la página web *Catálogo Colectivo del Patrimonio Bibliográfico Español* [<http://catalogos.mecd.es/CCPB/ccpbopac/>; consulta: 2016-06-16], nos muestra las referencias a “sermones” en distintas horquillas de tiempo: entre 1500–1600 hay 1.763 referencias; entre 1600–1650, 2.337; entre 1650–1700, 3.101; entre 1700–1750, 3.386 y finalmente, entre 1750–1800, 3.276. Aun teniendo en cuenta el valor relativo de los resultados, es evidente que a partir de la mitad del s. XVII la cantidad de libros publicados en relación a los sermones aumentó.

4. Literatura vasca y sermonarios

La historia de la retórica que hemos visto puede aportar pistas a la hora de entender la literatura vasca, una literatura que aparece y desaparece, cual Guadiana, según el contexto histórico en que nos encontramos. Así, hemos adelantado ya nuestra hipótesis de que la renovación retórica influyó en la literatura vasca, si asumimos que la *gramatización* de una lengua es en sí un hecho cultural, no lingüístico (Auroux 1994). De este modo, hitos que desconocemos, sobre todo por la falta de testimonios de la época, pueden ser en parte explicados con esta historia.

Sabemos que ya el Concilio de Trento fomentó el uso de las lenguas vernáculas para educar al pueblo: el sínodo de Calahorra⁶ de 1601 ordena y manda “que los Sermones se hagan en Vazcuence” así como que “hagan imprimir cada año Cartillas de la doctrina christiana en Romance, y en Vazquence” (*ap.* Madariaga Orbea 2014: 170). Sin embargo, respecto a los sermones, solo disponemos de referencias a los mismos y no de textos (Mounole & Gómez 2018; Madariaga Orbea 2014).⁷

Durante el s. XVIII, el neoclasicismo y las ideas ilustradas de adoctrinar al pueblo tomaron papel importante en la Iglesia, y fomentaron las misiones populares por el territorio vasco, además de servir como herramienta para detener las ideas liberales que estaban empezando a propagarse por el territorio (Madariaga Orbea 2004a). Respecto a la lengua, estas misiones internas se apoyaron en la renovación estética y retórica, lo cual derivó en una revolución de la oratoria también en vasco:⁸ los predicadores en euskera empiezan a *escribir* sus sermones, al hilo de

---

6. A esta diócesis pertenecen los lugares en los que se hablaba en aquella época los dialectos vizcaíno y alavés, este último actualmente perdido (Mounole & Gómez 2018).

7. No se puede negar que los sermones no tuvieron un importante papel en la producción literaria, aunque no fueran publicados ni, en muchos casos, ni siquiera escritos para conservarse (Cátedra 1994). En el caso de la literatura labortana del s. XVII, se sabe que los escritores más célebres de la época – Axular, Haramburu, Gasteluzar, etc. – eran también prestigiosos predicadores (Urkizu 1999), aunque de esa época solo se conserva – que sepamos – un único texto homilético escrito en vasco (Urkizu 1999).

8. Entre las características de la estética barroca del s. XVII encontramos el *culteranismo*, que pretende “dar al castellano la sonoridad y la concisión de la lengua latina” (Villegas Paredes 2008: 32); esta fue una de las críticas que recibió este tipo de retórica, y que supuso su decadencia (Cerdán 1985). Quizá se puede relacionar con esto la crítica de Larramendi a los predicadores vascos de comienzos del XVIII, cuando se queja de que, al predicar en euskera, los oradores “siguen el sonsonete material del Castellano, buscando unas correspondencias tan puntuales en la cantidad, y calidad de las voces, que no aya de aver mas en una Lengua que en otra” (Larramendi 1745: XL).

esos *buenos moldes* que precisan los oradores. Así entendemos que los primeros sermones conocidos al sur de los Pirineos sean de esta época.⁹

La predicación misionera cayó en manos de las órdenes regulares, al estar estos religiosos más preparados que los sacerdotes seculares para la oratoria. Los jesuitas, franciscanos y dominicos fueron los que, principalmente, asumieron las misiones en tierras vascas, siendo los jesuitas los precursores, (Madariaga Orbea 2004b) tanto en las tierras vascas como fuera de ellas (Gelabertó 2003), y no puede considerarse casualidad que los primeros predicadores célebres fueran de esa orden religiosa (Madariaga Orbea 2004a). Los predicadores vascos se reunieron alrededor de Larramendi, al ser el que predicó – valga la redundancia – la necesidad de una lengua cultivada en la predicación, y dio los instrumentos – gramática, diccionario – necesarios para ello (Urgell 2018).

A esa corriente renovadora se unieron pronto los franciscanos: fundaron el colegio de misioneros de Zarautz en 1746 (Villasante 1974)¹⁰ y de ahí salieron predicadores importantes: frailes como Palacios, Agirregoikoa, Garai, Arteta o Sarobe que son los primeros en preocuparse por recoger y guardar sus escritos; aunque fueron los frailes de la siguiente generación, Añibarro y Zabala, una de las piedras angulares de ese vizcaíno literario (Urgell 2001a; Etxebarria 2005). Con la expulsión de los jesuitas en 1767, los franciscanos consiguieron el monopolio de las misiones populares, pero, desde la Guerra de Convención de 1793 en adelante, esta orden sufrió muchos ataques: saquearon conventos y se llevaron a varios frailes presos (Villasante 1974). La exclaustación ordenada por los franceses en la Guerra de la Independencia en 1808 impidió predicar a estos frailes y se les ordenó “que antes de salir entregasen al gobierno francés todos los efectos de sus conventos por inventario, [...] libros de la biblioteca [...] y todos los papeles del archivo con sus escrituras” (*ibid.*: 302). De este modo, la educación del pueblo

9. En la diócesis de Calahorra, el primero es del año 1708 (Etxebarria 2007) y en la de Navarra, del 1729 (Ondarra 1981)

10. No tenemos datos de la primera hornada de predicadores de dicho colegio, pero sabemos que el padre Palacios, uno de los más importantes oradores de la segunda generación de frailes misioneros tuvo como profesor al jesuita Bernardo Recio, y que aprendió euskera gracias a la gramática de Larramendi (Villasante 1979).

Del mismo modo en pocos años recibieron los elogios del mismo Larramendi “No se puede dudar que, de pocos años a esta parte, se predica en vascuence menos mal que antes, y que hay predicadores que en sermones morales predicán absolutamente bien y con limpieza, y con gusto y fruto de los oyentes. Así por lo común los misioneros en sus sermones, y con especialidad los franciscanos misioneros de Zarauz que, a su mucha virtud [...] han añadido el cuidado y trabajo de predicar un vascuence claro, inteligible, limpio y bien ordenado, según el carácter y sintaxis de la lengua, y desmienten con su práctica las quejas mal fundadas de los vascongados holgazanes” (Larramendi, *ap.* Urgell 2018).

quedó en manos del clero secular, que los hizo partícipes de esa estandarización de la lengua vasca (Altzibar 1992; Ozaeta 2010; Aranburu 1995).

Esta predicación, al necesitar de escribir en la lengua vasca y trabajarla, impulsó su *gramatización* (Auroux 1994). Podemos pensar que en un principio los oradores escribirían para sí mismos, creando cartapacios para uso propio en las misiones; o bien pensando que les fueran de ayuda a sus compañeros de orden; de este modo pasaron de escribir para una predicación oral a escribir para la lectura privada. Estos sermonarios, dirigidos ya a la imprenta, se quedaron manuscritos en la mayoría de casos.¹¹ Tuvieron mejor fortuna los libros en euskera escritos para parroquianos que fomentaron las mismas misiones, siendo los mismos predicadores quienes fomentaron la lectura en esa lengua.¹² Este tipo de textos llegaron a la imprenta, así que no es casualidad que sean los predicadores como Cardaberaz y Mendiburu los que publicaron libros durante la segunda mitad del s. XVIII.

Así mismo, Cardaberaz fue el que editó el primer libro sobre retórica vasca en euskera *Eusqueraren berri onac* ‘Las buenas nuevas del euskera’, publicado en Pamplona en 1761. Este libro mostraría que el clero regular no solo quería dar ejemplos prácticos mediante sermones modélicos, sino también explicitar las reglas retóricas necesarias para escribir.

Se ha dicho que la prohibición de editar en vasco en 1766 y la expulsión de los jesuitas complicó la impresión de libros en euskera (Urgell 2018: § 3.3.1), y es en las épocas de entreguerras cuando se crean opciones para editar, opciones rápidamente aprovechadas por los escritores. Tras la Guerra de Convención se editan las obras en vizcaíno de Juan Antonio Moguel y Pedro Antonio Añibarro, los escritores – predicadores – con los que nace oficialmente el vizcaíno literario; y tras la Guerra de Independencia, alrededor de 1816 más o menos, nuevos religiosos logran publicar los últimos títulos *canónicos* en vizcaíno: fray Bartolomé, Pedro Astarloa y Juan José Moguel (Urgell 2018 y Altzibar 1992).

Nuestra hipótesis es que los saltos que hay en la literatura vizcaína *oficial* entre las publicaciones del XVIII, llevadas a cabo principalmente por los jesuitas, las de comienzos del XIX y las de 1816, estas dos últimas fomentadas por frailes y

11. Eso le ocurrió a los *Irakurraldiak* ‘Lecturas’ del jesuita Mendiburu (Altuna 1982), así como a los franciscanos Palacios y Añibarro, con los “dos tomos de sermones para su publicación” (Villasante 1961: 18) del primero y el *Misiolari euskalduna* del segundo (Urgell 2001a)

12. La primera edición de la Doctrina de Cardaberaz (ca.1762) está dedicada a los “Cura jaun ta escola maisuai [Señores Curas y maestros de escuela]”, la segunda edición de la *Doctrina* de Olaetxea, acaba con esta frase: “Por la pasión y muerte de Jesucristo, y por los dolores de la virgen madre, ruego a los maestros de escuela que enseñen a los niños campesinos a leer en euskera, para que, ante sus padres y moradores de su casa, al menos las largas noches de invierno, les lean la doctrina.” (Olaetxea 1775 [1763]: 166; la traducción es mía.)

sacerdotes seculares, y ya en *vizcaíno literario* canónico, deben *completarse* con la predicación en lengua vasca; aunque para muchos, incluso para los mismos autores, este tipo de texto está más cerca de una obra oral que literaria. Pensamos que fue a través de la predicación cuando se forjó el dialecto vizcaíno literario que, tímidamente, asomó en la época Neoclásica, y que solo unas circunstancias favorables permitieron que se reflejara en la literatura: No olvidemos que los textos fundacionales del vizcaíno literario, el *Eskuliburua* ‘Manual’ y *Confesio ona* ‘La buena confesión’, son un librito para misiones y un sermonario, respectivamente.

En las líneas anteriores hemos querido mostrar datos históricos que apoyen que la *gramatización* del vizcaíno ocurrió en torno a la predicación; estos testimonios ofrecen claves para entender cómo se creó esa lengua literaria y los distintos elementos en que los escritores van fijándose a la hora de tomar decisiones. Suponemos que muchos de los escritores no pensaron en hacer trabajos *literarios* con sus sermones, y mucho menos el publicarlos, pero creemos que todos participaron en un contexto común. Tanto los que querían estar *à la page* de las novedades discursivas como los más descuidados, todos asumieron o criticaron las distintas opciones o propuestas, las cuales podremos rastrear en sus textos.

5. Sobre el Sermonario doctrinal

A los datos históricos sumaremos los lingüísticos, gracias al *Dotrinazko sermoi-tegia*. En este texto tenemos la labor *in media res* de un predicador anónimo, lo que nos ha permitido, de forma figurada, acercarnos a su mesa de trabajo. En 46 sermones – 40 en vasco, con seis en castellano – explica los principales dogmas de la doctrina cristiana: Credo, Mandamientos, Sacramentos y Pecados Capitales. Por el modo en que usa la lengua literaria no puede compararse con los escritores *canónicos* de la lengua vasca, pero su estilo y lenguaje, presumiblemente muy próximo a su habla natal, nos acercan al modo en que la mayoría de los oradores de esas épocas harían su trabajo.

Durante el s. XVIII se editaron muchos sermonarios en castellano, y de ellos copia nuestro anónimo autor para elaborar sus sermones. Los sermones castellanos aparecen entre los manuscritos divididos en dos grupos – uno de dos sermones y el otro de seis –, y hemos podido hallar la fuente directa de todos ellos,¹³ así como las fuentes castellanas desde donde adaptó y tradujo algunos que solo conserva-

13. La fuente del primero es el sermonario de Jaime Barón *Luz de la fe* (1752), mientras que los sermones del segundo bloque provienen del libro *Luz de verdades católicas* (1705) de Juan Martínez de la Parra (Ulibarri 2015).

mos en su traducción al euskera (Ulibarri 2015).¹⁴ Tanto en unos como en otros se aprecia que resume la fuente, pero en los castellanos se puede añadir que aparecen llenos de abreviaturas y sin ningún tipo de título o identificación, lo que choca con la forma de los textos en vasco.

En vista de los textos que se conservan, la única función que podemos atribuir a los textos en castellano es la de un primer resumen-borrador,¹⁵ que luego se traduce al euskera, quizá con más de una redacción en su camino. Esto muestra que los predicadores en vasco aprovecharon los modelos castellanos, de forma que la traducción fue un motor importante en la producción literaria vasca de esa época, o por lo menos entre los oradores más humildes. Así mismo, se aprecia el cambio de mentalidad durante este período, ya que anteriormente, según palabras de Larramendi, los predicadores:

Hacen primero su discurso en Castellano, ò escrito, ò pensado, y despues *passan á hablarlo* en Bascuence. En una palabra, es decir, que lo que predicán, es unicamente traduccion, y no original elocucion del Bascuence. (Larramendi 1745: xL)

Parece, pues, que los oradores de la época – malos predicadores según Larramendi – preparaban su sermón en castellano y en el mismo púlpito lo explicaban en vasco: “*passan á hablarlo*”. En nuestro caso, el autor se toma el trabajo de traducirlo y escribirlo ya traducido, demostrando una atención al texto en vasco – según su propia capacidad, claro – hasta entonces no vista.

Además de la castellana, nuestro autor también conoció y usó la producción literaria vasca contemporánea, cuanto menos copió varios pasajes de la *Doctrina* de Olaetxea (ca.1763). Aunque en este texto ya encontramos varias de las innovaciones lingüísticas propuestas por Larramendi y un lenguaje más o menos unificado, no parece que nuestro autor lo aproveche para *mejorar* su escritura, si bien al contrario, amolda el texto a su propio lenguaje, como se ve en el siguiente ejemplo:

14. Entre las fuentes seguras – al coincidir punto por punto –, figuran los libros *Chatecismo explicado y predicado* (1727; reeditado en 1762) y *Pláticas doctrinales* (1724; reeditado en 1728) de los sacerdotes Antonio Marsal y Francisco Miguel Echeverz; así como las obras de los jesuitas Juan Eusebio Nieremberg y Juan Martínez de la Parra: *Práctica del Catecismo Romano y Doctrina Christiana* (1640; reeditado en 1728 por 10ª vez) y *Luz de verdades católicas* (1705).

15. Hecho que también explicaría el que cada grupo de sermones castellanos esté sacado de un único libro.

Sermonario doctrinal

Ser da seculo visisea? Da betico visisea, Ceruco bienaventuraduena. Cetan dago bienaventuraduen gloriye? Jangoicoa arpeguis arpegui ecustean eta bera beti ametean. Andiyec dire Ceruen bienaventureduic gozetan dituesan gloriyac? Ynfinitamente andigoac munduco erregeric andiyeenac euqui dituesan honrra, aberastason, descansu eta atseguin gustiyec beño. Celangoac dire Jangoicoac bera ametan dabenensat dauquesan ondasunec? Aen andiyec dire, ce esin esan lei munduin dagoanec celangoac direan; bada, beguic estau iños ecusi aen gause ederric, es belarric ensun àen dulce eta admiregarriric.

Doctrina de Olaetxea (1763)

Cer da: Vicitza beticoa? Ceruco Bienabenturaduen Etsea [...]. *Cetan dago descansu, atsegin, eta gloria au?* Jangoicoa arpeguiz arpegui icustean, eta bera beti ametean. *Andiac dira Ceruan Bienabenturaduac gocetan dituezan gloriac?* Infinitamente andiangoac, munduco Erregeric andienac euqui dituezan onra, aberatstason, descansu, eta atsegin guztiac, baño bere. *Celangoac dira Jangoicoac, bera ametan davenenzat gordeta daucazan ondasunac?* Añ dira andiac, ce ecin esan lei munduan dagoanec, Celangoac direan, bada beguic eztau inos gauza añ ederric icusi, ez belarriac enzun añ dulce, ta admiragarriric.

Entre los cambios, llama la atención los casos en los que no sigue las propuestas contemporáneas: se fomentó diferenciar gráficamente las sibilantes vascas africanadas de las fricativas mediante las grafías <ts, tz, tc^{e,i}> y <s, z, c^{e,i}> respectivamente, pero nuestro autor las refleja con grafías fricativas – *Vicitza* > *bisisea* – siguiendo una tradición anterior, aunque mantiene *atseguin*, quizá por desconocimiento de la palabra. A la contra, tenemos cambios que predicen innovaciones que, aun no siendo parte de la *gramatización* larramendiana, sí aparecerán en ese vizcaíno literario clásico: es el caso de las consonantes epentéticas del hiato *ia*, y que nuestro autor refleja con <y>, lo que es otra innovación no larramendiana: *andiac* > *andiyec*, *gloria* < *gloriye*, etc. Esto demostraría que incluso los predicadores humildes no se limitaron a *dejarse llevar* por – o a renunciar a – las propuestas lingüísticas de Larramendi y Cardaberaz, sino que siguieron innovando según las necesidades o modas de los nuevos tiempos.

El *Sermonario doctrinal* también da testimonio del intento de renovación léxica que estaba en boga por aquella época (Lázaro Carreter 1949), no ya directamente mediante el *Diccionario trilingüe*, sino creando voces derivadas mediante las herramientas que poseía el euskera. Paradigmático es el uso del sufijo *-tasun*, que con un adjetivo forma un sustantivo abstracto, además de palabras completamente vascas como *aberastason* ‘riqueza’, < *aberats* ‘rico’, o *zorotasun* ‘locura’ y < *zoro* ‘loco’, encontramos también palabras *híbridas* como *feotasun* ‘fealdad’ o *neciotasun* ‘necedad’, al parecer creadas por el escritor mismo. La única forma de explicar estos híbridos – ya que pudo usar directamente los préstamos *fealdad* y *necedad* – es pensar que la preocupación de la época por la riqueza léxica del vasco (Urgell 2018) caló incluso entre estos escritores humildes, que estaban asimilando esas reglas de derivación del vasco.

6. Conclusiones

En este trabajo hemos propuesto que los comienzos de la variedad estándar conocida como *dialecto vizcaíno literario* se forjó con el trabajo silencioso de varias generaciones de predicadores: creemos que los misioneros de finales del s. XVIII mantuvieron viva la “revolución” lingüística de los jesuitas Larramendi, como teórico, y Cardaberaz, como práctico, que sentó, también, las bases para la gramatización del vizcaíno. El análisis de los sermones de finales del XVIII y comienzos del XIX nos muestra las herramientas que tenían estos oradores para hacer su trabajo – con el ejemplo del *Dotrinazko sermoitegia* –; y se convierte en el camino más directo para entender cómo se formó esa variedad estándar.

Así mismo, parece que la codificación del vizcaíno se enmarca en un hecho cultural mucho más general que no solo que atañe a la propia lengua vasca: al ser la vasca una sociedad bilingüe, el contexto que abarca las dos lenguas parece ser clave, por lo menos en la parte que le corresponde al euskera, a la hora de analizar las razones por las que los escritores comienzan a trabajar *juntos* para crear las variedades literarias. Aún queda mucho por hacer para conocer cuáles son las decisiones lingüísticas que toman estos escritores, además de para caracterizar las que son fruto del hacer común y las debidas al contexto cultural general. Sin embargo, lo que sí hemos visto es que son necesarios puentes entre las distintas filologías para entender estos elementos culturales que, sin duda, afectan a la gramatización de las lenguas.

Expresiones de gratitud

El trabajo se engloba en los proyectos *Monumenta Linguae Vasconum (IV): Textos Arcaicos Vascos y Euskera Antiguo* (MINECO, FFI2012-37696), *Historia de la lengua vasca y lingüística histórico-comparada* (Gobierno Vasco, GIC. IT698-13) y *Lingüística teórica y diacrónica: Gramática Universal, lenguas indoeuropeas y lengua vasca*. (UPV/EHU, UFI11/14). Quiero agradecer a Blanca Urgell las correcciones y sugerencias que sin duda han mejorado el aspecto de este trabajo, así como la ayuda con el abstract de Ander Egurtzegi; agradecimientos que de ninguna forma exoneran al firmante de los errores habidos en el texto.

Referencias bibliográficas

- Altuna, Patxi. 1982. *Mendibururen idazlan argitaragabeak*. Bilbao: Euskaltzaindia.
- Altzibar, Xabier. 1992. *Bizkaierazko idazle klasikoak: mogeldarrak, astarloatarrak frai Bartolome*. Bilbao: Diputación Foral de Bizkaia.
- Aranburu, Pello Joxe. 1995. *Jose Ignazio Gerriko Enatarriaga (1740–1824) eta bere “Cristau Doctrina guztiaren esplicacioaren sayaquera (1858)”*. Vitoria-Gasteiz: Gobierno Vasco.
- Auroux, Sylvaine. 1994. *La révolution technologique de la grammatisation*. Liège: Mardaga.
- Bijuesca, Koldobika Josu. 2006. “Fragmentos de poesía vasca en la literatura española de los Siglos de Oro: reescritura y manipulación.” *Oihenart* 21: 61–72.
- Cátedra, Pedro M. 1994. *Sermón, sociedad y literatura en la Edad Media*. Salamanca: Junta de Castilla y León.
- Capanaga, M. Ochoa de. 1656. *Exposición breve de la doctrina Christiana*, Bilbao: Juan de Azpiroz.
- Cardaveraz, A. s.d. [ca.1762]. *Dotrina Cristiana edo Cristiñau Dotrinea*, s.l.
- Cerdán, Francis. 1985. “Historia de la historia de la oratoria sagrada.” *Criticón* 32: 55–107.
- Durán López, Fernando. 2014. “Las artes de un predicador en guerra con las Luces: teoría y práctica de la oratoria sacra según el epistolario de fray Diego José de Cádiz.” *Dicenda* 32: 51–81.
- Etxebarria, Nagore. 2005. *Frantziskotarren artxiboak. Euskarazko sermoi eta antzeko eskuizkribuen katalogoa (XVII–XX)*. Bilbao: Fundación Labayru.
- Etxebarria, Nagore. 2007. “1708ko eskuizkribu argitaratubakoa bizkaieraz: edizinoa eta hizke-rearen azterketea.” *Euskalingua*: 11, 67–94. [<http://mendebalde.eus/euskalinguak/Euskalingua%2011/1708ko%20eskuizkribu%20argitaratubakoa%20bizkaieraz:%20edizinoa%20eta%20hizkerearen%20azterketea.pdf>]
- Etxebarria, Nagore y Ainara Apraiz. 2007. *Juan Ignazio Astigarraga (1783–1854) sermoitegia*. Bilbao: Instituto Labayru / Ayuntamiento de Basauri / Fundación BBK.
- Etxebarria, Nagore y Ainara Apraiz. 2009. *Bizente Sarria (1767–1835) sermoitegia*. Bilbao: Bilbao: Instituto Labayru / Ayuntamiento de Basauri / Fundación BBK.
- Fernández Rodríguez, Carmen et al. 1983. “La sociedad del siglo XVIII a través del sermonario. Aproximación a su estudio.” *Cuadernos de Historia Moderna y Contemporánea* 4: 35–57.
- García Martínez, A. C. 2006. *La escritura transformada. Oralidad y cultura escrita en la predicación de los siglos XV al XVII*. Huelva: Publicaciones Universidad de Huelva.
- Gelabertó Vilagrán, Martín. 2003. *La palabra del predicador. Contrareforma y superstición en Cataluña (s. XVII y XVIII)*. Tesis doctoral. [<http://hdl.handle.net/10803/4793>]
- Gorrochategui, Joaquín y Joseba A. Lakarra. 2001. “Comparación lingüística, filología y reconstrucción del protovasco.” En *Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania*, ed. por Francisco Villar y María Pilar Fernández, 407–438. Salamanca: Universidad de Salamanca.
- Herrero Salgado, Félix. 1968. “Notas para una historia de la oratoria sagrada española.” *Archivum* 18: 117–144.
- Herrero Salgado, Félix. 1996. *La oratoria sagrada en los siglos XVI y XVII*. Madrid: Fundación Universitaria Española.
- Lakarra, Joseba. 1985. “Larramendiren hiztegitzaren inguruan.” *Anuario del seminario de filología vasca “Julio de Urquijo”* 19 (1): 9–50.
- Larramendi, M. 1745. *Diccionario trilingüe del Castellano, Bascuence y Latín*, San Sebastian: Bartholomé Riesgo y Montero.

- Lázaro Carreter, Fernando. 1949. *Las ideas lingüísticas del s. XVIII*. Madrid: Instituto Miguel de Cervantes (CSIC).
- Madariaga Orbea, Juan. 2004a. "Predicación y cambios culturales en la Euskal Herria de los siglos XVIII–XIX.". En *Euskal Herriko erlijioaren historia. Familia eta Instituto Erljioaren Euskal Herriko Historiaren 1. Kongresuko aktak*, ed. por Joseba Intxausti, 489–525. Oñati: Ed. Arantzazu.
- Madariaga Orbea, Juan. 2004b. "Las misiones populares en tiempos de Cardaberaz.". *Euskonews & Media* 244, 27 de febrero de 2004 [<http://www.euskonews.com/0244zbk/gaia24403es.html>].
- Madariaga Orbea, Juan. 2014. *Sociedad y lengua vasca en los siglos XVII y XVIII*. Bilbao: Euskaltzaindia.
- Mitxelena, Koldo. 1960. *Historia de la literatura vasca*. Madrid: Minotauro.
- Mitxelena, Koldo. 1964. *Textos arcaicos vascos*. Madrid: Minotauro.
- Mounole, Celine y Ricardo Gómez. 2018. "Vasco antiguo y clásico". En *Historia de la lengua vasca*, ed. por Joaquín Gorrochategui Churruca, Iván Igartua Ugarte y Joseba A. Lakarra Andrinua. Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritza.
- Olaetxea. ca.1763. *Dotrina Cristiana*, Vitoria: Thomas Robles eta Navarro.
- Olaetxea. 1775. *Dotrina Cristiana* [2ª edición], Vitoria: Thomas Robles eta Navarro.
- Olaziregi, Maria José (dir.). 2011. *Historia de la literatura vasca (on line)*. [<http://www.basqueliterature.com/basque/historia/>].
- Ondarra, Francisco. 1981. "Primer sermón en vascuence navarro (1729)." *Fontes Linguae Vasconum: Studia et Documenta* 38: 147–173.
- Oyharçabal, Bernard. 2001. "Status et évolution des lettres basques durant les XVIIème et XVIIIème siècles." *Lapurdum* 6: 219–287. <https://doi.org/10.4000/lapurdum.1211>
- Ozaeta, Arantza. 2010. *Agirre Asteasukoaren "Eracusaldia": Sermoia ikuspegi sozio-diskurtsiboaren argitan*. Bilbao: Euskaltzaindia.
- Salaberri Muñoa, Patxi. 2004. "A. Kardaberaz eta J. A. Mogel: literatur bizkaieraren lehen uneak testuen argitan." *Egan: Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko Boletinarene Euskarazko Gehigarria* 1–2: 89–107.
- Sarasola, Ibon. 1983. "Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos." *Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo"* 17: 69–212.
- Seguro, Koro. 2004. "XVIII. mendeko autore ezezagun bat." *Lapurdum* 9: 243–282. <https://doi.org/10.4000/lapurdum.879>
- Seguro, Koro. 2011. "XVIII. mendeko garbizaletasuna: Larramendiren 'Hiztegi Hirukoitza' eta eskuizkribuak". En *II Congreso de la Catedral Luis Michelena*, ed. por Joseba Lakarra et al., 217–245. Bilbao: UPV/EHU.
- Ulibarri, Koldo. 2010. "Viva Jesus dotrina: edizioa eta azterketa." *Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo"* 44 (2): 41–154.
- Ulibarri, Koldo. 2013. "External History. Sources for historical research." En *Basque and Proto-Basque*, ed. por Mikel Martínez-Areta, 89–117. Frankfurt: Peter Lang.
- Ulibarri, Koldo. 2015. *Dotrinazko Sermoitegia: galduriko hizkerak eta dialektologia historikoa*. Tesis doctoral UPV/EHU [<http://hdl.handle.net/10810/15971>]
- Urgell, Blanca. 2001a. *Pedro Antonio Añibarro. Guero Guero*. Bilbao: Euskaltzaindia.
- Urgell, Blanca. 2001b. "Etimología y creación léxica en el diccionario vasco del P. Larramendi (1745)." En *Estudios de historiografía lingüística. Actas del III Congreso Internacional de la Sociedad Española de Historiografía Lingüística*, ed. por Miguel Ángel Esparza Torres et al., 989–1002. Hamburg: Helmut Buske.

- Urgell, Blanca. 2015. *Gero-Axular* Bilbao / Pamplona: Euskaltzaindia / Gobierno de Navarra.
- Urgell, Blanca. 2018. "Primer Euskara Moderno." En *Historia de la lengua vasca*, ed. por Joaquín Gorrochategui Churruga, Iván Igartua Ugarte y Joseba A. Lakarra Andrinua. Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritzia.
- Urkizu, Patri. 1999. "Axularren garaiko sermoi argitaragabe bat: *erunt signa in sole, et luna, et stellis*. l. 21., *goure ginco omnipotantac*... aurkezpena, oharrak eta transkripzioa." *Lapurdum*, número extra 1: 186–212. <https://doi.org/10.4000/lapurdum.1618>
- Urkizu, Patri (dir.). 2000. *Historia de la literatura vasca*. Madrid: UNED.
- Villasante, Luis. 1961. "El Padre Palacios. (1727–1804). Estampa de un gran misionero de nuestro siglo XVIII." *Scriptorium Vitoriense* 8: 7–101.
- Villasante, Luis. 1974. "El Colegio de Misioneros Franciscanos de Zarauz (1746–1840)." *Scriptorium Vitoriense* 21 (3): 281–330.
- Villasante, Luis. 1979. *Historia de la literatura vasca*. Aránzazu: Editorial franciscana.
- Villegas Paredes, Gladys. 2008. *Diferencias léxico-semánticas de documentación escrita en las diferentes órdenes religiosas del siglo XVII español*. Tesis doctoral de la Universidad Complutense de Madrid [http://cisne.sim.ucm.es/record=b2478522~S2*spi].
- Viñas Piquer, David. 2002. *Historia de la crítica literaria*. Barcelona: Ariel.
- Zuloaga, Eneko. 2010. "Nerbioi ibarreko euskara XVIII eta XIX. mendeetan: (I) Bizente Sarriaren bizkaierazko sermoiak." *Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo"* 44 (2): 393–435.
- Zuloaga, Eneko. 2011. "Nerbioi ibarreko euskara XVIII eta XIX. mendeetan: II. Juan Ignazio Astigarragaren sermoi-bilduma." *Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo"* 45 (1): 235–276.

The standardization of Chinese

A process run alongside Catalan for a century?

Joan Julià-Muné

Universitat de Lleida

Modern Standard Chinese, known as Putonghua (or Common Speech), as well as Mandarin in the West, is the official language used by the People's Republic of China, the Republic of China (Taiwan) and the island city-state of Singapore. As a result of the May Fourth Movement of 1919, the bases for a modern Chinese literary language reform were put forward in order to get an up-to-date national language, by substituting the colloquial speech (*báihuà*) for the classical language (*wényán*). However, it was under Mao Zedong's rule when a threefold sociolinguistic reform was implemented in his first decade in power: oral standardization based on Pekingese, character simplification and the adoption of Pinyin. Alongside Chinese, Catalan experienced a language reform under the Institut d'Estudis Catalans' and Pompeu Fabra's leadership during the first third of the 20th century.

1. Introduction

The youth were asked to choose the fresh, vital elements from all the civilizations of the world in order to create a new culture for China. In this monumental task Chen [Duxiu] suggested six guiding principles: 1. to be independent and not servile; 2. to be progressive and not conservative; 3. to be aggressive and not retrogressive; 4. to be cosmopolitan and not isolationist; 5. to be utilitarian and not impractical; and 6. to be scientific and not visionary.

(*La Jeunesse / Xin Qingnian* 1, Shanghai, 1915)¹

The standard language of China – *putonghua*² or common language, better known as Mandarin in the West –, including Taiwan (*guoyu* or national language) and the

---

1. As reported by Hsü (1995: 498).

2. Chinese words are transferred according to the Pinyin romanization system, without diacritical marks for tones. In Tables 2 and 3 some terms can be seen adapted to Catalan pronunciation

city-state of Singapore, constitutes the result of a literary revolution encouraged by an intellectual, anti-Confucian, iconoclastic, nationalistic and pro-western movement. That reaction was prompted after the proclamation of the Republic in 1912, subsequent to the fall of the Qing Dynasty. It culminated in the following decade, on an especially symbolic date: May 4th 1919, and promoted in turn the birth of the Chinese Communist Party (CCP). Therefore, the revolutionary process started in the second decade of the 20th century, but it did not ultimately succeed until the 1950s, after the new Communist regime was set up.

At the south-western end of the Eurasian continent, on the Western Mediterranean shores, Catalan might have experienced a rather similar language reform during the first third of the 20th century, under the leadership of the Institut d'Estudis Catalans (1907) and the engineer – by trade – and linguist – by devotion – Pompeu Fabra (1868–1948). At the beginning of the 1930s, Fabra would complete the codification of Catalan with his *Diccionari general de la llengua catalana* (1932b), while in China the 1919 May Fourth Movement had strengthened the New Culture Movement (1915–1921), as a result of the upsurge of Chinese nationalism, that saw the triumph of the scheme designed by Hu Shi (1891–1962) to capture the essence of the *Literary revolution*: the vernacular Chinese (*baihua*) was to be substituted for the obsolete Classical Chinese (*wenyan*), in order to elaborate a useful and practical national language (*guoyu*). It had all started in the pages of the Shanghaiese magazine *La Jeunesse*, founded by Chen Duxiu (1879–1942) in 1915, as stated in the initial quotation.

Later on, through the following decades, in spite of the interest shown by the Chinese *Guomindang* (Nationalist Party) government, presided by Chiang Kai-shek (1887–1975), Eurasia found itself in the midst of a civil war at each end of the continent: the long Chinese War (1926–1949) in the East – including the Second Sino-Japanese War (1937–1945) and World War II (1939–1945) –, and the Spanish Civil War (1936–1939) in the West. The winners of the two bitter struggles were on opposite political sides. The outcome of the Spanish War cut short the process of standardization of Catalan until Franco's death (1975). Meanwhile, in China the Communist victory over the Nationalists in 1949 urged fruitful cultural and linguistic policies that benefitted the standardization of Chinese. The new People's Republic of China (PRC) strongly backed that process by introducing substantial innovations, especially directed towards improving the learning and diffusion of the standard language. Most of these reforms were based on the forerunners' legacy of both the political and literary revolutions instigated by Chen Duxiu and Hu Shi respectively during the first decades of the 20th century.

---

and spelling, as a result of stress falling usually on the last syllable (see Julià-Muné 2017).

2. The process of language standardization: Terminology and basic concepts

Everybody agrees that a standard language means a selection and a codification of forms as well as its spreading, above all, and eventually the subsequent acceptance and legitimacy of the right usage norms of the codified variety as a “means of supraregional comprehension within a linguistic community”.

(Polanco 1984: 111)³

A *standard language* is usually known as a superdialectal linguistic variety – not exclusively identifiable with any geographical variety, although it may come from a referential dialect –, which is generally selected by national academies, it is used in formal situations, such as education and mass media environments, and once made official is accepted by the speech community. It does not show substantial variation in its written form but it does in the spoken form. However, the geographical variety which the present standard language is based on, in the case of Chinese is fairly more defined and localized – based on the Beijing (when it was *Peking*) variety, especially as far as pronunciation is concerned – than in Catalan, since no Catalan geographical variety may be considered the unique basis for its oral standard.

Traditionally, among Catalan sociolinguists *language normalization* (“normalització lingüística”) has been referred to as the combination of *normative* (“normativa”) and the language social scope (Vallverdú 1990), but Lamuela (1994: 113), after arguing extensively, made things easier by stating that “The standardization, to put it plainly, consist of helping languages to meet the requirements of modernized societies”. However, a decade earlier this author, together with Murgades, had already extended the standardization process approach by using the notion of *referential language* (“llengua referencial”) – current among occitanists – as a generic term (1984: 79, footnote 3), applied to the codified language (explicit and voluntaristic) as the standard language (implicitly accepted and used). Therefore, it could be referred to as the proportion: *normativization / codification = normalization / standardization*.

3. Ethnic and linguistic diversity in China: Chinese and non-Chinese languages

The Chinese language, in spite of having a unique writing system by means of the so-called characters or sinograms, shows a great deal of diversity concerning

3. Translated from Catalan by the author.

its spoken language. Nowadays, then, we would rather speak of Chinese languages – with their respective geographical varieties – than of Chinese dialects. Traditionally there has been a tendency to identify the unified written code with the political unity of the Chinese nation,⁴ although there is a lack of intelligibility between the various communities set up throughout the vast Chinese-speaking area. In fact, the difference between the two most prestigious Chinese languages in China at present: the so-called Mandarin in the north-eastern and central areas of the country and Cantonese in the south, may compare with that between Catalan and French or English, from the oral point of view.

After all, the Chinese-speaking area in China may be comparable with the Latin-speaking area of the Roman Empire which gave origin to the Romance languages in southern Europe in the present day. Firstly, in a wide sense a proportion could be put forward as follows: *Latin / Chinese = Romance-speaking Europe / Sinoophone China*; secondly, in a narrow sense, now just within Spain, another proportion could be: *Spanish / Putonghua (Modern Standard) = Catalan / Guangdonghua (Cantonese)*. Although most inhabitants of the People's Republic of China – from now on it may be referred simply as PRC or China – and the so-called National Republic of China – Taiwan – speak “Mandarin” or any other Chinese language as their mother-tongue or L1, it must be taken into account that quite a few other non-Chinese languages are spoken in China. At present more than a billion people speak a Sinitic – of Chinese origin –⁵ language and a few millions more speak a non-Sinitic tongue, linked to their ethnic minorities. Table 1 shows the distribution of these languages in China.⁶

---

4. Sun Yat-sen himself, who was the founder and the first President of the Republic, clearly stated in 1924: “All Chinese people belong to the same nationality”. However, at present the governing Communist Party has always recognized the existence of various nationalities strictly linked to the numerous ethnic minorities in the country. Nevertheless, it goes without questioning that all of them contribute to the common nation, which includes, needless to say, Taiwan.

5. For instance, the group *wu* of Sinitic languages, in the Shanghai area, includes the languages spoken by most Chinese immigrants in Catalonia. In respect to Cantonese, spoken in Hong Kong and the Canton area, seems to have inherited the literary prestige that classical Chinese reached back in the Tang Dynasty.

6. Nowadays some linguistic groups have almost totally assimilated into the main Han ethnic group of China and they speak Mandarin. This is the case of the Tungusic peoples whose largest group, originally from Manchuria, in North-eastern China, and numbering about 10 million, used to speak *Manchu*, which was the official language of the Qing government. In fact, it was known in the West well before any other Chinese language (Ramsey 1987: 217). There have also been some onomastic changes recently: the group *Hmong-mien* was formerly known as *Miao-yao*.

Table 1. *The Main Languages of China (in millions of speakers)*

[Based on updated information from Ramsey (1987: 164–165, Figure 4 and 6) and Norman (1988: 181–244)]

Basic features	Typology or linguistic code								
	Chinese			Non-Chinese					
Geo-linguistic group	Northern (Central & North-eastern)	Southern (South-eastern)		Northern (Altaic group)			Southern		
Language	Mandarin, Modern or Standard	<i>Wu</i> (Shanghaiese)	<i>Yue</i> (Cantonese)	Turkic	Mongolian	Korean	Tai	<i>Hmong-mien</i>	
Ethnic group	<i>Han</i>			Uyghur	Mongolic	Korean	Tibetan	<i>Yi</i>	<i>Zhuang</i> <i>Hmong-</i>
Approximate number of native speakers	900 M (The most spoken language on Earth as L1)	80 M	70 M	<i>mien</i> 7 M	4 M	2 M	10 M	15 M	8 M

4. From the Empire to the Republic: The first and genuine Chinese Cultural Revolution: *The May Fourth Movement (1919)*⁷

4.1 A common goal reached along divergent paths: Chen Duxiu and Hu Shi

In 1915, Chen Duxiu (1879–1942) was a schoolteacher who became an editor, a philosopher and a socialist revolutionary, and was resentfully raised within the Confucian tradition in China. Later on, he was educated in Japan and France (Hsü, ⁵1995: 497), and as soon as he returned he edited the journal *Xin Qingnian* (1915–1926) in the French Concession in Shanghai, subtitled in French *La Jeunesse* – changed to *Nouvelle Jeunesse* the following year –, which would begin the genuine cultural and political revolution that would lay the groundwork for future developments of contemporary China (See the initial citation). In addition, he co-founded the Chinese Communist Party (CCP) with Li Dazhao (1889–1927)⁸ and was elected its first president *in absentia* in Shanghai in 1921. In 1917 Chen had joined the University of Peking, invited by its Chancellor Cai Yuanpei (1868–1940) – a sort of Rector Bosch-Gimpera at the new Catalan *Universitat Autònoma de Barcelona* in the mid-1930s parallel republics. Cai had been Education Minister, in the short-lived first government of the Chinese Republic, and founder of the Academia Sinica.

In that university Chen would meet Hu Shi (1891–1962),⁹ who was to become a close collaborator, although he did not share Chen's Marxist ideology, and a language reform leader as a literature professor. Hu would spark the Chinese literary

---

7. On May 4, 1919 strong protests broke out in Beijing against the Chinese government's mild response to the Treaty of Versailles, which put an end to World War I and gave green light to Japan to receive former German-colonized territories in Shandong. That initial Peking University demonstration would spark the Chinese nationalism all over the country and caused that many social and political leaders, who were to revolutionize China emerged through the next decades. Among them, foreign-educated intellectuals such as Chen Duxiu, Cai Yuanpei and Hu Shi stood out. A thorough study on the role played by this movement and its main characters, especially in relation to the literary reform, can be found in Chou (1960), Hsü (⁵1995) and Lee (2002).

8. He was a leading intellectual in the New Culture Movement and was also educated in Japan from 1913 until he returned to China in 1918. Then he was recruited by Cai Yuanpei to head the library at Peking University, where he influenced, among many others, the young librarian Mao Zedong (1893–1976).

9. Hu was sent to study agriculture at Cornell University in the US in 1910, but two years later he changed his major to philosophy and literature. After receiving his undergraduate degree, he got his PhD at Columbia University, where he was greatly influenced by John Dewey (1859–1952). Hu became Dewey's translator and introduced him into China by helping him in his lectures delivered there (1919–1921) and by writing about him. He was Ibsen's translator into Chinese, like to some extent Fabra was into Catalan.

revolution from the very pages of the magazine *Nouvelle Jeunesse*, by publishing an emblematic article: “Suggestions for a literary reform” in 1917. In April of the following year, he published a new article there: “Constructive Literary Revolution. A Literature of National Speech”. Now the staunch advocate of free speech summarized his views in four points: 1. Speak only when you have something to say; 2. Speak what you want to say, and say it in the way you want to say it; 3. Speak what is your own and not that of someone else; 4. Speak in the language of the time in which you live. The last point is crucial: it refers to the replacement of Classical Chinese with the vernacular. Some time later, he would insist and state his point of view and objectives relative to the new way of literary expression, that would make public *in extenso* in 1934 with his work *The Chinese Renaissance*, published in Chicago. By then he had already issued the synthetic statement of his main goal:

A dead language can never produce a living literature; if a living literature is to be produced, there must be a living tool... We must first of all elevate this [vernacular] tool and make it the acknowledged tool of Chinese literature that totally replaces that half-dead or fully dead old tool. Only with a new tool can we talk about such other aspects as new ideas and new spirit.

(Hu 1933: 112; cited by Lee 2002: 158)

Definitely, all those May Fourth Movement advocates demanded a stronger, modern and free China with a practical language available to everybody for everyday environments, that reached beyond the complex, alien and archaic classical literary language. They just wanted to have at their disposal a useful language at home to be proud of letting it be known abroad.

4.2 The three-fold reform in the People’s Republic: Between Mao and Zhou¹⁰

It was in 1959 when Mao Zedong (1893–1976), after being advised by his most loyal and devoted political collaborator, Zhou Enlai (1898–1976), through their first decade in power, achieved his first substantial results in his three-fold linguistic reform. His policies connected with the May Fourth Movement’s demands, and consisted of a standardization process of the spoken language based on the dialect of Beijing (*beijinghua*) and of the written language according to the speech of the 20th century (*baihua*). The process, as has been explained so far, began during the second decade of the last century, but did not culminate until the 1950s. Those changes were recognized by the West through the 1980’s; however, they were not adopted by Hong Kong and Taiwan at that time: 1. The oral standardization based on Pekingese: *putonghua*; 2. The romanization of the sinic languages, especially of Mandarin, by

---

10. For previous historical details, see Appendix I.

means of the Pinyin system; and 3. The character simplification by basically reducing the number of strokes. Let us see the comments in the following sections.

4.2.1 *From the Old Mandarin to the Modern Putonghua: Standard Chinese*

Table 2 includes the main terms for naming the Chinese language throughout history from the two old elitist codes, *wenyan* or the classical literary language and *guanhua* or the original Mandarin, up to the present standard language, in other words, the Chinese taught abroad so that it can be normally used at home: *zhongwen*.

Table 2. Sociolinguistic terminology about Chinese

[Based on updated information from Norman (1988: 135–138)]

Adapted terminology in Catalan	Literal meaning	Comment	Conceptual correlation
<i>wenyan</i> (Classical Chinese)	Written literary language	A purely written language of great prestige until the beginning of the 20th century. It was used for any formal texts and was pronounced according to the local variety of every speaker, therefore originating numerous dialectal varieties of the literary language.	Classical language
<i>guanhua</i> (Original Mandarin)	Language of officials and mandarins	The uncodified and obsolete common superdialectal lingua franca used by the governing elite in imperial China. It was based on the Peking dialect, but was spoken in numerous regional accents.	Uncodified koine and administrative lingua franca
<i>baihua</i> (Non-classical or vernacular Chinese)	Popular speech	The oral variety on which the present written language has been based since the May Fourth Movement. In 1920 it was officially substituted for the Classical language.	Vernacular-based written standard
<i>putonghua</i> (Modern Standard Chinese)	The common speech	The official name of the standard language in the PRC, based on the dialect of Beijing, as used in schools, media and government. It has since the mid-1950s replaced both the “imperial language” (<i>guanhua</i>) and the early republican “national language” (<i>guoyu</i>).	Oral standard (academic term)
<i>pinyin</i> (Pinyin)	The transcription of sounds	A system of transference from sinographic (logographic) to phonemic (alphabetic) script based on the Latin alphabet. It was implemented by the PRC government in 1959 in order to transcribe “phonetically” the standard pronunciation and make easy the learning of the language at home and abroad.	Romanized alphabetic transference

Table 2. (continued)

Adapted terminology in Catalan	Literal meaning	Comment	Conceptual correlation
<i>beijinghuà</i> (Pekingese)	Peking speech/ dialect	The oral Beijing variety, which the standard language is based on.	Dialect of the capital
<i>guangdonghuà</i> (Cantonese)	Canton speech / dialect	The southern Chinese language variety used in the area of Canton, including Hong Kong. It is the traditional prestige <i>Yue</i> dialect, which is unintelligible to speakers of other varieties.	The best known Southern Chinese “dialect”
<i>hanyú</i> (Standard Chinese)	The language of the Hans	Strictly speaking it may refer to any variety of spoken and written Chinese. However, it is gaining currency as a designation for the standard language, in opposition to the official and functional <i>putonghua</i> .	Standard Chinese as an ethnic entity
<i>zhongguohuà</i> (Chinese language)	Ways of speaking in China	Colloquial and outmoded reference to spoken varieties of Chinese.	Geography-based Chinese
<i>zhongwèn</i> (Chinese)	Written Chinese	Widely used spoken and written standard Chinese, especially involving printed matter.	Chinese (learnt as L2)
<i>guoyú</i> (National language)	Language of the Chinese nation	The old term for the common national language at the beginning of the 20th century until 1949 to replace <i>guanghua</i> . It was opposed to foreign and non-Chinese languages as well as to non-standard dialects. It continues to be used to name the standard language in Taiwan.	Standard national language (Republic of China, Taiwan)

4.2.2 The Romanization of Chinese and the simplification of characters

The transference of the traditional Chinese logographic script, that is, of its characters or sinograms to the phonemic or alphabetical script by using Roman characters, has been planned throughout history. However, it was not promoted until the mid-19th century, by the English, and until the beginning of the 20th century, by the Chinese, after the proclamation of the Republic. In fact, it was actually implemented after the proclamation of the People’s Republic in the mid-50s. In fact, after World War II, there still were two well-known systems at work: the Wade-Giles – named after its British designers in 1859 and abbreviated as W-G – and the Yale system, created as a result of the military action in the Pacific during WWII, as stated above. So, the romanization system known as (*hanyu*) *pinyin*, which means literally “phonetic script or transcription (of the language

of the *Hans*)” has gradually replaced the other systems, especially after the USA had recognized the new system since 1979. In Table 3 a few samples of personal and place names are contrasted according to the two most used and prestigious romanization systems: the increasingly obsolete English W-G and the Chinese Pinyin, followed by the corresponding Catalan adaptation. Tonal marks are only present in the last example.

Table 3. The two best known romanization systems for Chinese*

Wade-Giles (1859)	Pinyin (1958)	Catalan adaptation
Mao Tse-tung	Mao Zedong	Mao Zedong
Teng Hsiao-p'ing	Deng Xiaoping	Deng Xiaoping
<i>Sun Yat-sen</i>	<i>Sun Zhongshan</i>	<i>Sun Yat-sen</i>
<i>Chiang Kai-shek</i>	<i>Jiang Jieshi</i>	<i>Chiang Kai-shek</i>
Li Po	Li Bai	Li Po
Tu Fu	Du Fu	Tu Fu
Chungkuo	Zhongguo	“Xina”
Hong Kong	Xiang Gang	Hong Kong
Peking	Beijing	Pequín (compared with Spanish ‘Pekín’ and English ‘Peking’ or ‘Beijing’)
Ts'inghua	Qinghua	(Universitat de) Qinghuà (Pequín)
Soochow	Suzhou	Suzhou
Kwangtung	Guangdong	“Província de Canton”
Kwangchow	Guangzhou	“Ciutat de Canton”
Tientsin	Tianjin	Tianjín
⁴ t'ai ² chi ² ch'uan	tàijí (quán)	'taitxí'

*Terms in non-standard Chinese, that is, in Cantonese or *Yue*, as spoken in Hong Kong and Canton, are shown in italics. See the non-standard syllable-final -t (*Yat-sen*) and -k (*Kai-shek*).

The *pinyin* system is in fact pseudophonetic, in spite of its above-mentioned literal meaning. It must be taken into account that spelling varies considerably according to each system, as in the case of Mao Zedong – the surname followed by the first name – since the Pinyin notation “Z” and the sequence “do” of “Zedong” are pronounced [ts] and [tu] respectively, as shown precisely in the W-G system (*Tsetung*). Nevertheless, more and more it can be heard pronounced as [z] in Catalan – if not as Castilian Spanish “zeta” (voiceless interdental fricative) – in the radio and TV broadcasts. It should also be distinguished between the two systems as found in cases such as the University of Soochow (Taiwan) and the University of Suzhou (Province of Jiangsu, PRC), although it might be difficult to tell them apart by their names because of the official bilingual use in the city of Suzhou, if taken as an example: in Chinese characters and in English; the latter being at present (2014) “Soochow University”. Sometimes it is hard to break with tradition.

The logographic simplification or the stroke number reduction and distribution in each sinogram, usually between 7 and 17, constitutes the third phase of the three-fold language reform. The most complex characters were reduced in the PRC in order to make writing easier for both the schools at home and foreign users, since the implementation of Pinyin has been slower than expected. In the past, even the radical suppression of sinograms has been proposed. Fortunately, in spite of its complexity for learners, these proposals did not succeed and the patrimonial richness of China has been preserved so far.

5. Is it possible to draw a parallel between the respective processes of language standardization at the two ends of Eurasia?

You have to bear in mind that at the start of this [literary] Renaissance our writers had at their disposal an impoverished, distorted and spoiled language that contained a large amount of utterly unnecessary loanwords from Spanish. They were not supposed to adopt such a language as a literary language before depurating and enriching it in order to elevate its status. And this could not be carried out without a perfect knowledge of the old language and the present dialects, which might guide us through the most difficult task of finding out and subsequently correcting the deviations suffered by our language [...]

(Fabra, [1915] 1932a: 22)¹¹

After collaborating with the *Grup de l'Avenç* for three decades and participating in the First International Congress of the Catalan Language (Barcelona, 1906), in 1915 Pompeu Fabra (1868–1948)¹² focused his presidential speech, in that year's Poetry Contest (Jocs Florals) in Lleida, on the defense and promotion of his minorized Catalan language, as quoted above. At that time he was the director of the Lexicographical Offices (Oficines Lexicogràfiques) within the *Institut d'Estudis Catalans* in Barcelona. Three years before he had been recruited by the President of the provincial government of Barcelona (Diputació de Barcelona), Enric Prat de la Riba (1870–1917). In a similar way that Hu Shi had reacted in respect of Chinese (see the citation in the 4.1 section), Fabra insisted too upon the urgent need to enhance the Catalan literary language by cleansing and improving it – as seen above –, so that it could become what it is known as a standard

11. Translated from Catalan by the author.

12. Pompeu Fabra's work devoted to the corpus planning or codification of Catalan is included in his *Obres Completes* (Collected Works), edited by Jordi Mir & Joan Solà (Fabra, 2005–2013: 9 volumes).

language at the present time, after having actually recovered its genuinity.¹³ Not much later, owing to the prevailing favourable politics at the time,¹⁴ he would gradually publish his main works, which, although unintentionally, were to become the prescriptive corpus of that Romance language; that is, the three-fold codification foundation – orthographic, grammatical and lexicographical – of Catalan: *Diccionari ortogràfic* (1917), *Gramàtica catalana* (1918)¹⁵ and *Diccionari general de la llengua catalana* (1932), respectively.

At that point some comparisons may be drawn between the Chinese and Catalan language planning processes, as can be seen in the diagrams below. By applying Haugen's model put forward in 1983 (Lamuela 1994: 120), both cases may be compared by highlighting the status planning for Chinese and the corpus planning for Catalan. After all, we are not dealing with a competition, rather we are trying to understand the facts of how and why the Chinese process was more successful than the Catalan one, which is still in progress.

Both the Catalan codification and the Chinese status building are the first elements to be taken into account when trying to give an answer to the question included in the title of this paper. As shown in the aforementioned diagrams, their starting point is bound to a cultural and nationalist means of communication, as a result of an unusual eagerness for rupturing and innovation, together with a keen interest for language reform. In the case of Catalonia it is the Modernist magazine *L'Avens* (1881–84 and 1889–93; *L'Avenç* from 1891 on), whereas the Chinese counterpart is *La Jeunesse* (1915–1926, *Nouvelle Jeunesse* from 1916 on). As can be seen, there is a time lag of three decades.

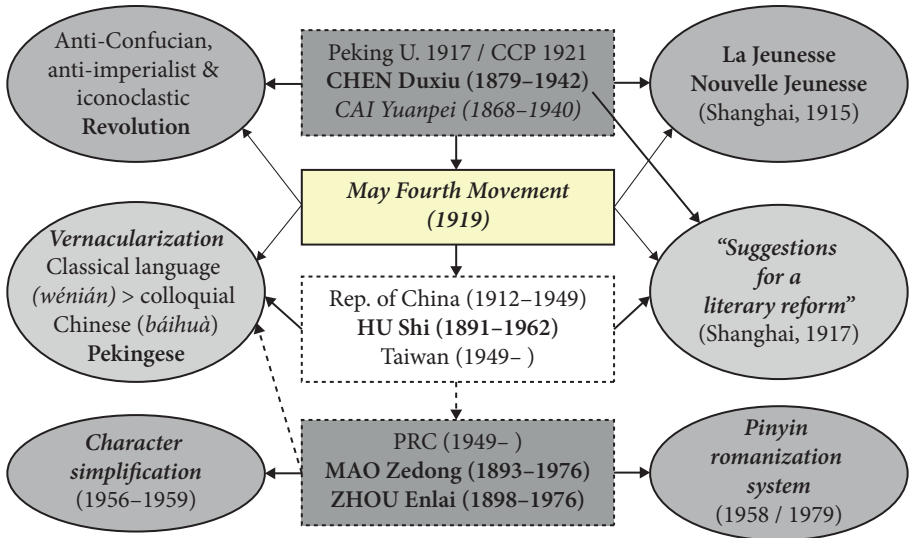
Concerning the agents, the Catalan process was started by the *Grup de l'Avenç*, within which Fabra collaborated with the magazine founder's, Massó i Torrents, and with Casas-Carbó, especially in the reform of the orthography. The Chinese main characters were, in turn, a journal founder and editor, Chen Duxiu, and his collaborators in *La Jeunesse*: Li Dazhao, co-founder of the CCP, the rector of Peking University, Cai Yuanpei, and professor Hu Shi. So far, we are in the first stage: modernist (19th–20th century) in Catalonia *versus* the May Fourth Movement (postimperial or republican, during the second and third decades of the 20th century) in China.

13. For a detailed account of this process, see Lamuela & Murgades (1984).

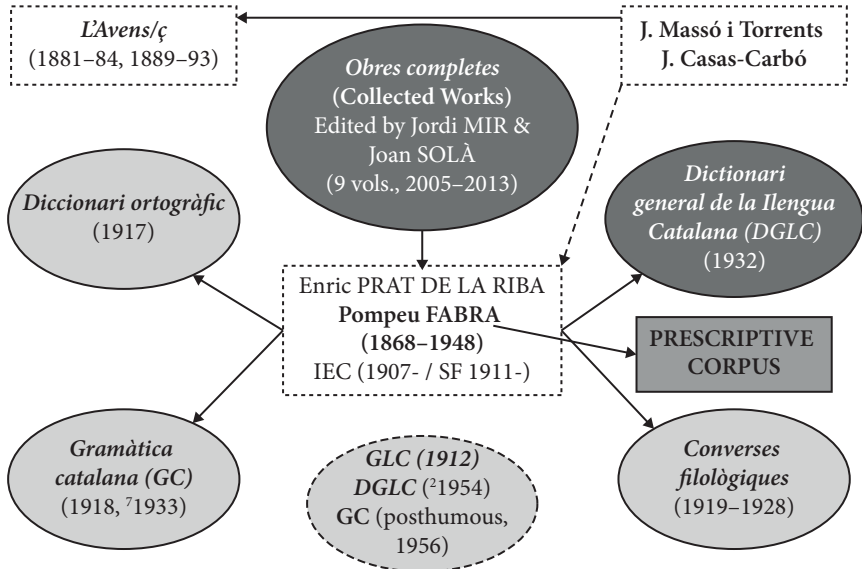
14. See Appendix II for the historical chronology related to the Catalan language planning.

15. Its 7th edition (1933) will become *de facto* the Catalan official prescriptive grammar.

Status planning: selection and spreading of Chinese

Corpus planning: codification of Catalan

The second stage develops at both ends of Eurasia with a new time lag of three decades, and takes place whenever political power is at their disposal:

- a. At the south-western end with the *Noucentisme* (New Century Blooming, starting from the second decade of the 20th century and coinciding with the first Chinese stage: the May Fourth Movement). It was eagerly supported by the *Diputació de Barcelona* and the *Mancomunitat de Catalunya*, both presided by the efficient and enthusiastic Enric Prat de la Riba. This favourable political environment was suspended by Primo de Rivera's Dictatorship (1923–1930), and it was restored for a short period during the Second Spanish Republic and under the Autonomous Government of the *Generalitat de Catalunya* through the Spanish Civil War (1932–1934 and 1936–39 respectively), which would allow the foundation of the Autonomous University of Barcelona, as one of its basic achievements; and
- b. At the eastern end with the Communist regime, of Leninist inspiration, as a firm foundation of the PRC, under the two-fold leadership of Mao Zedong and Zhou Enlai, who inherited Chen Duxiu's legacy, in spite of the former's opinion, and whose patriotic contribution to Chinese politics has been recognized only recently.

Therefore, we could put forward a new proportion, as follows:

Catalonia	China
Modernism	Republicanism (4 May 1919, pre-Communist)
Noucentisme + Republicanism	PRC (1950s, Communist)

As we can see, the comparison may conclude by stating that in the Catalan case the codification of the written language was carried out from the last decade of the 19th century up to the 1930s, whereas in the Chinese process, owing to the fact that Putonghua is a hegemonic language spreading gradually and performing a koine function, solid bases for standardization were set up between the second and sixth decades of the 20th century, no matter how complex the political situation had been. In both cases leading literary figures back the process: Josep Carner and Joaquim Ruyra, among others, in Catalonia; Lu Xun stood out in China. The latter linked the two phases of Marxist inspiration: (a) the May Fourth Movement and a young underground Communist Party, and (b) the PRC and an already solid CCP, who would firmly apply its policies, including those related to language planning without hesitation, for it was entirely within its power grasp. After all, the PRC language policy on the subject was already made clear three decades ago: “Looked at today, it is indeed difficult to see any substantial differences between the goals of the promoters of *guoyu* in the 1930s and the goals of the present movement to promote *putonghua*.” (Norman 1988: 135)

Table 4 shows that we may draw a parallel between the two cases, even if we consider a few outstanding contrasts and a few striking similarities.

Table 4. A possible parallel drawn between the two processes

(See the time lag of *three decades* between stages as well as the simultaneity of the 1st stage of Chinese and the 2nd stage of Catalan)

Stages COUNTRIES	CATALONIA (<i>Corpus Planning: Codification of Catalan</i>)	CHINA (<i>Status Planning: Selection and Spreading of Chinese</i>)
First stage: forerunner	“Towards a rational spelling” (c. 1890) MODERNIST <i>L’Avenç</i> (Barcelona) (1881–84 / 1889–93) [Massó-Casas-FABRA] (c. 1890–1911)	“Pekingese vernacularization” (<i>baihua</i> into school, 1920) MAY FOURTH MOVEMENT 1919 <i>La Jeunesse</i> (Shanghai-Peking) (1915–1926) <u>Peking University</u> [Chen-Li-Cai-Hu] 1915–c.1923 –Peking pronunciation is made standard (<i>A glossary of frequently used characters in National Pronunciation</i> , 1932) – <i>The Chinese Renaissance</i> by Hu Shi –Hu Shi translates Ibsen into Chinese
Second stage: effective	With recognized certain amount of political power “to a Nation without State” THE NEW CENTURY BLOOMING UNDER AN INTERMITTENT SLIGHT SELF-RULE AUTONOMOUS STATUS Diputació Barcelona (Institut d’Estudis Catalans, 1907; Secció Filològica, 1911) Mancomunitat de Catalunya (1914–1923/1925) Generalitat de Catalunya and <u>Universitat Autònoma</u> (1932–1934/1936–39) [Prat/Macià-FABRA-Carner- Ruyra...] <i>Ortografia</i> (1913, 1917) <i>Gramàtica</i> (1918/1933) <i>Diccionari</i> (1932/1954)	With well acknowledged political power “emanating from the barrel of a gun” COMMUNIST (PRC) Communist Party > The People’s Republic of China (1949-)
Outcome	In 1939 Pompeu Fabra goes into exile in southern France, in a region moderately at war with Hitler, but where at least Catalan is spoken.	In 1949 Hu Shi moves to Taiwan into exile, when the island becomes an autonomous region in dispute within China, but where Chinese is spoken.

6. Conclusions

In spite of the huge contrast between the two countries in spatial and demographic factors, as well as in the written-oral dichotomy and the linguistic typology, quite a few similarities may be found. Thus, a chronological parallelism between the two involved language processes may be drawn, although they did not occur simultaneously. So, we may conclude by mentioning some relevant aspects in this respect as follows:

1. Language standardization processes are usually the result of cultural movements, such as *Modernisme* and *Noucentisme* in Catalonia, as well as the May Fourth Movement in China. And the implementation of the corresponding language policy can only be carried out when enough political power is available to the respective governments: the *Mancomunitat* or the *Generalitat* in Catalonia vs. the Communist Party and the subsequent People's Republic in China.
2. The relevance of the combatant media in Catalonia (*L'Avenç*, *La Veu*, *La Publicitat*) and in China (*La Jeunesse / Nouvelle Jeunesse*), because they are the spokepeople for the literary and language innovations.
3. The nationalist policies stimulate the language reform in those eager nations during the second decade of the 20th century. In China, institutions such as the Academia Sinica and the University of Nankai (Tianjin), among others, were founded by means of the young postimperial Republic, in spite of the almost immediate troublesome period of the dictatorship and the warlords that followed. In Catalonia, institutions such as the Catalan Academy (*Institut d'Estudis Catalans*) and two decades later, after the proclamation of the Second Republic, the Catalan Autonomous University of Barcelona (UAB) was founded, at first by the provincial government of Barcelona (*Diputació*) and later on during the regional government of Catalonia (*Mancomunitat* and *Generalitat*).
4. Both countries count on ideologists, politicians and institutions with enough power and authority both in Catalonia (Prat de la Riba, Bosch-Gimpera, *Mancomunitat* and *Generalitat de Catalunya*, IEC, *Republican UAB*) and in China (Sun Yat-sen, Chen Duxiu, Cai Yuanpei, Mao Zedong, Zhou Enlai, *CCP*, *PRC*, *Academia Sinica*), and
5. Obviously, it is extremely relevant the implication and involvement of linguists and writers, such as Pompeu Fabra, Josep Carner and Joaquim Ruyra on the Catalan side. The most relevant Chinese linguist who may compare with Pompeu Fabra was Hu Shi – both of them were Ibsen's translators into their respective languages, among other coincidences. Today Hu is very much

respected and almost venerated in Chinese land, outside the PRC, in Taipei (Taiwan), where he is buried. This circumstance may also compare with the fact that Pompeu Fabra's last resting place lies in Catalan-speaking southern France (Prada de Conflent). We may definitely conclude by stating that the most representative writer and one of the leaders of the 1919 May Fourth Movement – also revindicated by the CCP – was Lu Xun (1881–1936).

Acknowledgements

The research work was carried out during a two-year period 2014–2016 within the project *Contrastive Study of Catalan and Standard Chinese*, that has been financed by the Asian Studies Chair at the Universitat de Lleida (Catalonia, Spain), which in turn has been funded by Banco Santander ever since the Chair was founded in 2012.

References¹⁶

- Chou, Tse-tsung [Zhou Zezong]. 1960. *The May Fourth movement: Intellectual revolution in modern China*. Cambridge Mass.: Harvard University Press.
<https://doi.org/10.4159/harvard.9780674283404>
- Chen Duxiu (ed.) 1915. *La Jeunesse 1 (Youth Magazine)*. Shanghai.
- Fabra, Pompeu. 1917. *Diccionari ortogràfic*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Fabra, Pompeu. 1918. *Gramàtica catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Fabra, Pompeu. 1932a. *El català literari*. Barcelona: Barcino.
- Fabra, Pompeu. 1932b. *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: Catalonia.
- Fabra, Pompeu. 2005–2013. *Obres completes* (9 volumes), ed. by Jordi Mir, and Joan Solà. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Hsü, Immanuel C. Y. ⁵1995. *The Rise of Modern China*. [1st ed. 1970] Oxford: Oxford University Press.
- Hu, Shi. 1933. "Pi-shang Liang-shan" (Forced to the Liang Mountain). Shanghai. [Reprinted in Taipei, 1967. Quotation from Lee's English version, 2002].
- Hu, Shi. 1934. *The Chinese Renaissance*. Chicago: University of Chicago Press.
- Julià-Muné, Joan. 2017. *La pronunciació del chino estándar: teoría, práctica y adaptaciones*. Lleida: Edicions de la UdL.
- Lamuela, Xavier. 1994. *Estandardització i establiment de les llengües*. Barcelona: Edicions 62.
- Lamuela, Xavier i Murgades, Josep. 1984. *Teoria de la llengua literària segons Fabra*. Barcelona: Quaderns Crema.
- Lee, Leo Ou-Fan. 2002. "Literary Trends I: The Quest for Modernity, 1895–1927". In *An Intellectual History of Modern China*, ed. by Merle Goldman, and Leo Ou-Fan Lee, 142–195. Cambridge: Cambridge University Press.

16. Non-anglicized Chinese authors are cited according to their original name structure: surname followed by name without any separating comma.

- Norman, Jerry. 1988. *Chinese*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Polanco, Lluís B. 1984. “La normativa al País Valencià. Problemàtica i perspectives”. In *Problemàtica de la normativa del català. Actes de les Primeres Jornades d’Estudi de la Llengua Normativa (setembre-octubre de 1983)*, ed. by M. Teresa Cabré, Joan Martí, Lídia Pons, and Joan Solà, 107–146. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat.
- Ramsey, S. Robert. 1987. *The Languages of China*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Vallverdú, Francesc. 1990. *L’ús del català: un futur controvertit*. Barcelona: Edicions 62.

Appendix I. A short chronology of China in the 20th century

Final stages of the Qing Dynasty

- 1905 **Sun Yat-sen** founds the Tongmenghui (Revolutionay Alliance).
- 1908 15 November: Empress Dowager Cixi dies. **Puyi** is installed as the new, and last, emperor.
- 1911 10 October (double 10): **Sun Yat-sen** culminates his Revolution to end the imperial misrule.

The Republic of China (RC)

- 1912 1 January: **Sun Yat-sen** proclaims the Republic in Nanjing and founds the Guomindang (Nationalist Party). It ruled China 1927–1949 and then moved to Taiwan.

1912–16 Yuan Shikai’s Dictatorship

- 1915 **Chen Duxiu** comes back from Japan and founds the Marxist journal *Xin Qingnian* (*La Jeunesse*, soon afterwards renamed as *Nouvelle Jeunesse*) at the Shanghai French Concession.
- 1916 December: **Cai Yuanpei**, back from Germany and France, is appointed Chancellor of Peking University, after having held the Ministry of Education in the Sun’s short-lived government.

1916–1926. Warlords Period

- 1917 **Hu Shi** returns from the USA, after having been highly influenced by **John Dewey** at Columbia University, and puts forward his *Language revolution*. **Chen Duxiu** is invited by **Cai** to lecture on Chinese Literature at Peking University and moves his magazine to Beijing.

- 1919 *The May Fourth Movement*. Born in Beijing as a political, cultural, iconoclastic and anti-imperialist movement, it grew out of student protests against the soft Chinese government reaction to the Treaty of Versailles by allowing Japan to receive former German colonies in Shandong. These demonstrations spread and marked the upsurge of Chinese nationalism, that saw the triumph of **Hu Shi**'s proposals to capture the essence of the *Literary revolution*: the vernacular Chinese (*baihua*) was to be substituted for the obsolete Classical Chinese (*wenyan*). In a broader sense it may refer to the period during 1915–1921: the *New Culture Movement*.
- 1920 **Bertrand Russell** delivers very popular lectures with university students in Beijing. The Ministry of National Education introduces de jure the teaching of *baihua* into schools.
- 1921 The Communist Party is born in Shanghai. **Chen Duxiu** is elected president *in absentia*.
- 1925 **Sun Yat-sen** dies and is succeeded by **Chiang Kai-shek**, who unifies most of China.

1927–1949. *The Nationalist Interregnum*

- 1931– Japan invades Manchuria and sets up the puppet state of Manchukuo.
1932
- 1932 Peking pronunciation is made standard and *A glossary of frequently used characters in National Pronunciation* is published.
- 1934– **Mao Zedong** leads his mythical 6000-mile Long March to Yanan.
1935
- 1937– The Second Sino-Japanese War. After Japan's unconditional surrender, Manchuria and Taiwan are returned to China. During the Spanish Civil War (1936–1939) the Republicans identify themselves with the allied nationalist Chinese, whereas the Francoist “nacionales” side with the imperialistic Japanese.
- 1945
- 1943 The *Guoyu cidian* (National Language Dictionary) is published. Subsequently will be edited as *Hanyu cidian* and *Xinhua zidian*.
- 1946– Open civil war breaks out between **Chiang Kai-shek** and **Mao Zedong**. The former is
1949 defeated and takes shelter in Taiwan, a devoted US ally.

The People's Republic of China (PRC)

- 1949 1 October: **Mao** proclaims the People's Republic of China. Taiwan claims to be the Republic of China's political heir. *Mandarin Chinese* is the official language of all China.
- 1951 Tibet is annexed by the PRC.

- 1956– The new government is committed to transcendent linguistic and literary reforms:
- 1959 – Character simplification by modifying the number and distribution of strokes (1956).
- The old Wade-Giles romanization system (1859) is substituted with *Pinyin* (1958).

1966–1976. *The so-called Cultural Revolution*

- 1972 February: **Richard Nixon**'s visit to Beijing opens up China to the rest of the world.
- 1979 The US recognize the PRC and receive the new chairman **Deng Xiaoping** as a most honoured guest. The West officially adopts the *Pinyin romanization system*.
- 1989 June. Seven decades later a new pro-democracy demonstration is brutally suppressed in Beijing.

Appendix II. A short chronology of the Catalan speaking areas in the 20th century

[1881–93 **P. Fabra** and his friends **J. Massó** & **J. Casas** claim for a new orthography by means of *L'Avenç*.]

1901/1906–1923/1925. *The New Century (Noucentisme) Blooming under Catalonia's self-rule*

- 1906 The First International Congress of the Catalan Language is held in Barcelona. It is presided by the Majorcan philologist **Antoni M. Alcover**.
- 1907 The President of the Provincial Government (Diputació de Barcelona) **Enric Prat de la Riba** founds the Catalan Academy (Institut d'Estudis Catalans, IEC).
- 1912 Appears the *Gramàtica de la llengua catalana* by **Pompeu Fabra**.
- 1913 The IEC approves the *Normes ortogràfiques* (Orthographic Rules).
- 1914 **Prat de la Riba** presides the Regional Government of Catalonia (Mancomunitat de Catalunya).
- 1917 The *Diccionari ortogràfic* by **P. Fabra** is published.
- 1918 Appears the *Gramàtica catalana* by **P. Fabra**. Its 7th edition (1933) will become de facto the Catalan prescriptive grammar until 2016.
- 1919– **Fabra** writes his *Converses filològiques* (Newspaper columns on language usage).
1928

1923–1930 *General Primo de Rivera's Dictatorship*

- 1925 The Mancomunitat is put to an end and the Institut d'Estudis Catalans is suppressed.
- 1930 **Antoni M. Alcover** begins to publish his *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB).

1931–1939 *The II Spanish Republic*

- 1931 April. The Second Republic is proclaimed and the King **Alfonso XIII** is forced into exile.
- 1932 The First Estatut d'Autonomia de Catalunya is approved and **Francesc Macià** becomes the President of the Generalitat de Catalunya (Catalan Autonomous Government). The *Diccionari general de la llengua catalana* by **Fabra** is published in Barcelona.
- 1933 The Autonomous University of Barcelona is founded and the historian **Pere Bosch-Gimpera** is appointed rector until 1939. **Fabra** presides its board of trustees.

1936–1939. *The Spanish Civil War*

- 1939 January. General **F. Franco's** troops occupy Barcelona and the second dictatorship of the century is set up. **Fabra** goes into exile in France. The Catalan language is forbidden by law.

1939–1967. *Post-war and exile phase*

- 1941 The *Grammaire catalane* by **Fabra** is published in Paris.
- 1948 **Pompeu Fabra** dies in Prada de Conflent, in the Catalan speaking area of southern France.
- 1950 The *Gramàtica valenciana* by **Manuel Sanchis Guarner** is published.
- 1954 Appears the second edition of the *DGLC* by **Fabra**.
- 1956 **Joan Coromines** edits the posthumous *Gramàtica catalana* by **Fabra**.
- 1961 *Òmnium Cultural* is born in Barcelona and the *Nova Cançó* is promoted.
- 1962 The *Obra Cultural Balear* is founded in Palma de Mallorca.
- 1964 *Llengua i cultura als Països Catalans* by **A. Badia i Margarit** is published.

1968–1977. *Modernity on the way*

- 1968 Fabra's centenary and the Strasbourg conference on Catalan Linguistics are the forerunners of a promising new era. The *Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (AILLC) is born. **Francesc de B. Moll** concludes the publication of the *DCVB*.
- 1975 General Franco dies and Juan Carlos I becomes King of Spain.

1977–. *Democracy comes back: A revival of the home rule*

- 1977 The Generalitat de Catalunya is restored. **Josep Tarradellas** returns from exile and is appointed President of Catalonia by the King.
- 1978 *Acció Cultural del País Valencià* is founded by **Joan Fuster & Eliseu Climent**. **Sanchis Guarner** founds the *Institut de Filologia Valenciana*.
- 1979 The Second *Estatut d'Autonomia de Catalunya* is approved. The Spanish TV begins broadcasting in Catalan in the Balearic Islands.
- 1980 Elections to the Parliament of Catalonia. **Jordi Pujol** becomes the new President.
- 1983 The Standardization Bill (*Llei de Normalització Lingüística*) is proclaimed in Catalonia. The Generalitat founds the *Corporació Catalana de Ràdio i Televisió* and its TV3 channel.
- 1987 Appears *L'obra de Pompeu Fabra* by **Joan Solà**.
- 1989 The Catalan Canal 33 is founded and the Valencian Canal 9 Ràdio and Canal 9 are born. The *Onomasticon Cataloniae* by **Joan Coromines** begins to be published.

Strategies for conservation of a minority language

Between convergence and hybridization

Vito Matranga and Emma Milano

University of Palermo / University of Naples “Federico II”

The Arbëresh linguistic varieties constitute a rich field of investigation for interesting phenomena of language attrition and contact. Because of the ancient and prolonged situation of bilingualism between Albanian and Italo-Romance varieties an interesting set of phenomena of code-switching, loan, convergence and hybridization has presented itself.

This research concerns the Arbëresh linguistic minority of Greci, a small town in the Campanian region of southern Italy. Within Arbëria, the widespread archipelago of Albanian-speaking communities which occupies a vast territory in southern Italy, the preservation of Arbëresh presents very different sociolinguistic situations. Inside Arbëria Greci occupies a geographically isolated position and up to the 1960's arbëresh was flourishing in the community.

Today Greci is transitioning through a difficult period from socio-economic, cultural, and linguistic points of view. Nevertheless Arbëresh has still a good hold with adults and elderly speakers, although decline was detected among some younger speakers.

1. Introduction

With this paper we intend to offer some reflections on internal variation in the linguistic systems of ‘endangered’ languages and in particular on the dynamics of conservation and loss of minority languages.

These issues will be addressed through a study of the Arbëresh linguistic minority of Greci in the province of Avellino.

For over five centuries the Arbëresh¹ varieties have been living in close contact with the Italo-romance varieties of the South and, recently, with Italian. Precisely because of this prolonged period of bilingualism, they present interesting phenomena of internal linguistic variation due to loan, convergence, and linguistic hybridization, which are at the basis of processes of grammatical reorganization.

Greci is a small town of about 800 inhabitants located in the south-eastern part of Irpinia, home of the only Campanian minority linguistic variety of Italo-Albanian origin.

The origin of the Albanian settlement of Greci is part of the history of the Albanian community, which, in several waves, starting in the fifteenth century, migrated to southern Italy. According to historiographies, the arrival of Albanians in Italy is linked to the mythical figure of the national hero Giorgio Castriota Skanderbeg, leader and Albanian prince, who is remembered for bringing aid to Ferdinand I of Aragon against John of Anjou. The king, as a reward, allowed the Albanians who wished to remain in his kingdom the opportunity to choose their place to live. And so, Albanian-language minority groups settled into seven regions of central and southern Italy (Abruzzo, Molise, Puglia, Basilicata, Calabria, Sicily, and Campania) with a geographically discontinuous distribution.

The story of Albanians in Italy is interesting, and not fully developed in all its details.² In this general narrative what we do know about Greci's history is that it is characterized in a particular manner by many aspects, often related to its geographically isolated position primarily in relation to the much more numerous and compact Calabrian and Sicilian Arbëresh archipelagos.³

---

1. Arbëresh is the name used to indicate the linguistic varieties spoken by descendants of groups of Albanian immigrants in southern Italy from the middle of the fifteenth century. The Albanian varieties are divided into Gheghe varieties, spoken (by the Shqiptarë) in the northern part of the albanophone territory, in Kosovo and in Macedonia, and Tosche varieties, spoken in the southern part of Albania (by the Shqiptarë), in some areas of Greece (by the Arvaniti) and in Southern Italy (by the Arbëreshë). The standard language (*Shqipja*) is derived from the Tosco variety. The Arbëresh language mostly derives from the Tosche varieties. Arbëresh is a variety that is orally learned and transmitted, even if there is no lack of important recorded examples in Albanian literary and linguistic history. The standard Albanian language, known mainly by academics, today no longer functions as a 'roof language' for the Arbëresh variety, in that it is not in a condition to influence its grammatical and lexical evolution.

2. For a brief historical and literary profile of the Albanians of Italy see Altimari 1986 and Giura 2010; On the foundation of Greci, see Conforti 1922.

3. Arbëria is composed of a kind of "archipelago" of communities, often geographically far apart from each other, in which the conservation of the original idiom can show greatly differentiated situations. Italo-Albanian communities have always shown a cultural dynamism and a self-awareness that have made them leading centers of the Albanian culture and have increased a civil

Its isolation, which really should be better investigated,⁴ has often been considered the distinctive mark of this small minority community that has managed to preserve a language for almost five centuries. In many other southern Italian Arbëresh communities this same language has, for quite some time, given signs of slowing down or is permanently gone.⁵ Even in 1921, according to data from the last census that included a set of questions on language, Greci was among the Arbëresh communities which showed the highest rate of Albanophonia.⁶ More recently, the informants of the study conducted by Milano and Valente (2010) said that up until about fifty years ago the Arbëresh variety was the mother tongue of the entire community.⁷ In the last forty years Italian began to gain ground, first contending, then subtracting communicative spaces that had belonged to Arbëresh for centuries,⁸

commitment inspired by the Enlightenment that led some Italo-Albanian characters (including Francesco Crispi) to take part in the Italian Risorgimento. Later, Italian-Albanian centers and varieties shared socio-economic events which have affected the linguistic and cultural minority traditions in the 50's and 80's of the twentieth century, the ages of large-scale migration, and the spread of the Italian language. In recent decades, thanks to some legislative measures for the protection and defense of minority cultures, in Albanian communities there has been a greater attention to Arbëresh as a core value of identity. The most immediate indicators of the Arbëresh cultural identity are the very use of the Albanian linguistic variety and the conservation of Greek religious rites, which disappeared in Greci in 1693. Traditional culture includes knowledge of proverbs, tales, lullabies, terminology relating to work tools, traditional artifacts, plants and animals, etc. This set of traditions manifest features of material life and social organization that reflect a rural economy and an environment shared also by the surrounding communities. Despite their common ground, all the Arbëresh varieties have several linguistic characteristics that are quite different from each other especially because of the distribution of the Romance dialect features and the territorial fragmentation of the community.

4. The isolation of Greci, like other Italian-Albanian areas, is a controversial issue that we do not address here. Just as controversial is the relationship between isolation and conservation of the minority variety. See in this respect Matranga 2005, and 2010. On the concept of isolated areas see Varvaro 1983.

5. Among the Albanophone communities that are spread out in a vast discontinuous territory of Southern Italy, indicated by the name of Arbëria, the conservation of the Arbëresh language shows very different sociolinguistic situations. In some communities the minority variety enjoys an undisputed vitality, in some others the Arbëresh language is only spoken by the older population, and in a few of them it has mostly disappeared.

6. Gambarara 1994: 36–37.

7. See Milano & Valente 2010; Milano 2010; Valente 2010.

8. Compare Toso 2008: 152. The elements which have determined these changes in the ecology of the small Irpinian linguistic community are those of modernity, globalization, progress, urbanization, industrialization and manifest, as it is known, through the exponential increase of mixed marriages, migration, mobility, and commuting. In this view, Greci shares the fate and

resulting in a progressive reduction in competencies and uses of the minority variety over the generations. To put this language loss process in perspective, consider that in this period the number of inhabitants of Greci dropped from 2040 in 1967 to 815 in 2009; a loss of about 60% of the population in less than 30 years.

Yet nonetheless Arbëresh is still spoken today in Greci.⁹ The perceptive linguistic research conducted on 5 generations of speakers showed in particular that Arbëresh still has a good grip on elderly speakers and adults over 35 years of age, but displays a significant drop in the younger speakers (the generations thirty years old and younger). Moreover the Arbëresh of Greci still retains some well maintained linguistic peculiarities with respect to other Albanian varieties, especially the phonological structure, the nominal and verbal morphology, with the ability to systematically activate the adjustment processes of loans, which mainly concern the lexical dimension.

In this regard, it is interesting to look at the comments that Camaj, who conducted the first study of Arbëresh of Greci, made during first visit to the Irpinian community. He wrote in August 1967 that the idiom spoken in Greci was unusual to the ears of an Albanian from Albania who had been accustomed for years to various types of southern Italian Arbëresh. According to him this must be attributed to the fact that Greci was for hundreds of years completely isolated from all other Albanian dialects, it was used by a small number of people in an area surrounded on all sides by Italian dialects:

Nella prima visita a questo villaggio nell'agosto del 1967 notammo che si trattava di un idioma inconsueto alle orecchie di un Albanese d'Albania avvezzo da anni a vari tipi di *arbëresh* dell'Italia meridionale. Ciò si deve giustamente attribuire al fatto che il grecese visse per centinaia di anni completamente isolato da ogni altra parlata albanese, usato da un numero esiguo di persone, in una zona circondata da tutte le parti di dialetti italiani.¹⁰

2. The research

The first systematic description of the Albanian language spoken in Greci was published by Camaj in 1971. The description Camaj offers is affected by an archaeological approach. He says, in fact, not to be concerned with the varieties

---

problems of other Italo-Albanian communities as well as the other inland areas of the South of Italy in which they are located.

9. See Milano, Valente 2010.

10. Camaj (1971: 3).

provided by young informants who, not being “well versed”, would simplify the language, canceling irregular morphological alternations or eliminating complex periphrastic verbal constructions.

Almost thirty years after Camaj’s work, in 1994, an article appears in “Italia Dialettale” by Del Puente. With the intention of providing a complete picture of the Greci’s spoken language, the scholar tended instead to dwell on the change phenomena detected in the speech of the intermediate generations, the young adults and children, as well as in that of the elderly.

The research, of which we intend to communicate the first results here, will: (a) check whether the trends emerging from the research conducted by Del Puente twenty years ago appear to be confirmed today; and (b) to analyze some linguistic traits of Greci’s Arbëresh which are of some interest from a variational dynamics point of view.

This research, preceded by one with a perceptive look at competencies, uses, and attitudes,¹¹ is composed of two phases of investigation. In a first phase a lexical and morphological questionnaire was administered to a sample of 10 speakers. The lexical questionnaire – administered by displaying images and translations of Italian sentences – was designed with the aim of testing the persistence of the original Arbëresh lexicon, the consistency of the romance lexicon, traditional and non, and any mixing phenomena between the two codes. Moreover, the examined lexical series were chosen based on precise criteria, privileging three different areas: the first is well known to be a more conservative lexicon concerning for example the home, family, and pets; the second lexical series is more subject to interlingual influence, relating, for example, to items of clothing; the last area relates to entries belonging to a modern experiential universe, like home furnishings and technology.¹²

The questionnaire also included a morphosyntactic section with the intention of investigating, through the translation of a few simple and complex sentences, above all, the determination and the nominal inflection of the minority varieties.

In the second phase we proceeded with the collection of semi-spontaneous spoken texts through a semi-structured elicitation interview technique. Where the speaker had difficulty producing a semi-spontaneous dialogue text, he or she was asked to produce a short narrative based on a sequence of cartoon drawings without written directions.

11. See Milano Valente 2010.

12. Of course this area of the lexicon is obviously the least conservative because of the change of environment experienced by the Albanians over five centuries with consequent changes in habits and customs.

The family, already considered “the place within which to measure each linguistic change”,¹³ represented both the baseline and the unit of the survey. This method is obviously linked to the crucial role of the family domain in the transmission of minority languages:

The dynamics of intergenerational transmission are perhaps more important to understand than any other relevant factor in assessing the need for language revitalization¹⁴

If there is no doubt that many endangered languages become moribund because parents do not choose to transmit their minority language to their children, there is a need to investigate how this happens, who are the promoters of these developments, at what stage of community life and why the failure to transmit occurs, what are the dynamics and mechanisms underlying this process, and what impact such a choice has in the larger community of speakers.

The 10 respondents are therefore distributed in five couples consisting, respectively, of a parent and an adult, or young adult, son or daughter. In all cases parents and children belong to different age groups and socio-cultural stratum.

As concerns the parents, adult speakers belong substantially to two age groups: 55 to 65-year-old (Caterina-F62HS,¹⁵ Michele-M61BS) and 35 to 45 (Raffaella-F46HS, Delia-F40HS, Mariantonia-F39HS). As for the children, two are 30 to 40 years old (Romina-F37HS and Aurora-F31BS), and three are 18 to 25 years old (Nicolò-M23HS, Noemi-F18HS, Rosanna-F19HS).¹⁶

In all five familial couples the questionnaire of competencies, uses, and attitudes towards their repertoire varieties had been previously administered, and a substantial part of the questionnaire specifically concerned choices made in terms of linguistic transmission. The selected families presented, in the perceptual research type, quite different characteristics in terms of competencies, uses, attitudes, and transmission strategies of Arbëresh.

---

13. D’Agostino & Pennisi 2001: 65.

14. Grenoble & Whaley 2005: 6.

15. The convention begins with the letter F or M to indicate gender, followed by the age of the informant, followed by a two letter code to indicate educational level achieved (HS – High School, BS – Bachelors).

16. All the parents, besides Michele who has a bachelor degree, have a high school education. As regards the children, Aurora has a bachelor degree, Romina, Rosanna and Nicolò have a high school education, and Noemi is attending her last year of high school. From the data analyzed so far, the sociocultural parameter does not seem particularly significant.

On the level of competencies, almost all parents presented active Arbëresh varieties they have learned in the family.¹⁷ Only one parent informant, Mariantonia (F39HS), whose mother was not from Greci, said that she did not feel comfortable in Arbëresh, since in her family of origin the use of Italian was undoubtedly prevalent.

The picture that emerges on the level of competencies declared by the young is without doubt the most varied and dynamic, with very different equilibriums between the two varieties. In this regard, the significant variable is not, however, age. In both groups selected the driving variable seem to be the composition of the families of origin and the choices made by parents in terms of linguistic transmission.

All five youths interviewed, including the subjects whose primary socialization language was Italian, show a very positive orientation towards Arbëresh and a strong sense of attachment to their community.

Regarding the management of the different parts of the investigation protocol, the interviewed speakers showed an interesting behavioral variation.

Also in this case the sample of adults appears more homogeneous. Four out of five respondents displayed the ability to speak Arbëresh confidently, responding with a certain ease to the lexical questionnaire. Among the parents, the youngest, Mariantonia (F39HS), stood out again as seeming rather insecure.

As for young people, the reactions to the different parts of the investigation are quite different. And it is noteworthy that the reduced fluency that emerged in the free conversation could be accompanied by a high mastery of even the more archaic Arbëresh vocabulary.¹⁸

---

17. Until about forty years ago children used to initially learn Arbëresh from their family, and later Italian at school. The town was the pivot around which life revolved, and the mother tongue Arbëresh lived side by side with Italian, which was as well loved by everybody because of the possibility it gave them to move outside the town. The two language varieties coexisted happily thanks to a balanced and harmonious division of labor: Arbëresh was the language of emotions, spoken at home and in the village among its residents; Italian was the language learned at school, used for interactions with the outside world, the world of *Latins*. Today the Albanophone community of Greci has been going through a difficult period of transition. The crisis of the traditional economy, the increasingly aging population, the rise in commuting, and the massive migration flows are undermining a centuries-old structure that seems to still be standing its ground.

18. The two older children Romina (F37HS) and Aurora (F31BS) show, for example, a very different behavior from each other. Romina, particularly fluent in the minority varieties, is quite uncertain in the replies to the lexical questionnaire; Aurora, with only passive competence in Arbëresh, seems instead to hold a great lexical competence. This difference between the management of the lexical questionnaire and the free form interview is confirmed, if not accentuated, by the youngest children. In fact, except for the only fluent Arbëresh speaker of this group, Nicolò

3. The linguistic analysis: Some aspects of language contact

Specifically in this contribution, which is intended to provide a first preliminary browsing of the data, we will focus on some areas that appear to be characterized by a considerable range of variation and that shows a certain internal dynamism, in synchrony, in the Arbëresh of Greci.

A preliminary survey on the corpus we collected confirms the presence of some of the dynamics that emerged in the previous studies. In particular, in synchrony there seem to emerge more tendencies. The first consists in a sort of adjustment, convergence in the direction of the romance variety,¹⁹ which manifests with different modalities. On the phonetic level, for example, it can be observed that on the one hand the tendency of Arbëresh to take on some traits of romance varieties, and, on the second, to lose articulations of its own minority variety not found in the romance varieties, a phenomenon that can lead to the reduction of the inventory of consonant phonemes of Arbëresh and rearrangement of its phonological structure.²⁰ Similar developments can be recognized even in morphology and syntax where certain rather ‘marked’ traits of Arbëresh display a certain ‘turbulence’.

3.1 Phonetic and phonological aspects

On the phonetic level, you can consider the phenomenon of consonant lengthening²¹ previously observed by Camaj and later by Del Puente as limited to certain consonants. The data available to us not only confirm the occurrence of the

---

(M23HS), who handles responses with ease even in the morpho-lexical questionnaire, the other two exhibit a very different behavior. In particular, the speaker capable of holding a conversation in Arbëresh Rosanna (F19HS) appears more uncertain in the replies to the questionnaire, while the other Noemi (F18HS), more secure in the lexical investigation, presents a lot of difficulties in managing the free interview.

19. Here one would note the point of reference problem: what is the romance variety in contact? Already Del Puente (1994: 88–89) noted that it is necessary to define what is meant when we speak of Italian loans: Italian, regional Italian, koiné or regional dialect, or dialect. According to Del Puente the language model from which the Arbëresh of Greci draws its loans is, in any case, the local dialect.

20. On the other hand, the adjustment can also cause an inventory extension of the traits of Arbëresh that is enriched, for example, in phonetic scope by sounds extraneous to the original minority varieties.

21. It should be specified here that in Albanian the duration of consonants does not have phonological relevance.

longer duration of the consonants highlighted by Camaj and Del Puente,²² but record the extent of the phenomenon in all the consonants. It should be noted, however, that this phenomenon is relegated to the realm of allophonic variation, both intersubjective and intrasubjective, with likely implications on the diaphasic order, and do not compromise their own phonological function, which instead is characteristic of the surrounding romances varieties, such as Italian. Concerning intersubjective variation, Caterina's (F62HS) consonants, for example, are not as long as those of her daughter Romina (F37HS). Regarding the diaphasic variation, although the necessary checks and measurements have not yet been made, it seems that the consonant lengthening recurs more frequently in the answers to the questionnaires than in spontaneous speech.

Another phonetic phenomenon, but with possible phonological consequences,²³ is the one involving the fricative interdental (*th* /θ/ voiceless, and *dh* /ð/ voiced). Maintained well by fluent speakers²⁴ and 'evanescent' speakers, mainly young people, the fricatives have a certain range of variation.²⁵ In fact, Romina (F37HS) almost always uses the voiceless interdental (*thou* ['θou] 'the nail', *uthua* ['uθua] 'the vinegar', *djath-t* [djaθt] 'the cheese', etc.), but sometimes resorts to the fricative labiodental alternating, for example, *thik* vs. *fik 'the knife', she replaces the original sound with the interdental voiced alveolar plosive, saying *i dëndri 'the son-in-law', *dëmp 'tooth', etc., but properly relies on the fricative in words like *hudhra* 'the garlic', where the interdental is in the previbrant position. Aurora (F31BS) shows the same behavior, pronouncing the interdental sounds, in initial and intervocalic positions, as alveolar plosive (e.g., *dëmp [dɛmp] 'tooth',

22. As regards to the consonant lengthening, Camaj in 1971 noted the lengthening of /n/ and /l/, while in 1994 Del Puente also transcribed the long occurrence of /t/, /s/, /m/, and /b/.

23. In Albanian interdental fricatives have phonemic value.

24. In 1974 Bibbò noted the persistence with a certain degree of uniformity of fricative phonemes, the voiceless fricative apico-dental /θ/ and the voiced ð/.

25. In 1994 Del Puente affirmed that there has been a reduction of the Arbëresh phonological system towards Italian by progressive deletion of phonemes that do not appear in the Italian phonological system. Among the cases judged most relevant by Del Puente there are the voiced and voiceless interdental fricatives [θ] > t [t], dh [ð] > d [d]. From our data instead, it does not seem to be, at least for now, a final reduction of the phonological system, as yet some local Albanian phonological traits, not present in the surrounding romance varieties or in Italian, still remain fully functional, on the phonological level: consider, especially, the presence of tonic *ë* /ɛ/ shared by other Albanian varieties of Italy, the phonemic value of consonants such as voiceless velar fricative /x/ and voiced /ɣ/, and the systematic presence, in elderly speakers and adults, of the same voiceless and voiced interdental fricatives. About the variation in interdentals in the Albanian variety of Piana degli Albanesi (PA) see Matranga 1995.

*deu ['deu] 'the earth', *qeramida [cera'mida] 'the tile'), but she uses the interdental when it is in contact with a vibrating sound (e.g., *të badhr* [tə 'baðr] 'white'). The voiceless interdentals are well maintained by this speaker. Instead Mariantonia (F39HS) systematically replaces the voiced and voiceless interdentals with the corresponding alveolar fricatives, thus pronouncing, for example ([z] < [ð]), *zëmbi ['zəmbi] 'the tooth', *zelpra ['zelpra] 'the fox', *i zëndri [i 'zəndri] 'the son', *dazra ['dazra] 'the pear'; ([s] < [θ]) *sonj ['soŋ] 'nails', *usua ['usua] 'the vinegar', etc.

Particularly interesting is the systematic presence of the metaphonetic diphthong,²⁶ particularly in the diminutive romance suffix *-el(l)* (< dialectal *-ELL*). Starting from the romance lexical loans that, in masculine gender words, present the diphthong (e.g. *vëtjel* ['vətjel] 'veal', *çjendë* ['tʃjendə] 'hundred', *fëgatjel* [fəga'tjel] 'livers', *kurniçiel* [kurni'tʃjel] 'croissant'), the alternation is extended, without any morphological function, even to diminutives formed with Albanian lexical morphemes: e.g. *trimarjel* [trima'rjel] 'little boy', *qenarjel* [cena'rjel] 'little puppy, etc. (but *vazarella* [vaza'rel:a] 'the little girl', *maçarella* [maʃa'rel:a] 'the kitten', etc.).

3.2 Morphological and lexical aspects

Another trend, typical of the Arbëresh minority variety, has to do with the emergence of convergence phenomena and hybridity and manifests itself through the combination of the lexical bases of a language, which provides the morpheme content, and the inflected system of the other, that instead provides inflectional morphemes. Specifically, the lexicon of the Arbëresh variety includes a large subset of romance lexical bases that combine with Arbëresh morphology. These hybridisms seem to recall manifestations typical of mixed languages.

Still relative to morphology, in 1994 Del Puente stated:

La morfologia non ha subito notevoli mutamenti rispetto ai dati raccolti dallo Camaj se consideriamo la parlata delle persone di età compresa tra i 40 ei 90 anni.

Nelle ultime generazioni è avvenuta, invece, una serie di semplificazioni: queste vanno dalla annullamento dell'opposizione fonematica tra alcune forme determinate e indeterminate, fino alla riduzione del numero dei morfemi di plurale. (1994: 90)

Thus, according to Del Puente, considering the speech of the people between 40 and 90 years of age, the morphology has not changed considerably compared to the data collected by Camaj. In recent generations, however, several simplifications have taken place: these range from the cancellation of phonemic opposition,

26. Remember that Albanian experiences metaphonetic phenomenon, especially in the formation of plurals: e.g., *plak* [plak] 'old person' *pleq* [plec] 'old people', *der* [der] 'door' *dier* ['dier] 'doors', etc.

among some determinate and indeterminate forms, to the reduction in the number of plural morphemes.

There is no doubt that our data confirm the difficulty of the ‘non-active’ speakers in the nominal inflection, but they also show a capacity for reaction that does not always go in the direction of simplification, understood as loss of the marked trait.

Among the “reaction” phenomena, for example, the behavior of some “non-active” speakers, regarding the nominative singular determination of the female form, is interesting. As it is known, in Albanian the postponed definite article is, in female nouns, *-a*. Only in certain phonetic contexts (particularly, in the nouns finishing with vowels), the feminine definite article *-a* is preceded, for euphonic reasons, by the (semi)consonant *-j-*: e.g. *dele* [dele] ‘a sheep’ *delja* [‘delja] ‘the sheep’, *vazarela* [vaza’re] ‘a little girl’, *vazarelja* [vaza’re] ‘the little girl’, etc. In romance nouns ending with *-a* (e.g., *penna* [‘pen:a], etc.) the final vowel may be understood as a definite article (to the point, an already suitable morphologically form) or simply as a romance morpheme (output of the female noun) and thus without morphological adaptation. In some cases, the speakers disambiguate morphological adaptation by inserting the euphonic (semi)consonant *-j-* before the nominative article, differentiating, in this way, the romance form. So we find forms such as *pen(n)* [‘pen(:)] ‘a pen’ and *pen(n)a* [‘pen(:)a] in Caterina (F62HS)’s test or *pennja* [‘pennja] Romina (F37HS)’s test ‘the pen.’²⁷ As a consequence of this possible alternation (use vs. non-use of *-j-*) is the behavior of Rosanna (F19HS), an ‘evanescent’ speaker, which extends systematically the *-ja* form in all feminine nouns, and so also to those ending with consonants: e.g. **thikja* [‘θikja] ‘the knife’, **hundja* [‘xundja] ‘the nose’, **Nikolja* [ni’kolja] ‘the Nicholas’,²⁸ which commonly and “normally” assume, instead, the forms *thika* [‘θika], *hunda* [‘xunda], *Nikola* [ni’kola], etc. This trait shows on one side the inability of the speaker to handle the specific morphonologic subsystem (specifically, the insertion of *-j* only in feminine nouns ending with vowels different than *ë* [ə]) and, at the same time, however, the willingness to introduce the Albanian lexical form to the posed questions (which require, for the nouns, both the indeterminate and determinate form).

What looks interesting, in terms of “reaction” by the “evanescent” speakers, were some answers to the lexical questionnaire by Aurora (F31BS), which often adopts the plural form of the noun preceded by the indefinite singular *një* [jɲə] ‘a/an’, for example, *një *t’uazër* [jɲə t ‘wazər] ‘a brothers’, *një *t’motra* [jɲə t ‘motra] ‘a sisters’, *një *minj* [jɲə mɲj] ‘a mice’, *një *vet* [jɲə vet] ‘a eggs’, *një *zoq* [jɲə zoc]

27. Specifically, therefore, *penna* [‘pen:a], is equivalent to ‘the pen’, but it could be understood as a morphologically unadapted romance form (i.e. not specific to the noun), while *pennja*, [‘pennja], would be more explicitly (hyper)adapted to Albanian.

28. Remember that in Albanian also proper names require determination.

'a birds'. That is Aurora probably "exhibits" the forms that seem to her more difficult (and thus, "marked"), considering the plurals she used in the place of the singular were often lexicalized plurals (so, *e.g.*, *uazër* ['wazər] 'brothers' plural of *ua* [wa] 'brother', *minj* [mɨj] 'mice' plural of *mi* [mi] 'mouse') and/or produced by mechanisms that are no longer very productive, such as the palatalization of the final consonant (as in *zoq* [zɔk], pl. of *zok* [zɔk]).

On the lexical level, despite the always growing presence of the romance base,²⁹ almost always well integrated into the local Albanian morphological subsystems (especially in the nominal and verbal domains), our data confirm a good preservation of the words dating back to the original Albanian heritage, especially in areas such as family or pets. A high rate of Albanian words is known – as has been said – even by those speakers that show only passive competence of the local variety.

Therefore it seems there are grounds to confirm – without making space, for the moment, for in-depth analysis – what was observed by Bibbò in 1974, who noticed in general that among the three centers he investigated (Casalvecchio-FG, Chieuti-FG, and Greci-AV) Greci preserves more of the original lexicon. According to him the proximity to the Franco-Provençal Faeto and the relative distances from the other towns have acted as barriers to the centripetal force of the surrounding dialects (Bibbò 1974: 20). He also adds that the vocabulary remains that of Albanian origin, when referring to body parts or weather phenomena, it behaves differently in the agricultural and pastoral activities, especially if the new techniques forced the speakers to adopt a vocabulary nonexistent in the applicant's ancestors' homeland of origin (Bibbò 1974: 19).³⁰

4. Conclusions

In conclusion it seems interesting to make some reflections on the vitality of the Arbëresh of Greci from an external and internal perspective. Berruto (2009) points out that the term vitality has a double meaning. From an internal perspective

29. In 1994 Del Puente noted that already at the time of Camaj the phonetic and morphological integration of the Italian loans was remarkable. Even then, according to her, they were not distinguished in the synchronic perspective from spoken Albanian or rather Arbëresh from Greci. In the lexical patrimony of Greci's children it is possible to note a change taking place distancing more and more their variety from Albanian and moving it towards the southern dialects. In their lexicon the old term often coexists with that of the local dialect. It can be expected that shortly the dialectal term will have the better of the first. (1994: 84).

30. About the dynamics between conservation-replacement in the Arbëresh lexical field, see Matranga 1996.

the term, as conceived by Terracini (1957), indicates the strength and structural autonomy of a linguistic system. From an external perspective it is more and more usual to use the term vitality to refer to the strength of a language evaluable in terms of quantity and density of uses that it employs in a particular social context.

Obviously linguistic vitality and sociolinguistic vitality are two different things in relation to each other, although how one reverberates on the other, and vice versa, is not completely clear.³¹

As for Greci, as regards to external linguistic vitality it is worth mentioning a couple of 'facts':

When we were in Greci for the first time, now almost a decade ago, it was quite clear that the economic and demographic crisis in the town was reflected strongly on its social life. With the exception of a post office, a school, the town hall, and two shops (a delicatessen and a pharmacy), the town was devoid of services and lacked places for recreation and meeting. The only fundamental socialization space was a bar, a meeting point for the male inhabitants of all generations, while women tended to meet in homes or, during the summer, in the area immediately in front of the main door of their homes.

Some years ago, two of the young men who had attended college in Naples decided to go back to Greci and invest in the town by opening a restaurant, which, not by chance, they gave an Arbëresh name: *Tajuri* 'the plate'. Today not only is the restaurant heavily frequented by people from Greci, young and old, but it also attracts the inhabitants of the surrounding areas. It represents an attractive meeting place for all those who in the past were forced to move out of Greci for the lack of any place to gather or socialize.

Another important aspect with respect to external viability is the case of one of our young informants who, in our previous research, appeared to have only a passive competence of Arbëresh. She had grown up in Puglia where the family had spent a decade and did not speak the minority variety, also because the parents did not make any concerted effort to transmit it. Being very emotionally attached to Greci, they subsequently regretted this choice. Ten years later they decided to return to live in Greci. Today Rosanna (F19HS), who in our previous research showed a strong attachment to the community as well as to the language, has acquired a good fluency in the minority variety and not only speaks it exclusively

---

31. On relationships between internal and external vitality Berruto emphasizes that even if they are different they are strongly connected with each other, but how they reverberate on each other it is not clear: "Vitalità linguistica e vitalità sociolinguistica sono naturalmente due cose diverse, e la differenza è molto semplice e ovvia: la prima è pertinente alla linguistica interna, la seconda è pertinente alla linguistica esterna. [...] C'è certamente una relazione fra le due vitalità ma come la vitalità linguistica si riverbera nella vitalità sociolinguistica, e viceversa, è però tutt'altro che univoco" (Berruto 2009: 174).

with her grandparents daily, but also alternates it with Italian with her parents and other people in Greci.

In terms of internal linguistic vitality, the study of the processes of convergence, adaptation, and combination of the romance lexical bases with the Arbëresh inflectional morphology seems to bring out clearly the complexity of languages, their being adaptive systems with a large capacity to preserve diversity and linguistic peculiarity in spite of the globalizing tendencies of modern society. It shows at the same time how linguistic and cultural uniqueness can be an element of local identity consolidation.

Acknowledgements

The work was conceived, developed, and coauthored on an equal basis with shared responsibility for the scientific claims advanced. However, the drafting of §§ 1 and 3.2 is by Vito Matranga; the drafting of §§ 2 and 3.1. is by Emma Milano. The drafting of §§ 3 and 4 is shared.

References

- Altimari, Francesco. 1986. "Profili storico-letterari". In *L'esilio della parola. La minoranza linguistica albanese in Italia. Profili storico-letterari, antropologici e giuridico istituzionali*, Francesco Altimari, Mario Bolognari e Paolo Carrozza, 1–31. Pisa: ETS Editrice.
- Berruto, Gaetano. 2009. "Repertori delle comunità alloglotte e 'vitalità' delle varietà comunitarie". In *Alloglossie e comunità alloglotte nell'Italia contemporanea. Teoria, applicazioni e descrizioni, prospettive. Atti del XLI Congresso Internazionale di Studi della Società di Linguistica Italiana (Pescara 27–29 settembre 2007)*, ed. da Carlo Consani, Paola Desideri, Francesca Guazzelli e Carmela Perta, 173–198. Roma: Bulzoni.
- Bibbò, Antonio. 1974. "Romanzo e albanese dei dialettografi di Casalvecchio (FG), Chieuti (FG), Greci (AV)". In *Bilinguismo e diglossia in Italia*, AA. VV, 15–22. Pisa: Pacini.
- Camaj, Martin. 1971. *La parlata albanese di Greci in provincia di Avellino*. Firenze: Leo S. Olschki editore.
- Conforti, Gerardo. 1922. *Appunti di Storia Cronologica di Greci*. Napoli: Tipografia Pontificia Degli Atigianelli.
- D'Agostino, Mari e Antonino Pennisi. 2001. "Veder racchiuso in breve spazio il mondo. Atlanti variazionali e teorie del linguaggio". In *Dati empirici e teorie linguistiche. Atti del XXXIII Congresso Internazionale della Società di Linguistica Italiana (SLI)*, ed. da Federico Albano Leoni, Eleonora Stenta Krosbakken, Rosanna Sornicola e Carolina Stromboli, 43–59. Roma: Bulzoni Editore.
- Del Puente, Patrizia. 1994. "La parlata albanese di Greci: un'indagine in tempo reale". *L'Italia dialettale* LVII: 43–97.
- Gambarara, Daniele. 1994. "Parlare albanese nell'Italia unita", in *I dialetti italo-albanesi*, ed. da Francesco Altimari e Leonardo M. Savoia, 35–54. Roma: Bulzoni Editore.

- Grenoble, Leonore A. e Lindsay J. Whaley. 2005. *Saving Languages. An Introduction to Language Revitalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511615931>
- Giura, Vincenzo. 2010. "Note sugli albanesi nel Mezzogiorno d'Italia". *Bollettino Linguistico Campano* 18.
- Matranga, Vito. 1995. "Un fenomeno di variazione: la fricativa interdentale nella parlata di Piana degli Albanesi". In *Lingua, mito, storia, religione, cultura tradizionale nella letteratura albanese della Rilindja: il contributo degli albanesi d'Italia*, ed. da Antonino Guzzetta, 101–114. Palermo: Istituto di Lingua e Letteratura Albanese.
- Matranga, Vito. 1996. "Alcune considerazioni sui prestiti lessicali in ambito siculo-albanese". In *Nuovi orientamenti della linguistica e della letteratura albanese*, ed. da Antonino Guzzetta, 187–99. Palermo: Istituto di Lingua e Letteratura Albanese.
- Matranga, Vito. 2005. "Aspetti del multilinguismo siculoalbanese". In *Dialetti in città*, ed. da Gianna Marcato, 343–350. Padova: Unipress.
- Matranga, Vito. 2010. "Quattro appunti sulla consapevolezza linguistica in contesto italoalbanese". In *Perzeptive varietätenlinguistik*, ed. da Thomas Krefeld ed Elissa Pustka, 457–472. Frankfurt am Main: Peterlang.
- Milano, Emma. 2010. "Aspetti e tendenze del repertorio di Greci: i parlanti adulti e anziani". *Bollettino Linguistico Campano* 17 (Numero speciale monografico: *Minoranze linguistiche e territorio. Il caso della comunità italo-albanese di Greci*, Emma Milano & Simona Valente, eds.), 63–142. Napoli: Liguori Editore.
- Milano, Emma e Simona Valente. 2010. "Introduzione. Greci: identità, memoria e prospettive". *Bollettino Linguistico Campano* 17 (Numero speciale monografico: *Minoranze linguistiche e territorio. Il caso della comunità italo-albanese di Greci*, ed. da Emma Milano e Simona Valente): 9–24. Napoli: Liguori Editore.
- Terracini, Benvenuto. 1957. "Come muore una lingua". In *Conflitti di lingue e cultura*: 15–48. Venezia: Neri Pozza.
- Toso, Fiorenzo. 2008. *Le minoranze linguistiche in Italia*. Bologna: Il Mulino.
- Valente, Simona. 2010. "Percezioni e immagini della lingua nei giovani parlanti di Greci". *Bollettino Linguistico Campano* 17 (Numero speciale monografico: *Minoranze linguistiche e territorio. Il caso della comunità italo-albanese di Greci*, ed. da Emma Milano e Simona Valente): 143–186. Napoli: Liguori Editore.
- Varvaro, Alberto. 1983. "Sulla nozione di area isolata: il caso della Lucania". In *Italia linguistica: idee, storia, strutture*, F. Albano Leoni, D. Gambarà, F. Lo Piparo & R. Simone (eds.), 149–166. Bologna, Il Mulino.

Per a un tractament integrat de llengües en el context escolar de les parles valencianes de base castellano-aragonesa i murciana

Alexandre Bataller Català
Universitat de València

This work addresses the issue of Content and Language Integrated Learning (CLIL) regarding Spanish-Valencian in the Valencian speaking regions of Castilian and Murcia. In recent years, young generations of students in these historically Spanish Valencian speaking regions have suffered the process of substitution and marginalization of the local language in favor of the standard variety. Moreover, some schools in these regions still offer the possibility of being exempted of the Valencian language subject. To stop this trend, we consider necessary a new approach to teacher training that contemplates the Treatment of Different Languages; one that integrates a positive attitude towards the use of the historical dialectal varieties and their social prestige along with the study of the standard language.

1. Ensenyament del valencià i integració de llengües en les comarques valencianes de parla castellana

1.1 Valencià i castellà a les comarques valencianes de parla castellana

Amb el present treball pretenem un acostament al tractament escolar de l'ensenyament de llengües (valencià-castellà) a les comarques valencianes de parla castellana: del castellà-aragonés, també anomenat *xurro*, de base aragonesa, que s'estén fins a Énguera i la Canal de Navarrés i del castellà-murcià, de base castellana o substrat català, que s'estén al sud (Casanova 2001), veïnes de les històriques comarques de parla valenciana. Les parles d'aquestes comarques constitueixen unes varietats lingüístiques heterogènies caracteritzades per la presència de trets lingüístics aragonesos i valencians, producte d'una història d'interferències lingüístiques. Els parlants castellano-aragonesos del País Valencià, els anomenats popularment *xurros*, mantenen una forta identitat valenciana (Saborit 2014) tot i

els obstacles i la manca de reconeixement lingüístic i cultural cap a les seues parles. Des del punt de vista sociolingüístic, els parlants presenten una feble consciència lingüística cap a la pròpia parla.

La bibliografia específica referida a la vitalitat sociolingüística d'aquestes parles és, més aviat, escassa. En tot cas, ha despertat més un interès filològic que no una reflexió orientada cap al seu paper social i en l'ensenyament. En els últims anys, cal destacar la celebració de les tres edicions de les Jornades de Parlars Valencians de Base Castellano-Aragonesa, celebrades a València el 2008 (Casanova 2010), a Énguera el 2013, amb la significativa presència de Joseph Gulsoy (Casanova & Aparicio 2014) i, la més recent, de 2016, a el Villar (els Serrans).

En el moment actual, com a mostra propera de l'efecte de prestigi de la llengua tradicionalment postergada, ens aprofita de referent la situació existent en la pràctica de l'ensenyament del valencià, present oficialment en el sistema educatiu des de 1983. En aquestes comarques encara està vigent el procediment que permet l'exempció a l'assignatura. La Llei d'ús i ensenyament del valencià (LUEV) de 1983 classifica les comarques en "territoris de predomini lingüístic valencià" i "territoris de predomini lingüístic castellà" i faculta als pares del alumnes per obtenir voluntàriament per a aquests l'exempció de l'ensenyament del valencià.

La Plataforma de Professorat de València del Baix Segura va fer públic, l'abril de 2016, un manifest en què denunciava la situació dels professors de valencià en aquesta comarca del sud. Situacions de conflicte permanent, d'indefensió, de discriminació lingüística, d'exclusió d'una part de l'alumnat i d'incoherència pedagògica. L'exempció a cursar l'assignatura augmenta en el batxillerat – per tal d'evitar l'assignatura a la selectivitat – a totes les zones, amb un perill evident de desaparició en aquesta etapa. A Xest, per exemple, l'exempció arriba al 85%. Com a proposta immediata la Plataforma demana que els centres no promocionen l'exempció; a mitjan termini caldria eliminar la llibertat de cada centre, informar els pares i restringir la casuística de l'exempció. A llarg termini la supressió de l'exempció a primària. Per aconseguir un ensenyament lingüístic de qualitat a tot el territori valencià, cal prendre decisions polítiques i socials. Des del govern valencià sembla que vol iniciar-se un procés de reversió d'aquesta situació que equipare valencià i castellà també en aquestes comarques. El 21 de juny de 2016 el conseller d'Educació, Vicent Marzà, anuncià una proposta de supressió de l'exempció de l'ensenyament del valencià en les zones denominades *castellanoparlants*, dins el marc d'un nou Decret de Plurilingüisme.¹

1. El 27 de gener de 2017 el Govern valencià ha aprovat un nou Decret de Plurilingüisme que manté l'exempció del valencià en determinades comarques. El decret aposta pel Programa Plurilingüe Dinàmic, amb la finalitat d'adaptar-se a la diversitat d'entorns socials i lingüístics valencians.

1.2 El Tractament Integrat de Llengües

El concepte de Tractament Integrat de les Llengües (TIL) s'ha estés en els últims anys gràcies, en part, al Marc Comú Europeu de Referència. Tot i que pot presentar-se sota la modalitat d'Ensenyament Integrat de Llengües i Continguts Curriculars (CLIL), ens centrarem en el terme primigeni. Tal com explica Oriol Guasch (2008: 21), el germen del TIL va sorgir al Regne Unit de la mà d'Eric Hawkins, el qual en 1974 va parlar per primera vegada sobre una assignatura pont que servís perquè la formació lingüística adquirida amb la L1 fos posada al servei de l'aprenentatge de la L2. Una de les raons per les quals aquest enfocament de l'ensenyament de llengües no ha tingut l'acollida esperada a les aules és, segons Guasch (2008), la menor tradició de coordinació i col·laboració que existeix entre el professorat de secundària. Els plantejaments didàctics de totes les llengües que s'imparteixen en un centre escolar haurien de partir d'un consens entre el professorat sobre què són les llengües, com s'adquireixen i com s'aprenen, i quin model metalingüístic s'ha de fer servir (Guasch 2011).

Dins l'enfocament integrat de llengües (en el context valencià, dues llengües oficials L1/L2, valencià/castellà; a més del coneixement, ús i integració d'una llengua estrangera, LE) ens referim a continguts d'aprenentatge semblants, a l'adquisició de conceptes lingüístics i el desenvolupament de destreses discursives i d'actituds positives en relació a l'ús lingüístic. Els nivells d'integració de les llengües poden afectar els tres grans cercles de la planificació educativa: el currículum prescriptiu, la programació d'etapa i de curs i la programació d'aula. Hi ha, per tant, factors que depenen de l'Administració, com ara assessories específiques i mesures organitzatives dels centres. Entre els docents cal compartir principis teòrics i metodològics. Per a l'elaboració d'una programació integrada cal seleccionar aspectes d'aprenentatge lingüístic i, arribat el cas, elaborar una proposta didàctica i fer un disseny conjunt de materials – vegeu-ne un exemple a Ferrer & Rodríguez (2010). No cal dir que un dels obstacles amb què ens podem trobar és la manca d'una tradició de treball en equip, de col·laboració entre departaments i d'elaboració de materials.

Del TIL destaquem especialment els elements relacionats amb la programació conjunta i la planificació coordinada:

- Actituds lingüístiques en relació amb les varietats dialectals de les llengües.
- Descripció i coneixement de les característiques lingüístiques de les llengües (i parles locals) en contacte.
- Conscienciació lingüística a partir de la dignificació de la parla.
- Formació de mestres en el coneixement de la llengua.
- Elaboració de materials didàctics, adaptats a cada realitat sociolingüística i sociolectal local.

Considerem la presència d'interferències una ocasió immillorable per dignificar l'estatus d'aquestes modalitats lingüístiques. L'ensenyament del valencià acostuma, a més, a contrastar l'ensenyament de la varietat estàndard amb les formes i realitzacions lingüístiques de les parles històriques, entre la prescripció d'uns usos i la condemna d'altres. D'altra banda, en altres àrees del domini lingüístic espanyol, més visibles social i demogràficament, sí que s'han dut a terme experiències educatives que promouen un mètode dialectal per a l'ensenyament de la llengua, que poden servir-nos com a marc d'actuació. En aquest sentit, formularem un conjunt de propostes per a allò que considerem una adequada *formació lingüística* – tal com reclamen genèricament els currículums oficials per a l'àrea de llengües – que integre l'estudi de la llengua, a partir del coneixement de la parla local, tant en els nivells de l'educació primària com d'educació secundària.

1.3 Metodologia de la recerca

Per emmarcar les creences existents entre els docents d'aquestes comarques sobre l'educació lingüística en relació als conceptes de norma i parla, emprarem dades, sincròniques i diacròniques, extretes de docents valencians que ens ofereixen observacions diverses sobre l'oportunitat d'un ensenyament plurilingüe que contemple un estudi integrat de llengües, i, en el cas de l'ensenyament-aprenentatge del valencià i del castellà, l'oportunitat de considerar com a positiu el coneixement i estudi de les parles locals o si, per contra, es manté la concepció que les parles locals constitueixen un obstacle per al correcte domini de la norma lingüística i el coneixement del que es considera l'*ús correcte* de la llengua castellana.

A més d'altres fonts escrites, partirem de les dades de qüestionaris i entrevistes, dins l'àmbit de l'ensenyament primari – mestres en actiu, mestres jubilats i estudiants de pràctiques de Magisteri de la Universitat de València – durant el curs 2012–2013 (Bataller 2015). Per al present treball, hem incorporat els resultats de cinc qüestionaris a professors de secundària: tres professores de l'assignatura de valencià a l'IES Énguera, un professor de l'assignatura de castellà de l'IES la Serrania del Villar i un professor de l'assignatura de castellà a l'IES Ademús.²

---

2. Citem els informants pel seu cognom i la inicial del seu nom. Tots ells han acceptat col·laborar en aquesta recerca, a partir de comunicacions personals trameses com a resposta al qüestionari que els hem plantejat.

2. L'ensenyament de llengües en les comarques valencianes de parla castellana

2.1 Un present que evoca el passat

El Projecte Educatiu de Centre del CEIP Francisco Giner de los Ríos de Xest (la Foia de Bunyol) – com també ho feia el Pla de Millora del CEIP núm. 3 de Xest de 2012 (vegeu Bataller 2015) – contempla un molt significatiu concepte d'*educació lingüística* que preveu “combatre” allò que es considera una “forma d'expressió amb altes dificultats lingüístiques”, és a dir, la parla popular – anomenada popularment “chestano” –, pels problemes que suposadament comporta per a l'adquisició d'una bona competència oral i escrita. En concret es remarquen trets fonètics com el “seseo” o una presumpta falta de claredat en la pronunciació, trets morfològics referits a la morfologia verbal allunyada de la norma, el “leísmo” o allò que es defineix com a “pobresa lèxica”, concepte enganyós que amaga precisament la “riquesa” de la parla històrica dialectal, en contrast amb la simplificació lexical que regula la norma estàndard:

Cheste presenta un cuadro lingüístico bastante peculiar. Es un pueblo castellano-hablante y la mayoría de sus habitantes se comunican en castellano, aunque posee un grupo minoritario de población que ha venido de municipios de habla valenciana. El habla coloquial es “el chestano”. Esta forma de expresión lleva consigo algunas dificultades lingüísticas, que repercuten negativamente en la adquisición de una buena competencia lingüística, tanto oral como escrita, y que no puede quedar fuera de los Planes de Mejora: pronunciación poco clara; utilización incorrecta de los verbos (*vesiros, fuendo, diciendo, juguemos*-pasado); pobreza de léxico; seseo, lleísmo, etc.; léxico propio que evoluciona a partir de la influencia del valenciano (*enjuamanos, granera, pual, sequia, carchofa*) y del dialecto aragonés (*jeta*) y con la peculiar terminación para formar el diminutivo femenino y masculino de sustantivos y adjetivos (“*-iquialico*”).

(CEIP Francisco Giner de los Ríos 2013: 191–192)

Girem la vista més d'un segle enrere, concretament a 1896, i, a la mateixa comarca, a Iàtova, el mestre de la població Modesto Castillo, en una singular monografia local, condemna els “disbarats” de la parla local que s'oposen a l’“art de parlar i escriure correctament” i al coneixement de les “parts de la gramàtica”, fruit d'una ideologia lingüística que, com expressava el document del centre de Xest, resulta encara avui plenament vigent en aquesta mateixa comarca de frontera lingüística castellà-valencià:

Que el lenguaje de algunos lugareños, plagado de barbarismos y otros desatinos, constituye en los tiempos que corremos de moderno progreso un ataque a las instituciones gramaticales, nadie que conozca la condición y modo de ser de aquellos

hijos del trabajo puede dudarlos. Sin embargo, como en los pueblos esencialmente agrícolas como lo es el que nos ocupa, la labor del campo exige, antes que el conocimiento de las partes de la Gramática, el de las diferentes operaciones que abraza la agricultura práctica, de aquí que los labradores especialmente se cuiden muy poco de todo cuanto se relacione con el arte de hablar y escribir correctamente y suelten a destajo todo género de desatinos, capaces muchos de ellos de volver loco al mismísimo *Sursum Corda*. (Castillo 1896: 196)

El 1908, a l'escola del municipi d'Énguera, el mestre en pràctiques Joaquín Canet Gómez tria el tema "Observaciones sobre la enseñanza del castellano en la localidad donde el autor de la memoria preste sus servicios y resultado de los medios que haya puesto en práctica para perfeccionar y ampliar el estudio del idioma local" per a la redacció de la seua memòria de pràctiques – vegeu una contextualització d'aquestes memòries a Fernández & Agulló (2002). Segons la percepció del mestre, que expressa una actitud lingüística comuna en el seu temps, el castellà d'Énguera és una variant adulterada, la manera d'expressar dels seus parlants és viciosa i, a més, està acompanyada d'una mala sintaxi i una pitjor pronunciació. La construcció gramatical dels aprenents és, doncs, "defectuosa" i la funció del mestre consisteix a combatre tot aquest conjunt de "mals hàbits adquirits":

Hablan estos vecinos el castellano, pero sumamente adulterado por haber tomado gran número de voces valencianas, resultando una mezcla en el habla, que podríamos decir que tienen su dialecto propio.

Sabido que la formación del lenguaje principia por el conocimiento de las palabras que dan nombre a los objetos e ideas que los niños van adquiriendo, y que este aprendizaje empieza en el hogar doméstico, dicho se está, que los padres tienen que transmitir a sus hijos su viciosa manera de expresarse, acompañada de su mala sintaxis y peor pronunciació. Los hijos entran en posesión de esta poco envidiable herencia y de ella usan, no solamente con sus padres de quienes la adquirieran, sino con sus hermanos, sus compañeros de estudio y demás personas con las cuales tengan establecido trato, y de tal manera se les queda arraigada tan defectuosa construcció gramatical, que el forastero que por primera vez les oye expresa ciertas frases, se queda perplejo, como dudando del valor ideológico de las mismas.

Con esta mala disposició ingresan los niños en la escuela, y a combatir los malos hábitos adquiridos, para expresar con claridad y perfección sus pensamientos, su correcto idioma castellano, tienden los esfuerzos del Maestro que subscribe. (Canet 1908: 4–6)

2.2 Entre l'oblit i el desinterés per la parla local

Emili Martí, mestre en la localitat de Xella (la Canal de Navarrés) durant els cursos 1981–2002, al centre CP Joan Lacomba, i coautor del llibre *El hablar de Anna* (Martí & Aparicio 2005), ens explica en una comunicació personal el context que provocava que, en alguna sessió d'avaluació, s'escoltara la sentència “suspendido en castellano; es que habla en chellino”, que expressa el desinterés, l'oblit i la manca de sensibilitat per les parles locals, també entre col·lectius docents:

Les parles locals han estat oblidades en el procés d'ensenyament de tots els pobles de la comarca. En cap reunió comarcal he sentit cap al·lusió al tema. Cal tenir en compte que gran part del professorat provenia de fora i els haguera resultat impossible entrar en el tema. (E. Martí)

El procés de desaparició i destrucció de les parles locals durant les últimes dècades podem detectar-lo també en altres comarques valencianes. Així ha estat descrit el cas de Fanzara, un enclavament lingüístic marcat per les interferències, a la comarca castellonenca de l'Alt Millars:

Durante los treinta últimos años, la lengua de Fanzara ha sufrido una estandarización brutal entre los más jóvenes, ello se debe a numerosos factores como la escolaridad obligatoria (en castellano), la influencia de los medios de comunicación o el aumento de los contactos inter-grupo.

La escuela en castellano ha logrado uno de sus objetivos: reducir las peculiaridades lingüísticas de las hablas autóctonas y uniformizar de manera progresiva el castellano. (Ortells 2010: 404)

La nostra informant Lucía Pardo, que va realitzar les seves pràctiques escolars al CEIP López Palop d'Énguera, ens acosta a la relació entre la llengua estàndard i les realitzacions del dialecte local:

Las clases de lengua se hacen siguiendo el libro con normalidad. Con ciertas palabras o expresiones los niños tienen problemas ya que les suenan extrañas o no son como están acostumbrados a oírlos. Los niños son conscientes de la peculiaridad de la zona y saben que pueden utilizar la lengua dialectal en contextos menos formales pero que en escuela deben procurar hablar una lengua más estándar. (L. Pardo)

Per la seua banda, José Antonio Palop, mestre jubilat d'aquest mateix centre, ens ha explicat, en comunicació personal, l'experiència puntual d'introducció d'unes classes de parla enguerina, en el curs 2012–2013, en els cursos de tercer i quart de primària d'aquest mateix centre d'Énguera:

Este hito en la enseñanza, que marca la primera vez que se da una clase de lenguaje autóctono, esperamos se repita en años venideros y, si fuera posible, preparar toda una semana (en las horas de lenguaje) para que los alumnos hagan ejercicios, lean, escuchen las expresiones, traduzcan textos, se percaten de la idiosincrasia local que va implícita en nuestra forma de ser y hablar. (J. A. Palop)

En els centres escolars de la Foia de Bunyol (en concret, el CEIP Francisco Martínez Culla de Chiva i el Ceip Cervantes de Bunyol), consultats per l'estudiant de Bunyol Àngela Gómez, la situació descrita parla del paper que exerceix la parla local en relació amb l'ensenyament de la norma estàndard i amb l'ensenyament del valencià.

Dentro de la asignatura de Castellano se emplea el castellano estándar, sin realizar comparaciones con el castellano local. Así mismo, aunque a la hora de hablar los profesores respetan que los alumnos utilicen expresiones típicas del pueblo, sí que se corrige a la hora de escribir. Dentro de la asignatura de Valenciano sí que se hacen comparaciones con el castellano local. (Á. Gómez)

Després de sis cursos impartint l'assignatura de valencià en un centre de la comarca d'Oriola, la professora de secundària Rosa Simó ens indica que no és comú la contextualització de la varietat local en l'ensenyament del castellà: "La parla local fa servir un bon grapat de paraules valencianes, que el professorat de llengua castellana no contextualitza. Aquesta tasca la du a terme el professorat de llengua valenciana" (R. Simó).

Les considerades *bones pràctiques* també hi són presents. El mestre jubilat Emili Martí ens explica la seva experiència com a mestre de l'àrea de llengües i de coneixement del medi, un escenari on l'ús de la llengua local possibilita l'accés al nom de cada cosa:

Vaig confeccionar una espècie de llibre de camp, "La vegetació de Xella", on respectava al màxim la toponímia local. El nom de les plantes venia en "xellino", valencià i castellà, per aquest ordre, utilitzant el vocabulari local (*garrofero, pebracho, melón de to'laño...*) amb tota naturalitat i amb preferència als altres. El mateix podríem dir d'altres molts mots: *garranchero, mardajón*, etc. Em va semblar ridícul que un mestre d'un altre poble es sentira orgullós que els seus xiquets conegueren la paraula *juncia*, quan a tots els pobles la gent coneix aquesta herba com a *chunsa*. Per resumir, jo diria que, al marge d'algun mestre, molt contrari a la parla local, la majoria n'ha estat al marge. (E. Martí)

La introducció del valencià en l'ensenyament sí que ha servit per reconèixer i reivindicar les peculiaritats gramaticals de la parla local:

A Xella funcionàrem com a Centre pioner en l'aprenentatge del valencià. El valencià *passiu*, em permetia parlar en classe amb tota normalitat, sense l'extranyesa de cap alumne ni de cap pare. Tot el món m'entenia... A nivell lèxic, el coneixement de vocabulari no els resultava gran problema... La conjugació dels verbs resultava relativament fàcil, ja que ells utilitzaven normalment el passat perifràstic: *jo vai ir, tu vas ir*, etc. La vigència de verbs com *cal*, etc. A nivell fonètic, a Xella no arriben les vocals *e, o* obertes, però sí la essa sonora. (E. Martí)

Les tres professores del departament de valencià de l'IES d'Enguera ens confirmen la vigència de la parla local *i*, en quina mesura, aquesta modalitat lingüística es manifesta en les classes:

Sí que mantenen característiques de la Canal. És més significatiu en els alumnes d'Anna i Xella. (Laura Pellicer)

Mantenen algunes característiques de la Canal de Navarrés *i*, a més, molt diferències; es diferencia perfectament un alumne de Xella d'un d'Enguera. [...] En el registre oral les interferències són notables, per exemple l'alumnat no diu *naranja* sinó *narangero*, és a dir, ni *taronger* ni *naranja*. (Matilde Peris)

La majoria d'alumnat mantenen la varietat de la Canal. [...] En les meues classes de valencià té molta incidència la gran quantitat de vocabulari que utilitzen de base valenciana: *me duele la pancha, el paño de la puerta...*, cosa que els ajuda moltes vegades a entendre paraules i expressions en valencià. Ací el problema el tenen més en l'assignatura de Castellà perquè l'alumnat pensa que aquestes paraules són correctes en castellà. (Empar Tur)

Per la seua banda, un professor del Departament de Castellà de l'IES la Serrania d'el Villar (els Serrans) ens explica que són poques les peculiaritats de la parla local que manifesten els alumnes del centre:

En termes generals, no mantenen les característiques pròpies d'allò que es diu *parlars xurros*. Ara bé, si haguérem de destacar on resulta més perceptible aquesta presència seria en la pronúncia, en segments fònics com ara la velar fricativa sorda. Usen, de vegades, de forma molt anecdòtica, paraules com ara *rocha* o paraules acabades amb el sufix *-ico -ica*. (S. Vicente)

En algun cas, les parles locals tenen una presència explícita en les programacions de curs i les d'aula:

Com que a 1r d'ESO un del temes tracta les varietats de la llengua, tractem les varietats locals. El material, el dossier, l'hem fet els professors de la matèria. (L. Pellicer)

En la programació personal i, sobretot, en l'elaboració de propostes didàctiques pròpies, sí que hi ha cabuda per a aquesta realitat lingüística en forma d'elaboració de glossaris, entrevistes a familiars, etc. (S. Vicente)

Un antic professor del Departament de castellà, a l'IES d'Ademús, ens fa una reflexió sobre el rebuig de les parles locals per part dels estudiants més destacats – allunyats del que entendríem per una autèntica *educació lingüística* que partira de la reflexió sobre l'ús més proper –) en benefici del prestigi que ofereix als alumnes l'aprenentatge la norma:

El problema que existeix és que els nostres joves alumnes no acaben de comprendre la importància de la varietat dialectal de les llengües; tendeixen al *monodialectalisme*. La meua impressió és que els alumnes que volien destacar acadèmicament, s'esforçaven per conèixer l'estàndard. Ignore si això anava en detriment de la preservació del seu idiolecte. Pel contrari, els alumnes menys aplicats eren qui més protestaven per l'*arbitrarietat de la norma*. Consideraven que està bé tot allò que s'ha dit sempre. Per tant, la normativa es veia com una cosa artificial i aliena a ells. (J. C. Tordera)

La qüestió del *tractament integrat de llengües valencià/castellà* presenta del problema previ de l'exempció de l'assignatura de valencià, afegit al general de la manca de tradició en la coordinació de docents, però tot i això ens indiquen algunes vies possibles d'actuació:

És un assumpte que no ha estat mai damunt la taula, ja que altres problemes, com ara l'alt nombre de sol·licituds d'exempció de valencià, han capitalitzat les preocupacions i quefers dels Departaments. En certa manera, i pensant-ho de manera distanciada, és, fins a un cert punt, una anomalia que no tinguem els Departaments implicats un diàleg viu i enriquidor sobre aquesta qüestió. (S. Vicente)

En principi, no hem arribat a cap acord sobre la qüestió. Respecte al tractament integrat de llengües, hi ha col·laboració entre alguns dels professors; però, en general, no tanta com hi hauria d'haver. (L. Pellicer)

Respecte a aquest aspecte no hem arribat a cap acord. De tota manera, jo com a docent intente fer un transferència positiva i els explique com cal dir-ho en castellà i la forma correcta en valencià. Pel que fa a un TIL entre els departaments és una tasca molt difícil perquè la majoria del professorat no en vol saber res. Encara que a poc a poc es van aconseguint algunes coses. En concret ens coordinem una professora de castellà i jo (i la majoria de vegades de forma oral, sense deixar-nes per escrit). En aquest últim any hem aconseguit arribar a uns acords de mínims respecte als llibres de lectura i a la terminologia gramatical, juntament amb els departaments de Francés, d'Anglès i Llatí. Aquest acords es recullen al Disseny Particular de Programa (DPP) que hem confeccionat perquè ens autoritzen el (PIP), que començarà del proper curs. (E. Tur)

3. Els elements de la parla no normativa com a objectes ensenyables

Sabuda és la importància de la metodologia constructivista en l'ensenyament de llengües. Però a la base del “com” ensenyar es troba el “què” ensenyar. En aquest punt entenem que han de tenir un lloc a l'aula de llengua el coneixement de les varietats de la parla local i el seu adequat ús en funció dels contextos. Considerem que podem arribar al coneixement de la llengua normativa i a la comprensió i reflexió sobre els conceptes gramaticals a partir de seqüències didàctiques que estimulen el desig de conèixer com és la llengua que utilitzen els parlants pròxims. Aquest plantejament, d'acord amb les propostes que arrenquen de Camps (2005), pot desenvolupar el raonament metalingüístic dels escolars a partir de la investigació, revisió, comparació i descobriment de les regularitats i variacions dels usos.

No em detindré en aquest treball a detallar els elements lingüístics susceptibles d'esdevenir objectes ensenyables, perquè és aquesta una qüestió que ja hem tractat en un treball anterior (Bataller 2015). M'estic referint a les interferències amb el català en la parla de la Foia de Bunyol (Penalba & Navarro 2005), a la presència d'aragonesismes en les parles xurres (Gargallo 1992; Gargallo 2007) o a les interferències gramaticals a la Canal de Navarrés, que combinen els aragonesismes i els valencianismes, com ja assenyalaren Hadwiger (1905), Gulsoy (1968) i Sanchis Guarner (1969). La influència sintàctica del valencià en aquesta comarca té un reflex en el manteniment del perfecte perifràstic i la conservació de la sibilants so-nores, dos dels trets característics de la parla de la comarca, actualment en recessió:

El procés de desaparició i substitució de les parles locals pràcticament s'havia produït, si no del tot, almenys en la seua major part; de manera que els xiquets arribaven a l'escola amb un mínim de la parla local. És aquest un tema a estudiar, però ja en 1905 al·ludeix Hadwiger a la continua recessió d'aquestes parles i en vaticina la ràpida desaparició. (E. Martí)

En l'extrem sud del territori valencià, en la comarca del Baix Segura resulten objectes ensenyables les interferències català-castellà, a partir de les isoglosses lèxiques, interferències lèxico-semàntiques i la fraseologia (Colomina 2000), a més de l'adaptació de sufixos catalans en la llengua parlada (Monjo & Pérez 2005).

4. El prejudici de *parlar malament*

La *acceptació de la varietat dialectal pròpia* i l'*ús adequat de la varietat dialectal pròpia* i de l'*estàndard segons la situació comunicativa* (Cassany, Lluna & Sanz 1994) són actituds i normes d'ús intralingüístiques, entre varietats i registres d'una mateixa llengua, que apareixen en els currículums educatius des dels anys noranta.

Tot i això, la varietat estàndard acaba marginant i en gran mesura invisibilitzant a les altres varietats, perpetuant prejudicis relacionats amb la *correcció* lingüística. La varietat estàndard gaudeix d'un prestigi social i és la llengua escolar per definició: “[...] la LE [lengua estándar] se transmite en las escuelas y favorece el ascenso social; frente a los dialectos y sociolectos, [es] el medio de comunicación más abstracto y de mayor extensión social” (Lewandowski 1982: 201). Tot i això se sol presentar l'estàndard “como neutral políticamente, no localizado socialmente y no contaminado ideológicamente” (Parakrama 1995: 71; citat en Moreno Cabrera 2000: 61). A més les variants no estàndard d'una llengua no són objecte d'estudi habitual per “ese mayor interés de los lingüistas y gramáticos por hacer respetable su objeto de estudio mediante el acercamiento casi exclusivo a la variedad lingüística que se considera más respetable y social y académicamente rentable” (Moreno Cabrera 2000: 58).

Els prejudicis lingüístics, derivats d'aquesta situació, són presents en discursos socials diversos (Tuson 2003), per més que hagen de ser reconeguts a l'àmbit escolar per poder evitar-los (Longa 2008). Si a els anys vuitanta un de cada tres andalusos tenia consciència que els parlants andalusos *hablaban mal* (Roperó 1989: 29), actualment la tendència d'estigmatització de la pròpia parla és encara un fenomen molt estès, com s'ha assenyalat molt especialment en l'àrea del murcià: “hablamos un español echado a perder” (Jiménez 2004: 261). La idea generalitzada, trobada a les comarques de parla de transició, mostra el conegut i certament comprensible fenomen de la desconsideració cap a la pròpia varietat, obstaculitzadora de l'ascens social:

L'expressió *aquí hablamos muy mal* és una idea molt generalitzada entre la gent i encara se sent. Per això no podem dir que la desaparició d'aquestes parles haja vingut des de fora només. L'enemic n'han sigut els propis parlants que han preferit *el castellano correcto*. Un dels majors prejudicis que teníem per a la introducció del valencià era: si no saben hablar *bien* el castellano, ¿por qué tienen que gastar tiempo aprendiendo valenciano? (E. Martí)

La consciència de *parlar malament* és una constant en uns parlants, la varietat ha estat històricament desconsiderada socialment per la imposició de l'estàndard, com s'ha assenyalat per al murcià de l'Horta d'Oriola:

Entre els habitants de l'Horta d'Oriola castellanoparlant existeix, per una banda, la mala consciència de *parlar malament*, no tenim cap dubte que imposada des de fora, per una mala educació secular que tan sols ha considerat bo i útil un model únic de llengua, tot estigmatitzant com a dolent i pervertit tot el que se n'eixira. La gent que pretén presumir de cultura ho té ben fàcil de criticar la manera d'expressar-se de les persones sense instrucció escolar o, sense el domini suficient de l'estàndard castellà, notablement diferent del parlar tradicional oriolà. L'estereotip

del llaurador sense instrucció, rústic i analfabet (*campero, campusino*), que no parla com els llibres – o com la televisió i la ràdio – ha calat fons en la societat oriolana, que pateix d'un grau elevat de diglòssia interna.

(Monjo & Pérez 2005: 39)

Amb una voluntat esperançadora, una nova educació lingüística, que comença a donar els seus fruits, considera la superació dels prejudicis com una necessitat de futur, idea compartida per les noves generacions de filòlegs i ensenyants d'aquestes comarques:

Queremos hacer un llamamiento en contra de los prejuicios difundidos entre los hablantes de nuestra comarca, tanto de su propia lengua como de la catalana. La Hoya de Buñol-Chiva, punto de contacto entre el catalán y el castellano, ha adoptado al último como lengua de uso habitual. El prejuicio lingüístico puede canalizarse tanto hacia la lengua extraña (en este caso el catalán), como hacia la propia (el habla particular). Sin embargo, el habla particular de esta zona es debida en su mayor medida a una importante presencia de raíces catalanas. Si parte de nuestra propia habla, y por tanto de nuestras raíces, tiene un elemento catalán, primero, no podemos avergonzarnos de un dialecto, con una riqueza de matices heredada del catalán y del aragonés, que muchos tachan de vulgar, y segundo, tampoco deberíamos rechazar una lengua de la que diariamente usamos muchas estructuras.

(Penalba & Navarro 2005)

5. L'ensenyament de llengües, des de la parla cap a la norma

Des de l'àmbit educatiu, alguns docents del sistema educatiu valencià han expressat la necessitat d'integrar les varietats locals no estàndard a les aules, fins i tot amb alumnes que aprenen català com a L2. Així conclou un professor d'Albatera (el Baix Segura), en relació a l'àmbit de la fonètica de la varietat castellà-murciana, opinió que pot fer-se extensiva a l'estudi de la gramàtica:

Creemos que estigmatizar esta variante meridional es negativo. La función del profesor de EL2 es la de concienciar al alumno de que existen una variedad llamada canónica, general, del español, y múltiples variantes geográficas. Para ello, se han de realizar en la clase de EL2 ejercicios de fonética donde se estudien ambas normas: la estándar y la local.

(Roca 2007: 950)

Per la seva banda, des de la Universidad de Múrcia, el professor José María Jiménez va plantejar ja fa un temps una sèrie de propostes per dignificar una variant estigmatitzada pels propis parlants:

1. La incorporació de los resultados de los estudios de las variedades lingüísticas murcianas a las actitudes de defensa de lo vernacular (*Carta europea de las lenguas regionales*). 2. La dotación de recursos para la formación actitudinal del profesorado. 3. La preparación de materiales formativos. 4. La creación de una institución de normalización lingüística regional. (Jiménez 2004: 271–272)

Possiblement, els avanços en la consideració de les varietats considerades no estàndard s'han produït en el cas andalús. Això ha portat a elaborar un nou model d'ensenyament que contemple la norma local i regional per, des d'aquí, arribar a la norma estàndard general:

Todo proceso de enseñanza-aprendizaje de la lengua propia en la escuela ha de construirse a partir de la modalidad de habla materna, así como partiendo del entorno más inmediato del alumno para llegar en etapas sucesivas al mayor dominio posible de las destrezas de la lengua ejemplar. Pues bien, en este camino será siempre menos traumático y más eficaz encauzar las tareas didácticas partiendo de la norma local y la norma regional para llegar a la norma general del español. (Carbonero 1995: 54)

Actualment, els currículums d'Andalusia regulen la introducció en el sistema escolar de les parles andaluses i, en aquest marc, trobem propostes pràctiques elaborades per docents que recullen aquests plantejaments. Així i tot, es detecten obstacles entre els mateixos ensenyants, un col·lectiu al qual se li ha encomanat històricament la missió de ser vehicle de transmissió de la varietat estàndard: “Quizá el sector menos entusiasta ante la sugerencia de tomar las hablas andaluzas como tópico de enseñanza-aprendizaje sea el docente” (Díaz Castillo 2007: 107). És per això que el repte, per a l'ensenyament de la llengua i les seues varietats, passa per una formació en la llengua de l'entorn escolar: “la enseñanza de la lengua materna será más eficaz cuando los docentes conozcamos las peculiaridades y circunstancias dialectales y sociolingüísticas que se dan en el medio físico del que proceden y donde se ubican nuestros alumnos” (Carbonero 2004: 36).

6. Conclusions

Per tot el que hem exposat, considerem prioritari normalitzar i regularitzar l'ensenyament del valencià a totes les comarques valencianes, tant les de predomini lingüístic castellà com valencià, d'acord amb la divisió sancionada per la LUEV, desterrant l'ús abusiu de l'exempció, tal com reclama la Plataforma de Professorat de Valencià del Baix Segura. Complementàriament, es fa absolutament necessària una adequada formació del professorat que integre el coneixement lingüístic de la llengua estàndard i de les varietats històriques dialectals amb unes actituds

positives cap a l'ús i prestigi social d'aquestes parles, que desterre els prejudicis existents. En un context determinat per un sentiment de rebuig i menyspreu per part dels parlants cap a la pròpia varietat, cada vegada més anivellada respecte a l'estàndard formal, reivindicuem un ensenyament de la llengua que integre el coneixement i la valoració positiva i digna d'aquestes parles tan històriques com vigents. Amb un plantejament metodològic basat en el desig d'investigació i en la reflexió metalingüística.

En conseqüència, considerem del tot necessària una formació permanent i específica per als docents que treballen en aquestes comarques, en una doble direcció: el coneixement de les peculiaritats dialectals i sociolingüístiques i la creació de vies d'integració d'aquesta realitat lingüística dins de l'escola. En síntesi, proposem un ensenyament lingüístic que contemple:

- Una formació lingüística universitària que valore i reconega els parlars valencians locals com un element apte per a ser descrit gramaticalment i un objecte ensenyable dins de l'àrea de llengües.
- La identificació de prejudicis lingüístics, en relació a les parles locals, com a punt de partida per poder superar-los.
- L'aprofundiment en el concepte de Tractament Integrat de Llengües, que faça de les parles locals un element de confluència lingüística valencià/castellà.
- L'elaboració de propostes didàctiques per a l'ensenyament de la llengua, amb presència de les variants i els registres, que integre la llengua històrica i la varietat estàndard.

Referències bibliogràfiques

- Bataller, Alexandre. 2015. "Habla, norma y enseñanza de la gramática en las comarcas valencianas de habla castellana." Dins *Lingüística y cuestiones gramaticales en la didáctica de las lenguas iberorrománicas*, ed. per Maria José García Folgado i Carsten Sinner, 33–51. Stuttgart: Ibidem.
- Camps, Anna (coord.). 2005. *Bases per a l'ensenyament de la gramàtica*. Barcelona: Graó.
- Canet, Joaquín. 1908. *Memoria técnica: Memorias técnicas de maestros*. [València: Archivo de la Diputación Provincial, Signatura: E.9.3.15 1908. Caixa 3].
- Carbonero, Pedro. 1995. "El concepto de norma andaluza: su adecuación al contexto didáctico." Dins *Actas del III Congreso sobre enseñanza de la lengua en Andalucía*, 54. Huelva: Diputación de Huelva.
- Carbonero, Pedro. 2004. "Repercusiones de la sociolingüística andaluza en la didáctica de la lengua." *Cauce: Revista de filología y su didáctica* 27: 35–48.
- Casanova, Emili. 2001. "La frontera lingüística castellano-catalana en el País Valenciano." *Revista de filología románica* 18: 213–260.
- Casanova, Emili (ed.). 2010. *Els altres parlars valencians. I Jornada de parlars valencians de base castellano-aragonesa*. València: Denes.

- Casanova, Emili i Pep Aparicio (eds.). 2014. *Camins, terres i paraules. II Jornada sobre els altres parlars valencians*. Paiporta / València: Denes.
- Cassany, Daniel, Marta Luna i Glòria Sanz. 1994. *Enseñar lengua*. Barcelona: Graó.
- Castillo, Modesto. 1896. *Ecos de mi lugar: Historia, topografía, costumbres y otras menudencias del pueblo de Yátova*. València: Imprenta de M. Manaut.
- CEIP Francisco Giner de los Ríos. 2013. *Proyecto educativo de centro*. Chestre. [Disponible a <http://www.ceipginercheste.es/docs/rasgos-identidad.pdf>; consulta: 15-12-2016]
- Colomina, Jordi. 2000. "El dialecto murciano como resultado del contacto lingüístico medieval castellano-catalán." *Estudios de sociolingüística* 1 (1): 153–172.
- Díaz Castillo, Manuel. 2007. "Las hablas andaluzas en el bachillerato." Dins *Las hablas andaluzas y la enseñanza de la lengua. Actas de las XII Jornadas sobre la enseñanza de la lengua española*, ed. por Juan Antonio Moya i Marcin Sosiński, 105–108. Granada: Grupo de investigación « Estudios de español actual ».
- Fernández, Juan Manuel i Maria del Carmen Agulló. 2002. *Los temas educativos en las Memorias del Magisterio Valenciano (1908–1909)*. València: Universitat de València.
- Ferrer, Montse i Carme Rodríguez. 2010. "Activitats discursives i gèneres de text com a marc d'integració de les llengües." Dins *El tractament integrat de les llengües*, O. Guasch (coord.), 29–48. Barcelona: Graó.
- Gargallo, José Enrique. 1992. "Sobre el registro de aragonesismos en las sucesivas ediciones del DRAE." Dins *Actas del X Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas*, ed. per Antonio Vilanova, vol. 4, 1169–1182. Barcelona: PPU.
- Gargallo, José Enrique. 2007. "Joan Coromines i el lèxic dels altres valencians." *Zeitschrift für Katalanistik* 20: 35–61.
- Guasch, Oriol. 2008. "Reflexión interlingüística y enseñanza integrada de lenguas." *Textos de didáctica de la lengua y la literatura* 47: 20–32. Barcelona: Graó.
- Guasch, Oriol. 2011. "Les llengües en l'ensenyament." Dins *Llengua catalana i la literatura. Complements de formació disciplinària*, A. Camps (coord.), 25–45. Barcelona: Graó.
- Gulsoy, Joseph. 1968. "L'origen dels parlars d'Ènguera i de la Canal de Navarrés." *Estudis romànics* 12: 317–338.
- Hawkins, Eric. 1974. "Modern Languages in the Curriculum." Dins *The Space Between: English and Foreign Languages at School*, ed. per George E. Perren. Londres: CILT.
- Hadwiger, Joseph. 1905. "Sprachgrenzen und Grenzmundarten des Valencianischen." *Zeitschrift für romanische Philologie* 29: 712–731. <https://doi.org/10.1515/zrph.1905.29.6.712>
- Jiménez, José María. 2004. "La enseñanza de la lengua española en contexto dialectal. Algunas sugerencias para el estudio del caso murciano." *Tonos digital. Revista electrónica de estudios filológicos* 8: 251–272.
- Lewandowski, Theodor. 1982. *Diccionario de lingüística*. Madrid: Cátedra.
- Longa Martínez, Víctor Manuel. 2008. "Sobre prejuicios lingüísticos y la necesidad de desterrarlos del ámbito educativo: dialecto estándar y dialectos no estándares." *Aula de encuentro: Revista de investigación y comunicación de experiencias educativas* 11: 167–186.
- Martí, Emili i Salvador Aparicio. 2005. *El habla de Anna*. Canals: Gràfiques Marai.
- Monjo, Joan-Lluís i Vicent-Josep Pérez. 2005. "Interferències lèxiques a l'Horta d'Oriola." *Revista valenciana de folclore* 6: 35–80.
- Moreno Cabrera, Juan Carlos. 2000. *La dignidad e igualdad de las lenguas. Crítica de la discriminación lingüística*. Madrid: Alianza Editorial.

- Ortells, Sophie. 2010. "Actitudes y conciencia lingüística en Fanzara." Dins *Els altres parlars valencians. I Jornada de parlars valencians de base castellano-aragonesa*, ed. per Emili Casanova, 399–433. València: Denes.
- Parakrama, Arjuna. 1995. *De-Hegemonizing Language Standards. Learning from (Post) Colonial Englishes about "English."* Houndsmill / New York: Macmillan / St. Martin's.
- Penalba, Teresa i Andrés Navarro. 2005. "Aproximación a la historia del habla de La Hoya de Buñol-Chiva." *Revista d'estudios comarcales Hoya de Buñol-Chiva* 2: 35–58.
- Plataforma Professorat de Valencià del Baix Segura. 2016. "L'exempció a debat: 25 d'abril de 2016." Dins *El Sud trenca el silenci*. <http://elsudtrencaelsilenci.tumblr.com/exempcioadebat> [consultat el 10/06/2016].
- Roca, Santiago. 2007. "Norma o variedad fonética: análisis en el IES de Albatera (Alicante)." Dins *Las destrezas orales en la enseñanza del español L2-LE*, ed. por Enrique Balmaseda Maestu, vol. 2, 943–952. Logroño: Universidad de la Rioja.
- Ropero, Miguel. 1989. *Estudios sobre el léxico andaluz*. Sevilla: El carro de la nieve.
- Saborit, Josep. 2014. "Xurros: els valencians del riu blanc." Dins *Camins, terres i paraules. II Jornada sobre els altres parlars valencians*, ed. per Emili Casanova i Pep Aparicio, 359–365. Paiporta / València: Denes.
- Sanchis Guarner, Manuel. 1969. "Noticia del dialecto de Énguera y la Canal de Navarrés (Prov. de Valencia)." *Revista valenciana de filología*. Anejo del tomo VII: *Actas del XI congreso internacional de lingüística y filología románicas*. Madrid, (1965–68): 2039–2045.
- Tusón, Jesús. 2003. *Los prejuicios lingüísticos*. Barcelona: Octaedro.

PART 3

Tensions and internal diversity in the Catalan language

La variació lectal del català en l'era de la societat xarxa

Notes per a un debat

Miquel Nicolás

Universitat de València

Until now, the dynamics of language change is going to understand the dissociation internal/external. The internal dimension understood as a balance between the formal systems of a language. The external data looked incorporate socioeconomic, political and cultural factors as explanatory of historical interpretation. Both, however, have different logics. Today, the study of sociological and communicational complexity requires conceptual and methodological tools appropriate to the technological changes being experienced in the network.

In the history of Catalan has also tended to produce overall performances that forms the side of the community of speakers or the physical space, reproducing the dichotomy internal/external peer to which were added as oral/written, unity/diversity, center/periphery, urban/rural or standard/varieties. Do all these notions preserve the effectiveness explanatory? Can account properly transversal changes affecting called precisely or not digital natives? Rather than outline any alternative hypothesis, our goal is to point out the need to produce a type of historical interpretation more refined, versatile and persuasive, based on the dense nuanced description of the data available and incorporates the paradoxical effects of any discursive approach to verbal objects.

1. Preliminars

Per la seva naturalesa multiestructurada i per la història comparada de les seves manifestacions formals, la comunicació lingüística constitueix un dels exemples més singulars dels sistemes complexos conscients i adaptatius. Complexitat que es manifesta ja d'entrada en l'articulació d'aquesta en dos plans indissolublement vinculats, el de la producció/interacció verbal i el de la reflexió metalingüística. La variació inherent a les comunitats de parlants d'una certa grandària es pot entendre com un producte d'aquesta relació especular entre l'actuació comunicativa i

la consciència, intuïtiva o explícita, dels efectes de la comunicació. Dit altrament, la variació lingüística no s'hauria de considerar sols com a *noumenon* o realitat en si, sinó com a efecte de la relació entre els fets verbals, estructurats en nivells diferents, i el seu reflex en la perspectiva de l'anàlisi. En efecte, d'ençà que la física quàntica va obrir un horitzó inèdit en la comprensió global de la realitat, sabem que l'observació constreny els objectes observats. I que aquests no tenen una existència virtual fora de l'àmbit de l'escrutini científic (Wagensberg 1985 i 2014). Sorgida del nucli dur de la ciència experimental, l'afirmació és igualment vàlida per a les ciències del llenguatge, encavallades com estan entre la ciència social i les humanitats. Així, tampoc no sembla balder recordar que les preocupacions científiques, incloent-hi els interrogants essencials, els supòsits ancil·lars i els mètodes de recerca, són productes històrics, sotmesos als avatars del canvi, la renovació o la refutació. Parlar, doncs, de variació lingüística implica contrastar les dades de la descripció amb una retícula conceptual que selecciona, ordena i categoritza la informació reunida. I això és així des de les dicotomies bàsiques – unitat/diversitat; llengua (estàndard)/dialectes; centre/perifèria... – fins a les elaboracions conceptuals i les interpretacions més refinades.

Partint d'aquesta consideració inicial, l'objectiu d'aquestes notes és ben modest. Es tracta d'establir un àmbit de discussió amb vistes a:

- a. descriure a grans trets els nexes que hi ha entre els processos de variació interna d'una llengua mitjana com el català i els canvis observables en els dominis de la tecnologia de les comunicacions, els fluxos socioeconòmics, les institucions polítiques i el sistema cultural i mediàtic;
- b. dilucidar fins a quin punt resulten vàlids l'utilatge conceptual i metodològic actual per descriure els fenòmens de variació referits, i
- c. comparar la dinàmica del català, quant a la variació i quant a les categories discursives que la interpreten, amb el que s'esdevé en altres sistemes lingüístics, en el benentès que la situació prefigurada en (a) es caracteritza perquè, en l'era postmoderna, les fronteres entre les llengües i les comunitats de parlants s'han fet més i més poroses i ja no resulta fàcil cartografiar una realitat tan proteica i canviant com la dimensió multilingüe de la comunicació humana.

Convé emfasitzar que no es tracta de desenvolupar aquests objectius, que depassen de bon tros l'àmbit d'una comunicació, sinó d'apamar-ne els límits i esbossar algunes línies de discussió.

2. Variació diatòpica i diacronia lingüística

La variació diatòpica i la diacrònica són dimensions inherents a la durabilitat i contingència de la realitat lingüística complexa i multiforme. Es tracta de nocions que pertanyen a l'àmbit del metadiscurs lingüístic i que alhora conformen la substància de les llengües naturals i són objecte de reflexió metalingüística. Mirem d'explorar breument els vincles que mantenen entre si aquests dos eixos de variació, tot just situant-nos en l'al·ludida relació especular entre els parlars constituïts en llengua i les ciències del llenguatge que en donen compte. Deixarem fora tant les qüestions relatives als límits institucionals entre les disciplines lingüístiques – constitució i història de cada branca lingüísticofilològica, evolució dins els sistemes acadèmics, pes específic relatiu en el panorama de la investigació, etc. – com la discussió antropològica sobre la presumpta universalitat de l'experiència del temps i l'espai.

El llenguatge objecte i el metallenguatge comparteixen un mateix teló de fons. En efecte, els estudis de lingüística catalana s'han desenvolupat en les últimes dècades sota les coordenades sociopolítiques i culturals que han condicionat l'evolució contradictòria del català. Comptat i debatut, el català ha passat de llengua perseguida a idioma tolerat, i d'experimentar una clara retracció en l'ús i en les formes a gaudir de reconeixements institucionals, els quals, tot i la diversitat de situacions, n'han ampliat el ventall formal. Per als nostres propòsits, podem resumir el conjunt de línies de força i interaccions que hi conflueixen en aquestes tres afirmacions:

1. Davant les pressions abassegadores de la mundialització, tendents a l'homogeneïtzació cultural i lingüística, els fenòmens de dispersió lectal d'una llengua com el català, amb una comunitat de parlants de grandària mitjana, perden rellevància social i cognitiva, en benefici de les grans magnituds de la geopolítica de les llengües.
2. L'escolarització i, sobretot, l'acció dels *media* i de la comunicació en xarxa, tendeixen a neutralitzar les diferències entre els dialectes a favor d'unes varietats estàndards construïdes sobre els parlars amb més pes demogràfic, econòmic i polític.
3. La fragmentació politicoadministrativa de la comunitat de llengua catalana propicia el reforçament d'un model de llengua referencial o estàndard de naturalesa policèntrica, per tal com cada espai regional compta amb una capital – Barcelona, València, Palma de Mallorca – que hi actua com a centre funcional, aglutinador dels fluxos comunicatius més rellevants i emissor normatiu diferenciat, i com a nucli simbòlic de la seva demarcació territorial.

Aquestes dades són en part producte d'uns antecedents històrics llunyans i en part conseqüència de les transformacions tecnològiques que experimenta el panorama

de la comunicació social. En efecte, l'hegemonia de l'audiovisual en la cultura contemporània, amb el consum massiu d'informacions efímeres i banals – enunciades sobre el model de l'espectacle televisiu absorbent –, la recepció de les quals es verifica sobre diferents suports, dificulta la sedimentació d'una consciència d'historicitat. I oculta per això el fet que la sincronia acumula tota la densitat de la diacronia, ni que sigui en la multiplicitat de llengües, varietats i codis que comparteixen un mateix temps i un sol espai. Més que consumir missatges, és la successió de pantalles la que ens devora a nosaltres i ens provoca la sensació d'abolició del temps històric: la fi de la història ha esdevingut la història d'un final no anunciat.

Feta aquesta valoració sumària, que el lector pot compartir, matisar o refusar, ens podem demanar en quin sentit s'han descabdellat la variació dialectal i la diacrònica en el conjunt del català. Com hi han influït l'economia i els fenòmens culturals de l'era postindustrial? Fins a quin punt l'han afectat les tecnologies digitals i l'estètica de la postmodernitat *líquida*? Tot plegat, quina incidència ha tingut l'acció combinada de tots aquests processos en l'evolució formal del català al llarg del seu espai físic i, eventualment, en la consciència dels parlants? I encara, quin diàleg s'ha establert, si es que se n'ha arribat a establir cap, entre els qui es miren la llengua des de l'àmbit de la dialectologia geogràfica o geolingüística i els qui ho fan del costat de la història de la llengua? No sembla que aquests interrogants es puguin respondre amb fórmules expeditives. O dit d'una altra manera, que, fet el diagnòstic, només hi hagi una solució i que aquesta impliqui liquidar el que ens resta del patrimoni filològic i malbaratar-lo per unes poques escorrialles agafades en préstec aquí i enllà.

3. Convergències i divergències conceptuais entre dialectologia i història de la llengua

D'entrada, convé advertir que parlem de *dialectologia* en el sentit que pren majoritàriament aquesta disciplina en els estudis catalans: inventari, descripció i avaluació dels dialectes territorials de la llengua catalana (Veny 1985; Colomina 1999; Viaplana 2002; Massanell & Veny 2002). Això no exclou que la variació lingüística es pugui abordar des de l'àmbit de l'estratificació social – dialectologia social – o amb procediments més propis de la psicologia social de base cognitivista o dels mètodes quantitius de la dialectometria, que s'acosten a les preocupacions de la tipologia lingüística. La qüestió és que aquestes orientacions no han comptat amb gaires conreadors en el nostre entorn. Examinem què uneix i què separa la dialectologia i la història de la llengua quant al nivell conceptual, als procediments i mètodes, i a la significació ideològica. Es tracta de caracteritzar

ambdues disciplines a partir de la diferenciació del que són, de com operen i de quines implicacions socials concita el seu àmbit d'actuació específic.

3.1 La relació amb l'espai i el temps

La comparació entre la dialectologia i la història lingüística posa de relleu el caràcter més immanent i pròxim als parlants de la primera i la més gran contingència i llunyania respecte de l'observador de la segona. La dialectologia aborda la variació en l'ordre de l'espai. Això determina que la substància d'estudi vagi associada a la fisicitat de l'entorn i que els seus referents hagin estat sempre ben tangibles. Lluny ha quedat el període clàssic en què calia atestar un món en descomposició a partir del model germànic *Wörter und Sachen*. El contrast entre les formes de vida i de comunicació tradicionals, associades a l'habitat rural, i la modernitat urbana s'ha reduït. No és ja que el camp s'hagi urbanitzat. Les ciutats s'han transformat en un *continuum* global, que té una existència més i més virtual. Però fins i tot avui en dia, quan gaudim d'avenços en les tècniques d'enquesta, en el disseny de qüestionaris, en els suports per a l'enregistrament i la cartografia lingüística del territori, quan la dialectologia s'ha fet més social, el vincle físic amb el medi conforma un entorn cognitiu que reforça la tangibilitat de la disciplina.

Per contra, la història se les ha de veure amb el temps, que és una dimensió esmunyedissa, de naturalesa inabastable. Per bé que el temps històric és una variant del temps simbòlic o temps cultural, i té una substància més aprehensible que el temps psicològic o que el temps físic, no deixa de ser una magnitud que es resisteix a la reificació. No pot estranyar, doncs, que la temporalitat es representi visualment, espacialment, per tant, com una línia o projecció d'un punt de fuga que connecta els tres moments de la temporalitat canònica: passat, present i futur.

Ara bé, les categories del *continuum* temps-espai han experimentat una notable erosió. Com han descrit conspicus sociòlegs (Giddens 1991; Sennett 1977), vist amb el prisma de la llarga durada dels processos històrics, la civilització occidental ha iniciat des dels inicis dels temps moderns un progressiu buidament del sentit i el valor referencial que tenien aquests dos puntals de l'experiència humana en totes les societats tradicionals. La darrera fita d'aquest procés secular es dona a la fi del segle xx, arran de la digitalització massiva de la informació i la implantació de la xarxa telemàtica planetària. En efecte, és un lloc comú en el discurs de la informàtica presentar-se com alguna cosa més que un gran canvi tecnològic. Per als apologetes d'internet, la xarxa entranya l'emergència d'un nou tipus de societat, aparentment més lliure, per dues raons. La primera perquè se superen moltes de les constriccions vinculades a l'espai i al temps. La segona, perquè la xarxa converteix els usuaris en consumidors i productors d'informació. Instaura així, presumptament, unes noves formes d'interacció que deslegitimen

en part les estructures socials basades en l'estratificació de classes i les relacions de poder excloents. Una tal hipòtesi suscita un debat que potser es troba encara en la fase inicial (Hine 2004). Examinem, però, aquestes afirmacions i la incidència potencial sobre la variació interna del català. Paga la pena recordar abans que tots els informes sobre la realitat sociolingüística catalana posen molt d'èmfasi en l'alta presència del català en internet i en el potencial d'aquesta llengua en aquella parcel·la de la comunicació, amb una *ratio* de nombre de pàgines web/parlants molt superior a la d'altres llengües mitjanes.

Si bé els condicionants geogràfics no han deixat d'afaiçonar la política contemporània (Kaplan 2013), tampoc no es pot negar el fet que la comunicació en xarxa reconfigurarà més a la curta que a la llarga les normes, usos i formes de la comunicació lingüística, en l'oralitat i, principalment, en l'escriptura. Els missatges que es generen en internet, pel fet d'incorporar-se a la xarxa, esborren en part el seu ancoratge respecte d'un entorn físic determinat i concentren l'eficàcia comunicativa en allò que és medul·lar en la comunicació verbal: el contrast entre formes i funcions. En la mesura en què la xarxa ja no obliga a inscriure d'ícticament els discursos – no hi obliga sempre, per ser precisos –, els textos produïts gaudeixen d'una relativa llibertat per esborrar les marques *dialectals* i centrar-se en la interacció comunicativa, a partir d'un repertori formal més reduït, que redueix l'esforç de producció textual i facilita la incorporació de neoparlants.

3.2 L'objecte d'estudi

Els subjectes de la dialectologia són els parlants, inserits en un entorn local, comarcal o regional, que es pren com a espai tancat a l'interior del qual es donen interaccions comunicatives d'una relativa predictibilitat. El cas paradigmàtic és el d'una unitat de poblament: un barri, una vila, una subcomarca o contrada petita, que constitueix una *comunitat de parla*, on poden coexistir dues o més varietats lingüístiques, distribuïdes en diferents patrons asimètrics. Però en tant que comunitat de parla, el grau de coneixement i de pregnància amb què el dialectòleg s'atansa al seu objecte divergeix de la dificultat de l'historiador en la reconstrucció del seu: la *comunitat lingüística*.

En efecte, a diferència de la comunitat de parla, que es defineix *in praesentia*, amb la pràctica totalitat dels seus membres interactuant, la comunitat lingüística de l'historiador és, com la *nació*, un constructe que, més enllà de la pertinença dels criteris i les evidències objectives que el fonamenten, es dona *in absentia*. L'historiador ha de postular aquest objecte d'estudi, que mai no podrà observar en la seva totalitat, ni en relació amb el moment sincrònic en què se situa, ni, menys encara, pel que fa al passat, per al qual ha de postular un segon requisit conceptual: la continuïtat en el temps de la dita comunitat lingüística; el fil conductor que,

per damunt de contingències i canvis, relliga el passat documentat amb el futur virtual. I això per no parlar de la naturalesa tautològica d'una noció que revela el *gap* epistèmic que hi ha entre l'historiador i l'objecte historiat.

3.3 Els materials per a l'estudi

La substància del treball dialectològic són les formes lingüístiques, més en concret les formes de l'oralitat. Tal com ha estat practicada a casa nostra, la història de la llengua es proposa reconstruir la dinàmica entre les formes i els usos, a partir de la documentació directa o indirecta. Es podria pensar que aquí la història de la llengua juga amb un cert avantatge, per tal com, si més no fins que irrompen en escena els procediments tecnològics d'enregistrament de la veu, l'escriptura permet una fixació objectiva que contrasta amb la naturalesa efímera de la paraula parlada. Tanmateix, aquesta consideració és fàcilment refutable, fins i tot per a la història de la dialectologia del darrer segle, que en bona mesura s'ha fet ja amb gravadores de veu, laboratoris de fonètica, dispositius d'enregistrament audiovisual digitalitzat, etc. En efecte, en una recerca dialectal, la manera de parlar dels subjectes entrevistats, amb la seva pronúncia, entonació i implícits comunicatius, no sol requerir gaires més elements de valoració que les dades fornides pels informants. Certament l'investigador haurà d'ordenar, interpretar i fins a cert punt extrapolar i contextualitzar aquella informació, però el marc referencial forma part del context de recerca.

Per contra, un document escrit rarament porta incorporada tota la informació contextual que permet entendre com, quan, per qui i per a qui i amb quina intenció va ser produït. Fins i tot en el supòsit que totes aquestes variables hi apareguin explícites, l'historiador les ha de posar en relació amb el context socioeconòmic, polític i cultural en què el document s'inscriu. Hi ha textos que contradiuen o neutralitzen la informació contextual que sobre ells conservem. I n'hi ha que, si no els contrastéssim amb altres textos, ens donarien una imatge deformada del moment en què es van gestar. En definitiva, l'historiador ha de confrontar cada text amb les dades d'uns altres documents i l'ha de col·locar amb el conjunt de la producció textual del seu temps. L'escriptura és aparentment un suport menys volàtil que l'oralitat, però en la pràctica ofereix un ventall de dispersió cognitiva més gran que no els documents verbals (Nadal 2005).

4. Disparitat metodològica

La dialectologia i la història de la llengua divergeixen igualment quant a l'estratègia de recerca i la metodologia científica que solen fer servir. La dialectologia és

una disciplina de recerca minuciosa, d'inventari positiu de la realitat parlada. Hi predominen el procediment descriptiu i l'aproximació analítica, amb l'exploració detallada dels elements que conformen el conjunt. Això no vol dir que no hi hagi excel·lents estudis o monografies que culminin l'enumeració dels trets lectals amb una bona caracterització de síntesi, que connecta passat i present; parla local i conjunt de la llengua. Tanmateix, el *modus operandi* més habitual és el de la descripció en profunditat, la reunió de molts i molts àtoms que no sempre s'articulen en molècules, cèl·lules o teixits orgànics. D'aquí que pesi un cert estigma negatiu sobre els dialectòlegs, expressat amb la imatge de l'entomòleg que vivisecciona el cos inert d'un insecte i en fa un dibuix certer, però a qui li manca el tremp del naturalista que connecta totes les peces d'un ordre vivent. Vull remarcar que assumeixo el caràcter arbitrari del meu judici, atès que no invoco cap estudi de conjunt, ni cap font de mesura bibliomètrica a fi d'acreditar-lo, sinó que em deixo guiar per l'experiència. I, probablement, per un cert prejudici. Adquiriré en el meu descàrrec que els prejudicis són rellevants no per la deformació heurística que contenen sinó per la gènesi d'aquesta, que expressa de manera deturpada alguna mena d'anomalia prèvia.

El contrast amb la història de la llengua no s'ha d'entendre aquí com el que pugui haver-hi entre el model canònic i la còpia maldestra. De fet, els mètodes de l'historiador de la llengua plantegen tants inconvenients, si no més, que els del dialectòleg. Són uns mètodes que aboquen cap a la síntesi servida sota el format de la narració interpretada. I també aquí cal insistir que es tracta d'una generalització que pot tenir força desmentits en la bibliografia de referència.

En efecte, la història narrativa és una derivació del relat èpic i, com a tal, construeix paràfrasis més o menys elaborades d'un conflicte essencial entre el *nosaltres*, que integra el *jo*, i els *altres*. Conflicte que desemboca en el combat maniqueu, on l'endogrup es defineix amb valoracions favorables i l'exogrup carrega amb els trets pejoratius. El relat èpic es traça sobre un patró teleològic on el final condiciona el principi i on totes les dades, en lloc d'ordenar-se amb el marge de contingència inherent a la història, responen al patró de l'evolució necessària: la història ha anat així i no podria haver-se descabdellat de cap altra manera de com ho ha fet.

Molt més inquietant resulta el fet que l'èpica teleològica es converteixi en un discurs solipsista per a ús i consum de la comunitat lingüística, els avatars de la qual glorifica. En lloc de remarcar el que hi ha d'universal i comú en tota experiència compartida, la història narrativoteleològica consisteix en un seguit de judicis sobre fets, individus o processos socials, on la reprovació o l'adhesió depenen del grau d'empatia i del resultat final, però mai no de l'anàlisi objectivada (que no objectiva) de les condicions històriques que concorren en cada cas, amb el nivell d'informació factual de què disposem. La qüestió és si estem en condicions de superar definitivament aquest model, que s'explica en bona mesura per l'assetjament a què s'ha vist sotmesa la cultura catalana en l'època contemporània. Mentre no es

pugui substituir la història narrativa per una història explicativa, on el relat tingui si més no el contrapés de la discussió, no podem desempallegar-nos d'uns motlles interpretatius que acaben convertits en poc menys que dogmes de fe.

5. Implicacions ideològiques

La qüestió de la forma discursiva tan diferent per a la dialectologia i per a la història ens porta directament a considerar una tercera forma de divergència entre ambdues disciplines: la ideològica. Val a dir que utilitzem ideologia en l'accepció forta del terme: conjunt de representacions que s'expressen de manera molt diversa, explícitament o implícitament, amb la intenció d'emascarar les formes de dominació que uns grups socials, generalment minoritaris, exerceixen sobre uns altres grups, en general, demogràficament més grans. La ideologia és una pantalla o discurs patent, per sota del qual hi ha uns interessos legítims o il·legítims; discurs modulad amb llenguatges i formats diversos, que sol posar-se al servei d'una forma de poder, el qual en el fons pretén justificar (Bourdieu 2008).

Les implicacions ideològiques de la dialectologia practicada a casa nostra i sobre la nostra llengua no són exactament iguals a hores d'ara que fa trenta anys. El darrer quart del segle xx, amb el pas d'una etapa de duríssima repressió a una de democràcia formal, va marcar un punt d'inflexió. La dialectologia catalana havia estat fins llavors un camp que reflectia fragmentàriament la diversitat interna de la llengua, diversitat que pretenia posar-se al servei de la recuperació social i política del català. La noció de *diasistema* reflectia prou bé la idea d'un eix de dispersió formal per sota del qual hi havia una continuïtat, sols interrompuda per les fronteres administratives que separen una llengua de la veïna, o una família lingüística, com ara la romànica, de les famílies circumveïnes.

Val a dir que fins a la transició democràtica el procés de recuperació del català només s'havia iniciat, i de manera prou imperfecta, a Catalunya, irradiant-se des del centre, Barcelona i subsidiàriament algunes altres ciutats, envers la perifèria. El resultat és que tot i la naturalesa composicional de la normativa, l'estandardització, que és un procés molt més vast que la codificació normativa, dirigida per unes elits urbanes, va poder prescindir en gran part del cabal dialectològic. I, per la seva banda, el discurs dialectològic es va concebre en bona mesura com una alternativa a aquesta normativització, que es percebia com a supradialectal i despersonalitzada. Fins al darrer quart del segle passat, per als dialectòlegs catalans les nocions de centre i perifèria estaven capgirades respecte del que podien entendre els responsables d'escampar la normativa del català culte. Per als dialectòlegs, el centre, quant a rellevància formal, eren les comarques menys incontaminades, les que podien mantenir més formes genuïnes o particulars, mentre que la perifèria

eren les ciutats, on la llengua estava sotmesa a tot d'interferències perilloses i hibridacions bastardes.

La situació canvià amb la restauració democràtica. En primer lloc, perquè ara s'incorporaven al procés de redreçament del català l'àmbit valencià i el balearic, que en les dècades anteriors hi havien fet una aportació discreta, tret d'algunes poques figures de gran relleu. I, de retruc, es redescobreix que el català no és sols la llengua de Barcelona, la capital per antonomàsia, i el seu rerepaís principatí, sinó que hi ha uns altres territoris catalanoparlants, que definiran un espai de codificació policèntric. I en segon lloc perquè la implantació del català en el sistema educatiu i en l'àmbit de la comunicació de massa amplifica el debat sobre l'harmonització de l'estàndard, basat en el dialecte central amb els altres estàndards, subestàndards o paraestàndards regionals. Dit en altres paraules, amb la despenalització del català va emergir la seva diversitat territorial i social, però també la perillosa càrrega política que comportava. Si el discurs de la dialectologia consistia a anar fent, mirant d'eludir l'espinesca qüestió de noms, postulant a tot estirar uns implícits compartits o treballant amb l'eufemística definició d'un *diasistema* global, ara l'exercici del poder polític i mediàtic, però també del cultural i el simbòlic, obligava a una presa de posició explícita.

En el nou context es reprengué i refundà el discurs nacionalista, fragmentat en diverses faccions. Si bé algunes assumien el principi que la llengua és la nació, o que els límits de la nació són els límits del territori lingüístic, la pràctica política i la planificació lingüística derivada rarament ultrapassava el marc administratiu de Catalunya. El projecte molt minoritari d'una articulació política sustentada en la identitat de llengua va coincidir al País Valencià amb la gènesi de l'anticatalanisme polític, que s'alimentarà de les tesis secessionistes. Fou la resposta del franquisme residual dins la societat valenciana davant la democratització social. I fou també una estratègia de distracció de les elits espanyolistes, que veien amenaçades les seves prerrogatives per les classes subalternes, en gran part de parla catalana. Era, finalment, una forma de confondre, i de manipular, els esquemes de la identitat lingüística, la identitat cultural i la identitat política.

Ara bé, l'aportació de la historiografia lingüística en aquesta època de turbulències i defeccions tampoc no està exempta d'errors. D'entrada, per bé que amb una intencionalitat política diametralment oposada, el discurs historicolingüístic imperant no va ser capaç de separar prou bé els tres nivells d'identitat individual i col·lectiva suara esmentats. I des de llavors el discurs canònic de la història del català ha retroalimentat les posicions teòriques i la pràctica política del catalanisme, tant si l'objectiu *nacional* d'aquest s'aturava al riu de la Sénia com si somniava amb una refundació de la part catalana de l'antiga Corona d'Aragó. Aquest apriorisme ideològic té una conseqüència sobreafegida: en la conceptualització de les formes coincideix bastant amb el contrast dels dialectòlegs entre *centre/perifèria*, que es tematitza en la bibliografia diacrònica amb el parell *genuïtat/corrupció*.

D'acord amb l'esquema epiconnarratiu a què ja ens hem referit, en una bona part de la bibliografia diacrònica s'insinua que en alguna època reculada i aparentment exempta de fractures socials s'originà un corpus de solucions formals – lèxiques o morfosintàctiques – i de convencions pragmàtiques més genuïnes i que el contacte amb l'adstrat espanyol – o francès o italià – les hauria corrompudes, tot propiciant uns híbrids suspectes de forçar la disgregació de la llengua. Encara avui continuem polemitzant sobre aquest esquema bàsic. I cada vegada que es replanteja la dicotomia entre català normatiu i català parlat, entre *heavys* i *lights* o entre els qui defensen l'estandardització unitària a ultrança i els qui advoquen per la dispersió dialectalitzant, es repeteixen els mateixos malentesos antics, i ara renovats, i s'entrecreuen arguments semblants, en una mena de diàleg entre autismes paral·lels.

6. Confluències i integracions

De quina manera es podria contribuir a superar les divergències que hem tractat de descriure? És imprescindible que avancem cap a una confluència o integració de dues disciplines amb interessos comuns, amb una tradició de múltiples concomitàncies i recurrències? El comú denominador és que s'han de facilitar tantes alternatives com resulti raonable i no imposar una solució única i excloent. Dit ras i curt, s'hauria d'agilitar la confluència entre el descriptivisme dialectològic i el narrativisme historicolingüístic, en el benentès que aquesta immixió ajudaria a superar les limitacions que cada camp perpetua caminant en solitari. D'entrada, l'únic requisit és que la confluència es produeixi dins els paràmetres del saber científic.

El coneixement científic es caracteritza, entre altres atributs, perquè opera amb estratègies cognitives complementàries, per bé que puguin semblar *a priori* contradictòries. D'una banda, els científics busquen la segmentació analítica de les dades observables, a fi de trobar-ne les unitats elementals indivisibles, a partir de les quals descriure la combinatòria que fonamenta aquell camp d'observació. L'aïllament de les unitats nuclears ha de permetre'n, tanmateix, la reconstitució funcional, la síntesi que recrea el context en què interactuen els elements d'una estructura. Encara més. El moviment de síntesi persegueix la inserció de dades diverses, adscrites a disciplines diferenciades, en quadres explicatius integrats. La tan controvertida idea de la construcció teòrica transdisciplinària es fonamenta en el principi d'una lògica oculta que vincula elements disperss, pertanyents a camps de coneixement separats. Correspon als científics que se situen en la cruïlla entre aquests camps, sigui sols, sigui en col·laboració solidària, de trobar les fórmules d'acoblament entre els referits elements heterogenis.

Val a dir que sovint el problema és entendre que la integració no significa absorció o dilució d'una o unes disciplines en benefici d'una altra. Integrar vol dir projectar les dades en un nivell epistèmicament superior, on es produeix un salt qualitatiu. Dit altrament, el conjunt no equival a la suma de les parts, sinó que genera un tipus d'interacció que va més enllà de les correspondències biunívocues. Podríem dir que la integració de coneixements deixa entreveure que síntesi i anàlisi no són dos moments alternatius i en certa manera discontinus, sinó estats simultanis, que copsem separatament per les nostres limitacions perceptives, no perquè representin *per se* estadis dissociats de la realitat (Morin 2002).

7. Aproximacions cap a la síntesi

Avaluem un exemple de recerca aplicada que afronta la variació lectal amb voluntat d'integrar els abordatges de la dialectologia espacial sincrònica i la diacronia de les varietats territorials. Em refereixo als treballs que Mar Massanell ha dedicat a l'orientalització del català nord-occidental (2001, 2009, i sobretot 2012); treballs que documenten el procés i il·lustren alhora sobre la necessitat d'ajustar la recerca, en els postulats teòrics i els procediments metodològics, a les dades que forneix una observació minuciosa del canvi lingüístic. En concret, Massanell (2012) exposa, amb una descripció impecable, com l'acció combinada de l'escola i els mitjans audiovisuals estan fent recular les peculiaritats lectals del català nord-occidental, substituïdes per les variants equivalents del català central. L'autora diferencia entre *estàndard planificat* i *estàndard difós*, que de vegades poden col·lidir. Així, el model de llengua escolar, almenys en les etapes inicials, parteix de les varietats pròpies dels alumnes, però la llengua de les sèries d'animació o els informatius s'articula sobre la tradició d'un estàndard construït sobre les solucions del dialecte central. I parteix de les hipòtesis següents:

- a. Descartat el component lèxic pel seu caràcter obert, els sistemes de la morfologia verbal són més sensibles a la mutació que el nivell fonocoprosòdic, d'aquí que se centri en la morfologia verbal, estudiant el manteniment de les peculiaritats dialectals – subjuntius en *-a/-e/-o*; verbs incoatius en *-i*; formes de subjuntiu velaritzades – o la substitució per les variants orientals – subjuntius en *-i/* verbs incoatius en *-e*; subjuntius no velaritzats. Val a dir que hi ha unes altres marques lectals que experimenten una mutació semblant per formes de l'estàndard oriental, com ara l'article determinat masculí *lo, los* vs. *el, els*; els possessius femenins àtons *meua, meues* vs. *meva, meves* o les formes clíiques plenes *me, te, se, ne, mos* vs. *em, et, es, en, ens*.

- b. L'orientalització del nord-occidental presenta unes pautes regulars, que depenen de les variables següents:
1. dependència política: es dona als territoris que pertanyen administrativament a Catalunya, però no a l'Aragó;
  2. existència d'un subdialecte amb un perfil acusat: el pallarès o el tortosí són més resistents al canvi que el nord-occidental com a conjunt;
  3. proximitat territorial: les comarques veïnes de l'àrea oriental estan més exposades al canvi que les interiors;
  4. grau d'urbanització: les poblacions més grans, com els caps de comarca, són més proclius al canvi que els nuclis poblacionals petits;
  5. l'edat: els parlants més joves acusen una *exposició* més alta a la influència de l'estàndard central que els adults o els vells.

És evident que aquestes variables no poden explicar-ho tot i que l'història de cada parlant inclou d'altres factors que permetrien reconstruir les vies de penetració de les variants en expansió. Tot plegat, Massanell cartografia el territori del nord-occidental en tres zones: una de més resistent al canvi, les Terres de l'Ebre; una de més sensible, l'Alt Urgell, i una intermèdia, que aglutina les comarques ponentines de la plana lleidatana. És interessant de remarcar que l'estudi de Massanell insinua les connexions psicolingüístiques d'un procés de canvi lingüístic com aquest, per tal com es planteja amb quins mecanismes, entre actitudinals i discursius, els parlants prenen consciència que han adoptat variants foranes al seu dialecte tradicional i el conceptuen o n'expliquen les causes.

Massanell conclou l'estudi amb una reflexió interessant sobre la dinàmica dels canvis interdialectals en català. Si en unes poques generacions l'orientalització del nord-occidental es consuma, el català del Principat s'haurà reunificat quant als sistemes morfològics diferenciats. Però ara l'estabilitat jugarà a favor de les variants més evolucionades de l'oriental, que no es van acabar d'imposar fins ben entrada l'edat moderna. Per a l'autora, el canvi no té cap valor en si: no és intrínsecament bo o dolent. Però és rellevant pels efectes que se'n poden derivar, per les "...repercussions psicològiques que puguin produir-se a l'Aragó catalanòfon i al País Valencià" (Massanell 2012: 213). La idea és que el nord-occidental actua com un coixinet o baula d'enllaç, que connecta les varietats valencianes i aragoneses, més conservadores en les formes i amb més problemes d'adscripció a la consciència lingüística unitària, amb el català oriental, formalment més avançat i sociolingüísticament més dinàmic. Ambdós territoris quedarien així força més exposats a la disgregació patuesitzant i al particularisme secessionista. Reapareixen aquí els principis estructurals d'economia dels canvis lingüístics i reequilibri o homeòstasi interna del sistema, plausibles però d'impossible verificació empírica, en un sentit estricte. Aquí, però, aquesta visió se supedita al predomini explicatiu dels factors

causals extralingüístics. I en tot cas és una hipòtesi coincident amb les valoracions d'altres autors que alerten del perill que el català al País Valencià experimenti una forta involució en els dos vessants de la planificació lingüística, la que incideix en l'estatus i la que s'orienta envers el corpus (Pradilla 2008 i 2015; Pardines & Torres 2011; Darder 2015).

8. Revisió conceptual, reorientació metodològica

Una nova manera d'abordar els estudis integrats sobre les evolucions en el temps i l'espai del que avui són varietats més o menys cohesionades de la llengua catalana implicaria començar per la junció de les peces d'un trencaclosques inestable, en canvi permanent i mancat de patró o solució model. En la mesura en què ens sentim lligats per una continuïtat de temps i espai resulta quasi impossible de sostreure's a un itinerari prefixat. Les peces s'haurien d'acoblar amb molta més llibertat i no ens hauria de fer por que el resultat final no s'assemblés del tot a la imatge que teníem *in mente*. Imatge que molt sovint no ens hem forjat nosaltres, sinó que ens ha estat induïda per una instrucció anterior, o per unes constriccions gremials que no sabem com abandonar. Aquesta apel·lació al *deconstruccionisme* dels esquemes de continuïtat del temps i l'espai no té res de liquidacionista i és plenament compatible amb qualsevol plantejament ideològic.

Potser es veurà més clara la proposta següent. En lloc de múltiples i atomitzades comunitats de parla o d'una sola comunitat lingüística, hauríem de tendir a imaginar l'objecte de la nostra cerca com un *espai comunicatiu*, simbòlic i canviant, on s'esdevenen múltiples processos de comunicació verbal. No és merament un canvi de noms sense cap més efecte que el cansament dels termes obsolets i l'encís de les paraules noves. És una invitació a considerar dues idees més, a fi de completar el marc de la renovació conceptual que ens podem imposar si estrenyem els vincles entre les dues disciplines. En primer lloc, l'objecte d'una explicació integrada de com i per què es diversifica un microsystema de comunicació lingüística en un temps/espai discontinu comporta la descripció i l'anàlisi de les interaccions que mantenen tres tipus de repertoris:

- a. el dels sistemes formals articulats en diferents nivells, dels sons, fonemes i lletres als patrons textuais i les regles pragmàtiques que governen tot intercanvi comunicatiu;
- b. el dels contextos socials en què s'usen els repertoris formals de la llengua, amb els efectes corresponents;
- c. el dels esquemes de representació que generen els valors simbolicocohesius d'una llengua o llengües en concurrència.

Un segon conjunt d'interaccions que cal considerar separatament és el que vincula l'oralitat a l'escriptura. Entre alguns historiadors, i encara més entre força dialectòlegs, es dona un error de concepte d'allò més elemental, les conseqüències del qual són devastadores: equiparar l'oralitat amb l'escriptura i considerar que aquesta és la representació convencional de la llengua parlada. Tanmateix, l'escriptura no és la transcripció de la llengua parlada. És un canal de comunicació secundari respecte de la comunicació oral, però autònom i amb lògica pròpia, que interactua amb l'oralitat i acaba reconfigurant i ordenant, sobre unes bases noves, el conjunt d'aquells sistemes lingüístics que han segregat històricament algun tipus de codi escrit (Nadal 2005). Perdre de vista aquest axioma bàsic condueix directament al *populisme lingüístic*, si s'accepta l'expressió, que sovint han practicat dialectòlegs investits de poder institucional, cultural o acadèmic. És a dir, mena a vendre a la societat, per desconeixement o per interessos personals o polítics inconfessables, la fal·làcia que la normativa ha de reflectir la pretesa espontaneïtat o naturalitat de la llengua parlada i que es pot reformar amb quatre patacades una construcció normativa que s'ha alçat amb molt d'esforç, i segurament amb tants encerts com errors i desencontres.

La renovació de l'utilatge conceptual ha d'anar acompanyada d'un canvi dels procediments operatius i la metodologia de recerca. Dues idees bàsiques podríem apuntar: l'alternança de procediments d'anàlisi i de síntesi de les dades observables en un entorn espacial; una alternança que conservi plenament activa la seva densitat històrica. Aquesta aproximació ha de ser fragmentària i en tot cas decantar-se, si escau, per una heurística i metodologia eclèctiques, que incorpori les explicacions pluricausals. L'exclusiva aplicació de plantejaments hipoteticoductius, fonamentats en una axiomàtica teleològica, conculca el dret de l'investigador a assajar noves dreceres i hipoteca la capacitat de mantenir un cert diàleg amb l'objecte vivent de la recerca.

9. Uns altres valors ideològics

La integració del variacionisme geolectal i dels estudis d'història de la llengua hauria de permetre l'oxigenació conceptual i metodològica i també la renovació dels supòsits ideològics amb què es fabrica el discurs sobre la llengua en el seu ús concret. Enfront de les representacions de la llengua basades en la fluctuant pantalla del diasistema o del fonament nacional, s'hauria de jugar amb la idea que homogeneïtat i diversitat són els dos estats *quàntics* de tota llengua. No és pot refusar el principi que la llengua es reïfica per damunt de la seva diversitat efectiva. I aquesta diversitat no pot quedar abolida pels interessos del tacticisme normativitzador, que prima un model de llengua artificios.

D'altra banda, prendre consciència d'aquest íntima dialèctica implica també modular la veu discursiva incorporant-hi la convicció profunda que, lluny de bandejar les contradiccions, les hem de fer nostres, guiant-nos per l'esperit de les lògiques difuses (Massip & Bastardes 2012 i 2014). Això passa amb el contrast entre el nivell de categorització superior que imposen els processos de mundialització i el nivell de la supervivència immanentista, el de les formes més locals que percebem com a hiperdialectalitzades. Aquest contrast se n'ha anat en orris d'ençà que, per mitjà de la neutralització tecnològica del ciberespai, tota forma de comunicació verbal esdevé *glocal*. I, en una proporció molt semblant, hem d'entendre que, en lloc d'aferrar-nos a les nocions de *genuïnitat*, *interferència*, etc., derivades d'una distribució cognitiva que discriminava clarament entre *centre* i *perifèria*, un nou marc de valors ideològics invitaria a considerar els *marcs culturals* en un sentit antropològic i la separació, fins on és possible de separar-les, de les nocions operatives d'*identitat cultural*, *identitat lingüística* i *identitat política*.

Finalment, afegim que suggerir un nou marc de *topica ideologica* no implica que perdem de vista que en tota situació comunicativa cal diferenciar el pla de l'observador i el de l'objecte i que en tots dos podem identificar un nivell *etic* i un nivell *emic*, així com també uns patrons de representació ideològica, a confrontar amb les actuacions dels subjectes històrics. Sens dubte, la concurrència de diferents disciplines socials, a més de les ja al·ludides, ens ajudaria a acoblar millor aquest trencaclosques sense solució prèvia de què parlàvem.

10. Conclusions

1. Com a variables copresents en tota situació comunicativa, la dimensió diatòpica i la diacrònica s'actualitzen en cada context cultural i es materialitzen en l'activitat sociodiscursiva dels parlants. Ara bé, les referides dimensions s'han de diferenciar dels camps disciplinaris que les constitueixen cognitivament.
2. En l'era del ciberespai i la societat-xarxa, les coordenades de temps i espai s'han buidat parcialment de sentit. Això ha comportat canvis profunds en la producció i consum d'informació, en les pràctiques culturals i en la comunicació interpersonal. Mutacions que en conjunt encara són impredecibles, si bé hi ha treballs importants, sobretot en anglès, que intenten avaluar en quin sentit està canviant la llengua dels anomenats *adolescents digitals* (Tagliamonte 2016).
3. La integració plena de les dades diatòpiques en un discurs global sobre l'evolució del català és un horitzó a assolir. Una tal integració no implica tant fondre o soldar el que és de naturalesa diversa com adquirir consciència de les limitacions – nocionals, metodològiques, ideològiques i discursives – de cada àmbit, a fi de projectar-les en un esforç explicatiu més dens i travat. Aquest

objectiu resultarà més plausible en la mesura en què hi intervinguin uns camps tercers, com ara la sociologia del coneixement i l'anàlisi del discurs, disciplines imprescindibles per garantir la capacitat de falsació i d'autocrítica.

4. Avançar en aquesta direcció és un repte ambiciós que planteja múltiples interrogants i no resulta fàcil de traslladar a àmbits com la comunicació o la docència, on els condicionants socioeconòmics, els canvis polítics o fins i tot el reduccionisme dels formats tecnològics van en detriment del pensament complex.

Referències bibliogràfiques

- Bourdieu, Pierre. 2008. *¿Qué significa hablar? Economía de los intercambios lingüísticos*. Madrid: Akal.
- Colomina, Jordi. 1999. *Dialectologia catalana: Introducció i guia*. Alacant: Universitat d'Alacant.
- Darder, Laia. 2015. "La variació lingüística en els mitjans audiovisuals com a estratègia conscient." *Treballs de sociolingüística catalana*, 25: 303–316.
- Giddens, Anthony. 1991. *Modernidad e identidad del yo: el yo y la sociedad en la época contemporánea*. Barcelona: Península.
- Hine, Christine. 2004. *Etnografía virtual*. Barcelona: UOC.
- Kaplan, Robert D. 2013. *La venganza de la geografía. Cómo los mapas condicionan el destino de las naciones*. Barcelona: RBA.
- Massanell, Mar. 2001. "Morfologia flexiva actual de la Seu d'Urgell i Coll de Nargó: Estadis en el procés d'orientalització del català nord-occidental." *Zeitschrift für Katalanistik* 14: 128–150.
- Massanell, Mar. 2009. *La progressió d'isoglosses d'est a oest en el català del Principat: sis estudis de cas*. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Massanell, Mar. 2012. "Feve temps que no diva tants verbs!" *Manteniment i transformació de paradigmes verbals en el català nord-occidental del tombant de segle*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Massanell, Mar i Joan Veny. 2002. *Dialectologia catalana*. Barcelona: UOC.
- Massip-Bonet, Àngels i Albert Bastardas (eds.). 2012. *Complexity Perspectives on Language, Communication and Society*. Berlin: Springer.
- Massip-Bonet, Àngels i Albert Bastardas (eds.). 2014. *Complejica. Cerebro, sociedad y lengua desde la transdisciplinariedad*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Morin, Edgar. 2002. *El método IV. El conocimiento del conocimiento*. Madrid: Cátedra.
- Nadal, Josep M. 2005. *La llengua sobre el paper*. Girona: CCG Edicions.
- Pardines, Susanna i Nathalie Torres. 2011. *La política lingüística al País Valencià. Del conflicte a la gestió responsable*. València: Fundació Nexa.
- Pradilla, Miquel Àngel. 2008. *Sociolingüística de la variació i llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Pradilla, Miquel Àngel. 2015. *La catalanofonia. Una comunitat del segle XXI a la recerca de normalitat lingüística*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Sennett, Richard. 1977. *The fall of public man*. New York: Knopf [Traducció castellana: *El declive del hombre público*. Barcelona: Anagrama, 2014].
- Tagliamonte, Sali A. 2016. *Teen Talk. The Language of Adolescents*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Veny, Joan. 1985. *Introducció a la dialectologia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Viaplana, Joaquim. 2002. *Dialectologia*. València: Universitat de València.
- Wagensberg, Jorge. 1985. *Ideas sobre la complejidad del mundo*. Barcelona: Tusquets.
- Wagensberg, Jorge. 2014. *El pensador intruso. El espíritu interdisciplinario en el mapa del conocimiento*. Barcelona: Tusquets.

La perspectiva diastràtica en la *Gramàtica de la llengua catalana. descriptiva, normativa, diatòpica, diastràtica* (1994), d'Antoni M. Badia i Margarit

Joan Costa Carreras
Universitat Pompeu Fabra

Badia (1994) presents his grammar as *diastratic*, by which he means the distribution of variants into three stylistic *levels*. This use moves him away from the tradition, in which *diastratic* means social dimension. Therefore an analysis of the references Badia provides has been done to find out whether there is any clue in them to understand this decision. None of them use the term *diastratic*. So, two questions arise: where had he known it? Why did he decided to change its meaning? Our hypothesis are that (1) it is plausible that he read Flydal (1952) and/or Coseriu (1981), and (2) having to choose a fourth adjective meaning 'dealing with stylistic variation', he decided to set up a personal concept for functional variation.

1. El terme *diastràtic* en Badia (1994) per a referir-se a la variació funcional

El 1994 Antoni Badia i Margarit publicà l'obra *Gramàtica de la llengua catalana. descriptiva, normativa, diatòpica, diastràtica*, una obra que pretén descriure d'una manera exhaustiva la variació de la llengua catalana i que ha estat àmpliament difosa i tinguda com a obra de referència per estudis posteriors. David Paloma i l'autor d'aquest text fa més de tres anys que analitzem la distribució funcional que Badia fa de les variants lingüístiques (Costa 2018; Paloma 2018) i no ens havíem plantejat per què aquest autor fa servir el terme *diastràtic* precisament per a referir-se a aquesta variació *funcional*.

Badia justifica el caràcter "diastràtic" de la seva obra en l'apartat "Abast material" (1994: 72–75). El primer que cal destacar és la sinonímia que practica: "estil", "estrats en què es concreten les maneres de fer servir la llengua", "formulacions",

“llengua”, “llenguatge”, “modalitat”, “nivell d’expressió”, “parlar”, “registre expressiu” i “to.” Això es podria explicar per la voluntat de no cansar el lector, que pot concretar d’aquesta manera per la seva explícita manca de compromís amb alguna escola teòrica determinada: “coneixedor de tantes innovacions remarcables en les ciències del llenguatge, he deixat, simplement, que em fessin pensar, abans d’escriure. I, encara: de totes aquestes idees gramaticals, he assajat d’assumir-ne més el fonament teòric que les manifestacions externes.” (Badia 1994: 11–12.)

L’autor parteix de la premissa que aquesta variació “diatràtica” és “vertical”, amb el “registre literari més elevat” al capdamunt “N1”, seguit en ordre descendent dels nivells “corrent (N2) i col·loquial (N3).”

Atès que *estrat* és el terme que dona lloc al quart adjectiu del subtítol de la gramàtica, analitzarem els dos fragments on és usat (*ibid*: 72): (1) “[...] una altra finalitat del llibre és de descriure els estrats en què es concreten les maneres de fer servir la llengua” i (2) “[...] estrats que precisament anomenem de llenguatge corrent.” El fragment (1) permet veure que es podria intercanviar amb qualsevol dels altres sinònims que fa servir; el (2) suggereix que el llenguatge corrent es pot subdividir en diferents “estrats.”¹

El fet és que el subtítol de la gramàtica deixa de banda la dimensió social de l’ús, que és un dels eixos fonamentals de la sociolingüística contemporània (Flydal 1952; Gregory & Carroll 1978; Coseriu 1981; Colomina 1985 i Boix & Vila 1995). No distingir entre *estrat* com a ‘grup social’ i *registre* com a ‘situació comunicativa’ no permet donar compte del fet que almenys l’N3 varia segons almenys alguns grups socials: de coneixements de llengua, de nivell cultural, de classe social, de lloc, d’edat o de gènere.

Badia afirma també: “els nivells expressius seran reduïts a tres, independentment de les finalitats i de les característiques dels missatges” (*ibid*: 73). Es fa difícil entendre a què es refereix amb els mots *finalitats* i *característiques*: ¿cal entendre que amb el primer al·ludeix les funcions comunicatives de Jakobson o el *tenor* de la sociolingüística funcional? El segon és massa genèric per poder-lo valorar.

I continua: “Sovint hi ha diferències regionals en la consideració social dels elements gramaticals en joc. Allò que és vulgar en un indret no sempre ho és en un altre [...]” (*ibid.*) Amb el risc de ser massa escrupolosos, creiem necessari fer una anàlisi pragmaticosemàntica del sintagma “consideració social” en aquesta frase. Pot voler dir ‘la consideració que els grups socials tenen dels elements gramaticals en joc’ o ‘la consideració que es fa de la distribució social dels elements gramaticals en joc’. L’exemple sobre la *vulgaritat* ens porta al terreny del *to* del registre. Aquesta anàlisi, sembla confirmar-la el mateix autor quan a la pàgina següent

1. Pairoli (1997: 69) confirma la confusió entre variació social i variació funcional. Dec aquesta informació a David Paloma.

diu: “les llengües que més disposen de situacions de N1 tenen més assegurats el reconeixement extern de la unitat, el respecte d’altri i la coherència d’estructura” (*ibid*: 74). Si parla de “situacions”, som en el terreny de la variació funcional, no de la social – lligada als parlants. I abans quan diu “llengua produïda al N1”, ens situa figuradament en un lloc/situació – no diu *produïda pel N1*, que seria un agent. I conclou:

1. Tothom hi trobarà l’expressió convenient per a cada situació idiomàtica [...], les diverses modalitats (de lloc i de nivell) hi tindran cabuda (de manera que potser serà millor d’abandonar les que no hi són sancionades en una categoria o altra, si no volem sortir del marc de la llengua estàndard, pròpia de tota la comunitat parlant) [...]. (Badia 1994: 74–75)

Tal com acabem de dir més amunt, el sintagma *consideració social* ens situa en la variació funcional. Aquesta consideració és social – hi ha consens a considerar elevat, corrent o col·loquial un missatge –, però les dimensions dels missatges són aquestes tres, que estan lligades a la situació comunicativa.

Pel que fa a l’estàndard, ¿cal plantejar-se si el relaciona explícitament en algun moment amb algun “nivell”? No el defineix, però segons l’“índex de matèries”, precisament en les pàgines 67–75 tracta l’“estandardització.” Aquí, com que diu que és “pròpia de tota la comunitat parlant”, en dóna una perspectiva social: és de tothom en general i de ningú en particular.

Badia fa servir la paràfrasi “descripció i normativa [...] modalitats d’ús (geogràfiques i socials)” per definir la seva gramàtica (*ibid*: 74), paràfrasi que inclou els quatre conceptes que corresponen als quatre adjectius del títol: *descriptiva*, *normativa*, *diatòpica* i... *diastràtica*. En aquest cas el lector dedueix aquesta correlació, però abans constantment ha estat parlant de “situació” – fins i tot escriu “situació N1.”

La vacil·lació que s’ha observat fins ara es manifesta plenament en el fragment següent:

[...] en el llenguatge corrent (modalitat oral), la forma *lo* és pràcticament universal en l’ús espontani de la llengua: no estranya ningú i ningú no s’hi sent estrany. [...] a molta gent de formació poc sòlida li sembla impossible que els girs al·ludits [amb *lo*] puguin ésser reemplaçats per d’altres d’equivalents.

[...] la llengua escrita evita [...] l’article neutre. Ara bé, aquest tractament es fa per formació escolar i per disciplina. Ho prova que a zelosos conreadors de la llengua, que no posen mai un *lo en allò que escriuen, se’ls escapa a cada pas la nefanda forma quan enraonen despreocupadament [...]. (Badia 1994: 453–454)

Creiem que en aquest fragment, Badia conjuga adequadament els plans següents:

- a. La diastratia, distingint entre els grups socials relatius a l'alfabetització en català (“la gent de formació poc sòlida” enfront dels “zelosos conreadors de la llengua” i les “persones cultes”), els quals, però, queden igualats en la conversa familiar pel que fa a l'ús de *lo*: “és pràcticament universal en l'ús espontani de la llengua: no estranya ningú i ningú no s'hi sent estrany.”
- b. La diafàsia, que és el que distingeix tots dos grups: només els “zelosos conreadors de la llengua [...] no posen mai un *lo en allò que escriuen”; però “se'ls escapa a cada pas la nefanda forma quan enraonen despreocupadament.”

Arran de possibles fragments com aquest, caldria ampliar el subtítol de l'obra: *descriptiva, normativa, diatòpica, diastràtica* i *diafàsica*, perquè la *diastratia* es refereix a la variació que identifica els grups socials, mentre que la variació lligada a les situacions comunicatives rep algun dels noms següents: *estilística, de registre, funcional, diafàsica* o *diatípica*.

Atès que Badia cita bibliografia en la gramàtica (*ibid*: 33 i s.), n'hem fet un repàs exhaustiu, així com de la que esmenta a Badia (1988). També hem rellegit textos seus anteriors i simultanis a la gramàtica. El resultat ha estat que enlloc no s'utilitza cap dels termes de la sèrie amb el prefix *dia-* (excepte *diacronia*): *diatopia, diastratia* i *diafàsia*.

Aleshores sorgeixen dues preguntes: d'on treu Badia el terme *diastràtic* i per què el fa servir en el sentit de ‘funcional’. La hipòtesi per respondre la primera pregunta és que és molt versemblant que li arribés directament de la lectura de Flydal (1952) o de Coseriu (1981), o indirectament, ja que és un terme no gaire rar en els estudis sociolingüístics (Colomina 1985; Boix & Vila 1995: 55, etc.). La possible resposta a la segona pregunta és que decidís crear aquest neologisme semàntic per una necessitat denominativa en el subtítol de l'obra. Els tres primers adjectius que hi figuren són clars i amb una tradició consolidada: *descriptiva, normativa* i *diatòpica*. En la *Gramàtica*, per referir-se a les diferents categories de variació funcional, Badia fa servir les deu denominacions esmentades en el segon paràgraf d'aquest apartat. Dels possibles adjectius candidats a figurar en el subtítol, ja es veu que només serien acceptables *estilística, (dia)(e)stràtica* i *funcional*. La nostra hipòtesi és que l'autor devia pensar que els sintagmes *gramàtica estilística* i *gramàtica funcional* serien mal interpretats. Aleshores només li quedava *gramàtica diastràtica*.²

2. Quedaria per saber si Badia coneixia els termes *diafàsic* i *diatípic*. ¿Com rebria el públic una “gramàtica diafàsica” o “diatípica”? Consultats per nosaltres els responsables de l'editorial ens van dir que no recordaven que el subtítol fos motiu de discussió entre l'editorial i Badia. El que sí que ens han confirmat és que el *Diccionari.cat* va incorporar en aquella època els mots *diafàsic, diastràtic* i *diatípic*.

Aquesta decisió de neologia semàntica pot sorprendre, però es pot situar en paral·lel a la llibertat intel·lectual i acadèmica que Badia mateix s'atorga (v. més amunt) i que, per exemple, li permet crear una categoria diatòpica discrecional “Ca” que agrupa els parlars del Principat – centrals (“Cr”) i nord-occidentals (“Cc”) junts.

2. Les fonts de Badia (1994) pel que fa a la variació funcional³

2.1 Estudis gramaticals rellevants en la història de la lingüística segons Badia

Un cop vist l'ús que Badia fa de *diastràtic*, analitzem els autors que cita en les pàgines introductòries. A les pàgines 9–10, addueix com a raó per elaborar la seva gramàtica “l'evolució i l'estat actual dels estudis gramaticals” des de 1933, entre els quals destaca “Ferdinand de Saussure (1916), Leonard Bloomfield (1933), Nikolai Trubetskoi (1939), Louis T. Hjelmslev (1943), Noam Chomsky (1957)”⁴ i conclou que “els nous punts de vista ben poc s'han reflectit en una obra de caràcter general.” (*ibid.*:10) Cal deduir, doncs, que ell els té en compte com a base teòrica, sobretot a partir de l'última afirmació. El fragment que hem citat al § 1 (*ibid.*:11–12) ens autoritza a deduir-ho. Per tant, hem repassat amb atenció com tracten aquests autors la variació intralingüística.

Abans, però, d'entrar a comentar cada autor, cal dir que no descobrim res si fem notar que els quatre primers lingüistes esmentats són els representats més importants de l'estructuralisme de la primera meitat del segle xx. I en l'apartat “Bibliografia complementària” (*ibid.*:36), Badia cita Alcina Franch & Blecua (1975), Gougenheim (1939) i Grevisse (1964), que d'una manera més o menys declarada segueixen la teoria de Saussure. I, encara, en la gramatografia catalana, Manuel Sanchis Guarner (1950: 27) reflecteix aquesta concepció de base. Badia mateix (1988) explica el seu aprofitament d'aquestes lectures:

---

3. Badia afirma que “[...] distingir matisos diastràtics en l'ús de la llengua és una comesa altament delicada. I si ja ho és prou en els nivells extrems [...], les coses es compliquen molt i molt quan ens movem en els nivells mitjans o del llenguatge més corrent. N'existeixen pocs precedents en els treballs gramaticals, i tots tenim consciència que de fet es tracta d'un camp per artigar.” (*ibid.*: 73) ¿Es refereix com a “precedents” a *Llengua standard i nivells de llenguatge*, de López del Castillo (1976)? No essent-ne segura la identificació, els deixem de moment fora de la nostra recerca.

4. Com de seguida es veurà, el pes important en la visió de Badia és l'estructuralisme. Per tant, havent-hi a més restriccions d'espai, deixem per a futures recerques la possible influència de Chomsky.

Amb tot, si vaig procurar atendre a diverses orientacions en la investigació no va ser per frivolitat. Allò que en més d'una ocasió he denominat les meves *vel·leïtats estructuralistes* obeeïen a alguna cosa que per a mi era un veritable imperatiu de consciència: contribuir que en català trobessin expressió les diferents escoles i posicions lingüístiques que havien anat apareixent en el món científic. És clar que ho vaig fer més com un deure patriòtic que com a resposta a un plantejament raonat, la qual cosa implica que sovint he treballat sense la preparació adequada.

(Badia 1988: 24; traducció catalana del Recull d'articles d'Antoni M. Badia i Margarit, web de l'IEC.)

Avisem ja d'entrada que cap d'aquests lingüistes o gramàtics fa servir els termes *diatopia*, *diastratia* o *diafàsia*, que van encunyar Flydal (1952) i sobretot Coseriu (1981). (V. § 4.)

Entrant en la cerca del terme diastràtic, veiem que en el *Cours de linguistique générale* (1916), de Saussure destaca en primer lloc la visió social del llenguatge (1916: 25). En segon lloc és pertinent subratllar el desenvolupament que Saussure fa del concepte *llengua literària*: des d'un punt vista social, llengua de tota la comunitat lingüística. i des d'un punt de vista funcional, “cultivée” a partir d'una varietat diatòpica, que s'acabarà oposant a les altres:

L'unité linguistique peut être détruite quand un idiome naturel subit l'influence d'une langue littéraire. Cela se produit infailliblement toutes les fois qu'un peuple arrive à un certain degré de civilisation. Par *langue littéraire* nous entendons non seulement la langue de la littérature, mais, dans un sens plus général, toute espèce de langue cultivée, officielle ou non, au service de la communauté toute entière. Livrée à elle-même, la langue ne connaît que des dialectes dont aucun n'empiète sur les autres, et par là elle est vouée à un fractionnement indéfini. Mais comme la civilisation [...] multiplie les communications, on choisit, par une sorte de convention tacite, l'un des dialectes [...]

(Saussure 1916: 267.)

Pel que fa a *Language*, de Bloomfield (1933), cal dir que la variació hi és constantment present:

- a. Els judicis de gramaticalitat i de correcció són “merely a part of the linguist's data” (Bloomfield 1933: 22).
- b. “The most striking line of cleavage in our speech is one of social class” (Bloomfield 1933: 22). Per referir-se a aquest *cleavage* fa servir la metàfora dels *estrats*: “Even in smaller and less stratified speech-communities [...], the speaker knows which variants will do him better service” (Bloomfield 1933: 496).
- c. “These differences are crossed by less important divisions of technical occupation” (Bloomfield 1933: 49): és més rellevant la variació social que la funcional.

- d. La distinció entre la variació social i la funcional no sempre és clara: “various groups of non-standard speakers have their own speech-forms. Occupational groups [...] have [...] their own technical language. [...] law-breakers [...] If the special group is at odds with the rest of the community, it may use its peculiarities of speech as a *secret* dialect” (Bloomfield 1933: 50).
- e. La classificació – simultàniament amb criteris socials i criteris funcionals – de “the main types of speech in a complex speech-community can be roughly classed as follows: (1) *literary standard*, [...]; (2) *colloquial standard*, [...] (3) *provincial standard* [...] (4) *sub-standard* [...] (5) *local dialect* [...]” (Bloomfield 1933: 52).
- f. Hi ha alguna mena de continuïtat ascendent entre “formal speech” i “writing”, registres que comparteixen la preferència per les “learned forms, up to a certain degree: he who uses too many learned forms is a stilted speaker or a tiresome writer” (Bloomfield 1933: 152–153).
- g. Els grups socials adapten la seva manera de parlar a la situació comunicativa: “the users of slang forms are young persons, sportsmen, gamblers, vagrants, criminals, and, for that matter, *most other speakers in their relaxed and unpretentious moods*” (Bloomfield 1933: 154; la cursiva és nostra).
- h. D’una manera hiperbòlica, l’autor afirma que “in the last analysis, every speech-form has its own connotative flavor for the entire speech-community” (Bloomfield 1933: 155).
- i. Fa servir el terme *variant*, principalment lligada a factors socials: “The normal speaker faces a linguistic problem whenever he knows variant forms which differ only in connotation [...] the undesirable variants [*incorrect*] [...] are not used in the speech of socially more privileged groups.” (Bloomfield 1933: 496).

El següent autor esmentat per Badia (1994) és Nikolai Trubetskoï (1939). Creiem rellevants per al tema que ens ocupa les informacions següents:

- a. “L’acte de parole est toujours concret; il a lieu à un endroit déterminé et à un moment déterminé” (Trubetskoï 1943: 1).⁵
- b. El concepte de “Phonostylistique” (Trubetskoï 1943: 16).
- c. La importància de la variació social, la que identifica els parlants, i, secundàriament, de la funcional, lligada a la situació comunicativa – “le contenu et la forme de la conversation” –: “Par ces procédés sont indiqués par ex. l’appartenance à un groupe d’âge déterminé, à une classe sociale, ou encore le sexe, le degré de culture, ou enfin la provenance locale du sujet parlant, toutes

5. Citem per la versió francesa de 1943 preparada per Cantineu i amb un prefaci de Martinet – amb el nom de l’autor transcrit *Troubetzkoy* –, i no per l’original en alemany de 1939 difós pel Cercle de Praga que esmenta Badia a la pàgina 10.

particularités essentielles pour la structure interne de la communauté linguistique, ainsi que pour le contenu et la forme de la conversation.” (Trubetskoï 1943: 18–19).

- d. El concepte de “langue littéraire normalisée” (Trubetskoï 1943: 22).
- e. El concepte de *variant estilística*: “Les variantes pertinentes pour le style expriment les différences entre divers styles de langage [...] Par des variantes stylistiques peuvent être caractérisés des styles de langage, non seulement émotionnels, mais aussi sociaux: par ex. dans la même langue il peut exister côte à côte une variante populaire, une variante distinguée et une variante stylistiquement neutre du même phonème; de sorte qu’à ces variantes on reconnaît le degré de culture ou la classe sociale du sujet parlant.” (Trubetskoï 1943: 47–48)

Pel que fa a Louis T. Hjelmslev, només a *El lenguaje* (1963: 50) (i no en l’obra de 1943, que Badia cita) hi ha una referència a la diacronia – “los signos que se han empleado en francés” –, a la variació funcional o social – “en los diferentes oficios o los diferentes medios” – i a la geogràfica – “las diferentes regiones.”

2.2 La “Guia bibliogràfica” de Badia (1994)

A les pàgines 35–36, Badia presenta una llista de gramàtiques, entre les quals destaquen les de Pompeu Fabra, Francesc de Borja Moll i Manuel Sanchis Guarner. Si mirem com aquestes gramàtiques tracten la variació intralingüística, en Fabra hi trobem el següent (Costa 2009: 287–289):

- a. El tipus de variació més rellevant en la tasca codificadora de Fabra és la funcional, començant per la definició de *llengua literària*, que estableix el que ara se’n diu un contínuum entre els registres extrems i lliga registre formal al canal escrit.
- b. Fabra reconeix en la llengua de la literatura una diversitat de registres.
- c. Molts criteris de codificació fabrians tenen a veure amb la variació funcional.
- d. L’aspecte més rellevant de la variació funcional és el factor del canal del registre.
- e. Fabra considera que cal partir de la llengua oral contemporània.
- f. La tercera mena de variació quantitativament és la social, ja que en els textos fabrians apareixen bastants grups rellevants per actituds o comportaments sociolingüístics.

Una altra gramàtica esmentada per Badia és Moll (1937).⁶ En aquesta obra, s'al·ludeix constantment a la variació social i funcional amb les expressions següents: *llenguatge parlat, llenguatge escrit, llengua literària, del poble i dels grans escriptors baleàrics, mallorquí vulgar o escrits de caient popular*.

Pel que fa a Sanchis Guarner, ja Ferrando (1993) n'identifica l'estructuralisme subjacent i esmenta els quatre registres que Sanchis estableix:

un d'elevat, vàlid per a tota la comunitat lingüística i de caràcter predominantment escrit, que anomena literari, i en el qual és possible la concurrència de més d'una forma; un de mitjà – l'estàndard valencià per antonomàsia –, vàlid per a tota l'àrea regional i de caràcter tant oral com escrit, que seria l'expressió acurada del llenguatge viu; i dos de caràcter no estàndard, que sol denominar subdialectal i vulgar, fonamentalment però no exclusivament orals i no aptes per a la comunicació oral. El subdialectal, que també rep el nom de comarcal, reflectiria el llenguatge popular genuí, sintàcticament descurat, i els trets característics dels diversos parlars comarcals que trobem en les obres costumistes [...]. El registre vulgar reflectiria el llenguatge popular deturpat pels vulgarismes i pels castellanismes [...].
(Ferrando 1993: xxii)

2.3 La “Bibliografia complementària” de Badia (1994)

A la pàgina 36, cita Alcina Franch & Blecua (1975), Gili Gaya (1948), Gougenheim (1939), Grevisse (1964), la Real Academia Española (1973) i Tesnière (1959).⁷ Gougenheim (1939) destaca perquè fa una exposició sistemàtica de les *oppositions stylistiques* dels morfemes, aplicant disciplinadament l'estructuralisme. Gili Gaya (1948) subratlla la importància de l'estudi del llenguatge infantil i de l'aprenentatge de la llengua, amb alguna referència a factors socials i funcionals (*vulgar, literari*). En Grevisse (1964), destaca l'abundància en l'ús dels termes *populaire* i *familier* – de vegades coordinats, de vegades separats –, sense definir-los, però.⁸ Pel que fa a la Real Academia Española (1973: 9), el fet de començar parlant del “signo lingüístico. Lengua y habla”, la situa en un estructuralisme de fons, com

6. En el moment de redactar aquestes ratlles, no hem tingut temps de consultar l'obra de 1968, que Badia també esmenta.

7. El primer comentari que no podem evitar de fer és que cita obres molt antigues – la més moderna s'havia escrit dinou anys abans –, tot i que n'hi ha edicions més modernes; restaria saber per què. En qualsevol cas, sembla que aquesta llista és la base teòrica més directa (deixant de banda els quatre estructuralistes esmentats com a fites de l'evolució dels estudis gramaticals) sobre la qual Badia es fonamenta.

8. A diferència, p. ex., de l'edició del 2007, ampliada per André Goosse, on hi ha una àmplia teorització sobre els conceptes de *niveau* i de *registre*.

també hi queden Alcina Franch & Blecua (1975: 9), que declaren haver escollit “un moderado estructuralismo como marco teórico” i declaren que:

En ningún caso se ha pretendido fijar normas de uso; en muchos, se ha señalado el nivel de lengua en que tal construcción es usual, porque se entiende como una de las tareas fundamentales de la enseñanza. De una manera general, se ha pretendido describir principalmente el español estándar de la Península entre gentes de cultura. Alcina Franch & Blecua (1975: 11–12)

De Tesnière (1959), el més important és que el seu funcionalisme coincideix amb el de Badia (1994), ja que la variació només hi és present d’una manera escadussera.

2.4 Altra bibliografia esmentada per Badia en altres textos

Badia (1988) esmenta la seva participació en la traducció espanyola de Vendryes (1921) que va veure la llum el 1958 i el descobriment de Weinreich (1953).⁹ D’acord amb els nostres interessos de recerca, destaquem del primer la visió completa que dóna de la variació intralingüística:

- a. Donada la seva immensa diversitat és impossible estudiar la llengua oral (Vendryes 1921: 257–258).
- b. Malgrat això, descriu en profunditat la dimensió geogràfica i social d’aquesta diversitat i les seves relacions – sense destacar-les, però – amb la funcional, sobretot pel factor del camp, especialitzat o no (Vendryes 1921: 263–264).

Weinreich (1953) analitza el que anomena *diglòssia* en el marc de l’estructuralisme, connectant sistemàticament les complexíssimes relacions entre variació social i funcional.

3. La variació en altres textos de Badia

Per completar la visió de la concepció que Badia té de la variació social i funcional, s’han llegit els textos Badia (1977), Badia (1982a), Badia (1982b) i Badia (1995). El primer és una reflexió sobre les relacions entre gramàtica normativa i gramàtica descriptiva en la història del català fins al 1977 que distingeix certs grups socials – “els erudits”, “la via popular” i “el vulgarisme” – que intentaven codificar

---

9. Gràcies a Esteve Clua, hem descobert que, segons Colomina (1985), Badia va fer “comentaris i suggeriments [...] molt profitosos a l’hora d’elaborar la versió definitiva” d’aquesta obra, en la qual Colomina usa *diastràtic* i *sinstràtic* però sense citar ni Flydal 1952 ni Coseriu 1981. No hi usa *diafàsic*, que hàgim trobat. Seria una mostra més d’una obra que Badia havia llegit i que conté el terme *diastràtic*.

el català a final del segle XIX. Badia afirma que Fabra “estudià a fons la llengua (antiga i moderna, comuna i dialectal, escrita i parlada, i literària i col·loquial)” (Badia 1977: 42).

Badia (1982a) fa servir els conceptes de *català planer però correcte, estil d’idioma comú, llengua comuna literària, llengua comuna escrita* (o *llengua de cultura*), *llengua literària, llengua parlada*, que han d’ocupar el seu lloc en la “jerarquia que és obligat d’establir” (pàg. 97).

Badia (1982b) planteja com un problema del català actual “la distància entre llengua literària i llengua col·loquial” (pàg. 110). A partir de la metàfora del “fonamental paral·lelisme” entre la “llengua literària” i la “llengua familiar”, que han d’estar en una “combinació harmònica”, desenvolupa una al·legoria per parlar de la història del català: la situació de 1982

ha tornat a reduir les manifestacions de la llengua a les dues paral·leles típiques. [...] els mitjans d’ensenyament i de difusió han esdevingut insuficients [...] manquen una colla d’ocasions per a la llengua escrita intranscendent, i, al mateix temps, per a la relació de la llengua literària amb totes les capes culturals del país. Conseqüència: la llengua literària [...] tendeix a fer-se més alambinada. [...] la contaminació del català [pel castellà]. Conseqüència: la llengua parlada tendeix a fer-se més vulgar i plebea. (Badia 1982b: 111.)

El text Badia (1995) és la introducció que fa, com a president de la Secció Filològica, a la primera edició del *Diccionari de la llengua catalana*. És rellevant analitzar aquest text, perquè devia ser si fa no fa contemporani de la redacció de Badia (1994). Destaquen entre els termes classificables com a socials, el terme *popular* – contraposat ocasionalment a altres grups socials – i, en segon lloc, *medi*. Des de la perspectiva de la variació lligada a la situació comunicativa, destaca la general alternança entre els termes *estil, llenguatge, nivell, parlars, registre, to i ús*. Cal constatar l’absència dels termes *col·loquial, familiar i informal*. Pel que als termes *estàndard i llengua comuna*, classificables alhora com a socials i funcionals, els fa servir dues vegades cada un en vint-i-tres pàgines.

4. L’establiment del concepte de *diastràtia* en la lingüística estructuralista

Tal com ha quedat demostrat fins en aquest punt de l’exposició, la tradició gramatical i lingüística que cita Badia o a la qual se sap que va tenir accés no fa servir els termes *diatòpic, diastràtic i diafàsic*. Flydal (1952) es proposa estendre a les dimensions espacial i social de la variació l’oposició *diacronia-sincronia* que Saussure va establir per a la dimensió cronològica. Per analogia, doncs, amb el terme saussurià, Flydal crea els termes *diatòpic i diastràtic*.

Coseriu (1981) va més enllà i completa la sèrie amb el terme corresponent a la variació estilística i funcional: *diafàsic*. L'autor és rotund: “todo hecho lingüístico está determinado también por su pertenencia a un dialecto, a un nivel, a un estilo (o a varios a la vez)”¹⁰ (Coseriu 1981: 24.). Pel que fa a les dimensions socials i funcionals, el plantejament de Coseriu es fa complex però, com es veu en el fragment, acaba distingint clarament entre *nivell* i *registre*. Vegem què en diu:

unidades *sinstráticas* o *niveles de lengua* (por ejemplo, “lenguaje culto”, “lenguaje de la clase media”, “lenguaje popular”, etc.); y unidades *sinfáticas* o *estilos de lengua* (por ejemplo, “lenguaje familiar”, “lenguaje solemne”, etc.). A los estilos de lengua también pertenecen los “lenguajes de grupo” que puedan distinguirse en el mismo nivel sociocultural (o independientemente de los niveles); por un lado los “lenguajes” de los grandes grupos “biológicos” (“lenguaje de los varones”, “lenguaje de las mujeres”, muy diferentes en ciertas comunidades) y de las generaciones (“lenguaje de los adultos”, “lenguaje de los niños”, etc.); por el otro, los “lenguajes” de los grupos sociales y profesionales. Los tipos muy generales de estilos conexos, correspondientes a aspectos amplios de la vida y de la cultura y a tipos conexos de circunstancias (por ejemplo, “lengua hablada”, “lengua escrita”, “lengua literaria”), pueden llamarse *registros idiomáticos*. (Coseriu 1981: 12)

En la sociolingüística actual és una premissa acceptada que hi ha varietats que identifiquen els parlants i varietats que van lligades a la situació comunicativa: entre les primeres hi ha les varietats històriques, les geogràfiques i les socials – en un sentit molt ampli –; les segones són les varietats funcionals, estils o registres. De seguida es veu que haurien de ser considerades identificadores dels parlants les varietats diacròniques, les diatòpiques i les diastràtiques de Coseriu, mentre que les diafàsiques són les que s'adapten a la situació comunicativa.

Si és així, això és incompatible amb el que diu Coseriu sobre els “lenguajes de grupo.” Els llenguatges de grup del mateix nivell sociocultural – els llenguatges dels homes, de les dones – i de les generacions *identifiquen* aquests grups; no estan lligats a cap situació comunicativa. Per tant, segons qui escriu aquest text, serien varietats dialectals o en termes de Coseriu *nivells*. El que sí que és cert és que és més adequat conceptualment considerar-los subcategories del nivell sociocultural i que difícilment es deixen denominar *nivells* – per la concepció vertical que comporta aquest terme. Així, es pot parlar, per exemple, de dona/home jove/adult de classe popular/mitjana/alta.

10. Sorprèn que en cap moment no faci referència al concepte de *norma* com a categoria intermèdia entre la *langue* i la *parole*. ¿No té cap relació amb els conceptes de *sintopia*, *sins-tratia* y *sinfàsia*? Caldria rellegir “Sistema, norma y habla” (1952) i altres treballs seus sobre el canvi lingüístic.

Coseriu també dóna la possibilitat que aquests llenguatges de grup es puguin establir “independentemente de los niveles” (pàg. 12). Això només es pot entendre com la possibilitat de classificar la població, no començant pel nivell sociocultural, sinó per l’edat, el sexe, etc.

Una dificultat específica, però, és la que posen les varietats parlades pels grups professionals, atès que generalment fan servir un registre especialitzat: en principi, doncs, caldria considerar el que parlen, com a professionals, una varietat diafàsica determinada bàsicament pel contingut. Però els grups professionals, els centres de treball en sentit ampli, acostumen a desenvolupar varietats que els identifiquen, i aleshores seriem en el terreny diastràtic.

5. Conclusions

Les primera pregunta que hem intentat respondre en aquest treball és per què Badia fa servir *diastràtic* per referir-se a la varietat funcional, cosa que contradiu l’ús establert en la sociolingüística actual. Un cop hem comprovat que és així, la pregunta següent és d’on treu aquest terme, si en la bibliografia que cita no hi surt i ell en altres textos anteriors o simultanis no el fa servir. La informació rellevant que Badia (1994) rep de les fonts que reconeix és:

- a. Bloomfield i Trubetzkoi recullen de Saussure el concepte de *langue littéraire* i la importància de la variació social i els amplien, relacionant-los, quan convé, amb la diversitat funcional – sobretot Trubetzkoi.
- b. En les obres de Fabra, Moll i Sanchis, la variació diatòpica hi és subjacent. En Fabra destaca el treball de distribució funcional, en Sanchis l’assumpció estructuralista del fet social i els quatre registres, i en Moll la poca teorització sobre aquests conceptes.
- c. Gougenheim, Grevisse, la Real Academia Española, Alcina Franch & Blecua treballen dins de l’estructuralisme.
- d. Weinreich i Vendryes ofereixen una visió completa de la variació social, i Weinreich també de la funcional.
- e. Coseriu, a partir de Flydal, estableix els conceptes de *diatopia*, *disatratia* i *diafàsia*.
- f. Però hem vist que, a parer nostre, Coseriu és incoherent quan classifica com a *diafàsics* els llenguatges de grup del mateix nivell sociocultural.
- g. Una dificultat específica, però, és la que posen les varietats parlades pels grups professionals.
- h. Badia fa suggeriments a Colomina (1985), el qual usa *diastràtic* (una vegada i sense citar Flydal 1952 ni Coseriu 1981).

A partir d'aquí,

- a. En els quatre textos de Badia analitzats l'autor fa servir els termes tradicionals sense distingir-los clarament pel que fa al seu estatut, social o funcional.
- b. Malgrat que dóna a entendre que els *nivells* o *registres* diastràtics són funcionals, almenys quan parla del problema del *lo* neutre combina adequadament la perspectiva diastràtica – social – amb la diafàsica – funcional.

El fet és que el subtítol de la gramàtica deixa de banda la dimensió social de l'ús, que és un dels eixos fonamentals de la sociolingüística contemporània (Flydal 1952; Coseriu 1981; Gregory & Carroll 1978; Colomina 1985; Boix & Vila 1995, i fins i tot, el *Diccionari.cat*): no parlen igual una jove de classe popular amb una amic que un catedràtic de Filologia Catalana amb una amiga. No distingir entre *estrat* com a grup social i *registre* com a situació comunicativa no permet donar compte del fet que almenys el registre col·loquial – l'N3 – varia segons grups socials com els identificables d'acord amb els coneixements de la llengua, el nivell cultural, la classe social, el lloc, l'edat o el gènere.

Referències bibliogràfiques

- Alcina Franch, Juan i José Manuel Blecua. 1975. *Gramàtica española*. Barcelona: Ariel. [Citat a partir de la 8a edició, de 1991]
- Badia i Margarit, Antoni M. 1977. "Gramàtica normativa enfront gramàtica descriptiva en català modern." *Treballs de Sociolingüística Catalana* 1: 37–54.
- Badia i Margarit, Antoni M. 1982a. "El català des de Pompeu Fabra fins a Carles Riba." Dins *Llengua i cultura als Països Catalans* (9a ed.), 95–102. Barcelona: Edicions 62.
- Badia i Margarit, Antoni Maria. 1982b. "Tres problemes del català d'avui." Dins *Llengua i cultura als Països Catalans* (9a. ed.), 103–114. Barcelona: Edicions 62.
- Badia i Margarit, Antoni Maria. 1988. "Autopercepció intel·lectual de un proceso histórico: ensayo de autobiografía." *Anthropos* 81: 13–48. [Traducció al català consultable a http://taller.iec.cat/filologica/documents/badia/article_18.pdf]
- Badia i Margarit, Antoni Maria. 1994. *Gramàtica de la llengua catalana. Descriptiva, normativa, diatòpica, diastràtica*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Badia i Margarit, Antoni Maria. 1995. "Gestació, història, contingut i formes d'aquest diccionari." Dins *Diccionari de la llengua catalana*. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona / Palma de Mallorca / València: Edicions 3 i 4 / Edicions 62 / Editorial Moll / Enciclopèdia Catalana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, XI–XL.
- Bloomfield, Leonard. 1933. *Language*. Chicago: University of Chicago. [Citat a partir de la 3a edició de 1984]
- Boix, Emili i Xavier Vila. 1995. *Sociolingüística catalana*. Barcelona: Ariel.
- Colomina, Jordi. 1985. *L'alacantí. Un estudi sobre variació lingüística*. Alacant: Diputació Provincial d'Alacant.

- Coseriu, Eugenio. 1952. "Sistema, norma y habla." Dins *Teoría del lenguaje y lingüística general*. Madrid: Gredos, 11–113.
- Coseriu, Eugenio. 1981. "Los conceptos de 'dialecto', 'nivel' y 'estilo de lengua' y el sentido propio de la dialectología." *Lingüística Española Actual* 3: 1–32.
- Costa, Joan. 2009. *La norma sintàctica segons Pompeu Fabra*. [http://hdl.handle.net/10230/26054].
- Costa, Joan. 2018. "La implantació de les propostes sintàctiques fabrianes segons Antoni M. Badia i Margarit." Dins *Comunitat lingüística i norma. Actes del IV Col·loqui Internacional "La lingüística de Pompeu Fabra" (Tarragona, 18, 19 i 20 de novembre de 2013)*, ed. per Miquel Àngel Pradilla, 247–262. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Diccionari.cat = Diccionari de la llengua catalana* en línia. Grup Enciclopèdia Catalana. Entrades consultades: *Diafàsic* [http://www.diccionari.cat/lexicx.jsp?GECART=0165882; juny 2016]; *Diastràtic* [http://www.diccionari.cat/lexicx.jsp?GECART=0165881; juny 2016]; *Diatòpic* [http://www.diccionari.cat/lexicx.jsp?GECART=0165880; juny 2016.]
- Ferrando, Antoni. 1993. "Estudi preliminar." Dins *Gramàtica valenciana*, Manuel Sanchis Guarner, I–XXXV. Barcelona: Alta Fulla.
- Flydal, Leiv. 1952. "Remarques sur certains rapports entre le style et l'état de langue." *Norsk tidsskrift for Sprogvidenskap* XVI: 241–258.
- Gili Gaya, Samuel. 1948. *Curso superior de sintaxis española*. Barcelona: Bibliograf.
- Gougenheim, Georges. 1939. *Système grammatical de la langue française*. (1a reimpr.) París: Éditions d'Artrey.
- Gregory, Michael i Susan Carroll. 1978. *Language and situation. Language Varieties and Their Social Contexts*. London: Routledge and Kegan.
- Grevisse, Maurice. 1964. *Le bon usage. Grammaire française avec des remarques sur la langue française d'aujourd'hui* (8a ed.). Gembloux: Éditions Duculot.
- Hjelmslev, Louis. 1963. *El lenguaje*. [Versió espanyola de M. Victoria Catalina, 1968. Madrid: Gredos]
- Moll, Francesc de Borja. 1937. *Rudiments de gramàtica preceptiva per a ús dels escriptors balears*. Mallorca: [Editorial Moll].
- Pairolí, Miquel. 1997. *Antoni M. Badia i Margarit. La passió i el rigor d'un investigador de la llengua catalana*. Barcelona: Fundació Catalana per a la Recerca.
- Paloma, David. 2018. "La implantació de les propostes fonètiques fabrianes segons Antoni M. Badia i Margarit." Dins *Comunitat lingüística i norma. Actes del IV Col·loqui Internacional "La lingüística de Pompeu Fabra" (Tarragona, 18, 19 i 20 de novembre de 2013)* ed. per Miquel Àngel Pradilla, 233–246. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Real Academia Española. 1973. *Esbozo de nueva gramàtica española*. Madrid: Espasa-Calpe.
- Sanchis Guarner, Manuel. 1950. *Gramàtica valenciana*. [Cito l'edició a cura d'Antoni Ferrando, 1993. Barcelona: Alta Fulla]
- Saussure, Ferdinand de. 1916. *Cours de linguistique générale*. [Citat a partir de la 4a reimpr., de 2005. París: Payot.
- Tesnière, Lucien. 1959. *Éléments de syntaxe structurale*. París: Klincksieck.
- Trubetskoï, Nikolai. 1943. *Principes de phonologie*. [Traducció de l'original rus de 1939]. París: Klincksieck.
- Vendryes, Joseph. 1921. *Le langage. Introduction linguistique à l'histoire*. París: La Renaissance du Livre. [Citat per la versió espanyola ampliada de 1958 *El lenguaje. Introducción lingüística a la historia*. Mèxic: Unión Tipogràfica Editorial Hispano Americana.]
- Weinreich, Uriel. 1953. *Languages in contact. Findings and problems*. Nova York: Publications of Linguistic Circle of New York.

La distribució funcional de variants en la *Gramàtica de la llengua catalana. descriptiva, normativa, diatòpica, diastràtica* (1994), d'Antoni M. Badia i Margarit

Joan Costa Carreras and David Paloma Sanllehí
Universitat Pompeu Fabra / Universitat Autònoma de Barcelona

This article presents a selection of the research undertaken as well as the classification of the functional distribution of phonetic, morphologic and syntactic variants in *Gramàtica de la llengua catalana. Descriptiva, normativa, diatòpica, diastràtica*, Antoni M. Badia i Margarit (1994). Although the complete corpus of research contains the functional distribution of 271 variables and 550 variants, this article will present only 24 variables and about 50 variants. Altogether, this article looks to answer questions like: (1) Does Badia always give different variants of each level to a same variable?; (2) Do these variables always contain variants or “ungrammatical or incorrect forms”?; (3) Which level contains most “ungrammatical or incorrect forms”? This article puts forward a fragment of ongoing research – one with new hypothesis still to be resolved.

1. Introducció

En el marc de la variació i el canvi lingüístics, el romanista Antoni M. Badia i Margarit va publicar el 1994 una *nova gramàtica* de la llengua catalana: *Gramàtica de la llengua catalana. Descriptiva, normativa, diatòpica, diastràtica*.¹ Segons una recerca feta a Google Scholar, l'obra és citada en més de 150 articles, sobretot per qüestions gramaticals específiques – connectors, doble negació, acusatiu

---

1. El 1962 Badia i Margarit va escriure una *Gramàtica catalana*, en castellà, presentada explícitament com a descriptiva i normativa. A la de 1994 hi afegeix el vessant diatòpic i diastràtic. Veg. nota 2. -

preposicional, etc. – i també pel que fa a la distribució sociolingüística, més concretament estilística o funcional.²

Tanmateix, no hi ha fins ara cap estudi de la distribució funcional de variants d'aquesta obra,³ una *nova gramàtica* que podia servir per a actualitzar la de Pompeu Fabra de 1918 i que l'autor va justificar per tres raons: (1) l'assumpció de novetats teòriques – és a dir, dels “nous punts de vista [que fins ara] ben poc s'han reflectit en una obra de caràcter general”; (2) l'observança del canvi lingüístic – “la llengua, com a cosa viva, es modifica sens parar” –, i (3) la rellevància del llenguatge oral – “[el registre] dels textos radiofònics i televisius és diferent [del] de la llengua escrita” – (1994: 10).

Aquestes raons van portar Badia i Margarit a descriure la variació funcional, per primera vegada en una gramàtica catalana, d'acord amb tres “nivells d'expressió de la llengua” (*ibid.*: 43). Aquests nivells abracen des del “nivell elevat” (N1) fins al “parlar col·loquial” (N3) passant pel “llenguatge corrent” o “llengua habitual” (N2). En la llista alfabètica d'abreviatures, s'assenyala d'aquesta altra manera: “N1, nivell elevat”, “N2, nivell corrent”, “N3, nivell col·loquial” (*ibid.*: 49).

Fem tres observacions en relació amb aquesta descripció:

1. La primera és que Badia assenyala que

sóc molt prudent a l'hora de posar etiquetes a les formes i a les construccions. No en poso tan sovint com caldria o com el lector desitjaria. En llur immensa majoria, les deixo sense marcar, la qual cosa significa que no sorprenen si hom les fa servir en qualsevol nivell (Badia 1994: 73)

En paraules del mateix autor, “[el fet de marcar pocs casos] dóna més valor a tots els trets que senyalo com d'un nivell o d'un altre” (*ibid.*:73).

2. La segona és que “sovint hi ha diferències regionals en la consideració social dels elements gramaticals en joc. Allò que és vulgar en un indret no sempre ho és en un altre” (*ibid.*:73).
3. La tercera és que Badia afegeix “que un asterisc (*) precedeix les formes gramaticals o incorrectes, que, per tant, cal rebutjar” (*ibid.*: 43) o “que cal evitar absolutament” (*ibid.*:67).

2. Joan Costa (2019) analitza la perspectiva *diatràtica* de la *Gramàtica* de Badia. L'autor contrasta el terme *diatràtic* amb els que han nascut de l'estructuralisme – *diafàsic* – i de la tradició sociolingüística – *funcional*, *estilístic* i *diatípic*, sempre emmarcats en el *registre*.

3. Els dos signants d'aquest article vam presentar el 2013, en el IV Col·loqui Internacional “La lingüística de Pompeu Fabra”, els primers passos d'uns estudis centrats en la implantació de propostes fabrianes segons Antoni M. Badia i Margarit (Paloma 2018; Costa 2018). Aleshores només ens vam centrar en la fonètica i la sintaxi.

En aquest treball, volem presentar, amb alguns exemples, el buidatge i una classificació de la distribució funcional de variants fonètiques, morfològiques i sintàctiques de la nova gramàtica de Badia i Margarit. La intenció final és ajudar a respondre preguntes com les següents: (a) quan Badia classifica una variant d'una variable en algun nivell, ¿dóna sempre diferents variants de cada nivell per a una mateixa variable?; (b) aquestes variables, ¿sempre contenen variants o “formes agramaticals o incorrectes”?; (c) ¿en quin nivell hi ha més “formes agramaticals o incorrectes”?

També tenim la intenció de comprovar la hipòtesi següent: atès que, en la classificació d'algunes variants, Badia distingeix entre *modalitat escrita* i *modalitat parlada* – variació *diamedial* en la tradició alemanya de la lingüística variacional (Brumme 2012: 235) –, la formalitat en cada nivell comprèn dos subnivells, que estarien ordenats segons la seva formalitat decreixent: *N escrit* i *N oral*. Finalment, i a pesar de les limitacions de la mostra (cf. § 2), volem respondre dues preguntes més: quins són, en fonètica, en morfologia i en sintaxi, els patrons més recurrents, i quins són, en general, els patrons més recurrents de distribució funcional.

El corpus total del buidatge comprèn la distribució funcional de 271 variables, repartides de la manera següent: fonètica (32), morfologia (173) i sintaxi (66). Amb una mitjana de 2 variants per variable, el corpus conté aproximadament 550 variants.

2. Buidatge i classificació

La metodologia que hem seguit per a buidar la distribució funcional de variants no és altra que l'anotació manual de les indicacions explícites dels “tres nivells d'expressió de la llengua”: N1, N2 i N3.⁴ Per a les variants de fonètica, aquesta anotació ha tingut en compte el capítol 01 de la *Gramàtica* “Guia de pronunciació”; per a les variants de morfologia, hem partit dels capítols 21 “Cicle nominal”, 22 “Cicle referencial”, 23 “Cicle numeral”, 24 “Cicle verbal” i 25 “L'adverbi. Formes i funcions”; per a les variants de sintaxi, ens hem basat en els capítols 11 “Els elements de relació I. Les preposicions”, 12 “L'oració simple”, 13 “Els elements de relació II. Les conjuncions” i 14 “L'oració composta.” Cal advertir que, al voltant de les indicacions explícites N1, N2 i N3, Badia es val d'altres referències que, en general, no hem tingut en compte. D'una banda, es tracta d'adscripcions implícites, sense el marcatge específic de N, però amb paràfrasis o comentaris més o menys lligats a alguna adscripció. D'altra banda, l'autor explica a la “Guia de pronunciació” que “amb el fi de no desorientar, em valdré sovint d'expressions com “poc recomanable o per l'estil” (*ibid.*:67).

4. No ens ha estat possible fer-hi cerques automàtiques o sistemàtiques, ja que ni els hereus de Badia i Margarit ni Enciclopèdia Catalana, editorial que va publicar l'obra el 1994, no disposen de l'obra digitalitzada.

Hem traslladat l'anotació de les indicacions explícites en una graella de cinc columnes. La primera columna recull el número de variable, el tema de la indicació i la pàgina concreta en què localitzem la indicació; les columnes segona, tercera i quarta corresponen, respectivament, als nivells explícits N1, N2 i N3; la cinquena columna recull indicacions implícites o altres informacions addicionals, útils per a la interpretació del corpus. Hem estat temptats de recollir de manera sistemàtica indicacions implícites dels nivells de llengua, presents en aquesta columna, però ens hauríem apartat de l'objectiu estricte d'aquest treball.

Som conscients que un buidatge no digitalitzat ens pot haver fet caure en algun error, sobretot d'omissió. Així mateix, el buidatge ens ha fet descobrir que hi ha algunes indicacions fonètiques, morfològiques i sintàctiques repartides al llarg de la *Gramàtica*, més enllà dels capítols pertinents de fonètica, morfologia i sintaxi en què ens hem centrat. I que les remissions de Badia no sempre són sistemàtiques.

Un cop recollides totes les indicacions, hem preparat una classificació segons els dos models que segueixen. El primer presenta la variant o variants de cada variable (v. Taula 1) i el segon, l'esquema o l'abstracció de cada variable (v. Taula 2). És en el segon quadre on es reflecteixen les diferents adscripcions de les variants. Assenyalem ara que cada fila representa un patró de la distribució funcional (a partir d'ara, PDF) que Badia fa de les variants d'una variable. Vist l'objectiu de la recerca, el que té valor és tant el nombre de patrons com la distribució funcional més representada. En aquest cas, serà rellevant tant el nombre de variants inclòs en cada nivell com l'existència de caselles ombrejades: aquestes caselles són senyal que Badia no dóna cap variant per a una variable determinada ni que tampoc hi associa cap nivell.⁵ Finalment, per a una major visibilitat de la distribució funcional de les variants sintàctiques, aquestes es mostren a diferents alçades segons la coincidència o no de variants en alguns nivells.

Taula 1. Model de presentació de la variant o variants de cada variable

Variable	N1	N2	N3
número i títol ⁶	<i>variant(s)</i>	<i>variant(s)</i>	<i>variant(s)</i>

Taula 2. Esquema de la distribució funcional de les variants d'una variable

Variable	N1	N2	N3
número	<i>a, b, c, ...n</i>	<i>a, b, c, ...n</i>	<i>a, b, c, ...n</i>

5. López del Castillo (1976: 35) ja va apuntar la possibilitat que el català no disposés de variants per a un determinat nivell: "De fet el problema central de l'standard actual català [*sic*] és el de disposar de places buides en molts casos en la realitat de la llengua parlada."

6. Els títols de les variables no són de Badia en tots els casos. Els autors ens hem valgut d'adaptacions terminològiques pròpies d'acord amb les variables seleccionades.

Atesa l'extensió limitada d'aquest text, presentem tan sols una mostra dels PDF de variants fonètiques, morfològiques i sintàctiques.

2.1 Fonètica

La “Guia de pronunciació” de la *Gramàtica* de Badia conté 32 indicacions de pronunciació o “sèrie d'instruccions per a llegir textos escrits en català” (*ibid.*: 75) que s'associen a la descripció dels “nivells d'expressió de la llengua.” La concreció d'aquests nivells pel que fa a la fonètica és el següent: N1 “implica ritme lent i precisió articulatòria, s'aparta poc de la llengua escrita i no crea problemes de comprensió” (*ibid.*: 101); N2 és el de la “llengua que es fa servir més i, per tant, la que necessita més d'ésser ensenyada i apresada” (*ibid.*: 42), i N3 “[dóna peu] a nombroses deformacions de sons” (*ibid.*: 101). Presentem d'entrada una selecció de variants fonètiques associades a 6 variables (v. Taula 3) i, a continuació, l'esquema de la distribució funcional de les esmentades variants fonètiques (v. Taula 4).

Taula 3. Variants fonètiques associades a 6 variables

Variable	N1	N2	N3
1 Contactes consonàntics en mots en seqüència: oclusiva sorda + oclusiva sonora			<i>cap gos</i> ['kag'gos], <i>tot bé</i> ['tob'be], <i>poc dur</i> ['pòd'du] (o ['pòd'dur] a V [sic]) ⁷
2 Contactes vocàlics en mots en seqüència: [u] + vocal	<i>tu ets així</i>		[twets] (i amb absorció [tudz@'fi])
3 Contactes consonàntics en el domini del mot: oclusiva velar + nasal	<i>dogma, digne</i> ; el N1 ⁸ conserva l'articulació de [g]		
4 leisme històric	<i>palla i ull</i> . És recomanable d'atenir-se a la grafia i pronunciar sistemàticament [ʎ]	<i>palla i ull</i> . És recomanable d'atenir-se a la grafia i pronunciar sistemàticament [ʎ]	

(continua)

7. Segons les abreviatures que utilitza Badia (1994: 47–51), V vol dir ‘verb’ i Va, ‘parlars valencians’. En aquest cas l'autor es refereix als parlars valencians..

8. Badia no apostrofa l'article masculí davant N1, és a dir, “el N1” – també “el N2” i “el N3.” Així ho reflectim en les citacions, si bé nosaltres, d'acord amb la pronúncia, apostrofem aquests casos.

Taula 3. (continua)

Variable	N1	N2	N3
5 Contactes vocàlics en el domini del mot: [u] + [u]	<i>coordinar...</i>	... es pronuncia [kurdiná]	... es pronuncia [kurdiná]
6 Contactes vocàlics en el domini del mot: dues vocals àtones de timbre vocàlic diferent	La reducció també afecta dues vocals diferents, mentre siguin àtones: en <i>extraordinari</i> (6 síl.)	La reducció també afecta dues vocals diferents, mentre siguin àtones: en <i>extraordinari</i> (6 síl.)	se sol pronunciar [-trur-] en el llenguat- ge col·loquial

Taula 4. Esquema de la distribució funcional de les variants fonètiques de la Taula 3

Variable	N1	N2	N3
1			Adscripció A
2	Adscripció A		Adscripció B
3	Adscripció A		
4	Adscripció A	Adscripció A	
5	Adscripció A	Adscripció B	Adscripció B
6	Adscripció A	Adscripció A	Adscripció B

La recerca en curs ens permet dir que, en fonètica, el patró més recurrent correspon al PDF de la variable 3: s'indica la variant associada a "ritme lent i precisió articulatòria" i no s'indiquen les variants de la "llengua que es fa servir més" (N2) ni les variants que "[donen peu] a nombroses deformacions de sons" (N3). Per ordre d'ocurrències, segueixen els PDF de les variables 1 – també en aquest cas només s'indica un nivell, el N3 –, 5 i 6 – en aquests dos patrons s'indiquen tots els nivells. Els patrons menys recurrents, percentualment molt poc representatius, són els de la 2 i la 4: són els que indiquen variants per a dos dels tres nivells d'expressió, sent l'N1 el que sempre s'esmenta.

2.2 Morfologia

Els capítols de morfologia de la *Gramàtica* de Badia contenen 173 indicacions de morfologia que s'associen a la descripció dels nivells d'expressió de la llengua. Presentem d'entrada una selecció de variants morfològiques associades a 11 variables (v. Taula 5), que numerem a partir de la xifra 7, seguint les taules anteriors. A continuació, presentem l'esquema dels PDF de les esmentades variants morfològiques d'11 variables (v. Taula 6).

Taula 5. Variants morfològiques associades a 11 variables

Variable	N1	N2	N3
7 Subjuntiu del perfet perifràstic		1- <i>vagi cantar</i> (pretèrit imperfet de subj.) 1- <i>vagi haver cantat</i> (pretèrit plusquamperfet de subj.) potser pertanyents en rigor al N2	
8 Participis específics de la 3a conjugació		<i>establit</i> molt estès a Ca ⁹ als N2 i N3	<i>establit</i> molt estès a Ca als N2 i N3
9 Morfologia del perfet perifràstic		4- <i>vàrem</i> 5- <i>vàreu</i>	4- <i>*vem</i> 5- <i>*veu</i>
10 Plurals analògics de mots aguts		<i>vostens</i> en una zona del valencià més meridional	<i>*sofans</i> no és rar que popularment hagin sorgit plurals analògics erronis (en <i>-ns</i> , pels correctes en <i>-s</i>), que s'han de proscriure del llenguatge com cal.
11 Primera persona del present d'indicatiu de la primera conjugació			1- <i>càntoc</i> A l'Empordà (i comarques veïnes)
12 Plurals de mots plans de forma única en <s>			<i>*els llàpissos</i> popular
13 Possessius amb possessor plural	<i>llur(s)</i>		<i>llura, llures</i> a Catalunya del Nord
14 Infinitiu del verb <i>ésser</i>	<i>ésser</i>		

(continua)

9. Ca vol dir 'parlars del Principat'. Tot i que no és objecte d'aquest article, constatem que el sintagma 'parlars del Principat' inclou 'parlars orientals del Principat' (Cr) i 'parlars occidentals del Principat' (Cc).

Taula 5. (continua)

Variable	N1	N2	N3
15 Plural de noms provinents d'esdrú- xols llatins	<i>hòmens</i>	<i>hòmens</i>	
16 Plural de noms aguts acabats en <-af>	<i>bafs</i> No és rar que, davant certes dificultats articulatòries (com, per exemple, la que crea el plural de <i>baf</i> , que en rigor és <i>bafs</i>)...	<i>bafos</i> ... la llengua parlada cerqui solucions més còmodes; en aquest cas, el plural habitual és <i>bafos</i> , que té el suport d'una tradició de plurals en -os [...] i que jo no sabria condemnar	<i>bafos</i>
17 Participi del verb <i>ésser</i>	<i>estat</i> General al N1 i única forma a Ba (a tots els nivells)	<i>sigut, segut</i> <i>sigut</i> és general a Ca (N2, N3), sobretot en el llenguatge parlat, però també s'escriu; <i>segut</i> és general a V (N2, N3)	<i>sigut, segut</i> <i>sigut</i> és general a Ca (N2, N3), sobretot en el llenguatge parlat, però també s'escriu; <i>segut</i> és general a V (N2, N3)

Taula 6. Esquema de la distribució funcional de les variants morfològiques de la Taula 5

Variable	N1	N2	N3
7		Adscripció A	
8		Adscripció A	Adscripció A
9		Adscripció A	Adscripció B amb *
10		Adscripció A	Adscripció B impl. amb *
11			Adscripció A
12			Adscripció A amb *
13	Adscripció A		Adscripció B
14	Adscripció A		
15	Adscripció A	Adscripció A	
16	Adscripció A impl.	Adscripció A impl.	Adscripció A impl.
17	Adscripció A	Adscripció B (oral i escrit) C	Adscripció B (oral i escrit) C

L'estat de la recerca ens permet dir que el nombre de variables morfològiques (173) és molt superior al nombre de variables que trobem tant en fonètica (32) com en sintaxi (66). Per a aquest treball ho hem volgut mostrar de manera significativa, amb la presentació d'11 variables, 5 més que en fonètica i 4 més que en morfologia.

Els patrons menys recurrents corresponen als PDF de les variables 10, 13 i 16. En canvi, els PDF més recurrents, percentualment significatius, són els de la 7, l'11 i la 14. El patró de la variable 11 és el més recurrent: s'indica tan sols un nivell i aquest és l'N3. En aquest cas, i de manera excepcional, hem volgut recollir dos patrons, 10 i 16, que presenten adscripcions implícites. Ho fem tan sols per fer veure la complexitat de les adscripcions quan no són explícites: a 10 es diu que “no és rar que popularment hagin sorgit plurals analògics erronis” – associem *popularment* a N3, tal com Badia mateix fa en tractar el plural de *llapis*: hi diu “el popular *N3 *els llàpissos*” [patró 12] –; a 16, en canvi, entenem que la forma “que en rigor és *bafs*” pertany a N1 i que *bafos*, “el plural habitual” i “que té el suport d'una tradició de plurals en -os” ha de pertànyer tant a N2 com a N3.

2.3 Sintaxi

Els capítols de sintaxi de la *Gramàtica* de Badia contenen 66 indicacions de sintaxi que s'associen a la descripció dels nivells d'expressió de la llengua. Seguint el que hem fet en els capítols precedents, presentem primer una selecció de variants sintàctiques associades a 7 variables (v. Taula 7), que numerem a partir de la xifra 18. A continuació, mostrem l'esquema de la distribució funcional de les esmentades variants sintàctiques (v. Taula 8).

La recerca en curs ens permet dir que, en sintaxi, abunda el nombre de variants associades a cada variable. No hi ha una sola adscripció per nivell. Ho veiem en els patrons 22, 23 i 24. Les variants arriben a ser 8 en el patró 23: 6 en l'N1 i 2 en els nivells N2, N3. Els patrons menys recurrents corresponen a les variables 18 – que és la que indica tan sols un nivell, el N3 –, 21 i 22. En canvi, el patró més recurrent, percentualment significatiu, és el de la 19: indica tan sols un nivell i aquest és l'N1.

Taula 7. Variants sintàctiques associades a 7 variables

Cas	N1	N2	N3
18 Preposició de direcció 'fins'			Se sent molt més <i>fins a on</i> o <i>fins a dalt</i> que no pas N1 <i>fins on</i> o N1 <i>fins dalt</i> [...] així mateix s'usen força N3 <i>fins a demà</i> , N3 <i>fins a la setmana entrant</i>
19 Conjuncions causals	Conjuncions d'estil literari: <i>car i per tal com</i> . N1 <i>va abandonar la recerca</i> , <i>car [i per tal com] la descoberta de noves dades l'obligava a tornar a començar de cap i de nou</i>		
20 Canvi de preposició	L'infinitiu dependent és introduït sempre mitjançant la prep. <i>a</i> [...] Si aquesta constatació és absolutament vàlida al N1, en els altres nivells no té la mateixa universalitat.	[48] <i>es complauen en fer-nos-ho saber</i> [49] <i>s'entretenien en mirar vells retrats de família</i> [59] <i>sic no has d'invertir tants diners en fundar la societat projectada</i> [51] <i>cada dia em molesto en dur-li personalment les cartes</i>	[48] <i>es complauen en fer-nos-ho saber</i> [49] <i>s'entretenien en mirar vells retrats de família</i> [59] <i>sic no has d'invertir tants diners en fundar la societat projectada</i> [51] <i>cada dia em molesto en dur-li personalment les cartes</i>
21 Conjuncions temporals de terminis ¹⁰	<i>abans que</i>	<i>abans que</i>	* <i>abans de que</i> , * <i>abans de què</i>
22 Preposicions concessives	<i>malgrat</i> , <i>malgrat de</i> [va esdevenint arcaica], <i>a malgrat de</i> [va esdevenint arcaica], <i>no obstant (la seva fama)</i>	<i>malgrat</i> , <i>a pesar de</i>	<i>a pesar de</i>

10. Hem mantingut el títol de Badia, si bé les variants s'ajusten també al títol *Caiguda de preposició*.

11. La locució *a fi que* va precedida de les marques N1, N2 a 133.4 i només de N1 a 146.1. És clar que aquest tipus de desajustaments dificulten la nostra classificació.

Taula 7. (continua)

Cas	N1	N2	N3
23 Conjuncions i locucions conjuntives concessives	<i>encara que, malgrat que, bé que, si bé, per bé que, jatsia (que), anc que</i>	<i>encara que</i> Els nexes més usats i veritablement populars són <i>encara que</i> i <i>per més que</i> , i encara molt més aquell que aquest	<i>encara que</i> i <i>per més que</i> , i encara molt més aquell que aquest
24 Conjuncions i locucions conjuntives finals	<i>perquè</i> : l'única que es fa servir en el llenguatge parlat a tots els nivells / la més universal en la freqüència d'usos i per la confluència de nivells <i>a fi que</i> : d'ús pràcticament limitat a la llengua escrita <i>per tal que</i> : reservat a un estil més literari	<i>perquè</i> : l'única que es fa servir en el llenguatge parlat a tots els nivells / la més universal en la freqüència d'usos i per la confluència de nivells <i>a fi que</i> : d'ús pràcticament limitat a la llengua escrita ¹¹	<i>perquè</i> : l'única que es fa servir en el llenguatge parlat a tots els nivells / la més universal en la freqüència d'usos i per la confluència de nivells

Taula 8. Esquema de la distribució funcional de les variants sintàctiques de la Taula 7

Cas	N1	N2	N3
18			Adscripció A
19	Adscripció A		
20	Adscripció A	Adscripció B	Adscripció B
21	Adscripció A	Adscripció A	Adscripció B amb *
22	Adscripció A Adscripció B Adscripció C Adscripció D	Adscripció A	
		Adscripció E	Adscripció E
23	Adscripció A per defecte Adscripció B Adscripció C Adscripció D Adscripció E Adscripció F	Adscripció A per defecte	Adscripció A per defecte
		Adscripció G Adscripció H	Adscripció G Adscripció H
24	Adscripció A (oral) Adscripció B (escrit) Adscripció C (més literari)	Adscripció A (oral) Adscripció B (escrit)	Adscripció A (oral)

3. Conclusions

Assumides les reserves de Badia pel que fa a la prudència a l'hora de posar etiquetes a les formes i a les construccions, la recerca ens ha portat ben aviat a respondre dues de les preguntes inicials. La primera és que, quan Badia classifica una variant d'una variable en qualsevol nivell, no dona sempre diferents variants de cada nivell per a una mateixa variable. La segona és que aquestes variables no sempre contenen variants o "formes agramaticals o incorrectes." En quin nivell hi ha més formes agramaticals o incorrectes? La resposta és en l'N3, si més no a morfologia i a sintaxi ja que a fonètica no hi ha asteriscos. Afegim-hi ara una observació: no hi ha asteriscos, de fet, ni a N1 ni a N2. Com que no hi ha cap N1 amb *, desprenem que en aquest nivell tot és correcte, malgrat l'obsolescència de les variants d'aquest nivell.

La comprovació de la hipòtesi que hem apuntat en començar ha estat una feina més laboriosa. En la classificació d'algunes variants, Badia distingeix efectivament entre "modalitat escrita" i "modalitat parlada." Aquesta distinció porta l'autor a subcategoritzar la formalitat de cada nivell en dos subnivells ordenats segons una formalitat decreixent: "N escrit" i "N oral." Ho podem veure en les variables 17 – la variant *sigut* és general "en el llenguatge parlat, però també s'escriu" – i 24 – la variant *a fi que* té un "ús pràcticament limitat a la llengua escrita": no ha arribat a implantar-se en el vernacle de cap grup social, ni tan sols en l'N1. Per això el seu és es limita, pràcticament, a la modalitat més formal.

Finalment, volíem descobrir els patrons més recurrents en fonètica, en morfologia i en sintaxi, i saber també quins són en general els patrons més recurrents de distribució funcional. Per a aquest segon cas hem contrastat les taules 4, 6 i 8. El patró més recurrent coincideix en fonètica, en morfologia i en sintaxi: és el que col·loca una sola variant en un sol nivell, l'N1 (v. Taula 9). De seguida ens en podem preguntar el perquè, i avançar alguna resposta. Potser Badia vol dir als lectors de la *Gramàtica* que, fora de l'N1, les variants provoquen estranyesa. Dit d'una altra manera: que el lector o el parlant farà bé de recórrer, per a les situacions corrents, a les variants del nivell corrent de l'N2 o col·loquial de l'N3.

Taula 9. Patró més recurrent de la distribució funcional de variants fonètiques, morfològiques i sintàctiques

Variable	N1	N2	N3
3 (fonètica), 14 (morfologia), 19 (sintaxi)	Adscripció A		

En fonètica, el segon patró més recurrent també col·loca una sola variant en un sol nivell, però és l'N3 (v. Taula 10). Potser Badia també vol dir als lectors de la *Gramàtica* que, fora d'aquest nivell, les variants no són pertinents.

Taula 10. Segon patró més recurrent de la distribució funcional de variants fonètiques

Variable	N1	N2	N3
1			Adscripció A

En morfologia, el segon patró més recurrent també és d'una sola adscripció, però és l'N2 (v. Taula 11): podríem incidir en la interpretació que, fora d'aquest nivell, les variants no hi escauen.

Taula 11. Segon patró més recurrent de la distribució funcional de variants morfològiques

Variable	N1	N2	N3
7		Adscripció A	

En sintaxi, el segon patró més recurrent omple tots els nivells, amb una variant associada a l'N1 i una altra, a l'N2 i a l'N3 (v. Taula 12). És a dir: amb dues variants, no amb tres.

Taula 12. Segon patró més recurrent de la distribució funcional de variants sintàctiques

Variable	N1	N2	N3
20	Adscripció A	Adscripció B	Adscripció B

Una última conclusió obre la porta a un altre estadi de la recerca, que exemplifiquem amb el patró de la variable 23. Hi hem escrit *Adscripció A per defecte* en els tres nivells. Seguint Badia, cal entendre que aquestes variants estan sense marcar per decisió expressa i, per tant, són adequades sempre, en tots els nivells. D'aquí la nostra indicació *per defecte*, que és diferent del significat de les caselles ombrejades. Potser un dels patrons més rellevants s'escapa, al capdavant, del marcatge explícit. Caldrà confirmar-ho més endavant.

Referències bibliogràfiques

- Badia i Margarit, Antoni M. 1962. *Gramàtica catalana*. Madrid: Gredos.
- Badia i Margarit, Antoni M. 1994. *Gramàtica de la llengua catalana. Descriptiva, normativa, diatòpica, diastràtica*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Brumme, Jenny. 2012. *Traducir la voz ficticia*. Berlín: Walter de Gruyter.
<https://doi.org/10.1515/9783110263268>
- Costa, Joan. 2018. "La implantació de les propostes sintàctiques fabrianes segons Antoni M. Badia i Margarit." Dins *Comunitat lingüística i norma. Actes del IV Col·loqui Internacional "La lingüística de Pompeu Fabra" (Tarragona, 18, 19 i 20 de novembre de 2013)*, ed. per Miquel Àngel Pradilla, 247–262. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

- Costa, Joan. 2019. "La perspectiva diastràtica en la *Gramàtica de la llengua catalana descriptiva, normativa, diatòpica, diastràtica* (1994), d'Antoni M. Badia i Margarit." Dins *The Intricacy of Languages*, ed. per Francesc Feliu i Olga Fullana. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- López del Castillo, Lluís. 1976. *Llengua standard i nivells de llenguatge*. Barcelona: Laia.
- Paloma, David. 2018. "La implantació de les propostes fonètiques fabrianes segons Antoni M. Badia i Margarit." Dins *Comunitat lingüística i norma. Actes del IV Col·loqui Internacional "La lingüística de Pompeu Fabra" (Tarragona, 18, 19 i 20 de novembre de 2013)*, ed. per Miquel Àngel Pradilla, 233–246. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

Fabra i la segona flexió verbal en català

Abelard Saragossà

Universitat de València

After discussing the second verbal inflection in the theory part – how to deduce different types of verbal inflections; what regular forms depend on, § 2 –, the work shows that Valencian-Catalan, taking as reference French verbal inflection – inflection with no model –, has created a new model which covers the 75% of the verbal forms (§ 3). In the 19th century, Pau Ballot and Josep Nebot reduce the apparent chaos in a structural description, which is closer to reality (§ 4). These contributions disappear in Pompeu Fabra. Without any theory nor reflection on verbal inflection structures, he makes a false statement, which has the effect of presenting regular verbs as irregular, taking two irregular verbs as the model (§ 5.1). The lack of describing the inflected structures built by speakers leads us to misinterpret the regular form of the infinitive (*{valer/valdre}*, § 5.2) and the gerund (*{duent/duguent}*, § 5.3)

1. Introducció

La flexió d'un verb és el camp més complicat del conjunt de la flexió: un verb en català/valencià pot tindre 78 formes temporals i 5 atemporals. De les temporals, les més senzilles són les formes analítiques – *he pensat, vaig pensar*, etc. – per la raó que són les mateixes per a les tres flexions o conjugacions. En són 42 – sis, per set temps: *vaig pensar + he pensat + havia pensat + hauré pensat + hauria pensat + que haja pensat + que haguera pensat*; el temps de *haguí pensat* no l'usem. En canvi, les formes sintètiques – *pense, pensí*, etc. – poden variar en cada flexió – *pensà ≠ entengué ≠ preferí* –. En són també 42: *pense + pensava + pensí + pensaré + pensaria + que jo pense + que jo pensara*; el pretèrit perfet té formes sintètiques i també analítiques, *pensí = vaig pensar*. Contra eixe panorama, la flexió del nom i la de l'adjectiu té com a màxim quatre formes – *lleó / lleona / lleons / lleones; redó / redona / redons / redones*.

Davant d'una complexitat tan gran – 83 formes –, podem sospitar que els parlants hauran creat estructures per a facilitar l'assimilació. ¿Quines són les estructures? En les consultes que he fet a gramàtiques del segle xx, no n'he trobat.

El fet de no descriure estructures flexives va unit a un tractament teòric pobre; més endavat n'hi han exemples. Per contra, un gramàtic poc valorat de fa dos-cents anys, Pau Ballot, tenia una concepció molt més estructural de la flexió verbal. Espere que, en un altre treball, mostraré que expressem els tres temps bàsics – present, pretèrit perfet i futur – amb mitjans tan escassos com estructurats: d'una manera molt econòmica.

Este article es limita a l'estudi de la segona flexió verbal del català/valencià, que és molt particular: a més de ser diferent de les altres flexions, ens singularitza en les llengües romàniques. Els objectius són tres. Després de posar la segona flexió en el marc teòric, mostraré que, partint de la situació que conserva el francès, hem creat un model flexiu nou. Tot seguit, indicaré que dos gramàtics del segle XIX, Pau Ballot i Josep Nebot, tenien una idea positiva i útil de la flexió dita. Finalment, assenyalaré que Pompeu Fabra, no solament desatengué les aportacions dels gramàtics huitcentistes, sinó que tenia una concepció que, a més de no ajustar-se a la realitat, negava les estructures que els parlants havien construït.

2. Deducció de les flexions que tenim i del model de cada una: Formes irregulars

De la teoria de la flexió verbal, solament tractaré el concepte que necessitem per a analitzar la segona flexió: quin mitjà permet deduir quantes flexions verbals tenim i quin és el factor que determina que una forma de la flexió verbal siga regular o siga irregular. Notem que, encara que he esmentat dos mitjans – quantes flexions verbals hi han i de què depèn la regularitat –, he parlat d'*un concepte*. Això fa pensar en una incoherència; tanmateix, espere demostrar que només hi ha una paradoxa.

Començaré per reproduir les paraules que digué Sanchis Guarner per a estudiar les flexions verbals: “Conjugacions regulars són els grups constituïts per una quantitat *relativament gran* de verbs, la flexió dels quals es fa amb *idèntiques desinències*” (Sanchis Guarner 1950: § 169). Els subratllats, que són meus, indiquen que tant el fet de decidir quantes flexions verbals tenim com la deducció de la regularitat o irregularitat d'una forma és una qüestió *empírica*. I és que, per a distribuir els verbs per les flexions, necessitem models; però no podem deduir quins són els models sense flexionar verbs i mirar quines formes tenen en comú. Com apunta el gramàtic valencià, el model de cada flexió té una naturalesa molt simple: és el conjunt de formes que apareixen en més verbs, de manera que és una qüestió bàsicament *quantitativa*.

Posem exemples dels dos temes: quantes flexions i model de cada una. És constatable que hi han verbs que afegixen una consonant labiodental per a expressar el pretèrit imperfecte – *pensava* – i verbs que no actuen així – *entenia, preferia*.

Eixa divergència comporta dos grups diferents. Una altra característica de cada grup: dels verbs que expressen l'imperfet com *pensava*, n'hi han milers que a l'edat mitjana indicaven la primera persona del present d'indicatiu amb el radical llatí – *jo pens* –; en canvi, els que actuen com *entenía* i *prefería* afegien com a regla general una consonant velar – *entenc* i *preferesc*.

Per a separar la segona flexió de la tercera, podem acudir a una pluralitat de característiques, com ara l'infix – que apareix en els verbs de la tercera flexió, *prefer-eix*. Una altra diferència està en el pretèrit perfet: en la segona flexió, deriva de la primera persona del present d'indicatiu – *entenc* / *entenguí* –; en canvi, els de la tercera actuen com els de la primera – a partir del radical llatí: *prefer-* / *preferí*. El camí descrit és teòric però també inductiu. És teòric perquè apliquem conceptes: pretèrit imperfet d'un verb, primera persona del singular del present, etc.. Però el mitjà també és inductiu per la raó que anem constatant formes i classificant-les. El final del procés és arribar al model de cada flexió. Convé notar que la faena del lingüiste no es limita a eixa operació. En haver constatat quines són les formes del model d'una flexió, cal estudiar quines estructures flexives conformen.

Passem a la irregularitat. Els verbs irregulars són els que tenen alguna terminació que no s'ajusta a l'actuació majoritària de cada flexió. Així, la forma *que jo sàpia* té un fonema *i* que no és propi del subjuntiu – *jo entenga* / *diga*. Si ara mirem arrere, convindrem que hem obtingut dos resultats – quantes flexions verbals tenim i quin és el model de cada una –, però hem seguit *un sol camí*. Per tant, és cert que, en l'exposició inicial, hi ha una paradoxa.

Per ara, no he trobat gramàtiques que tinguin en compte l'aportació de Sanchis Guarner (1950). No l'he vista en les dos gramàtiques de Moll (1937, 1968). Sanchis i Moll són dos autors que s'inflüen mútuament, per bé que la gramàtica de Sanchis Guarner conté més teoria lingüística que les de Moll. No he trobat tampoc l'aportació valenciana en la *Gramàtica del català contemporani* (GCC) dirigida per Solà, Lloret, Mascaró i Pérez Saldanya. No dispose d'espai per a fer una anàlisi detallada de Perea (2002: § 4.3: “Conjugació i paradigma”; § 4.4: “El concepte de regularitat”), però sí que reproduiré uns quants fragments bàsics per a intuir quin és el grau de precisió que hi ha.

El fet de no explicar com hem de deduir el model de cada flexió fa que l'adscripció d'un verb a una flexió no responga a mirar el conjunt de les formes sintètiques. Perea (2002: § 4.3) actua com la majoria d'autors: per a distribuir els verbs per tres flexions, mira la forma de l'infinitiu. L'anomalia de només tindre en compte una forma de les 45 sintètiques – 42 temporals + 3 atemporals – fa pensar que el verb que inicialment era *venir* en tota la llengua seria de la tercera flexió verbal. Això no obstant, la realitat és prou diferent: només quatre formes són de la tercera flexió – *venim*, *veniu*, *venint* i *venir* –, el 4,6%. Per contra, conté 32 formes de la segona flexió verbal, el 74,4%. Finalment, 6 formes són comunes a

la tercera i a la segona – *venia, venies*, etc. – i 3 formes són irregulars – *tu véns, ella ve, ells vénen* –, el 21%. Per cert, Nebot (1894: 74) tractà bé el verb descrit: l'adscriu a la segona flexió.

Tornem a Perea. L'absència d'un criteri per deduir quantes flexions tenim i quin és el model de cada una li permet dir que caldria “una certa relativització pel que fa a la frontera que s'estableix entre els verbs regulars i els verbs irregulars”, ja que el concepte d'irregularitat seria “convencional i la seva delimitació” dependria “de la perspectiva que s'adopti” (Perea 2002: 590). Entre ser regular una forma i ser no regular no hi hauria una oposició, sinó que seria “més raonable d'establir l'existència d'un gradient pel que fa a la presència d'irregularitats en l'àmbit verbal” (*ibid.*:590). La concepció que descrivim acaba en un resultat que, si no el justifiquem clarament, contradiu els fonaments de la ciència. Pareix una obvietat que una definició – o una propietat, o una regla, o una forma regular – pot tindre *alguna irregularitat o excepció*; però seria molt sorprenent que puguen haver més excepcions que verificacions, més irregularitats que regularitats. En canvi, eixe resultat existiria segons Perea: “el fet que la segona conjugació presenti ja en l'infinitiu una pluralitat de resultats, amb l'additament de la seva productivitat nul·la, permet de conjecturar que conté una xifra força reduïda de verbs regulars” (*ibid.*:589). Això no obstant, si apliquem la proposta de Sanchis Guarner obtindrem una deducció prou diferent: com que la immensa majoria dels verbs de la segona flexió s'acaba en *-re* – *entendre, caure* –, eixa serà la terminació regular. La terminació de *poder* és residual; i la de *nàixer, créixer* és reduïda.

El fet que la gramàtica de Sanchis Guarner no haja transcendit en la GCC és previsible. El dia que algun doctorand faça una tesi doctoral sobre les definicions dels conceptes de la teoria lingüística en el diccionari de Fabra i en el *Diccionari català-valencià-balear*, es trobarà que Moll i Sanchis varen fer moltes millores teòriques – i de redacció – a les definicions de Fabra, probablement, dotzenes i dotzenes. En canvi, no recorde que ningú haja parlat del *Diccionari català-valencià-balear* pel seu valor en la teoria lingüística. Sobta més que l'aportació teòrica de Sanchis Guarner també siga absent de la gramàtica de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. L'única teoria del manual és distribuir els verbs per tres flexions segons “la vocal temàtica” (GNV 2006: § 29.3.1).

3. La segona flexió verbal: De no tindre model a tindre'n

3.1 Emmarcament de la segona flexió

Per a comprendre la segona flexió verbal, la primera operació que hem de fer és posar-la en el conjunt de les flexions. He proposat en altres llocs (Saragossà

2003: § 6.1; 2015: § 3.1) que les *conjugacions* són com les *declinacions*: classificacions dels verbs i dels noms les causes de les quals fa molts segles que degueren desaparèixer, de manera que el resultat inevitable és tindre una pluralitat de formes per a expressar un sol concepte – el trio *pens-à / entengu-é i prefer-í* només indica un concepte: ‘tercera personal del singular del pretèrit perfet’. Davant d’un tal panorama, és del tot comprensible que els parlants hagen anat, a poc a poc, reduint les tres flexions verbals. L’objectiu final és arribar a una sola flexió verbal. De fet, la dada quantitativa que la primera flexió verbal té cap al 85% dels verbs ja indica que els parlants l’hem seleccionada per a que algun dia siga l’única flexió verbal.

Hem avançat (i no poc) cap a l’objectiu dit – *cf.* les formes analítiques –, però encara falta per a arribar al final. La tercera flexió verbal té més vitalitat popular de la que fa pensar el percentatge que ocupa – cap al 10% dels verbs (Sifre 2004: 141). En el cas de la segona flexió, és morta des de fa segles, és a dir, no podem crear verbs derivats recorrent a la segona flexió. Però unes quantes dotzenes de verbs seus tenen una freqüència d’ús molt alta. Els factors dits són pertinents, però no expliquen per quin motiu els lingüistes hem patit molt intentant comprendre la segona flexió verbal. Per a deduir la causa bàsica, canviarem de llengua.

3.2 La naturalesa enigmàtica de la segona flexió verbal

Com altres gramàtics francesos, Grevisse (1936: § 662) afirma que la seua llengua té tres flexions. La primera, *penser*, equival a la nostra *pensar*; en canvi, la seua segona, *finir*, és la nostra tercera, *preferir*. Grevisse no explica per què la lingüística francesa ha canviat l’orde de les flexions llatines, però els lectors ho veuen fàcilment: ho fa perquè, fora de *penser* i *finir*, no hi hauria una flexió verbal particular, sinó *un conjunt de verbs irregulars*. En eixe grup, el gramàtic francès posa els verbs de la nostra segona flexió, *entendre*, i la trentena de verbs acabats en *ir* que no actuen com *finir*, com ara els corresponents als nostres *tossir* o *bollir*. Els occitans han seguit eixe camí, i nosaltres ho hauríem de fer.

Mirem què ha passat ací. Inicialment, estaríem com el francès: hi haurien tantes variacions en la segona flexió, que podríem dir que no tenia model, de manera que constaria d’un cabàs de verbs irregulars. Però, si girem la vista cap als parlants, sospitarem que eixa situació deu haver canviat. Per a un valencià mitjà, la segona flexió verbal forma part de les característiques distintives de la seua llengua: les formes *entenc*, *prenc*, *venc*, *dic*, *duc* són sentides com a molt valencianes – i molt diferents de les castellanques: *entiendo*, *vendo*, etc. Per a deduir si els parlants tenen raó, hem d’aclarir què ha passat al llarg de la història.

L’evolució fonètica va fer que, en la llengua antiga, molts verbs de la segona flexió verbal tingueren la mateixa forma en les persones primera i tercera del singular del present d’indicatiu: ENTENDO > *enteno* > *jo entén*; i ENTENDET > *entende*

> *entene* > *ella entén*. Quan la llengua superposa dos persones gramaticals en un temps bàsic (present, pretèrit perfet i futur), tendix a desfer l'isomorfisme, i així vàrem actuar en eixe cas. La primera persona passà de *jo entén* a *jo entenc* gràcies als verbs que tenien *-c*: {EGO NASCO > *nasc* / *ella naix*}, {EGO CRESCO > *cresc* / *ell creix*}, {EGO DUCO > *duc* / *ella du*}, {EGO DICO > *dic* / *ell diu*}. Cal dir que, en llatí, la *c* formava part del radical (NASC-ERE, CRESC-ERE, DUC-ERE...; NASC-ET, NASC-EBAT), mentres que entre nosaltres la *c* queda fora del radical ({*nas-c*, *naix-es*, *naix-ia*, *nàix-er*}, {*du-ia*, *du-r-é*...}). Digam-ho clarament: la concordança del verb amb el subjecte la indica el fonema *c*. Notem que la concordança tant la poden indicar vocals (*pens-e*, *pens-a*) com consonants (*tu ten-s*). En la primera flexió, quan una consonant expressa la concordança fem aparèixer la vocal de suport (*e*: *pens-es*, *pens-em*, *pens-eu*, *pens-en*).

En la formació de *enten-c*, també influiria un tema que no tractaré en este article (les relacions entre la segona flexió i la tercera; en *flor-es-c*, la *c* expressa la concordança; en llatí, formava part del radical, FLORESC-ERE, com ara en castellà i en galaicoportugués).

La primera persona del present d'indicatiu (que és el primer temps) és la forma més bàsica de la flexió – propietat que justifica la nomenclatura del llatí: el verb COGITO, no el verb COGITARE. Sobre eixe fonament (*entenc*), els parlants han creat més formes. La primera vinculació estructural és el present de subjuntiu (l'inicial *que jo enten-a* passa a *que jo enteng-a*). A més, el canvi afecta totes les persones (*que entengam*, *que entengau*). Posteriorment, la forma *jo entenc* repercutí en el segon temps bàsic (*entenguí*, *entengueres*, *entengué*, etc.). Les formes del pretèrit perfet estan unides a les del pretèrit imperfet de subjuntiu (*que jo entengués*, etc.). La darrera afirmació té suport empíric: quan el pretèrit perfet no prové del present (*vullc*) sinó del participi (*volgut*: *jo volguí*), el pretèrit imperfet de subjuntiu actua igual (*que jo volguera*). L'evolució que comentem tingué una expansió forta en el segle XV: segons Colomina (2013), afectaria *creure*, *riure*, *beure*, *escriure*, *moure*, *viure*, *encendre*, *ofendre*, *prendre*, *respondre*, *romandre*, *moldre*.

Cal dir que l'estructura descrita és única en les llengües romàniques, l'occità inclòs. Així, les nostres formes {*beure* / *bec*}, {*moldre* / *molc*}, {*poder* / *puc*}, {*tindre* / *tinc*}, {*creure* / *crec*}, {*dir* / *dic*}..., corresponen en occità a {*beure* / *ieu bevi*}, {*mòlre* / *ieu mòlri*}, {*poder* / *ieu pòdi*}, {*téner* / *ieu teni*}, {*creire* / *ieu cresi*}, {*dire* / *ieu disi*}... (Alibèrt 1935: 105–106).

Sumant les formes dites (una del present, 6 del pretèrit perfet i totes les del subjuntiu, 6 + 6), obtenim 19 formes. A la vista que disposem de 42 formes sintètiques temporals, 19 formes s'acosta al 50%. A més, el procés no ha acabat. Afecta molts participis (*bec* > *begut*), i també molts gerundis en la major part de la llengua (*bec* > *beguent*). En el cas del participi, són la majoria – de 350 verbs, el tenen 185: 52,8% (Sifre 2004: 153). Els participis irregulars en *s* (heretats del

llatí: *entendre* / *entés*) són una minoria forta (24,8%). Nebot (1894: 70) i Sanchis Guarner (1950: § 176) tracten adequadament eixe participi com a “irregular”.

Si ara tornem als parlants, convindrem que la convicció de sentir *jo entenc*, que *jo entenga* com a forma distintiva de la seua llengua respon a un fet doblement objectiu. En primer lloc, ho és perquè hi ha en joc una estructura flexiva. En segon lloc, el sentiment té de nou una base real per la raó que l'estructura és inexistent en castellà – i en les altres llengües romàniques.

Per a crear un model nou, els parlants s'han ajudat d'un altre instrument. L'estudi de les estructures de la primera flexió verbal permet entendre que estan vinculades les formes de l'infinitiu, el futur i el potencial (o condicional). Això explica la regularització de molts infinitius: si és {*valdré* / *valdria*}, canviem *valer* per *valdre*; davant de {*doldré* / *doldria*}, passem de *doler* a *doldre*; a la vista que és {*seré* / *seria*}, substituïm *ésser* per *ser*. El procés té una amplitud enorme. Començà a l'Edat Mitjana: {*caer* / *cauré* / *caure*}, {*traer* / *trauré* / *traure*}, {*veer* / *veuré* / *veure*}, {*seer* > *seuré* / *seure*}, {*jaer* / *jauré* / *jaure*}, {*plaer* / *plauré* / *plaire*}. Es veu que, en eixa evolució, el valencià i el català occidental van per davant. En 1933, Josep Giner (1998: 226), a més d'observar que “*valdre* i *soldre* s'avenen perfectament a l'evolució de la llengua”, constatà que, “en els dialectes oriental i balear, són usades en l'infinitiu les formes *valer* i *soler*”. De fet, *valre* ja es troba en sant Vicent Ferrer (DCVB).

Més amunt (§ 2), hem explicat per què la forma regular de l'infinitiu és *-re*. També hauríem de tindre en compte que la regularització de *valer* > *valdre* fa separar-nos del castellà, ja que la seua terminació regular és *caer*, *traer*. Als qui pensen que lingüísticament estariem supeditats des de fa molt de temps a la llengua socialment dominant, els podem observar que no s'han produït interferències en eixa estructura (no ha canviat cap parlant *caure*, *valdre*, etc., per *caer*, *valer*). Al contrari, hi ha una adhesió forta a la forma pròpia. A més, l'evolució s'ha mantingut al llarg del temps, com mostren *tindre*, *vindre* (recordem que eixos verbs tenen 32 formes de la segona flexió i només 4 de la tercera); *sabre* o *sebre* és general en balear i existix en altres parlars; en els jòvens, hi han manifestacions de *voldre*.

3.3 Síntesi de la segona flexió

Ara que ja hem explicat els dos mitjans usats per a crear un model nou, dibuixarem una visió panoràmica. Sabem que el punt de partida eren verbs sense model. La resposta dels parlants ha sigut anar creant al llarg de la història un model estructurat, que s'assenta en dos correlacions. En les 35 formes sintètiques (32 temporals i 3 atemporals), la incidència de la creació és enorme, ja que afecta tots els temps sintètics excepte dos: el present d'indicatiu (deixant fora la primera persona, *entenc*) i el pretèrit imperfecte. En percentatges, la regularització abasta el 75%, de manera que només queda el 25%. Mirem-ho en detall.

La correlació del passat (*entenc* + pretèrit perfet + 2 temps de subjuntiu + participi + gerundi) són 21 formes (19 si no considerem el participi i el gerundi); la correlació de futur (infinitiu + futur + potencial) són 13 formes. La suma de les dos correlacions representa la major part de les 45 formes sintètiques: $21 + 13 = 34$. Són el 75,5%. Queden fora 11 formes, heretades del llatí (cinc del present d'indicatiu i sis del pretèrit imperfecte). Representen el 24,4%. Per una altra banda, la correlació de *entenc* / *que jo entenga* / *entenguí* / *que jo entenguera* és privativa de la nostra llengua, ja que no s'ha donat en cap altra llengua romànica. En canvi, compartim l'infinitiu regular (*entendre*) amb l'occità i amb el francès.

Certament, el punt de partida era tan irregular, que queden irregularitats puntuals. Així, una part significativa dels participis és irregular (*entés*, contra *begut*); o perduren uns pocs infinitius irregulars (*poder*); o la forma *cai-c* discrepa de l'infinitiu (*cau-re*). Però la qüestió més significativa és el model, a on només ens queden 11 formes fora de les dos correlacions.

4. La segona flexió verbal en autors del segle XIX: Ben orientats

Ara que hem estudiat l'evolució de la segona flexió verbal, estem en condicions adequades per a analitzar com han actuat els nostres gramàtics. Ho limitaré a tres autors, dos del segle XIX (Pau Ballot i Josep Nebot) i u del segle XX (Pompeu Fabra).

Ballot (1813: 42–48) fa un acostament suggestiu: posa quatre models diferents (*témer*, *entendre*, *conéixer* i *meréixer*), cada u amb una llista dels verbs que s'ajustarien al model. És veritat que *una flexió* demana *un model*. Això no obstant, convindrem que l'actuació descrita va ben orientada. Ballot seria conscient que no teníem un model rotundament clar i, davant d'això, triaria quatre actuacions. Ara: si mirem quins són els verbs, trobarem que tres responen al model creat (*{entenc / que jo entenga / entenguí / que jo entengués}*, *{conec / coneguí}* i *{meresc / meresquí}*). Només en deixa u per als pocs verbs que mantenen l'actuació llatina (*{jo temo / que jo tema / temí / que jo temés}*). A més, el primer verb regular és molt adequat (*entendre*, que només té una limitació: conservar el participi irregular, *entés*).

Nebot (1894: 59–66) selecciona un model (exemplificat amb *vendre*) i el fa seguir de sis casos particulars: *estendre*, *prometre*, *creure*, *nàixer*, *poder* i *dur*. Davant d'eixa proposta, estarem d'acord que el gramàtic de Vila-real aprofundix més en la llengua. En primer lloc, si la segona flexió és *una flexió* demana *un model*. Però Nebot sabia (com Ballot) que la segona flexió és un niu de particularitats. En eixe camp, també supera el predecessor, ja que fa una classificació més detallada: cinc verbs per a grups particulars del model, *estendre*, *creure*, *nàixer*, *poder* i *dur*; i només un verb per al model llatí, *prometre*.

El verb *vendre* és poc adequat com a model de la segona flexió perquè el participi és *venut*, forma que determina el pretèrit perfet sintètic (*tu veneres ahir / que tu veneres*). Però el parlar de la Plana ja no usava les formes sintètiques cap al final del segle XIX, fet que ajuda a explicar que Nebot diguera que el pretèrit perfet seria *jo venguí* (i *que jo venguera*). He après *tu veneres* de la llengua viva, però els alumnes em diuen que només coneixen *jo venguí*.

5. L'actuació de Fabra davant de la regularització de la segona flexió verbal

5.1 Fabra: Absència de teoria i absència d'estructures

Mirem com tracta Fabra (1918 i 1956) les flexions verbals (en particular, la segona). Ací tenim les primeres paraules de la flexió verbal (capítol V, p. 97–138):

En els §§ 71 i següents consignem, –escrites de versaletes i entre claudàtors, – les formes antigues caigudes en desuetud en el català central, però emprades encara pels escriptors de determinades regions de llengua catalana (València, Mallorca, &.). Notem, però, que, si no és en els paradigmes dels verbs regulars, hi deixem de consignar aquelles formes arcaiques o dialectals que sols difereixen de les del català central per les desinències *a*, *es* i *en* en lloc de *i*, *is* i *in* del present de subjuntiu (per ex.: *siga*, *sigues*, *siguen*) o per les desinències *es*, *em*, *eu* i *en* en lloc de *is*, *im*, *iu* i *in* de l'imperfet de subjuntiu (per ex.: *absolguesses*, *absolguéssim*, *absolguéssiu*, *absolguéssin*). [...]

VERBS DE LA PRIMERA CONJUGACIÓ. 71. Pertanyen a la primera conjugació els verbs que fan el present d'infinitiu en *ar*, els quals es conjuguen segons el següent model: [...]. (Fabra 1918)

En la informació anterior, hi ha un camp que, encara que és important, no pertany al nostre objecte d'estudi (com actua Fabra davant de les formes que són balears o valencianes), de manera que no l'analitzarem. El segon fragment, sobre la primera flexió verbal, apareix sense haver dit prèviament que tenim tres flexions verbals i per què en tenim tres. Per a distribuir els verbs, el gramàtic de Barcelona recorre a la terminació de l'infinitiu. No hi ha tampoc la justificació del model proposat per a cada flexió verbal. En definitiva, no hi ha teoria; i tampoc reflexions per a deduir estructures. En canvi, Ballot tenia una concepció estructural:

Es menester tenir present: que las rael, orígens y principi de que proceheixen tots los temps de un verb, son lo present de indicatiu, lo pretèrit perfet y lo futur. Del present naixen tots los presents y pretèrits imperfets del indicatiu [és a dir, de *pens-e* proveven *que jo pens-e*, *pens-a tu* i *jo pens-ava*]. Del pretèrit [*pens-í*, prové] lo pretèrit perfet del subjuntiu [actual *pretèrit imperfet de subjuntiu*, *pens-às*]. Del futur naix lo pretèrit imperfet del subjuntiu ó <la> veu *ria* [nom del potencial; de *pensar-em* prové *pensar-í-em*]. (Ballot 1813: 35–36)

El gramàtic huitcentista no fonamenta ni explica les afirmacions que fa, però les seues observacions afecten el conjunt de les formes sintètiques. En primer lloc, partix dels tres temps bàsics (present, pretèrit perfet i futur). Tot seguit, destaca la unió que hi hauria entre les formes del present d'indicatiu (*pens-o*), el present de subjuntiu (*que jo pens-e*), l'anomenat "imperatiu present" (*pens-a tu*) i les del pretèrit imperfect d'indicatiu (*pens-ava*). En tercer lloc, afirma que del pretèrit perfet (*jo am-i*) prové "el pretèrit perfet del subjuntiu" (en la terminologia actual, el pretèrit imperfect de subjuntiu, *que jo am-às*). Finalment, del futur (*pensar-é*) vindria "el pretèrit imperfect de subjuntiu" (l'actual potencial, *pensar-ia*).

Fabra actua d'una manera semblant en la gramàtica de 1956:

Els verbs catalans, atenen a les alteracions que poden sofrir en la seva forma, es divideixen en tres conjugacions: pertanyen a la primera conjugació els verbs que tenen l'infinitiu terminat en *ar* (Ex.: *cantar*); a la segona, els verbs que tenen l'infinitiu terminat en *er* o *re* (Ex.: *valer, témer, perdre*); i a la tercera, els verbs que tenen l'infinitiu terminat en *ir* (Ex.: *servir*). Els verbs *dir* i *dur* s'inclouen en la segona. (Fabra 1956: § 49)

Sense teoria i sense reflexions sobre les estructures de les flexions verbals, no era fàcil que el nostre autor percebera i entenguera l'evolució de la segona flexió verbal, i quina finalitat tenia. A més, fa la impressió que no aplicà tampoc la intuïció com a parlant:

VERBS DE LA SEGONA CONJUGACIÓ. Els verbs pertanyents a la segona conjugació tenen l'infinitiu accentuat en el radical, llevat solament sis, l'infinitiu dels quals termina en *er* accentuat: *haver, saber, poder, voler, valer, soler*. En els restants verbs, d'infinitiu rizotònic, aquest termina en *er* o *re*; si el radical verbal acaba en *c, m, ny, rr, ss* o *x*, la terminació de l'infinitiu és *er* (Ex.: *vèncer, plànyer, créixer*); si acaba en *b, d, p, t* o *u*, la terminació de l'infinitiu és *re* (Ex.: *rebre, batre, moure*); i si acaba en *l* o *n*, la terminació de l'infinitiu és *re* precedit d'una *d* dita eufònica (Ex.: *moldre*, rad. *mol*; *vendre*, rad. *ven*). Pertanyen també a la segona conjugació els tres verbs *dir, dur* i *fer*.

Les terminacions que en els diferents temps prenen els verbs de la segona conjugació són, amb comptades excepcions les que figuren en el següent paradigma: [hi ha la flexió de *perdre*].

La conjugació dels verbs en *er* feble no difereix de la dels verbs en *re* sinó en el futur i el condicional, que terminen respectivament en *er-e, aràs, &*, i *eria, eries, &* (en lloc de *r-e, ràs, &* i *ria, ries, &*): [hi ha la flexió de *témer*]. (Fabra 1918: § 74)

Abans d'analitzar la citació anterior, observaré que la gramàtica de 1956 actua d'una forma semblant en la descripció de la segona flexió verbal, però amb moltes menys paraules: "A continuació donem la conjugació dels verbs models *cantar* (mod. I), *perdre* (mod. IIa), *témer* (mod. IIb), *servir* (mod. IIIa) i *dormir* (mod. IIIb)." (Fabra 1956: § 50: "Verbs models").

En les paraules de 1918, no hi ha res sobre les dos correlacions que ens han permès estructurar progressivament la segona flexió verbal. Ara: si no presentem eixa flexió com és, tindrem el perill de descriure-la com no és. El risc dit ¿es materialitza en les paraules transcrites? El nostre autor afirma que les terminacions que té el verb *perdre* serien les que apareixerien en els verbs de la segona flexió “amb comptades excepcions”. Això no obstant, per cada verb de la segona flexió que pren la *o* en els parlars catalans (*prometo*, *temo*) en deu haver molts que no la prenen, de manera que l’afirmació no és certa.

¿Per quin motiu Fabra presentà com a model dos verbs (*perdre* i *témer*) que tenien poques aplicacions i moltes excepcions? La resposta deu ser que prenia els verbs regulars (*entendre*, *valdre*) per irregulars. Eixa anomalia apareix quan tracta la consonant *c*:

En els verbs de la segona conjugació són freqüents les modificacions del radical verbal. La més important és la que consisteix en l’addició d’una *c* al radical de l’infinitiu o la substitució de la darrera lletra (o dígraf) radical per una *c* en la primera persona del singular del present d’indicatiu (*valer*: *valc*; *beure*: *bec*), *c* que, amb comptades excepcions, retrobem, generalment mudada en *g* o *gu*, en totes les formes del present de subjuntiu (*valgui*, *valguis*, &), del perfet d’indicatiu (*valguí*, *valgueres*, &), de l’imperfet de subjuntiu (*valgués*, *valguessis*, &) i del participi passat (*valgut*).
(Fabra 1918: § 75)

Segons Fabra, quan flexionem *entendre* o *valdre* “modificaríem el radical verbal”, de manera que serien *verbs irregulars*. En canvi, ni *jo perd-o* ni *jo tem-o* “modificarien el radical”, resultat que pot fer creure que serien verbs regulars. ¿És certa eixa afirmació? *Jo enten-c* és exactament igual que *jo pens-e*: no hi ha cap modificació del radical verbal, sinó un fonema que s’afegix al radical per a expressar la concordança amb el subjecte.

El fet extraordinari de prendre els verbs regulars com a irregulars generava tres anomalies més. La primera és no dir que la consonant *c* que apareix en la majoria dels verbs de la segona flexió verbal expressa la concordança amb el subjecte. La segona limitació és no indicar que eixa actuació (*enten-c*) representa un mitjà que, en les llengües romàniques, només tenim nosaltres, de manera que estem davant d’una singularitat. La tercera deficiència és la més important: no percebre que, darrere de totes les “modificacions del radical” que Fabra descriu, hi havia l’objectiu de crear un model allà a on inicialment només teníem un cabàs de verbs amb moltes divergències i poques coincidències. Ja sabem que la correlació que comentem regularitza 19 formes temporals d’un total de 42 formes sintètiques.

Acabaré l’anàlisi de Fabra notant que el verb que pren com a model de la segona flexió verbal (*perdre*) és un verb que, segons la classificació verbal que proposa Enric Valor (1983: 80), només es deu representar a ell mateix. Valor (1983: 115–150) distribuïx molts centenars de verbs entre 102 models, i en una

mirada (superficial) per les quatre columnes de les 35 pàgines referides, no n'he vist cap del model de *perdre* – que té el número 68 (*ibid.*:80).

Si ara recordem l'actuació de Pau Ballot i sobretot la de Josep Nebot, convindrem que ens trobem davant d'un retrocés significatiu. En concret, d'una orientació adequada – molt bona en Nebot – hem passat a una proposta que pren els verbs regulars per irregulars i, sobretot, no veu una estructura flexiva que no existix en cap llengua romànica i que podria ser la nostra primera particularitat estructural en la flexió verbal del món romànic.

5.2 Fabra i els infinitius de la segona flexió

Si Fabra no interpretà adequadament el conjunt de la segona flexió verbal, difícil serà que tractara bé l'infinitiu i el gerundi. Més amunt, hem indicat que la terminació regular dels infinitius de la segona flexió és *-re*. De fet, la podrien tindre cap al 90% dels verbs. A més, no sempre ha sigut així, ja que la llengua ha anat augmentant i augmentant els verbs en *-re*: ho féiem a l'Edat Mitjana (*caer* > *caure*) i seguim fent-ho en els nostres dies (*venir* > *vindre*). Per una altra banda, eixa evolució viva és una diferència destacable amb el castellà, que no té verbs en *-re*. Per contra, avancem amb l'occità i amb el francès – o, més ben dit: anem davant.

Mirem com apareix la realitat dels infinitius en la citació de Fabra (1918) reproduïda més amunt. Comença pel grup residual – el que coincidix amb el castellà; segons Fabra, *haver, saber, poder, voler, valer, soler*. En segon lloc, posa un grup molt secundari: *-er* àton: *córrer, créixer*... En el darrer lloc, apareix el grup ben majoritari – i, per tant, el regular: *-re*.

Vinculat a l'orde invertit, els lectors troben que, sense cap argumentació, el gramàtic de Barcelona s'oposa a la regularització que els parlants desplegaven en la forma de l'infinitiu des de feia segles. ¿Per què va actuar així? Potser per no comprendre tres fets units: que la llengua viva estava creant un model nou; que eixa evolució havia comportat triar *-re* per a l'infinitiu; i que la selecció de *-re* havia començat feia molts segles (*caer* > *caure*, etc.) i no estava lluny del final. Eixa possibilitat explicaria que el nostre autor impulsà a anar contra *valdre, soldre* i uns altres infinitius regulars. A més, el fet que els escriptors preferien *valdre* a *valer*, potser per la seua intuïció, era presentat per Fabra com a fugir cegament del castellà:

Cal anar molt en compte en l'ús dels mots arcaics. En diferents ocasions havem fet notar els perills que corre la llengua en mans dels arcaïtzants poc experts. Si no es posa un aturador al gust immoderat pels mots antics, els arcaïtzants esdevindran un flagell comparable als descastellanitzants a ultrança que patirem anys endarrer, aquells que preferien *valdre* a *valer*, *mal-lejable* a *mal-leable*, *ambient* a *ambient*, perquè en la terminació *er* de *valer*, en l'absència de la *j* en *mal-leable*, en el diftong de *ambient* creien veure l'empremta de la influència espanyola.

(*Conv. Fil.* 402, de 1923 [Fabra 2010: 474])

¿Quina prova aporta per a demostrar que el mòbil de l'actuació dels escriptors seria negatiu? No n'he vist cap. Recordem que, cap al principi del segle xx, la forma *valdre* estava molt estesa pel català occidental i pel valencià, a on era antiga –Giner la dóna com a habitual en el segle xv. La forma *valdre* també és de l'alguerés. En el català oriental, existia en alguna població mitjana (Reus, Igualada, Puigcerdà). En balear, només hi havia *valer*.

Al costat de l'oposició a formes regulars de l'infinitiu, hi han vacil·lacions. Si comparem les gramàtiques de 1918 i 1956, trobarem que, en 1918, *valer* no tindria forma secundària; per contra, en 1956 apareix *valdre*. En 1918, *cabre*, *caldre* i *doldre* no tindrien formes secundàries; en 1956, *cabre*, *caler* i *doler* serien formes secundàries. ¿Per què hi han totes eixes variacions? El nostre autor no les constata ni, en conseqüència, les justifica.

5.3 Fabra i els gerundis de la segona flexió

Fabra també es va oposar repetidament a la regularització dels gerundis. Però no he vist que explique en cap escrit per quin motiu tenia eixa actitud. No he trobat tampoc que vincule la creació del participi regular (*bec / begut*, que ja ha arribat al 50% dels verbs) i l'expansió al gerundi (*bec / begut / beguent*). Ací tenim quatre mostres del comportament dit:

En les publicacions catalanes, trobem a cada pas formes verbals errònies com, per exemple, gerundis en *guent* (*beguent*, *creguent*, *responguent*).

(*Conv. Fil.* 416, de 1923 [Fabra 2010: 485])

Fixem-nos bé: el gerundi no figura entre les formes verbals que presenten o poden presentar un radical altre que el pur (o sia, sense *c*, *gu* o *qu*). Tota forma de gerundi en *guent* ha de ser rebutjada.

(*Conv. Fil.* 417, de 1923 [Fabra 2010: 486])

En els verbs que admeten un radical en *g* (com *beure*) el gerundi no presenta mai aquest radical. Cal, doncs, anar amb compte a no escriure *creguent*, *riguent*, *poguent*, *sapiguent*, *volguent*, *valguent*, *prenguent*, *vinguent*, etc.

(*Conv. Fil.* 698, de 1925 [Fabra 2010: 700])

Cal rebutjar tota forma de gerundi acabada en *guent* (per exemple, *absolguent*, *responguent*, *caiguent*, *poguent*, *volguent*, *haguent*, *sapiguent*, etc.).

(Fabra 1956: § 54)

Davant d'eixes condemnes absolutes, sense cap argumentació, convé insistir que l'aplicació de la primera persona del present d'indicatiu al participi i al gerundi (*bec / begut / beguent*) és una extensió de la primera correlació. A més, els gerundis regulars no són recents. Així, apareixen en la gramàtica d'Amengual (de 1835). Ací tenim com descriu Moll el conjunt de la llengua: "S'ha desenvolupat en la majoria

d'aquests verbs [els que diferencien la primera persona i la tercera: *entenc / entén*] una desinència *-guent* (*beguent, haguent, creguent*), que no és admesa en el català literari, però que es troba força estesa en gairebé tots els dialectes" (Moll 1952: § 301c).

En el català oriental, el gerundi regular deu tindre molta extensió, ja que un escrit de Fabra de 1923 cita 42 verbs en una "llista de formes verbals defectuoses trobades en llibres i en periòdics actuals" (*Conv. Fil.* 499–504, de 1923 [Fabra 2010: 544–550]): *absolguent, apareguent, beguent, caiguent, calguent, cloguent, compareguent, complaquent, coneguent, correguent, creguent, deguent, diguent, dolguent, duguent, encenguent, entenguent, escriguent, siguent, estenguent, fonguent, jaguent, meresquent, molguent, moguent, ofenguent, ploguent, poguent, prenguent, pretenguent, responguent, riguent, seguent* (de *seure*), *solguent, tinguent, traguent, valguent, vegent, venguent, vinguent, visquent, volguent*.

En balear, té molta força segons Moll (1937: § 71): "En el llenguatge parlat predominen els gerundis en *guent* (*beguent, creguent, riguent*), que gramaticalment són incorrectes". En el valencià, quantitativament predomina *diguent* (entre Sagunt, Lliria, Albaida i Dénia, són habituals). La resta del valencià manté els gerundis clàssics, pel nord i pel sud.

6. Conclusions: Sense teoria i sense estudiar l'evolució, ¿podem comprendre el present?

La primera conclusió que extrauria d'este article és que no coneixem prou els nostres predecessors, limitació que ha fet retrocedir la teoria lingüística. Hem vist que Ballot (1813: 35–36) descriu estructures en la flexió verbal, les quals desapareixen en el segle xx (§ 5.1). Sanchis Guarner (1950: § 169) indica la naturalesa del model de cada flexió verbal i de les irregularitats, proposta que no he trobat en la GCC (§ 2). Ballot (1813: 42–48) i Nebot (1894: 59–66) fan una descripció ben orientada de la segona flexió verbal. En canvi, el panorama és molt diferent en Fabra. M'he limitat a dos gramàtiques. Òbviament, caldria mirar-les totes, així com el conjunt de les *Converses Filològiques*. Però no és fàcil que, en eixa indagació, ixquen novetats significatives, com apunten les citacions de les *Converses Filològiques*.

Fora de Ballot i Sanchis Guarner, no he trobat teoria; ni reflexions sobre les estructures flexives; ni observacions sobre l'evolució. Sense eixos mitjans, no és fàcil interpretar el present d'una forma clara i travada (ací, § 2 i § 3). L'absència de teoria ha portat a mirar només una forma sintètica per a deduir a quina flexió verbal pertany un verb. Una tal pràctica ha facilitat que verbs sense quasi formes de la tercera flexió siguen considerats de la tercera, de tal manera que *vindre* i *tindre* no serien regularitzacions, sinó deformacions, vulgarismes (§ 2).

La intuïció que tenim com a parlants permet fer una interpretació ben orientada de la segona flexió verbal, com fan els qui destaquen *entenc / entenguí*, etc. (§ 4) ¿Per quin motiu Fabra no va seguir el camí dels predecessors? Podríem mirar si és factible apel·lar a la ideologia d'un sector del Noucentisme. Si no confiem en la llengua viva i mirem el llatí i el grec com a model, podem no percebre l'evolució i seguir el model llatí – conservat en Catalunya en *témer*.

Eixa actuació és negativa perquè ignora la faenassa extraordinària que és haver creat un model nou en les tres quartes parts de les formes sintètiques (§ 3.3). També és perjudicial, ja que no ens adonem d'una singularitat estructural que incidix en 19 formes sintètiques, absent de les altres llengües romàniques. A més, Fabra presentà els verbs regulars com a irregulars i, complementàriament, dos verbs irregulars com al model. Deixeu-me opinar que eixa anomalia arriba als nostres dies – un exemple: GNV 2006. En l'infinitiu, el nostre autor deforma la realitat (la terminació de *valer* és residual), ens aparta de l'occità i del francès (*valdre, vindre*) i, correlativament, ens acosta al castellà (*valer, venir*).

Ben mirat, l'actuació de Fabra no soluciona problemes, i en crea a on no n'hi han. En efecte, quan un parlant que diu *valdre* o *caldre* sent dir *valer* o *caler*, ho troba estrany però ho entén. Per contra, sospite que els qui diuen *valer* o *caler* i senten *valdre* i *caldre* ho trobaran poc estrany, ja que eixes formes són les que representen el model de la llengua. El panorama descrit apunta que *no necessitem rectificacions* per a regular la forma de l'infinitiu. Mentre un parlar conserve les formes inicials, els seus membres tenen dret a dir-les. En canvi, qui diu espontàniament les formes regulars hauria d'usar només eixes formes. Fent la distinció dita – dret a mantindre les formes irregulars i obligació de dir les regulars –, la llengua canvia a poc a poc sense que els parlants ho perceben. I tot sense rectificacions.

La mateixa proposta podem aplicar als gerundis. Igual que la coexistència de *caler* i *caldre* no ha sigut un problema, no tindria per què ser-ho la convivència de *dient* i *diguent*. La forma *diguent* és un problema quan algú ha decidit que ho siga. Així, el canvi de *polisportiu* per *poliesportiu* no va ser un problema entre els valencians perquè no s'oposà ningú a la variació; per contra, hi havia un sector de Barcelona que deia que eixe canvi armaria guerra. I n'armà. Però ¿pel canvi gràfic o pels qui deien que la variació crearia problemes? Quan una modificació en la normativa respon a la coherència, ens hauríem de preguntar si els problemes els genera la variació o els qui asseguren que n'hi hauran.

Referències bibliogràfiques

- Alibèrt, Loís. 1935. *Gramàtica occitana según los parlars lengadocians*. Tolosa: Societat d'Estudis Occitans.
- Amengual, Juan José. 1835. *Gramática de la Lengua Mallorquina*. Palma de Mallorca: Juan Guasp.
- Ballot, Josep Pau. 1813. *Gramàtica y apologia de la llengua catalana*. Barcelona: Joan Francisco Piferrer.
- Colomina, Jordi. 2013. "Canvi morfològic verbal i normativa: els verbs velaritzats de la tercera conjugació". Dins *Qüestions de morfologia flexiva i lèxica del català. Volum d'homenatge a Joaquim Viaplana*, 169–199. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- DCVB =. Alcover, Antoni M. i Francesc de B. Moll. 1926–1968. *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- DGLC = Fabra, Pompeu. 1932. *Diccionari General de la Llengua Catalana*. Barcelona: Edhasa.
- Fabra, Pompeu. 1918. *Gramàtica catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Fabra, Pompeu. 2010. *Obres completes* (Jordi Mir i Joan Solà, dirs.), Vol. 7: *Converses filològiques*. Barcelona: Editorial Proa.
- Fabra, Pompeu. 1956. *Gramàtica catalana*. Barcelona: Teide.
- GCC = *Gramàtica del català contemporani* (Joan Solà, M. Rosa Lloret, Joan Mascaró i Manuel Pérez Saldanya, dirs.). Barcelona: Empúries. 2002.
- Giner, Josep. 1998. *Obra filològica (1931–1991)*. València: Denes.
- GNV = *Gramàtica normativa valenciana*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2006.
- Grevisse, Maurice. 1936. *Le bon usage. Grammaire Française*. Gembloux: Duculot.
- López del Castillo, Lluís. 1976. *Llengua standard i nivells de llenguatge*. Barcelona: Laia.
- Moll, Francesc de B. 1937. *Rudiments de gramàtica preceptiva per a ús dels escriptors balearics*. Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- Moll, Francesc de B. 1952. *Gramàtica històrica catalana*. Madrid: Gredos.
- Moll, Francesc de B. 1968. *Gramàtica catalana referida especialment a les Illes Balears*. Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- Nebot, Josep. 1894. *Apuntes para una gramàtica valenciana popular*. València: Ripollés.
- Perea, Maria Pilar. 2002. "Flexió verbal regular". Dins GCC I, 585–648.
- Sanchis Guarner, Manuel. 1950. *Gramàtica valenciana*. València: Torre.
- Saragossà, Abelard. 2003. *Gramàtica valenciana raonada i popular. Els fonaments*. Gandia: CEIC Alfons el Vell. [Cite per la segona edició. València: Tabarca Llibres, 2005].
- Saragossà, Abelard. 2015. "El gènere en la GNV". Dins *Estudis de llengua i literatura catalanes LXVIII (Miscel·lània Jordi Bruguera 3)*, 207–226.
- Sifre, Manuel. 2004. "Capítol 2. Morfologia: flexió". Dins *Morfologia catalana*, Manuel Pérez Saldanya, Manuel Sifre i Júlia Todolí, 81–191. Barcelona: Editorial UOC.
- Valor, Enric. 1983. *La flexió verbal*. València: Eliseu Climent.

Processos de canvi en les combinacions de clítics pronominals a la Franja

Esteve Valls

Universitat de Barcelona

The aim of this paper is twofold: first, it seeks to provide a description of the binary combinations between a third person dative clitic and an accusative clitic in the north-western Catalan dialects spoken in the Franja (Aragon); second, it aims at analysing the evolution of these combinations across three generations of speakers. Both quantitative – dialectometric – and qualitative methods are used to analyse a new corpus which comprises 2,544 binary combinations gathered from 48 speakers – to which we added 5 artificial varieties. The results show that the morphology of these combinations is changing due to the pressure of both internal – paradigm simplification, analogy – and external – influence of standard Spanish – factors. As a result, the traditional continuum has split into several similar varieties whose boundaries coincide with the county political borders.

1. Introducció

Aquest treball es proposa acomplir un doble objectiu: d'una banda, vol contribuir a incrementar el coneixement sobre una parcel·la del corpus descriptiu dialectal del català poc fressada pels lingüistes, la de les combinacions de clítics pronominals;¹ concretament, en aquest article es presentarà una primera aproximació a les combinacions de datiu de tercera persona més acusatiu en els parlars de la Franja, una descripció que en treballs posteriors s'ampliarà a la resta de parlars nord-occidentals. Com que la llengua és dinàmica per definició, però, aquest estudi no es limitarà a descriure sistemàticament *com són* els sistemes de combinacions de clítics pronominals en els diferents parlars franjolins, sinó que intentarà plasmar *com han evolucionat* aquests sistemes al llarg de tres generacions de parlants.

---

1. Potser l'únic treball realitzat amb una perspectiva de conjunt és Perea (2012), que parteix del corpus de dades recollit per Alcover durant el primer quart del segle xx.

De retruc, doncs, aquest treball establirà un diàleg amb diversos treballs recents – vegeu, per exemple, Valls (2013a), Valls *et al.* (2013) o Wieling *et al.* (2018) – en què s’ha demostrat que, contràriament al que succeeix en la majoria de varietats nord-occidentals – immerses en un procés d’acostament gradual a l’estàndard –, les varietats de la Franja han romàs en una posició relativament estable al llarg dels últims vuitanta anys. La hipòtesi de partida és que, malgrat aquesta major estabilitat en termes quantitius, les varietats franjolines *també* han evolucionat a causa de diversos factors, tant interns – com ara la creació de formes analògiques o la simplificació paradigmàtica –, com externs – com ara la pressió de la varietat de referència en aquelles comarques, l’estàndard espanyol.² L’anàlisi de l’impacte d’aquests factors en un àmbit com el de les combinacions de clítics pronominals és especialment necessària per entendre els mecanismes del canvi lingüístic en curs a la Franja, atès que es tracta d’un àmbit morfològic excepcional, en què fins i tot les varietats dialectals – nord-occidentals o no – més estandarditzades semblen haver evolucionat al marge del model de prestigi.

2. Corpus

Aquest treball es basa en les dades de quaranta-vuit informants provinents de les comarques de la Ribagorça, la Llitera, el Baix Cinca i el Matarranya, entrevistats per la investigadora Mar Massanell entre els anys 1995 i 1996.³ En total, es van entrevistar sis informants per localitat, dividits regularment en tres franges d’edat, i es van tenir en compte dues localitats per comarca: la capital – Benavarri, Tamarit de Llitera, Fraga i Vall-de-roures – i una localitat més petita de cada àmbit comarcal – Tolba, Camporrells, Vilella de Cinca i la Portellada, respectivament. De cada informant es van obtenir un total de quaranta-vuit combinacions de datiu de tercera persona més acusatiu, de manera que el corpus en què es basa aquest estudi consta de 2.304 combinacions binàries de clítics pronominals, a les quals s’han afegit 240 combinacions procedents de cinc varietats afegides posteriorment: en

---

2. Per resseguir alguns dels canvis provocats per factors estrictament interns, podeu consultar Valls (2013b).

3. Com s’observa, les dades que es presenten són de fa dues dècades. Tot i que caldrà tenir ben present aquest decalatge temporal entre la recollida de les dades i les conclusions d’aquest treball, sabem que els processos de canvi en curs a mitjan anys 90 en altres àmbits de la llengua – morfològics, fonològics i lèxics – han tingut continuïtat en l’actualitat, perquè per a tots aquests àmbits comptem amb dades recents d’una quarta franja d’edat. Tot i que malauradament no disposem d’aquestes dades actualitzades en l’àmbit de les combinacions de clítics, no hi ha cap raó que ens faci pensar que s’hagin comportat de manera diferent de la resta d’àmbits estudiats.

primer lloc, l'estàndard sancionat per l'IEC amb fonètica central i amb fonètica nord-occidental; en segon lloc, dues varietats col·loquials, una amb fonètica central i una altra amb fonètica nord-occidental; i, finalment, una cinquena varietat corresponent a l'estàndard espanyol sancionat per la RAE. Tot seguit es presenten les combinacions de clítics que s'han tingut en compte i les oracions que els informants van haver de traduir del castellà per obtenir-les; cada combinació de clítics es demanava en posició proclítica seguida de consonant (C) i de vocal (V), i en posició enclítica precedida de consonant o semivocal (C/W) i de vocal (V):

1. L'HI C: Li compra el diari i després l'hi pren.
2. L'HI V: Si no té força, l'hi obres.
3. C/W-L'HI: El regal, doneu-l'hi demà.
4. V-L'HI: Tanca-l'hi amb força.
5. LA HI C: Em va demanar la moto, però no la hi deixaré.
6. LA HI V: L'agulla, no la hi ensenyaré.
7. C/W-LA-HI: L'ungla trencada, has de tallar-la-hi.
8. V-LA-HI: Envia-la-hi des de la universitat.
9. ELS HI C: Si vol els apunts, els hi deixes.
10. ELS HI V: Els encàrrecs, els hi enviaré demà.
11. C/W-LOS-HI: Els llibres, recorda't de comprar-los-hi.
12. V'LS-HI: Els cotxes, compra'ls-hi (forma no recollida per un error d'enquesta).
13. LES HI C: Les entrades, les hi compraré demà.
14. LES HI V: Les cartes, les hi enviaré demà.
15. C/W-LES-HI: Les perles, has de comprar-les-hi.
16. V LES-HI: Les llibretes, compra-les-hi avui.
17. ELS EL C: Si volen el llibre, els el compres.
18. ELS L'V: Si no saben fer el treball, els l'expliques.
19. C/W-LOS-EL: El cotxe, has de comprar-los-el.
20. V'LS-EL: El cotxe, compra'ls-el.
21. ELS LA C: Si volen la postal, els la compres.
22. ELS L'V: Si volen la postal, els l'envies.
23. C/W-LOS-LA: La bicicleta, has de comprar-los-la.
24. V'LS-LA: La bicicleta, compra'ls-la.
25. ELS ELS C: Si volen els llibres, els els compres.
26. ELS ELS V: Si no acaben els exercicis, els els acabes.
27. C/W-LOS-ELS: Els cotxes, has de comprar-los-els.
28. V'LS-ELS: Els cotxes, compra'ls-els.
29. ELS LES C: Si volen les llibretes, els les compres.
30. ELS LES V: Si les portes estan tancades, els les obres.
31. C/W-LOS-LES: Les bicicletes, has de comprar-los-les.

32. V'LS-LES: Les bicicletes, compra'ls-les.
33. LI'N C: Si necessita camises, li'n compres alguna.
34. LI N'V: Si t'ho demana, li n'ensenyes alguns.
35. C/W-LI'N: Si volia cigarros, haves d'haver-li'n comprat.
36. V-LI'N: Si et dóna caramels, torna-li'n la meitat.
37. ELS EN C: Si volen pastís, els en compraré.
38. ELS N'V: Com que en necessiten molt, els n'agafaré tant com pugui.
39. C/W-LOS-EN: Si volen pomes, compreu-los-en.
40. V'LS-EN: Si volen patates, envia'ls-en un sac.
41. LI HO C: Li ho diré tot.
42. LI HO V: Li ho explicaré tot.
43. C/W-LI-HO: Tot allò, hauries de comprar-li-ho demà.
44. V-LI-HO: Tot allò, regala-li-ho demà.
45. ELS HO C: Si ho volen tot, els ho dones.
46. ELS HO V: Si t'ho donen, els ho agafes tot.
47. C/W-LOS-HO: Si poden comprar-los-ho, ho faran.
48. V'LS-HO: Tot això, compra'ls-ho.

3. Metodologia

L'anàlisi del corpus s'ha dut a terme mitjançant una combinació de mètodes quantitius i qualitius. En primer lloc, s'ha procedit a calcular la distància fonètica entre les 53 varietats objecte d'estudi mitjançant l'aplicació parcial d'un sistema dialectomètric de validesa contrastada: l'MCOD. Així doncs, s'han segmentat i alineat les dades fonètiques de totes les varietats, i tot seguit s'hi ha aplicat la següent mesura de càlcul de la distància fonètica:

$$dist(i, j) = \frac{\sum_{k=1}^{long} dif_k(i, j)}{long} \times 100$$

És a dir, la distància lingüística entre dues varietats (i, j) és igual al sumatori (Σ) de les diferències en relació a una variable k entre les varietats (i, j), dividit per $long$, que és la longitud – o nombre de sons – de cada segment morfològic comparat, i multiplicat per 100.

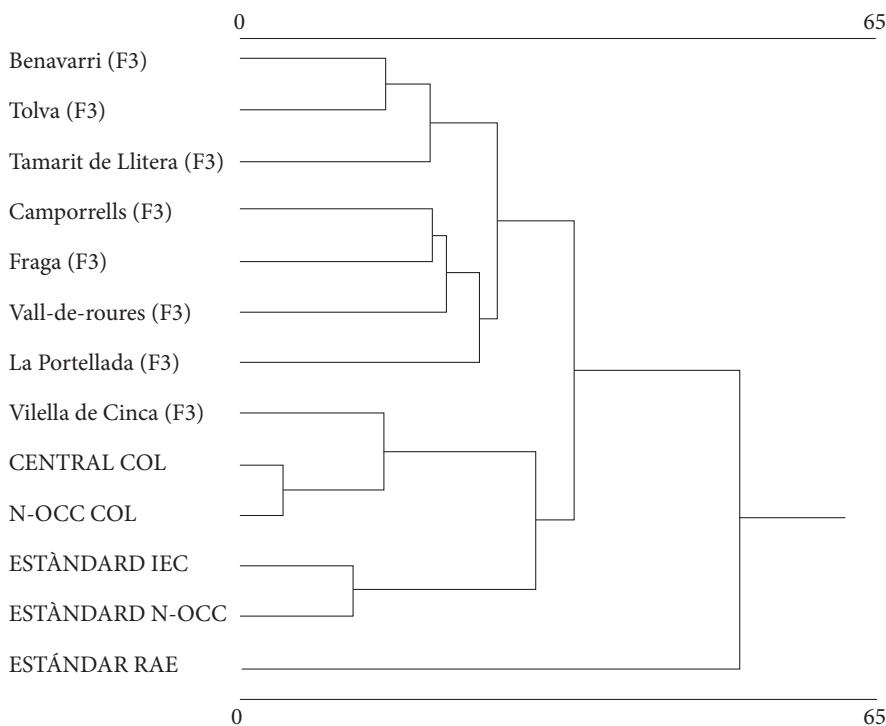
Un cop obtinguda la matriu de distàncies, s'ha recorregut a una tècnica de classificació de les varietats i de visualització de la distància fonètica que permet obtenir una visió global del canvi lingüístic en termes quantitius: l'anàlisi de conglomerats, que proporciona una classificació jeràrquica binària de les diferents varietats en funció del seu grau de similitud. L'algorisme de clusterització utilitzat ha estat l'UPGMA, i la dialectometrització de les dades s'ha dut a terme amb el

programa d'anàlisi multivariant GINKGO del Departament de Biologia Vegetal de la Universitat de Barcelona.

A més, però, s'han elaborat sis taules per analitzar com es concreten en les realitzacions dels parlants els processos de canvi detectats gràcies a les tècniques dialectomètriques. Aquestes taules no només permetran presentar una primera aproximació descriptiva als diferents sistemes de combinacions de clítics pronominals de la Franja, sinó que també permetran analitzar la vigència i l'evolució d'aquests sistemes al llarg de tres generacions de parlants franjolins.

4. Resultats

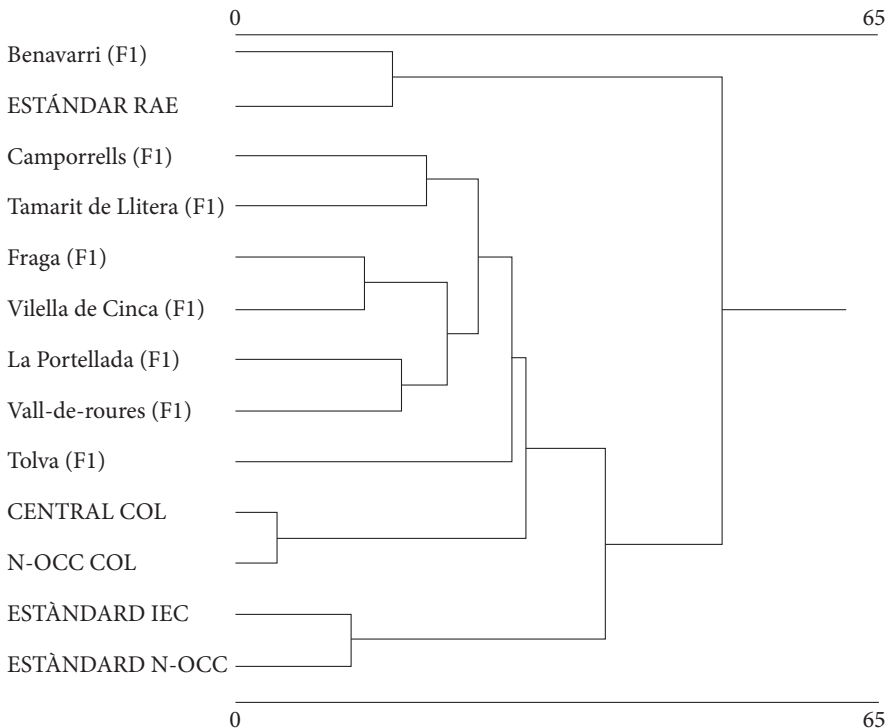
Les Figures 1 i 2 mostren els principals agrupaments que resulten de calcular la distància fonètica entre les varietats dels parlants franjolins més grans (F3) i més joves (F1), respectivament. Com més semblants són dues varietats o conjunts de varietats, més a l'esquerra s'ajunten; per contra, com més diferents són dos parlars o grups de parlars, més a la dreta s'ajunten.

Figura 1. Dendrograma corresponent als informants més grans (F3). Índex Pearson de distància cofonètica: 0.895

El primer que es desprèn de la Figura 1 és que, si més no en l'àmbit de les combinacions de clítics pronominals, hi ha un grup de varietats septentrionals i centrals – Benavarri, Tolba i Tamarit de Llitera – i un altre grup de varietats centrals i meridionals – Camporrells, Fraga, Vall-de-roures i la Portellada – que formen dos clústers diferenciats en el contínuum del català nord-occidental. La varietat de Vilella de Cinca, en canvi, no s'agrupa amb cap de les varietats anteriors – ni tan sols amb la de Fraga, molt propera geogràficament. Tot i que d'entrada aquest fet podria sobtar, un cop d'ull a les dades permet adonar-se que, de fet, la varietat de Vilella de Cinca presenta unes particularitats molt marcades en la morfologia d'alguns clítics: a diferència de la resta de varietats nord-occidentals, per exemple, el clític d'acusatiu plural masculí no és *los*, sinó *els*. Com que aquest clític té un pes molt important en el corpus estudiat, en aquest àmbit el parlar de la gent gran de Vilella de Cinca presenta més semblances amb els parlars centrals – que també empen la forma *els* – que no pas amb els altres parlars nord-occidentals.

Figura 2. Dendrograma corresponent als informants més joves (F1). Índex Pearson de distància cofenètica: 0.923

La Figura 2, en canvi, presenta un panorama força diferent, tot i que entre la generació dels parlants més grans i la dels més joves només han passat una seixantena

d'anys. Concretament, salten a la vista tres canvis importants: en primer lloc, es fa evident que la varietat de Benavarri s'ha castellanitzat a un ritme molt ràpid, perquè la varietat amb la qual s'agrupa ja no és pas Tolba, com succeïa a la Figura 1, sinó l'estàndard espanyol. Aquest fet sembla indicar que, si més no en l'àmbit de les combinacions de clítics, la pressió del castellà ha estat prou important com per fer que els parlants més joves hagin abandonat el sistema de combinacions dels avis i hagin adoptat un sistema gairebé calcats al de la llengua castellana.

En segon lloc, sembla que alguns dels factors que han impulsat els grans canvis socials del segle xx, com la mobilitat, podrien haver afavorit una reorganització dels sistemes de combinacions de clítics pronominals que ha donat lloc a un conjunt de sistemes més o menys homogenis d'abast comarcal. En efecte, entre els parlants més joves ja no és possible detectar l'existència de dos grups de varietats més o menys properes, sinó que emergeixen fins a tres grups estables d'àmbit comarcal: un per a les varietats de la Llitera, un altre corresponent a les del Baix Cinca i un altre amb els parlars del Matarranya. Tolba, finalment, no s'agrupa amb cap altra varietat a causa de la castellanització ja esmentada de Benavarri.

Finalment, i a causa d'aquest mateix procés de reorganització interna, s'observa com la varietat de Vilella de Cinca s'allunya prou de les varietats centrals com per agrupar-se, ara sí, amb la varietat de Fraga.

En definitiva, doncs, sembla que, des d'una òptica quantitativa, es podria parlar de dos processos de canvi en curs a la Franja en l'àmbit de les combinacions de clítics: d'una banda, un procés d'acostament al castellà circumscrit a la varietat de Benavarri – en consonància amb el que ja s'ha detectat en treballs anteriors en estudiar altres trets del parlar ribagorçà –; i, d'altra banda, un procés més general de reorganització paradigmàtica que ha acabat donant lloc a diferents sistemes d'abast comarcal. Tot seguit es presenten sis taules que demostren l'abast d'aquests dos processos a partir de les dades obtingudes dels 48 informants del corpus.

Taula 1. Combinacions de clíctic acusatiu masculí (columnes 1-4) i femení (columnes 5-8) sing. més datiu sing

	1	2	3	4	5	6	7	8
	L'HI C	L'HI V	C/W-L'HI	V-L'HI	LA HI C	LA HI V	C/W-LA-HI	V-LA-HI
Benavarri F3	loj	loj	loj	loj	laj	laj	laj	laj
Benavarri F1	sel	*sel (sew)	sel	*sel (we)	sela	sela	*sela (la)	sela
Tolba F3	loj	*loj (lozj)	loj	loje	laj	laj	laj	laj
Tolba F1	loj / sel	loj / *sel (sew)	loj / li	loj	laj / sela	laj / lj	laj / sela	laj / li
Tamarit de Llitera F3	laj	*laj (lozj)	laj	*laj (w)	laj	laj	laj	*laj (la)
Tamarit de Llitera F1	laj	*laj (loj)	laj	laj	laj	laj	laj	laj
Camporrells F3	laj	laj	laj	*laj (w)	laj	laj	laj	laj
Camporrells F1	laj	laj	laj	laj	laj	laj	laj	laj
Fraga F3	laj	*laj (lozj)	laj	*laj (w)	laj	laj	laj	laj
Fraga F1	li	*li (lozj / liz)	li	lj	li	lj	li	li
Vilella de Cinca F3	li	*lj (elzj)	li	*lj (w)	li	lj	li	li
Vilella de Cinca F1	li	*lj (liz)	li	lj	li	lj	li	li
Vall-de-roures F3	laj	*laj (lozu)	laj	*laj (w)	laj	laj	laj	*laj (w / l)
Vall-de-roures F1	lj	*lj (lozu)	laj / li	lj	laj / li	lj	li	laj
La Portellada F3	loj	*loj (lozu)	loj	*loj (l)	laj	laj	laj	laj / li
La Portellada F1	laj / li	laj	laj / li	laj / lj	laj / li	laj / lj	laj / li	laj / li

La Taula 1 mostra aquells casos en què un acusatiu masculí o femení singular es combina amb un datiu singular:⁴ (*ell*) compra el conte al nen > l'hi compra; (*ell*) compra la nina a la nena > la hi compra.⁵ De la Taula 1 se'n desprenen diverses observacions rellevants:

1. La diferència morfològica de gènere en el clític d'acusatiu ([loj] / [laj] compra) només es manté entre els parlants d'edat més avançada als dos extrems de la Franja. En tots dos casos, però, el sistema tradicional es troba en recessió: a la Ribagorça – principalment a Benavarri i en menor mesura a Tolba –, a causa de la pressió de la llengua castellana (els parlants n'han adaptat el sistema, que ha esdevingut [sel] / [sela] compra); a la Portellada, en canvi, la tendència és a neutralitzar el gènere substituint les formes amb morf de gènere masculí per la forma [laj] – que de fet és la no marcada per designar ambdós gèneres a la majoria de parlars franjolins – o fins i tot per la forma [li], pròpia dels parlars centrals col·loquials.
2. De fet, sembla que a les comarques del centre i del sud de la Franja – bàsicament al Baix Cinca i al Matarranya – tendeixen precisament a substituir la forma no marcada tant per al masculí com per al femení, [laj] ((*ell*) compra el conte al nen > [laj] compra; (*ell*) compra la nina a la nena > [laj] compra), per la forma [li]: a Vilella de Cinca, aquesta és l'única forma viva entre els parlants de totes les edats; a Fraga, la substitució de [laj] per [li] ja és total entre els joves; i a Vall-de-roures i a la Portellada, la presència de [li] cada cop sovinteja més entre els parlants de la F1 – potser en menor mesura en aquesta darrera localitat, perquè els joves semblen estar reproduint, a costa d'abandonar la forma [loj] per al masculí, el model vigent fins no fa gaire a la capital, Vall-de-roures, que consistia a utilitzar [laj] per a tots dos gèneres.
3. A la Llitera, sembla que l'estabilitat és total: ni es detecta cap mena de pressió del castellà, ni sembla que hi estigui actuant el procés de substitució de [laj] per [li] que s'ha detectat en els altres parlars del centre i sud de la Franja.

---

4. Com és sabut, l'estàndard no fa distincions de gènere en els clítics de datiu: *li* és la forma pròpia del singular i *els*, la del plural. Tanmateix, hem optat per incloure sistemàticament un exemple amb datiu masculí i un exemple amb datiu femení perquè, tal com es pot veure a la Taula 3, en casos puntuals algunes varietats sí que presenten una marca de gènere en el datiu.

5. Totes les taules contenen les dades recollides directament dels informants, i estan encapçalades per les combinacions de clítics pròpies de l'estàndard. De vegades, hem considerat que un informant es pot haver confós a l'hora de donar una determinada resposta; en aquests casos, proposem la resposta esperable amb un asterisc però mantenim, tanmateix, la resposta de l'informant entre parèntesis.

Taula 2. Combinacions de clíctic acusatiu masculí (columnes 9–12) i femení (columnes 13–16) pl. més datiu sing

	9	10	11	12	13	14	15	16
	ELS HI C	ELS HI V	C/W-LOS-HI	V'LS-HI	LES HI C	LES HI V	C/W-LES-HI	V-LES-HI
Benavarri F3	lozje	lozj	lozje	*lozje	lazje	lazj	lazj	lazje
Benavarri F1	selos	sels	selos	*selos	selas	selas	selas	selas
Tolba F3	lozje	losj	losje	*lozje	lazje	lazj / lasj	lasje	lazje / lasje
Tolba F1	lozje / sels	lozj / sels	lozje	*sels	lazje / selas	lazj / selas	lazje	lazje / selas
Tamarit de Llitera F3	lozje	lozj	lozje	*lozje	lezi	lezj	*lezje (lez)	*lezje (lez)
Tamarit de Llitera F1	lozje	lozj	lozje	*lozje	lezje	lezj	lezje	lezje
Camporrells F3	losu / lozi	losj	lsj	*lsj	*lesi (les)	lesj	*lesj (les)	lsj / lzu
Camporrells F1	losi	losj	lsj	*lsj	lesi	lesj	lesj	Lesj
Fraga F3	lozi / lizi	lozj	lzej	*lzej	lozi	lozj	lozj	lzej
Fraga F1	lozi / liz	lj	lizj / lj	*lizj / lj	li	lizj / lj	lj	lizj / lj
Vilella de Cinca F3	elzi	elzj	lzej	*lzej	elzi	elzj	elzj	lzej
Vilella de Cinca F1	liz	liz	liz	*liz	lis	liz	liz	liz / lj
Vall-de-rourtes F3	lozu / lozi	lozj	lzej	*lzej	*lezi (les)	lezj	lezj	*lezj (lez)
Vall-de-rourtes F1	lozu	lozj	lzej	*lzej	lezi	lezj	lezj	lezj
La Portellada F3	lozu	lozj	lzej	*lzej	lezi	lezj	lezj	lezj
La Portellada F1	lozu / lozi	lozj	lzej	*lzej	lezi	lezj	lezj / lj	lezj

La Taula 2 mostra aquells casos en què un acusatiu masculí o femení plural es combina amb un datiu singular: *(ell) compra els contes al nen > els hi compra; (ell) compra les nines a la nena > les hi compra*. De la Taula 2 se'n desprenen diverses observacions rellevants:

1. Es confirma novament que la pressió del castellà només afecta les varietats de la Ribagorça, i amb més intensitat la de Benavarri que no pas la de Tolba.
2. A la Llitera i al Matarranya, la situació és d'estabilitat absoluta, de manera que no es registren canvis remarcables entre els parlants més grans i els més joves.
3. En les tres comarques esmentades fins ara, i contràriament al que succeïa en les combinacions amb un acusatiu singular – vegeu la Taula 1 –, la diferència morfològica de gènere no es neutralitza, sinó que es manté tant entre els parlants de més edat com entre els parlants més joves: *(ell) compra els contes al nen > [lozje] / [lozi] / [lozu] compra; (ell) compra les nines a la nena > [lazje] / [lezi] compra*.
4. A les varietats del Baix Cinca, en canvi, les formes de l'acusatiu plural viuen entre els parlants de més edat ([lozi] tant per al masculí com per al femení a Fraga i [elzi] tant per al masculí com per al femení a Vilella de Cinca) estan evolucionant cap a formes analògiques amb el singular que, com hem vist a la Taula 1, era [li] per a tots els casos. A Vilella de Cinca, la forma hegemònica entre els joves ja és [lis] (*(ell) compra els contes al nen > [lis] compra; (ell) compra les nines a la nena > [lis] compra*), mentre que a Fraga sembla que la forma majoritària entre els parlants de menys edat és [lizi], amb reduplicació pronominal, o directament la mateixa forma que s'usa per al singular, [li] (*(ell) compra els contes al nen > [lizi] / [li] compra; (ell) compra les nines a la nena > [lizi] / [li] compra*). Aquest procés de canvi podria donar lloc, doncs, a una simplificació extrema del paradigma.

Taula 3. Combinacions de clíctic acusatiu masculí (columnes 17–20) i femení (columnes 21–24) sing. més datiu pl

	17	18	19	20	21	22	23	24
	ELSELC	ELS LV	C/W-LOS-EL	V'LS-EL	ELS LA C	ELS LV	C/W-LOS-LA	V'LS-LA
Benavarri F3	lozje	lozj	lozje	lozje / loj	lazje / laj	lazj	lazje	lazje
Benavarri F1	sel	*sel (seyw)	selo	sel	sela	sela	sela	sela
Tolba F3	lozje	lozj	lozje / losje	lozje / losje	lazje	lazj / lasj	lasje	lasje
Tolba F1	loj	loj / sew	loj / lj	loj / lj	laj / li	lazj / laj	laj / lj	laj / lj
Tamarit de Llitera F3	lozje	lozj / laj	lozje	lzj	lezje	lezj / laj	*lezje / laj	*lezje / *laj
Tamarit de Llitera F1	loje	loj / laj	laj	laj	laj	lezj / laj	laj	laj
Camporrells F3	losi / lozu	lozj / lozw	lsj / lsw	*lsj / *lsw	lozu / laj	losj / lozw	*lsi / *lsu / laj	lsj
Camporrells F1	laj	laj	laj	laj	laj	laj	laj	Laj
Fraga F3	lozi	lizj / lozj	lzj / laj	lzj	lozi / lizi	lozj / lizj	lzej / liz	lzej / laj
Fraga F1	lis / li	lizj / lis	lj	lj	lizi / lis	lis / lj	lj	lj
Vilella de Cinca F3	elzi	*elzj / lj	lzj	lzj	elzi	*elzj / lj	lzej	lzej
Vilella de Cinca F1	lis	liz / lj	lj	lj	lis / li	liz / lj	lj	Lj
Vall-de-rourtes F3	lozu	lozw / laj	*lzw / laj	*lzw / laj	*lozu / laj	*lozw / laj	*lzw / laj	*lzw laj
Vall-de-rourtes F1	lozu	lozw	lj	lj	lozi / laj	lozw	laj	lj
La Portellada F3	lozu	lozw	lozlo	lzw	lazla / lozu	lozw / laj	*lzw (la)	*lzw (la)
La Portellada F1	laj / li	laj / lj	laj / lj	lzw / laj	laj	laj / lj	laj / lj	laj / lj

La Taula 3 mostra aquells casos en què un acusatiu masculí o femení singular es combina amb un datiu plural: (*ell*) compra el conte als nens > *els el compra*; (*ell*) compra la nina a les nenes > *els la compra*. De la Taula 3 se'n desprenen diverses observacions rellevants:

1. La pressió del castellà només incideix en la morfologia dels clítics a Benavarri.
2. En les varietats ribagorçanes més properes a la frontera lingüística (Benavarri, Tolba i Tamarit de Llitera), sembla que aquesta combinació adopta una forma insòlita, atès que es manté la marca de gènere: per a l'oració (*ell*) compra la nina a les nenes, a la Ribagorça i a Tamarit de Llitera diuen respectivament, [lazje] compra i [lezje] compra (en contrast amb les formes [lozu] i [lozi] que designen tots dos gèneres a la resta de varietats franjolines).
3. Hi ha una tendència molt clara a la simplificació paradigmàtica entre els parlants joves que consisteix a adoptar les formes del datiu singular per expressar també les combinacions amb un datiu plural. Aquesta neutralització de nombre està plenament consolidada a la meitat nord de la Franja – tant a la Ribagorça com a la Llitera – i també està força avançada al Baix Cinca i al Matarranya, on tanmateix encara és possible trobar algun morf corresponent al morfema tradicional de plural entre els parlants joves.
4. En consonància amb aquest procés de canvi, es detecta, també, una tendència a la neutralització de les diferències de gènere entre els parlants de la F1 de totes les localitats. Tal com recollia la Taula 1, [laj] s'ha expandit a la Llitera i al Matarranya – en aquest darrer cas en competència amb [li], que és la forma que s'ha imposat al Baix Cinca. La diferència de gènere en l'acusatiu només es manté amb una certa vitalitat a Tolba, on tanmateix [li] també comença a designar les combinacions amb un acusatiu teòricament plural.

Taula 4. Combinacions de clíctic acusatiu masculí (columnes 25–28) i femení (columnes 29–32) pl. més datiu pl

	25	26	27	28	29	30	31	32
	ELS ELS C	ELS ELS V	C/W-LOS-ELS	V'LS-ELS	ELS LES C	ELS LES V	C/W-LOS-LES	V'LS-LES
Benavarri F3	lozje	lozj	lozje	lozje	lazje	lazi	lazje	lazje
Benavarri F1	sels	selos	selos	sels	selas	selas	selas	selas
Tolba F3	lozje	losje / lozj	losje	lozje / losje	lazje	lazje	lasje	lazje / lasje
Tolba F1	lozje / sew	lozj / sels	lozje / losje	lozje / losje	lazje / selas	lazi / selas	lazje	lazje / selas
Tamarit de Llitera F3	lozje	lozj	*lozje (lz)	*lozje (lz)	lezje	lezj	lezje	lezje
Tamarit de Llitera F1	lozje	lozj	lozje	lozje	lezje	lezj	lezje	lezje
Camporrells F3	lozu / losi	lozw / losj	lzw / lsj	lsw / lsj	lezi	lesj	lesj	* lesj (lsj)
Camporrells F1	losi	losj	ljzj	lsj	lesi	lesj	lezj	lesj
Fraga F3	lozi / lizi	lozj	ljzj	ljzj	lozi / lizi	lozj	ljzj	ljzj
Fraga F1	lozi / lis	lozj / liz	liz	lizj / lis	lizj / lis	lizj / lis	liz / lis	lizj / lis
Vilella de Cinca F3	elzi	elzj	ljzj	ljzj	elzi	elzj	lezj	lezj
Vilella de Cinca F1	lis	liz	liz	liz	lis	liz	lj	liz / lj
Vall-de-roures F3	lozlos	lozj	lzw	lzw	lezi	*lezi (lez)	*lezj (lez)	*lezj (lez)
Vall-de-roures F1	lozu / lozi	lozj	lzw / lzj	lzw / lzj	lezi	lezi	lezj	lezj
La Portellada F3	lozlos / lozu	lozj	*ljzj (lz)	*ljzj (lz)	lezi	lezi	lezlez	*lezj (lez)
La Portellada F1	lozi	lozj	ljzj	ljzj	lezi	lezi	lezj	lezj

La Taula 4 mostra aquells casos en què un acusatiu masculí o femení plural es combina amb un datiu plural: *(ell) compra els contes als nens > els els compra; (ell) compra les nines a les nenes > els les compra*. De la Taula 4 se'n desprenen diverses observacions rellevants:

1. Les formes que adopten aquestes combinacions de clítics són idèntiques a les que es recullen a la Taula 2; sembla, doncs, que els parlants d'aquestes comarques tenen un únic paradigma per a les combinacions d'acusatiu masculí o femení tant amb un datiu singular com amb un datiu plural.
2. Els processos de canvi descrits a partir de l'anàlisi de la Taula 2 són exactament els mateixos processos de canvi que afecten les combinacions de clítics recollides en aquesta taula. No ens hi referirem, doncs.
3. Sí que val la pena ressenyar, en canvi, que entre els parlants més grans de Vall-de-roures i de la Portellada s'han recollit algunes combinacions de clítics – avui ja en desús entre els més joves – excepcionals, més aproximades que cap altra a les que Fabra va elevar a la categoria de normatives: *Si volen els llibres, [lozlos] compres* (Vall-de-roures i la Portellada, F3), *Les llibretes, has de comprar-[lezlez]*” (la Portellada, F3).

La Taula 5 mostra aquells casos en què un acusatiu partitiu es combina amb un datiu singular o plural: *(ell) compra camises al noi > li'n compra; (ell) compra pastís a les noies > els en compra*. De la Taula 5 se'n desprenen diverses observacions rellevants:

1. Totes les varietats del nord i el centre de la Franja coneixen únicament dues formes per expressar la combinació d'un acusatiu partitiu amb un datiu: [lin] per al singular i la forma analògica [lizne] per al plural. Només la varietat de Vilella de Cinca presenta una forma diferent, [elzin], ja que, com hem vist a la Taula 3, en aquesta varietat el datiu plural adopta una forma desconeguda en les altres varietats estudiades: [elzi]. Com s'observa, en totes aquestes combinacions el datiu precedeix el partitiu. Al Matarranya, en canvi, l'ordre dels elements s'inverteix tant amb el datiu en singular com en plural: *(ell) compra camises al noi > [ni] compra; (ell) compra pastís a les noies > [nels] compra*.
2. Pel que fa als processos de canvi entre els parlants més grans i els més joves, només podem apuntar, amb reserves, que:
  - a. A Benavarri sembla no quedar rastre del partitiu entre els joves, de manera que aquesta combinació de clítics s'expressa simplement amb els clítics de datiu [le] i [les], que han substituït les formes genuïnes catalanes.
  - b. A la resta de varietats, com més joves són els parlants, menor és la presència del partitiu, especialment en les combinacions amb un datiu plural.

Taula 5. Combinacions de clíctic acusatiu partitiu més datiu sing. (columnes 33–36) i pl. (columnes 37–40)

	*33	34	35	36	37	38	39	40
	LI'N C	LI'N V	C/W-LI'N	V-LI'N	ELS EN C	ELS N V	C/W-LOS-EN	V'LS-EN
Benavarri F3	lin / line	lin	lin	lin / line	lizne	*lizin	*lizne (lazje)	lizne
Benavarri F1	Le	le	selos	le	sel	les	las	les
Tolba F3	lin	lin	*lin (lozje)	lin / line	*lizne (lozje)	*lizin	*lizne (lazje)	lizne
Tolba F1	lin / lj	lin / lj	lin / lozje	lin / li	lizne	*lizin (lis)	*lizne (lazje)	lizne / lis
Tamarit de Llitera F3	lin	lin	lin	lin	lizne	lis	lezje	lizne
Tamarit de Llitera F1	lin / linj	lin	lin	lin	*lizne (ne)	lis	lezje	lizne / lis
Camporrells F3	lin	lin	*lin (li)	lin	lizne / lozu	*lizin	*lizne (lozu)	lzne
Camporrells F1	lin	lin	lin	lin	lin	lin	lin	lin
Fraga F3	lin	nj	lin / lozi	lin	lizi / lozi	liz	lozi	niz / lizne
Fraga F1	lin / lj	lin	lizin / li	li	lizi / lis	liz / lis	lizi / lis	lizj / lin
Vilella de Cinca F3	lin	lin	lin	lin	elzin	liz	lozi	lzin
Vilella de Cinca F1	lin / lj	lj	lis	li	lis	liz	lis	Liz
Vall-de-rourtes F3	nj	nj	ni	ni	*nels / lozu	*nelz (n)	*nels	nelz
Vall-de-rourtes F1	nj / lj	lj	ni	li	lozu	loz	lozu	lzej
La Portellada F3	nj	nj	ni	ni	nels	*nelz (n)	nels / lozu	nelz
La Portellada F1	nj / lj	nj	ni / li	ni / li	ne / lis	lozw	lezi	nj / liz

Taula 6. Combinacions de clíctic acusatiu neutre més datiu singular (columnes 41–44) i plural (columnes 45–48)

	41	42	43	44	45	46	47	48
	LI HO C	LI HO V	C/W-LI-HO	V-LI-HO	ELS HO C	ELS HO V	C/W-LOS-HO	V'LS-HO
Benavarri F3	loj	loj	loj / loje	loj	lozje	*lozje (gwe)	lozje	lozje
Benavarri F1	sew	sew	sew	sew	sew	*sew (ywe)	sew	sew
Tolba F3	loj	loj	loj	loj / loje	lozje / losje	*lozje / *losje (w / we)	losje	lozje / losje
Tolba F1	loj	loj	loj	loj	loj / loje	loj	loj	Loj
Tamarit de Llitera F3	laj	laj	*laj (w)	loj	lozje	lozje	*lozje	lozje
Tamarit de Llitera F1	laj	laj	laj	laj	lozje / laj	laj	loj	laj
Camporrells F3	laj	laj	laj	laj	losi / lozu	*losi / *lozu (w)	*losi / *lozu (w)	*losi / *lozu (w)
Camporrells F1	laj	laj	laj	laj	laj	laj	laj	Laj
Fraga F3	laj	laj	loj / li	laj / loj	lozi / lizi	*lozj (w)	laj	laj
Fraga F1	li	lj	li	li	lozi / liz	lozj	lj	lj
Vilella de Cinca F3	li	lj	li	lj	lozu	*lozw (w)	laj	laj / lj
Vilella de Cinca F1	li	lj	li	lj	liz	liz	lj	Lj
Vall-de-roures F3	laj	laj	*laj (u)	laj	lozu	*lozw (w)	*lozw (w)	laj
Vall-de-roures F1	li	lj	li	li	lozu	lozw / lj	lj	lozw
La Portellada F3	loj	loj	loj	loj	lozu	*lozw (w)	*lozw (w)	*lozw (w)
La Portellada F1	laj / li	laj / lj	laj	laj / li	lozu / laj	laj	laj	lozw / laj

- c. A Camporrells, sembla que la forma amb el datiu singular, [lin], podria haver ocupat l'espai que tradicionalment ocupava la forma amb el datiu plural, [lizne]. Aquesta evolució és coherent amb els casos de simplificació paradigmàtica que hem vist a la Taula 3, en què les diferències morfològiques de nombre semblen haver-se neutralitzat a favor de les formes del singular. Si a la Taula 3 recollíem entre els parlants joves de Camporrells formes com ara (*ell*) compra el conte als nens / (*ell*) compra la nina a les nenes > [laj] compra, en aquest cas hem recollit formes com ara (*ell*) compra camises al noi / (*ell*) compra pastís a les noies > [lin] compra.

La Taula 6 mostra aquells casos en què un acusatiu neutre es combina amb un datiu singular o plural: (*ell*) compra allò al noi > li ho compra; (*ell*) compra allò a les noies > els ho compra. De la Taula 6 se'n desprenen diverses observacions rellevants:

1. La substitució de formes autòctones per formes pròpies del castellà té lloc únicament a Benavarri.
2. Hi ha una tendència molt clara a la simplificació paradigmàtica entre els parlants joves que consisteix a adoptar les formes del datiu singular per expressar també les combinacions amb un datiu plural – en consonància amb el que hem vist a les taules 3 i 5. Aquesta neutralització de nombre es produeix a Tolba, on de [loj] sing. / [lozje] pl. es passa a [loj] tant per al singular com per al plural; a les dues varietats lliteranes, on de [laj] sing. / [lozje] pl. (Tamarit de Llitera) i de [laj] sing. / [losi], [lozu] pl. (Camporrells) es passa a [laj] tant per al singular com per al plural; i a les dues varietats del Baix Cinca, on de [laj], [loj] sing. / [lozi] o [lozu] pl. es tendeix a adoptar [li] tant per al singular com per al plural. Finalment, a Vall-de-roures i la Portellada aquesta simplificació no està tan avançada, tot i que les formes [li] i [laj] ja sovintegen en les combinacions amb un datiu teòricament plural entre els parlants joves.

5. Conclusions

Al llarg d'aquestes pàgines hem presentat una primera aproximació a l'evolució de les combinacions de datiu de tercera persona més acusatiu en els parlars de la Franja, una aproximació que convindria ampliar a la resta de combinacions de clítics pronominals i a les altres varietats dialectals de la llengua catalana. De moment, estem treballant en un estudi de característiques similars que abasti tot l'àmbit del català nord-occidental.

La primera conclusió que es desprèn d'aquest treball és que la major estabilitat dels parlars de la Franja detectada en estudis anteriors en relació amb la resta de

parlars nord-occidentals no pot fer perdre de vista que en determinats àmbits l'evolució de les varietats franjolines ha estat molt notable. A Valls (2013b) ja vam constatar l'expansió interparadigmàtica i intrapadigmàtica dels increments velar i palatal en diverses varietats de la Franja. També en l'àmbit de la morfologia, doncs, aquest treball ha demostrat que les varietats franjolines estan evolucionant en sentits divergents en funció del pes que hi tenen diferents factors interns i externs de la llengua:

1. En primer lloc, sembla que a Benavarri i, en menor mesura, a Tolba, hi ha un factor extern que està contribuint a modificar la morfologia de les combinacions de clítics: la pressió de la llengua castellana. En la resta de varietats, en canvi, aquesta pressió només repercuteix de forma directa en la reducció de l'ús de l'acusatiu partitiu entre els parlants més joves.
2. En segon lloc, sembla que a la resta de varietats s'estan produint diferents processos de simplificació paradigmàtica:
  - a. Un procés de neutralització de gènere allà on encara hi ha marques de gènere en els acusatius singulars en favor d'una única forma tant per al masculí com per al femení. Aquest procés es complementa amb una altra tendència: la de renunciar progressivament a la forma no marcada [laj] per [li].
  - b. Un procés de neutralització de nombre en favor d'una única forma [li] tant per a les combinacions amb un datiu singular com amb un datiu plural, amb un estadi intermedi en algunes poblacions durant el qual les formes majoritàries són de tipus analògic: [lis] o [lizi].

Malgrat que totes aquestes evolucions intrasistèmiques autònomes afecten en major o menor mesura totes les varietats de la Franja tret de Benavarri, sembla que des d'una òptica quantitativa el canvi més destacat entre els parlants de la F3 i de la F1 és el sorgiment de diferents grups de parlars més o menys semblants d'àbast comarcal. Una vegada més, doncs, podríem trobar-nos davant d'una fragmentació del contínuum nord-occidental afavorida per factors externs de tipus sociopolític. En futurs treballs aprofundirem en aquesta línia de recerca.

Agraïments

Aquest treball s'emmarca en un estudi més ampli, titulat *La incidència de l'efecte frontera en l'autonomització de la llengua a la cruïlla catalanoaragonesa*, que ha estat mereixedor de la V Beca d'Investigació Joan Veny de l'Institut Ramon Muntaner. També s'inscriu en el projecte de recerca FI2016-76245-C3-2-P, finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad.

Referències bibliogràfiques

- Perea, Maria Pilar. 2012. "Les combinacions de clítics pronominals en els dialectes catalans." *Estudis Romànics* 34: 99–143.
- Valls, Esteve. 2013a. *Direccionalitat, ritme, abast i naturalesa del canvi lingüístic en català nord-occidental. De l'anàlisi dialectomètrica a la reflexió sociolingüística*. Tesis doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona, [<http://hdl.handle.net/10803/123434>; consultada el 27/12/2016]
- Valls, Esteve. 2013b. "La distribució dels increments velar i palatal en la morfologia verbal regular dels parlars de la Franja: un exemple d'evolució intrasistèmica autònoma en el marc de l'efecte-frontera." Dins *Qüestions de morfologia flexiva i lèxica del català. Volum d'Homenatge a Joaquim Viaplana*, ed. per Esteve Clua i Maria-Rosa Lloret, 351–384. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- Valls, Esteve, Martijn Wieling i John Nerbonne. 2013. "Linguistic advergence and divergence in north-western Catalan: A dialectometric investigation of dialect leveling and border effects." *Literary and Linguistic Computing* 28 (1): 119–146.
<https://doi.org/10.1093/lc/fqs052>
- Wieling, Martijn, Esteve Valls, Harald Baayen i John Nerbonne. 2018. "Border effects among Catalan dialects." Dins *Effects Regression Models in Linguistics*, ed. per Dirk Speelman, Kris Heylen, i Dirk Geeraerts, 71–97. Cham: Springer International Publishing.
https://doi.org/10.1007/978-3-319-69830-4_5

Renunciar als trets lingüístics propis

“Per a Lleida ja ‘no’ està bé”

Annabel Gràcia i Damas

Universitat de Lleida – Universitat de Girona

Stereotypes of Lleida and its people along with the stigmatization of its dialect have hindered the linguistic and emotional wellbeing which any community requires. On the contrary, they have empowered the low self-esteem that exudes from the legendary sentence: “It is good enough for Lleida.”

Lleidan society has had to face all kinds of extreme historical vicissitudes to show its Catalanness is non-negotiable. However, this has often meant abandoning some rights, such as local linguistic features.

Since the nineties, there have been reports of specialists and initiatives in favour of adjusting the standard to geographic diversity of Catalan and avoid problems of dialectal diglossia and, ultimately, disaffection for the lack of identification with the corpus.

We analyse the changes in the last years regarding the visibility of north-western Catalan in the media and in schools, the speakers’ attitude, and remaining intra-community linguistic prejudice.

1. Introducció

És sabut que el transcurs del segle xx, el segle de la globalització, va comportar importants pèrdues pel que fa a la diversitat cultural, que el nou segle es proposa recuperar per tal com les particularitats i les identitats locals enriqueixen i enforteixen alhora el conjunt de la humanitat. En matèria lingüística la complexitat és extrema i la llengua catalana no és pas una excepció.

Expressions com *patrimoni cultural*, *varietats impures*, *entitats lingüístiques no reeixides*, *cohesió de les societats*, *benestar dels ciutadans*, *respecte de les especificitats lingüístiques* i especialment *identitat local*, totes elles presents en el programa d’aquest x Col·loqui a propòsit de la complexitat de les llengües, em cridaven ineludiblement a parlar del cas que personalment m’ocupa i em preocupa: Lleida. No és nou – en soc conscient –, però em permetré de posar el lector en antecedents.

Abans d'analitzar el *quid* de la qüestió, però, convé matisar que el problema que em dispo a tractar no rau únicament a la ciutat de Lleida. Si bé parlar de província sembla exagerat, fer ús del terme Ponent exigeix definir-lo. “La regió coneguda com a *Ponent* o *terres de Lleida*, antigament la *Terraferma* i més modernament *Ponent* i *Alt Pirineu*, coincideix només parcialment amb la província de Lleida” (Gràcia & Sistac 2016: 167). També en forma part el territori de la Franja d'Aragó i cal excloure'n les comarques més orientals. Atesa la complexitat d'aquest bastió nord-occidental de la catalanofonia per tal com limita amb Aragó, França i Andorra, centrarem la mirada en un radi d'un centenar de quilòmetres al voltant de Lleida, en tant que centre vertebrador del territori.

Així mateix, cal deixar clar que, quan parlem de la variant lingüística pròpia d'aquesta àrea, no ens estem referint també al pallarès, al ribagorçà o al tortosí, sinó només al lleidatà, a pesar que tots quatre dialectes configuren el català nord-occidental: “En tot cas ‘lleidatà’ serà aplicable als parlars del Segrià i, per extensió, potser també a les comarques veïnes (La Noguera, Les Garrigues, l'Urgell), és a dir, l'àrea del nord-occidental sense el ribagorçà, el pallarès i el tortosí” (Veny 1998: 86).

2. L'origen del problema

Tota comunitat presenta, per raons diverses, zones en què la cohesió col·lectiva és menys intensa. Al Principat de Catalunya, Lleida – i també Tortosa – ha patit de forma secular més d'un vaivé pel que fa a aquesta intensitat i ha estat sotmesa a moltes pressions centrífugues (Faulí 1984). Aquest centrifugisme va generar un interès especial a la dècada dels 80, sobretot arran de la publicació del que ben aviat esdevindria el VII Premi Xarxa d'Assaig: *Lleida: ni blancs ni negres però espanyols* (Pueyo 1984). L'autor furga en la memòria d'unes terres pràcticament devastades per la història i que va treure a la llum de forma crítica una problemàtica molt concreta i immediata viscuda a la ciutat de Lleida durant les quatre llargues dècades del franquisme (Murgades 1984). Però Pueyo, en realitat, només es proposava resseguir els esforços realitzats pels seus compatriotes, Josep Lladonosa i Josep Vallverdú, capdavaners indiscutibles de la historiografia i de l'assaig lleidatans. També l'economista Francesc Porta¹ tingué un paper important entre els pioners en aquest esforç per donar a conèixer el fet diferencial lleidatà respecte del conjunt català. Posteriorment se n'han fet diverses, de reflexions, “sobre el present i el futur d'unes terres que viuen entre la boira i la calitja i amb la companyia de caragols i cigonyes” (Pueyo *et al.* 1996: 145), sempre amb títols molt reveladors i mostrant

1. El seu pensament respecte a Catalunya i Lleida queda clarament exposat a “Lleida, la gran desconeuda” (Vallverdú 1967: 61–123).

un interès constant per donar-hi un impuls, per oferir-ne una nova visió, més optimista, més esperançadora, més justa.

Ara bé, canviar la tendència no és pas una tasca senzilla. A tots els intents de despersonalització que han patit aquestes terres cal sumar-hi els estereotips omnipresents vinculats a la ciutat i la gent de Ponent. De Lleida s'ha dit que “és l'antítesi de l'Empordà, per entendre'ns; el revers de la catalanitat; la germana pobra i desamparada de Barcelona; en fi: la lletja de la família que, a sobre, és mig papissota” (Rafanell 1990: 5). En efecte, qui no ha sentit dir mai que la capital del Segrià és el *far west*? O la Sibèria? I encara més conegut és l'estereotip del pagès, atès que l'horta ha estat i continua sent el principal motor econòmic de les terres de Ponent. I és que “l'avaluació pagesívola respecte del lleidatà està directament relacionada amb els estereotips que funcionen en el nostre territori, gairebé sempre carregats de prejudicis” (Solís 2001: 72).

A la Terraferma només li ha faltat l'aparició d'una sèrie televisiva en què el protagonista ridiculitzava un home del temps de les Terres de Ponent, *Lo Cartanyà*. Una sèrie en clau d'humor que, a pesar de l'èxit d'audiència obtingut, no va satisfer les expectatives d'una part de la comunitat catalana, la lleidatana, que confiava veure reeixit una vegada per sempre el seu dialecte.

Tot plegat ha contribuït a fomentar un baix sentiment d'autoestima que la societat de Ponent arrossega de forma secular generacions rere generacions. Així doncs, lluny d'assolir el benestar emocional i lingüístic que tota societat requereix, els lleidatans i les lleidatanes han perpetuat el sentiment d'inferioritat que traspua de la mítica frase “Per a Lleida ja està bé”,² que encara avui més de la meitat de la població jove d'entre 20 i 30 anys ha escoltat en alguna ocasió, segons els resultats de l'estudi exposat a “El ‘problema lleidatà’. Perspectiva actual” (Gràcia 2016).

3. La qüestió de la catalanitat

En el constant intent de fragmentació de la comunitat lingüística com a estratègia política que pretén incidir de forma agressiva en la ideologia de les persones, el fet diferencial lleidatà ha resultat ser especialment llaminer. Tant és així que la societat ponentina ha hagut d'afrontar tota mena de vicissituds històriques per demostrar a ultrança la seua innegociable catalanitat. Els especialistes han arguït els diversos intents de despersonalització i descatalanització sobretot a la disposició del territori.

2. Segons Porta (*ap.* Vallverdú 1967: 108), “és un fet dramàtic que en aquests simples mots es trobi plenament reflectida tant una actitud ciutadana com l'explicació final d'una inèrcia espiritual realment corpenedora.”

Certament, “la ubicació geoestratègica de Lleida ha estat clau al llarg de la història i ho continua sent avui dia” (Gràcia & Sistac 2016: 167).

“Excèntrica i fronterera” per Lladonosa (Vallverdú 1967: 15) i “ciutat de diàspora, rebost de gent, fronterera i cobejada” per Vallverdú (1971: 94), Lleida ha estat massa sovint arranada al llarg de la història pels invasors i governada per colons, que s’esforçaren per esborrar definitivament els lligams de cohesió amb la resta de la comunitat catalana. L’excentricitat de Lleida, però, no només rau en el fet de ser el “rerepaís de Catalunya” (Ajuntament de Lleida 2012: 13), sinó també i sobretot en el seu caràcter limítrof. “I és que Lleida és una ciutat fronterera en doble grau: situada a prop de la frontera lingüística i, encara més, de l’administrativa.” (Gràcia & Sistac 2016: 168).

De tots els intents despersonalitzadors que ha patit Lleida el més dur ha estat sens dubte l’encapçalat per la dictadura franquista, conegut com el *leridanismo*. Aprofitant les malavinences existents entre Lleida i Barcelona, les autoritats locals franquistes es van proposar desmembrar la unitat de Catalunya mitjançant la descatalanització de Lleida. Així, van impulsar un ideari local de ciutat que pretenia ser d’àmbit provincial per contraposició al comarcal – clarament catalanista – i que comptava amb el suport institucional i cultural del llavors Instituto de Estudios Ilerdenses i amb el diari *La Mañana* com a mitjà de difusió d’aquesta concepció de tendències polítiques centralistes. Els ideòlegs d’aquest projecte arribaven a negar la filiació lingüística catalana del nord-occidental en pro d’una parla híbrida catalanocastellana.

Ara bé, el desplaçament de la política desculturalitzadora i assimilista de Franco, que tenia com a pretext l’annexió de l’anomenada *provincia de Lérida* a l’Aragó, va topar amb l’exaltació del localisme provincià més exacerbat: el *lleidatanisme*. Un localisme que naix del sentiment de supeditació i temor a Barcelona, però que en cap cas nega la catalanitat de Lleida, i que es visualitzà en el Partit Lleidatà. És així com sorgeix un intent de construcció personal per contraposició a les forces centrífugues i centrípetes assimiladores, que al seu torn fa trontollar la força afeblida cohesió amb la comunitat catalana.

Malgrat aquesta situació estratègica per la qual ha estat “insistentment i periòdicament commoguda per terribles setges, guerres devastadores i mortaldats, que han compromès seriosament la seva continuïtat social, econòmica, cultural, humana...” (Pueyo 1984: 72), i a pesar de totes les pressions centrífugues viscudes, Lleida ha sabut sobreposar-se i deixar palesa la seua indiscutible pertinença a la nació de què històricament ha format part. Sovint, però, això ha suposat la renúncia a alguns drets en benefici propi. Un clar exemple, vinculat a la llengua, rau en l’abandó de trets lingüístics locals, especialment morfològics.

4. La veu dels especialistes

Malgrat la constatació que Lleida és la capital administrativa més catalanoparlant dels Països Catalans, segons els resultats de l'*Enquesta d'usos lingüístics de la població* de 2013,³ en l'etern debat fonamentat entorn a la qüestió *quina mena de català?*, el nord-occidental hi ha tingut sempre poca cabuda. En efecte, el català de la Terraferma ha estat vist sovint com una nosa o un problema. Un problema que cal afegir a tot allò que fa parlar del *fet diferencial lleidatà*. I és que amb el pas del temps la societat ponentina ha acabat interioritzant un complex lingüístic que paradoxalment es contraposa al profund sentiment de catalanitat de què suara parlàvem. Ras i curt: el bon català no sortirà mai de les cordes vocals d'un ponentí. Aquest és el pensament, conscient o inconscient, de molts, que no fa pas gaires dies em va vindre al cap mentre observava una escena. Em permeto, doncs, de fer aquesta incursió en la quotidianitat més absoluta per explicar-la. Era l'hora de l'esbarjo en un institut de la província de Tarragona, i entre el professorat va sorgir el ja gens estrany debat sobre quin era el millor català. “ – El català de Lleida segur que no”, va etzibar un dels contertulians. El cert és que no em va sorprendre la intervenció, per tal com en reiterades ocasions he pogut escoltar altres comentaris ofensius i punyents contra el nord-occidental. I el cas és que no m'hauria cridat l'atenció si no fos perquè l'emissor del missatge era un valencianoparlant. O ben mirat té més raó de ser... Tant se val.

Sigui com sigui, aquest i altres prejudicis lingüístics romanen encara avui prou vius i en aquesta qüestió hi té certa responsabilitat la normativa i l'estàndard. “Com és sabut, un dels problemes amb què ha topat l'estandardització del català ha estat, tot i la clara voluntat integradora de Fabra, una manca d'identificació dels parlants de diverses àrees amb el model normatiu proposat.” (Valls 2013: 67) D'aquí que d'uns anys ençà han aparegut diversos estudis que han denunciat la poca presència del català nord-occidental en els àmbits formals, però tampoc no han faltat iniciatives i propostes per aconseguir visibilitzar-ne l'ús, abans no sigui massa tard i molts dels trets dialectals quedin relegats definitivament en un racó de la història de la dialectologia catalana.

En una època en què l'interès pel paper de la diversitat diatòpica respecte de l'estandardització de la nostra llengua és més que evident, lingüistes com Ramon Sistac o Antoni Ferrando han denunciat obertament la poca presència del català nord-occidental en els àmbits formals. El juny de 1991, a propòsit de les Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Lleida, coincidien a fer públiques declaracions en favor de la necessitat d'atorgar al nord-occidental el lloc

---

3. *L'Enquesta d'usos lingüístics de la població* (2013) és d'accés lliure a l'adreça <http://www.idescat.cat/cat/idescat/publicacions/catalog/pdfdocs/eulp2013.pdf> [consultat el 19/06/2016].

que li correspon respecte del conjunt de les grans modalitats dialectals de la llengua catalana (Sistac 1992; Ferrando 1992). Altres lingüistes han treballat per oferir eines fiables als professionals de la llengua catalana de la zona nord-occidental del domini lingüístic, tot fent contribucions en diversos àmbits, alguns dels quals – premsa, ràdio, justícia, administració local, universitat, etc. – queden recollits a *Llengua i ús a les Terres de Ponent. Criteris i àmbits d'aplicació* (Julia 2000a).

Ara bé, un dels estudis més recents i complets en aquesta línia d'investigació és la tesi doctoral d'Esteve Valls de 2013, *Direccionalitat, ritme, abast i naturalesa del canvi lingüístic en curs del català nord-occidental. De l'anàlisi dialectomètrica a la reflexió sociolingüística*, que ens permet partir de diverses constatacions:

El català nord-occidental és, dels grans blocs dialectals del català, la varietat que probablement s'ha vist més afectada pel procés de codificació de la llengua: pel fet de parlar-se bàsicament al Principat [...], la presència de trets idiosincràtics del nord-occidental en l'estàndard ha estat – i és – més aviat escassa. (Valls 2013: 66)

Les varietats nord-occidentals semblen estar supeditades a un procés d'anivellament progressiu respecte a les varietats orientals. Aquest procés tindria lloc en forma d'ona expansiva, d'est a oest, i avançaria de forma trepidant [...]. El resultat, de mantenir-se la tendència assenyalada, podria ser la conversió de les varietats nord-occidentals en varietats bàsicament accentuals. (Valls 2013: 65)

És possible establir tres grans grups de varietats [del català nord-occidental]: un grup de varietats *orientalitzants*, un grup de varietats *occidentalitzants* i un grup de varietats *de transició* [...]. Aquestes darreres es comporten de manera ambigua, ja que s'inclouen en el grup de varietats orientalitzants pel que fa als constituents morfològics bàsics però s'integren, per contra, en el grup de varietats occidentalitzants pel que fa a les regles fonològiques. (Valls 2013: 64–65)

No entrarem ara a discutir si allò en què es troba immersa la variant nord-occidental realment es tracta d'un procés d'orientalització o d'estandardització, ni de desdialectalització o d'ampliació del repertori lingüístic,⁴ perquè de ben segur aquests podrien ser motius d'un altre treball. Ara bé, del que no hi ha cap mena de dubte és que des de Ponent ha existit una renúncia, conscient o inconscient, dels trets lingüístics propis, ja sigui motivada per l'assimilació del model estàndard difós pels poders públics, ja sigui per la proximitat geogràfica amb els parlants de la variant més prestigiada, el català central.

4. Per aprofundir en aquesta qüestió vegeu Valls (2013: 90–98).

5. Visibilització actual del nord-occidental

Quan parlem de visibilització del català nord-occidental ens estem referint a la presència de les marques pròpies d'aquesta variant dialectal en els espais públics. D'entrada, hauríem de cercar-les en els àmbits en què les darreres dècades s'ha fet difusió del català i en què, en conseqüència, la llengua estàndard hi ha tingut un paper cabdal. Convindrem, per tant, que cal partir de l'anàlisi del model lingüístic emprat en l'ensenyament i en els mitjans de comunicació.

Marina Solís ha dedicat una part important de la seua recerca a estudiar les actituds lingüístiques a les escoles de Ponent pel que fa a la qüestió del dialecte:

si bé s'han fet uns esforços considerables quant a la introducció de l'ensenyament 'del' català i 'en' català a l'escola, no s'ha tingut en compte una educació de tipus sociolingüístic respecte de la diversitat dialectal de la llengua, que podria evitar determinats prejudicis sobre les varietats lingüístiques no estàndards".

(Solís 2001: 71)

Aquesta mancança queda clarament palesa en la confecció de material docent. En l'àmbit universitari lleidatà, també Josep-Enric Teixidó s'ha mostrat crític: "Si els parlants nord-occidentals no usen determinades formes és perquè no han vist mai en cap llibre de text res que no siga el model central, això sí, acompanyat de vaguetats i generalitzacions diverses respecte dels parlars perifèrics" (Teixidó 2000: 52). L'interès per canviar la dinàmica d'aquesta situació i difondre el nord-occidental entre l'estudiantat universitari ha donat com a resultat un material docent propi, el *Pervindre* del Servei Lingüístic de la Universitat de Lleida. En l'àmbit universitari de fora del domini lingüístic, però, aquest material no resulta prou vàlid per tal com respon a un context molt determinat com és la ciutat de Lleida. Per tant, els professors de català a l'exterior de parla nord-occidental també es troben que són pràcticament inexistents els recursos per a l'ensenyament del català com a L2 en què es puguin sentir còmodes per exercir la seua tasca com a docents (cf. Gràcia 2018).

D'altra banda, els mitjans de comunicació, sobretot els orals, han generat un interès especial a les Terres de Ponent en matèria lingüística. Tant és així que un grup de lingüistes participa d'una iniciativa d'una versió nord-occidental de l'estàndard a través de la presentació de la descripció del nord-occidental. La seua recerca, emmarcada en el projecte Fondescat (Fonètica Descriptiva Catalana), ens permet constatar les següents realitzacions fonètiques ja recollides en la *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana* com a formes corresponents a la varietat estàndard (Creus & Romero 1999: 32–33):

- a. Realització /e/ < E/I/OE del llatí: negre, estret, pena, francès, pobret
- b. Manteniment de /a/, /ɛ/, /e/ en posició àtona: zones, sanitàries, determinades, casa, cases

- c. Reducció a /o/ de /o/-/ɔ/ en posició àtona: *nòvembre*, *impòtència*; *cançonner* (<cançó), *doctòral* (<dòctor); [ɔ] > [o] *nòvè* (<nou), *pròper* (<prop)
- d. Realització africada de la sibilant prepalatal sorda [tʃ] en posició inicial de mot o postconsonàntica: *xic*, *punxa*
- e. Pronunciació [j] semivocal davant de fricativa prepalatal sorda: *caixa*, *peix*
- f. Realització com a oclusius llargs o com a aproximants [bbl], [gg] / [βl], [ɣl] dels grups *-bl-*, *-gl-* en mots com: *poble* i *segle*
- g. Els plurals en *-ns* dels antics proparoxítons: *hòmens*, *àsens*, *òrfens*, *ràvens*
- h. Distinció *-e/-a* segons el gènere en els substantius i adjectius acabats en *-ista*: *artist[e] ≠ artist[ε]*, *egoista[e] ≠ egoist[ε]*
- i. Les formes *meua*, *teua*, *seua* del possessiu femení
- j. Ús invariable del numeral *dos*
- k. Variants [j]o, [j]a del pronom de 1a persona i de l'adverbi de temps
- l. Ús proclíctic de les formes plenes dels pronoms febles no apostrofats *me*, *te*, *se*, *ne*, *vos*. Combinacions *m'ho* ['mew], *t'ho* ['tew], *s'ho* ['sew]
- o. Increment incoatiu *-ix/-is*: *servixes*, *servix*, *servixen* (present indicatiu); *servix* (imperatiu)
- p. Les desinències *-e/-a*, *-es*, *-e/-s*, *-en* del present del subjuntiu: *cante*, *cantes*, *cante*, *canten*; *perda*, *perdes*, *perda*, *perden*; *dorma*, *dormes*, *dorma*, *dormen*
- q. Desinències de l'imperfet de subjuntiu *-esses*, *-éssem*, *-ésseu*, *-essen*, *-isses*...: *cantesses*, *cantéssem*...
- r. Manteniment de *-e* en la 3a persona del present d'indicatiu, de l'imperfet i del condicional: *cant[e]*, *cantav[e]*, *servi[e]*, *cantari[e]*
- s. Les variants *sigut* i *set* del participi del verb *ser*
- t. Els verbs *traure*, *jaure*, *nàixer*, en lloc de *treure*, *jeure*, *néixer*: *trac*, *traus*, *trau*, *trauen*

Malgrat l'admissió d'aquest seguit de trets nord-occidentals en el registres orals formals, alguns estudis demostren (Sistac 1992; Creus & Romero 1999; Valls 2013) que a la pràctica existeix un elevat nivell de renúncia als trets morfològics i lèxics patrimonials, per contraposició a allò que succeeix a nivell fonètic, en què sembla mantenir-se la fidelitat a les característiques vocàliques tòniques i àtones nord-occidentals. D'aquí que Sistac descriu el nord-occidental com una modalitat lingüística morfosintàcticament adscrita a la llengua normativa i fonològicament nord-occidental (1992).

I si en els textos orals formals els trets patrimonials són escassos, en els textos escrits formals es tracta pràcticament d'una il·lusió. En aquest sentit, és realment simptomàtic que els correctors de l'editorial lleidatana per excel·lència, Pagès editors, hagin optat per minimitzar-ne la presència. Els casos més emblemàtics els presenten les formes dels possessius *meua*, *teua*, *seua*, els infinitius *tindre* i

vindre i alguns substantius com *redona* (Julià 2000b: 10). I és que el drama del nord-occidental es fa sobretot palès quan els mateixos parlants critiquen qual-sevol iniciativa per potenciar i visibilitzar els minsos trets propis no condemnats per la normativa. És el que succeeix amb el rotatiu de més tiratge a les Terres de Ponent. Des de l'aparició de la versió catalana l'any 1997, el diari *Segre* ha vetllat per difondre característiques nord-occidentals de l'estàndard, en un exercici de selecció de les formes patrimonials davant d'altres de diasistemàtiques – *atansar* per *acostar* o *padrí* per *avi*. Però encara hi ha lectors que, lluny de veure-hi la voluntat de contribuir al prestigi i valoració de la varietat lingüística que parlen, un cop més s'esforcen per menystenir aquelles formes que ja han interioritzat com a pejoratives. N'hi ha que ho fan per desconeixement, atès que “els usuaris de la llengua veuen l'autoritat en diccionaris, gramàtiques i manuals – no necessàriament normatius – en un exercici exagerat de culte per la lletra impresa” (Romero 2000: 19). Però també hi ha motius per creure que hi ha una manca de formació en la competència en català, que sens dubte afavoreix la pèrdua de les varietats patrimonials.

De tota manera, l'aplicació dels judicis sobre què és correcte i què és incorrecte no només és fruit de la imposició de l'autoritat, sinó també de les valoracions actitudinals dels parlants. Hi ha el mal costum d'emetre judicis de valor sobre qüestions lingüístiques – tothom pot parlar-ne de la mateixa manera que tothom pot parlar de futbol o de política – i afirmar que hi ha llengües boniques i llengües lletges, varietats superiors i varietats inferiors.

En el cas que ens ocupa, s'hi han sumat aquests dos factors: d'una banda, la manca de referents reconeguts que impossibilita la supervivència de les formes pròpies i, de l'altra, els prejudicis intracomunitaris que sovint han acompanyat el nord-occidental i que queden prou exemplificats en el (des)qualificatiu *lleidetà*, que qui més qui menys ha escoltat en alguna ocasió.

Deixant de banda els casos en què els mateixos trets propis nord-occidentals no són sinó el fruit de l'esforç secular per part dels parlants d'acostar-se a la varietat dialectal prestigiada, podem fer una repassada, seguint Valls (2013: 78–97), dels trets nord-occidentals que estan en procés de substitució més significatius:

- a. La *-a* en posició final, que passa a ser pronunciada com una barreja entre una vocal central mitjana (vocal neutra) i una central semioberta/oberta (vocal neutra oberta) propera a [a], fenomen que també afecta alguns mots d'ús habitual com l'article masculí *el*, el pronom reflexiu de tercera persona *es* o les preposicions *de*, *per* i *en*
- b. La distinció de 1a i 3a persona del present i de l'imperfet d'indicatiu, i del condicional, en favor de la realització [ɛ], més propera a la forma escrita (*jo anav[ɛ]*, *ell anav[e]*)

- c. La pronúncia amb [a] dels mots començats per *en-*, *em-*, *es-*, *eix-* (ja fa més de dos dècades que està retrocedint)
- d. La pronúncia diftongada [aw] en mots començats per *o-* (*[aw]liva*).
- e. La tendència a la palatalització de la *n* quan va precedida de semivocal [j]- (*fe[n]a*)
- f. Els plurals amb *-ns* dels antics proparoxítons (*jóvens*)
- g. Els imperfets de subjuntiu en *-esses*, *éssem...* (*anéssem*)
- h. La distinció dels substantius i adjectius acabats en *-ista* segons si són masculins (*especialist[e]*) o femenins (*especialist[ε]*).

Cal afegir, a més, alguns trets que els mateixos parlants ja tenen estigmatitzats i que per aquest motiu precisament es fa difícil esperar-ne una revalorització i, consegüentment, una admissió en els registres formals per part de la mateixa normativa. Alguns dels trets morfològics significatius d'aquest grup són els següents (Sistac 1992: 40–41):

- i. L'article masculí *lo* (*lo cotxe*)
- j. El present de subjuntiu amb formes en *-o* (*tu parlos, ell parlo, ells parlon*)
- k. Els verbs incoatius en *-ix* (*servix*) i en *-isca* (*servisca*).

Es fa evident, doncs, com el lleidatà, a diferència del ribagorçà, el pallarès i el tortosí – varietats molt més refractàries al canvi –, ha sucumbit a les pressions centrípètes i es troba en un estadi prou avançat de desdialectalització.

6. Conclusions

Sortosament, la capital de Ponent ha experimentat un canvi substancial les darres dècades, que la Paeria no s'ha estat de plasmar en l'obra *Lleida: Cròniques de la transformació d'una ciutat* (2012). Atesa aquesta transformació no només física sinó en tots els nivells de la ciutat de Lleida, i vistos els resultats del comportament humà de les noves generacions ponentines quant a l'autoestima (Gràcia 2016), cal fer una reflexió profunda també en matèria lingüística. I és que Lleida, dins el conjunt català, no vol ser com Aragó, veí tradicional dels mons euskaldun, occità i català, que “observa atònit com ha esdevingut un país sotmès a un fort procés d'aculturació que comporta la pèrdua irreversible dels seus senyals identitaris” (Sistac 2014: 223). Una bona part de la població nord-occidental ha percebut el procés de desdialectalització en què es troba immersa i es proposa evitar, segons expressió de Valls (2013) una *accentualització* del seu parlar. La societat de Ponent, doncs, ja no vol renunciar a ser qui és, ni a ser com és. Ja no vol renunciar als seus trets lingüístics, a aquells que li són més propis. “Per a Lleida ja ‘no’ està bé.”

Tothom sap que la diversitat incomoda, que resulta difícil de tractar, i tot i així en ple segle XXI ens omplim la boca a parlar-ne com si fos una qüestió que ha estat treballada i resolta. Sovint, però, la realitat reflecteix més d'un fracàs pel que fa a l'assumpció de tot allò que és diferent. A casa nostra, seguim advocant per una ideologia respectuosa amb la diversitat. Lleida ha perpetuat un problema d'encaix amb la resta del país, que l'ha condemnat a assumir injustament la categoria de ser catalana de segona. Però la societat de Ponent malda per no perllongar més aquesta situació.

Si l'aspecte més rellevant de la catalanitat és la llengua catalana i ja ha quedat suficientment demostrada la catalanitat irrevocable de la Terraferma – a diferència del que succeeix amb la Franja de Ponent (Sistac 2014) –, no hi ha cap motiu per no assumir una reorientació de l'acció planificadora amb l'objectiu de mantindre la dialectalitat, per tal com es tracta d'una qüestió fonamental en l'enfortiment de la comunitat lingüística catalana.

Darrerament hem sentit parlar d'*estrès lingüístic* (Sistac 2014: 218) i fins i tot d'*esquizofrènia lingüística* (Sabaté 2011) a propòsit de tots els mals de caps que genera en els parlants la tria d'unes determinades formes en detriment d'unes altres segons els àmbits d'ús lingüístic i sobretot l'esforç pel manteniment de la coherència constant a l'hora d'usar les formes escollides. Potser caldria plantejar-se de bandejar aquests conceptes en pro d'un altre més d'acord als propòsits dels nous temps: el concepte de *benestar lingüístic*.

Avui la societat de Ponent encara vetlla per assolir aquest benestar lingüístic de què ha estat privada històricament. Un benestar lingüístic que l'ha de portar també a atènyer i gaudir del benestar emocional que qualsevol comunitat requereix, sense haver de renunciar a allò que la fa ser diferent dins el conjunt català. I aquest assoliment passa necessàriament per no renunciar als trets lingüístics propis.

Referències bibliogràfiques

- Ajuntament de Lleida [la Paeria]. 2012. *Lleida: Cròniques de la transformació d'una ciutat*. Lleida: Pagès Editors.
- Creus, Imma i Silvia Romero. 1999. "Els mitjans de comunicació orals a Lleida." *Llengua i Ús. Revista Tècnica de Normalització Lingüística* 14: 31–36.
- Faulí, Josep. 1984. "Lleida, entre Catalunya y la nada." *La Vanguardia*, 20 de setembre de 1984, 35.
- Ferrando, Antoni. 1992. "El català nord-occidental en la proposta d'estàndard oral de l'IEC." Dins *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Lleida*, 63–70. Barcelona / Lleida: Institut d'Estudis Catalans / Institut d'Estudis Ilerdencs / Universitat de Lleida.
- Gràcia, Annabel. 2018. "L'ensenyament de la llengua a l'exterior des de l'estàndard occidental. Dificultats i contradiccions." Dins *Comunitat lingüística i norma. Actes del IV Col·loqui Internacional "La lingüística de Pompeu Fabra" (Tarragona, 18, 19 i 20 de novembre de 2013)*, ed. per Miquel Àngel Pradilla, 263–272. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

- Gràcia, Annabel. 2016. "El 'problema lleidatà'. Perspectiva actual." Dins *Investigar les humanitats: Viure a fons la humanitat*, ed. per Natàlia Carbonell et al., 103–117. Girona: Universitat de Girona. [http://www.udg.edu/Portals/9/Publicacions/electroniques/Investigar_humanitats.pdf.]
- Gràcia, Annabel i Ramon Sistac. 2016. "Fronteres administratives, fronteres lingüístiques, fronteres mentals. El cas del català a la regió de Ponent i l'Alt Pirineu." Dins *Qüestions de llengua, traducció i ensenyament del català a la Catalunya del Nord*, ed. per Christian Lagarde, Martine Bertholot i Marie Grau, 161–172. Perpinyà: Trabucaire.
- Julia, Joan (ed.). 2000a. *Llengua i ús a les Terres de Ponent. Criteris i àmbits d'aplicació*. Lleida: Pagès editors.
- Julia, Joan. 2000b. "Introducció." Dins *Llengua i ús a les Terres de Ponent. Criteris i àmbits d'aplicació*, ed. per Joan Julia, 1–16. Lleida: Pagès editors.
- Murgades, Josep. 1984. "Notícia d'una reflexió sobre Lleida." *Els Marges* 32: 129–130.
- Pueyo, Miquel. 1984. *Lleida: ni blancs, ni negres, però espanyols*. Barcelona: Edicions 62.
- Pueyo, Miquel, Josep M. Llop, Marta Trepal i Ramon Morell. 1996. *Lleida, l'extrema: La societat de Ponent a les acaballes del segle XX*. Lleida: Pagès editors.
- Rafanell, August. 1990. "Lleida, a part." *El Punt*, 30 d'agost 1990: 5.
- Romero, Sílvia. 2000. "Correcció i assessorament lingüístic: aspectes teòrics i metodològics." Dins *Llengua i ús a les Terres de Ponent. Criteris i àmbits d'aplicació*, ed. per Joan Julia, 17–28. Lleida: Pagès editors.
- Sabaté, Josep. 2011. "Esquizofrènia lingüística." Dins *Racó Català. Llegeix, Pensa, Opina*, [consultat el 12/06/2016, <http://www.racocatala.cat/forums/fil/152472/esquizofrenia-linguistica-article-josep-sabate-surtdeca.cat>.]
- Servei Lingüístic de la Universitat de Lleida. 2010. *Pervindre. Curs d'iniciació a la llengua catalana (A1)*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida.
- Sistac, Ramon. 2014. "De la construction de la langue à la destruction des dialectes." Dins *L'Espace des langues*, ed. per Josep M. Nadal, Anne-Marie Chabrolle-Cerretini i Olga Fullana, 213–227. París: L'Harmattan.
- Sistac, Ramon. 1992. "El dialecte nord-occidental en els àmbits d'actuació formal." Dins *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Lleida*, 39–43. Barcelona / Lleida: Institut d'Estudis Catalans / Institut d'Estudis Ilerdencs / Universitat de Lleida.
- Solis, Marina. 2001. "Actituds per al canvi: educar en la llengua i la societat." *Llengua i ús. Revista Tècnica de Política Lingüística* 21: 70–73.
- Teixidó, Josep-Enric. 2000. "La reconstrucció de l'estàndard català des de l'àmbit universitari." Dins *Llengua i ús a les Terres de Ponent. Criteris i àmbits d'aplicació*, ed. per Joan Julia, 47–53. Lleida: Pagès editors.
- Valls, Esteve. 2013. "Direccionalitat, ritme, abast i naturalesa del canvi lingüístic en curs del català nord-occidental. De l'anàlisi dialectomètrica a la reflexió sociolingüística" (tesi doctoral, Universitat de Barcelona 2013). [<http://hdl.handle.net/10803/123434>.]
- Vallverdú, Josep. 1971. "Lleida i l'esperit." Dins *Les terres de Lleida en la geografia, l'economia i la cultura catalanes. Cicle de conferències (desembre 1966-maig 1967)*, 87–104. Barcelona: Pòrtic Centre Cultural Lleidatà de Barcelona.
- Vallverdú, Josep (ed.). 1967. *Lleida, problema i realitat*. Barcelona: Edicions 62.
- Veny, Joan. 1998. *Els parlars catalans. Síntesi de dialectologia* (12a ed.). Palma de Mallorca: Editorial Moll.

La presència del tortosí al *Telenotícies comarques Tarragona* de TV3

Amanda Ulldemolins Subirats
Universitat Autònoma de Barcelona

The main goal of this article is to analyse how the geolect *tortosí* is portrayed in news stories written by TV3 correspondents from the Terres de l'Ebre region, for the newscast *TN comarques Tarragona*. In particular, we want to know if the forms they use are part of the Northwestern standard model established by the Institut d'Estudis Catalans and the linguistic portal *ésAdir*. As a methodology, we selected news stories between 2011–2013 about the Terres de l'Ebre region, and recorded the linguistic forms used by the correspondents. Furthermore, we interviewed the journalists to know their linguistic awareness and evaluation of the model they diffuse. The results of the research showed that they removed some *tortosí* verbal features – the inchoative desinence *-ix-*, but they maintained its demonstrative pronouns, the possessives and the invariability of the *dos* numeral.

1. Introducció

Televisió de Catalunya emet des del 23 d'abril de 1989 el programa informatiu *Telenotícies comarques*, un espai diari que fa un repàs dels afers culturals, polítics, socials, econòmics i esportius d'una agrupació comarcal. Per això, s'ofereix en desconexió per a cadascuna de les quatre demarcacions en què s'estructura administrativament el Principat de Catalunya: Barcelona, Girona, Lleida i Tarragona.

El *Telenotícies comarques* és un informatiu de proximitat, d'uns 20 minuts de durada, que explica fets lligats amb el territori de què parla i a l'audiència a la qual s'adreça. És aquesta proximitat la que atorga als textos que l'integren uns trets que diferencien aquest programa respecte dels noticiaris de caràcter general com el *Telenotícies migdia* i el *Telenotícies vespre*.

Aquesta singularitat es pot manifestar per mitjà de la presència d'individus de la mateixa zona, ja siguin periodistes o testimonis, a més de per la temàtica de les notícies, sempre arrelada al territori. El *Telenotícies comarques Tarragona*

s'emet cada migdia en desconnexió per a les poblacions circumscrites a Tarragona, una àrea que inclou la demarcació del Camp de Tarragona – àrea del bloc oriental de la llengua catalana –¹ i la de les Terres de l'Ebre – dins de l'occidental. En aquesta segona zona, que ha estat reconeguda en el Pla territorial general de Catalunya – aprovat en la Llei 1/1995 de 17 de març –² com un dels vuit àmbits funcionals territorials per la dependència i l'homogeneïtat de les comarques del Baix Ebre, el Montsià, la Ribera d'Ebre i la Terra Alta, es parla el subdialecte tortosí del bloc nord-occidental.

En aquest article es presenten els resultats sobre l'anàlisi de la representació del subdialecte tortosí en el *Telenotícies Comarques Tarragona* de TV3. Dit en altres paraules, es mostra en quin grau d'adequació a la prescripció es troba l'estàndard oral occidental difós pels dos corresponsals de TV3 a les Terres de l'Ebre.

Per a fer-ho, tenim en compte, en primer lloc, les indicacions de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) en la *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana I. Fonètica* (1990) i la *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana II. Morfologia* (1992); en segon lloc, les recomanacions de l'*ésAdir*, amb valor prescriptiu per als treballadors de la Corporació Catalana de Mitjans de Comunicació (CCMA) i, en tercer lloc, *La llengua del Baix Ebre i del Montsià. Un model de llengua estàndard oral* (1995), en què el seu autor, Albert Aragonès, recull els “aspectes que només afecten el català que es parla en aquestes comarques” i fa una valoració personal – sense desmarcar-se del model de llengua de l'Institut – “en els casos que l'IEC no s'ha pronunciat clarament” (Aragonès 1995: 14). Pel que fa a les obres descriptives, ens servirem de la síntesi de dialectologia de Joan Veny, *Els parlars* (1978), que ens ofereix una visió panoràmica dels parlars de l'Ebre, i de l'*Aproximació descriptiva al parlar tortosí* (1989), de M. Àngels Massip, que “dóna a conèixer d'una manera sintètica els trets del parlar tortosí” (Massip 1989: 5).

2. Corpus d'estudi

Pel que fa a l'objecte d'estudi, ens hem centrat en els dos corresponsals que han tingut les Terres de l'Ebre en els darrers anys. D'una banda, el periodista Víctor Sorribes, corresposal de TV3 a les Terres de l'Ebre des de l'octubre de 2002 fins

---

1. Cal tindre en compte que existeix una àrea de transició entre el català oriental i occidental que s'estén per les comarques de la Conca de Barberà, el Priorat, el Baix Camp – totes de l'àmbit territorial del Camp de Tarragona – i la Ribera d'Ebre – de les Terres de l'Ebre.

2. Catalunya. Llei 1/1995, de 16 de març, per la qual s'aprova el Pla territorial general de Catalunya (DOGC, núm. 2032, 31-3-1995, pàg. 2621–2622).

al febrer de 2012. De l'altra, amb la voluntat d'oferir un corpus més divers i panoràmic de la qualitat de l'estàndard oral occidental, més en concret dels trets del tortosí, també ens fixarem en Sònia Castelló, la periodista encarregada de cobrir les notícies de les Terres de l'Ebre fins el 31 de maig de 2013, data en què Víctor Sorribes va tornar a cobrir les notícies d'aquest territori.

El corpus objecte d'estudi d'aquest treball està constituït per una mostra representativa – 142 noticiaris – de connexions en directe al programa *Telenotícies comarques Tarragona* de Televisió de Catalunya corresponent als anys 2011 i 2012 i al primer trimestre de 2013. També hem cregut oportú analitzar les peces en què els periodistes posen la veu en *off* per a narrar les notícies. Amb aquest exercici podrem saber si hi ha tensió entre l'estàndard oral amb una base redactada – veu en *off* – i el més espontani – connexió en directe.

Com a hipòtesi inicial suposem que hi haurà, d'una banda, un ús heterogeni en les realitzacions fonètiques i lèxiques, de l'altra, el manteniment dels trets propis de la morfologia nominal, i, finalment, l'adopció de les variants de morfologia verbal del català oriental en detriment dels mots occidentals.

3. Metodologia

Pel que fa a la metodologia, en primer lloc, hem fet el seguiment de 142 noticiaris i hem seleccionat les peces en què aparegués alguna notícia relacionada amb les Terres de l'Ebre. Del gruix de les peces informatives que fan referència a aquest territori, hem hagut de fer una primera acotació i seleccionar aquells fragments en què el corresponal – Víctor Sorribes o Sònia Castelló – fa una connexió en directe des del punt on és la notícia explicant els fets. Com expliquen Oliva i Sitjà, la presentació des del punt dels fets s'ha de redactar i enregistrar allà on passa la informació i, per tant, “no portarem cap instrument que ens ajudi a explicar la notícia davant la càmera. L'única solució que tenim és memoritzar les frases” (Oliva i Sitjà 1990: 195). Per tant, hem donat prioritat a aquelles peces en què el corresponal és al punt dels fets perquè així ens assegurem que trobarem una part del text mitjanament planificada – allò que sentirem per mitjà de la veu en *off* – i un altre fragment en què el periodista diu el text davant de la càmera. A continuació, hem centrat el nostre interès en les intervencions de més durada – cal tindre en compte que la majoria de presentacions des dels llocs dels fets, excepte les que són de molta importància, són curtes i duren entre 10 i 20 segons – quan el seu discurs és més fluid i, per tant, més espontani i menys planificat.

És en aquests fragments on percebem millor la qualitat de la llengua d'un parlant, ja que és quan s'expressa amb més llibertat i, per tant, és on apareixeran els trets més genuïns del parlar occidental que després haurem de veure si són

acceptats per la *Proposta* de fonètica i la *Proposta* de morfologia, per l'*ésAdir* i per les altres obres de referència que es pronuncien sobre aquest tema.

Un cop hem estudiat què diu l'IEC a la *Proposta* sobre la morfologia i la fonètica del bloc occidental, hem hagut de descartar el que és admissible només en registres informals i aquells trets que l'Institut considera no recomanables, tot i que els corresponsals, tenint en compte el seu nivell de formació, ja no fan servir. Tampoc no hem tingut en compte els trets que fan referència a les pronúncies dels pronoms – tant els forts com els febles –, ja que la imparcialitat del llenguatge informatiu no permet emprar aquestes formes. A més, com en un noticiari el periodista ha de presentar els fets de manera objectiva sense prendre partit per cap opció i des d'un punt de vista neutre i equidistant, també hem obviat les referències als quantitius i als indefinits, les pronúncies dels pronoms personals forts, dels pronoms febles així com també les formes de l'imperatiu. El tret més distintiu dels telenotícies és que expliquen fets lligats a l'actualitat, per tant, el temps verbal predominant és el present. Tenint en compte aquest factor, hem descartat els participis, les perífrasis verbals, el pretèrit imperfet de subjuntiu, el pretèrit plusquamperfet d'indicatiu i el de subjuntiu i el pretèrit perfet perifràstic d'indicatiu.

En segon lloc, hem comprovat si les realitzacions localitzades – a nivell fonètic, morfològic i lèxic – apareixen com a variants del nord-occidental incloses en l'estàndard oral de l'IEC. Pel que fa al lèxic, hem analitzat, en les gravacions, tot aquells mots que disposen d'una variant tortosina, tant si és utilitzada pels periodistes com si no ho és. Ens fixarem en les diferents jerarquies d'àmbit, de formes i de registres que presenta la *Proposta* de l'IEC. A continuació, en el marc d'una perspectiva d'ecologia lingüística hem enriquit l'anàlisi amb les entrevistes als corresponsals per a conèixer la influència de l'entorn professional, la valoració del model lingüístic que s'ha de difondre i la seua consciència lingüística. En el present treball, les declaracions dels periodistes apareixen transcrits de manera no normativa. Finalment, després de la comprovació de les variants detectades, hem extret uns resultats i unes conclusions que detallarem i explicarem al final de l'article a partir dels tres nivells del llenguatge: fonètic, morfològic i lèxic.

El present article s'estructura en tres blocs: en primer lloc, a la introducció, es presenta l'objectiu, l'objecte d'estudi i la hipòtesi inicial. A més, s'hi exposen les obres de referència que es tenen en compte a l'hora de dur a terme la interpretació de les dades i es detalla la metodologia seguida. En segon lloc, es presenta l'estudi de les dades analitzades i es classifiquen en els següents apartats: primerament, es detallen els trets occidentals que els periodistes analitzats conserven. A continuació, s'enumeren les formes que presenten vacil·lacions entre les variants occidentals i orientals i, per a acabar, es llisten els trets propis occidentals que han estat substituïts per les variants orientals. Finalment, s'extrauen unes conclusions.

4. Anàlisi de les dades

4.1 Manteniment de les formes occidentals

En les gravacions seleccionades hem trobat una sèrie de trets tortosins que els corresponents mantenen. En aquests casos, hem d'assenyalar si les variants formen part de l'estàndard o si, contràriament, en queden al marge.

En primer lloc, pel que fa a la fonètica, hem detectat la palatalització de la medial oberta /a/ en [ɛ] en paraules com *llarg*, *aigua*, i els seus derivats. Castelló pronuncia tant si hi ha o no un suport de paper, una *e* oberta en comptes d'una *a* en paraules com [é] *igua* i *des[é]igüe*. Víctor Sorribes, en canvi, no té un comportament uniforme en les connexions que hem analitzat sobre aquest tret; així doncs, dels tres mots que hem localitzat en la veu en *off* que poden ser susceptibles a aquest canvi, dos els pronuncia segons la normativa – [a] *igua* i *all[a]rgar*. En canvi, quan fa la connexió en directe des dels llocs dels fets, diu [é] *igua*. Pel que fa a les obres de referència, l'Institut i l'*ésAdir* no es pronuncien sobre aquest tret, Aragonès (1995: 20), en canvi, autor d'un manual d'ús adreçat als periodistes del darrer tram de l'Ebre que tenen com a varietat geolectal el tortosí, considera aquest canvi no recomanable.

Pel que fa a la repartició de les vocals *e* i *ɛ*, la *Proposta* considera pròpies de l'àmbit general³ les dos solucions, tenint en compte que les vocals *e* i *ɛ* responen “als hàbits fonètics tradicionals dels dos grans grups de parlars catalans (occidentals i orientals)” (*Proposta* 1990: 15). Per la seua banda, l'*ésAdir* no només reafirma el que prescriu la *Proposta* sinó que, a més, indica que “és plenament genuí, admissible i fins i tot recomanable utilitzar les formes pròpies, sempre que es faci de manera coherent i sistemàtica.” Quant a les gravacions estudiades, hem detectat la pronúncia normativa i recomanada – *audi[é]ncia*, *emerg[é]ncia*, *ent[é]n* i *difer[é]ncia* – en totes les intervencions de Sònia Castelló, tant quan posa la veu en *off* com quan es dirigeix a la càmera.

Una de les isoglosses, quant al consonantisme, que diferencia els dos grans blocs dialectals del català és la realització del so sibilant palatal sonor [ʒ]. Segons l'Institut (1990: 19), és propi de l'àmbit general, tant la pronunciació fricativa sonora – predominant en les àrees orientals – com la realització africada sonora – típica en els parlars occidentals. Dels cinc mots que hem localitzat on aparega la *g* o *j* seguida de *e* o *i*, hem de diferenciar entre aquells que apareixen en posició inicial d'aquells que la grafia *j* està en posició intervocàlica. Tots els exemples, novament, provenen de la

3. Entenem com a propi de l'àmbit general “qualsevol tret lingüístic vigent almenys en dos dels cinc dialectes territorials (això és, septentrional, baleàric, central, nord-occidental i valencià)” (*Proposta* 1990: 12).

veu en *off* de les peces informatives. En els mots on trobem aquest fenomen en posició inicial notem com totes les pronúncies són amb el so africacat sonor. Aleshores, hem sentit les realitzacions correctes de [dʒ]udici, [dʒ]usta i [dʒ]oies.

En relació amb les consonants laterals, la *Proposta* considera no recomanable “la pronunciació d’una sola *l* en mots com *col·legi*” (*Proposta* 1990: 20), en canvi, si consultem el portal lingüístic de la CCMA trobem que “com a norma general pronunciarem la *ela* geminada (*l·l*) com si fos una *ela* simple, tal com es fa espontàniament.” Si ens fixem en com pronuncien els dos periodistes de les Terres de l’Ebre la *ela* geminada notem que segueixen sempre la directriu marcada per la seua empresa. Així doncs, diuen *circumva[l]ació*, *co[l]ectiu*, *a[l]legacions*. És més, aquesta pronúncia simple ja l’havien proposat els mitjans als anys 80,⁴ quan es va reobrir la polèmica sobre què es prioritzava, l’acceptació de l’evolució o el manteniment de la puresa. La CCMA, doncs, avala la seua decisió de pronunciar una *ela* simple dient que és així com els parlants la realitzen espontàniament tot i que això supose una tensió entre el català planificat per l’Institut i el difós pels mitjans públics del país. Massip 1989, per la seua banda, ja va apuntar el 1989 que “en tortosí actualment es tendeix a simplificar la *ela* geminada en *ela* simple (com el valencià), i això és més clar en les generacions joves” (Massip 1989: 39).

Com a darrer tret de l’apartat d’oclusives, hem detectat una incorrecció sistemàtica en els dos periodistes i en tots els contextos. L’Institut considera no recomanable “l’emmudiment de la *g* davant la *u*” però, tant Sorribes com Castelló emmudeixen esta oclusiva en paraules com *igual* o *aigua*. Així, pronuncien, incorrectament, *ai[Ø]ua* i *i[Ø]ual* en lloc de *ai[ɣ]ua* i *i[ɣ]ual*. De fet, la pronúncia del mot *aigua*, [ɛ]i[Ø]ua, en tortosí representa dos trets genuïns d’esta varietat que són condemnats per la *Proposta* i, per tant, són no recomanables.

En segon lloc, seguint els supòsits inicials, en la morfologia s’ha de distingir entre les formes nominals i les verbals, atès que poden tindre un comportament diferent. De fet, si recuperem la hipòtesi inicial, se suposa que la morfologia nominal és l’àmbit en què hi ha més conservació de trets occidentals.

D’entrada, trobem l’ús sistemàtic, siga en el context que siga, dels determinants sense reforçament – *este*, *esta*, *estos* i *estes*. Només hem localitzat *aquest* – solució pròpia de l’àmbit general segons l’IEC – un sol cop, en una connexió en directe de Víctor Sorribes al TN migdia, és a dir, en l’emissió del telenotícies d’àmbit nacional. Si tenim en compte les seues declaracions, considerem aquest fet com un cas aïllat: “He trobat lingüistes que m’han fet canviar alguna cosa i he hagut de forçar una mica per a què em dixen dir *dos* en lloc de *dues*, *este* en lloc de *aquest* i *seua* en lloc de *seva*.”

4. Per a més informació sobre la polèmica, consulteu Grup d’Estudis Catalans (1992) i Casals (2001).

Per tant, el mateix periodista és conscient que pot emprar aquestes variants en els demostratius. No obstant això, a l'*ésAdir* no trobem cap apunt sobre aquest tret. Segons l'Institut, són pròpies de l'àmbit restringit "les formes *este* i les de plural *estos*, característiques dels parlars valencians i d'alguns altres nord-occidentals." El fet que hi aparega l'etiqueta d'àmbit restringit limita el seu ús, ja que segons la *Proposta*, aquestes variants només es poden emprar "quan la locució va dirigida a un auditori lingüísticament uniforme" (*Proposta* 1990: 12). Si tenim en compte aquest detall, hauríem de marcar les solucions que hem detectat com a no recomanables, ja que tant Sorribes com Castelló es dirigeixen a una audiència potencial heterogènia dialectalment – moltes poblacions de l'àrea del Camp de Tarragona ja forma part del bloc oriental.

Seguidament, també hem localitzat l'ús dels possessius amb *vau*, solucions típiques de l'occidental – *seues*, *seua* i *meua*. Pel que fa a aquestes variants, totes les obres de referència indiquen que són pròpies de l'àmbit general. En altres paraules, els periodistes de les Terres de l'Ebre empen sempre les formes genuïnes del seu parlar.

Pel que fa als cardinals, hem detectat que els *dos* corresponsals usen el numeral *dos* sense variació morfològica per al gènere – dos terceres parts, dos-centes places (i no pas dues terceres parts i dues-centes places). Segons l'Institut, "és pròpia de l'àmbit general la flexió de gènere en *dos/dues*. És admissible, però, l'ús invariable de *dos*." L'Institut empra terminologia específica per a establir una ordenació jeràrquica entre les diferents variants d'un so o mot. L'etiqueta admissible "pressuposa l'existència d'una altra forma – la pròpia i comuna –, sempre preferible, i dóna a entendre que la només admissible és simplement tolerada i que és aconsellable de reemplaçar-la per aquella en les situacions més característiques de la llengua estàndard" (*Proposta* 1992: 11). Tot i que queden en un segon pla, són formes igualment vàlides, que caracteritzen una modalitat de "llengua col·loquial no incorrecta (que els mitjans de comunicació necessiten en cada moment)" (*ibid.*). Per tant, quan ens trobem que l'Institut diu que una forma és admissible hem de tindre en compte que hi ha una altra variant – que considera pròpia – que és més aconsellable en determinades situacions comunicatives. L'*ésAdir*, per la seua banda, recomana que en contextos formals, com els noticiaris, es mantinga la distinció de gènere.

En l'entrevista, Sorribes, que fa més de deus anys que treballa a TV3, conta que en el cas de *dos/dues* ha hagut de forçar una mica els assessors lingüístics per a poder emprar *dos* invariablement. Reconeix que "tot depèn del lingüista i de la seua sensibilitat. El plantejament que els faig és el següent: a l'Empar Marco, la corresponsal de València, tu li permetries dir *dos* no? Pos a mi també m'ho has de permetre. A mi no em dixaven dir *dos*," sentència el periodista de Deltebre.

Una altra de les grans diferències, pel que fa a la morfologia, entre el bloc oriental i l'occidental és que, en aquest últim, i segons Veny, “els plurals dels antics proparoxítons acabats en *n* mantenen la nasal: *home/ hòmens*” (Veny 1978: 20). Són, de fet, dos trets antics del català occidental que reflecteixen l'estadi del català medieval. Segons l'Institut, en aquests determinats mots “són pròpies de l'àmbit general tant les formes plurals amb *-s* (*homes, joves, freixes, ases*) com amb *-ns* (*hòmens, jóvens, fréixens, àsens*).” En les gravacions analitzades, hem trobat la pronúncia correcta del plural del mot *jove*. Sorribes, en la gravació de la veu en *off* d'una peça informativa que es va emetre en el *Telenotícies comarques* i en el *TN migdia*, pronuncia *jóve[n]s*, com és genuí en tortosí.

Amb relació a la morfologia verbal – recordem que, segons la hipòtesi inicial, és l'àmbit en què s'adopten més formes del català oriental – convé fixar-nos en l'increment dels verbs incoatius de la tercera conjugació. Sorribes, a diferència de Castelló, pronuncia en una gravació de la veu en *off*, com és genuí en el seu parlar, *oferix* i *es vestixen*. Ara bé, l'Institut indica que aquest infix és propi de l'àmbit restringit i típic dels parlars nord-occidentals. Com ja hem comentat anteriorment, el fet que l'Institut considere aquest tret propi de l'àmbit restringit, limita el seu perímetre de realització ja que només “són recomanables quan la locució va dirigida a un auditori lingüísticament uniforme.”

Per acabar amb la morfologia verbal, ens fixem en el present de subjuntiu que, tot i que és poc freqüent en els informatius d'actualitat d'un mitjà generalista, ens aporta dades interessants en el nostre estudi. En el cas de les formes del present de subjuntiu, hem de diferenciar entre els verbs de la primera conjugació i la resta.

Pel que fa a les variants de la 3a conjugació, hem localitzat la pronúncia no normativa amb *-e* en la 3a persona del singular – *mantingu[e]* i *vingu[e]* – que Aragonès diu que només és admissible emprar aquesta terminació “en les formes 1 i 3 *servisca* (pronunciat ‘*servisque*’ o ‘*servixque*’)” (Aragonès 1995: 46).

Segons l'Institut, haurien de dir, en un registre formal, *mantingu[i]* o *manting[a]* i *vingu[i]* o *ving[a]*. No obstant això, cap d'aquestes formes són característiques del parlar tortosí⁵ i, segurament per desconeixement, i per trobar-se davant la càmera, on el discurs, tot i que està planificat, és més espontani, han pronunciat amb *e* aquestes formes. Aragonès, per a posar solució a aquest conflicte, planteja si “no seria possible d'admetre'n una barreja que contribuiria a donar més naturalitat als discursos d'aquests parlants” (Aragonès 2000: 25).

En tercer lloc, el lèxic, que és el camp del tortosí més estudiat i ho és, potser, perquè és l'àmbit que més els particularitza i els representa com a grup social. De fet, Castelló explica que durant l'any i escaig que ha treballat per a TV3 en el *TN comarques* ha tingut “molt més conte en lo lèxic” específic del tortosí que la

5. Per a més informació sobre aquest fenomen, vegeu Massip (1989).

seua fonètica o la morfologia. Ho fa perquè, com diu, “al ser televisió, la imatge ja acompanya la veu. Perquè, per exemple, a una crònica de ràdio li fico ‘esta persona porta un poal’, ho senten gent de Barcelona o Girona i es quedaran igual, però a un vídeo de tele tu ja ho veus. La imatge ajuda a que pugues utilitzar este lèxic tan nostre d’aquí baix i que ho pugue entendre tothom. I he de reconèixer que m’han passat paraules, los lingüistes, que jo pensava que me les canviarien i me les han deixat dir. M’han acceptat *poal*, *espill*, *corder*, *llapó*. Cuido lo lèxic també perquè crec que ajuda a fer molta pedagogia del nostre parlar.”

En Sònia Castelló, hem localitzat el manteniment de paraules tortosines com *xiquet* i *xiqueta*, *barco* i *desaigüe*. Aquests dos últims mots no apareixen al DIEC2, el diccionari institucional i acadèmic de referència; no obstant això, els dos són recollits per l’*ésAdir* – sota l’etiqueta d’ús general – i ja van ser indicats més de 20 anys ans de l’*ésAdir* actual pel Grup d’Estudis Catalans en el llibre *El barco fantasma (1982–1992)* (1992: 216) en la proposta d’ampliació del diccionari normatiu. En aquesta obra, el Grup d’Estudis Catalans, format per experts de la llengua que tenen una llarga trajectòria professional en el món dels mitjans de comunicació en català, proposa una llista de mots que, segons ells, haurien de ser inclosos en el diccionari de l’Institut ja que són “defensats per lingüistes i estudiosos de prestigi, o bé hi ha raons filològiques que els atorguen un grau suficient d’accessibilitat, vista la seva naturalesa, sense posar gens en perill l’estructura de la llengua ni la seva cohesió interna.” Així, aquesta llista està elaborada “en la informació que la nostra feina diària ha generat al llarg d’uns quants anys i que aquí hem ajuntat.” Per tant, els mots que proposen han aparegut en els mitjans de comunicació de massa i formen part de la llengua col·loquial que empren diàriament els catalans.

Sorpren, però, que *barco* no aparega a les obres d’Aragonès ni Massip ja que, als territoris on es parla tortosí la forma vaixell no la conceben com a genuïna. Castelló explica l’anècdota amb una lingüista de la CCMA quan se li pregunta si creu que l’equip de lingüistes coneix els mots típics de la seua varietat. Diu: “recordo un dia que vaig trucar i era una xica, havia de dir *barco* i li vaig preguntar si havia de dir *barco* o *vaixell* i me va dir: ‘tu com ho dius?’, jo dic *barco*, i me diu ‘dient vaixell te sents còmoda?’ I dic, me sento rara, me sento postissa dient vaixell, i me va dir: ‘pos digues *barco*.’”

Pel que fa a la paraula *desaigüe*, Aragonés, Duran i Ingla (2004: 45) la recullen i Massip (1989: 70) l’afegeix al grup que porta com a títol “alguns mots peculiars del tortosí” i apunta que potser té influència del castellà *desagüe*. Com veiem, el cas de *desaigüe* és semblant al de *barco* en molts aspectes. Castelló, a l’entrevista, explica que recorda el dia que va consultar a l’equip d’assessors lingüístics de TV3 si podia dir esta paraules en antena: “Ho vaig parlar en un lingüista perquè pensava que me donarien lo toque. Los vaig trucar i vaig dir que aquí al Delta un *desaigüe* són estos canalets d’aigua i clar, no tinc cap altra manera de dir-ho. I me van dir

que si se referia a una estructura de reg en concret, típica del Delta, i la gent ho coneix com això, ho podia dir.” Explica, també, que al tractar-se d’un mot concret i d’àmbit reduït, va voler consultar-ho “perquè vaig pensar: si no dic *desaigüe* la gent del Delta pensarà que no sé com se diu i com me van dir que si era lo nom propi d’aquí baix lo digués, pos ho vaig dir així com ho diem natros. I io contenta de dir-ho així, com és.”

En definitiva, *desaigüe* és un mot que, tot i que no que no està recollit al diccionari normatiu, els altres documents de referència i l’*ésAdir* el tenen en compte. A més, cal tindre present que, com apunta Massip⁶ i explica Castelló, té un ús concret en tortosí ja que fa referència als canals d’aigua del Delta de l’Ebre. Així, emprant-lo, la periodista de Tortosa demostra a l’audiència tortosina que coneix el lèxic de la zona i, automàticament, la notícia es lliga més al territori i mostra no només la seua realitat social, sinó també la lingüística.

Pel que fa a Sorribes, manté els geosinònims occidentals en el diminutiu *menuda*, i la variant *car[a]gol*, en diferents gravacions de la veu en *off*. En aquest cas, els dos mots apareixen al DIEC2. De fet, en aquest cas, si busquem *caragol* a la web del diccionari normatiu, trobem que en la seua entrada hi ha tota la definició. En canvi, si busquem el geosinònim dels parlars orientals – *cargol* – notem que ens remet al mot propi de l’occidental.

4.2 Convivència de trets occidentals i orientals

L’ús vacil·lant entre formes occidentals i orientals posa de manifest, d’una banda, la pressió del dialecte central oriental sobre les altres varietats diatòpiques del català i, de l’altra, el desconeixement i la inseguretats dels comunicadors a l’hora d’emprar les variants característiques del seu geolecte que, en la majoria dels casos, formen part de l’estàndard.⁷ Cal recordar que la *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana*, postula que “el locutor ha de ser conseqüent i actuar d’acord amb la seua pròpia competència lingüística; això vol dir que no ha de barrejar, per exemple, trets fonètics i morfològics propis dels parlars occidentals amb d’altres propis dels orientals” (*Proposta* 1990: 12).

Per començar, en la fonètica, com es preveia en la hipòtesi inicial, hi ha un ús indiscriminat de realitzacions occidentals i orientals en el mateix tret.

Pel que fa a la repartició de les vocals *e* i *ɛ*, en posició tònica, detectem el comportament vacil·lant de Víctor Sorribes en les veu en *off*; així, trobem la

6. Massip (1989: 70) classifica el mot en l’apartat ‘Alguns mots peculiars del tortosí’ i el defineix com ‘conducte pel qual surten les aigües que sobren’. Apunta, a més, que tot i que ve del verb *desaiguar*, pot tindre influència del castellà *desagüe*.

7. Recordem que l’estàndard català és considerat una varietat composicional i polimòrfica.

pronúncia típica de l'occidental quan diu *resid[é]ncia* i *perm[é]s*, però també diu *depend[é]ncia* i *emerg[é]ncia*. Si analitzem les connexions en directe, en els dos casos que hem localitzat aquest so, el pronuncia amb *e* tancada (*conv[é]ncer* i *conseqü[é]ncia*), com és genuí en el bloc occidental. Així doncs, creiem que la realització amb *e* oberta, sempre en les gravacions de la veu en *off* – que sovint parteix de textos escrits per a ser llegits – es deu a la influència de l'escriptura, és a dir, a l'accent obert que marca el timbre de la vocal.

Quant al consonantisme, si ens fixem en les realitzacions de les consonants sibilants palatals, veiem com dels sis mots que hem localitzat, els dos periodistes pronuncien de manera fricativa – un tret de l'àrea oriental – [ʃarʃa]. A més, Castelló empra la variant africada en [tʃerta] i Sorribes, com és genuí en l'occidental, pronuncia [tʃar[tʃ]a] i *car[tʃ]ofa* però diu *mar[ʃ]a* en detriment de *mar[tʃ]a*.

També, hem detectat una vacil·lació en la pronúncia del mot *setmana* en Sorribes que pot anar lligada a la influència del text redactat que s'usa com a base de lectura en les gravacions de la veu en *off*. El fet que se troben amb la *t* ortogràfica, que ha de ser muda segons l'IEC, pot ser responsable d'esta pronúncia incorrecta. Per tant, s'hauria de dir *se[mm]ana* i no *se[t]mana*. Sorribes la realitza correctament quan se dirigeix a la càmera, però en la veu en *off* hem detectat les dues formes, la normativa i la no recomanable

Seguidament, en la morfologia, només hi ha un ús promiscu en Castelló pel que fa a la realització de l'increment dels verbs incoatius de la tercera conjugació. És per això que trobem *serveix*, *es reparteixen* i *flueix* però, també, *afegix*. També en la periodista de Tortosa hem localitzat, en les terminacions dels verbs de la primera conjugació del present de subjuntiu, substitueix la majoria de les vegades les formes genuïnes per les orientals. Per tant, només en dos ocasions empra les variants occidentals *informe* i *repunte*.

Finalment, pel que fa al lèxic, hem localitzat en una veu en *off* de Sorribes el mot *judici* en lloc del mot genuí i acceptat per la normativa *juí*. El corresponsal afirma que en el seu dia a dia usa el mot *juí* i que va emprar la forma *judici* perquè no sabia si el geosinònim propi era normatiu. Com en els altres casos, a l'entrada de *juí*, el DIEC2 ens remet al mot *judici* per saber-ne la definició. Cal destacar que, després de la conversa, i de saber que la seua variant era normativa, Sorribes va intentar emprar *juí* en una peça informativa i els assessors lingüístics de TV3, en un primer moment li van dir que li recomanaven no usar aquesta variant i substituir-la per *judici* perquè “m’ha dit que no m’entendrien. Al final li he hagut de dir que si li dixaven dir a Empar Marco de València pos a mi també.”

4.3 Abdicació de trets genuïns i adopció de variants orientals

Hi ha una sèrie de trets tortosins que han estat substituïts, en antena, pels geosinònims del català oriental central. En la hipòtesi inicial, se suposa l'adopció de les variants de morfologia verbal del català oriental en detriment dels mots occidentals.

Pel que fa a la fonètica, si comencem pel vocalisme, notem que pel que fa a la diferenciació fonètica entre el masculí *-ist[e]* i el femení *-ist[a]* del sufix *-ista* en mots com *turista*, hem detectat una falta de seguiment de la normativa. Ambdós periodistes, quan es dirigeixen a l'audiència a través de la veu en *off*, no distingeixen el gènere i, per tant, Víctor Sorribes pronuncia candidat *socialist[a]* i no *socialist[e]* com s'esperaria en la seua varietat dialectal i Sònia Castelló diu *l'artist[a]*, referint-se a un home, i no *l'artist[e]*. Quan els hem preguntat si diferencien el gènere en un registre col·loquial, Sorribes afirma, a diferència de Castelló, que en el seu dia a dia sí que ho fa. Per tant, ha estat barrejant una forma morfològica que no li és pròpia – el sufix *-ista* en un mot masculí – amb trets fonètics del tortosí. Per la seua banda, Castelló ha actuat de manera coherent ja que en la seua varietat col·loquial, segons ha admès durant l'entrevista, empra *-ista* invariablement.

Quant al tancament de *o* en *u*, hem localitzat la pronúncia vacil·lant en Sorribes i incorrecta en Castelló. Totes les dades que tenim sobre aquest tret corresponen a la veu en *off* que acompanya les notícies; trobem *ac[u]llir* – realització admissible ja que la *o* seguida de *i* tònica es tanca amb una *u* – i *ac[o]llir* en les peces de Sorribes, juntament amb la pronúncia adequada de *tít[u]l*. La variant amb *[o]* – *ac[o]llir* – és fruit d'una ultracorrecció i, per tant, és incorrecte. En el cas de Sònia Castelló, les pronúncies que hem recollit són fruit, també, de la ultracorrecció d'aquestes formes. Llavors, diu *rec[o]llit* i *c[o]llita* i no *rec[u]llit* i *c[u]llita*. La hipercorrecció es produeix o bé, com en el cas anterior de la repartició de les vocals *e* i *ɛ* en posició tònica, per la influència de l'escriptura o bé, pel plantejament – erroni – segons el qual es creu que pronunciar *u* en aquests mots és influència del català oriental, que confon sempre *o* en *u* en posició àtona – *p[u]sar* i no *p[o]sar*. No obstant això, la periodista de Tortosa reconeix que, en el llenguatge col·loquial, realitza les formes amb *u* – *c[u]llir* i *c[u]llita*.

En el consonantisme, Castelló diu, incorrectament, *se[t]mana* en la veu en *off*. Així doncs, notem com la presència del text redactat pot influir l'elocució dels corresponals.

Pel que fa a la realització del grup *tz* del sufix *-itz-*, segons l'IEC és propi de l'àmbit general tant la pronúncia com a *dz-* com la *z*, aquesta darrera característica dels parlars valencians. L'*ésAdir* diu que és admissible aquesta realització amb essa sonora, sense la *t*, però apunta que és pròpia del català occidental, sense fer diferències entre el nord-occidental i el valencià, i molt menys entre els diferents parlars d'aquests dialectes. Massip apunta que aquest grup “sovint vacil·la en català entre

la pronúncia [tz] i [z]. En tortosí, sempre és [z]” (Massip 1989: 39). No obstant això, si analitzem els mots que hem localitzat amb el sufix *-itz-*, sempre trobem la pronúncia *dz* – *organi[dz]a*, *indemni[dz]a*, *utili[dz]at*, *finali[dz]a* i *anali[dz]ar* – siga en el context que siga. Per tant, tots dos periodistes han abandonat la seua variant i han adoptat la solució oriental.

Com hem anotat en l’apartat anterior, la realització del so sibilant palatal sonor [ʒ] és una de les isoglosses que permeten distingir els dos grans blocs dialectals del català. Pel que fa a la realització d’aquest tret en posició intervocàlica, hem localitzat el mot *projecte* en Víctor Sorribes, que diu *pro[ʒ]ecte* – pronúncia fricativa pròpia de la zona oriental – i no *pro[dʒ]ecte* com correspondria a l’àrea occidental o *pro[ɨʒ]ecte*, com és genuí en tortosí (Massip 1989: 40–41).

Segons Veny (1978: 20), un altre tret que diferencia el català oriental i el català occidental és la pronúncia de la nasal adventícia al mot *llangost* – *llangosta* o *llangostí* – en el bloc occidental i la manca d’aquesta nasal en el bloc oriental. No obstant això, hem localitzat la pronúncia sense la nasal en una peça on Sorribes posa la veu en *off*. El periodista ha reconegut que vacil·lava sobre aquesta forma i, davant el dubte, va optar per pronunciar-la “a la manera oriental.”

Tot i que ni Massip en el seu estudi dialectal, ni la *Proposta* ni Aragonès es fan ressò d’aquest tret, encara és ben present en les Terres de l’Ebre i està molt arrelat en la parla tortosina. Mostra d’això és, que si busquem a internet el mot *llangostí*, escrit amb la ena adventícia tal com es diu en tortosí, el trobarem en més de 1.470 entrades. En la majoria, són peces de notícies que fan referència a jornades gastronòmiques en poblacions de les Terres de l’Ebre o del Baix Maestrat, comarques que tenen com a parlar el tortosí.⁸ A més, cal sumar-li que, tant Sorribes com Castelló reconeixen que, en un llenguatge col·loquial pronuncien la ena adventícia.

Seguidament, la morfologia verbal, que, segons la hipòtesi inicial, és l’àmbit on es produeix la major adopció de formes del català oriental en detriment dels mots occidentals. Si analitzem les realitzacions del present de subjuntiu de la primera conjugació, l’Institut diu que són pròpies de l’àmbit general les formes on la 1a persona és en *-i* o *-e* – *canti*, *cante* – en la 1a conjugació. En les gravacions, hem localitzat sempre les formes amb *-i* en totes les persones i en tots els contextos menys en una ocasió. Així, tant Sorribes com Castelló diuen *cremi* i *ajudi* en la tercera persona del singular i *eclosionin*, *permetin* o *aguantin* en la tercera del plural. Per tant, s’ha produït una substitució de les variants pròpies – i estàndards – per les equivalents del bloc oriental.

La periodista de Tortosa reconeix que la morfologia verbal és l’àmbit que menys domina del seu dialecte i que, a més, ja té molt interioritzades les formes

8. Com és sabut, el tortosí és parlat en les poblacions que formaven l’antiga diòcesi de Tortosa, a banda i banda del Sénia.

verbals orientals, ja que fins que no va arribar a la universitat ningú li va ensenyar la modalitat estàndard de l'occidental. Diu, a més, que dubta moltíssim. És més, quan se li pregunta què fa quan té un dubte, si busca la variant tortosina o si passa a la variant estàndard oriental, diu que “si es tracta de formes verbals, tendeixo a canviar a l'estàndard. En cas de lèxic, ho consulto.” Notem, aquí, la confusió entre dialecte oriental i estàndard.

En darrer lloc, pel que fa al lèxic, hem detectat la presència de dos mots que Castelló empra en la variant oriental quan hi ha un equivalent, normatiu també, en occidental. La primera, un dels casos paradigmàtics en l'adopció de lèxic oriental, és *cua*, que apareix en una gravació de la veu en *off*. De fet, la corresponal reconeix que la seua forma autòctona, tal com recull Aragonès, és *coa*, paraula que el tortosí comparteix amb el valencià. La segona és *romaní*, que apareix en els dos contextos possibles, en la veu en *off* i en una connexió en directe amb el *TN comarques Tarragona*. No obstant això, Aragonès recull *romer*, forma de tot el català occidental per a denominar la mateixa espècie. Novament, Castelló reconeix que sempre usa el mot *romer*.

Sorribes, per la seua banda, usa *feina* i no *faena*, *cementiri* en lloc de *cementeri*, *enfonsar* en detriment de *afonar* i *desinflar* en substitució de la variant genuïna *desunflar* que apareix al DIEC2 i que, segons Aragonès (1995: 74) comparteix amb el valencià.

5. Conclusions

De l'anàlisi del seguiment de la *Proposta*, de l'*ésAdir* i d'Aragonès (1995) en les locucions estudiades, se'n desprenen diferents conclusions.

Pel que fa a la hipòtesi establerta, notem que ha quedat verificada parcialment. Sense entrar en dades estadístiques, hem detectat, d'una banda, que els locutors renuncien a una quantitat de trets genuïns perquè, o bé no saben que són normatius – inseguretats, falta de coneixement – o bé els assessors lingüístics – com hem anat veient al llarg del treball – els recomanen que no les empen. De l'altra, s'ha fet palès, tant en les gravacions de la veu en *off* com en les connexions en directe, un alt grau de fidelitat lingüística en una sèrie de formes que els corresponals defensen a ultrança davant dels assessors de la CCMA, perquè saben que són pròpies de la seua zona i que són acceptades per la normativa. Per a Sorribes i Castelló les variants que exemplifiquen i singularitzen el seu parlar són, bàsicament, els demostratius – *este, esta, estos, estas* –, els possessius – *meua, meues* – i l'ús invariable de *dos*. Dit d'una altra manera, tot i que solen renunciar a les realitzacions occidentals de la morfologia verbal, empen sistemàticament aquestes formes de la morfologia no verbal.

A més, cal apuntar que, al contrari que havíem previst ans de començar el treball, el canal d'expressió – llegit o dit sense ser llegit – no és una variable a tenir en compte. Per tant, trobem, en les gravacions que acompanyen les imatges, com Sorribes i Castelló diuen [éiØ]ua, la pronúncia incorrecta de *coranta* del periodista de Tortosa, o el desplaçament de l'accent en el mot *però*. Pel que fa a la morfologia verbal, tampoc no trobem un comportament homogeni en les gravacions de la veu en *off* i, com passa en les connexions en directe, els dos corresponsals alternen, per exemple, la pronúncia amb les formes *-ix-* – *oferix*, *afegix* – amb l'elocució pròpia de l'àrea oriental – *serveix*, *flueix*. Cal remarcar, però, que l'ortografia condiona la fonètica en casos puntuals com *se[t]mana*, en què el corresposnal, influenciat per la grafia en una gravació de la veu en *off*, la pronuncia incorrectament.

Si ens centrem en els diferents àmbits del llenguatge, quant a la fonètica, i si deixem de banda la barreja de trets fonètics occidentals amb d'altres orientals, el respecte dels dos periodistes a les obres de referència és bastant alt excepte en casos puntuals com – *se[t]mana* en lloc de *se[mm]ana*, el cas de aigua que ja hem comentat, ultracorreccions del tipus *c[o]llita* en lloc de *c[u]llita* i la pronúncia de *coranta* en lloc de *quaranta*). No obstant això, cal evitar la barreja de trets quan hi ha una solució genuïna normativa.

Pel que fa a la morfologia nominal és el nivell de llenguatge en què hi ha un grau més elevat de fidelitat lingüística al tortosí per part dels dos periodistes ja que sempre usen les variants genuïnes – *este*, *seua*, *dos xarxes*. A més, a partir del que hem sentit a les entrevistes podem extreure que és l'àmbit del llenguatge on perceben que hi ha més trets que els caracteritzen com a parlar diferenciat i, per tant, a l'hora de defensar la seua varietat davant els assessors lingüístics de la CCMA lluiten per poder dir aquestes formes.

En canvi, la morfologia verbal és el nivell del llenguatge on trobem un comportament més vacil·lant i heterogeni. La fidelitat a la varietat genuïna depèn del temps verbal que s'use, però, en línies generals, opten per les variants de l'estàndard oriental renunciant, així, a les pròpies. Aquest fet és conseqüència directa de la falta d'ensenyament de la varietat pròpia durant l'etapa escolar, ja que, com ha comentat Castelló: “tinc tan interioritzada la varietat central, sobretot a l'hora de treballar, me costa molt la morfologia verbal.” Sorribes, com en altres ocasions, diu que si dubta “potser utilitzo l'estàndard central. De vegades dubtes si allò que vols dir és normatiu o no. Quan tinc un dubte passo a l'oriental perquè saps que allò és correcte segur perquè ja ho has llegit i sentit als mitjans de comunicació.”

Pel que fa al lèxic, de les locucions analitzades i després de les converses amb els periodistes, podem afirmar que els dos periodistes es comporten de manera diferent. Castelló, per una banda, té un alt grau de consciència i de coneixement del lèxic propi i genuí del tortosí que empra en totes les seues peces informatives: “Cuido lo lèxic també perquè crec que ajuda a fer molta pedagogia del nostre

parlar.” És fidel al lèxic del tortosí i lluita, com ha explicat en el cas de *barco*, *desaigüe* i *poal*, per poder-los dir en antena i mostrar, així, mots propis de la zona.

Sorribes, en canvi, no ha posat tant d'èmfasi en aquest àmbit del llenguatge i menys en una ocasió – *caragol* – tots els altres mots que hem localitzat són formes que tenen la seua equivalència normativa en tortosí i que, a més, ell emprà en el seu dia a dia.

Després d'haver analitzat més de 140 Telenotícies comarques, hem detectat, en primer lloc, l'existència d'una tensió entre la norma i l'estàndard planificat pels mitjans de comunicació. En serien un exemple la pronunciació de *ela* simple de la *ela* geminada que proposa l'*ésAdir* o les paraules que la CCMA accepta i la normativa, de moment, no, com *desaigüe* o *barco*.

En segon lloc, pel que fa al lèxic, tot i que l'Institut ja manifesta la seua opinió en el DIEC2, s'hauria d'establir un criteri basat en el polimorfisme, és a dir, l'acceptació de diferents formes en la normativa que tinguen el mateix rang de consideració. Recordem que, per exemple, el diccionari ens remet, en la majoria dels casos, a les definicions dels geosinònims propis de l'àrea oriental en els mots, també normatius, genuïns de l'àrea occidental – *romer*, *coa*, *juí*, *xocolate*, *afonar*. Així, tot i que són acceptats, hi ha una jerarquització de les variants que pot confondre l'usuari a l'hora de consultar si la seua forma és normativa.

En tercer lloc, quant a l'*ésAdir*, de la nostra anàlisi se'n desprèn la falta de posicionament i la poca informació que hi ha al portal de la CCMA per tot el que té a veure amb el bloc occidental com a tal, i, per extensió, amb els subdialectes occidentals. Tot i que sí que hi ha una carpeta *ad hoc* per a l'occidental – *ajuda específica per al català occidental* –, la CCMA no hi entra a fons i, si anoten la transcripció fonètica a l'entrada de les paraules, no tenen en compte el valencià ni, per suposat, el tortosí. Així, l'*ésAdir* reflecteix la presència predominant i el pes del bloc oriental, principalment de la varietat central, sobre els altres dialectes catalans en els mitjans de comunicació pública.

En quart lloc, segons les opinions de Sorribes i Castelló, es detecta – tot i que no és una afirmació generalitzada – en els assessors lingüístics de TV3 la falta de coneixement en profunditat de la varietat tortosina que comporta, molt sovint, la no-acceptació de trets i expressions, genuïnes de la zona on es parla tortosí, admeses per la normativa.

Castelló reconeix “que moltes vegades m'he sentit una mica perduda, que he hagut d'anar una mica explorant a la meua perquè tampoc no tenia clares les directrius. Lo que faig és la tècnica del prova-error, faig lo que trobo i si no me diuen res és que està bé i si m'ho rectifiquen entenc que no.” Per aquest fet, quan el locutor consulta els assessors lingüístics per saber si pot dir, per exemple, *juí* i no *judici* – paraula que no és pròpia de la seua varietat – els professionals li aconsellen emprar el segon mot.

Sovint, com indica Sorribes, la rapidesa en el món dels mitjans de comunicació de massa i la inseguretat provoquen que els locutors adopten trets centrals en detriment dels genuïns. De fet, aquestes variants els fan sentir més segurs perquè saben – per haver-les sentit repetidament – que són normatives i correctes i, per tant, no han d’invertir temps confirmant que són admeses en la llengua estàndard. Ras i curt, en paraules de Sorribes: “moltes vegades, per celeritat, vas ràpid i ho fas en central, perquè està consolidat i perquè ha esdevingut referencial.” Aquesta actitud vacil·lant en moltes formes és deguda a la falta de coneixement en profunditat de la seua varietat causa, en gran part, del model educatiu que van aprendre, basat generalment en ensenyar i difondre l’estàndard en la varietat central.⁹ Això genera un comportament no homogeni i, per tant, la barreja de trets propis de l’àrea occidental amb d’altres de la zona oriental. Com hem assenyalat, aquesta mancança es posa més de manifest en la morfologia verbal on, per falta de seguretat i de coneixement, releguen les formes pròpies – normatives – en benefici de les variants centrals – *eclosionin* en lloc de *eclosionen*, *accepti* i no *accepte*, *serveix* i no *servix*.

Per tant, una altra conclusió que s’extrau d’aquest treball és la importància del sistema educatiu, des del primari fins a la universitat, de la consciència lingüística dels docents i de la seua sensibilitat sobre ensenyar el model de llengua més proper a l’usuari – sense allunyar-nos de l’estàndard –, i per tant, difondre el polimorfisme que és, de fet, un dels pilars de l’estàndard català. De fet, com ja ha apuntat reiterades vegades Pradilla (1996, 2006, 2012) la base del problema sobre l’estàndard tortosí es troba en l’ensenyament, és a dir, en la vehiculació del model lingüístic. La majoria de docents ensenyen – bé per falta de coneixement sobre la normativa del tortosí bé per sentiment d’inferioritat –¹⁰ les variants centrals – validades també en els llibres de text – que, des de sempre i per diferents factors territorials, socials, econòmics i polítics, tenen més pes als mitjans.

En conseqüència, excepte professors puntuals – l’Àngela Buj en seria un exemple, com apunta Sorribes – ensenyen a escriure *meva* i no *meua*, i *canti* i no *cante*. Per tant, el tortosí es queda arraconat dels centres educatius i s’ensenyen als alumnes un model de llengua diferent del propi. Castelló, a l’entrevista, posa de manifest aquest aspecte i explica que “les mestres eren de la zona i les classes se feien en tortosí, però nos ensenyaven a escriure, redactar i llegir en la varietat central. Mai no nos van fer cap referència a la nostra varietat. Realment, el català que nos ensenyaven a classe no tenia res a vore en lo català que parlàvem al carrer, se em feia molt estrany.”

9. Vegeu Navarro i Pradilla (1997) i Beltran (2004) sobre el model de llengua de l’ensenyament a la zona tortosina.

10. Castelló apunta a l’entrevista “nos tenen una mica com a folklorics.”

És, doncs, des de l'escola des d'on s'ha d'ensenyar la modalitat de llengua pròpia en el seu registre estàndard, això faria que els alumnes prenguessen consciència de la importància del seu parlar i el situessin a la mateixa altura que totes les altres varietats. L'actitud del professorat incideix en tots els nivells del llenguatge; sobretot, com hem vist en la nostre anàlisi, en la morfologia verbal – *vesteix* en lloc de *vestix*, i *eclosionin* en detriment de *eclosionen*) i no verbal i en el lèxic – es prioritzen i s'ensenyen les variants centrals, *la xocolata, romaní*, en detriment de les autòctones, *el xocolate, romer*.

En altres paraules, cal educar els mestres i els professors i ensenyar-los l'estàndard oral, perquè el transmeten als alumnes, tant a nivell escrit com oral. Si no s'hi arriba a temps, aquest comportament pot desembocar en la substitució de formes autòctones per altres que, fins ara, són només típiques de l'àrea oriental: a més informació i formació, més consciència lingüística.

En quint lloc, de l'anàlisi de les converses amb els corresponsals es desprèn l'existència d'un vincle molt estret entre llengua i territori, els dos periodistes creuen que el fet de parlar tortosí, i de dirigir-se a l'audiència en la seua varietat explicant-los temes relacionats directament amb aquell territori, ajuda a crear cohesió com a grup social diferenciat. Els corresponsals, doncs, són la cara visible del territori que expliquen, són, tot i ser periodistes, un més del grup que entén la realitat que explica perquè també la viu i l'afecta. Per això, segons Sorribes, és preferible que el corresposnal siga de la zona que cobreix perquè "d'una banda la gent se sent més identificada i de l'altra perquè així conservem una mica la nostra varietat." Castelló, a més, explica que la figura del corresposnal "és lo fet que personalitza, encara més, la informació. A mi m'agrada que m'expliquen una notícia des de la Vall d'Aran i la persona que m'ho estigues explicant tingue l'accent d'allí. A més, inconscientment ajuda a contextualitzar més la notícia i és un respecte per a totes les varietats dialectals."

Referències bibliogràfiques

- Aragonès, Albert. 1995. *La llengua del Baix Ebre i del Montsià. Un model de llengua estàndard oral*. Tortosa: Consorci per a la Normalització Lingüística / Centre de Normalització Lingüística de les Terres de l'Ebre.
- Aragonès, Albert. 2000. "La llengua oral i la proposta d'estàndard." Dins *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Tortosa*, ed. per Josep Moran, 21–28. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans / Ajuntament de Tortosa.
- Aragonés, Albert, Jordi Duran i Montserrat Ingla. 2004. *Català per a periodistes de les Terres de l'Ebre*. Valls: Cossetània Edicions.
- Beltran i Cavaller, Joan. 2004. "El contacte entre llengües a les Terres de l'Ebre i l'estandardització del català." *Beceroles* 1: 41–56.

- Casals, Daniel. 2001. "El primer llibre d'estil de les emissores radiofòniques de la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió (I): orientacions per a l'ús de la llengua a Catalunya Ràdio i RAC (1986)". *Llengua i literatura: Revista anual de la Societat Catalana de Llengua i literatura* 12: 339–374.
- Corporació Catalana de Mitjans de Comunicació. 2006. *ésAdir*. [Consultat el 5 de novembre de 2015, <http://esadir.cat/>]
- Grup d'Estudis Catalans. 1992. *El barco fantasma (1982–1992)*. Barcelona: Llibres de l'índex.
- Institut d'Estudis Catalans. 1990. *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana I. Fonètica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. [Citat per la primera reimpressió de la 3a edició de 1999].
- Institut d'Estudis Catalans. 1992. *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana II. Morfologia*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans [Citat per la 4a edició de 1998].
- Massip, M. Àngels. 1989. *Aproximació descriptiva al parlar tortosí*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV.
- Navarro, Pere i Miquel Àngel Pradilla. 1997. "Qüestions geolingüístiques i sociolingüístiques a l'entorn del tortosí" Dins *Actes del XXIII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, 61–76. Ulldecona: Societat d'Onomàstica 1999.
- Oliva, Lúcia i Xavier Sitjà. 1990. *Les notícies a la televisió*. Barcelona: Instituto Oficial de Radio y Televisión, D.L.
- Pradilla, Miquel Àngel. 1996. "El procés d'estandardització: A propòsit de l'especificitat del tortosí." *Raïls* 8: 70–76.
- Pradilla, Miquel Àngel. 2006. "De fronteres administratives i límits geolectal. La cruïlla lingüística valencianocatalana (i aragonesa)." Dins *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Morella (16 i 17 de desembre de 2005)*, ed. per Miquel Àngel Pradilla, 19–34. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans / Ajuntament de Morella.
- Pradilla, Miquel Àngel. 2012. "Consideracions lingüísticoculturals al voltant de les comarques de la diòcesi de Tortosa com a espai transfronterer." *Anuari Verdguer* 20: 217–230.
- Veny, Joan. 1978. *Els parlars*. Barcelona: Dopesa. [Citat per *Els parlars catalans (Síntesi de dialectologia)*. 13a edició. Palma: Editorial Moll, 2001.]

“La nostra llengua” i altres circumloquis com a recurs per a evitar el nom de la llengua catalana al País Valencià (1858–1906)

Adrià Martí-Badia
Universitat de València

From the middle of the nineteenth century the German romanists found the Romance philology. They establish that Catalan is the name of the language of the Catalan-speaking areas, which is different from Occitan and which has nothing to do with Limousin what was known since the early sixteenth century. These assumptions regarding the identity and the name of the Catalan language are quickly received and assumed everywhere. But not in Valencia, where the most of the scholars and writers showed their disagreement with it for his identity feelings. The most of them continue using Limousin and a minority began using onomastic circumlocutions to doesn't contradict these assumptions. The resource of onomastic circumlocutions became useful because it avoided the item under discussion – the name of language –, not to mention any names in particular and using in place inclusive expressions which makes clear the reference to the whole of the Catalan language.

1. Introducció

La identitat i el nom de la llengua catalana prenen una considerable importància al segle XIX arreu dels territoris de parla catalana. En la primera meitat d'aquest segle naix la filologia romànica, que inaugura el filòleg alemany Friedrich Christian Diez, a partir dels estudis del qual la llengua catalana no deixà d'ésser presa en consideració pels romanistes (Badia i Margarit 1989: 7–8). Per a Diez, *català* és el nom de la llengua pròpia dels territoris de llengua catalana, diferent de l'occità i sense res a veure amb el llemosí amb què era conegut des de principis del segle XVI (Colon 1978: 39–71).

Aquests postulats foren rebuts i ràpidament acceptats a Catalunya, de la mà d'erudits com Antoni de Bofarull i de Brocà, que el 1854 publica l'article “La llengua catalana” (*Diario de Barcelona*, 1 d'agost de 1854: 5506–5508), on dona

una visió del desenvolupament històric del català i el diferencia del *llemosí* de les terres occitanes. També fou molt important el treball de filòlegs com Manuel Milà i Fontanals, que el 1858 reeixí a desmuntar el llemosinisme onomàstic en denunciar la impropietat d'aquesta denominació per a referir-se a la llengua catalana (Ferrando 2006: 213), gràcies a la lectura de l'obra del nord-català Francesc Camboliu (Bernat i Baltrons 2010).

Així, amb la restauració dels Jocs Florals de Barcelona el 1859, els catalans erigien una plataforma que els permetia prescindir del tradicional llemosinisme onomàstic pel fet que ja disposava d'uns referents propis, nacionals i nacionaltitzadors (Rafanell 1991: 35–36). Amb l'acceptació dels postulats de la filologia romànica, els catalans veuen satisfetes les seues aspiracions identitàries – primer amb el Romanticisme i després amb la Renaixença –, ja que amb el nom de *llengua catalana* convergeixen el gentilici – catalans –, el nom del territori – Catalunya – i el nom de la llengua – catalana.

Tanmateix, aquests postulats filològics van xocar amb els sentiments identitàris de la majoria d'escriptors i erudits valencians, entre els quals “no hi hagué cap plantejament de la identitat valenciana que no fos ahora espanyol” (Archilés 2007: 510). La identitat regional valenciana, doncs, s'hi identificava de ple amb la identitat nacional espanyola, “fins al punt que podem afirmar que els valencians – d'altra banda com la resta de regions espanyoles – eren tant més espanyols com més valencians” (Archilés 2007: 517).

Així, “quan els intel·lectuals del Principat començaren a impugnar l'abstrusa teoria llemosinista, els felibres valencians adoptaren sobtadament una actitud recelosa i defensiva” (Cucó 1999: 46), i el llemosinisme onomàstic pervisqué més temps que a la resta de territoris de llengua catalana. Aquests postulats filològics, doncs, no van ser acceptats àmpliament al País Valencià, on els sentiments lingüístics i identitàris van fer perviure el mot *llemosí* i van fer augmentar l'ús de circumloquis onomàstics i l'ús de designacions privatives per a designar la llengua catalana. De fet, els valencians partidaris d'emprar el mot *català* – i *llengua catalana* – per a referir-se al conjunt de la llengua, en consonància amb els postulats de la incipient filologia romànica, van ser minoritaris (Martí-Badia 2015).

El període que ens proposem analitzar s'inicia, doncs, el 1858, amb la publicació de l'esmentat article de Milà i Fontanals, i finalitza a principis del segle xx, amb la creació de l'entitat València Nova el 1904 – una escissió d'alguns membres de Lo Rat Penat com Josep Maria Puig i Torralva –, amb l'aparició de la revista homònima el maig de 1906, i amb la celebració del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana el 1906 a Barcelona. Amb la consolidació de la nounada entitat valencianista, s'acaba la Renaixença valenciana i un llemosinisme insostenible, i s'enceta una nova etapa d'expectatives positives pel que fa a la consideració

literària, social i política del valencià, i les relacions culturals entre els territoris de llengua catalana (Martí-Badia 2017).

L'objectiu d'aquest treball és, doncs, examinar la reacció dels erudits i escriptors valencians que van coincidir en emprar circumloquis onomàstics per a referir-se al conjunt de la llengua catalana i explicar els motius d'aquesta reacció. A més, relacionem aquestes manifestacions amb les d'altres erudits i escriptors amb què van coincidir i les contextualitzem en l'àmbit de la història de les ideologies lingüístiques al si de la comunitat catalanòfona. Per a realitzar aquest estudi hem analitzat l'obra d'aquests autors i hem seleccionat els articles i llibres relacionats amb l'objecte de l'estudi. Pel que fa a les citacions textuais, hem optat per reproduir les grafies originals.

2. Escriptors i erudits que van emprar circumloquis sistemàticament

El recurs dels circumloquis onomàstics esdevenia útil en la mesura que evitava l'element en discussió – el nom de la llengua –, en no esmentar cap nom en concret i emprant en el seu lloc expressions inclusives com *la nostra llengua*, que deixaven clara la referència al conjunt de la llengua catalana. Es tracta d'una posició instrumental compartida per escriptors i erudits amb l'objectiu d'evitar contradir els postulats de la incipient filologia romànica – amb el mot *llemosí* – i els seus sentiments lingüístics i identitaris – amb el mot *català*.

El grup d'escriptors i erudits que comentem tot seguit tenen en comú que no van manifestar directament la seua opinió respecte al nom i la identitat de la llengua catalana, però van emprar sistemàticament l'ús de circumloquis onomàstics per a referir-s'hi pels motius esmentats adés. És el cas, almenys, de Blai Bellver i Tomàs, Fèlix Pizcueta i Gallel i Faustí Barberà i Martí.

2.1 Blai Bellver i Tomàs

Tipògraf i escriptor satíric, Blai Bellver (Xàtiva, 1818 – Xàtiva, 1884) publica el 1878 el fullet *Gran fra en la ciutat de Xàtiva* (ap. Llombart 1879: 560–561) En aquest fullet de vuit pàgines, Bellver es refereix a la llengua catalana en què està escrit l'opuscle amb les expressions “la nostra llengua ó dialecte”, “la nostra mare llengua”, “la nostra llengua materna”, i “llengua ó dialecte” (ap. Llombart 1879: 560–561), el qual

‘I cultivá Sant Vicent Ferrer, l' usaren Jaume I, Pere IV, Jaume II, Anfos v. els batalladors Llúries, Colomes, Entençes, Moncades, Cardones y altres distinguits personajes, y en éll cantaren també Jaume Febrer, Jaume Roig, Jaume Siurana, Joan Tallente, Bernat Fenoller, Joan Gasull, Onofre Centelles y lo célebre Ausias March”
(ap. Llombart 1879: 561)

És a dir, no designa amb cap nom concret l'idioma que empra, el qual “com a bons valencians, volem contribuir a propagarlo y a ferli lloch en l'explendorós temple de la lliteratura” (*ap.* Llombart 1879: 560–561). Una llengua comuna entre catalans i valencians, com afirma implícitament citant tan “distinguits personajés” de banda i banda del riu Sénia.

2.2 Fèlix Pizcueta i Gallel

El periodista i polític Fèlix Pizcueta (València, 1837 – València, 1890), cronista de València i persona vinculada al Partit Republicà, fou el primer president de l'entitat Lo Rat Penat, entre 1878 i 1879, i més tard el seté, entre 1884 i 1886 (Roca 2011: 85). El 1879 realitza el “Discurs del President de la Societat” en els Jocs Florals de València organitzats per Lo Rat Penat, en què manifesta la seua dificultat d'expressar-se “en la llengua patria”, que “no es la qu'he parlat en la escola, ni en la que m' he produït” per escrit (Pizcueta 1880: 21).

Anys després, concretament el 16 de febrer de 1881, participa a la seu de Lo Rat Penat amb la resta de membres de la secció de literatura en la represa del debat que havia quedat pendent des de la sessió anterior sobre “si nuestra lengua valenciana actual sirve para la poesía heróica, ó es mejor la arcáica”. Segons la crònica anònima que dos dies després en publicà *Las Provincias*, fou el primer a parlar-hi, assegurant “que la lengua usual, tanto en Cataluña como en Mallorca y en Valencia, que él consideraba como tres ramas de un mismo tronco, podía espresar perfectamente la grandeza de la poesía heróica” (*Las Provincias* 18 de febrer de 1881, 2d). Pel que fa a la identitat de la llengua, doncs, segons Pizcueta “la lengua usual” que es parla a Catalunya, Illes Balears i País Valencià és la mateixa, “como tres ramas de un mismo tronco”.

El mateix 1881 publica el poema “La meua llengua. Versos improvisats” en *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí*¹ en què afirma: “Jo sempre parlaré la dolça llengua / En que á parlar ma mare m'ensenyá”, “la llengua en que escrigué Jaume sa historia / Pensá Lluís Vives y cantá Ausias March” (Pizcueta 1881: 136–137). En darrer terme, el 18 de desembre de 1884 pronuncia el discurs d'obertura del curs de Lo Rat Penat, en el qual afirma que Sant Vicent Ferrer tenia “aquell esperit evangélich que vá dur de ciutat en ciutat y de vila en vila predicant sempre en llengua valenciana” (Pizcueta 1885: 13b).

Pizcueta, metge, home d'ideologia progressista i del patriciat urbà de València (Sanchis Guarner 1982: 38, 49), no es manifestà respecte a la identitat de la llengua catalana, encara que, evidentment, reconegué com ja hem vist que “la lengua usual

1. Aquest poema es tornà a reproduir l'any 1884 en el primer número de *Lo Rat-Penat. Periódich Literari Quincenal*.

[... de] Cataluña [, ...] Mallorca y [...] Valencia [... eren] tres ramas de un mismo tronco”. Pel que fa a la qüestió onomàstica, tractà d’esquivar-la emprant circumloquis per a referir-se al conjunt de la llengua catalana literària com “la meua llengua”, “la llengua patria”, “la dolça llengua en que á parlar ma mare m’ensenyá” etc, alhora que utilitzà el sintagma “llengua valenciana” per a referir-se privativament a la llengua d’ús dels valencians.

2.3 Faustí Barberà i Martí

El doctor Faustí Barberà (València, 1850 – València, 1924) fou vicepresident de Lo Rat Penat els cursos 1901–1902 i 1902–1903 i l’any 1906 president de la nounada entitat València Nova, escissió de Lo Rat Penat. Metge de professió, el 7 de desembre de 1902 llegeix el discurs “De regionalisme y valentinicultura” en la sessió d’obertura del curs 1902–1903 de Lo Rat Penat en qualitat de president accidental per la recent dimissió d’Honorat Berga Garcías (Roca 2011: 185). En aquest discurs, reproduït en el seu llibre de 1910 i que Alfons Cucó (1999: 60–65) va assenyalar com a iniciador del valencianisme polític, Barberà es refereix a la llengua dels valencians amb les construccions “la llengua de l’intimitat y de la franqueça” (1910: 6), “nòstra volguda llengua”, “llengua matèrna”, “nòstre parlar” (1910: 23), “nòstra llengua” (1910: 24, 25, 27, 30, 32, 35), “idioma del país”, “eixa llengua que abandoná fa anys al us del pòble” (1910: 24), “la llengua nòstra” (1910: 25), “la llengua de Valencia”, “el seu idioma” (1910: 26), “nostra volguda parla” (1910: 27), “la llengua de ma mare [...] la llengua de ma casa”, “la meua llengua” (1910: 28), “llengua pròpia” (1910: 30), “nòstre idioma” (1910: 32), “la llengua del país” (1910: 33), “la llengua dels nòstres vells” (1910: 36) i “nuestro *dialecto*” (1910: 23), aquest darrer escrit amb cursiva i amb una nota a peu de pàgina que concreta que aquesta paraula pot entendre’s de formes diferents:

la filología se inclina més á creure sien dialèctes les diferents formes de una llengua; de mòdo, qu’l andalús y encara el aragonés, serán dialèctes de la llengua castellana; com el valenciá, si es dialècte, he hu ha d’esser de la llengua catalana, may del castellá”
(Barberà 1910: 23)

També fa referència a la llengua del poble amb les designacions privatives “llengua valenciana” (1910: 23, 26, 28), “valenciá espontani y be’n dit” (1910: 23), “parlar valenciá” (1910: 24, 36) i “valenciá” (1910: 24, 26, 29); i fa referència a “la fraternitat entre’l Rosselló y Catalunya y’ls demás païssos de llengua Catalana” (1910: 10).

L’altre discurs que cal esmentar és el que pronuncia el 15 de març de 1903 a l’acte d’obertura de curs del gremi de Mestres Fusters de València, titulat “La causa y lo remey del decaïment actual d’Espanya”, en el qual felicita la nova junta del gremi

per son acort de qu'este discurs fóra valencià, novetat simpàtica y de trascendència que porta'l fi de quels obrers, a qui principalment va dirigit mon treball, l'ohiren en la mateixa llengua de la botiga y del obrador, en la mateixa de son llar, en a mateixa dolça parla en què s'a mare l'his amostrà a pronunciar les primeres paraules, cuant de menuts els acaronaba a son pit u entretenia en sa falda; en eixa llengua rica y sonora qu'Ausies March donà ses troves y Jaume Roig ses concells, en eixa llengua regional un tant oblidà per lo mateix qu'és la del poble y no dels erudits ni dels sabis més o mens autèntichs, ni dels cursis que coneguentla molt bé “confiesan tener grandes dificultades para hablarla”; d'eixa llengua dolça y eufònica en la que pensem tots los valencians, y que a medida que la matjor cutura vindrà sobre'l nostre país confie ha de ser més coneguda y aimada.

(Barberà 1903; *ap.* Roca 2006: 31–32)

En definitiva, Barberà es refereix a la llengua del poble amb els noms “valencià” i “llengua valenciana”, mentre que per al conjunt de la llengua catalana empra sempre circumloquis amb l'objectiu d'evitar la qüestió onomàstica.

3. Escriptors i erudits que van emprar circumloquis puntualment

El grup d'escriptors i erudits que comentem tot seguit tenen en comú que empren el terme *llemosí* – i derivats – per a designar implícitament la unitat de la llengua, però que en determinats contextos empren circumloquis per a evitar la qüestió onomàstica. És el cas, almenys, de Josep d'Orga i Pinyana, Vicent Boix i Ricarte, Jacint Labaila i González, Teodor Llorente i Olivares, Josep Bodria i Roig i Francesc Vilanova i Pizcueta.

3.1 Josep d'Orga i Pinyana

Impressor de professió, Josep d'Orga (València, 1800 – València, 1881) era un liberal que, segons Martí Mestre (2003: 435), en la dècada dels 70 incrementa la seua activitat valencianista, a recer de Llombart i el grup progressista. De la seua obra destaquem el poema “Defensa de la noustra parla”, que llegeix el 31 de juliol de 1878 en la sessió inaugural de l'entitat Lo Rat Penat, en el qual fa referència a la germanor de “catalans, mallorquins é valencians”, els quals són “tres bránques” de la “llengua d' oc” (*ap.* Llombart 1879: 76). El mateix any publica l'article “La llengua d'Oc” a *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí*. En ambdós escrits Josep d'Orga proclama el seu sentiment d'unitat lingüística amb Catalunya i Mallorca, així com la seua voluntat sincera d'acostament i d'agermanament entre els tres territoris de parla catalana, la qual tenia un fonament lingüístic i històric (Martí Mestre 2003: 439). En el cas de l'article, es pregunta: “¿á quí dels millors scriptors de la

noustra dolça parla, li es comú y sencill llegir de Ausias March y de altres antichs autors llemosins?” (Orga 1878: 66). És ací on afirma que “nousaltres els valencians, com á mitjaners dintre lo triunvirat” format per aragonesos, catalans i balears, “estám destinats per lo Altíssim á junyirlos ab la noustra dolça parla, pera coronar la gran obra de lo invicte rey En Jaume” (1878: 68).

3.2 Vicent Boix i Ricarte

L'historiador i escriptor liberal Vicent Boix (Xàtiva, 1813 – València, 1880) no va opinar sobre el nom de la llengua, però sempre va emprar *llemosí* – i derivats – per a referir-se al conjunt de la llengua literària.² Tanmateix, el 1877 pronuncia el “Discurs de gracias” als Jocs Florals de Barcelona, en el qual comença disculpant-se per la seua pronunciació:

Senyors; sento no poder ni parlar ab la dolça severitat de la vostra pronunciació, sino ab la suau y no ja original de la mehua terra, que essent germana vostra, molt prehuada, ha donat á la sua paraula una cadencia embaumada de las suas flors, y l'encant d'un cel que fa brotar per totas parts el amor y la serenitat.

(Boix 1877; *ap.* Roca 2012: 235)

Continua destacant els llaços d'unió de les terres de parla catalana i es refereix al conjunt de la llengua catalana amb els circumloquis “la llengua d'Ausias March” i “la llengua dels seus guerrers, dels seus benaventurats y dels seus sabis”, en aquest darrer cas en referència a la llengua de Jaume I i dels conqueridors del regne de València. I rebla aquesta exaltació d'unitat amb les següents paraules: “una mateixa es la gloria dels dos pobles, una mateixa es la llengua y admirable la llibertat en las lleys de cada hú, cuan eran reconegudas per totas parts, y en totas parts feyan respecte las barras d'Aragó” (*ap.* Roca 2012: 236). Per tant, a Barcelona i amb un públic majoritàriament català, doncs, evita referir-se a la llengua amb cap nom en concret i empra expressions com “la llengua d'Ausias March” i “la llengua dels seus guerrers”. És l'any 1877, quan el *llemosinisme onomàstic* ja havia estat desplaçat pels noms *català* i *llengua catalana*, gràcies en gran part a la consolidació dels Jocs Florals de Barcelona; en aquest context, doncs, l'adaptació onomàstica de Boix sembla ésser ben meditada.

3.3 Jacint Labaila i González

El poeta i escriptor Jacint Labaila (València, 1833 – València, 1895) era un advocat afiliat al moderantisme polític que “considerava la poesia i erudició regionals, com

---

2. Vegeu Martí-Badia (2014), on centrem l'anàlisi en els diferents noms de la llengua que va emprar.

una mera efusió sentimental, un hobby” (Sanchis Guarner 1982: 38). Tercer president de Lo Rat Penat (entre 1880 i 1881), el 1864 publica a València l’obra *Ecos de la juventud*, i en l’exordi a les tretze poesies valencianes que conté es refereix a la llengua catalana del País Valencià amb el sintagmes privatius “nuestro dialecto” en dues ocasions (1864: 183, 184) i en una com a “dialecto patrio” (1864: 184). Anys després, el 1868 pronuncia el “Discurs de gracies llegit en Barcelona, en lo saló de Cent, en los Jochs Florals de dita ciutat de l’any 1868”, en el qual es refereix a la llengua catalana amb els circumloquis “la llengua tres segles casi oblidada, la llengua de Ausias March y de Jaume Febrer” (Labaila 1882: 272). I el mateix 1868, compona un poema dedicat al seu amic català Francesc Pelagi Briz, editor i responsable del *Calendari Catalá*, en què lamenta que “la llengua de los avis ja en Valencia s’oblida, / jo cante amb eixa mateixa llengua i el meu cantar se perd” (ap. Roca 2011: 25). Un circumloqui, aquest darrer, que ha estat estudiat per Lluís V. Aracil (1983: 155–170).

3.4 Teodor Llorente i Olivares

Poeta, periodista i polític, Teodor Llorente (València, 1836 – València, 1911) és un dels valencians que més va escriure sobre el nom i la identitat de la llengua catalana. Segon president de l’entitat Lo Rat Penat l’any 1879, al llarg de la seua trajectòria “anà accentuant la seua vinculació i compromís amb el Partit Conservador” (Roca 2011: 86). Llorente admet la impropietat terminològica del mot *llemosí* per a designar el conjunt de la llengua catalana, però considera que als mallorquins i als valencians els “repugna” (Llorente 1868a:2b) el sintagma “lengua catalana” per a designar-la i, per aquest motiu, advoca per continuar emprant el mot “llemosí”, que – al seu parer – està sancionat per l’ús dels escriptors i del poble (Martí-Badia 2017), encara que en més d’una ocasió emprà els noms *català* i *llengua catalana*, sobretot als últims anys de la seua vida (Roca 2010). Aquests fets, però, no li impedeixen emprar circumloquis en determinades circumstàncies. És el cas del poema titulat “València i Barcelona”, que el mateix Llorente data en 1864, en què lloa la germanor d’aquestes dues ciutats que parlen la mateixa llengua, a la qual es refereix amb el sintagma “nostra llengua” (Sanchis Guarner 1982: 34).

Llorente funda i dirigeix el diari *Las Provincias*, en el qual publica el 5 de maig de 1868 la carta titulada “Juegos Florales” amb motiu dels Jocs Florals de Barcelona, on lloa “la severa y grave lengua materna” i tot seguit matisa així el nom de la llengua: “lo que aquí se llama la lengua catalana, y á la que se nos permitirá á los valencianos apellidar lemosina, siguiendo nuestra antigua costumbre” (*Las Provincias*, 5 de maig de 1868: 1b). El 16 d’agost del mateix any, Víctor Balaguer publica l’article titulat “Crónica del dia” en *La Montaña de Montserrat*, en què critica els diaris valencians *Las Provincias* i *Diario Mercantil*, així com al poeta

català Bonaventura Carles Aribau per emprar el mot *llemosí* per a designar la llengua catalana. I Llorente li respon el 25 d'agost amb l'article anònim³ titulat “La lengua lemosina”, en què afirma que “no tiene razon *La Montaña de Monserrat* al proponer que dejemos de llamar á nuestra lengua materna con el nombre que nuestros padres le han dado y que nosotros seguimos dándole” (*Las Provincias*, 25 d'agost de 1868: 2a). Un article en què torna a referir-se a la llengua catalana amb circumloquis com “el idioma que se habla en Cataluña, Valencia y Mallorca”, “nuestra lengua”, “la lengua comun que se habla desde los Pirineos hasta Elche” o “idioma de Ausias March y de Raimundo Lulio” (*ibid.*:2b).

D'altra banda, l'1 de novembre de 1880 es publica el primer exemplar de la *Revista de Valencia*, publicació fundada per Pasqual Dasí i Puigmoltó i dirigida per Llorente. En les primeres pàgines d'aquesta revista es pot llegir l'article titulat “Nuestro propósito” i signat per “La Redaccion”, en què passa revista a “esta contemporánea tendencia” de renaixement literari, “ejemplos [...] patentísimos y por demás brillantes son, á un lado y otro del Pirineo, el renacimiento catalan y el provenzal, que dando vida á lenguas casi muertas literariamente, asombran á todos con su vigor y lozanía” (*Revista de Valencia*, 1 de novembre 1880: 2). I més endavant s'afirma que al País Valencià ja es conrea “nuestro peculiar idioma” (*ibid.*:3). Eixe mateix any Llorente exerceix de president del consistori dels Jocs Florals de Barcelona i, com a tal, realitza el discurs corresponent, en el qual evoca els valencians, que “remenbren les glories de nostra antiga patria comuna, y canten ses ditjes venidores en la dolsa parla de Ausias March y Jaume Roig”, i torna a referir-se al conjunt de la llengua catalana amb circumloquis com “la llengua naixcuda del vell tronch llemosí” i “la materna parla” (*ap.* Roca 2012: 239–240).

Anys després, al 1885 publica el *Llibret de versos*, en l'endreuca del qual – titulada “al senyor Don Marian Aguiló, en la Biblioteca de la Universitat de Barcelona” –, es pregunta “¿s'ha de perdre tota esta riqueza? exclamaveu, mitj orgullós mitj adolorit: ¿s'ha de menysprear aquest idioma, gloriós en la historia, y que parlen encara algunas millonades d'homens dende 'l Pirineu fins los palmerals d'Elx?” (1885: 8). Ho escriu de València estant, “en la terra d' Ausias March, menys aferrada á la seva parla que la vostra Catalunya” (1885: 9). I finalitza l'endreuca afirmant: “pregau en conte que en Valencia nostra comuna llengua no está tan viva com en Catalunya” (1885: 12).

Més tard, ja a l'any 1906, la seua presència al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana va comportar la composició *ex professo* d'una poesia que va llegir durant l'acte de clausura d'aquest, en què exaltava els lligams entre Catalunya i el País Valencià i es referia al conjunt de la llengua catalana com “la llengua d'Ausias March” (*ap.* Ferrando 2008: 120).

3. « Anònim, però sens dubte escrit pel director de *Las Provincias*, Llorente » (Roca 2010: 48).

3.5 Josep Bodria i Roig

Pintor i escriptor, Josep Bodria (València, 1842 – Alcoi, 1912) exercí de corresponçal valencià a la revista catalana *Lo Gay Saber* “periódich literari quinzenal fet per escriptors catalans, mallorquins y valencians”, com deia el subtítol, on publicà cartes al director ressenyant l’activitat literària valenciana, amb especial atenció al Cap i Casal. Al primer número de 1880 dóna compte de la inauguració de la nova seu de Lo Rat Penat, el saló principal de la qual estava presidit per “les armes de Valencia, ab lo simbólich Rat-Penat; [i] á ambes parts, están los escuts de Catalunya y Mallorca, per demostrar que son les tres germanes de igual parla” (*Lo Gay Saber*, 1 de gener de 1880: 10b), descripció on mostra clarament la seua opinió sobre la identitat unitària de la llengua catalana. I més endavant empra una designació privativa quan afirma que l’aleshores president Teodor Llorente va llegir “un bellíssim discurs en llengua valenciana” (*ibid.*:11a).

Abans de finalitzar el 1880, publica un altre article de correspondència en què informa de l’acte d’inici de curs 1880–1881 de Lo Rat Penat, on informa que l’aleshores alcalde de València Vicent Pueyo va fer el discurs d’obertura de curs “ab correcte llenguaje valencià” (*Lo Gay Saber*, 1 de desembre de 1880: 265b). A més, informa que en la ciutat de Gandia “comensa á remóures lo moviment llemosí” i, en una nota a peu de pàgina, afirma que “Lo Gay Saber que no accepta aqueix nom” – el de *llemosí* – “per lo actual renaixement literari catalá, en obsequi al corresponçal li dóna publicitat, fent constar parer sobre ‘l particular’” (*ibid.*). Aquesta nota a peu de pàgina és, doncs, l’afirmació més nítida coneguda sobre la posició de Bodria respecte al nom del conjunt de la llengua catalana. I més endavant, al mateix article, afirma que aquest “moviment llemosí” a Gandia és gràcies a uns quants “conreadors de nostra dolça parla”, que exerceixen de “mantenedors de nostre renaixement literari” (*ibid.*), passant a emprar, doncs, circumloquis onomàstics.

En l’article publicat el 15 de juny següent, Bodria parla dels propers Jocs Florals de València i afirma que hi participaran “los mes triats cantors de nostre antiga parla” (*Lo Gay Saber*, 15 de juny de 1881: 134b). En un altre, publicat al febrer de 1882, es refereix privativament a “lo renaixement literari valencià” (*Lo Gay Saber*, 1 de febrer de 1882: 29b) i més endavant fa referència a la llengua catalana del País Valencià amb els circumloquis “nostra parla” i “nostra llengua”, i després amb les referències privatives “valencià” i “renaixement de les lletres valencianes” (*ibid.*:30a). En l’article publicat el 15 de juny es refereix a la llengua catalana amb els circumloquis “nostra parla del segle xv” (*Lo Gay Saber*, 15 de juny de 1882: 119a), “lo nostre gloriós renaixement actual” i “nostra dolça parla” (*ibid.*:119b).

Anys després, Bodria publica el volum de poesia titulat *Roselles* (1895) prologat per Jeroni Forteza i Valentí, assagista, periodista i poeta valencià d’origen mallorquí, i primer vicepresident de l’entitat Lo Rat Penat. Bodria, en la nota

referida al poema titulat “Á la mare de deu” (1895: 21–23) afirma que Llombart era “propagador del renaiximent llemosiniste en Valencia [...] que venía donant á llum l’esmentat Calendari⁴ en nostra dolcíssima parla”, i també que “escriguí la present composició, una de les primeres que vaig fer en valenciá” (1895: 133).

Cinc anys després, Bodria publica un nou “Aplech de versos valencians”, en aquest cas titulat *Fulles seques* (1900). En aquest llibre es pot llegir el poema “Profesió de fe”, en el qual afirma que “escrich en esta parla, que huy tot hom desterra... / si fora de Castella, cantara en castellá” (1900: 13–14). En l’apartat de notes escrites per ell es refereix al poema titulat “La Valenciana” (1900: 121–122) i afirma que aquest fou “ú dels chors que per primera vegada se cantaren en la llengua del país” (1900: 170).

Tot amb tot, l’escriptor Josep Bodria – d’origen social humil i amb manca d’estudis universitaris (Sanchis Guarner 1982: 47) – és un dels valencians que van seguir la tesi que designa a la llengua catalana amb el mot *llemosí*, encara que limitant-se a emprar aquest mot instrumentalment, sense tractar de justificar-ho. A més, amb el pas dels anys abandona progressivament l’ús d’aquest mot en favor de circumloquis inclusius com *nostra parla*, *nostra llengua* i *la llengua del país*, entre d’altres, i de la designació privativa *valenciá*. Una evolució respecte a la qüestió onomàstica en la que degué influir la seua relació amb la publicació *Lo Gay Saber*.

3.6 Francesc Vilanova i Pizcueta

Doctor en Dret i escriptor de prosa i poesia majoritàriament en castellà, Francesc Vilanova (el Cabanyal, 1859–1923) publica el 1884 a la *Revista de Castellón* una sèrie d’articles titulada “Un opúsculo de Viciana”, en què comenta l’obra *Alabanzas de las lenguas hebrea, griega, latina, castellana y valenciana* de l’historiador valencià Rafael Martí de Viciana i aprofita per a realitzar comentaris sobre la llengua. En el primer article es refereix a la “lengua nativa” (1884a: 185a) de Martí de Viciana, que més endavant anomena “la rica, hermosa y dulce lengua de Auxias March” (1884a: 185b). En la continuació de l’article publicada el 15 d’octubre del mateix any, cita i comenta el passatge en què Viciana “trae el origen de la lengua valenciana á la que llama lemosina” (1884b: 207a), i després realitza la següent afirmació respecte a la identitat de la llengua catalana:

Nuestra lengua nativa (que ya es hora de llamarla así sin vanos temores) de la cual tan justísimo elogio hace Viciana, es un dialecto ó modo de pronunciar diferente, pero no de la castellana conste, sino de la lemosina, la cual á su vez, como la italiana, castellana, [...] lo es de la latina y sino la mas antigua, pues todas nacieron por el mismo tiempo, la primera cultivada literariamente (Vilanova 1884b: 207b)

4. Es refereix a la publicació *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí* (1874–1883), fundada per Llombart.

És a dir, “lemosina” torna a ser el mot que emprà per a designar el conjunt de la llengua catalana. A continuació, després de lloar-la, es refereix a aquesta com a l’“idioma de las costas é islas comprendidas entre España, Francia é Italia” (1884b: 207b).

D'altra banda, el 1886 publica un article a l'*Almanaque Las Provincias* on es refereix a “la lengua [...] regional valenciana, derivada de la lemosina” i, tot seguit, a l’“idioma de Ausías-March y Vicente Ferrer” (1886: 204). Finalment, Vilanova publica el 1896 *Arte y literatura*, que recull articles seus, entre els quals es pot llegir “La lengua regional valenciana” (1896: 261–264), que reproduïx fragments de la sèrie d'articles publicats a la *Revista de Castellón*, als quals afegeix nous comentaris sobre la llengua pròpia. En aquest article es refereix a la llengua catalana com a “la lengua regional”, al castellà com a “la nacional ó común” i a la llengua parlada al País Valencià com a un “dialecto, especie de corruptela del idioma, relegada á las clases menos ilustradas” (1896: 172).

4. Conclusions

El recurs dels circumloquis onomàstics esdevenia útil en la mesura que evitava l'element en discussió – el nom de la llengua –, en no esmentar cap nom en concret i emprant en el seu lloc circumloquis inclusius com *la nostra llengua*, que deixaven clara la referència al conjunt de la llengua catalana. Es tracta d'una posició instrumental compartida per escriptors i erudits amb l'objectiu d'evitar contradir els postulats de la incipient filologia romànica – amb el mot *llemosí* – i els seus sentiments lingüístics i identitaris – amb el mot *català*.

D'una banda, aquesta posició fou compartida, almenys, pel lletraferit Blai Bellver, que va emprar circumloquis com “la nostra llengua ó dialecte”, “la nostra mare llengua”, “la nostra llengua materna” i “llengua ó dialecte”; pel periodista i polític Fèlix Pizcueta, que s'hi referia amb expressions com “la meua llengua”, “la llengua patria” i “la dolça llengua en que á parlar ma mare m'ensenyá”; i pel doctor Faustí Barberà, que emprà els circumloquis “nòstra volguda llengua”, “llengua matèrna”, “nòstre parlar”, “nòstra llengua”, “idioma del país”, “eixa llengua que abandoná fa anys al us del pòble”, “la llengua nòstra”, “nostra volguda parla”, “la llengua de ma mare [...] la llengua de ma casa”, “la meua llengua”, “llengua pròpia”, “nòstre idioma”, “la llengua del país” i “la llengua dels nòstres vells”, entre d'altres. Tots tres tenen en comú que no van manifestar directament la seua opinió respecte al nom i la identitat de la llengua catalana, però van emprar sistemàticament l'ús de circumloquis onomàstics per a referir-s'hi pels motius esmentats adés.

D'altra banda, els erudits que no renunciaren al terme *llemosí* per a referir-se a la llengua catalana de manera global també empenen circumloquis per evitar fer servir el terme privatiu *valencià*. És el cas de l'impressor Josep d'Orga, de l'erudit

Vicent Boix, dels lletraferits Jacint Labaila, Teodor Llorente i Josep Bodria en reiterades ocasions, i de l'escriptor Francesc Vilanova més esporàdicament. Comptat i debatut, el recurs als circumloquis onomàstics inclusivament sobre tot l'àmbit lingüístic esdevenia útil en la mesura que evitava pronunciar-se sobre les opcions onomàstiques en pugna.

Bibliografia

- Aracil, Lluís Vicent. 1983. *Dir la realitat*. Barcelona: Edicions Països Catalans.
- Archilés, Ferran. 2007. “La Renaixença al País Valencià i la construcció de la identitat regional.” *Anuari Verdaguer* 15: 483–519.
- Badia i Margarit, Antoni Maria. 1989. “Presència internacional de la llengua catalana.” Dins *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, ed. per Antoni Ferrando, Vol. VIII, 3–18. València / Barcelona: Institut de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Barberà, Faustí. 1910. *De regionalisme y valentinicultura. Discurs vell y comentaris nous*. València: Estampa de Francés Vives Mora.
- Bernat i Baltrons, Francesc. 2010. “La relació entre el català i l'occità a l'obra de Manuel Milà i Fontanals.” Dins *Actes del Catorzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Vol. III, 85–95. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Bodria, Josep. 1895. *Roselles. Poesies valencianes*. València: Estampa de D. M. Manaut.
- Bodria, Josep. 1900. *Fulles seques. Aplech de versos valencians*. València: Estampa de D. M. Alufre.
- Colon, Germà. 1978. *La llengua catalana en els seus textos*. Vol. I. Barcelona: Curial.
- Cucó, Alfons. 1999. *El valencianisme polític 1874–1939*. Catarroja: Afers.
- Ferrando, Antoni. 2006. “Percepció i institucionalització de la norma lingüística entre els valencians: panorama històric (1238–1976).” Dins *La configuració social de la norma lingüística a l'Europa llatina*, ed. per Antoni Ferrando i Miquel Nicolás, 189–251. Alacant: Institut de Filologia Valenciana.
- Ferrando, Antoni. 2008. “La presència valenciana al Congrés de 1906, punt de partida dels primers moviments reivindicatius de la llengua pròpia al País Valencià (1906–1918).” Dins *El primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana i el País Valencià*, ed. per Antoni Ferrando, 97–176. Catarroja: Afers.
- Labaila, Jacint. 1864. *Ecós de la juventud*. València: Imprenta de José Rius.
- Labaila, Jacint. 1882. *Flors del meu hort*. València: Imprenta de la Casa de la Beneficència.
- Llombart, Constantí. 1879. *Los fills de la morta-viva. Apunts bio-bibliogràfics per a la història del renaixement literari llemosí*. València: Emili Pasqual.
- Llorente, Teodor. 1885. *Llibret de versos*. València: Impr. de Doménech.
- Martí-Badia, Adrià. 2014. “La contribució de Vicent Boix i Ricarte (1813–1880) a la recuperació de la consciència lingüística dels valencians.” *eHumanista/IVITRA* 5: 52–74. [Disponible en línia a http://www.ehumanista.ucsb.edu/eHumanista%20IVITRA/Volume%205/Monografic%20I/3_Marti_Badia.pdf; Consulta: 2 maig 2016].
- Martí-Badia, Adrià. 2015. “Llengua i identitat en l'obra de Benvingut Oliver i Joan Baptista Perales.” *Scripta* 6: 120–135.

- Martí-Badia, Adrià. 2017. "La posició dels renaixencistes valencians davant els postulats de la filologia romànica sobre el valencià." Dins *Actes del Dissetè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, ed. per Manuel Perez Saldanya i Rafael Roca, 367–378. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Martí Mestre, Joaquim. 2003. "Llengua i Renaixença. L'obra lingüística de Josep d'Orga i Pinyana (1800–1881). La *Fraseologia per facilitar llegir i scriurer lo llemosí*." Dins *Actes del dotzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, ed. per Marie-Claire Zimmermann i Anne Charlon, Vol. III, 435–437. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Orga, Josep d'. 1878. "La llengua d'Oc." *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al present any 1879*, 64–68.
- Pizcueta, Félix. 1880. "Discurs del President de la Societat." Dins *Lo Rat-Penat. Jochs Florals de 1879*, 19–24. València: Emprenta de Emili Pasqual.
- Pizcueta, Félix. 1881. "La meua llengua. Versos improvisats." *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al present any 1882*, 136–137.
- Pizcueta, Félix. 1885. "Discurs llegit per lo president En Félix Pizcueta Gallel croniste de Valencia." *Lo Rat-Penat. Periódich Literari Quincenal* 2: 11b–14b.
- Rafanell, August. 1991. "El llemosinisme valencià a la darrerria del segle XIX." *Caplletra* 11: 35–50.
- Roca, Rafel. 2006. "Un nou discurs del doctor Faustí Barberà, un valencianista flamejant (1903)." *Quaderns d'Investigació d'Alaquàs* 26: 11–50.
- Roca, Rafel. 2010. "Teodor Llorente i la llengua dels valencians." *Caplletra* 49: 43–63.
- Roca, Rafel. 2011. *El valencianisme de la Renaixença*. Alzira: Bromera.
- Roca, Rafel. 2012. "Valencians als jocs florals de Barcelona (1862–1893)." Dins *Joc literari i estratègies de representació. 150 anys dels Jocs Florals de Barcelona*, ed. per Josep M. Domingo, 199–247. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans / Societat Catalana de Llengua i Literatura.
- Sanchis Guarner, Manuel. 1982. *Renaixença al País Valencià*. València: Tres i quatre.
- Vilanova, Francesc. 1896. *Arte y literatura*. València: Imprenta de Federico Domenech.
- Vilanova, Francesc. 1886. "El Folk Lore y los refraneros." *Almanaque Las Provincias para el año 1887*, 203–206.
- Vilanova, Francesc. 1884a. "Un opúsculo de Viciana." *Revista de Castellón* 90: 182b–187b.
- Vilanova, Francesc. 1884b. "Un opúsculo de Viciana. Continuación." *Revista de Castellón* 92: 205a–209b.

Geosinonímia o preferència lèxica

Entre la història i la consolidació d'un estàndard

Joan-Rafael Ramos

Universitat de València

A language codification process frequently involves choosing among several dialectal solutions. Lexical field is one of these cases, especially in dialectal synonymy. Under the pretext of promoting a supradialectal lexical pattern, historical and dialectal lexical options are discriminated in favour of the other that comes from the more influential dialectal area. But problems could arise, because over the course of time, a lexical preference becomes a lexical discrimination. In this paper, we study the topic of synonymy among *apegar*, *aferrar* and *enganxar* with the meaning of 'stick' in Catalan. This analysis is based on research conducted on an extensive corpus of texts, as well as on the information provided by different historical dictionaries.

1. Introducció

Quan ens detenim en l'estudi del lèxic d'una llengua, no és estrany comprovar que un mateix sentit es pot expressar amb paraules diferents. És el que coneixem amb el concepte de sinonímia. Les condicions en què es dona la sinonímia poden ser diverses. Per un costat, podem interpretar-la com una variació estilística dins d'un mateix territori o llengua, és a dir, com una opció que té un mateix usuari de triar entre dues o més paraules que tenen el mateix significat. Però, per un altre costat, també es pot entendre com una variació dialectal, això és, com una equivalència semàntica que té una distribució dialectal no coincident. En aquest cas, parlem de geosinonímia.¹

---

1. Una aportació ben suggeridora sobre la geosinonímia dins de l'àmbit català i romànic ens la proporciona Colón (1981). També és altament il·lustratiu per la combinació dels eixos geogràfics i temporals, el projecte d'estratigrafia dialectal encetat per Perea (2012) i posat en línia per Perea i Colón. Per a una aproximació més teòrica a la variació lèxica de caràcter dialectal, es pot consultar el treball de Geeraerts & Speelman (2010) i les referències que hi apareixen.

El fet que una llengua presente casos de geosinonímia, pensant sobretot en la llengua escrita, podria assumir-se per al conjunt de la llengua com una opció estilística. Però els processos de normativització, i posterior estandardització, sovint ens posen de manifest que la situació que es genera és diferent.

No sorprén observar, sota el pretext de la promoció d'un model lèxic supradialectal, com es deixen de banda opcions lèxiques històriques i característiques de determinades zones dialectals per beneficiar-ne unes altres. La tria sol amagar la preferència per solucions en sintonia amb la varietat dialectal que ha tingut més pes en la normativització.

Però aquesta manera d'actuar no està exempta de problemes, ja que, amb el pas del temps, una preferència lèxica acaba convertint-se en una discriminació. El predomini d'aquesta solució en els escrits formals, en els mitjans de comunicació i en les recomanacions que fan els docents en l'àmbit de l'ensenyament acaba percebent-se de manera que la solució triada es veu com a molt més genuïna que la discriminada. Per tant, alimenta un prejudici a partir del qual els beneficiats se senten còmodes i legítims, i els discriminats, desatesos i deslegítmats. A més, en els segons pot tenir incidència un altre fet: la desafecció cap a la seua varietat dialectal. Tot plegat reobri el debat entre el difícil equilibri entre unitat i diversitat (Nadal 2015).

En el cas del català, l'obra que representa la normativització lèxica és la publicació l'any 1932 del *Diccionari general de la llengua catalana* de Pompeu Fabra. Aquest diccionari, precedit de les *Converses filològiques*, ha marcat les tries lèxiques de la producció escrita del segle xx i, d'alguna manera, ha influït en les obres lexicogràfiques posteriors. Tant és així que la preferència per unes paraules o per unes altres ha afavorit la selecció o l'arraconament d'una determinada solució (Colon & Soberanas 1986: 217–234).

En aquest punt, volem cridar l'atenció sobre la història de tres verbs catalans que han esdevingut geosinònims: *apegar(-se)*, *aferrar(-se)* i *enganxar(-se)*. Aquests tres verbs, encara que individualment tenen una extensa semasiologia, presenten valors semàntics coincidents. Entre aquests, però, en aquest estudi només ens ocuparem de l'accepció d'adherir(-se) (amb una matèria aglutinant o per la seua pròpia naturalesa):

Amb aquesta accepció, a grans trets, podem dir que la distribució dialectal d'aquests verbs és la següent: (a) *aferrar(-se)* és l'opció consolidada a les Balears, i mantinguda parcialment en català central;² (b) *apegar(-se)* és l'opció consolidada

2. Amb la forma pronominal *aferrar-se*, en català central, encara continua tenint una certa vitalitat en comarques gironines i de Tarragona.

al País Valencià i a bona part del català nord-occidental;³ i (c) *enganxar(-se)* és l'opció consolidada al català central.

Però aquesta distribució geogràfica, que devia ser plenament vigent en el primer terç del segle XX, no va tenir un tractament igualitari en la normativització lèxica proposada per Pompeu Fabra l'any 1932. De fet, *aferrar(-se)* i *apegar(-se)* no hi apareixen amb el significat d'«adherir(-se)», que es reserva de manera exclusiva per al verb *enganxar(-se)*.

Davant d'aquesta decisió, les preguntes que ens plantejem són les següents: (a) ¿La preferència lèxica mostrada per Fabra es basa en una tradició lexicogràfica anterior?; (b) ¿És *enganxar* un verb més genuí que els altres dos, o simplement es prefereix perquè és l'habitual en català central?; (c) ¿És que *apegar* i *aferrar* no tenien tradició escrita?; (d) ¿Quins efectes tindrà la decisió fabriana en la producció escrita posterior?

2. Descripció històrica dels verbs

Per analitzar en quina situació ens trobem en aquest tema, hem considerat convenient realitzar un repàs històric de la vigència d'aquests verbs en els textos escrits i en les obres lexicogràfiques des de l'edat mitjana fins a l'actualitat. L'anàlisi la duem a terme a partir de l'estudi complet dels corpus textuals següents: corpus CICA (segles XI–XVIII); corpus CIMTAC (segle XVII–1832); corpus CTILC (1832–1988); corpus CIVAL (segle XIII–2015). A més, consultem, entre d'altres, les fonts lexicogràfiques següents: Torra (1653), Lacavalleria (1696), Esteve, Belvitges & Juglà (1803–1805),⁴ Labèrnia (1839–1840), Societat de catalans (1839), Figuera (1840), Escrig (1851), Amengual (1858), Aguiló (1914–1934), Fabra (1932), DIEC (1995, 2007), GDLC (1998), TERMCAT, DNV (2014) i Jané (2015).

2.1 Apegar

La presència del verb *apegar* en català medieval va associada a la formació d'una variant formal del verb *pegar*. Aquest verb, derivat del llatí *PIŪCĀRE* amb el significat d'«untar o adherir amb pega», en els textos medievals deixa de tenir el sentit més

3. Recordem també que en català nord-occidental, especialment a la comarca del Segrià, hi ha la variant formal *empegar* (Ramos 2015: 147).

4. Quant a l'autoria d'aquest diccionari, Colon i Soberanas (1986: 144–150) consideren que la gestació és a càrrec Fèlix Amat, i Esteve, Bellvitges i Juglà actuen com a col·laboradors posteriors i editors. Això no obstant, com que, en la portada del diccionari, hi figuren aquests tres, els mantenim com a referència bibliogràfica.

específic d'untar', i assumeix el més genèric d'adherir' (Coromines 1983–1991: s.v. *pegar*; Ramos 2016), tal com il·lustra l'exemple següent:

e axí matex n'í à alguns que la masteguen ab les dens e, si-s *pegua* ab les dens, no és cuyta, car com sia cuyta no s'í *peguerà*, ans se trencarà com a vidre
(Anònim. *Llibre de Sent Seví. Llibre de totes maneres de confits*. Original s. XIV, còpia de la segona meitat s. XV, 293, 18, corpus CICA)

Al mateix temps, enceta altres extensions semàntiques a partir d'aquest sentit d'adherir': 'contagiar', 'estar una cosa en contacte amb una altra', 'tocar amb certa violència o intensitat' i 'combatre'. Com a resultat d'aquesta polisèmia, hi ha un intent de marcar de manera més específica el sentit inicial d'adherir' amb l'aparició de la variant prefixada *apegar*. Aquesta forma, que predomina sobre *pegar* a partir del segle XVI, ja es pot documentar a partir del segle XIV en obres com el *Diccionari de rims* del valencià Jaume March: "lega, renega, [pega], ffrega, lampega, apega, mastega, cega" (corpus CIVIL). Però també apareix en obres medievals d'autoria catalana, com l'obra anònima *Lo cavall*, que delata pel vocalisme una adscripció geogràfica oriental:

Encara que pus fort sia açò damunt dit, meten-hi realgar *apagat* ab saliva dejuna sàviament, e com és metut lo senyal és aquest: la naffra hunffla entorn e romp dedins; puyt sia curada axí com altra naffra. E si és en loch carnós, cura axí com lo cranch. Encara pot éser *apagada* la pólvora de fudillorum com ja hé dit en la cura del càncer, car la cura és tota una, exceptat que la fistola à menester pus forts coses
(Anònim. *Lo cavall*. Segona meitat s. XV, 89, 33, corpus CICA)

L'ús d'aquest verb devia tenir una extensió àmplia en català, si més no en el peninsular, ja que el diccionari de Torra (1653) li dóna entrada tant amb la forma no pronominal, *apegar*, com amb la pronominal, *apegar-se*, i fa prevaler aquesta forma sobre *pegar*. Aquesta presència d'*apegar* en les obres lexicogràfiques continua en altres diccionaris de l'època i posteriors, que ja deixen en un segon pla o fan desaparèixer la forma *pegar* (Ramos 2016). D'aquesta manera, el podem trobar en Lacavalleria (1696), Esteve, Belvitges & Juglà (1803–1805), Labèrnia (1839–1840), Societat de catalans (1839), Figuera (1840) i Escrig (1851), si bé el diccionari mallorquí d'Amengual (1858) no dóna entrada a *apegar*.

La documentació escrita no lexicogràfica també ens confirma la continuïtat de l'ús del verb *apegar* fins al segle XIX tant en textos valencians com catalans. Vegem-ne una mostra en textos d'autors catalans del segle XIX:⁵

5. Sobre la procedència dialectal dels autors d'aquests textos catalans, el caràcter anònim del text gastronòmic *La cuinera catalana* fa difícil determinar si és oriental o occidental, ja que té trets ortogràfics que posen de manifest una filiació oriental, però també en té d'altres de

A las horas se tiran á la caldereta, previnguda ab igual cantitat de sucre clarificat al punt de volant, y à foch lento se cou, hasta que tocantho ab lo dit, no se *apegue*; advertint, que se ha de remenar de continuo, pera que no se agafe à la caldereta ó perol
 (Anònim [D.A.S., J.B.]. *Quadern IV y suplement à la cuynera catalana, ó sia tractat de rebosteria*. Barcelona: Estampa de V. Torras, any 1837, corpus CTILC: 2759:1:93:3:3)

com un vas de terra al cóurerse; la mia llengua *se ha apegat* al paladar; y me vaig dirigint á la pols de la sepultura
 (Vergés i Mirassó, Antoni [T]. *Ofici de la Semmana Santa*. Barcelona: Imprenta de Frederich Martí i Cantó, any 1874, corpus CTILC: 2793:3:157:21:4)

Al llarg del segle xx, la consideració del verb *apegar* dins de les fonts lexicogràfiques comença a canviar primerament en el diccionari d'Aguiló (1914–1934), editat per Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu. Aquest diccionari no dona entrada a *apegar*, fet que es torna a reproduir, en ple procés de la fixació de la normativa lèxica del català, l'any 1932 quan Pompeu Fabra publica el *Diccionari general de la llengua catalana*. Per tant, ens trobem que, si bé el verb *apegar* havia aparegut ininterrompudament en els diccionaris històrics de referència i en autors catalans i valencians, ara Fabra l'exclou del seu recull lexicogràfic normatiu. Aquesta exclusió no es corregeix tampoc en la segona edició de 1954, tot i que tant en l'una com en l'altra sí que hi apareix l'adjectiu *apegalós*.

Aquesta omisió es corregeix en la primera edició del DIEC (1995). Ara *apegar* ja té entrada, encara que s'utilitza el verb *enganxar* per a definir-lo, fet que amaga una certa jerarquia. A més, no resol adequadament l'accepció pronominal intransitiva *apegar-se*, ja que l'exemplifica amb una frase feta: *Apegar-se com una llepassa*. Aquesta manera de procedir es repeteix en la segona edició de 2007, i és la vigent en la versió actual en línia.⁶

L'aparició del GDLC publicat per la Enciclopèdia Catalana l'any 1998, en canvi, es mostra més restrictiva que el DIEC. Encara que segueix la mateixa distribució d'accepcions, inclou la marca de *dial* (dialectal), amb la qual cosa atorga un caràcter no estàndard al verb. En la mateixa línia, el TERMCAT ignora el verb *apegar* en tots els contextos en què apareixen termes vinculats al sentit d'«adherir». Ben diferent és la posició del *Diccionari normatiu valencià* (DNV), publicat l'any 2014 en línia per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. En aquest cas, *apegar* té una entrada principal, pronominal i no pronominal, amb una definició neutra:

---

morfològics d'aparença occidental. En el cas del segon exemple, d'Antoni Vergés i Mirassó, nat a Castellar del Vallès (Vallès Occidental), pertany al català central.

6. No cal dir que el DCVB i el DDLC, tots dos de caràcter descriptiu, sí que són generosos amb *apegar*; de fet, el darrer es basa en els textos inclosos en el corpus CTILC.

“Adherir amb cola o amb una altra substància aglutinant”. Però, finalment, l’absència de cap referència al verb *apegar* en la tercera edició (2015) del *Diccionari de sinònims* d’Albert Jané, en línia dins de la web de l’IEC, torna a evidenciar l’ostracisme inicial de la tradició lexicogràfica fabriana.⁷

2.2 Aferrar

El verb *aferrar* és una variant formal del verb *ferrar*, el qual adquireix el significat de ‘fixar, subjectar amb fermesa, especialment amb ferros o cadenes’. Aquest significat, amb la nova forma *aferrar*, tendeix a perdre ja en els primers documents catalans el matis específic de manera – ‘fixat amb ferros’ – i, a través de diferents associacions metonímiques, esdevé polisèmic. Sentits com ‘fixar, subjectar una persona o cosa’, ‘agafar amb intensitat’, ‘quedar atrapat’, ‘detenir algú’, ‘abraçar’, ‘lligar-se emocionalment’, entre d’altres, apareixen documentats en la llengua medieval, al costat d’un altre valor que és el que ara ens ocupa, el d’‘adherir(-se) (per la seua mateixa naturalesa o amb una matèria aglutinant)’. Els primers casos amb aquest sentit que hem pogut documentar són del segle xv, tant d’autoria occidental com oriental:

Axí són com a visch. Veets los ocells que-s posen en la palla; que-l visch, quan més se *afferre*, més se mescle

(Sant Vicent Ferrer. *Sermons III*. Any 1410, 294, corpus CIVAL)

Lo cors de la reyna no-s poch axí ben veure, per ço com dins la caixa foren meses, la hora que morí, moltes serradures de xiprer, qui *s’eren afferrades* molt ab lo cors e cara de la dita reyna

(Jaume Safont. *Dietari o Llibre de jornades*. Segona meitat s. xv, 119, 25, corpus CICA)

Amb aquest sentit, l’anàlisi dels corpus CICA i CIVAL ens permet veure que durant els segles xvi–xvii, el verb *aferrar* conviu amb *pegar* i amb *apegar*, tant en textos del català oriental – no tenim testimonis escrits en balear – com del català occidental. Però crida especialment l’atenció que, en els diccionaris catalans del segle xvii estudiats – Torra i Lacavalleria –, el verb *aferrar* no tinga entrada. Les fonts lexicogràfiques del segle xix editades a Catalunya, encara que ja recullen l’entrada *aferrar* i *aferrar-se*, amb el sentit més general d’‘agafar amb certa intensitat’ o ‘insistir tenaçment’, continuen desatenent el sentit d’‘adherir(-se)’. Aquest és el cas dels diccionaris d’Esteve, Belvitges & Juglà (1803–1805), el de Labèrnia (1839–1840) i del *Diccionari català-castellà-llatí-francès-italià* de la Societat de catalans (1839).

7. La primera edició i la segona del diccionari de Jané es basaven en un buidatge del *Diccionari general de la llengua catalana* de Fabra, però la tercera edició ha estat actualitzada i revisada per l’IEC, segons s’indica en la presentació.

En canvi, el diccionari de Figuera (1840) i el d'Amengual (1858), que focalitzen l'atenció en el mallorquí, ja són més generosos en les accepcions del verb *aferrar*. Figuera (1840) indica clarament el sentit d'adherir-se' i, en l'entrada *apegar*, remet a *aferrar*. Per la seua banda, Amengual (1858) es deté amb més detalls en aquest sentit, però omet *apegar*.

L'absència apuntada d'*aferrar* en la majoria de les fonts lexicogràfiques contrasta amb la vigència d'aquest verb en textos dels segles XVII–XIX. Aquesta ús és especialment significatiu en autors de procedència balear, tal com il·lustrem a continuació:

Si la pasta *se aferra* no serà cuyta, y si no *se aferra* serà cuita
(Jaume Martí. *Receptari de cuina del segle XVIII*. 154, 23, corpus CIMTAC)

Cóm l'argila al fóg posáda: Ma llèngua *s'es aferráda*, Y jó som pols sens humòr
(Febrer i Cardona, Antoni [T]. *Els sálms de David*. [Inèdit] any 1840, 1–31, corpus CTILC: 3392:5:3:2:5)

Si continuem l'anàlisi de les obres lexicogràfiques al llarg del segle XX, podem observar que el diccionari d'Aguiló (1914–1934) no ens aporta res de nou, ja que es limita a fer-lo equivaler al castellà *aferrar*. Aquesta tradicional ignorància d'*aferrar* en el sentit d'adherir(-se)' acaba consolidant-se en les dues edicions del *Diccionari general de la llengua catalana* (1932: 1954) de Fabra, que dona entrada a *aferrar*, però sense aquest significat.

El DIEC, en la primera edició (1995) i en la segona edició (2007), corregeix aquesta absència i incorpora aquesta accepció; ara bé, cal dir que amb una remissió a *enganxar* i negligint l'accepció pronominal. El GDLC (1998 i versió electrònica actual) fa un tractament similar al del DIEC, ja que continua sense preveure la solució pronominal, però varia una mica la definició no pronominal; de fet, combina una definició pròpia amb la sinonímica: "Unir amb una matèria adherent, enganxar".

Davant d'aquest arraconament normatiu de la solució lèxica pronominal, crida especialment l'atenció que el TERMCAT, en el camp de la gastronomia, done com a solució preferent l'ús pronominal del verb:⁸

ca aferrar-se, v intr pron
ca agafar-se, v intr pron
ca enganxar-se, v intr pron
es agarrarse
fr attacher

8. Convé advertir que, amb el sentit d'adherir', en la resta de les àrees temàtiques els diccionaris del TERMCAT només inclouen la solució *enganxar*.

<Procediments culinaris > <Alteració dels productes>

Adherir-se, un aliment, al fons del recipient on es cou, com a conseqüència d'un foc massa viu, de no haver-lo remenat prou, etc. (TERMCAT: s.v. *aferrar-se*)

Per la seua banda, el DNV (2014) dóna cabuda a l'accepció que indica adherència, però no la jerarquitzava amb un sinònim – “Unir amb una substància adherent”. Com passava amb el DIEC i amb el GDLC, també omet l'ús pronominal. Finalment, la tercera edició (2015) del *Diccionari de sinònims* d'Albert Jané, si bé inclou el verb *aferrar*, no li atribueix el sentit d'adherir⁹.

2.3 Enganxar

Encara que en el corpus medieval de textos del CICA hi ha mostres del substantiu *ganxo*, no hi ha cap exemple del verb *enganxar*. Això significa que es tracta d'un verb de formació més moderna. De fet, és absent encara en el diccionari de Torra (1653), i cal esperar al diccionari de Lacavalleria (1696) per a veure'l documentat formalment – al costat de l'antònim *desenganxar* –; tot i això, només apareix amb l'accepció més bàsica d'agafar o retenir (amb un ganxo)⁹. Els diccionaris del XIX també solen entrar la forma *enganxar*, però continuen sense arrellegar el sentit d'adherir. Aquest és el cas de les obres lexicogràfiques de: Esteve, Belvitges & Juglà (1803–1805), Labèrnia (1839–1840), Escrig (1851), Figuera (1840) i Amengual (1858). Un cas similar és el del diccionari d'Aguiló (1914–1934: fascicle VI, any 1917), publicat ja al segle XX. No obstant això, hi ha un diccionari del segle XIX que és més innovador en aquest punt. Ens referim al *Diccionari català-castellà-llatí-francès-italià* (1839). En aquesta obra, *enganxar* ja inclou el sentit d'adherir, encara que ho fa de manera secundària perquè remet a *agafar* i a *apegar*.

Malgrat les reserves dels diccionaris del segle XIX, les dades que hem obtingut de l'anàlisi del corpus CTILC ens posen de manifest que en aquest període aquest nou valor ja està plenament consolidat en els escrits d'autors procedents del català central. Vegem-ne tot seguit un parell d'exemples com a mostra:

La desitjan los xicots y los barba-mechs. *Se la enganxan* ab goma los cómichs y los escapats de la justicia

(*Lo Noy de la Mare*, 27, Barcelona, any 1866, corpus CTILC: 2489:1:2:12:3)

y's procura remenarla contínuament á fi de que no s'*enganxi* y á més á intervals s'hi afegeix altre vas de llet

(Gatell i Folch, Joaquim: *La mestressa industriosa*, I. Barcelona: Estampa la Renaixensa, any 1883, corpus CTILC: 1987:0:90:27:8)

9. En les edicions posteriors del diccionari de Torra, 1700 i 1757, ja s'hi introdueix el verb *enganxar* amb l'accepció equivalent a 'agafar amb un ganxo'.

Aquesta consolidació d'*enganxar* en autors procedents del català central degué guiar la decisió de Pompeu Fabra, en el seu diccionari (1932), de considerar-lo el verb exclusiu del significat d'‘adherir amb una matèria aglutinant’, en detriment dels clàssics *apegar* i *aferrar*.¹⁰

Aquesta decisió marca el criteri de la majoria dels diccionaris posteriors: l'any 1995 el DIEC, diccionari normatiu de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), continua considerant *enganxar* el verb de referència per al valor apuntat, cosa que repeteix en la segona edició actualitzada de 2007. També és el verb preferent en el *Gran diccionari de la llengua catalana* (1998), en la informació terminològica del TERMCAT – llevat de la vinculada a la gastronomia –, i en la versió en línia del *Diccionari de sinònims* (2015) d'Albert Jané. Se separa, però, d'aquesta dinàmica el *Diccionari normatiu valencià* (2014) de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL), que considera *enganxar* secundària en relació amb *apegar*.

3. Efectes de la normativització i de la posterior estandardització en la llengua escrita

Analitzada la història dels verbs i atés que hi ha dos verbs més clàssics, *apegar* i *aferrar*, i un de formació més moderna, *enganxar*, és l'hora de veure si les decisions acadèmiques, això és, la normativa lèxica, han tingut repercussions en els textos escrits.

Una bona manera de fer un seguiment dels usos escrits és per mitjà de l'anàlisi de l'extens corpus de textos CTILC. Recordem que aquest corpus abraça des de 1832 fins a 1988. Per tant, conté textos anteriors i posteriors a la publicació l'any 1932 del *Diccionari general de la llengua catalana* de Fabra, que és el marc de referència de la normativa lèxica. En aquest sentit, hem considerat oportú dividir dos períodes: de 1832 a 1932 i de 1933 a 1988. Aquesta divisió ens permetrà esbrinar, per mitjà d'una anàlisi quantitativa, quins usos tenien els autors abans de la fixació de la normativa lèxica i quins són els usos que adopten els seus escrits després. En vista que la procedència geogràfica dels autors és rellevant per a valorar les preferències, hem tingut en compte també la variable geogràfica.

Pel que fa al període anterior a la normativització lèxica de Fabra (1832–1932), les dades que hem obtingut són les que il·lustrem a la Taula 1. Aquesta taula ens permet advertir que el verb *enganxar*, abans de la fixació lèxica fabriana, no té popularitat entre els escriptors valencians i balears. Els primers tenen un ús exclusiu

10. Convé advertir que la preferència per *enganxar* no havia estat abordada en els escrits fabrians anteriors – com ara les *Converses filològiques* – que d'alguna manera van permetre justificar unes quantes preferències lèxiques.

d'apegar (100%) i els segons d'aferrar (100%). En canvi, entre els catalans l'ús majoritari és amb *enganxar* (84,7%). Amb tot, encara hi ha autors catalans que no s'estan d'utilitzar el verb *apegar* (11,1% dels casos) o el verb *aferrar* (4,2% dels casos), fet que denota un cert manteniment d'aquestes solucions dins de Catalunya.¹¹

Taula 1. Percentatge (i nombre de casos) dels verbs *apegar*, *aferrar* i *enganxar* segons l'origen geogràfic durant el període 1832–1932 (font: CTILC)

CTILC: 1832–1932	Balears	Valencians	Catalans
<i>apegar</i>	–	100% (8)	11,1% (8)
<i>aferrar</i>	100% (8)	–	4,2% (3)
<i>enganxar</i>	–	–	84,7% (61)

Quant al període 1933–1988, l'anàlisi mostra els resultats indicats a la Taula 2. En aquesta taula, les dades obtingudes posen de manifest que els escriptors balears continuen sense utilitzar el verb *apegar*, i encara que prefereixen majoritàriament el verb *aferrar* (85,7% dels casos), ja incorporen algun ús d'*enganxar* (14,3%).¹² Els escriptors valencians segueixen sense utilitzar el verb *aferrar*, però ara el verb *apegar* (33,3%) comparteix espai amb la solució innovadora *enganxar* que el supera (66,7%).¹³ Entre els catalans, desapareix *apegar*, i *aferrar* té un ús testimonial (1,6%); *enganxar* s'imposa clarament (98,4%).¹⁴

11. La distribució i datació dels vuit casos d'*apegar* assignats a catalans és la següent: cinc pertanyen al text anònim *La cuynera catalana*, datada entre 1835 i 1837; dos a autors originaris del català central, l'un, datat el 1874, d'Antoni Vergés i Marassó (nascut a Castellar del Vallès), i l'altre, datat el 1902, de Miquel Cuní i Martorell (nat a Calella); el vuité cas és del tortosí Sebastià Juan Arbó, de l'any 1932. Els casos d'*aferrar* atribuïts a catalans són tres: un (1886) de Ferran Agulló i Vidal, procedent de la comarca del Gironès; i els altres dos (1888) de Miquel Cuní, originari de Calella.

12. Els autors que tenen usos d'*enganxar* són Baltasar Porcel, Pau Faner i Coll i Maria Antònia Oliver. Però molts autors de renom continuen emprant *aferrar*: el mateix Baltasar Porcel, Marià Villangómez, Llorenç Villalonga, Blai Bonet, Jaume Vidal Alcover, Gabriel Janer Manila, Lluís Ripoll i Arbós, Carme Riera, Catalina Martí i Mut, Valentí Puig.

13. Entre els escriptors valencians que es mantenen fermes a *apegar* hi ha Josep Pascual i Tirado, Vicent Andrés Estellés i Enric Valor. Trien la nova opció d'*enganxar* autors com Ernest Martínez Ferrando, Martí Domínguez Barberà, Joan Francesc Mira, Ricard Blasco, Isabel Clara Simó, Josep Lluís Seguí, i la revista *El Temps*.

14. Els exemples catalans amb *aferrar* pertanyen tots a autors nats en comarques tarragonines: Joan Puig i Ferrer, Carles Cardó i Jaume Berenguer Amenós.

Taula 2. Percentatge (i nombre de casos) dels verbs *apegar*, *aferrar* i *enganxar* segons l'origen geogràfic durant el període 1933–1988 (font: CTILC)

CTILC: 1833–1988	Balears	Valencians	Catalans
<i>apegar</i>	–	33,3% (7)	–
<i>aferrar</i>	85,7% (24)	–	1,6% (4)
<i>enganxar</i>	14,3% (4)	66,7% (14)	98,4% (239)

Vist l'increment considerable de casos d'*enganxar* que es detecta entre els valencians després de 1932, hem considerat oportú confrontar les dades obtingudes a partir del corpus CTILC amb l'anàlisi del corpus valencià CIVAL. Amb aquest nou corpus, que conté un nombre molt més extens de textos procedents de valencians, podem obtenir més dades i acabar de perfilar el comportament dels escriptors valencians després de la normativització lèxica fabriana.

Si bé l'anàlisi del corpus CTILC només arribava per raons constitutives a l'any 1988, ara amb el CIVAL podem estudiar les alternances lèxiques fins a l'any 2015. Aquesta ampliació cronològica ens permetrà al mateix temps dividir l'estudi en dos períodes marcats per les dates dels dos diccionaris normatius de referència (el de Fabra i el de l'IEC): entre 1933 i 1995, període en què la normativa lèxica només acull la solució *enganxar*, i entre 1996 i 2015, període en què ja s'introdueixen de manera secundària les opcions d'*apegar* i *aferrar*. Els resultats obtinguts són els que representem a la Taula 3.

Taula 3. Percentatge (i nombre de casos) en autors valencians entre 1933–2015 (font: CIVAL)

CIVAL	Període: 1933–1995	Període: 1996–2015
<i>apegar</i>	64,7% (33)	44,3% (70)
<i>aferrar</i>	–	–
<i>enganxar</i>	35,3% (18)	55,7% (88)

En el període de 1933 a 1995, l'anàlisi del CIVAL posa de manifest alternances entre *apegar* i *enganxar*. Ara, però, el percentatge de casos d'*apegar* (64,7%) és superior al d'*enganxar* (35,3%), fet que contrasta amb les dades que havíem obtingut més amunt del corpus CTILC, en el qual els autors valencians utilitzaven més *enganxar* (v. Taula 2). Malgrat això, considerem que hem de relativitzar aquestes oscil·lacions entre un corpus i l'altre, ja que la selecció d'un verb o de l'altre depèn de diversos factors, com ara la quantitat d'obres introduïdes d'un mateix autor i la

mateixa preferència de l'autor.¹⁵ El que sí que és important és que torna a posar-se de manifest aquesta alternança *apegar/enganxar*, inèdita abans de la consolidació de la normativa lèxica.

Pel que fa al període més recent, de 1996 a 2015, les dades ens indiquen que aquesta tendència a l'alternança encara es fa més evident. De fet, el verb *apegar*, amb 44,3% dels casos, es veu superat lleugerament per *enganxar*, que té un 55,7% dels usos. El canvi de tendència entre un període i l'altre, encara que relativament modest, és estadísticament significatiu ($\chi^2(1) = 6,421$, $p = 0,011$, V de Cramer = 0,175).¹⁶

Una anàlisi més detallada d'aquest avanç del verb *enganxar* entre els autors valencians ens permet advertir que aquest verb sol predominar en escriptors amb una certa projecció dins de la literatura catalana, tant si publiquen a València com a Barcelona.¹⁷ Però aquesta projecció no és tampoc un impediment per a alternar o preferir la solució amb *apegar*, emprada també per nombrosos escriptors.¹⁸ En definitiva, podem dir que en els textos literaris dels autors valencians contemporanis, l'alternança estilística *apegar/enganxar* és plenament vigent:

Hi havia tanta humitat a l'aire que la vegetació de la vora del camí estava banyada i la roba *se'ls* apegava a la pell.

(Vicent Pascual Granell. *Els dorments*. Sedaví: Tabarca, any 2013, 112, corpus CIVAL)

No bufava ni un alé d'aire, i la frescor humida de la nit s'enganxava a les plantes i les alliberava d'unes fragàncies boscanes que Ona aspirava amb fruïció.

(Vicent Pascual Granell. *Els dorments*. Sedaví: Tabarca, any 2013, 64, corpus CIVAL)

4. Conclusions

L'estudi realitzat sobre els tres verbs ens permet observar que *apegar* i *aferrar* es documenten amb el sentit d'«adherir(-se)» des de l'edat mitjana i, encara que van

15. Per exemple, un autor com Enric Valor (amb una introducció molt més generosa de les seues obres en el corpus CIVAL) concentra tot sol 15 dels 33 casos d'*apegar*.

16. Agraïm al nostre col·lega Jesús Jiménez que ens haja ajudat a realitzar aquesta anàlisi estadística.

17. Aquest és el cas, per exemple, de Joan Francesc Mira, Isabel Clara Simó, Josep Piera, Francesc Bodó, Josep Franco, Manel Joan i Arinyó, Carme Miquel o Raquel Ricart, entre d'altres.

18. Per exemple, això és el que es pot observar en el corpus CIVAL en obres d'autors com: Josep Lozano, Vicent Pascual, Vicent Ortega, Àlan Greus, Rafa Gomar o Miquel Nadal.

reduint-se territorialment, tenen una continuïtat fins al segle XXI. En canvi, *enganxar* és de formació posterior i es documenta amb l'accepció d'adherència al llarg del segle XIX. Amb aquest nou sentit, inicialment, no l'utilitzen ni valencians ni balears.

Si bé *apegar* apareix recollit generalment en les obres lexicogràfiques des del segle XVII, *aferrar* i *enganxar* han d'esperar al segle XIX. Una anàlisi detinguda dels corpus CTILC i CIVAL, tenint en compte la procedència dels autors dels textos, ens ha permès observar que:

- a. En autors catalans, tant el verb *apegar* com *aferrar* alternen fins a les primeres dècades del segle XX. Però en els textos catalans escrits, en els segles XIX i XX, predomina clarament l'ús d'*enganxar* sobre *aferrar* i *apegar*. A partir de 1933, *apegar* desapareix i *aferrar* té un ús molt testimonial.
- b. En autors valencians, *apegar* conviu amb *aferrar* en els textos més antics, però predomina clarament en els segles posteriors als medievals. En el segle XIX i fins a l'any 1932, els textos valencians no mostren alternances ni amb *aferrar* ni amb *enganxar*. A partir de 1933, no hi ha alternances amb *aferrar*, però *apegar* alterna amb *enganxar*. Aquest darrer verb en els darrers anys supera lleugerament *apegar* en l'escriptura.
- c. En autors balears, *aferrar* és l'únic verb que documentem en els textos que hem analitzat des del període medieval fins a l'any 1932. A partir del 1933, continua predominant el verb *aferrar*, però s'obri lleugerament la porta a l'ús d'*enganxar*. El verb *apegar* no s'hi utilitza.

Per tant, la decisió de Fabra d'excloure *apegar* i *aferrar* en el seu diccionari (1932) ha tingut incidència en la llengua escrita dels anys següents. D'una banda, els catalans han reduït a la mínima expressió l'ús d'*aferrar* i sobretot d'*apegar*. D'una altra, el balear i sobretot els valencians han assumit el verb *enganxar* com a alternativa estilística a les seues variants lèxiques pròpies.

Aquest fet és un indicador clar de la influència lèxica de la Catalunya oriental sobre la resta dels territoris de llengua catalana com a propagadora de la normativa, alhora que posa de manifest l'escassíssima influència de les varietats valenciana, nord-occidental i balear sobre el català central.

Ara bé, la decisió fabriana només és el punt de partida del que realment ha mogut aquest nou panorama sinonímic. L'impuls de Catalunya en el procés d'estandardització, amb un potent mercat editorial – i de correctors – propagador de la normativa fabriana, unes polítiques lingüístiques més efectives en matèria d'ensenyament i projecció social, i uns mitjans de comunicació consolidats – ràdio, televisió, premsa o internet –, han esdevingut d'alguna manera un model a imitar. Fins i tot, molts dels productes culturals, educatius i audiovisuals consumits per valencians i balears han estat elaborats a Catalunya seguint els models lingüístics fabrians. Per tant, no ens ha de resultar estranya aquesta unidireccionalitat lèxica.

Però atribuir el canvi lèxic solament a aquesta presència de productes catalans seria fer una interpretació massa simple del fenomen estudiat. Kristiansen (2008), dins del marc teòric de la Sociolingüística Cognitiva, fa referència al concepte de *competència receptiva* – *receptive competence*. Aquest concepte va associat al fet que els usuaris som conscients de les diferències lingüístiques entre grups socials o entre territoris d'una mateixa llengua. Aquesta consciència ve determinada per la percepció que hi ha trets lingüístics que són bàsics o prototípics d'una comunitat i alhora diferents de la nostra pròpia comunitat. Quan un parlant d'una zona se sent atret per l'altra zona, aquest tendeix a assumir un o més trets lingüístics característics de l'altra zona, fet que dóna lloc a un canvi lingüístic. D'aquesta manera, la llengua es converteix en un instrument per a expressar identitats socials, sovint lligades metonímicament a la idea de prestigi. En el cas que ens ocupa, optar per *enganxar* comporta entre els valencians – i també, és clar, entre els catalans nord-occidentals – i els balears una identitat social amb els catalans, i de manera especial amb l'entorn de Barcelona, si més no en els registres formals; una identitat creada a partir de la voluntat de compartir i d'integrar-se en l'altre espai.

Per acabar, ens agradaria fer unes quantes reflexions que ens poden ajudar a copsar la complexitat de les llengües:

- a. ¿Quin paper degué jugar en l'arraconament d'*apegar* la similitud formal amb el castellà? De fet, buscar solucions divergents no és estrany en les llengües que reivindiquen un espai propi enfront d'una altra llengua dominant. Tampoc no ho és que la solució coincident amb la llengua dominant, en aquest cas el castellà, genere una percepció negativa.¹⁹
- b. ¿És una mostra de falta d'identitat social amb la resta dels territoris el fet que els catalans en l'escriptura hagen adoptat de manera exclusiva *enganxar*?
- c. ¿Quins elements haurien d'intervenir perquè valencians i balears no s'ignoren en les opcions lèxiques? Aquesta ignorància o incomunicació, com hem pogut advertir, no sols es constata en l'escriptura, sinó també en la identificació de les formes: no és gens estrany que els valencians desconeixen que els balears utilitzen *aferrar* i, a l'inrevés, que als balears els resulte rar l'ús d'*apegar* per part dels valencians.
- d. Finalment, ¿quin paper pot tenir l'aparició d'un nou centre codificador, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (cf. Ramos 2013; Pradilla 2015: § 1.4.3) i el seu corresponent *Diccionari normatiu valencià* (DNU), en el model lèxic

19. Aquesta percepció negativa cap a la solució coincident amb el castellà, també es fa palesa a l'hora d'utilitzar altres geosinònims com *parèixer/semblar* o *bellota/gla*, o amb variants formals distribuïdes geogràficament com *faena/feina* o *servici/servei* (cf. també Colon 1981), Geeraerts & Speelman (2010: 30), encara que des d'una perspectiva diferent, també fan al·lusió al concepte de *negative affect* com a activador de la diferències sinonímiques dialectals.

estàndard? En el cas analitzat, aquest diccionari considera *apegar* i *aferrar* entrades principals; en canvi, *enganxar* té un paper secundari respecte a *apegar*. Notem que es tracta d'un contrapés a la solució afavorida contemporàniament per les obres lexicogràfiques.

Agraïments

Aquest estudi ha estat elaborat dins del marc del projecte d'investigació "Continuació de la Gramàtica del Catalán Moderno (1601–1833)", referència FFI2015-69694-P, finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat del Govern d'Espanya.

Referències bibliogràfiques

- Aguiló, Marià. 1914–1934. *Diccionari Aguiló: materials lexicogràfics aplegats per Marià Aguiló i Fuster, revisats i publicats sota la cura de Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Amengual, Juan José. 1858. *Nuevo diccionario mallorquin-castellano-latín*. Tomo 1. Palma: Imprenta y Librería Juan Colomar.
- CICA = Torruella, Joan et al. (dir.). *Corpus Informatitzat del Català Antic*. [http://cica.cat]
- CIMTAC = Martines, Josep et al. (dir.). *Corpus Informatitzat Multilingüe de Textos Antics i Contemporanis*. Alacant: IVITRA / Universitat d'Alacant [Darrer accés: 15/04/2016]
- CIVAL = Acadèmia Valenciana de la Llengua. *Corpus Informatitzat del Valencià*. València: AVL. [http://cival.avl.gva.es/cival/buscador.jsp; darrer accés: 30/06/2016]
- Colon, Germà i Amadeu-J. Soberanas. 1986. *Panorama de la lexicografia catalana. De les glosses medievals a Pompeu Converse*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Colon, Germà. 1981. "Sinonímia i diatopisme." *Randa* 11: 45–61.
- Coromines, Joan. 1983–1991. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial.
- CTILC = Rafel, Joaquim (dir.). *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. [http://ctilc.iec.cat/].
- DCVB = Alcover, Antoni Maria i Francesc de Borja Moll. 1968. *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Moll. [http://dcvb.iecat.net/]
- DDLC = Institut d'Estudis Catalans. *Diccionari descriptiu de la llengua catalana*. Barcelona: IEC. [http://dcc.iec.cat/ddlc/index.asp.]
- DIEC = Institut d'Estudis Catalans. 1995 i 2007. *Diccionari de la llengua catalana*. 1a i 2a edició. Barcelona: IEC. [http://dlc.iec.cat/]
- DNV = Acadèmia Valenciana de la Llengua. 2014. *Diccionari normatiu valencià*. València: AVL. [http://www.avl.gva.es/lexicval/].
- Escriu, Josep. 1851. *Diccionario valenciano-castellano*. València: Librería de Pascual Aguilar.
- Esteve, Joaquim, Josep Belvitges i Antoni Juglà. 1803–1805. *Diccionario catalán-castellano-latino*. 2 vol. Barcelona: Imprenta de la Viuda e Hijos de D. Antonio Brusi.

- Fabra, Pompeu. 1932. *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: Llibreria Catalònia [Edició facsimil dins Jordi Mir i Joan Solà. 2007 (dirs.). *Pompeu Fabra. Obres completes*. Vol. 5. Barcelona / València / Palma: Proa / Edicions 62 / Tres i Quatre / Moll. 2a edició ampliada: 1954 a Impremta d'A. López Llausàs]
- Figuera, Pere Antoni. 1840. *Diccionari mallorquí-castellà*. Palma: Impremta y Llibreria de Esteva Trias.
- GDLC = Enciclopèdia Catalana. 1998. *Gran diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. [<http://www.diccionari.cat/>].
- Geeraerts, Dirk i Dirk Speelman. 2010. "Heterodox concept features and onomasiological heterogeneity in dialects". Dins *Advances in Cognitive Sociolinguistics*, ed. per Dirk Geeraerts, Gitte Kristiansen i Yves Peirsman. Berlín/Nova York: De Gruyter Mouton, 23–39. <https://doi.org/10.1515/9783110226461.21>
- Jané, Albert. 2015. *Diccionari de sinònims*. 3a edició actualitzada. En línia. [<http://sinonims.iec.cat/sobre.asp>]
- Kristiansen, Gitte. 2008. "Style-shifting and shifting styles: A socio-cognitive approach to lectal variation". Dins *Cognitive Sociolinguistics. Language Variation, Cultural Models, Social Systems*, ed. per Gitte Kristiansen i René Dirven, 45–88. Berlín / Nova York: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110199154.1.45>
- Labèrnia, Pere. 1839–1840. *Diccionari de la llengua catalana: ab correspondència castellana y llatina*. Barcelona: Estampa dels hereus de la V. de Pla.
- Lacavalleria, Joan. 1696. *Gazophylacium catalano-latinum*. Barcelona: Antoni Lacavalleria editor.
- Nadal, Josep Maria. 2015. "Language, normative and identity". Dins *Conditioned Identities – Wished for and Unwished for Identities*, ed. per Flocel Sabaté, 33–48. Berna: Peter Lang. [doi: <https://doi.org/10.3726/978-3-0351-0811-8>]
- Perea, Maria-Pilar. 2012. "Dynamic cartography with diachronic data: Dialectal stratigraphy". *Literary and Linguistic Computing* 27, 4: 1–10. [<http://llc.oxfordjournals.org/content/early/2012/12/16/llc.fqs060>].
- Perea, Maria-Pilar i Germà Colón: Estratigrafia Dialectal. Recurs en línia. [<http://www.ub.edu/lexdialgram/estratigrafia/html/pagina1.html>; darrer accés 30/06/2016]
- Pradilla, Miquel Àngel. 2015. *La catalanofonia. Una comunitat del segle XXI a la recerca de la normalitat lingüística*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Ramos, Joan-Rafael. 2013. "Norma y variación lingüística: coincidencias y divergencias entre el español y el catalán". *Normas. Revista de estudios lingüísticos hispánicos*. 3: 127–159. [https://www.uv.es/normas/2013/ARTICULOS/Ramos_2013.pdf]
- Ramos, Joan-Rafael. 2015. "The Polysemy of the verbs 'pegar', 'apegar' and 'empegar' in Catalan: A synchronic manifestation of semantic change". *Catalan Journal of Linguistics* 14: 137–157. [<http://revistes.uab.cat/catJL/article/view/v14-ramos>]
- Ramos, Joan-Rafael. 2016. "El cambio semántico del verbo *pegar* en catalán (siglos XIII–XXI)". *Zeitschrift für Romanische Philologie* 132(3): 669–692. <https://doi.org/10.1515/zrp-2016-0046>
- Societat de catalans [Miquel Anton Martí i Cortada, Lluís Bordas, Joan Cortada i Sala]. 1839. *Diccionari català-castellà-llatí-francès-italià*. Barcelona: Imprempta Joseph Torner.
- TERMCAT = Cercaterm. Fitxes Terminològiques. Recurs en línia actualitzat mensualment. [<http://www.termcat.cat/>]
- Torra, Pere. 1653. *Dictionarium sev thesavrvs catalanvs-latinvs verborvm, ac phrasivm*. Barcelona. [Edicions ampliades posteriors de 1700 i de 1775]

El *diccionari normatiu valencià* (DNV) de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua

Una contribució al benestar lingüístic dels valencians

Jordi Colomina

Acadèmia Valenciana de la Llengua – Universitat d'Alacant

In the paper we will do a little history of the Acadèmia Valenciana de la Llengua, a Valencian normative institution created in 2001 by a consensus of the main Valencian parties with the Valencian universities and with the particularistic institutions.

We will explain our experience as coordinator of the DNV: elaboration criteria, difficulties in achieving consensus; structure of the work; main contributions to the normative lexicography. We will deal with the reception of the DNV as a tool for social pacification among Valencians. Finally we will refer to the usefulness of the DNV in the creation of a viable language model in all the lands where Catalan-Valencian-Balearic is spoken.

1. Unes notes personals

Vullc manifestar de bon començament el meu agraïment als organitzadors, i especialment al professor Josep M. Nadal, per haver-me convidat al Xé Col·loqui Internacional “Problemes i Mètodes d’Història de la Llengua”, dedicat el 2016 a *La Complexitat de les Llengües*. Em vénen en estos moments a la memòria bons records de la Universitat de Girona, especialment dels professors Joan Mascaró, Albert Rossich, August Rafanell, Blanca Palmada i Francesc Feliu. Estic content de llegir esta ponència en una sessió presidida pel professor Antoni Ferrando, amb qui he compartit moments bons i no tan bons, i que ha patit tant estos darrers anys a cavall entre l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, que ell va contribuir a fundar, i l'Institut d'Estudis Catalans. Lamente que la meua actuació en l'AVL l'haja pogut fer patir, però sé que en el fons compartim una visió semblant del que calia fer, i que les discrepàncies que hem tingut es poden atribuir segurament als ritmes i a les maneres.

En el programa del col·loqui figura el meu currículum acadèmic, que podríem dir que representa el meu aspecte extern i públic. Però qui ha fet eixes contribucions acadèmiques és un ser humà amb sentiments i emocions, que si els manifesta potser poden ajudar a entendre la present exposició.

Raimon, fa més de cinquanta anys, amb aquell *Al vent* memorable, em va fer vore que la meua llengua, només usada llavors en la família i amb els amics, era una llengua igual de digna que les altres. Als dèsset anys, des del meu poble, Alcoi, em vaig matricular al Cursos de llengua valenciana per correspondència de Lo Rat Penat, que havia fundat Carles Salvador, i on havien participat Josep Giner, Enric Valor i Francesc Ferrer Pastor. En el *Qüestionari de la revàlida* del darrer curs vaig llegir que la meua llengua es podia anomenar “catalana-valenciana-balear”. Als díhuit anys ja m’havia enamorat perdudament d’esta llengua i havia decidit dedicar-li la meua vida.

Al setembre d’enguany farà quaranta-cinc anys vaig arribar a la Universitat de Barcelona a estudiar filologia catalana (a València, on vaig fer els primers cursos de “filosofia i lletres”, no hi havia filologia valenciana). D’aquella arribada, conserve tres records ben vius. En primer lloc, em ve a la memòria el jove professor Joan Alegret, que feia de tutor dels nous estudiants, comunicant-me amb empatia que al llarg de la carrera podria usar amb total llibertat les meues variants valencianes. I després dos records d’or, que em porten a la mateixa petita aula situada al capdamunt de tot dels locals del departament: les trenes daurades d’una al·lota hawaiana de qui em vaig enamorar perdudament i les lletres daurades impreses al llom dels deu volums de l’obra que sense dubtes més he consultat en la meua vida: el *Diccionari català-valencià-balear*, de mossén Joan Alcover i Francesc de Borja Moll. Vore el nom que jo donava i done al meu idioma al costat dels de *català* i de *balear* em va produir un sentiment de benestar tan extraordinari que encara a l’hora d’ara m’emociona.

2. Cap a la resolució del conflicte lingüístic valencià

El mes de maig de 2016 els plens de l’Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL) i de la Real Acadèmia de Cultura Valenciana (RACV) acordaren autoritzar el seu president i el seu degà respectius per a firmar la declaració següent:

[...] el Decà de la Real Acadèmia de Cultura Valenciana i el President de l’Acadèmia Valenciana de la Llengua,

- conscients de la necessitat imperiosa d’anar superant conflictes que han esgarrat la societat valenciana i que en res han beneficiat l’ús social del valencià,

- convençuts de la conveniència d'eliminar totes les connotacions negatives que puguen associar-se a este idioma (element de confrontació, consideració com a un parlar subsidiari, reticències a l'hora d'acceptar la denominació històrica de "llengua valenciana", etc.),
- i guiats per l'objectiu de fer d'esta llengua un instrument de cohesió social del poble valencià, tot promovent-ne l'ús i *mirant de conciliar les aportacions historicofilològiques i els sentiments identitaris privatus dels valencians*,

DECLAREN

la seua voluntat de propiciar, a través de grups de treball conjunts, les iniciatives i els mecanismes que possibiliten la cooperació efectiva entre les dos acadèmies en els aspectes que acorden, des del *respecte a l'ordenament jurídic valencià i als àmbits competencials* propis de cadascuna d'elles.

(declaració aprovada el 30 de maig de 2016)

El text anterior és important tant pel que suposa com a inici de relacions entre l'AVL i la principal institució defensora del secessionisme lingüístic valencià – amb una acceptació implícita d'esta a l'autoritat normativa de l'AVL – com pel seu reconeixement explícit de les connexions emocionals que els parlants estableixen amb les seua llengua materna i del valor dels sentiments en la construcció de les identitats (Nadal 2019).

3. Qüestió de noms

Per a mi – i per a l'AVL – l'idioma valencià no forma *part d'un altre idioma*, sinó que és una de les varietats d'un idioma que rep noms diferents en els diversos territoris on es parla. En València li diem – popularment, històricament i estatutàriament – *valencià, llengua valenciana*, en els altres territoris l'anomenen *català, llengua catalana* o *modalitats insulars de la llengua catalana*.

En la Taula 1 mostrem les definicions de *valencià* en els diccionaris de Pompeu Fabra (1932), de l'Institut d'Estudis Catalans (1995 i 2007), de la Real Acadèmia Espanyola (2014) i l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (2014) – DFabra, DIEC1, DIEC2, DRAE i DNV, respectivament.

De les definicions anteriors, cal destacar, en primer lloc, el caràcter *singular* i *sorprenent* per a molts lectors actuals de la de Pompeu Fabra, una definició per exclusió. És bo recordar que la DRAE definia *valenciano* en la seva edició de 1925 com a "dialecto de los valencianos", i que, per a Fabra, *parlar* era 'llenguatge, sia llengua, o dialecte o patués, etc.', que exemplifica amb *Els parlars de França* i amb *El parlar català*, i que donava *parla* com a sinònim de *llenguatge*. L'IEC concedeix al *valencià*, en primer lloc, la categoria de *dialecte*, és a dir, 'varietat geogràfica, històrica o social d'una llengua, associada a la procedència dels parlants', i, en

Taula 1. Definicions de *valencià/valenciano* en diversos diccionaris de referència

DFabra	DIEC1	DIEC2	DRAE	DNV
Valencià	Valencià	Valencià	Valenciano	Valencià
<i>m. Parlar</i> dels valencians que no són de parla castellana. <i>adj.</i> Pertanyent a aquest <i>parlar.</i>	<i>m. Dialecte</i> occidental del català parlat al País Valencià. <i>adj. Relatiu</i> o pertanyent a aquest <i>dialecte.</i> <i>m.</i> Al País Valencià, <i>llengua</i> catalana.	2 1 <i>Dialecte</i> occidental del català parlat al País Valencià. 2 2 Relatiu o pertanyent al valencià. 2 6 Al País Valencià, <i>llengua</i> catalana.	6. <i>m. Variedad</i> del catalán, que se habla en gran parte del antiguo reino de Valencia y se siente allí comúnmente como <i>lengua</i> propia.	2. <i>Llengua</i> romànica parlada a la Comunitat Valenciana, així com a Catalunya, les Illes Balears, el departament francès dels Pirineus Orientals, el Principat d'Andorra, la franja oriental d'Aragó i la ciutat sarda de l'Alguer, llocs on rep el nom de <i>català</i> . 3. <i>Varietat</i> d'esta llengua parla- da a la Comunitat Valenciana. <i>Valencià septentrional, valencià</i> <i>central, valencià meridional.</i>

segon lloc, la de *llengua*, però amb limitació geogràfica, només “al País Valencià”: fóra, doncs, *dialecte* en general, però *llengua* en el seu territori. El DRAE dóna al *valenciano* categoria de “variedad” però no definix l’accepció lingüística d’este terme, com ho fa l’AVL: “LING. Conjunt de formes particulars que adopta una llengua en un espai geogràfic, en una època o entre un grup social determinat.” La novetat de l’AVL és definir *valencià* com a ‘llengua romànica’ i com a ‘varietat d’esta llengua’: fa seues, per tant, l’accepció 2 6 del de l’IEC, llevant-li la restricció geogràfica, i la 6 de la RAE. La virtut de la definició de l’AVL és que permet satisfer tant els *unionistes* – que veuen reconeguda la unitat de la llengua – com els *secessionistes* – que veuen reconegut el caràcter de llengua del valencià.

En la Taula 2 mostrem les definicions de *català* en els mateixos diccionaris de la Taula 1.

La definició de *català* de DFabra resol l’ambigüitat de la de *valencià*. El DIEC1 presenta dos novetats *singulars*. D’una banda, concedix la categoria de *català* als “Naturals dels Països Catalans.” i a allò “Relatiu o pertanyent a aquests països o als seus habitants.”, i, de l’altra, evita nomenar els territoris altres que el Principat. Fa l’efecte que hi ha un cert essencialisme: parlar una llengua donaria dret a l’ús del gentilici homònim, els parlants del *català* serien immediatament *catalans* – ni tots els parlants de l’anglès són anglesos, ni tots els que parlen castellà són castellans. El DIEC2 manté la concessió de la categoria de *català* als qui el parlen, però en la definició de la llengua catalana restablix la relació dels territoris, com feia Fabra. L’AVL, de manera simètrica al que fa amb *valencià*, dóna dos definicions de *català*, com a llengua i com a varietat geogràfica d’eixa llengua.

Taula 2. Definicions de *català/catalan* en diversos diccionaris de referència

DFabra	DIECI	DIEC2	DRAE	DNV
Català	Català	Català	Catalán	Català
La llengua catalana, parlada a Catalunya (amb excepció de la Vall d'Aran), gran part de l'antic regne de València, Illes Balears, departament francès dels Pirineus Orientals i ciutat d'Alguer (a Sardenya).	Llengua romànica parlada als Països Catalans, a la ciutat de l'Alguer (Sardenya) i a la comarca del Carxe (Múrcia).	3 <i>I</i> Llengua romànica parlada a Catalunya, a la major part del País Valencià, a les Illes Balears, a la Franja de Ponent, a la Catalunya del Nord, a Andorra, a la ciutat sarda de l'Alguer i a la comarca murciana del Carxe.	4. <i>m.</i> Lengua romance que se habla en Cataluña y en otros dominios de la antigua corona de Aragón.	2. Llengua romànica parlada a Catalunya, així com a les Illes Balears, el departament francès dels Pirineus Orientals, el Principat d'Andorra, la franja oriental d'Aragó, la ciutat sarda de l'Alguer i la Comunitat Valenciana, on rep el nom de <i>valencià</i> . 3. <u>Varietat</u> d'esta llengua parlada a Catalunya. <i>Català occidental, català oriental.</i>

4. Un diccionari del segle XXI

Començat a elaborar l'any 2001, el DNV és el nostre primer diccionari *natiu digital*, i s'ha pogut beneficiar, per tant, dels nous recursos telemàtics. Així, gràcies a la consulta de la freqüència d'ús en internet, per a denominar el “Conjunt de danses i torres humanes que obrin la processó de la festivitat de la Mare de Déu de la Salut, patrona d'Algemesí.”, el DNV adopta la forma *muixeranga*, que presenta 123.000 aparicions en Google. Altres diccionaris, no nadius digitals, opten per variants molts menys usades, com ara el diccionari de la RACV (2010), que prioritza *moixaranga*, amb només 3.650 aparicions en Google, o el de l'IEC, que proposa *moixiganga*, amb només 413 resultats. En l'opció per la forma *muixeranga*, l'AVL ha tingut també en compte que és la que han usat grans escriptors com ara Emili Beüt, Fuster, Estellés o Joan F. Mira, i que és la que arpleguen el *Gran diccionari de la llengua catalana* de l'Enciclopèdia Catalana (1998), com a variant única, i el de la RACV, com a secundària.

El DNV és un diccionari *laic*, que prioritza les accepcions no confessionals. Així, definix *fiesta* com a “Conjunt d'actes amb què es commemora un fet important del passat o se subratlla la transcendència d'un fet actual.” i dona com a exemples la “La festa del 9 d'Octubre.” i les “Festes de Moros i Cristians”, mentres que altres diccionaris, com el de l'IEC, la definixen com al “Dia que l'Església

destina a celebrar Déu, la Verge Maria i alguns sants.” Igualment, el DNV és un diccionari *no existe*, que definix al mateix nivell casos com ara *home / dona del temps* i *home / dona de palla*.

Com a diccionari elaborat en el segle XXI, ha incorporat els principals avanços de la lexicografia moderna. S’interessa per l’*oralitat*, tan necessària en l’era de les comunicacions audiovisuals, i proporciona la pronunciació de totes les paraules arrellegades – més de 93.000. És ric en tèmens propis dels *llenguatges d’especialitat*: més de 60.000 entrades i accepcions porten marques temàtiques, des de les més de 6.000 pròpies de botànica, les més de 3.000 de química, patologia i zoologia, les més de 2.000 d’agricultura, biologia, dret, història i medicina, fins a les més de 500 d’informàtica o les més de 200 de sexologia. És el primer diccionari que arreplega tots els *gentilicis* dels pobles a on es parla la nostra llengua i els més importants de la resta del món – més de 2.000 –, entre els quals en trobem de recents i usats ben a sovint, com ara *saforenc*, “Natural o habitant de la comarca de la Safor (Comunitat Valenciana).” – 14.000 aparicions en Google – o *ebrenc*, “De les terres de l’Ebre [...]” – 160.000 aparicions.

Substituïbilitat: les definicions sempre han de poder substituir els tèmens definits, raó per la qual s’han eliminat els antiquats “relatiu o pertanyent”, “dit de” o “s’aplica a”. Així, l’adjectiu *valencià* es definix com a “De la ciutat de València, de la Comunitat Valenciana o del valencià, o que hi té relació.” *Explicitud*: totes les accepcions presenten sempre definició explícita, sense limitar-se a marcar-les com a *figurades* – com fa el diccionari de l’Enciclopèdia Catalana – o *per extensió* – el de l’IEC –, com es pot comprovar en el segon significat de *garbellar*, en el DNV definit explícitament com a “Seleccionar rigorosament.” Les diverses accepcions s’ordenen per la *frequència d’ús* i no s’incorporen les basades en motius etimològics, com ara en *vandalisme*, que només es definix com a “Destrucció de béns públics o privats [...]”, enfront d’altres diccionaris, com el de l’IEC, que dona com a primer significat d’esta paraula “Devastació pròpia dels antics vàndals.”

Coincidint amb l’interés de la lexicografia moderna per la *fraseologia*, el DNV arreplega més de 4.000 locucions, de les quals 1.200 són verbals, 800 adverbials, 350 adjectives i 300 oracionals. Vejam-ne sis, com a tast, per a fer boca – les sis absents del diccionari de l’IEC: *sopar de pa i porta*, usada per Joan Francesc Mira, Ferran Torrent i Víctor Labrado; *com el puny* o *com a punys*, usada per Teodor Llorente, Josep Lozano, Toni Cucarella; *clar i ras* usada per Lluís Galiana, Xavier Casp, Estellés; *fer eixir els cabells verds*, emprada per Josep Pasqual Tirado, Rodolf Sirera, Manel Joan i Arinyó; *la paraula és l’home*, per Xavier Casp, Josep Lozano, Toni Cucarella; i *torna-li!*, per Enric Valor, Eduard Mira, Joan Olivares.

5. El marc legal i els criteris d'elaboració del DNV

L'Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana del 2006 estableix que “la llengua pròpia de la Comunitat Valenciana és el valencià” (art. sext, 1), així com que “l'idioma valencià és l'oficial a la Comunitat Valenciana, igual que ho és el castellà, que és l'idioma oficial de l'Estat” (art. sext, 2). El mateix Estatut prescriu que “l'Acadèmia Valenciana de la Llengua és la institució normativa de l'idioma valencià” (art. sext, 8).

Els criteris que han inspirat la redacció del DNV són, amb caràcter general, els que assenyalava l'article 4 de la Llei 7/1998 de Creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua:

L'Acadèmia Valenciana de la Llengua és la institució que té per funció determinar i elaborar, en el seu cas, la normativa lingüística de l'idioma valencià. Així com vetlar pel valencià partint de la tradició lexicogràfica, literària, i la realitat lingüística genuïna valenciana, així com la normativització consolidada, a partir de les denominades Normes de Castelló.

I que, en termes més concrets, s'especifiquen en el *Dictamen sobre els principis i criteris per a la defensa de la denominació i l'entitat del valencià*, aprovat unànimement en la reunió plenària del 9 de febrer del 2005. Estos, fonamentalment, són:

- a. La llengua pròpia i històrica dels valencians és també la que compartixen les comunitats autònomes de Catalunya i de les Illes Balears i el Principat d'Andorra, així com altres territoris de l'antiga Corona d'Aragó.
- b. El valencià té la mateixa jerarquia i dignitat que qualsevol altra modalitat territorial de la llengua compartida, i presenta unes característiques pròpies que l'AVL preservarà i potenciarà d'acord amb la tradició lexicogràfica i literària pròpia, la realitat lingüística valenciana i la normativització consolidada a partir de les Normes de Castelló.

En conseqüència, en la redacció del DNV s'ha intentat harmonitzar dos principis bàsics:

- a. la *recuperació* i la prioritjació de les variants valencianes genuïnes, vives, ben documentades en els clàssics i avalades per l'etimologia i per la tradició literària i lexicogràfica; i
- b. la *convergència* amb les solucions adoptades en els altres territoris on es parla el nostre idioma, a fi de garantir la seua cohesió.

El DNV és, per tant, un diccionari general d'esta llengua compartida que, pel fet d'estar elaborat des de València, *dóna preferència* a les paraules, a les accepcions i als fraseologismes propis del valencià, i *els incorpora* per primera vegada quan eren

absents en els diccionaris anteriors, però que també *inclou tot el corpus lexicogràfic* normatiu propi de les altres terres on també es parla la nostra llengua.

Eixa manera de procedir és semblant a la que va seguir Pompeu Fabra al 1932 i la que ha adoptat l'Institut d'Estudis Catalans en el seu diccionari del 1995 (i en la segona edició del 2007), *obres generals* de l'idioma però que *donen preferència* a les seues formes catalanes.

Així, el DNV dóna com a entrades principals, i les defineix, paraules del valencià general com ara *granera*, *agranar*, *xiquet*, *espill* o *juí* i considera secundàries les variants *escombra*, *escombrar*, *nen*, *mirall* i *judici*, que remeten a les anteriors. En canvi, el diccionari de l'IEC considera entrades principals i defineix estes darreres paraules i considera secundàries les variants valencianes.

6. Uns quants exemples de recuperacions i de prioritzacions

Com a mostra de la manera de procedir en l'elaboració del DNV, donarem una trentena de casos – entre els centenars possibles – d'incorporacions, com a formes principals, de paraules, variants i significats absents en el diccionari de l'IEC, o de prioritzacions diferents a les adoptades per esta institució. Entre parèntesis, donem alguns dels autors que les han avalades usant-les en la seua obra.

El DNV incorpora com a formes principals paraules com ara *cotó-en-pèl*, “Cotó desengreixat, blanquejat [...] usat en medicina, cosmètica o higiene.”, documentat en el CIVAL en textos de Carmelina Sánchez-Cutillas, Isa Tròlec, Isabel-Clara Simó; *comboi*, “Activitat festiva, diversió col·lectiva.”, “Entusiasme, il·lusió.”, usat per Martí Domínguez, Josep Lozano, Josep Piera; l'adjectiu valencià septentrional *llarg-estés*, “Estés i allargat en terra.”, documentat en Vicent Tomàs i Martí, Joan Andrés Sorribes, Josep Palomero; *bambar*, “Rodar, vagar, passejar ociosament, sense fer res.”, documentat en *El Mole*, Josep Piera, Ferran Torrent; *rebolicar(-se)* (i *rebolicat* i *rebolica*), “Desordenar [...]”, “Girar-se l'oratge [...]”, “Alterar-se [...]”, usat per Miquel Adlert, Josep Iborra, Josep Mascarell; i *repret*, “Acció de revisar i apretar els perns de les campanes abans de voltejar-les, feta pels campaners de la catedral de València el dia de sant Llorenç.”, documentat en Josep Miquel Bausset, DRACV.

En alguns casos, el DNV incorpora, generalment com a prioritàries, accepcions com ara *basca* (i *bascós*), “Calor sufocant [...]”, documentat en textos d'Eduard Escalante, Constantí Llombart, Isa Tròlec; *atrotinat*, “Que actua sense reflexió [...]”, en Vincent Andrés i Estellés, Xavier Casp, Enric Lluch; *aterrar*, “Omplir o cobrir amb terra [...]”, en Joan Fuster, Pere Maria Orts, DRACV; *raonar*, “Parlar, dialogar, conversar.”, usat per Sor Isabel de Villena, Vicent Andrés i Estellés, Josep

Piera; i *assentar-se*, “Posar sobre un suport [...]”, usat per Anselm Turmeda, Sant Vicent Ferrer, Joan Maragall.

En nombrosos casos, per fidelitat a la llengua medieval i a l'ús hodiern valencià, el DNV prioritza – és a dir, recomana – variants com ara *orde*, *estrela*, *hui*, *huit* (i *dihuit* i *huitanta*), *juí* i *servici*. En algunes ocasions, incorpora com a formes principals variants com ara *bàlsem*, emprat per Antoni Canals, Jaume Roig, Sor Isabel de Villena), *febra*, utilitzat per Jaume I, Ausias March, Joan Maragall, *clevill*, usat per Carles Ros, Carles Salvador, Bernat Capó, *bambolla*, trobat en Ramon Llull, Francesc Alegre, Jaume Roig, *argilaga*, en Antoni Genebreda, Jaume Roig, Carles Salvador, *bollir*, emprat per sant Vicent Ferrer, Joan Roís de Corella, Joanot Martorell, *arrunsar*, documentat en Jaume Roig, Sor Isabel de Villena, *Somni de Joan Joan*, *celest*, emprat per Ausias March, Teodor Llorente, Vicent Andrés i Estellés i *papagall*, trobat en documents del segle XIII i en Frederic Soler, Joaquim Martí i Gadea.

El DNV incorpora com a formes úniques els femenins *coenta*, utilitzat per Constantí Llombart, Carles Salvador, Ferran Torrent, *lluenta*, documentat en Lluís Galiana, Vicent Andrés i Estellés, Carme Miquel, i *pudenta*, trobat documents dels segle XIII, en sant Pere Pasqual i en Joan Francesc Mira; i, com a formes principals, *ois* o *oix*, “Nàusees.”, “Repugnància [...]”, usat per Joan Fuster, Xavier Casp, Vicent Andrés i Estellés, *anou*, emprat per Pere Antoni Beuter, Joan Porcar, Vicent Andrés i Estellés, *albarzer*, documentat en Enric Valor, Xavier Casp, Vicent Andrés Estellés, *secar*, utilitzat per sant Vicent Ferrer, Jaume Roig, Joan Roís de Corella, i *hòmens* i *jòvens*, generals en els clàssics i en el valencià actual.

7. Fonts lexicogràfiques i literàries d'un centenar d'innovacions del DNV

Per a elaborar el DNV, hem partit de la tradició lexicogràfica valenciana i de la llengua dels escriptors valencians clàssics i actuals. Obrant així, hem seguit el criteri de Pompeu Fabra quan afirmava que si un “mot ha de figurar un dia en el diccionari general de la llengua literària, ha d'ésser perquè un escriptor d'aquella contrada l'elevis, ell que el coneix bé, a la categoria de mot literari” (Fabra 1932: VI–VII). Vet ací un centenar d'innovacions del DNV en relació al DIEC2 avalades per l'obra dels millors escriptors i lexicògrafs valencians.

Taula 3. Innovacions del DNV avalades per escriptors i lexicògrafs

---

Carles Salvador (Colomina 2016)	<i>alcançar, alguatzil, anou, apretar, argilaga, arrastrar, bàlsem, capritxo, coenta/lluenta, coneiximent, deport, divorç, estómeç, màsquera, nàufreg, oliveral, tarongerall</i>
Giner / Ferrer Pastor 1956	<i>arxipèlag, coneixement, divorç</i>
Ferrer Pastor 1985	<i>apretar, panader, peluqueria</i>
Enric Valor (Colomina 2010a)	<i>anou, bàlsem, bacallar, estómeç, falsetat, màsquera, sequetat</i>
Joan Fuster	<i>capritxo, juïns, nano, passodoble, xiste</i>
escriptors, valencians, septentrionals (Colomina 2007)	<i>a la gana, araboga, botilles -ejar, canturel-la, ceguera -ós, deslligo -at, esplatxar, llarg-estés, manegueta, rebaldir, ruga, sòria -er-ejar, de la soca, tapanta, temoric -uc</i>
Vicent Andrés Estellés (Colomina 2013a)	<i>albarzer, almidó, almorranes, barco, donar faltes i bones, fer fil trencat, jolivert, muixeranga</i>
Joan Francesc Mira	<i>almorzar, clar i ras, desficaciat, llonja, roïns</i>
Josep Piera (Colomina 2012)	<i>Amostrar, bambolla, bollir, bonico, celest, clevill, comboi 'festa diversió', cregau, despertà, febra, fideuà, per a que, putxero, tingam, trage</i>
Ferran Torrent (Colomina 2011)	<i>bambar, carinyo, escampar el poll, febra, lo que, mascletà, oli en un cresol, pugam, sopar de pa i porta, tipo</i>

8. Documentació antiga i moderna de cinc innovacions lèxiques del DNV

Com a mostra de la manera de procedir del DNV, done tot seguit la documentació literària que ha servit en cinc casos per a acceptar noves variants.

8.1 De la forma *anou* posseïm documentació com la següent:

- 1538: experimentaren la virtut de les magranes, rahims, pomes, peres, avellanes, castanyes, *anous* y moltes altres fruytes (Pere A. Beuter, *Primera part de la història de València*)
- 1625: gales fregides ab oli y després seques, y corfes de *anous* verdes, picades y cuytes (Joan Porcar, *Dietari*)
- 1769: i si no que s'haguera estat allí, que ya lo hi hagueren dit de misses, perquè – la veritat qu'és diga – no era més el ruido que les *anous* (Lluís Galiana, *Rondalla de rondalles*)
- 1902: en mitj de la borrasca, ¿qué és eixa nau? No res; corfa d'*anou*, hon caben dos tripulants o tres (Teodor Llorente, *Nou llibret de versos*)

- 1930: la fusta d'aquells mobles era d'una noguera diguem-ne autèntica amb olor d'*anoues* i tot (Carles Salvador, *Barbaflorida professor*)
- 1950: Margarida [...] de l'escudeller de l'armari de la cuina, s'ocupà a traure'ls *anoues*, ametles, pa [...] i uns gots de llet calenta (Enric Valor, *Rondalles valencianes I*)
- 1951: menjà una bona penca de tassall amb pa i un grapat d'*anoues* (Enric Valor, *Rondalles valencianes II*)
- 1980: Albert li encarregà que els amanís olives del cuquello, gallons d'ametla, unes quantes *anoues* pelades, aiguardent anisat i els plats i copes necessaris (Enric Valor, *Sense la terra promesa*)
- 1984: vi negre de la terra, pa ullat i ametles i *anoues* torrades / li llampeguen uns ulls grossos com a *anoues* / cerca per l'habitació unes *anoues* de ballesta, d'ivor esgroguit i dur (Enric Valor, *Rondalles valencianes 1-7*)
- 1998: Sobre tot quan arribàvem a les postres i treien els dolços, els *anoues*, les castanyes i els panfigols (Rafa Gomar, *En blanc i negre*)
- 2003: ¡I no sap ell ben be quin dolor he patit! Encara tinc clavat en l'*anou* el passador del coll de la camisa" (Xavier Casp, *Memòries d'un important sense importància*)
- 2010: ets ara el que ja no ets: Un pensament retardat. Sabor d'*anou*, el cervell: L'hivern del temps (Joan Navarro, *A deslloc*)
- 2013: s'alçava i obria un dels armariets per traure'n menjar per a tots: pa tallat a llesques, formatge, i *anoues* i ametles (Vicent Pascual, *Els dorments*)

Davant d'esta documentació i de l'ús generalitzat del valencià actual, el DNV ha admés com a forma principal *anou* definit com a "f. BOT./AGR. Fruit de l'anouer, en forma de drupa ovoide i dividida en dos mitats dures, rugoses i simètriques, que conté una llavor comestible coberta d'una fina pelloifa de color terrós i dividida en dos mitats o gallons, lobulats irregularment." I com a forma secundària admet *nou*, definit com a "f. Anou". El DIEC2 actua d'una manera semblant quan admet *gla* i *gram* com a formes principals i *aglà* i *agram* com a formes secundàries.

8.2 *Bacallar* és la forma primitiva en la nostra llengua, ben documentada des del segle XVI, fruit d'un encreuament entre *baquillau*, metàtesi del gascó *cabilhau* 'cabella' i l'antic *bacallar* 'home vil' (DCor). Vet-ne ací una mica de documentació:

- 1569: aselli quinta species vel molua: en Castilla abadejo, en Valencia *bacallar* (Lorenzo Palmireno, *Segundo abecedario del Vocabulario del humanista, que trata de peces, conchas y veneras, que en Valencia llaman pechinas*)
- 1575: *bacallar* o abadejo: molua, ae (Onofre Pou, *Thesaurus puerilis*)
- 1764: *bacallar*: Véase abadejo (Carles Ros, *Diccionario valenciano-castellano*)

- 1906: una espècie de mulladors, fets de *bacallar*, pebreres o bajoques, com diuen per allí als pimentons (Joaquim Martí i Gadea, *Tipos i modismes*)
- 1950: no tenim ni *bacallar* ni bonítol, i ja saps que ens agraden molt (Enric Valor, *Rondalles valencianes 1*)
- 1970: als deu anys deia ja molt clar ‘pablanc’, ‘*bacallar*’, ‘no vull fer res’ / els seus avorrits berenars de pa i *bacallar* davall d’un garrofer” (Enric Valor, *Meravelles i picardies. Rondalles valencianes*)
- 1978: i trossets de *bacallar* salat com si foren fils d’or caraven el plat ja ple de roig (Isa Tròlec, *Mari Catúfols*)

La variant *bacallà*, documentada en un document de 1640 al DAICM, setanta anys després que *bacallar*, és evidentment resultat de l’emmudiment de la *r* final, com demostra el plural *bacallàs* del mateix document: “trenta y sis pessas de *bacallàs* de alba, que i ha vuytanta y sis *bacallàs*, que a rahó de dotse sous *bacallà* valen 43 ducats 12 reals”. Posteriorment, per analogia amb les paraules agudes acabades en *-à* (*germà/germans*) es creà el plural *bacallans*, com també de *pila(r)* es formà el vulgar *pilans*. Davant la documentació presentada i l’ús general en valencià, el DNV admet *bacallar* com a forma principal i *bacallà* com a forma secundària.

8.3 De la forma clàssica *bàlsem* posseïm documentació com la següent:

- s. XIV: ítem legim alguns sants florir axí com a liri e gitar de sí odor de bàlsem / on respira odor suau de cinamomo e de *bàlsem* (Antoni Canals, *Scala de Contemplació*)
- 1460: *bàlsem* fi de l’Enguadí (Jaume Roig, *Spill*)
- 1497: la sua carn e sanch mesclada inseparablement ab lo divinal *bàlsem* (Sor Isabel de Villena, *Vita Christi*)
- 1515: hi-ls plors seran la mirra, fent-li’n present, qu-ell ho pendrà per *bàlsem* (*Obres en loors de la Sacratíssima Creu*)
- 1640: les ampolletes del *bàlsam* (Pere Jacint Morlà, *Poesies i col·loquis*)
- 1885: no poregoses vos amagueu; vingau rialleres; porteu la bota que ab *bàlsem* omplin Quart o Turís (Teodor Llorente, *Llibret de versos*)
- 1920: en nostra Llei és *bàlsem* per totes les ferides” (Joaquim Garcia Girona, *Seidia*)
- 1931: ¡vine, vine al meu prop i *bàlsem* sigues dolcíssim de la ferida meua! (Josep Pascual Tirado, *Tomba-tossals*)
- 1960: la veu de Roseta amerava la seua ànima d’un *bàlsem* novell i tebi; les tristors i els neguits vells s’arraconaven (Enric Valor, *L’ambició d’Aleix*)
- 1980: Maria-Júlia, com cada any, després d’un bons assaigs que li serviren molt de *bàlsem* i esbargiment, tornà a cantar en el chor a les Flors de Maig (Enric Valor, *Sense la terra promesa*)

- 1983: enmig d'aquella agradable tranquil·litat que actuava com un *bàlsem* sobre el sistema nerviós, quina llàstima!, s'amagaven perills poc coneguts (Enric Valor, *Temps de batuda*)
- 1991: ¡pobres persones, després dels atzars que han passat a Madrid, allò els serà un *bàlsem*! (Enric Valor, *Enllà de l'horitzó*)
- 1996: aquest encara va demanar a Giliberto que tornàs a llegir [...] les paraules de comiat que trobava tan bones com un *bàlsem* en desitjar-li salut i comunisme llibertari (Enric Valor, *Un fonamentalista del Vinalopó, i altres contarelles*)

Davant d'esta documentació i de l'ús del valencià actual, el DNV dona *bàlsem* com a forma principal i *bàlsam* com a forma secundària.

8.4 De la forma clàssica *estomech* i de les modernes *estòmec/estómech* posseïm documentació com la següent:

- s. XIII: com es feta la digestio en l'*estomech* (Ramon Llull, *Fèlix o llibre de les meravelles*)
- 1300: e no·s poden ben coure d'estiu en l'*estomech*" (*Arnau de Vilanova*, ap. DCor)
- 1413: si havets gran set, e metets aygua en la boqua e no entra en lo *stomech*, no sadolla (sant Vicent Ferrer, *Quaresma*)
- 1847: no cal carregar masa el *estòmec* / tan descarregat está el *estòmec*" (*El Tabalet*)
- 1929: als llavis quiets, s'ha adormit una ganyota que ha pujat de l'*estòmec*; les puntes dels peus s'han separat buscant la terra (Carles Salvador, *Elogi del xiprer*)
- 1965: me pegaria mal, caent com un verí en l'*estòmech*" (Manuel González Martí, *Contes del pla i de la muntanya. De la València del segle XIX*)
- 1976: Descansaren, refrescaren; Joan de Repic prengué una tasseta de camamirla perquè li feia una mica de molèstia l'*estómech*, i després preguntaren on era la festa (Enric Valor, *Obra, II*)
- 1983: Vaig sentir una ànsia lletja a l'*estómech* / Confesse que quan es van desplegar els milicians, m'agafà una certa ànsia en l'*estómech* i el cor se'm va accelerar" (Enric Valor, *Temps de Batuda*)
- 1991: Però a poc a poc, la fam estrenyia ja molts *estómechs* de la vall o almenys sofrien una defectuosa alimentació" (Enric Valor, *Enllà de l'horitzó*)

Davant d'esta documentació i de l'ús del valencià actual, el DNV admet com a forma secundària *estómech* i com a principal – seguint un criteri d'introducció gradual dels canvis – *estómac*, no tradicional en valencià però divulgada en els darrers anys per l'ensenyament.

8.5 De la forma *màsquera* posseïm documentació com la següent:

- 1520: que no sie algú [...] que-s gos desfressar ni portar *màsquera* o careta alguna de qualsevol manera (document publicat per J. Lladonosa, *L'Estudi General de Lleida del 1430 al 1524*)
- 1558: Aquest diumenge de Carnestoltes no-s permeté juglàs ni *màsqueres* per rahó de la temporada de peste (*Manual de novells ardots del Consell de Cent barceloní vulgarment apellat Dietari de l'antic del Consell de Cent barceloní, IV*)
- 1573: y los carers estaven enfaronats, y y agué moltes *màxqueres* de dia y de nit (*El dietari del cavaller valencià Miquel Jeroni Llopis*)
- 1585: Dimats, a 20 de febrer, 1618, a la vesprada feren los señors estudiants una *màixquera*, ab grandíssimes invencions y robes, y moltíssims, que anaven en fileres de sinch en sinch (Pere Joan Porcar, *Coses evengudes en la ciutat i Regne de València*)
- 1612: companyia de soldats ab banderes y *màsqueres*, que era cosa de gran admiració (*Libre de Antiquitats*)
- 1661: darrere els carros triünpfals y galeres anaven grandíssim número de *màixqueres*, tots a cavall (Joaquim Aierdi, *Dietari. Notícies de València i son regne de 1661 a 1664 i de 1667 a 1679*)
- 1750: també combide a Bocasa, que quant la *màixquera* fa, la partera o la comare, molta gent lo està escoltant (Carles Ros, *Romanç nou, curios y entretingut, hon es referixen els jochs [...]*).
- 1846: de tons vestits no se'n parle, que fan bastant alusió o a espantall de melonar, o a *màixquera* poc garbós (*Un pillo y els chichs educats en la casa de beneficència [...]*)
- 1900: premis que-s donen a les millors comparses, y també a les *màxqueres* soltes, d'alguns anys ensà, estimulen molt per a aquell resultat (Teodor Llorente, "Notes valencianes". *La Il·lustració Llevantina. Revista Artístich-Literària de Catalunya, València, Mallorca y Rosselló, 2*)
- 1926: este tio vestit de *màsquera* (Vicent Pla Mompó, *Cuentos per'a els meus chiquets*)
- 1972: ¡Al dimoni les *màixqueres*! ¡I els xiquets oftalmològics! (Martí Domínguez, *Els horts*)
- 1958: ella no vol que la coneguen. Per això porta *màsquera* (Enric Valor, *Rondalles valencianes III*)
- 1960: Un mateix sentiment els lligava; una mateixa decisió els havia llevat per fi llurs inútils *màsqueres* (Enric Valor, *L'ambició d'Aleix*)
- 1980: la seua *màsquera* professional era tanmateix cortesa, impasible, impenetrable / També notava que ell procurava celar el seu natural interès d'home encara jove, amb una *màsquera* d'indiferència que podria durar tota la vida (*Enric Valor, Sense la terra promesa*)

Davant d'esta documentació i de l'ús del valencià actual, el DNV admet *màsquera* com a forma principal – amb doble pronunciació [máskera] o [máj]kera – i *màs-cara* com a forma secundària.

9. Justificació de dos innovacions morfològiques del DNV

9.1 La preposició composta *com a* amb valor comparatiu en el DNV

En la redacció del DNV s'ha seguit el criteri adoptat en la *Gramàtica normativa valenciana* (GNV 2006) de l'AVL, on s'afirma en l'apartat 26.4.3.1 que: “La preposició *com a* té dos valors bàsics: el predicatiu i el comparatiu”, i s'afeg en l'apartat 26.4.3.2 que: “Com s'ha indicat, la preposició *com a* també s'usa amb valor comparatiu equivalent a ‘com si fóra’, ‘a la manera de’: *Els supervivents es partien el menjar com a bons germans. Obria uns ulls com a plats. Els pobres vells ploraven com a xiquets. Va caure un bac i es quedà com a mort. Corrien com a desesperats. Tenien tanta fam que menjaven com a llops. N'eren tants en l'autobús que anaven com a sardines. Llàgrimes als ulls, bocins com a punys.*”¹

Així, en el DNV trobem *com a* tant amb sentit predicatiu – “*prep.* en qualitat de, en concepte de. *Va parlar com a president de l'entitat. Li vaig donar cent euros com a paga i senyal.*” –, com amb valor comparatiu – “*prep.* De la mateixa manera que. *Cauen com a mosques. Corrien com a bales. Menjaven com a llops.*” I en el cos del diccionari trobem fraseologismes com ara: *com a botifarrons loc. adj.* Molt unflats; *anar com a cagalló per séquia loc. verb.* Obrar sense voluntat pròpia, portat per les circumstàncies o per la voluntat d'un altre; *celles com a màrgens f. pl.* Celles molt poblades; *vindre com a fesol a la cullera loc. verb.* Ser molt convenient, pertinent, oportú; *com a figues en cofi loc. adv.* Molt estrets, molt ajustats en un espai reduït; *com a bons germans loc. adv.* Fraternalment; *morir (o caure) com a mosques loc. verb.* Morir en gran quantitat, especialment en un combat. *Els enemics queien com a mosques; treballar com un negre (o com a negres) loc. verb.* Treballar molt, intensament; *amb unes orelles com a pàmpols loc. adv.* Escoltant amb molta

1. I continua la GNV: “Quan el sintagma comparatiu va precedit d'un determinant, com l'article definit o indefinit, la preposició *com a* es reduïx a *com* (v. § 24.3.3 i § 34.5.8): *Els supervivents es partien el menjar com uns bons germans. (El tort) obria un ull com un plat. El pobre vell plorava com un xiquet. Va caure un bac i es quedà com un mort. Corria com un desesperat. Tenia tanta fam que menjava com un llop. Hi havia tanta gent en l'autobús que anava com una sardina. Llàgrima a l'ull, bocí com el puny.*” Però no es produïx la reducció si la preposició *com a* té valor predicatiu, com es mostra en dos exemples de 26.4.3.1: “*La música, com a una de les belles arts, ha d'ocupar el lloc que mereix en el sistema universitari*”, i “*Donaven com a un fet segur l'aprovació del dictamen*”.

atenció; *orelles com a pàmpols f. pl.* Orelles molt grans; *com el puny* (o *com a punys*) *loc. adj.* Gros, de grans dimensions. *Pel juny, cada gota com el puny.* Llàgrimes als ulls, *bocins com a punys; engolir-se-les com a punys loc. verb.* Aguantar penes, insults o veritats; *com a sardines loc. adj.* Molt estrets i enforfoguits; *ulls com a plats m. pl.* Ulls molt oberts en senyal d'admiració, d'atenció o de sorpresa; *ulls com a taronges m. pl.* Ulls molt oberts en senyal d'admiració, d'atenció o de sorpresa.

El valor comparatiu és propi de la nostra llengua des dels orígens. Vejam tot seguit una dotzena d'exemples de comparacions animalístiques, del centenar que hem pogut arregar (Colomina 2010b) en l'obra del menoret gironí Francesc Eiximenis: “[qui té mala cobeejança] apparrà davant Déu e davant sos àngels *com a vil porch* exit del fanch pudent”, “axí deu hom fugir lo peccat *com a serp enverinada* o a lleó felló”, “mas tostemp veure que ha viscut axí *com a bèstia*”, “qui vergonya no ha, és axí *com a bèstia*”, “lo diable [...] ell, axí *com a leó*, cridant e cobeejant què puxa devorar, va engir lo nostre cor”, “lo luxuriós [...] tostemp està envolcat axí *com a porch*”, “pus que mengem e beuen axí *com a porchs*” (*Terç del Crestià*); “que [la fembra] arrapàs e saltàs a l'altre en la cara ab les ungles axí *com a gat*”, “los deu empatxar e contrastar axí *com a lops* qui vénen a matar les ovelles del ramat de Déu” (*Lo libre de les dones*); “lavors haurien de Jesuchrist fam axí *com a cans rabiosos*” (*Libre dels Àngels*); “tots anaven axí *com a ovelles* sens pastor”, “li caegué tot lo pèl e cabell del cors axí *com a rata pinada*, e tornà negre *com a corp*” (*Dotzé del Crestià*).

L'ús comparatiu de *com a*, tan habitual en els nostres escriptors clàssics, s'ha mantingut ferm en els nostres parlars occidentals i balears i vacil·lant – a causa de la inestabilitat de la vocal neutra –, amb freqüent pèrdua de la *a*, en els parlars orientals.²

Com a un exemple de fidelitat als usos de la preposició *com a* pot servir l'obra del mestre Carles Salvador, on trobem el valor comparatiu: (*a*) unes voltes depenent de noms: “somnia estrelles *com a* diamants”, “els pals, fins *com a* canyes” (1952), “manteletes fines *com a* randes” (1952; 1954); i (*b*) més a sovint depenent de verbs: “refilar *com a* rossinyols” (1925), “tots junts, tots units *com a* germans” (1932), “totes les coses eren *com a* noves” (1935), “uns veïns que abans s'hagueren tractat quasibé *com a* individus de la mateixa família”, “es quedaren *com a* petrificats”, “eren persones fetes i no devien *comportar-se com a* col·legials” (1938), “córrer *com a* esperitats”, “les flamerades [...] il·luminen *com a* rellampecs”, “i si entraren *com a* cavalls, surten *com a* diantres” (1952); “reben aquelles raons [...] *com a* pa beneït” (1952), “les estrelles encara llüien *com a* puntes d'espasi”, “uns petits monstres [...] cuegen *com a* cavalls” (1954).

2. La mateixa vacil·lació entre *com a* i *com* es dona en els parlars orientals en els cas del valor predicatiu.

Quan la preposició *com a* té valor predicatiu i va davant d'un sintagma precedit per l'article es manté amb els dos elements, sense reduir-se a *com*, com s'esdevé quan té valor comparatiu (cf. *com a desesperats* → *com uns desesperats*). Així trobem en l'obra de Carles Salvador *com a un* – en contra del criteri d'alguns gramàtics poc coneixedors de la història i dels nostres parlars que han postulat la reducció en estos casos a *com un* : “té *com a una* de les seues majors gràcies literàries els acusats valencianismes que coloren les seues proses” (1932), “el va presentar a les seus pròpies amistats *com a un* ‘amic íntim’” (1938), “una llista de tòpics <que> formen *com a uns* manaments” (1938), “la prodigalitat [...] s'enjudicia *com a una* desviació malaltussa”, “conduïx al suïcidi, de vegades acariciat durant anys i anys *com a un* bé, *com a la* lliberació suprema, la vertadera i única lliberació”, “¿no es troben dones passionals als convents o bé arrossegant pel món la virginitat física llur *com a un* càstig, en un dolorós fadrinatge que no voran mai terminar?” (1952).

La preposició *com a*, a més del valor predicatiu prototípic, equivalent a ‘en qualitat de’, presenta en l'obra de Carles Salvador diversos sentits molt pròxims, com ara: (a) el *sentit específicatiu*, equivalent a ‘el que es diu’: “*com a* xica honradeta [...] no <n>hi ha una atra” (1925); (b) el *sentit causal*, equivalent a ‘pel fet de ser’: “ell *com a* militar retirat ha de manejar el florete” (1922), “ma mare, *com a* dona del barri, és molt cridona” (1925), “vosté, sente's ací; vosté, *com a* muller, a la dreta del seu marit” (1925); i (c) el *sentit avaluador*, equivalent a ‘amb caràcter de’: “donava *com a* seguríssim que...” (1930), “s’ha abandonat l’esperança d’encontrar els tres que manquen, que es donen *com a* morts” (1951).

9.2 Els derivats en -iment en el DNV

En la nostra llengua, els substantius deverbals acabats en *-ment*, que indiquen l'acció o l'efecte del verb primitiu, adopten, entre el radical verbal i el sufix, una vocal temàtica: *-a-* si el verb és de la primera conjugació, i *-i-* si el verb és de la segona o la tercera conjugació. Així, *pensament* (< *pensar*), *venciment* (< *véncer*), *patiment* (< *patir*). Ni en els derivats de la primera conjugació (*-ament*) ni en els derivats de la tercera conjugació (*-iment*) trobem cap d'excepció ni irregularitat. No és el cas dels derivats de la segona conjugació. Cap d'usuari cult del nostre idioma vacil·la en la forma dels derivats dels verbs de la segona conjugació que es mostren tot seguit.

En canvi, molts valencians vacil·len entre la forma espontània en *-iment* – apresada de llavis dels pares – i la forma *normativa* en *-ement* – apresada en escola, en l'institut i en la universitat –, en el cas dels derivats dels verbs amb l'infinitiu acabat en *-xer*.

Taula 4. Derivats de verbs de la segona conjugació amb solucions generals en *-iment*

RADICAL ACABAT EN	INFINITIU ACABAT EN	INFINITIU	DERIVATS EN <i>-iment</i> PROVINENTS DE VERBS DE LA 2A CONJUGACIÓ
semivocal	<i>-wre</i>	<i>caure</i>	<i>caïment decaïment</i>
semivocal	<i>-ler -ldre</i>	<i>valer valdre</i>	<i>valiment desvaliment</i>
líquida	<i>-rrer</i>	<i>córrer</i>	<i>corriment acorriment socorriment</i>
	<i>-mer</i>	<i>esprémer</i>	<i>espremiment</i>
nasal	<i>-ndre</i>	<i>compondre</i>	<i>descomponiment</i>
	<i>-nyer</i>	<i>estrényer</i>	<i>estrenyiment restrenyiment constrenyiment</i>
dental	<i>-dre</i>	<i>entendre prendre</i>	<i>enteniment despreniment perdiment</i>
	<i>-tre</i>	<i>batre metre</i>	<i>batiment abatiment sotmetiment</i>
labiodental	<i>-vre</i>	<i>moure absoldre</i>	<i>moviment absolvement</i>
labial	<i>-bre</i>	<i>percebre concebre</i>	<i>apercebiment concebiment</i>
	<i>-pre</i>	<i>rompre</i>	<i>rompiment</i>
sibilant alveolar	<i>-cer</i>	<i>véncer tòrcer</i>	<i>venciment convenciment torciment</i>

Taula 5. Derivats de verbs de la segona conjugació amb solucions dobles en *-iment / -ement*

RADICAL ACABAT EN	INFINITIU ACABAT EN	INFINITIU	DERIVATS EN <i>-iment</i> PROVINENTS DE VERBS DE LA 2A CONJUGACIÓ	DERIVATS EN <i>-ement</i> PROVINENTS DE VERBS DE LA 2A CONJUGACIÓ
sibilant palatal	<i>-xer</i>	<i>conéixer</i>	<i>coneiximent desconeiximent reconeixement</i>	<i>coneixement desconeixement reconeixement</i>
		<i>créixer</i>	<i>creiximent acreixement</i>	<i>creixement acreixement</i>
		<i>meréixer</i>	<i>decreixement mereiximent desmereiximent</i>	<i>decreixement mereixement desmereixement naixement</i>
		<i>nàixer</i>	<i>naiximent renaixement</i>	<i>renaixement</i>

Fabra va donar notícia del fenomen en la seua gramàtica de 1912. En el § 180 (p. 248–249) d’esta obra llegim: “Al sufijo castellano *-miento* corresponde el sufijo catalán *-ment*. El catalán tiene una gran predilección por este sufijo”. Com a exemples de derivats de verbs de la segona conjugació esmenta: “abatir *abatir*, abatiment *abatimiento*; caure *caer*, caïment *caída*; decaure *decaer*, decaïment *descaecimiento*; escaure’s *caer en*, escaïment *vencimiento*; socórrer, *socorrer*, socorriment *socorro*; anàlogamente, naiximent *nacimiento* (de néixer *nacer*), creiximent *crecimiento* (de créixer *crecer*) etc. pero actualmente se dice y suele escribirse *naixement*, *creixement*, *coneixement*, etc.” És a dir, que les formes *esperables i regulars* en els derivats de verbs de la segona conjugació prenen la vocal temàtica *-i-*. Entre estes esmenta

les fins a l'aparició de la GNV (2006) i el DNV (2014) no recomanades per la normativa valenciana *naiximent*, *creiximent* i *coneiximent*, totes tres acabades en *-iment*, com fem espontàniament tots els valencians que hem rebut l'idioma per transmissió oral. Les variants en *-ement* (*naixement*, *creixement*, *coneixement*), *irregulars* i *inexplicades*, com que eren les que “es deien i solien escriure’s”, Fabra les va donar com a úniques en les seues obres normatives de 1917 i de 1932.

En els nostres escriptors clàssics apareixen tant els derivats en *-ximent* com els derivats en *-xement*, si bé en els autors del Segle d'Or predominen les variants en *-ximent*, com fa el valencià modern (Colomina 2013b).

Taula 6. Documentació dels derivats en *-ximent* / *-xement*

	-IMENT	-EMENT
<i>conéixer</i>	coneiximent (Llull, <i>Vides ross.</i> Avicenna, <i>Corbatxo</i> , <i>Arbre d'honor</i> , AMarch, <i>Cròniques d'Espanya</i> , <i>Spill de vida religiosa</i> , <i>Corts generals de Montsó</i> , Escrig 1851, Bulbena 1905) desconeiximent (Escrig 1851, Bulbena 1905) reconeiximent (Escrig 1851, DALcM) regoneiximent (<i>Cost. Tort.</i> , Escrig 1851, Bulbena 1905, Vogel 1911)	coneixement (Busa 1507, Font 1637, Esteve-Belvitges-Juglà 1803, Labèrnia 1839, Figuera 1840, Vogel 1911, Ruyra, Pd'ÀPenya, Pons i Massaveu, Fabra 1932) desconeixement (Busa 1507, Fabra 1932) reconeixement (Guimerà, Fabra 1932) regoneixement (<i>Cost. Tort.</i> , Pere el Cerimoniós, <i>Consells Gandia</i> , <i>Corbatxo</i> , Busa 1507, Porcar)
<i>créixer</i>	creiximent (<i>Cost. Tor.</i> , Llull, <i>Diàlegs</i> , <i>Furs</i> , Jaume I, Avicenna, Muntaner, <i>Consolat</i> , JAgramont, Eiximenis, <i>Epist. Ferran d'Ant.</i> , BMetge, SVFerrer, <i>Curial</i> , <i>Spill</i> , <i>Vita Christi</i> , Esteve-Belvitges-Juglà 1803 [com a <i>ant.</i>], Labèrnia 1839, Escrig 1851, Bulbena 1905, Vogel 1911) acreiximent (s. XI: Ramon Berenguer I, <i>Furs</i> , <i>Diàlegs</i> , SVFerrer, <i>Evang. Palau</i>) decreiximent (Llombart 1887) recreiximent (Llombart 1887)	creixement (Avicenna, Muntaner, <i>Epist. Ferran d'Ant.</i> , Busa 1507, Esteve-Belvitges-Juglà 1803, Labèrnia 1839, [<i>crexament ant.</i>], Fabra 1932) acreixement (s. XI: Ramon Berenguer II, Fabra 1932) decreixement (Fabra 1932) recreixement (Busa 1507, Fabra 1932)
<i>meréixer</i>	mereiximent (AMarch, Escrig 1851, Bulbena 1905, Vogel 1911, DALcM [cat. occ. i val.]) desmereiximent (Escrig 1851)	mereixement (Busa 1507, Boades, Torra 1653 [<i>mereixament</i>], Lacavalleria 1696, Esteve-Belvitges-Juglà 1803, Labèrnia 1839, Figuera 1840, Fabra 1932) desmereixement (Busa 1507, DALcM)

(continua)

Taula 6. (continua)

	-IMENT	-EMENT
	naiximent/neiximent (<i>Vides ross.</i> , Jaume I, Muntaner, BMetge, FMalla, PTomich, AMarch, <i>Tirant, Vita Christi, Scachs</i> , Busa 1507 Esteve-Belvitges-Juglà 1803 i Labèrnia 1839 [com a <i>ant.</i>], Escrig 1851, Bulbena 1905)	naixement/neixement (<i>Cost. Tort.</i> , <i>Vides ross.</i> , Jaume I, Busa 1507, Lacavalleria 1696, Esteve-Belvitges-Juglà 1803, Labèrnia 1839, Figuera 1840, Bulbena 1905, Vogel 1911, Fabra 1932)
<i>nàixer</i>	renaiximent (Escrig 1851, Bulbena 1905)	renaixement (Lacavalleria 1696)
	sobrenaiximent (Giner & Ferrer Pastor 1956)	sobrenaixement (Fabra 1932)
<i>pàixer</i>	paiximent/peiximent (Llull, Pere el Cerimoniós, <i>Hist. troy.</i> , <i>Epist. Val. med.</i>)	peixement (Busa 1507)
<i>pèixer</i>		
<i>parèixer</i>	apareiximent (Cauliach, Llombart 1887, Bulbena 1905)	apareixement (Llull, Fabra 1932)

Tot seguit mostre la distribució de derivats en *-iment* i en *-ement* dels verbs de la segona conjugació en alguns dels nostres escriptors medievals:

En els *Diàlegs de sant Gregori* trobem un derivat en *-ement*: *traement*, i sis en *-iment*: *acreximent*, *batiment*, *comoviment*, *creximent*, *enceniment* i *moviment*.

En el *Llibre dels feits* de Jaume I trobem dos derivats en *-ement*: *deffendement* i *naxement*, enfront de 20 en *-iment*: *acorrimment*, *capteniment* (3 ocurrències), *corumpiment*, *creximent*, *enteniment* (9), *naximent* (4) i *neximent*.

En els *Furs* de València no trobem cap de derivat en *-ement*, enfront de 48 en *-iment*: *absolviment* (2), *acreximent* (5), *apareximent*, *batiment*, *corriment*, *corrupiment*, *creximent* (16), *decorrimment* (2), *defeniment* (7), *destreyiment* (2), *deteniment*, *detrachment*, *empenyiment*, *empreniment*, *encloïment*, *encorrimment*, *enteniment*, *escomoviment*, *reteniment* i *somoviment*.

En les *Ordinacions* de Pere el Cerimoniós no trobem cap de derivat en *-ement* enfront de 10 en *-iment*: *creximent* (3), *decorrimment*, *discurrimment*, *moviment*, *offendiment*, *reebiment*, *retiment* i *toliment*.

En els poemes d'Ausias March no trobem cap de derivat en *-ement*, enfront de 101 en *-iment*: *acorrimment*, *complanymiment* (2), *coneximent* (5), *enteniment* (68), *esperdiment* (2), *mereximent* (2), *moviment* (16), *naximent*, *planymiment* (2), *repreuiment* i *trahiment*.

En el *Curial* no trobem cap de derivat en *-ement*, enfront de 22 en *-iment*: *abatiment*, *creximent* (6), *enteniment* (6), *moviment* (6) i *rompiment*.

En el *Tirant* no trobem cap de derivat en *-ement*, enfront de 76 en *-iment*: *abatiment*, *corriment*, *corrupiment*, *decorrimment*, *enteniment* (48), *moviment* (13), *naximent* (4), *perdiment* (5), *socorrimment* i *strenyiment*.

El DNV incorpora, com a formes principals – perquè són les que s'han divulgat des de l'ensenyament en els darrers anys – *apareixement*, *compareixement*, i *coneixement*, *creixement*, *mereixement* i *naixement* i els seus derivats, i com a formes secundàries – perquè són clàssiques i vives en l'ús valencià – *apareiximent*, *compareiximent*, i *coneiximent*, *creiximent*, *mereiximent* i *naiximent* i els seus derivats.

10. Un diccionari per a contribuir al benestar lingüístic dels valencians

L'objectiu del DNV és que tots els valencians puguen sentir-se còmodes usant el valencià. I es proposa aconseguir-ho oferint als parlants solucions dobles igualment legítimes i correctes, com les que es mostren en la Taula 8.

Taula 7. Solucions dobles del DNV

Per una part, els partidaris de la convergència amb les altres varietats de la llengua compartida trobaran admesos en el DNV	I, per l'altra part, els partidaris d'un model de llengua més acostat a la realitat del valencià viu trobaran admesos en el DNV
(a) els demostratius reforçats <i>aquest</i> , <i>aqueix</i> –; els incoatius en <i>-eix</i> (<i>serveix</i>); els plurals <i>homes</i> i <i>joves</i> ; els numerals <i>vuit</i> , <i>divuit</i> , <i>vuitanta</i> l'adverbi <i>avui</i> ;	(a) els demostratius simples <i>-este</i> , <i>eixe</i> ; els incoatius en <i>-ix</i> (<i>servix</i>); els plurals <i>hòmens</i> i <i>jòvens</i> ; els numerals <i>hui</i> , <i>huit</i> , <i>díhuit</i> , <i>huitanta</i> ; l'adverbi <i>hui</i> ;
(b) l'accentuació pròpia de la varietat oriental de la nostra llengua (<i>vostè</i> , <i>anglès</i> , <i>tèrbol</i>) i la grafia <i>tl</i> en paraules com <i>ametlla</i> i <i>guatlla</i> ;	(b) l'accentuació pròpia de la varietat occidental de la nostra llengua (<i>vosté</i> , <i>anglés</i> , <i>térbol</i>) i la grafia <i>tl</i> en paraules com <i>ametla</i> i <i>guatla</i> ;
(c) infinitius com ara <i>veure</i> , <i>tenir</i> , <i>venir</i> , <i>defensar</i> , <i>disposar</i> i <i>suposar</i> ;	(c) infinitius com ara <i>vore</i> , <i>tindre</i> , <i>vindre</i> , <i>defendre</i> , <i>dispondre</i> i <i>supondre</i>
(d) els noms formats amb el sufix invariable <i>-ista</i> (<i>un artista</i> , <i>una artista</i>) i els substatius en <i>-esa</i> (<i>bellea</i> , <i>peresa</i>), en <i>-ement</i> (<i>coneixement</i>) i en <i>-ar</i> (<i>pomerar</i>);	(d) els noms formats amb el sufix variable <i>-iste</i> , <i>-ista</i> (<i>un artiste</i> , <i>una artista</i>), els substatius en <i>-ea</i> (<i>bellea</i> , <i>perea</i>), en <i>-iment</i> (<i>coneiximent</i>) i en <i>-al</i> (<i>pomerar</i>) (Colomina 2017)
i (e) la pràctica totalitat del corpus lèxic normatiu admés per l'altra institució normativa de la llengua compartida	i (e) tot el lèxic i la fraseologia valenciana avalats per la nostra tradició lexicogràfica i pels nostres escriptors clàssics i moderns.

El DNV pretén, doncs, que tots els valencians, tant els partidaris d'un model de llengua més acostat a la realitat del valencià viu com els partidaris de la convergència amb les altres varietats de la llengua compartida, es senten còmodes usant el valencià normatiu.

Josep M. Nadal (2019) ens ha mostrat com les persones mantenen connexions emocionals amb les llengües que parlen i com els sentiments lingüístics estan relacionats amb la construcció de les identitats. Estic d'acord amb ell i pense que

el DNV, recuperant i prioritzant paraules i expressions vives valencianes, hereues de la llengua dels nostres escriptors clàssics, i mantenint les que, igualment hereues de la llengua medieval, ens agermanen amb les altres varietats de la llengua compartida, ajudarà a millorar l'autoestima dels valencians i ens farà sentir-nos més segurs i més còmodes a l'hora parlar i escriure normativament l'idioma propi.

Contribuirà, en definitiva, al nostre benestar lingüístic i millorarà la convivència entre les diverses sensibilitats presents en la nostra societat. I tot això, esperem-ho, farà augmentar l'ús social de la nostra estimada llengua valenciana.

Referències bibliogràfiques

- GNV = *Gramàtica normativa valenciana*. 2006. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- CIVAL = *Corpus informatitzat del valencià* [en línia]. <http://cival.avl.gva.es/cival> [Consulta 5/12/2016]
- Colomina, Jordi. 2007. "L'aportació dels escriptors valencians septentrionals a la llengua literària." Dins *Els escriptors castellonencs del primer terç del segle XX i les Normes del 32*, ed. per Josep Palomero i Lluís Meseguer, 249–273. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Colomina, Jordi. 2010a. "Enric Valor i el lèxic normatiu." Dins *Enric Valor. El valor de les paraules*, ed. per Verònica Cantó, 152–167. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Colomina, Jordi. 2010b. "Anar així com a cec. Un estudi de la preposició *com a* en Francesc Eiximenis." Dins *Eiximenis i la seua obra*, ed. per Ramon Ferrer Navarro, 364–383. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua 2010.
- Colomina, Jordi. 2011. "La llengua literària segons Ferran Torrent." Dins *El món i l'obra de Ferran Torrent. Actes de la I Jornada sobre Escriptors Valencians Actuals (2010) ed per Josep Palomero*, 47–59. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Colomina, Jordi. 2012. "La llengua literària segons Josep Piera." Dins *Actes de la II Jornada sobre els Escriptors Valencians Actuals. Josep Piera (2011)*, ed. per Josep Palomero, 89–115. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Colomina, Jordi. 2013a. "La llengua literària segons Vicent Andrés Estellés." Dins *L'obra literària de Vicent Andrés Estellés. Gèneres, tradicions poètiques i estil*, ed. per Vicent Salvador i Manuel Pérez Saldanya, 653–721. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Colomina, Jordi. 2013b. "¿Coneiximent o coneixement? Visió panromànica i assaig d'explicació d'una irregularitat de la normativa." Dins *Estudis de llengua i literatura catalanes LXVII (Miscel·lània Jordi Bruguera 1)*, 29–263. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Colomina, Jordi. 2016. "La llengua literària segons Carles Salvador." Dins *Carles Salvador (1893–1955) Escriptor, gramàtic, mestre*, ed. per Emili Casanova i Josep Daniel Climent, 393–453. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Colomina, Jordi. 2017. *El sufix -al/-ar amb valor col·lectiu, abundancial i augmentatiu. Un estudi de morfonologia lèxica iberoccitanoromànica*. Alacant: Universitat d'Alacant (Biblioteca de Filologia Catalana).
- DAlcM = Alcover, Antoni Maria i Francesc de Borja Moll. 1975–1977. *Diccionari català-valencià-balear: inventari lexicogràfic i etimològic de la llengua catalana*. (2a ed. corr. i posada al dia). Palma de Mallorca: Moll [1a. ed. 1930–1962] <http://dcvb.iecat.net>. [consulta 5/12/2016]

- DCor = Coromines, Joan. 1980–2001. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial.
- DFabra = Fabra, Pompeu. 1932. *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: Llibreria Catalònia.
- DIEC1 = Institut d'Estudis Catalans. 1991. *Diccionari de la llengua catalana*. (1a. ed.). Barcelona / Palma de Mallorca / València: Edicions 3 i 4 / Edicions 62 / Editorial Moll / Enciclopèdia Catalana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- DIEC2 = Institut d'Estudis Catalans. 2007. *Diccionari de la llengua catalana* (2a ed.). Barcelona: Edicions 62 / Enciclopèdia Catalana.
- DRACB = *Diccionari general de la llengua valenciana*. 2010. València: Real Acadèmia de Cultura Valenciana.
- DRAE = Real Academia Española. 2014. *Diccionario de la lengua española* (23a. ed.). Madrid: Espasa.
- Enciclopèdia Catalana. 1998. *Gran diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana.
- Fabra, Pompeu. 1912. *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: L'Avenç.
- Fabra, Pompeu. 1917. *Diccionari ortogràfic*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Ferrer Pastor, Francesc. 1985. *Diccionari general*. València: Denes.
- Giner, Josep i Francesc Ferrer Pastor. 1956. *Diccionari de la rima*. València: Doménech.
- Nadal, Josep Maria. 2019. "Language intricacy: an issue of multi scalarity and feedback loop". Dins *The Intricacy of Languages*, ed. per Francesc Feliu i Olga Fullana. Amsterdam: John Benjamins Publisher Company. <https://doi.org/10.1075/ivittra.20.int>

Subject index*

* Authors or terms in titles at the head of pages or within bibliographical references are not indexed.

A

- Albanian language 89,
227–230, 234–238
See also Arbëresh language
- Arbëresh language 91, 95, 125,
227–236, 238–240

B

- Badia i Margarit, Antoni
Maria 225, 281–291,
293–294, 297–302, 305–309,
379
- Basque language 151, 189–193,
195–201
- Border varieties 6, 29–30, 35,
41, 138, 247, 339, 350
- Bilingual education 243–248,
252, 257
- Bilingualism 107, 145, 183,
201, 214, 227–228

C

- Castilian language *v.* Spanish
language
- Catalan language 5–6, 49,
51, 74, 76, 205–208, 210,
212–219, 224–225, 253, 255,
263–266, 268, 271–273,
275–276, 278, 281, 284, 286,
290–291, 297–298, 300–301,
311–313, 319, 324, 327, 344,
347, 351–353, 355–357, 360,
363–364, 366–368, 370–371,
375, 379–390, 393–401,
405, 409–413, 426
- Catalan verbal inflections
311–325
- Catalanness 347, 349–351, 357
- Clitic pronouns 327–329,
231–236, 238–245

- Clusters 53, 57, 62–63, 65
  - Codification 6, 140, 175, 177,
179, 181–182, 184, 186, 201,
206–207, 215–216, 218–219,
271–272, 288, 352, 393
  - Collateral languages 23,
32–33, 37, 43, 137, 143, 145,
150
  - Collective language 2–3, 48
  - Consonants 13, 53, 57–65, 156,
200, 234–235, 237–238, 313,
316, 321, 364, 369
  - Content and Language
Integrated Learning 111,
243, 245, 252, 257
  - Corpus planning 137, 145,
147, 175–182, 186, 215–217,
219, 276
See also Status planning
  - Coseriu, Eugenio 71, 281–282,
284, 286, 290, 292–294
  - Cultural heritage 5, 20, 52, 71,
82–83, 85–86, 90–91, 94–96,
99, 112–113, 117, 130, 238, 347
- ## D
- Diachronic variation 1, 4, 16,
18, 128, 265–266, 274, 278,
284, 288, 291
  - Dialectology 26–27, 29, 31,
52, 69–70, 72, 78, 266–269,
271–272, 274, 351, 360
  - Dialect 1–2, 4–5, 30, 32–34,
36, 70–73, 76–78, 82–85, 89,
92, 130, 138–139, 148–149,
153–158, 160–162, 164,
166–167, 169–170, 172,
179–180, 189–192, 195, 198,
201, 207–208, 211–213, 215,
229–230, 234, 238, 243, 245,
247–249, 254–255, 264–266,
272, 274–275, 286–287,
292, 317, 324, 327–328, 344,
347–349, 353, 355, 368,
370–372, 374, 381, 383, 386,
389–390, 394, 411–412
  - Dialectal variation 50, 154,
154–158, 172, 183, 264,
266–267, 274, 292, 353,
393–394
See also Linguistic variation
  - Dialectal continuum 31, 34,
41, 137–138, 142–143, 145,
147, 327
  - Dialectism 35, 153, 160, 172,
252
  - Dialectometry 266, 327,
330–331, 352
  - Diaphasic variation *v.*
Functional variation
  - Diastratic variation *v.* Social
variation
  - Diatypic variation *v.*
Functional variation
  - Diatopic variation *v.* Dialectal
variation
  - Diglossia 30–31, 40, 143–145,
147, 177, 255, 290, 347
- ## E
- Economics of languages 99,
112–113, 130
  - Endangered languages 99,
142, 146, 227, 232
  - Epilinguistics 28, 33, 37, 42
- ## F
- Fabra, Pompeu 36, 205–206,
210, 215–217, 219–221,
224–226, 288, 291, 293, 298,

311–312, 314, 318–325, 341,
351, 394–395, 397–399, 401,
403, 405, 411–412, 416–417,
426–428

Fennic languages 137–138,
140, 143–145, 148, 150

Flydal, Leiv 281–282, 284,
286, 290–291, 293–294

Functional distribution 281,
293, 297–302, 304–305,
307–309

Functional variation
281–290, 292–293, 298

See also Linguistic variation

G

Gaelic language 175–186

Gelect 277, 359, 363, 368

Geosynonyms *v.* Synonymy

Graphisation 177, 181

Grammatical norms *v.*

Language norms

Grammatication 175, 177,
181–182, 189–191, 195,
197–198, 200–201

H

Hebrew language 53–66

Heritagisation 81, 84–85,
91, 93

History of language 2–3, 39,
47–48, 50–52

Hu Shi 206, 210, 215–217,
219–220, 222–223

I

Identity 6, 35–36, 41, 49, 73,
75, 81, 83, 85, 87–92, 95, 100,
105, 118–120, 122, 129–130,
143, 179–180, 229, 240, 243,
272, 278, 347, 356, 379–382,
386, 388–390, 406, 411, 429

Individual language 1–3, 252

Integrationism 1–2

J

Jewish languages 54–55,
59–60, 62–63

See also Hebrew language

Journalism 27, 141–142,
359–363, 365, 368–371, 373,
376, 382, 386, 388, 390

L

Language

awareness 17, 37, 40, 47, 51,
228, 244, 266, 275, 359,
362, 375–376, 406

education 5, 50–52, 130–131,
147, 156, 177, 179, 182, 185,
196, 207

community 1, 3, 5, 11, 13,
36, 47, 49–52, 55–65, 76,
78, 85–86, 91, 94, 99–100,
106, 118–119, 126, 131,
145–146, 176, 178–179,
184, 207, 227, 229, 232–233,
263–265, 268, 270, 276,
283, 286, 288–289, 347,
349, 357, 381, 406

complexity 5, 11–12, 15, 20,
23–25, 43, 50–52, 66, 69,
71, 137–138, 142–144, 147,
150–151, 240, 263, 311,
347–348, 406, 409

conflict 32, 90, 102, 122, 177,
244, 270, 367, 410

level 2–6, 20, 47, 264,
281–283, 285, 291–294,
297–302, 304–309, 362,
373, 376

loyalty 178–179

norms 5, 20, 27–28, 30,
32, 35, 41, 47–48, 50–52,
58, 60, 75, 140, 177–179,
181–182, 185, 207, 224,
246–247, 250, 252–253,
255–256, 265, 268, 271,
273, 277, 281, 283–284,
290, 292, 297, 325, 341,
351, 354–356, 362–363,
366–370, 372–375,
394–395, 397, 399, 401,
403–406, 409, 415–416,
425, 427, 429–430

onomastic circumlocutions
379–381, 383–391

policy 16, 23, 26, 32–33, 37,
52, 107–108, 110, 112–113,
177–178, 179, 181, 184, 186,
206, 218, 220, 265, 272

rights 5, 99, 178, 347, 350

transmission 50–51,
232–233, 256, 427

secessionism 272, 275,
411–412

Lexical variation 155, 166,
169–170, 172, 393–395

See also Linguistic variation

Lexicalisation 177, 181–182

Lexicography 17–18, 20, 36,
69, 157, 159–160, 169, 172,
215–216, 394–400, 405, 407,
409, 414–417, 429

See also Normative
lexicography

Lexicon 16–17, 19, 49, 153–155,
157–161, 231, 236, 238

Linguistic

adaptation 153–154, 214, 237,
240, 253, 385

anthropology 26, 29, 36, 81,
99, 104–105, 112, 114–117,
119, 122, 125, 128–129

atlas 70–73

change 3–4, 11, 70, 231–232,
274–275, 292, 297–289,
327–328, 330, 352, 406

contact 11, 13, 27–31, 33, 35,
39, 41, 43, 54, 66, 85, 89,
122, 145, 150, 177, 227–228,
234, 245, 273

convergence 2, 4, 49, 71, 137,
227–228, 234, 236, 240,
415, 429

diasystem *v.* Systemic
linguistics

diversity 1, 5–6, 11, 26,
50, 66, 69, 87, 78, 103,
109–112, 127, 207, 240,
263–264, 271, 277, 290,
347, 394

emotions 6, 52, 74, 78, 233,
288, 347, 349, 357, 410–411,
429

hybridization 6, 39–41, 200,
227–228, 236, 272–273, 350

register 2–3, 30, 183–184,
186, 251, 253, 257, 282, 284,
287–289, 291–294, 298,
354, 356, 362, 366, 370,
376, 406

rights 5, 99, 107–108, 111,
113, 178, 347, 350

synergy 38–41, 147

unease 105–107, 109, 112–115,
118

variables 1, 278, 297,
299–306, 308–309

- variants 32, 34, 192, 248,
254–255, 257, 274–275, 281,
286–288, 297–309, 348,
352–354, 361–363, 365–366,
368–376, 395–396, 398,
405–406, 410, 413,
415–418, 420, 427
- variation 2–4, 26–27,
29–30, 49–52, 63, 116, 119,
154–158, 160, 164, 166–167,
169–170, 172, 176, 186,
207, 227–228, 234–235,
253, 263–264, 266–268,
274, 281, 285–286, 288,
290–291, 297, 325, 393
- vitality 140, 179, 229,
238–240, 244, 315, 339, 394
- wellbeing 105, 109, 112,
115, 130, 347, 349, 357,
409–410, 429–430
- Lithuanian language 153–160,
162–167, 169, 171–172
- Literary language 27–28,
48, 50, 75, 91, 139, 143, 189,
191–192, 198–201, 205,
211–212, 215, 287, 289, 292,
324, 383, 385, 415, 417
See also Written language
- Local culture 81–83, 84–85,
89, 91, 95, 128, 147
- Local language 17, 50–51, 81,
83–85, 89, 111, 124, 126–128,
130, 142, 144, 212, 234, 238,
243, 245–253, 255–257, 270,
287, 347, 350
- M**
- Media 51–52, 73, 83, 140, 146,
179, 181, 184–186, 207, 212,
220, 249, 265, 274, 291,
347, 353, 360, 364–365, 367,
373–375, 394, 405
- Migrations 38–39, 55, 58, 61,
64–65, 73, 88–89, 92–93,
106, 110–112, 208, 228–229,
233
- Minority language 109–110,
118, 126, 131, 140, 143, 176,
227–234, 236, 239
- Minorization 35, 176, 215
- Modern Standard Chinese
205, 209, 212–213, 218–219,
221
- Morphological variation 160,
164, 172, 231, 247, 275, 297,
365
See also Linguistic variation
- N**
- Neologism 153, 158, 161–165,
167, 169, 172, 185–186, 284
- Normalisation 82, 140, 179,
186, 207, 226
- Normative lexicography
367–368, 372, 374,
394–395, 397–398, 400–401,
403–404, 406, 409, 416, 429
- Normativisation 140, 271,
394–395, 401, 403, 415
- North-western Catalan
274–275, 285, 327–328, 332,
344–345, 348, 350–356, 360,
362–363, 365–366, 370, 395,
405–406
See also Western Catalan
- O**
- Old language 47, 49–52, 215
- Orthographic norms *v.*
Language norms
- P**
- Phonetic variation 16, 55–56,
160, 164, 235, 299, 301–302,
308–309, 370–371
See also Linguistic variation
- Phonological system 53–54,
64–66, 138, 230, 234–235,
237
- Pinyin Chinese *v.* Modern
standard Chinese
- R**
- Regional variety *v.* Geolect
- Research methods 12, 14,
18, 69–70, 73–74, 76–77,
232, 246, 263–264, 266,
269–270, 274, 276–278, 330
- Reveracularisation 6, 51
- Revitalisation 137, 140, 143,
145–146, 175–176, 232
- Roman languages 3, 5, 69–70,
77, 89, 208, 216, 227–229,
234–235, 271, 312, 316–317,
321, 325
- S**
- Saussure, Ferdinand de 1,
3–4, 27, 34, 42, 65, 101,
285–286, 291, 293
- Scalarity 1–6, 13, 15, 49
- Sermons 156, 189–190,
192–201, 398
- Social Development
Linguistics 99–100,
102–109, 111–114, 122, 125,
127–128, 131
- Social representation of
languages 5, 48–49, 52,
107–108, 121, 125, 129, 271,
277–278, 360
- Social variation 6, 49, 266,
272, 281–284, 286–293, 406,
411–412
See also Linguistic variation
- Sociolinguistic complexity *v.*
Language complexity
- Sociolinguistics 25–26,
32–33, 37, 99, 101–102, 105,
112, 122, 137–138, 140–142,
144, 150–151, 175–177, 239,
244–245, 256–257, 268, 282,
284, 292, 293–294, 298,
352, 406
- Spanish language 6, 59, 63,
194–195, 198–199, 208,
214–215, 243–257, 246,
254–256, 273, 290–291, 297,
315–317, 322, 325, 327–329,
333, 335, 337, 339, 344–345,
367–368, 383, 389–390, 399,
406, 412, 415
- Speech-community *v.*
Language community
- Standard language 4, 18,
28–29, 35, 51, 56, 64, 116,
143, 145, 154, 156, 158, 160,
162–172, 175–180, 184, 186,
189–190, 192, 201, 205–207,
212–213, 215–216, 228,
243, 249–250, 252–257,
263–265, 272, 274–275,
283, 285, 287, 289, 291, 300,
328–329, 335, 347, 351–353,
355, 359–363, 365, 368,
371–376, 393, 397, 407
- Standardization 6, 15, 18, 20,
27, 60, 82, 123, 127, 139–140,
160–161, 175–177, 179–180,

- 186, 190, 197, 249, 271, 273,
283, 328, 351–352, 394, 401,
405
- Status plannig 175, 177–179,
216–217, 219, 246, 276
See also Corpus planning
- Subdialect 2, 154–155, 275,
289, 360, 374
- Synonymy 20, 153–154,
158–159, 162, 165, 167,
169–170, 281, 368–370, 374,
393–394, 398–401, 405–406
- Systemic linguistics 15–17, 25,
28–30, 32–33, 37, 39, 42–43,
122, 125, 145, 147–148, 151,
153, 227, 239–240, 263–264,
271–272, 275, 277, 327, 331,
333, 345, 355
- T**
- Terminology 11, 15–20, 33, 72,
99–100, 109, 113–114, 153–154,
161, 177, 180, 185–186, 207,
229, 252, 365, 401
- Toponymy 4, 69, 75, 77,
127–129, 250
- Tradition 16–17, 50–52,
53–66, 71, 74, 82–87, 90–93,
95–96, 106, 118, 129, 131,
180, 191–192, 200, 210,
213–214, 229, 231, 254, 267,
275, 327, 335, 339, 344, 363,
421
- V**
- Valencian language 243–247,
250–254, 256–257, 275, 289,
301, 303, 311–312, 316–317,
323–324, 363–365, 370, 372,
374, 381–384, 388–390, 405,
410–417, 419–421, 423, 427,
429–430
See also Catalan language
- Valencian writers 380–381,
401–403, 417–418
- Vowels 13, 38, 43, 55–57, 60,
63–64, 148–149, 155–156,
162, 167, 237, 251, 301–302,
314, 316, 329, 355, 363,
368–370, 396, 424–426
- Vulgarism 289, 290, 324
- W**
- Western Catalan 303, 317, 323,
360–366, 368–375, 396–398,
412, 424, 429
- Written language 3, 48–49,
62, 64, 74, 76, 117–118,
140, 154–158, 181, 183,
199, 207–208, 211–213,
218, 220, 246–247, 263,
269, 277, 283, 288–289,
291–292, 298–299, 301, 304,
307–308, 354–355, 369, 376,
394–396, 398, 401, 405
See also Literary language
- Y**
- Yemen 54–58, 62, 64
- Yiddish language 54, 57, 60,
62–63, 65
See also Jewish languages

If, as we believe, the history of languages is the history of the construction of an ideal artefact that permits a specific interpretation of the linguistic reality and helps to approve and assimilate a certain zone of diversity, enabling the accumulation of collective historical knowledge and making us identify it with a social community and a territory, then it must be agreed that languages are extremely complex entities.

The new linguistic diversity that cultural globalisation and recent population movements have installed in most traditional linguistic territories has probably put the ideology of the national language into a state of crisis and, as a consequence, has made the ancient, intrinsic diversity of all languages visible, at least to the extent that this is still possible.

Nowadays, then, the old linguistic diversity of dialects, of parlanges, of local lexicons and the cultural forms that are reflected in these, of varieties and previously unsuccessful linguistic entities has been given a new opportunity in a world where the cohesion of societies and the welfare of citizens must be guaranteed using all available means. Looked at this way, the intricacy of languages may even open up an opportunity for local economic and social development.

“This is an important and timely volume. Globalisation and immigration have necessitated the rethinking of what we understand by standard languages and norms, variation and correct usage. As the ideology of the standard weakens in relation to certain national languages, previously stigmatised varieties and forms are being reviewed by speakers and given new values.”

Wendy Ayres-Bennett, *University of Cambridge*

“The book proposal presents both general and historical well organized and composed linguistic matters: theoretical aspects (Part I: Theoretical aspects of the intricacy of languages), standardization problems (Part II: The languages of Europe, among standard and variation), and the focus on a peculiar case study (Part III: Tensions and internal diversity in the Catalan language).”

Pietro U. Dini, *Università di Pisa*

ISBN 978 90 272 0442 4

John Benjamins Publishing Company